

Nr 109

**Kungl. Maj:ts proposition med förslag till expropriationslag m.m.:
given Stockholms slott den 29 september 1972**

Kungl. Maj:t vill härmed, under återopande av bilagda utdrag av statsrådsprotokollet över justitieärenden och lagrådets protokoll, föreslå riksdagen att bifalla de förslag om vars avlåtande till riksdagen föredraganden hemställt.

Under Hans Maj:ts

Min allernådigste Konungs och Herres frånvaro:

CARL GUSTAF

CARL LIDBOM

Propositionens huvudsakliga innehåll

Genom propositionen läggs fram förslag till ny expropriationslag jämte förslag till vissa följdändringar i annan lagstiftning. Förslaget innebär ett fullföljande av den lagreform på expropriationsrättens område som inleddes med de av riksdagen hösten 1971 beslutade ändringarna i den nuvarande lagen om expropriation.

I den föreslagna lagen ersätts den nuvarande lagens uppräknings- och ändamål, för vilka expropriation får ske, av mera allmänt hållna bestämmelser. Vidgade möjligheter till expropriation föreslås för bl.a. miljöskydd, friluftsliv och näringsverksamhet. I vissa hänseenden medför förslaget ökade expropriationsbefogenheter för landstingskommun och kommunalförbund.

Förslaget innebär också en förstärkning av rättssäkerhetsgarantierna för enskilda. Som en allmän förutsättning för att expropriationstillstånd skall få meddelas krävs i en uttrycklig lagregel i förslaget att hänsyn tas till vissa motstående intressen. Expropriationstillstånd skall sålunda inte meddelas om ändamålet lämpligen bör tillgodoses på annat sätt eller om olägenheterna av expropriationen från allmän och enskild synpunkt överväger de fördelar som kan vinnas genom den.

Liksom hittills skall tillståndsfrågor i princip prövas av Kungl. Maj:t. I förslaget öppnas emellertid möjlighet för Kungl. Maj:t att i viss utsträckning överlämna beslutanderätten till underordnad myndighet, i första hand länsstyrelse.

Den som har fått tillstånd till expropriation skall liksom hittills fullfölja saken vid fastighetsdomstol inom den tid som tillståndsmyndigheten har bestämt. Den bestämda tidsfristen skall liksom f.n. kunna förlängas. Med hänsyn till de olägenheter som kan uppstå framför allt för fastighetsägaren, om expropriationsfrågan hålls öppen under alltför lång tid, krävs emellertid enligt lagförslaget särskilda skäl för att förlängning skall få ske. Vidare skall enligt förslaget tidsfristen kunna förkortas, om fastighetsägaren begär det och visar att hans olägenhet av att expropriationsfrågan hålls öppen avsevärt har ökat.

I ersättningshänseende föreslås att den år 1971 införda presumptionsregeln, som f.n. främst är tillämplig när kommun exproprierar för tätbebyggelse, skall tillämpas vid all expropriation.

Åtskilliga bestämmelser som rör domstolsförfarandet i expropriationsmål föreslås ändrade. En förkortning av handläggningstiden och begränsning av rättegångskostnaderna eftersträvas. I detta syfte föreslås bl.a. att fastighetsdomstolen regelmässigt skall besluta om vilken utredning som parterna enligt domstolens mening bör lägga fram. Förebringar sakägaren annan utredning, riskerar han att själv få stå för kostnaden.

Enligt förslaget skall fastighetsägaren och annan sakägare kunna få ersättning inte bara för sina rättegångskostnader vid domstolen utan också för kostnader i tillståndsärendet och i ärendet om fördelning av expropriationsersättning.

Den nya lagen föreslås träda i kraft den 1 januari 1973.

1 Förslag till Expropriationslag

Härigenom förordnas som följer.

1 kap. Inledande bestämmelser

1 § Fastighet, som tillhör annan än staten, får tagas i anspråk genom expropriation enligt denna lag med äganderätt, nyttjanderätt eller servitutsrätt. Genom expropriation får även särskild rätt till fastighet upphävas eller begränsas, om rättigheten tillkommer annan än staten.

2 § I denna lag förstås med särskild rätt till fastighet nyttjanderätt, servitut och rätt till elektrisk kraft samt liknande rätt. Utan hinder av att tomträtt enligt 13 kap. 26 § jordabalken vid expropriation är likställd med fast egendom får sådan rätt upphävas eller begränsas genom expropriation. Bestämmelsen i 1 § om särskild rätt gäller ej renskötselrätt enligt rennäringslagen (1971:437) eller vägrätt.

Bestämmelserna i denna lag om fastighet äger motsvarande tillämpning i fråga om byggnad eller annan anläggning på annans mark.

3 § Exproprieras fastighet med äganderätt, upphör sådan särskild rätt till fastigheten som tillkommit genom frivillig upplåtelse, om ej rättigheten skall lämnas orubbad på grund av förordnande i expropriationstillståndet eller överenskommelse som fastställts av domstolen. Förordnande att särskild rätt skall bestå får meddelas endast om det uppenbarligen är utan betydelse för den rätt som tillkommer borgenär med panträtt i fastigheten. Överenskommelse som nämnts nyss får fastställas endast om de borgenärer som har panträtt i fastigheten eller fastighet som är gemensamt intecknad med denna och vilkas rätt beröres av åtgärden har lämnat medgivande till fastställelsen. Medgivande fordras dock ej av borgenär för vars rätt beståndet av rättigheten är väsentligen utan betydelse.

Annan särskild rätt till fastigheten än som avses i första stycket består efter expropriationen, om ej annat har förordnats i expropriationstillståndet.

Första och andra styckena gäller ej särskild rätt som tillkommer staten. Sådan rättighet rubbas icke genom expropriationen. Vad som sagts nu gäller också vägrätt som tillkommer annan än staten.

Genom expropriationen upphör fastighetens ansvar för fordran. Detta

gäller dock ej fordran som åtnjuter förmånsrätt enligt 6 § 1 förmånsrättslagen (1970:979).

4 § Nyttjanderätt eller servitut, som har tillskapats genom expropriation, har företräde framför annan rätt till fastigheten med undantag av särskild rätt som har tillskapats genom expropriation eller annat tvångsförvärv eller vid fastighetsbildning eller på liknande sätt. Särskild rätt som tillkommer staten och vägrätt som tillkommer annan än staten rubbas dock icke i något fall genom expropriationen.

5 § Om särskild rätt till fastighet exproprieras eller rubbas genom expropriation, gäller bestämmelserna om expropriation av fastighet i tillämpliga delar, om ej annat anges.

Bestämmelserna i denna lag om sakägare gäller ej innehavare av fordran för vilken fastigheten svarar.

6 § Om förbud att vid expropriation meddela föreskrift som inskränker fastighetsägares rätt att för torrläggning av sin mark erhålla vattenavlopp genom väg, järnväg eller spårväg finns bestämmelser i 7 kap. vattenlagen (1918:523).

7 § Uppkommer fråga om ersättning för skada eller intrång som har uppstått efter det att expropriationsmålet har avgjorts och som ej kunnat förutses i målet, är denna lag ej tillämplig.

2 kap. Expropriationsändamålen

1 § Expropriation får ske för att ge kommun möjlighet att förfoga över mark som med hänsyn till den framtida utvecklingen kräves för tätbebyggelse eller därmed sammanhängande anordning eller för att annars i kommunens ägo överföra mark för upplåtelse med tomträtt.

Expropriation för ändamål som anges i första stycket får avse endast mark som är belägen inom kommunens eget område eller inom området för det kommunblock som kommunen eller dess huvuddel tillhör.

Inom tätbebyggt område får expropriation ske endast om det med skäl kan antagas att marken inom överskådlig tid kommer att beröras av byggnads- eller anläggningsåtgärd, som är av väsentlig betydelse från allmän synpunkt, eller om det till främjande av planmässigt byggnadsskick eller av annan därmed jämförlig orsak är angeläget att kommunen får rådighet över marken.

Med motsvarande tillämpning av första-tredje styckena får expropriation ske till förmån för landstingskommun eller kommunalförbund.

som handhar sådan angelägenhet som första stycket avser att främja.

2 § Expropriation får ske för att bereda utrymme för anläggning som tillgodoser allmänt behov av samfärdsel, transport eller annan kommunikation.

3 § Expropriation får ske för att tillgodose allmänt behov av elektrisk kraft eller annan drivkraft, vatten, värme eller likartad nyttighet eller av att bortföra eller oskadliggöra avloppsvatten eller annan orenlighet.

Skall ledning för nyttighet som avses i första stycket eller för avloppsvatten eller annan orenlighet ingå i ledningsnät av betydelse för riket eller för viss ort eller är intrånget av ledningen ringa i jämförelse med nyttan därav, får expropriation ske även om allmänt behov av ledningen ej föreligger.

Första stycket gäller ej sådant ianspråktagande av fastighet för tillgodogörande av vattenkraft eller för gruvidrift varom bestämmelser finns i annan lag.

4 § Expropriation får ske för att bereda utrymme åt näringsverksamhet eller anläggning därför av större betydelse för riket eller orten eller för viss befolkningsgrupp.

Första stycket gäller ej sådant ianspråktagande av fastighet för gruvidrift varom bestämmelser finns i annan lag.

5 § Expropriation får ske för att upprätta skydds- eller säkerhetsområde eller bereda utrymme för särskild anordning, om området eller anordningen behövs till skydd mot naturhändelse som är menlig från allmän synpunkt, mot vatten- eller luftförorening eller mot menlig inverkan i övrigt från industri eller annan anläggning.

6 § Expropriation får ske för det militära försvaret eller för annat ändamål som är av särskild betydelse för totalförsvaret.

7 § Expropriation får ske för att försätta eller hålla fastighet i tillfredsställande skick, när grov vanvård föreligger eller kan befaras uppkomma.

8 § Expropriation får ske för att bevara historiskt eller kulturhistoriskt märklig bebyggelse eller märklig fast fornlämning eller bereda erforderligt utrymme däromkring.

9 § Expropriation får ske för att bevara område som nationalpark, naturreservat eller naturminne eller för att annars tillgodose väsentligt

behov av mark eller anläggning för idrott eller friluftsliv, om marken eller anläggningen är avsedd att hållas tillgänglig för allmänheten.

10 § Även i annat fall än som avses i 1-9 § får expropriation ske för att tillgodose behov av utrymme för byggnad, lokal eller annan anläggning för verksamhet som staten, kommun, landstingskommun eller kommunalförbund har att tillgodose eller som annars är av väsentlig betydelse för riket eller orten eller för viss befolkningsgrupp.

11 § Skall genom statens, kommuns, landstingskommuns eller kommunalförbunds försorg inom visst område vidtagas byggnads- eller anläggningsåtgärd som kan föranleda expropriation enligt 1-10 § och kan med skäl antagas att åtgärden medför väsentligt ökat värde för fastighet i områdets omedelbara närhet eller avsevärt ökar möjligheterna att utnyttja sådan fastighet, får fastigheten exproprieras av den som vidtar åtgärden, om det med hänsyn till kostnaderna för åtgärden och övriga omständigheter är skäligt. Vad som sagts nu om fastighet äger motsvarande tillämpning på särskild rätt till fastighet.

12 § Expropriationstillstånd skall icke meddelas, om ändamålet lämpligen bör tillgodoses på annat sätt eller olägenheterna av expropriationen från allmän och enskild synpunkt överväger de fördelar som kan vinnas genom den.

Expropriation till förmån för annan än staten, kommun, landstingskommun eller kommunalförbund får ske endast om den exproprierande på betryggande sätt kan svara för att den exproprierade egendomen användes för avsett ändamål.

3 kap. Tillstånd till expropriation m.m.

1 § Fråga om tillstånd till expropriation prövas av Konungen.

Konungen kan dock överlämna till länsstyrelsen eller, när särskilda skäl föreligger, till annan myndighet att pröva fråga om tillstånd till expropriation, om ansökningen ej har bestritts eller ärendet från allmän och enskild synpunkt är av mindre vikt.

2 § Ansökan om expropriationstillstånd skall vara skriftlig och ange

1. yrkandet och de omständigheter på vilka det grundas,
2. fastighet som beröres av expropriationen,
3. namn och adress på samtliga för sökanden kända sakägare.

I övrigt skall sökanden inge den utredning som kan anses behövlig i varje särskilt fall.

3 § Om den som ansöker om expropriationstillstånd har nyttjanderätt till fastigheten och tillstånd beviljas, har sökanden rätt att utan hinder av vad som annars skulle gälla nyttja fastigheten i samma omfattning som tidigare till dess att expropriationen är fullbordad eller till den fardag som inträffar närmast efter tre månader från det att expropriationstillståndet förföll eller expropriationsrätten förverkades. I avvaktan på att tillståndsfrågan blir slutligt avgjord kan förordnas att sökanden icke mot sitt bestridande får skiljas från fastigheten tidigare än på den fardag som inträffar närmast efter tre månader från det att ansökan prövades. Saknas bestämmelse om fardag, inträder i stället skyldigheten att flytta när tre månader förflutit från det att expropriationstillståndet förföll eller expropriationsrätten förverkades eller från det att expropriationsansökningen prövades.

Nyttjar sökanden med stöd av första stycket fastigheten utöver den dag då nyttjanderätten annars skulle ha upphört, har fastighetsägaren rätt till skälig ersättning för det fortsatta nyttjandet. Kan överenskommelse om ersättningen ej träffas, bestämmas den av fastighetsdomstolen.

Kommer expropriation ej till stånd och är sökandens rätt att föra bort egen byggnad eller annat från fastigheten begränsad enligt avtal eller lag till viss tid efter nyttjanderättens upphörande, skall tiden räknas från den dag då sökanden enligt första stycket skall lämna fastigheten.

Första-tredje styckena äger motsvarande tillämpning på fall då sökande har servitutsrätt till fastigheten.

4 § I expropriationstillstånd skall bestämmas vad expropriationen skall omfatta och med vilken rätt expropriationen skall ske.

Föreligger särskilda svårigheter för sökanden att, innan han börjat utföra de åtgärder för vilka expropriation sökes, i detalj ange vad som behöver tagas i anspråk, kan tillstånd ges till expropriation i huvudsaklig överensstämmelse med vad som angivits på karta eller på marken eller på annat sätt.

5 § Om det behövs särskilda föreskrifter för att trygga att den exproprierade egendomen användes för det avsedda ändamålet, skall sådana meddelas i samband med expropriationstillståndet. Det ankommer på länsstyrelsen att se till att meddelade föreskrifter efterlevs. Länsstyrelsen får därvid förelägga vite.

6 § I expropriationstillstånd skall bestämmas viss tid inom vilken saken skall fullföljas genom ansökan om stämning till domstol. Föreligger särskilda skäl, kan tiden förlängas. Ansökan om förlängning skall göras före utgången av den löpande tidsfristen. Om fastighetsägaren visar att

hans olägenhet av att expropriationsfrågan hålles öppen har ökat avsevärt, kan på hans begäran den bestämda tidsfristen förkortas. Beslut om kortare tidsfrist får ej meddelas förrän ett år förflutit efter det att expropriationstillståndet meddelades.

Bestämmelserna i 1 § äger motsvarande tillämpning beträffande prövning av fråga om förlängning eller förkortning av tid inom vilken saken skall fullföljas.

Om den som erhållit expropriationstillstånd ej har väckt talan inom den bestämda tiden, är tillståndet förfallet, såvida han icke inom samma tid har ansökt om förlängning av tidsfristen och ansökningen bifalles.

Har expropriationstillståndet förfallit enligt tredje stycket eller enligt 5 kap. 15 § andra stycket och begäres därefter nytt expropriationstillstånd till egendomen av sammé sökande och på samma expropriationsgrund som tidigare, kan sådant tillstånd beviljas endast om särskilda skäl föreligger.

7 § Expropriationsrätt får övergå från innehavaren på annan endast efter medgivande av den myndighet som har meddelat expropriationstillståndet.

8 § Har expropriationstillstånd meddelats beträffande del av fastighet och lider en återstående del av fastigheten synnerligt men genom expropriationen eller det sätt på vilket den exproprierade delen användes, skall rätten förordna om expropriation av den del som lider sådant men, om ägaren begär det. Skall nyttjanderätt eller servitut upplåtas och vållar detta synnerligt men för fastigheten eller någon del av den, skall rätten på begäran av ägaren förordna om expropriation av område som lider sådant men.

Skall endast del av fastighet exproprieras eller skall nyttjanderätt eller servitut upplåtas, har den exproprierande rätt till sådan utvidgning av expropriationen som avses i första stycket, om detta skulle medföra endast en ringa höjning av den expropriationsersättning som tillkommer fastighetsägaren och denne icke har ett beaktansvärt intresse av att behålla den återstående delen av fastigheten.

Vid tillämpning av andra stycket skall kostnaden för åtgärd som avses i 4 kap. 1 § andra stycket räknas in i expropriationsersättningen.

9 § Har beslut i fråga som avses i detta kapitel meddelats av annan förvaltningsmyndighet än Konungen, föres talan mot myndighetens beslut hos Konungen genom besvär.

4 kap. Expropriationsersättning

1 § För fastighet, som exproprieras i sin helhet, skall, i den mån ej annat följer av vad som sägs nedan, betalas löseskillning med belopp som motsvarar fastighetens marknadsvärde. Exproprieras del av fastighet, skall intrångsersättning betalas med belopp som motsvarar den minskning av fastighetens marknadsvärde, som uppkommer genom expropriationen. Uppkommer i övrigt skada för ägaren genom expropriationen, skall även sådan skada ersättas.

Har den exproprierande åtagit sig att vidtaga åtgärd för att minska skada, skall hänsyn tagas till det vid bestämmande av expropriationsersättning, om åtagandet är sådant att det skäligen bör godtagas av den ersättningsberättigade.

Exproprieras fastighet till vilken den exproprierande har nyttjanderätt eller servitutsrätt, skall vid bestämmande av fastighetens värde hänsyn icke tagas till förbättring, vilken fastigheten vunnit genom arbete eller kostnad, som den exproprierande eller föregående innehavare, vars rätt övergått till denne, nedlagt på fastigheten utöver vad som ålegat honom.

2 § Har det företag för vars genomförande fastighet exproprieras medfört inverkan av någon betydelse på fastighetens marknadsvärde, skall löseskillning bestämmas på grundval av det marknadsvärde fastigheten skulle ha haft om sådan inverkan icke förekommit, dock endast i den mån det finnes skäligt med hänsyn till förhållandena i orten eller till den allmänna förekomsten av likartad inverkan under jämförliga förhållanden. Avser expropriationen del av fastighet, skall vad som sagts nu om beräkning av marknadsvärde tillämpas i fråga om värdet före expropriationen.

Exproprieras fastighet enligt 2 kap. 11 §, skall första stycket tillämpas på värdestegring som beror på den åtgärd som utgör grund för expropriationen.

3 § Vid bestämmande av löseskillning skall sådan ökning av fastighetens marknadsvärde av någon betydelse som ägt rum under tiden från dagen tio år före ansökningen om expropriation, dock högst femton år före talans väckande vid domstol, räknas ägaren tillgodo endast i den mån det blir utrett, att den beror på annat än förväntningar om ändring i markens tillåtna användningssätt. Avser expropriationen del av fastighet, skall vad som sagts nu om beräkning av marknadsvärde tillämpas i fråga om värdet före expropriationen. Värderingen skall ske med hänsyn till fastighetens skick när ersättningsfrågan avgöres eller, om fastigheten dessförinnan

har tillträtts eller övergått på den exproprierande enligt 6 kap. 10 §, när tillträdet eller övergången skedde.

Har stadsplan eller byggnadsplan, enligt vilken marken avsetts för enskilt bebyggande, fastställts före ansöknings om expropriation, skall första stycket tillämpas endast på värdestegring som inträffat efter det att planen fastställdes.

Avser expropriationen bebyggd fastighet som innehas i huvudsakligt syfte att bereda bostad åt ägaren och honom närstående, gäller den begränsningen för tillämpningen av första stycket att löseskillingen ej i något fall får bestämmas till lägre belopp än som fordras för anskaffning av annan likvärdig bostadsfastighet.

I den mån det blir utrett att värdestegringen utan att ha samband med förväntningar om ändring i markens tillåtna användningssätt beror på inverkan av det företag för vars genomförande expropriation äger rum, gäller 2 §.

4 § Har fastigheten i sin helhet tillträtts eller övergått på den exproprierande enligt 6 kap. 10 §, skall vid bestämmande av expropriationsersättningen hänsyn icke tagas till sådan ändring i fastighetens värde som uppkommer därefter. Detsamma gäller i fall då fastigheten endast delvis har tillträtts eller övergått på den exproprierande, om ej värdeändringen beror på att den återstående delens skick ändras.

Har höjning i allmänna prisläget skett efter det att fastigheten tillträddes eller övergick på den exproprierande enligt 6 kap. 10 §, skall ersättningen jämkas med hänsyn därtill.

5 § Har åtgärd vidtagits i uppenbar avsikt att höja den ersättning, som den exproprierande har att erlagga, skall, om skäl föreligger till det, ersättningen bestämmas så som om åtgärden icke vidtagits.

Exproprieras särskild rätt till fastighet, skall första stycket, i fall då åtgärd vidtagits av fastighetens ägare i avsikt som anges där, tillämpas så att den exproprierande erhåller gottgörelse genom minskning av den ersättning som tillkommer ägaren.

5 kap. Rättegången i expropriationsmål m.m.

1 § Första domstol i expropriationsmål är fastighetsdomstol.

2 § Expropriationsmål upptages av den fastighetsdomstol inom vars område fastigheten är belägen.

Skall expropriation ske av fastigheter som är belägna inom olika fastighetsdomstolars områden och bör fastigheterna vid bestämmandet av

expropriationsersättningen lämpligen behandlas som en enhet. upptages frågan om expropriationen av den av fastighetsdomstolarna som Konungen eller, efter Konungens förordnande, annan myndighet bestämmer.

3 § Sådant yrkande från den exproprierande eller sakägare som har samband med expropriationen men rör rättsförhållande som ej skall prövas enligt denna lag får prövas i expropriationsmålet, om det är lämpligt.

4 § Talan i expropriationsmål får väckas av den som har sökt eller erhållit tillstånd till expropriation. Har tillstånd meddelats och har fastigheten eller del därav tillträtts av den exproprierande, får även fastighetens ägare eller annan sakägare, vars rätt beröres av tillträdet, väcka talan.

5 § Väckes talan av den exproprierande, skall han i stämningsansökningen uppge

1. de omständigheter på vilka han grundar sin talan.
2. yrkande som framställes.
3. namn och adress på samtliga för honom kända sakägare.
4. den ersättning han erbjuder och de omständigheter varpå erbjudandet grundas.
5. de skriftliga bevis han åberopar.
6. den tidpunkt då han önskar tillträda egendomen eller, om tillträde har skett, dagen för detta.
7. de omständigheter som betingar domstolens behörighet, om denna ej framgår av vad som annars anföres.

Första stycket 1-3, 5 och 7 äger motsvarande tillämpning när talan väckes av annan än den exproprierande.

6 § Avvisas ej stämningsansökan, skall fastighetsdomstolen, om ansökningen gjorts av den exproprierande, utfärda stämning på fastighetsägaren och övriga kända sakägare. Har ansökningen gjorts av annan, skall domstolen utfärda stämning på den exproprierande och kalla övriga kända sakägare att inträda som parter i rättegången. Kallelse delges sakägare på sätt som är föreskrivet för stämning i tvistemål.

I stämning som utfärdas på den exproprierande skall han anmodas att lämna uppgifter i de avseenden som anges i 5 § första stycket 3-6.

Stämning eller kallelse som avses i första stycket skall alltid utfärdas på okända sakägare, som möjligen finns. Bestämmelserna om kungörelsedelgivning i delgivningslagen (1970:428) äger därvid motsvarande tillämpning. Kan det med fog antagas att okända sakägare icke finns, får

meddelande som avses i 17 § första stycket samma lag anslås i fastighetsdomstolens lokal i stället för att införas i tidning.

7 § Fastighetsägaren skall, även om han ej ansökt om stämning, uppge sakägare som är kända för honom. Underlåter han det utan giltigt skäl och uppstår skada för sakägare till följd av underlåtenheten, skall han ersätta skadan. Fastighetsdomstolen skall erinra honom härom i stämning eller kallelse eller på annat sätt.

8 § Har sakägare uppgivits eller annars blivit känd sedan stämning utfärdats och har han ej kommit tillstädes, äger 6 § första stycket motsvarande tillämpning.

9 § Den exproprierande skall förete gravationsbevis beträffande fastigheten. Är egendom som skall exproprieras samfäld för två eller flera fastigheter med skilda ägare, behöver dock gravationsbevis företes endast om domstolen begär det.

10 § Innebär expropriation att fastighetsindelningen ändras, skall den exproprierande överlämna karta med beskrivning över området i två exemplar till domstolen. Kartan och beskrivningen skall vara upprättade av fastighetsbildningsmyndigheten med motsvarande tillämpning av vad som är föreskrivet för fastighetsbildningsförrättning. Ny gräns skall vara utmärkt av fastighetsbildningsmyndigheten i enlighet med vad som är föreskrivet beträffande gräns som tillkommer genom fastighetsbildning.

Innebär expropriationen att nyttjanderätt eller servitut bildas eller begränsas, skall vad som i första stycket sägs om karta med beskrivning äga motsvarande tillämpning.

11 § Talan i expropriationsmål kan med laga verkan riktas mot den för vilken lagfart senast är beviljad eller sökt, även om denne före talans väckande har överlåtit fastigheten. Den till vilken fastigheten sålunda överlåtit har i målet samma ställning som om överlåtelsen skett under rättegången. Om tvist angående äganderätten är antecknad i fastighetsboken, kan talan riktas mot den som innehar fastigheten med äganderättsanspråk.

Ny ägare får ej rubba vare sig överenskommelse som förr ägaren ingått eller annan åtgärd som vidtagits i målet och som är bindande för förr ägaren.

12 § Fastighetsdomstolen skall under förberedelsen verka för att utredningen i målet får den inriktning och omfattning som är lämplig med hänsyn till målets beskaffenhet. Därvid skall domstolen såvitt möjligt se

till att onödig utredning icke förebringas i målet.

Om det ej är uppenbart obehövt, skall fastighetsdomstolen så snart det kan ske genom särskilt beslut meddela parterna vilken utredning som enligt domstolens mening bör förebringas i målet (utredningsbeslut). Har utredningsbeslut meddelats beträffande viss del av målet, får nytt beslut i samma del meddelas endast om särskilda skäl föreligger.

13 § Undersökning enligt 9 § lagen (1969:246) om fastighetsdomstol skall verkställas, om det ej måste antagas att sådan undersökning saknar betydelse.

14 § Domstolen får handlägga och avgöra målet utan hinder av parts utevaro.

15 § Återkallas talan om expropriation helt eller delvis, skall målet avskrivas i den delen. Återkallelse är dock utan verkan, såvitt gäller egendom som har övergått på den exproprierande enligt 6 kap. 10 §. Är fråga om egendom som i annat fall har tillträtts av den exproprierande, skall målet prövas utan hinder av återkallelsen, om sakägare vars rätt beröres av tillträdet begär det. Detsamma gäller om sakägare återkallar talan om expropriation och den exproprierande begär att målet prövas.

Avskrivs målet helt eller delvis på grund av återkallelse av den exproprierande, är expropriationstillståndet i den delen förfallet.

16 § Har skada uppstått för sakägare på grund av expropriationsanspråk som återkallats och avskrivs målet i den delen, skall den exproprierande ersätta skadan.

Första stycket äger motsvarande tillämpning när domstolen skiljer målet från sig med anledning av att tillstånd till expropriation vägrats.

Innan avskrivning sker på grund av återkallelse av den exproprierande skall han, om han har fått tillstånd till expropriationen, hos länsstyrelsen ställa säkerhet för ersättning som avses i första stycket, såvida icke samtliga sakägare förklarar sig avstå från att yrka sådan ersättning.

17 § Är det av väsentlig betydelse för den exproprierande, får domstolen genom beslut medge att egendom som skall avstås genom expropriation tillträdes utan hinder av att expropriationen ej har blivit fullbordad (enkelt förhandstillträde). Under samma förutsättning får domstolen genom dom medge att sådan egendom skall, innan lagakraftgående dom i fråga om expropriationsersättningen föreligger, övergå till den exproprierande med samma rätt som om expropriationen fullbordats (kvalificerat förhandstillträde).

Om det ej är uppenbart att expropriationsersättningen blir obetydlig,

skall domstolen på yrkande av fastighetsägaren eller annan sakägare, vars rätt beröres av tillträdet, som villkor för förhandstillträde föreskriva att den exproprierande utger förskott på den expropriationsersättning som slutligt fastställles.

Som villkor för förhandstillträde skall domstolen vidare föreskriva att den exproprierande hos länsstyrelsen ställer säkerhet för den slutliga expropriationsersättningen, till den del den överstiger förskott som avses i andra stycket, jämte den ränta som kan komma att utgå enligt 6 kap. 16 § första stycket.

18 § I dom eller beslut om medgivande till förhandstillträde skall domstolen ange när medgivandet tidigast får utnyttjas. Tiden skall bestämmas så, att fastighetsägaren och annan, vars rätt beröres, får skäligt rådrum. Medgivande får icke utnyttjas förrän den exproprierande har fullgjort vad domstolen föreskrivit som villkor för förhandstillträdet.

Domstolen skall vidare ange den tid inom vilken den exproprierande senast skall ha fullgjort de villkor som domstolen föreskrivit. Har den exproprierande icke inom utsatt tid fullgjort villkoren, är medgivandet till förhandstillträde förfallet.

Utnyttjas medgivande till enkelt förhandstillträde, är innehavare av sådan särskild rätt till fastigheten som enligt 1 kap. 3 och 4 §§ rubbas genom expropriationen icke längre berättigad att utöva rättigheten, i den mån den avser egendom som omfattas av medgivandet.

19 § Fastighetsdomstolen får förordna att medgivande till enkelt förhandstillträde får utnyttjas utan hinder av att beslutet därom icke har vunnit laga kraft. Sådant förordnande får meddelas endast under förutsättning att den exproprierande hos länsstyrelsen ställt säkerhet för det skadestånd som kan komma att utgå, om domstolens beslut ändras.

20 § Har den exproprierande tillträtt egendom som skall avstås genom expropriation, får domstolen på yrkande av fastighetsägaren eller annan sakägare, vars rätt beröres av tillträdet, föreskriva att förskott skall utgå på den expropriationsersättning som slutligt fastställles. Sådant föreskrift får dock ej meddelas, om det är uppenbart att förskottet blir obetydligt.

Har beslut i fråga om förskott meddelats på yrkande av viss sakägare, får nytt yrkande av denne om förskott ej upptagas till prövning förrän sex månader förflutit sedan det föregående beslutet vann laga kraft.

Förskott som avses i första stycket skall betalas inom en månad från det beslutet därom vann laga kraft.

21 § Före avgörande av fråga som avses i 17-20 § skall parterna erhålla tillfälle att yttra sig. Fråga om kvalificerat förhandstillträde får avgöras utan huvudförhandling.

Fråga om förhandstillträde får prövas utan hinder av att expropriationsersättning i viss del har blivit slutligt bestämd. Frågan prövas i den instans där fastighetsägaren är part eller, om fastighetsägaren slutligt har skilts från målet, i den lägsta instans där någon del av målet är anhängig. Frågan får väckas utan stämning.

22 § Mot beslut, som fastighetsdomstol meddelat under rättegången i fråga som avses i 17, 18 eller 20 §, föres talan särskilt.

Mot hovrättens avgörande i fråga som avses i 17-20 § får talan ej föras.

23 § Ersättning skall bestämmas särskilt för varje sakägare. Löseskilling, inträngsersättning och annan ersättning skall bestämmas var för sig.

Avser expropriation samtliga delägars andel i samfällighet eller del av denna och finns för samfälligheten känd styrelse eller förvaltare med rätt att uppbära medel som härrör från samfälligheten, kan domstolen utan hinder av första stycket bestämma gemensam ersättning för delägarna i den mån nedsättning icke skall ske enligt 6 kap. 1 § första stycket.

24 § När fastighet exproprieras, skall domstolen uppskatta såväl fastighetens värde som värdet av särskild rätt som ej lämnas orubbad. Medför särskild rätt minskning av värdet av fastighet som skall exproprieras, skall uppskattningen av fastighetens värde ske med hänsyn till den värdeminskning för fastigheten som rättigheten innebär. Skall ersättning utgå till innehavare av sådan särskild rätt och svarar fastigheten för beviljad eller sökt inteckning med bättre rätt, skall domstolen uppskatta även det värde fastigheten har utan den särskilda rättigheten.

Särskild uppskattning enligt första stycket tredje punkten behövs ej, om nedsättning enligt 6 kap. 1 § första stycket icke skall äga rum.

25 § Ersättning får icke bestämmas till högre belopp än den ersättningsberättigade har begärt.

Besväras fastigheten av beviljad eller sökt inteckning, får dock löseskilling och inträngsersättning ej sättas lägre än som föranledes av 4 kap., om det icke är väsentligen utan betydelse för borgenärernas rätt.

Är parterna överens om storleken av löseskilling eller inträngsersättning, får domstolen meddela dom i enlighet därmed, om medgivande lämnats av samtliga borgenärer som har panträtt i fastigheten. Besväras fastigheten av gemensam inteckning, fordras dessutom de medgivanden från fastighetsägare och fordringshavare som i 22 kap. 11 § jordabalken föreskrives för relaxation. Medgivande fordras dock ej av den för vars rätt domstolens avgörande är väsentligen utan betydelse.

Bestämmelserna i andra och tredje styckena om löseskilling och inträngsersättning gäller ej ersättning till innehavare av särskild rätt, om

rättigheten upphör eller begränsas utan att fastigheten eller del av fastigheten tages i anspråk med äganderätt, nyttjanderätt eller servitutsrätt.

26 § Ersättning får ej bestämmas till lägre belopp än den exproprierande erbjudit.

Har domstolen med stöd av denna lag förordnat om förskott, får den slutliga ersättningen ej heller bestämmas till lägre belopp än det eller de förskott som bestämts. Vad som sagts nu gäller icke förskott som utgjort villkor för förhandstillträde, om medgivandet till förhandstillträde har förfallit.

27 § Ersättning skall bestämmas i pengar att betalas på en gång. Domstolen får dock på yrkande av part hänvisa sakägare att i särskild rättegång vid fastighetsdomstolen föra talan om ersättning för skada eller intrång som ej lämpligen kan prövas i målet. Sådan talan skall väckas genom ansökan om stämning inom den tid, högst tio år, som domstolen bestämmer.

Yrkande som avses i första stycket får upptagas för sig och avgöras särskilt. Mot beslut under rättegången i sådan fråga föres talan särskilt.

28 § Dom skall grundas på vad som förekommit vid syn eller annan förhandling och vad handlingarna innehåller i övrigt.

29 § Högre rätt får, även om det ej följer av vad som i allmänhet gäller, avgöra mål utan huvudförhandling, om huvudförhandling kan antagas sakna betydelse och part ej begär sådan förhandling.

6 kap. Betalning av expropriationsersättning och fullbordande av expropriation m.m.

1 § Löseskilling och inträngsersättning betalas genom nedsättning hos länsstyrelsen i det län där fastigheten är belägen. Avser expropriationsersättningen fastigheter i olika län, skall nedsättningen ske hos den länsstyrelse som domstolen bestämmer.

Första stycket gäller ej ersättning till innehavare av särskild rätt, om rättigheten upphör eller begränsas utan att fastigheten eller del av fastigheten tages i anspråk med äganderätt, nyttjanderätt eller servitutsrätt.

2 § Nedsättning enligt 1 § första stycket skall ej ske, om fastigheten icke svarar för beviljad eller sökt in-teckning eller om de borgenärer som har

panträtt i fastigheten medgivit att ersättningen utbetalas till den ersättningsberättigade. Besväräs fastigheten av gemensam inteckning, gäller vad som sagts nu endast om dessutom de medgivanden från fastighetsägare och fordringshavare som i 22 kap. 11 § jordabalken föreskrives för relaxation föreligger. Medgivande fordras dock ej av den för vars rätt expropriationen är väsentligen utan betydelse.

3 § I samband med att domstolen bestämmer löseskilling och intrångsersättning skall den ange i vad mån nedsättning skall ske.

4 § Expropriationsersättning som ej skall nedsättas utbetalas till den ersättningsberättigade. Det åligger i sådant fall den exproprierande att hos länsstyrelsen i det län där fastigheten är belägen anmäla och därvid styrka att ersättningen har betalats. Avser ersättningen fastigheter i olika län, äger 1 § första stycket andra punkten motsvarande tillämpning.

5 § Bestämmelserna i 1-4 §§ äger motsvarande tillämpning på förskott.

6 § Vid nedsättning eller anmälan skall den exproprierande till länsstyrelsen ge in domen eller beslutet samt lagakraftbevis och vid nedsättning dessutom gravationsbevis rörande fastigheten. Sker det ej, skall länsstyrelsen anskaffa handlingarna på den exproprierandes bekostnad.

7 § Expropriationsersättning skall nedsättas och anmälan skall ske inom tre månader från det att dom, som medfört att samtliga frågor i saken avgjorts, vunnit laga kraft.

Har fastigheten helt eller delvis tillträtts eller övergått på den exproprierande enligt 10 §, skall nedsättning eller anmälan ske inom en månad efter det att den dom, varigenom ersättningen bestämdes, vann laga kraft.

8 § Skall expropriationsersättning ej utgå eller överstiger den slutliga ersättningen icke vad som har utgått i form av förskott, åligger det den exproprierande att anmäla detta till länsstyrelsen sedan samtliga frågor i saken slutligt avgjorts. Anmälan behöver icke ske beträffande egendom som har övergått på den exproprierande enligt 10 §.

9 § Expropriationen är fullbordad, när samtliga frågor i saken slutligt avgjorts och den exproprierande inom föreskriven tid har fullgjort vad som åligger honom enligt 1 § första stycket och 4 §. Detsamma gäller, när den exproprierande gjort anmälan enligt 8 §. När expropriationen är fullbordad, har den exproprierande rätt att genast tillträda egendomen.

Exproprieras tillbehör till fastighet med äganderätt, upphör tillbehöret efter expropriationens fullbordan att höra till fastigheten, även om det ej skiljes från denna. Ändring av fastighetsindelningen på grund av expropriation sker, när expropriationen är fullbordad.

10 § Anmäler den exproprierande hos länsstyrelsen att han vill utnyttja medgivande till kvalificerat förhandstillträde och visar han därvid att domen om medgivande har vunnit laga kraft och att han inom föreskriven tid har uppfyllt de villkor som knutits till medgivandet, övergår egendomen genom anmälningen på den exproprierande med samma rätt som om expropriationen hade fullbordats. Sker anmälan före den dag då medgivandet tidigast får utnyttjas, övergår dock egendomen först nämnda dag.

När egendomen har övergått på den exproprierande enligt första stycket, äger 9 § andra stycket motsvarande tillämpning.

11 § Försummar den exproprierande att inom föreskriven tid iakttaga vad som åligger honom enligt 1 § första stycket och 4 § och har ej fastigheten helt eller delvis tillträtts eller övergått på den exproprierande enligt 10 §, är expropriationsrätten förverkad.

Vill fastighetsägaren att expropriationen ändå skall fullbordas, har han att inom tre månader efter förverkandet begära det hos länsstyrelsen. Vill han det ej, får han hos fastighetsdomstolen visa att expropriationsrätten är förverkad. Gör han det, skall domstolen anmäla förverkandet till inskrivningsmyndigheten för anteckning i fastighetsboken. Vad som sagts nu om anteckning i fastighetsboken äger, när fråga är om tomträtt, motsvarande tillämpning beträffande tomträttsboken.

12 § Har fastighetsägaren begärt att expropriationen skall fullbordas utan hinder av att expropriationsrätten är förverkad enligt 11 § första stycket och har ej anmälan enligt andra stycket i samma paragraf ägt rum, skall länsstyrelsen låta uttaga expropriationsersättningen jämte ränta enligt 16 § första stycket hos den exproprierande.

13 § Har fastigheten helt eller delvis tillträtts eller övergått på den exproprierande enligt 10 § och försummar han att inom föreskriven tid betala förskott enligt 5 kap. 20 § eller slutlig expropriationsersättning, skall länsstyrelsen på begäran av den ersättningsberättigade låta uttaga beloppet jämte ränta enligt 16 § första stycket.

14 § Vid begäran som avses i 11 § andra stycket eller 13 § skall fogas domen eller beslutet samt lagakraftbevis.

I fråga om uttagande av ersättning jämte ränta äger bestämmelserna i

utsökningslagen (1877:31 s. 1) om verkställighet av lagakraftägande dom i tvistemål, varigenom betalningsskyldighet blivit någon ålagd, motsvarande tillämpning.

15 § Föreligger fall som avses i 12 eller 13 § och har samtliga frågor i saken slutligt avgjorts, är expropriationen fullbordad, när den slutliga expropriationsersättningen har kommit in till länsstyrelsen.

16 § I den mån expropriationsersättning betalas efter utgången av den i 7 § första stycket föreskrivna tremånadersfristen eller, om fastigheten dessförinnan helt eller delvis har tillträtts eller övergått på den exproprierande enligt 10 §, efter tidpunkten härför, skall den exproprierande utge sex procent årlig ränta på ersättningen, i förra fallet från fristens utgång och i senare fallet från den dag då tillträdet eller övergången skedde.

Expropriation fullbordas utan hinder av att ränta enligt första stycket ej betalas.

17 § Medel som har nedsatts eller uttagits enligt detta kapitel skall av länsstyrelsen utan dröjsmål insättas i bank mot ränta.

18 § Nedsatta eller uttagna medel skall jämte upplupen ränta utbetalas av länsstyrelsen till den som är berättigad till medlen.

Vid utbetalning av medel som enligt domstolens bestämmande skall nedsättas äger, med de avvikelser som anges i tredje och fjärde styckena, bestämmelserna om fördelning av köpeskilling för fast egendom som sålts på exekutiv auktion motsvarande tillämpning. Om rätt för innehavare av pantbrev att avstå från sin rätt till betalning och verkan därav finns särskilda bestämmelser.

Är fastigheten, förutom av inteckning, besvärad av särskild rätt som minskar fastighetens värde och har sämre rätt än inteckningen, skall borgenär som har panträtt på grundval av inteckningen erhålla betalning som om fastigheten icke besvärades av rättigheten, i den mån det krävs för att han skall få full betalning för sin fordran. Ersättningen för rättigheten skall minskas i motsvarande mån.

Har löseskilling eller inträngsersättning av domstolen bestämts till högre belopp än fastighetens ägare har yrkat och uppstår efter betalning av de fordringar som skall utgå ur ersättningen överskott som ej faller inom det yrkade beloppet, skall överskottet återställas till den exproprierande.

19 § Sammanträde för fördelningen hålles så snart det kan ske. Kallelse till sammanträdet sändes minst två veckor i förväg till fastighetsägaren.

annan sakägare och kända innehavare av panträtt. De skall i kallelsen uppmanas att anmäla sina anspråk senast vid sammanträdet. Föreligger särskilda skäl, skall kungörelse om sammanträdet minst två veckor i förväg också föras in i Post- och Inrikes Tidningar och tidning inom orten.

20 § Har domstolen enligt 5 kap. 27 § hänvisat sakägare att föra talan om ersättning för skada eller intrång i särskild rättegång, äger 1-7, 13, 14 och 16-19 §§ motsvarande tillämpning i fråga om förskott eller ersättning som bestämmes i sådan rättegång.

7 kap. Särskilda bestämmelser

1 § Har expropriationstillstånd beviljats, skall den exproprierande svara för samtliga kostnader som uppkommit i ärendet om tillstånd till expropriation, i målet vid fastighetsdomstolen och i ärendet om expropriationsersättningens fördelning, allt i den mån ej annat följer av 18 kap. 6 eller 8 § rättegångsbalken eller vid en motsvarande tillämpning av något av dessa lagrum.

Har sakägare vid fastighetsdomstolen förebringat utredning i strid med utredningsbeslut, ersättes kostnaden för sådan utredning endast i den mån utredningen haft betydelse för utgången i målet.

2 § Avslås ansökan om expropriationstillstånd eller återkallas ansökningen innan tillstånd beviljats, skall sökanden svara för kostnaderna i ärendet, i den mån ej annat följer vid en motsvarande tillämpning av 18 kap. 6 eller 8 § rättegångsbalken.

3 § I högre rätt svarar den exproprierande för sina egna kostnader och för kostnad som uppkommit för motpart genom att den exproprierande fullföljt talan, i den mån ej annat följer av 18 kap. 6 eller 8 § rättegångsbalken. I övrigt gäller 18 kap. rättegångsbalken beträffande skyldigheten att svara för kostnad i högre rätt.

4 § Fråga om ersättning för kostnad som avses i 1 eller 2 § prövas av fastighetsdomstolen, även om frågan ej gäller kostnad vid domstolen.

5 § I avvaktan på att expropriationsmålet avgöres får fastighetsdomstolen förordna att förskott skall utgå på den ersättning för rättegångskostnader vid domstolen som slutligt fastställs.

Första stycket äger motsvarande tillämpning på rättegångskostnader i högre rätt som uppkommit för motpart genom att den exproprierande fullföljt talan.

Innan förordnande meddelas att förskott på rättegångskostnad skall utgå till part. skall motparten erhålla tillfälle att yttra sig. Mot beslut som fastighetsdomstolen meddelat under rättegången i sådan fråga föres talan särskilt. Mot hovrättens beslut i frågan får talan ej föras.

6 § Vill någon för expropriation upprätta karta över fastighet som annan äger eller innehar eller annars undersöka fastigheten, får länsstyrelsen föreskriva att tillträde till fastigheten för sådan undersökning skall lämnas under viss tid.

Undersökningsarbetet skall utföras så att minsta skada och intrång vållas. I trädgård, liknande plantering eller park får träd ej skadas eller fällas utan ägarens samtycke eller medgivande av länsstyrelsen. För skada och intrång utgår ersättning. Talan om ersättning väckes vid den fastighetsdomstol inom vars område fastigheten är belägen.

7 § Har säkerhet som skall ställas enligt denna lag ej godkänts av den, till vars förmån den ställs, prövas säkerheten av länsstyrelsen.

Borgen får godkännas av länsstyrelsen endast om borgensman svarar som för egen skuld och, om två eller flera tecknat borgen, de svarar solidariskt.

Staten, kommun, landstingskommun och kommunalförbund behöver ej ställa säkerhet.

8 § Talan mot länsstyrelsens beslut i fråga som avses i 6 eller 7 § föres hos Konungen genom besvär.

Övergångsbestämmelser

1. Denna lag träder i kraft den 1 januari 1973.
2. Genom lagen upphäves lagen (1917:189) om expropriation.
3. Förekommer i lag eller annan författning hänvisning till föreskrift som ersatts genom bestämmelse i denna lag, tillämpas i stället den nya bestämmelsen.
4. Bestämmelsen om tomträtt i 1 kap. 2 § nya lagen äger motsvarande tillämpning i fråga om vattenfallsrätt som avses i 12 § lagen (1970:995) om införande av nya jordabalken.
5. Bestämmelserna i denna lag om ägare till fastighet äger motsvarande tillämpning på den som innehar fastighet med ständig besittningsrätt eller med fideikommissrätt.
6. Löseskilling och inträngsersättning för fastighet som innehas med fideikommissrätt får icke sättas lägre än som föranledes av 4 kap. nya lagen. Ersättning som nämnts nu och som tillkommer innehavaren av

fideikommisssegendomen skall alltid nedsättas hos länsstyrelsen och får icke utbetalas, innan Konungen eller myndighet som Konungen bestämmer har förordnat hur det skall förfaras med ersättningen.

7. Bestämmelserna i denna lag om fordran för vilken panträtt har upplåtits i fastigheten äger motsvarande tillämpning på sådan fordran på ogulden köpeskilling som åtnjuter företrädesrätt enligt 5 § lagen (1970:995) om införande av nya jordabalken. Vad som sagts nu gäller även i fråga om rätt till avkomst eller förmån som avses i 8 § lagen om införande av nya jordabalken, om rättigheten icke är att anse som särskild rätt till fastighet.

8. Äldre bestämmelser om lösningsrätt skall alltjämt gälla beträffande egendom som exproprierats på grund av ansökan före ikraftträdandet.

9. Beträffande egendom, som har exproprierats enligt 1 § första stycket 7 lagen (1917:189) om expropriation, skall 101 § samma lag fortfarande gälla.

10. Beträffande egendom, som genom expropriation har tagits i anspråk med nyttjanderätt för allmän väg på grund av ansökan före ikraftträdandet, skall 79 a § andra stycket lagen (1917:189) om expropriation fortfarande gälla.

11. När ansökan om expropriation gjorts före nya lagens ikraftträdande, prövas frågan om tillstånd till expropriationen och handlägges ärendet därom enligt äldre bestämmelser. Bestämmelserna i 3 kap. 3 § nya lagen tillämpas dock även om ansökan om expropriation har gjorts före ikraftträdandet.

12. Har tillstånd att exproprieras fastighet med äganderätt meddelats på grund av ansökan som gjorts före ikraftträdandet, äger äldre bestämmelser om inverkan av expropriationen på särskild rätt till fastigheten fortfarande tillämpning.

13. I fråga om grunderna för bestämmande av expropriationsersättning gäller äldre bestämmelser, om talan vid domstol väckts före ikraftträdandet. Bestämmelserna i 4 kap. 3 § gäller ej värdeökning som inträffat före utgången av juni 1971.

14. Bestämmelserna i 5 kap. 12 § andra stycket, 5 kap. 25 och 26 §§ samt 7 kap. 1 § andra stycket nya lagen gäller ej expropriationsmål som är anhängigt vid domstol vid ikraftträdandet. I stället för 5 kap. 25 och 26 §§ gäller motsvarande äldre bestämmelser. Vidare gäller äldre bestämmelser i fråga om talan mot hovrätts dom beträffande kvalificerat förhandstillträde, om domen har meddelats före ikraftträdandet.

15. Äldre bestämmelser om betalning av expropriationsersättning och förskott på sådan ersättning äger fortfarande tillämpning i fråga om ersättning och förskott som har bestämts före ikraftträdandet.

2 Förslag till

Lag om ändring i jordabalken

Härigenom förordnas, att 2 kap. 7 § och 13 kap. 24 § jordabalken¹ skall ha nedan angivna lydelse.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

2 kap.

7 §

Överlåtelse av föremål som hör till fastighet gäller ej mot tredje man, förrän föremålet skiljes från fastigheten på sådant sätt att det ej längre kan anses höra till denna.

Om verkan av exekutiv försäljning av föremål som hör till fastighet och ianspråktagande av sådant föremål genom expropriation finns särskilda bestämmelser.

13 kap.

24 §

Angående rättegången i mål som avses i 23 § gäller i tillämpliga delar *bestämmelserna om expropriation i allmänhet*. Rör tvisten fråga som kan inverka på den rätt som tillkommer innehavare av panträtt eller rättighet som är inskriven, är rätten ej bunden av parts yrkande eller medgivande.

I mål angående bestämmande av lösesumma skall fastighetsägaren vidkännas på omse sidor uppkomna rättegångskostnader vid fastighetsdomstolen, i den mån ej annat förordnas av 18 kap. 6 och 8 §§ rättegångsbalken. Beträffande skyldigheten att svara för kostnad i högre rätt gäller med tillämpning i övrigt av 18 kap. rättegångsbalken, att fastighetsägaren, om ej annat förordnas av 18 kap. 6 och 8 §§ samma balk, alltid själv skall vidkännas såväl sina egna kostnader

Angående rättegången i mål som avses i 23 § gäller i tillämpliga delar *expropriationslagen (1972:)*. *Bestämmelserna om utredningsbeslut äger dock tillämpning endast i den mån målet avser bestämmande av lösesumma*. Rör tvisten fråga som kan inverka på den rätt som tillkommer innehavare av panträtt eller rättighet som är inskriven, är rätten ej bunden av parts yrkande eller medgivande.

I mål angående bestämmande av lösesumma skall fastighetsägaren vidkännas på omse sidor uppkomna rättegångskostnader vid fastighetsdomstolen, i den mån ej annat förordnas av 18 kap. 6 och 8 §§ rättegångsbalken. *Har motpart förbringat utredning i strid med utredningsbeslut som fastighetsdomstolen meddelat, ersättes dock kostnaden för sådan utredning*

¹ Omtryckt 1971:1209.

Nuvarande lydelse

som kostnad som åsamkas motpart genom att fastighetsägaren fullföljt talan.

Föreslagen lydelse

endast i den mån utredningen haft betydelse för utgången i målet. Beträffande skyldigheten att svara för kostnad i högre rätt gäller med tillämpning i övrigt av 18 kap. rättegångsbalken, att fastighetsägaren, om ej annat föränledes av 18 kap. 6 och 8 §§ samma balk, alltid själv skall vidkännas såväl sina egna kostnader som kostnad som åsamkas motpart genom att fastighetsägaren fullföljt talan.

Denna lag träder i kraft den 1 januari 1973.

Beträffande mål som är anhängigt vid ikraftträdandet äger föreskrifterna i övergångsbestämmelserna till expropriationslagen (1972:) om expropriationsmål, som är anhängigt vid sistnämnda lags ikraftträdande, motsvarande tillämpning.

3 Förslag till

Lag om ändring i lagen (1902:71 s. 1), innefattande vissa bestämmelser om elektriska anläggningar

Härigenom förordnas i fråga om lagen (1902:71 s. 1), innefattande vissa bestämmelser om elektriska anläggningar¹,

dels att nuvarande 1 a § skall betecknas 1 § och att nuvarande 1 § skall betecknas 1 a §,

dels att den nya 1 a § och 3 § 1 mom. skall ha nedan angivna lydelse,

dels att i lagen skall införas en ny paragraf, 5 b §, av nedan angivna lydelse.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

1 a §²

Har, för någon ords förseende med belysning eller drivkraft eller för dylikt ändamål eller för beredande av drivkraft åt sådan industriell anläggning, som finnes vara av större betydelse för det allmänna, Konungen prövat nödigt, att fastighet, som tillhör annan än kronan, användes till station för alstrande av elektrisk kraft annorledes än medelst vattenkraft, till framdragande av elektrisk starkströmsledning eller eljest till elektrisk starkströmsanläggning, skall vad för ändamålet erfordras emot ersättning avstås eller upplåtas. Tarvas för viss fastighets förseende med belysning eller drivkraft, att elektrisk starkströmsledning framdrages över annan fastighet, som ej tillhör kronan, skall, ändå att ledningen ej är avsedd för anläggning av större betydelse för det allmänna, vad för ändamålet erfordras avstås eller upplåtas, såframt det intrång, som därav förorsakas, av Konungen prövas ringa i jämförelse med nyttan av ledningen. Har fastighets ägare förklarar sig villig att upplåta nyttjanderätt eller

Om expropriation för elektriska anläggningar finnas bestämmelser i expropriationslagen (1972:).

Har fastighets ägare förklarar sig villig att upplåta nyttjanderätt eller servitutsrätt för elektrisk ledning och medför expropriation därav allenast ringa men, vare tillstånd enligt expropriationslagen (1972:) ej erforderligt.

Fråga om expropriation enligt andra stycket upptages av fastighetsdomstol. Därvid äga bestämmelserna i 3 kap. 2 § expropriationslagen (1972:) om ansökan om expropriationstillstånd motsvarande tillämpning på ansökningen om stämning.

¹ Senaste lydelse av nuvarande 1 § 1958:429.

² Senaste lydelse av nuvarande 1 a § 1970:905. Som nuvarande lydelse återges lydelsen av nuvarande 1 §.

Nuvarande lydelse

servitutsrätt för elektrisk starkströmsledning och medför expropriation därav allenast ringa men, vare Konungens tillstånd till expropriationen ej erforderligt.

Menighet vare ej pliktig att utan synnerliga skäl inom område, för vilket finnes stadsplan eller byggnadsplan, eller inom fastställt hamnområde avstå eller upplåta gata, torg, allmän plats eller vattendrag.

Ej heller vare, där ledningen skall inom område, för vilket ej finnes stadsplan eller byggnadsplan, framdragas på mindre avstånd än etthundrafemtio meter från boningshus eller annan vid gård uppförd byggnad eller tomtplats eller trädgård, som tillhör fastighetens ägare, denne skyldig något avstå eller upplåta, utan så är, att Konungen finner annan sträckning, som utan synnerlig olägenhet för anläggaren kan användas, medföra minst lika stort men som den föreslagna.

Skall enligt vad i denna paragraf är sagt fastighet avstås eller upplåtas, äge, där ej här nedan annorlunda föreskrives, vad i lagen om expropriation i allmänhet stadgas samt, i fråga om elektriska starkströmsledningar, i sagda lag meddelade särskilda bestämmelser om expropriation för elektriska svagströmsledningar motsvarande tillämpning; och skall vad där stadgas med avseende å upplåtelse av nyttjanderätt för svagströmsledning gälla jämväl beträffande upplåtelse av servitutsrätt för starkströmsledning.

Föreslagen lydelse

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

3 §

I mom.³ Ansökan om rätt att för elektrisk starkströmsanläggning påfordra avstående eller upplåtande av fastighet eller om linjekoncession skall vara åtföljd av fullständig beskrivning över det tillämnade företaget med kostnadsförslag, avfattning på karta av föreslagen lednings sträckning och av den jord, som för anläggningen erfordras, bestyrkta förteckningar på ägare och innehavare av de fastigheter, över vilka ledningen skall framdragas eller i vilkas mark den skall nedläggas eller som eljest äro för anläggningen behövlige, samt uppgift på de överenskomelser, som blivit träffade, eller de hinder, vilka däremot mött.

I mom. Ansökan om linjekoncession skall vara åtföljd av fullständig beskrivning över det tillämnade företaget med kostnadsförslag, avfattning på karta av föreslagen lednings sträckning och av den jord, som för anläggningen erfordras, bestyrkta förteckningar på ägare och innehavare av de fastigheter, över vilka ledningen skall framdragas eller i vilkas mark den skall nedläggas eller som eljest äro för anläggningen behövlige, samt uppgift på de överenskomelser, som blivit träffade, eller de hinder, vilka däremot mött.

5 b §

I mom. Har elektrisk ledning efter expropriation dragits fram i eller över gata, torg, allmän plats eller vattendrag inom område, för vilket finns stadsplan eller byggnadsplan, eller inom fastställt hamnområde och visar det sig att ledningen hindrar eller varaktigt försvårar samfärdsel på egendomen eller hindrar någon för samhället nödvändig anläggning eller utgör hinder för egendomens underhåll eller eljest för behövlige arbeten på egendomen eller är synnerligen vanprydande, skall ledningen på bekostnad av dess innehavare ändras, flyttas eller borttagas, i den mån det behövs för hindrets eller olägenhetens undanröjande.

Har i annat fall än som avses i första stycket nyttjanderätt eller servitutsrätt upplåtits genom expropriation för framdragande av ledning, och medför ledningen på grund av ändrade förhållanden betydande olägenhet för fastighe-

³ Senaste lydelse 1957:383.

*Nuvarande lydelse**Föreslagen lydelse*

ten, är ledningens innehavare skyldig att på sin bekostnad ändra eller flytta ledningen, i den mån det behövs för olägenhetens undanröjande och det kan ske utan synnerligt men för ledningen.

Twist i fråga som avses i första eller andra stycket prövas av fastighetsdomstol.

2 mom. Vill ägare av fastighet, där elektrisk ledning är framdragen efter expropriation, för undanröjande av därmed förenad olägenhet för fastigheten på egen bekostnad få ledningen ändrad eller flyttad, kan länsstyrelsen, i den mån det prövas skäligt med hänsyn till å ena sidan nämnda olägenhet och å andra sidan sådant men för ledningen som följer av ändringen eller flyttningen, giva fastighetsägaren rätt att själv utföra erforderlig ändring eller flyttning, om sådan åtgärd ej utföres av ledningens innehavare inom viss, av länsstyrelsen förelagd tid. Fastighetsägaren är i sådant fall skyldig att ersätta uppkommande men för ledningen. Har ledningens innehavare utfört ändringen eller flyttningen, skall fastighetsägaren ersätta även kostnaden för sådan åtgärd. Kunna parterna ej enas om ersättningen, bestämmes den av fastighetsdomstol.

3 mom. Upphör egendom att vara gata, torg, allmän plats eller vattendrag inom område, för vilket finns stadsplan eller byggnadsplan, eller inom fastställt hamnområde, gäller ej längre sådan rätt att ha ledning framdragen där som förut förvärvats genom expropriation.

Denna lag träder i kraft den 1 januari 1973.

Har expropriationsförfarande inletts före ikraftträdandet, prövas frågan om tillstånd till expropriationen och handlägges ärendet därom enligt äldre bestämmelser.

4 Förslag till

Lag om ändring i vattenlagen (1918:523)

Härigenom förordnas, att 2 kap. 40 och 60 §§ vattenlagen (1918:523) skall ha nedan angivna lydelse.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

2 kap.

40 §

Vad i denna lag finnes stadgat om byggande i vatten skall jämväl äga tillämpning i fråga om uppförande av bro eller annat byggande i vatten för allmän väg eller för järnväg, vare sig statens eller enskild, till vars anläggande Konungen lämnat tillstånd; dock utgöre bestämmelserna i 3 § första stycket icke hinder för företag, som nu nämnts.

Har Konungen för *någon orts förseende med dess behov* av vatten eller för annat i 38 § ej omnämnt allmänt ändamål prövat nödigt, att vatten ur sjö eller vattendrag ledes bort för att annorstädes nyttjas, gälle i fråga om dylikt företag vad i första stycket sägs.

Har Konungen för *att tillgodose allmänt behov* av vatten eller för annat i 38 § ej omnämnt allmänt ändamål prövat nödigt, att vatten ur sjö eller vattendrag ledes bort för att annorstädes nyttjas, gälle i fråga om dylikt företag vad i första stycket sägs.

60 §¹

Har Konungen för *någon orts förseende med vatten* eller för annat allmänt ändamål prövat nödigt, att grundvattentäkt anlägges å annan tillhörig fastighet, ankomme på vattendomstolen att, efter ansökan i den ordning, som i 11 kap. sägs, enligt vad i denna lag är stadgat pröva, huru och under vilka villkor sådan grundvattentäkt må anordnas och nyttjas, ävensom efter ty i 9 kap. sägs bestämma ersättning för det område, som för ändamålet tages i anspråk.

Har Konungen för *att tillgodose allmänt behov av vatten* eller för annat allmänt ändamål prövat nödigt, att grundvattentäkt anlägges å annan tillhörig fastighet, ankomme på vattendomstolen att, efter ansökan i den ordning, som i 11 kap. sägs, enligt vad i denna lag är stadgat pröva, huru och under vilka villkor sådan grundvattentäkt må anordnas och nyttjas, ävensom efter ty i 9 kap. sägs bestämma ersättning för det område, som för ändamålet tages i anspråk.

Denna lag träder i kraft den 1 januari 1973.

¹ Senaste lydelse 1964:110.

5 Förslag till

Lag om upphävande av lagen (1947:290) om tvångsinlösen av vanhävdad jordbruksegendom

Härigenom förordnas, att lagen (1947:290) om tvångsinlösen av vanhävdad jordbruksegendom¹ skall upphöra att gälla vid utgången av år 1972. Den upphävda lagen gäller dock fortfarande i fall då fråga om inlösen väckts före nämnda tidpunkt.

6 Förslag till

Lag om ändring i civilförsvarslagen (1960:74)

Härigenom förordnas, att 73 § civilförsvarslagen (1960:74) skall ha nedan angivna lydelse.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

73 §¹

Har egendom tagits i anspråk jämlikt 68 § eller åtgärd vidtagits jämlikt 72 §, är egendomens ägare eller innehavare berättigad till ersättning enligt de grunder, som äro stadgade i fråga om rekvisition för krigsmaktens behov. Anspråk på ersättning skall prövas i den ordning, som gäller för ersättningsanspråk i anledning av sådan rekvisition med iakttagande av att efter taxa utgående ersättning fastställs till beloppet av den, som utövar förfoganderätten. Även om egendom, som tages i anspråk, är avsedd att tillhandahållas endast vid särskilda tillfällen, må ersättningen bestämmas en gång för alla, dock att inskränkning icke härigenom sker i rätten till ersättning för skada, som ej förutsetts.

Har *under civilförsvarsberedskap* egendom tagits i anspråk jämlikt 68 § eller åtgärd vidtagits jämlikt 72 §, är egendomens ägare eller innehavare berättigad till ersättning enligt de grunder, som äro stadgade i fråga om rekvisition för krigsmaktens behov. Anspråk på ersättning skall prövas i den ordning, som gäller för ersättningsanspråk i anledning av sådan rekvisition med iakttagande av att efter taxa utgående ersättning fastställs till beloppet av den, som utövar förfoganderätten. Även om egendom, som tages i anspråk, är avsedd att tillhandahållas endast vid särskilda tillfällen, må ersättningen bestämmas en gång för alla, dock att inskränkning icke härigenom sker i rätten till ersättning för skada, som ej förutsetts.

Har under tid, då civilförsvarsberedskap icke råder, egendom tagits i anspråk jämlikt 68 § tredje stycket andra punkten eller åtgärd vidtagits jämlikt 72 §, bestämmas

¹ Senaste lydelse 1969:699.

¹ Senaste lydelse 1964:65.

*Nuvarande lydelse**Föreslagen lydelse*

ersättning med tillämpning av expropriationslagen (1972:).

Ersättning gäldas, om egendomen tagits i anspråk för kommuns räkning, av kommunen och eljest av staten. Vid fortsatt ianspråktagande enligt 68 § andra stycket gäldas ersättningen av staten.

Denna lag träder i kraft den 1 januari 1973.

Äldre bestämmelser gäller fortfarande i fall då egendom tagits i anspråk före ikraftträdandet.

7 Förslag till**Lag om ändring i delgivningslagen (1970:428)**

Härigenom förordnas, att 17 § delgivningslagen (1970:428) skall ha nedan angivna lydelse.

*Nuvarande lydelse**Föreslagen lydelse*

17 §

Kungörelsedelgivning sker genom att handlingen hålles tillgänglig viss tid hos myndigheten eller på plats, som myndigheten bestämmer, och genom att meddelande härom och om handlingens huvudsakliga innehåll införes i lämplig tidning inom sju dagar från beslut om kungörelsedelgivning. Är införande i tidning uppenbarligen meningslöst, får meddelandet i stället anslås i myndighetens lokal inom samma tid. Detta förfarande får också användas, om kungörelsedelgivning enligt 15 § ägt rum och därefter ny delgivning skall ske i samma mål eller ärende.

Kungörelsedelgivning sker genom att handlingen hålles tillgänglig viss tid hos myndigheten eller på plats, som myndigheten bestämmer, och genom att meddelande härom och om handlingens huvudsakliga innehåll införes i lämplig tidning inom sju dagar från beslut om kungörelsedelgivning. Är införande i tidning uppenbarligen meningslöst, får meddelandet i stället anslås i myndighetens lokal inom samma tid. Detta förfarande får också användas, om kungörelsedelgivning enligt 15 § ägt rum och därefter ny delgivning skall ske i samma mål eller ärende. *Vid delgivning i fall som avses i 16 § första stycket andra punkten med de personer som hyr eller annars innehar lägenhet i samma fastighet skall dessutom meddelandet anslås inom fastigheten på lämpligt sätt inom sju dagar från beslutet om kungörelsedelgivning.*

Nuvarande lydelse

Meddelande som avses i första stycket bör även anslås på kommunens anslagstavla i den kommun som med hänsyn till ändamålet med delgivningen finnes lämplig, om det kan antagas att den som sökes för delgivning därigenom nås av meddelandet.

I fall som avses i 16 § sändes dessutom meddelande med posten till någon eller några av de personer som sökes för delgivning under deras vanliga adresser för att vara tillgängligt för alla dem som avses med delgivningen. Ingår statlig myndighet eller kommun bland dem som avses med delgivningen, skall sådant meddelande alltid sändas till myndigheten eller kommunen.

Föreslagen lydelse

I fall som avses i 16 § sändes dessutom meddelande med posten till någon eller några av de personer som sökes för delgivning under deras vanliga adresser för att vara tillgängligt för alla dem som avses med delgivningen. Ingår statlig myndighet eller kommun bland dem som avses med delgivningen, skall sådant meddelande alltid sändas till myndigheten eller kommunen. *Avser delgivningen i fall som avses i 16 § första stycket andra punkten de personer som hyr eller annars innehar lägenhet i samma fastighet, skall i stället handlingen eller meddelande enligt 6 § andra stycket sändas med posten till envar av dem, om ej också detta förfarande skulle medföra större kostnad och besvär än som är försvarligt med hänsyn till ändamålet med delgivningen.*

Denna lag träder i kraft den 1 januari 1973.

8 Förslag till

Lag om ändring i rennäringslagen (1971:437)

Härigenom förordnas, att 26 och 29 §§ rennäringslagen (1971:437) skall ha nedan angivna lydelse.

Nuvarande lydelse

Konungen kan förordna om upphävande av renskötselrätten för visst markområde, när området behövs för ändamål som avses i 1 § lagen (1917:189) om *expropriation* eller för annat ändamål av väsentlig betydelse från allmän synpunkt. För område som väsentligen är utan betydelse för renskötseln får sådant förordnande meddelas, när området behövs för allmänt ändamål.

Upphävande kan begränsas till att avse viss tid eller vissa i renskötselrätten ingående befogenheter.

29 §

I fråga om upphävande av renskötselrätt och ersättning med anledning därav gäller, utöver bestämmelserna i 26—28 §§, i tillämpliga delar *de allmänna* bestämmelserna om *expropriation* av särskild rätt till *fast egendom i lagen (1917:189) om expropriation*.

Föreslagen lydelse

26 §

Konungen kan förordna om upphävande av renskötselrätten för visst markområde, när området behövs för ändamål som avses i 2 kap. *expropriationslagen (1972:)* eller för annat ändamål av väsentlig betydelse från allmän synpunkt. För område som väsentligen är utan betydelse för renskötseln får sådant förordnande meddelas, när området behövs för allmänt ändamål.

I fråga om upphävande av renskötselrätt och ersättning med anledning därav gäller, utöver bestämmelserna i 26—28 §§, i tillämpliga delar bestämmelserna i *expropriationslagen (1972:)* om *expropriation* av särskild rätt till *fastighet*.

Denna lag träder i kraft den 1 januari 1973.

Beträffande mål som är anhängigt vid ikraftträdandet äger föreskrifterna i övergångsbestämmelserna till *expropriationslagen (1972:)* om *expropriationsmål*, som är anhängigt vid sistnämnda lags ikraftträdande, motsvarande tillämpning.

Utdrag av protokollet över justitieärenden, hållet inför Hans Maj:ts Konungen i statsrådet på Sofiero den 11 augusti 1972.

Närvarande: Statsråden STRÄNG, LUNDKVIST, GEIJER, ODHNOFF, BENGTSSON, LIDBOM.

Statsrådet Lidbom anmäler efter gemensam beredning med statsrådets övriga ledamöter *fråga om ny expropriationslag m.m.* och anför.

1 Inledning

De centrala expropriationsrättsliga bestämmelserna finns i lagen (1917:189) om expropriation (ExL). Lagen har efter sin tillkomst undergått åtskilliga ändringar. Särskilt omfattande ändringar gjordes år 1949. Dessa berörde såväl expropriationsändamålen och värderingsreglerna som förfarandet vid expropriation.

Även om expropriationslagstiftningen i den utformning den erhöll år 1949 i huvudsak synes ha fungerat tillfredsställande visade det sig snart att vissa brister förelåg. Med stöd av Kungl. Maj:ts bemyndigande tillkallades den 16 december 1960 sakkunniga att verkställa översyn av expropriationslagstiftningen. De sakkunnigas uppgift skulle vara att se över expropriationsreglerna i belysning av erfarenheterna under de år som hade förflutit efter 1949 års lagändringar och därvid särskilt beakta vissa önskemål som hade förts fram av riksdagen. Vidare skulle de sakkunniga — utan att vara bundna av bestämda riktlinjer — närmare undersöka de uppslag till reformer inom expropriationsväsendet som markvärdeutredningens betänkande (SOU 1957:43) innehöll och lägga fram därav eventuellt föranledda förslag.

De sakkunniga, som antog benämningen expropriationsutredningen, avlämnade år 1962 betänkandet (SOU 1962:24) Expropriation för sanering av historiskt eller kulturhistoriskt värdefull bebyggelse. Förslaget låg till grund för vissa år 1963 vidtagna ändringar i byggnadslagen (1947:385) (BL) och ExL (SFS 1963:218 och 219). År 1964 avlämnade utredningen betänkandet (SOU 1964:32) Förtida tillträde, expropriationskostnad m.m. På grundval av detta genomfördes år 1966 vissa ytterligare ändringar i samma lagar (SFS 1966:258 och 259).

Utredningen inriktade härefter sitt arbete på reglerna om expropriationsändamålen och expropriationsersättningen. Utredningens överväganden i dessa delar och i vissa andra frågor redovisades i det år 1969 avlämnade betänkandet (SOU 1969:50-51) Expropriationsändamål och expropriationsersättning m.m.¹ Med hänsyn till de omfattande

¹ Betänkandet har avgetts av regeringsrådet Voldmar Körlof, ordförande, riksdagsledamoten Sven Ekström, f.d. borgarrådet Joakim Garpe, riksdagsledamoten Erik Grebäck, civilingenjören Gustaf Henry Hansson samt riksdagsledamöterna Knut Johansson och Birger Lundström. I utredningsarbetet har som experter deltagit advokaten Michael Hernmarck, professorn Sven-Erik Johansson, andre förbundsordföranden Åke Lindh, auktoriserade revisorn Sigurd Löfgren, civilingenjören Olle Westin och stadsjuristen Erik Gustaf Westman.

ändringar som enligt utredningens mening borde göras i expropriationsreglerna kom utredningen till den uppfattningen att ExL borde ersättas med en ny lag. Betänkandet innehåller förslag till en sådan lag, kallad allmän expropriationslag. Lagförslaget är inte fullständigt. Vissa partier av expropriationsrätten, bl.a. reglerna om förfarandet, behandlas inte i betänkandet. Förutom förslaget till allmän expropriationslag innehåller betänkandet förslag till ändringar i ExL — som avsågs kvarstå t.v. i de delar utredningen ännu inte behandlat — BL och vissa andra lagar. Förslaget till allmän expropriationslag torde få fogas till statsrådsprotokollet i detta ärende som *bilaga 1*.

Expropriationsutredningens betänkande Expropriationsändamål och expropriationsersättning m.m. har remissbehandlats. Remissinstanserna är förtecknade i prop. 1971:122 s. 16 till vilken hänvisas.

Sedan utredningens betänkande avlämnats har Kungl. Maj:t den 19 december 1969 med hänsyn till beskaffenheten av utredningens återstående arbetsuppgifter förordnat att dess uppdrag skall anses avslutat.

På grundval av de av expropriationsutredningen år 1969 framlagda förslagen har ändringar i ExL vidtagits vid två tillfällen. Sålunda infördes i samband med tillkomsten av lagen (1970:246) om tvångsförvaltning av bostadsfastighet en möjlighet till expropriation vid föreliggande eller befarad grov vanvård av byggnad som till väsentlig del genom uthyrning används för bostadsändamål (SFS 1970:247). År 1971 vidtogs omfattande ändringar i ExL, som trädde i kraft den 1 januari 1972 (SFS 1971:915). Dels upphävdes reglerna om expropriation för stärkande av ofullständigt jordbruk, dels ändrades reglerna om expropriation för kulturella ändamål och för tätbebyggelseändamål, dels infördes en ny expropriationsgrund, kallad värdestegringsexpropriation, dels ändrades ersättningsreglerna. Samtidigt vidtogs vissa ändringar i BL och i fastighetsbildningslagen (1970:988) (FBL).

Expropriationsutredningens arbete i återstående delar har fullföljts inom justitiedepartementet. Sålunda har i oktober 1971 upprättats en promemoria (Ds Ju 1971:23) med förslag till ändringar i expropriationsförfarandet m.m. I promemorian behandlas huvudsakligen de delar av expropriationsrätten som inte omfattas av expropriationsutredningens förslag. Det i promemorian framlagda förslaget till vissa bestämmelser i ny expropriationslag har därför i allt väsentligt utformats som ett fullständigande av utredningens förslag. Lagförslaget torde få fogas till statsrådsprotokollet i detta ärende som *bilaga 2*.

Promemorian har remissbehandlats. Yttranden har avgetts av Svea hovrätt, hovrätten för Västra Sverige, fortifikationsförvaltningen, statens järnvägar, statens vägverk, luftfartsverket, bankinspektionen, kommerskollegium, statens hyresråd, exekutionsväsendets organisationsnämnd, statens vattenfallsverk, hyresnämnderna för Stockholms,

Malmöhus och Göteborgs och Bohus län, länsstyrelserna i Stockholms, Malmöhus, Göteborgs och Bohus, Kopparbergs, Västernorrlands och Norrbottens län, Föreningen mellan ombudsmännen hos Sveriges landshypoteksinstitution, Föreningen Sveriges kommunala förvaltningsjurister, Föreningen Sveriges tingsrättsdomare, Hyresgästernas riksförbund, Konungariket Sveriges stadshypotekskassa, Kooperativa förbundet, Lantbrukarnas riksförbund, Svenska bankföreningen, Svenska kommunförbundet, Svenska kraftverksföreningen, Svenska sparbanksföreningen, Sveriges advokatsamfund, Sveriges allmänna hypoteksbank, Sveriges fastighetsägareförbund, Sveriges jordbrukskasseförbund, Sveriges villaägareförbund och Skånes jordägareförbund. Sveriges industriförbund har i lagstiftningsärendet ingett och åberopat en av Näringslivets byggnadsdelegation upprättad promemoria över förslaget.

Efter underremiss har yttrande över promemorian avgetts av bl.a. Stockholms tingsrätt och Göteborgs tingsrätt.

Vidare har förslag till vissa ändringar i de expropriationsrättsliga ersättningsreglerna upprättats inom justitiedepartementet och redovisats i civildepartementets promemoria (Ds C 1972:1) Lagstiftning om fysisk riksplanering i form av förslag till ett kapitel i en ny expropriationslag. Även denna promemoria har remissbehandlats. Yttranden har avgetts av ett stort antal remissinstanser. Synpunkter beträffande de expropriationsrättsliga ersättningsreglerna redovisas särskilt av Svea hovrätt med vattenöverdomstolen, hovrätten för Nedre Norrland, Stockholms tingsrätt, bankinspektionen, lantmäteristyrelsen, länsstyrelserna i Stockholms, Göteborgs och Bohus, Skaraborgs, Västmanlands, Kopparbergs och Jämtlands län, Stockholms läns landsting, vattenlagsutredningen, bygglagutredningen, grustäktskommittén, Cykel- och mopedfrämjandet, Skånes handelskammare, Skånes handelskammares kommitté för Kristianstads län, Landsorganisationen i Sverige, Svenska kommunalarbetareförbundet, Svenska byggnadsarbetareförbundet, Lantbrukarnas riksförbund, Kronobergs länsförbund av Lantbrukarnas riksförbund, Näringslivets byggnadsdelegation, Samfundet för fastighetsvärdering, Svenska bankföreningen, Svenska elverksföreningen, Svenska kommunförbundet, Svenska landstingsförbundet, Svenska riksbyggen, Svenska sparbanksföreningen, Sveriges akademikers centralorganisation, Sveriges jordbrukskasseförbund och Sveriges villaägareförbund samt ett antal kommuner och samarbetsnämnder i kommunblock.

2 Allmänna synpunkter

2.1 Frågan om ny expropriationslag

2.1.1 Huvuddragen av nuvarande expropriationsregler

Den första svenska expropriationslagstiftningen i egentlig mening torde ha varit en bestämmelse i 25 kap. 1 § byggningsbalken i 1734 års lag, enligt vilken mark för landsväg tvångsvis kunde tas i anspråk mot fyllnad från kronan i åker och äng. Expropriationsrättens vidare utveckling byggde väsentligen på de förslag till byggningsbalk och allmän civillag som lagkommittén lade fram under 1800-talets förra hälft. Efter vissa omarbetningar ledde dessa i nu ifrågavarande delar fram till 1845 års förordning om jords eller lägenhets avstående för allmänt behov. Denna upptog bl.a. den föreskriften att expropriationsersättning skulle utgå med 50 % förhöjning på egendomens värde. Den regeln visade sig betungande för järnvägsbyggena och avskaffades genom 1866 års expropriationsförordning, som i övrigt inte innebar några anmärkningsvärda nyheter. Denna förordning kom att gälla i drygt 50 år till dess den nu gällande expropriationslagen, ExL, kom till efter ett lagstiftningsarbete som sträckte sig över närmare ett decennium.

ExL, som innehåller de centrala expropriationsrättsliga bestämmelserna, har efter sin tillkomst undergått åtskilliga ändringar. Bl.a. har samhällsutvecklingen tid efter annan medfört behov av nya eller utvidgade expropriationsändamål. Särskilt omfattande ändringar gjordes år 1949. Dessa berörde i huvudsak tre delar av expropriationsrätten, nämligen expropriationsändamålen, värderingsreglerna och förfarandet vid expropriation. De nya expropriationsgrunder som då infördes syftade till att ge kommunerna stöd i strävandena att motverka stora markvärdestegringar i samband med tätbebyggelse. Avsikten med reformen i fråga om ersättningsreglerna var att få till stånd en jämnare och tillförlitligare uppskattning. Vad beträffar förfarandet vidtogs den ändringen att handläggningen av expropriationsmålen i sin helhet förlades till domstol, som därigenom trädde i stället för en särskild nämnd, expropriationsnämnd, när det gällde bestämmandet av expropriationsersättningen. Som första instans inrättades expropriationsdomstolar med bl.a. teknisk sakkunskap.

Av stor betydelse för det nuvarande rättsläget är de ändringar i ExL som genomfördes år 1971 (se avsnittet 1). Dessa berörde dels vissa

expropriationsändamål, dels ersättningsreglerna. Reglerna om expropriation för tätbebyggelse ändrades så, att de i större utsträckning än tidigare möjliggör en aktiv kommunal markpolitik. Vidare infördes en ny expropriationsgrund, kallad värdestegringsexpropriation. Bestämmelserna om ersättning vid expropriation omarbetades i syfte att dämpa markvärdestegringen och hindra att kommunerna vid expropriation för tätbebyggelseändamål behöver ersätta värden som har uppstått till följd av förväntningar om ändring i markens tillåtna användningssätt.

ExL innehåller regler om expropriation för ett flertal ändamål. En detaljerad uppräknig av ändamålen görs under 18 skilda punkter. Åtskilliga av expropriationsfallen tar sikte på de offentliga verksamhetsgrenarnas omedelbara behov av mark, exempelvis för rikets försvar, för den allmänna samfärdseln och för allmänna byggnader m.m. Vid sidan härav finns bestämmelser om expropriationsrätt för ändamål, som syftar till att tillgodose bl.a. bostadssociala, planekonomiska, vetenskapliga och kulturella intressen. I sammanhanget kan särskilt erinras om den år 1949 under punkt 16 införda bestämmelsen om expropriation av mark för tätbebyggelse. Expropriation enligt ExL kan i allmänhet ske endast till förmån för staten, landsting, kommun eller vissa andra offentliga rättssubjekt. I vissa fall föreligger expropriationsrätt även för enskilda rättssubjekt.

Expropriation kan innebära antingen att fastigheten tas i anspråk med äganderätt eller att till den exproprierandes förmån stiftas nyttjanderätt eller servitutsrätt till fastigheten. Expropriation av äganderätt medför i regel att bestående särskilda sakrätter till fastigheten faller bort. Bestående särskild rätt till fastighet kan också exproprieras självständigt, dvs. utan samband med att själva fastigheten avstås. Sådan expropriation kan gå ut på att rättigheten skall upphöra eller begränsas eller — vilket torde vara mera ovanligt — övertas av den exproprierande.

Enligt ExL är det Kungl. Maj:t som prövar, huruvida och i vilken omfattning expropriation får äga rum. Angående prövningen föreskrivs bl.a., att det vid meddelande av expropriationsrätt skall tillses att ändamålet utan oskäligen kostnad för den exproprierande kan vinnas med minsta olägenhet för annan. Om expropriationsrätt beviljas, skall Kungl. Maj:t bestämma den dag när saken sist skall ha fullföljts genom ansökan om stämning till domstol. Har talan då inte väckts förfaller frågan om expropriation. Talan får väckas av den som sökt eller erhållit tillstånd till expropriation. Har sådant tillstånd meddelats och fastigheten tagits i besittning av den exproprierande, får även fastighetens ägare eller annan sakägare, vars rätt berörs av besittningstagandet, väcka talan. Första domstol i expropriationsmål är fr.o.m. den 1 januari 1972 fastighetsdomstol.

I expropriationsmål har fastighetsdomstolen att i enlighet med värde-

ringsreglerna i ExL bestämma expropriationsersättningen. Tre slags ersättning kan förekomma, nämligen dels löseskilling, som motsvarar fastighetens marknadsvärde, dels intrångsersättning, som kommer i fråga när en del av en fastighet exproprieras (s.k. delexpropriation), dels annan ersättning, omfattande ersättning för sådan skada som i övrigt uppkommer genom expropriationen. De olika ersättningsarterna skall bestämmas var för sig. Expropriationsersättning skall vidare bestämmas särskilt för varje sakägare, dvs. fastighetens ägare och varje annan ersättningsberättigad. Som sakägare anses ej innehavare av fordran, för vilken inteckning i fastigheten är sökt eller beviljad. Sådan rättsägare får — i motsats till fastighetens ägare och innehavare av annan särskild rätt i fastigheten — inte självständigt föra talan om ersättning i expropriationsmål. Han är emellertid berättigad till utdelning ur utdömda ersättningsbelopp. Domstolen har ålagts att till hans skydd självmant beakta, att expropriationsersättningen inte bestäms för lågt.

I expropriationsmålet kan även uppkomma fråga om utvidgning av expropriationen. Utvidgning kan komma i fråga vid delexpropriation och vid expropriation, som avser upplåtelse av nyttjanderätt eller servitutsrätt till fastighet. Yrkande om utvidgning kan framställas av fastighetens ägare eller av den exproprierande.

Fastställd expropriationsersättning skall erläggas inom viss i lagen angiven tidsfrist och betalning i regel ske genom att beloppet nedsätts hos länsstyrelsen. Om dessa föreskrifter inte iakttas, kan expropriationsrätten förverkas.

När domen i expropriationsmålet vunnit laga kraft och expropriationsersättningen blivit betalad, är expropriationen fullbordad. Med fullbordandet är åtskilliga rättsverkningar förbundna. Bland de viktigaste kan nämnas följande. Vid äganderättsexpropriation anses fastigheten övergå till den exproprierande i och med fullbordandet. Den nye ägaren är berättigad att genast därefter ta fastigheten i besittning. Begränsade sakrätter i fastigheten faller bort när fastighetsexpropriation fullbordas.

Enligt huvudregeln är den exproprierande berättigad att ta fastigheten i besittning först då expropriationen fullbordats. Om det är av synnerlig vikt för honom att ta fastigheten i besittning tidigare kan domstolen förordna om s.k. enkelt förhandstillträde. Sådant förhandstillträde medför inte någon förändring i fråga om äganderätten till fastigheten eller ansvaret för begränsade sakrätter. Domstolen kan emellertid, om det är av synnerlig vikt för den exproprierande, medge att fastigheten tas i anspråk med äganderätt innan expropriationsersättningen slutligen bestämts, s.k. kvalificerat förhandstillträde.

Nedsatt expropriationsersättning fördelas genom länsstyrelsens försorg bland dem som är berättigade till ersättning. Besväras fastighet av sökt eller beviljad inteckning, sker fördelningen efter i stort sett

samma regler som gäller om fördelning av köpeskilling för utmätningssvis såld fast egendom.

Ersättnings- och förfarandereglerna i ExL är tillämpliga även på tvångsavhändelser enligt vissa andra författningar. I BL finns åtskilliga bestämmelser om lösningsrätt för genomförande av bebyggelseplaner och tomtindelning. Kommun äger sålunda lösa till sig mark som enligt fastställd generalplan eller stadsplan är avsedd till trafikled, gata eller annan allmän plats eller i övrigt till annat ändamål än enskilt bebyggande. Härmed åsyftas mark som avsetts för särskilda ändamål, såsom för allmän byggnad, järnväg, flygplats, hamnområde, idrottsplats eller begravningsplats. Förutsättning för inlösen är i dessa fall att markens användning för avsett ändamål annars ej kan anses säkerställd. Vidare kan på yrkande av kommun meddelas föreskrift om skyldighet att, såvitt gäller mark som inte får lösas, upplåta servitut eller nyttjanderätt för vissa i generalplan eller stadsplan angivna trafik- och ledningsändamål. Ytterligare finns bestämmelser om lösningsrätt för kommunen till tomtedelar som är i olika ägares hand. BL innehåller också vissa bestämmelser om lösningsplikt för kommun. Sådan plikt föreligger bl.a. i vissa fall då mark enligt fastställd generalplan eller stadsplan inte får användas för enskilt bebyggande. Beträffande inlösen av mark enligt BL skall bestämmelserna i ExL — med vissa avvikelser — i tillämpliga delar lända till efterrättelse.

När fastighet tas i anspråk för starkströmsanläggningar enligt lagen (1902:71 s. 1), innefattande vissa bestämmelser om elektriska anläggningar (1902 års ellag), är ExL:s regler tillämpliga praktiskt taget i sin helhet. Av övriga författningar, som helt eller i vissa avseenden hänvisar till ExL, kan nämnas lagen (1886:46 s. 1) angående stenkolsfyndigheter m.m., lagen (1947:290) om tvångsinlösen av vanhävdad jordbruks-egendom, lagen (1949:658) om inlösen i vissa fall av rätt till gruva, m.m., naturvårdslagen (1964:822), miljöskyddslagen (1969:387), väglagen (1971:948) samt jordabalken (JB) med avseende på åtgärder beträffande tomträtt.

2.1.2 Föreliggande förslag

Expropriationsutredningen anför att ExL, trots de många ändringar som har gjorts i den under årens lopp, knappast kan anses fylla anspråken på en modern expropriationslagstiftning. Ändringarna har tvärtom gjort lagen mer och mer svåröverskådlig. Den täcker dessutom bara en del av sitt ämnesområde. Åtskilliga expropriationsrättsliga spörsmål regleras i annan lagstiftning. Utredningen anför också att konkreta anmärkningar i betydande omfattning riktats mot utformningen av främst expropriationsändamålen, värderingsreglerna och reglerna om

förfarandet vid expropriation.

Kritiken mot reglerna om expropriationsändamålen riktar sig, anför utredningen, främst mot deras sakliga innehåll. De senaste årtiondenas snabba utveckling i tekniskt, ekonomiskt och socialt hänseende har medfört att behovet av expropriationsbefogenhet kommit att göra sig gällande på nya områden, samtidigt som en del äldre bestämmelser mer eller mindre förlorat aktualitet. Vad som länge stått främst i blickpunkten är reglerna om expropriation för att åstadkomma sanering och utveckling av tätbebyggelse. Dessa regler anses på många håll vara klart otillräckliga för att tillgodose det växande behovet av planering på lång sikt.

I hög grad har också, påpekar utredningen, på senare tid kraven på samhället vuxit när det gäller miljön och detta såväl i fråga om tätbebyggelse som landsbygd. Från många håll reser man nu starkare anspråk än tidigare på samhälleliga åtgärder för att bevara eller återskapa en människovänlig miljö. Detta gäller både landskapsbild och stadsbild, både arbete och fritid, både boendevillkor och verksamhetsbetingelser. Vi står inför en period då en markhushållning i stort allt mer framträder som en av samhällets huvuduppgifter. Också expropriationslagstiftningen bör enligt utredningens mening anpassas efter utvecklingen så att den tillsammans med andra åtgärder kan brukas som ett smidigt instrument för en sådan markhushållning. Ett behov av vidgade expropriationsmöjligheter torde sålunda föreligga, samtidigt som andra, mera otidsenliga bestämmelser om expropriationsändamålen med fördel kan gallras ut.

Kritiken mot ändamålsreglerna har vidare inriktats på deras osystematiska uppbyggnad. Vid ExL:s tillkomst upptog lagen 12 olika grupper av ändamål, vilka hittills utvidgats till 18 grupper. Härtill kommer att ett flertal författningar vid sidan av ExL innehåller bestämmelser om tvångsinlösen av fast egendom eller särskild rätt till sådan egendom. I åtskilliga fall hänvisas i dessa författningar till ExL i fråga om förfarande och värdering m.m. men i några fall har tillskapats särskilda regler i nämnda hänseenden. Behovet av ett samlat grepp på hela ämnet anses därför enligt utredningen vara stort.

Efter att ha kritiserat de då gällande värderingsreglerna i ExL och framhållit att en allmän översyn av dem var ofrånkomlig — en översyn som numera har lett till resultat genom 1971 års reform — framhåller utredningen, att det beträffande reglerna om förfarandet vid expropriation har anmärkts att expropriationsförfarandet i dag framstår som alltför tidsödande. De svåraste olägenheterna i denna del har väl i och för sig undanröjts genom 1966 års ändringar i ExL:s regler om förtida tillträde m.m. Åtskilligt återstår emellertid att göra även på detta område.

Den kritik som i olika sammanhang riktats mot den nu gällande expropriationslagstiftningen har, anför utredningen, onekligen viss tyngd. De nuvarande reglerna om expropriationsändamålen är på flera punkter både otidsenliga och besvärande kasuistiska. Det kan enligt utredningen heller knappast förnekas att de många punktvis utförda ändringarna gjort lagstiftningen bitvis ganska svårtillgänglig. Även kritiken mot de nu gällande värderingsreglerna och reglerna om förfarandet är enligt utredningens mening värd beaktande, särskilt med hänsyn till den betydelse som expropriationsinstitutet på senare år fått för hela samhällsutvecklingen.

I och för sig vore det väl, framhåller utredningen, möjligt att även denna gång gripa sig an med endast de mest brännande frågorna och infoga bestämmelser i dessa ämnen inom ramen för ExL:s nuvarande systematik. En sådan lösning skulle emellertid framstå som otillfredsställande. Kravet på ett samlat grepp på hela ämnesområdet och en mera överskådlig systematik i lagstiftningen har enligt utredningen vuxit sig så starkt att det inte längre bör åsidosättas. Utredningen framhåller att tiden nu synes vara mogen att byta ut ExL mot en ny expropriationslag inom vars ram huvuddelen av all lagstiftning om tvångsinlösen kan samlas. Det är emellertid enligt utredningen nödvändigt att vissa delar av denna lagstiftning av systematiska skäl alltjämt får stå kvar i speciallagar vid sidan av en allmän expropriationslag.

Utredningen föreslår att den nya lagen får benämningen 'Allmän expropriationslag' och indelas i kapitel efter samma mönster som t.ex. FBL. En sådan uppdelning synes enligt utredningen i detta fall avgjort vara att föredra framför en genomgående paragrafföljd. Samhällsutvecklingen och det tekniska framåtskridandet kan nämligen förutses fortgå i sådan takt att åtskilliga ändringar och tillägg till lagen blir erforderliga även framgent. Det måste då, framhåller utredningen, vara enklare att — utan att rubba lagens systematik och överskådlighet — göra ändringar och tillägg om lagen är kapitelindelas.

Utredningens förslag innehåller som förut har nämnts inte regler om förfarandet. Arbetet på en översyn av expropriationslagstiftningen har fortsatt inom justitiedepartementet. I den inledningsvis omnämnda promemorian behandlas de delar av expropriationsrätten som inte omfattas av utredningens förslag. Promemrieförslaget tar i första hand sikte på expropriationsförfarandet. I promemorian föreslås bl.a. vissa ändringar i syfte att göra förfarandet mera snabbt och effektivt. Lagförslaget är utformat som ett fullständigande av utredningens förslag och innehåller två kapitel om rättegången i expropriationsmål m.m. resp. om erläggande av expropriationsersättning och fullbordande av expropriation m.m. samt ett avslutande kapitel med särskilda bestämmelser, bl.a. om rättegångskostnader och om panträttshavares ställning i expropriationsmål.

Slutligen innehåller som nämnts inledningsvis också civildepartementets promemoria angående lagstiftning om fysisk riksplanering förslag till vissa bestämmelser i expropriationslagen. Detta förslag rör tillämpningen av värderingsreglerna, närmare bestämt den s.k. presumptionsregeln, vid expropriation för andra ändamål än tätbebyggelse.

2.1.3 Remissyttrandena över expropriationsutredningens förslag

Vid bedömningen av remissyttrandena över utredningens förslag bör hållas i minnet att remissinstanserna hade att yttra sig om bl.a. utredningens förslag i fråga om värderingsreglerna i ExL, som reformerats genom 1971 års lagstiftning, och att förslaget till ny expropriationslag inte var fullständigt, eftersom regler om förfarandet saknades. Från flera håll riktades kritik mot utredningens förslag att man skulle tillskapa en ny expropriationslag utan regler om förfarandet. Det var mot bakgrunden av bl.a. denna kritik som endast en partiell reform av ExL genomfördes förra året.

Under remissbehandlingen av utredningens förslag har från flera håll vitsordats behovet av nya expropriationsregler. *Naturvårdsverket* instämmer i utredningens uttalande att markhushållningen i stort allt mer framträder som en av samhällets huvuduppgifter och att också expropriationslagstiftningen bör anpassas efter utvecklingen. *Byggnadsstyrelsen* understryker att en bearbetning av nuvarande expropriationsregler är önskvärd. På grund av att föreskrifterna är så splittrade på olika lagar, som i vissa fall täcker varandra och i andra fall företer luckor, är bestämmelserna komplicerade att tillämpa. Inte heller *länsstyrelsen i Norrbottens län* anser att ExL kan anses fylla krav på en modern expropriationslagstiftning. *Lantmäteristyrelsen* anser att kravet på en mera överskådlig systematik i lagstiftningen på hela expropriationsområdet inte minst till följd av samhällsutvecklingen är synnerligen framträdande.

Svea hovrätt anser däremot inte att ExL är så svåröverskådlig att detta ensamt motiverar en helt ny lag. *Riksförbundet Landsbygdens folk* anser inte att den nuvarande ordningen medför några påtagliga olägenheter.

Utredningens förslag till ny expropriationslagstiftning i stort får ett positivt mottagande av många remissinstanser. Förslagets huvuddrag tillstyrks sålunda uttryckligen av bl.a. *televerket*, *planverket*, *bostadsstyrelsen*, *vägverket*, *länsstyrelserna i Stockholms och Norrbottens län* samt *Svenska kommunal-tekniska föreningen*. En fråga som särskilt diskuteras av remissinstanserna är utredningens förslag att i största möjliga utsträckning sammanföra regler om tvångsinlösen till en allmän expropriationslag. Positiva till utredningens förslag i detta hänseende är bl.a. *lantmäteristyrelsen*, *kommerskollegium*, *vattenfallsverket*, *länssty-*

relsen i Göteborgs och Bohus län, saneringsutredningen och utredningen om ledningsrätt. Lantmäteristyrelsen instämmer i utredningens ståndpunkt att såvitt möjligt huvuddelen av all lagstiftning om tvångsinlösen bör samlas i en ny expropriationslag. Den omständigheten att all lagstiftning på ämnesområdet nu inte har kunnat tas i betraktande bör enligt lantmäteristyrelsens mening i och för sig inte föranleda att den föreslagna lagstiftningen inte genomförs. Kommerskollegium anför att det uppenbarligen föreligger behov av en mer samlad lagstiftning på detta område än den som f.n. gäller men att det som utredningen framhåller knappast är görligt att föra all lagstiftning som rör expropriation under en gemensam lag, eftersom i många fall ett nära samband med andra rättsområden kräver en uppdelning. Enligt kollegiets mening är de ändringar som utredningen föreslagit väl ägnade att förbättra överskådligheten av lagstiftningen på området.

Det saknas dock inte remissinstanser som är kritiska mot utredningens förslag i stort. *Domänverket* förutsätter, efter kritik av förslaget på olika enskilda punkter, att förslaget inte lagfästes utan en allvarlig och fullständig omprövning. *Sveriges lantbruksförbund* anser att den föreslagna lagtexten inte är så genomarbetad och dess regler i avgörande hänseenden inte är så motiverade att det är möjligt att göra dem till föremål för meningsfyllda överväganden. *Svea hovrätt* anför att svårigheten att sammanföra regler om rätt till tvångsinlösen till en lag klart framgår av betänkandet. Resultatet av utredningens försök är också enligt hovrättens mening, fränsett förhållandet till BL, skäligen magert. Hovrätten ifrågasätter om det alltid är så klokt att bryta ut en bestämmelse om expropriationsrätt ur sitt sakliga sammanhang. Särskilt diskutabelt är detta om i samma författning finns bestämmelser om rätt till inlösen och plikt att lösa. Hovrätten ifrågasätter om det inte vore lämpligast att i BL behålla där givna regler om lösenrätt samt att från ExL till BL överföra reglerna om expropriation för tätbebyggelse som ju har sammanhang med kommande planläggning. Däremot finner hovrätten det angeläget att till en författning koncentrera regler om värdering och förfarande så långt det är möjligt. Inte minst önskvärt är att tillse att inlösen- och ersättningsmål handläggs av samma domstol.

Synpunkter på samordningen mellan expropriationslagstiftningen och vissa andra lagar anföras av ytterligare några remissinstanser. Enligt *Sveriges lantbruksförbund* och *Sveriges jordbrukskasseförbund* föreligger ett sådant samband mellan expropriationsrätten och vattenrätten att lagstiftningsarbetet inom de båda rättsområdena borde samordnas. Båda remissinstanserna anser att utredningens förslag i avvaktan på en sådan samordning inte bör läggas till grund för lagstiftning. *Länsstyrelsen i Göteborgs och Bohus län* instämmer däremot i utredningens uppfattning att bestämmelserna om tvångsinlösen för allmän farled, hamn och

flottled inte bör brytas ut ur vattenlagen och intar motsvarande ståndpunkt i fråga om reglerna i väglagstiftningen om tvångsinlösen när det gäller allmänna vägar.

Länsstyrelsen i Malmöhus län påpekar att det med hänsyn till uppkommande samordningsfrågor skulle ha varit värdefullt om resultatet av pågående bygglagutredning hade avvaktats, innan ifrågavarande lagförslag framlades. *Bygglagutredningen* framhåller att så få ändringar som möjligt bör vidtas i BL.

2.1.4 Remissyttrandena över justitiedepartementets promemoria

Promemorieförslaget har, sett som helhet, fått ett övervägande gynnsamt mottagande under remissbehandlingen. Kritik har i första hand riktats dels från domstolshåll men även av andra mot förslagen om processledning och rättegångskostnader, dels från kreditväsendet mot förslaget om panträttshavares ställning i expropriationsmål. Till dessa frågor återkommer jag i det följande. Promemorieförslaget har i sina huvuddrag tillstyrkts av bl.a. *Göteborgs tingsrätt*, *vägverket*, *bankinspektionen*, *vattenfallsverket*, *länsstyrelserna i Västernorrlands och Norrbottens län* samt *Svenska kommunförbundet*. Sålunda anför exempelvis vägverket att de föreslagna ändringarna av expropriationsförfarandet innebär en önskvärd förenkling och att reglerna även synes ha utformats med tillbörlig hänsyn till rättssäkerheten.

Sveriges fastighetsägareförbund är däremot kritiskt mot förslaget och anför att, liksom vid de revisioner av ExL som skett under 1960-talet och senast vid 1971 års höstriksdag, man även nu avser att tillskapa regler som försvagar sakägarnas ställning gentemot den exproprierande, i vissa fall på ett sådant sätt att betänkligheter uppkommer från rättssäkerhetens synpunkt. Enligt förbundets mening bör lagstiftningsarbetet ta sikte även på att lämna skydd åt den som tvångsvis avhånds sin egendom.

Förhållandet mellan den föreslagna expropriationslagstiftningen och annat markpolitiskt lagstiftningsarbete, främst på byggnadslagstiftningens område, tas upp av *Sveriges industriförbund*. Förbundet framhåller att det finns påtagliga samband mellan de lösningar som väljs, då det gäller utformningen av planeringen, och expropriationsrättens procedurfrågor. Det finns också ett inbördes samband mellan dessa frågor å ena sidan och spørsmålet om expropriationsgrunder och ersättningsregler å andra sidan. Strängt taget påverkar samtliga dessa komponenter varandra. För att erhålla en ändamålsenlig lagstiftning på området vore det enligt förbundets mening önskvärt med en samlad överblick av skilda utvecklingsmöjligheter och hur olika lösningar kan påverka den samlade uppläggningsen. Förbundet anser att uppläggningsen

av lagstiftningsarbetet starkt försvårar en sådan välmotiverad samlad syn. Mot bakgrunden av att nya genomgripande förändringar kan vara att vänta ganska snart i samband med bygglagutredningens arbete ifrågasätter förbundet, om det är särskilt rationellt att nu lägga fram förslag till en helt genomarbetad ny expropriationslag. På vissa punkter innehåller promemorian förslag om angelägna förbättringar, men dessa torde enligt förbundets mening lika väl kunna genomföras som justeringar inom ramen för nuvarande lagstiftning.

Svea hovrätt anser, att det inte är alldeles lätt att göra någon slutlig bedömning av de nu framlagda förslagen till regler om expropriationsförfarandet, eftersom något samlat förslag till expropriationslag inte föreligger. Under det fortsatta arbetet kan det vidare bli anledning att arbeta om andra avsnitt av lagen. Detta kan enligt hovrättens mening göra det önskvärt att kommande förslag till expropriationslag blir föremål för ytterligare remissbehandling. Också *Kooperativa förbundet* utgår från att en lagrådsremiss med förslag till ny expropriationslag föregås av ett nytt remissförfarande, särskilt med hänsyn till möjligheten av jämkningar i regler som tillkommit genom 1971 års lagstiftningsreform.

2.2 Expropriation av särskild rätt till fastighet. Sakägarbegreppet

2.2.1 Gällande rätt

Föremålet för expropriation är enligt ExL inte enbart äganderätten till fastighet. Av 2 § första stycket ExL följer att även nyttjanderätt och servitut kan tvångsvis upplåtas genom expropriation. Expropriation av rättighet kan enligt andra stycket i samma paragraf avse även skyldighet för innehavare av särskild rätt till fastigheten att avstå rättigheten eller underkasta sig inskränkning av den. Även om de nu angivna formerna av rättighetsexpropriation riktar sig mot olika personer — i förra fallet mot fastighetsägaren och i det senare mot rättighetshavaren — brukar de sammanföras under begreppet självständig rättighetsexpropriation.

När en fastighet exproprieras med äganderätt, medför detta som regel att även bestående särskild rätt till egendomen upphör att gälla. Om fastighet till vilken särskild rätt innehas av annan än staten avstås på grund av expropriation, är enligt 2 § tredje stycket ExL också innehavaren skyldig att avstå rättigheten. Sådan expropriation brukar kallas osjälvständig rättighetsexpropriation. Enligt 49 § andra stycket ExL skall exproprierad fastighet övergå till nye ägaren i princip fri från all särskild rätt som innehavaren är skyldig att avstå enligt 2 § tredje stycket ExL. Dock skall i fastigheten fortfarande gälla särskild rätt som tillkommer

sakägare och som på grund av utfästelse av den exproprierande skall lämnas orubbad (jfr 30 § första punkten ExL). Denna bestämmelse har kritiserats i doktrinen (se utredningens betänkande s. 57). Enligt uttrycklig föreskrift i 49 § andra stycket senare ledet ExL förändrar expropriationen inte fastighetens ansvar för allmänna utskylder eller fordringar som åtnjuter förmånsrätt enligt 6 § 1 förmånsrättslagen (1970:979).

Också vid expropriation varigenom nyttjanderätt eller servitut tillskapas kan det inträffa att bestående särskild rätt till fastigheten upphör. Enligt 49 § tredje stycket ExL har nämligen den nybildade rättigheten företräde framför all annan rätt till fastigheten.

De rättsverkningar som angetts inträder som antytts först i och med att expropriationen fullbordas. Vid kvalificerat förhandstillträde övergår emellertid fastigheten till den exproprierande med samma rätt som om expropriationen hade fullbordats redan i samband med att föreskriven anmälan görs enligt 40 § ExL.

Med särskild rätt brukar i detta sammanhang förstås varje rättighet som till följd av inskrivning eller på annan grund åtnjuter sakrättsligt skydd i den fastighet i vilken den gäller (jfr utredningens betänkande s. 53). Det är alltså här fråga om s.k. begränsade sakrätter av olika slag. Under begreppet inryms till en början sakrätter som har tillskapats genom avtal eller annars genom frivillig upplåtelse, t.ex. nyttjanderätt, servitut och rätt till elektrisk kraft som avses i 7 kap. JB (jfr även 35 § lagen 1970:995 om införande av nya jordabalken — JP — såvitt gäller vissa upplåtelser av rätt till andel i samfällt strömfall) samt testamenterisk nyttjanderätt. Vidare får till särskild rätt räknas rättigheter som har tillkommit vid fastighetsbildning eller genom expropriation eller med stöd av liknande tvångslagstiftning, t.ex. vattenlagen (1918:523) (VL), väglagen och, såvitt gäller rätten att utnyttja mark, lagen (1966:700) om vissa gemensamhetsanläggningar (LGA). Med den förut angivna definitionen bör uppenbarligen till särskild rätt räknas också panträtt på grundval av inteckning samt möjligen — under en övergångstid efter JB:s ikraftträdande — den rätt som tillkommer innehavare av fordran som åtnjuter ogulden köpeskillings rätt (jfr 5 § JP) och i vissa fall rätt till avkomst eller annan förmån av fast egendom (jfr 8 § JP). Bestämmelsen i 49 § andra stycket senare ledet ExL att fastighetens ansvar för fordringar enligt 6 § 1 förmånsrättslagen kvarstår oförändrat efter äganderättsexpropriation har ansetts innebära att den rätt som tillkommer sådana fordringar faller utanför ExL:s begrepp särskild rätt.

När det gäller panträtt på grundval av inteckning får ovisshet om rättsläget anses råda. På grund av vad som förekom vid ExL:s tillkomst har från vissa håll hävdats att panträtten liksom annan särskild rätt kan exproprieras självständigt, dvs. upphävas eller begränsas utan att

fastigheten samtidigt avstås (jfr utredningens betänkande s. 53 och 24 § ExL). Allmänt torde man emellertid ha utgått från att panträtt inte kan göras till föremål för självständig rättighetsexpropriation. Av 49 § andra stycket ExL följer, som nämnts, att panträtt på grundval av inteckning i princip upphör liksom annan särskild rätt till fastigheten, när denna exproprieras med äganderätt. Hur expropriationen inverkar på inteckning som besvärar den exproprierade fastigheten regleras inte i ExL utan i 6 kap. 14 § JB. Inteckningen är enligt lagrummet utan verkan i egendomen, sedan inlösen har fullbordats. Gäller inteckningen både i fastighet som helt eller delvis exproprieras och i annan fastighet som inte berörs av expropriationen (gemensam inteckning), är inteckningen såvitt angår den senare fastigheten utan verkan till belopp som vid fördelning av medel med anledning av tvångsförvärvet utfallit på pantbrevets belopp. Under vissa förutsättningar, bl.a. att innehavare av pantbrevet avstår från sin rätt till betalning vid medelsfördelningen, gäller inteckningen med oförändrat belopp i gemensamt intecknad fastighet som ej berörs av expropriationen. Av 6 kap. 17 § JB följer att, om inteckning helt eller delvis blir utan verkan, panträttens innehåll påverkas i motsvarande mån. Det skall i detta sammanhang slutligen nämnas att borgenär som har panträtt i fastigheten enligt uttrycklig föreskrift i 24 § ExL inte räknas som sakägare.

Till särskild rätt måste otvivelaktigt räknas tomträtt och vattenfallsrätt (jfr 12 § JP). Vid expropriation av tomträtt gäller emellertid bestämmelserna om expropriation av fastighet i tillämpliga delar (se 13 kap. 26 § andra stycket JB). En erinran om detta har tagits upp i 2 § fjärde stycket ExL. Också vattenfallsrätt är vid expropriation likställd med fast egendom (jfr 12 § JP och 5 kap. 2 § jämförd med 4 kap. 27 § andra stycket lagen 1907:36 s. 1 om nyttjanderätt till fast egendom). Av de nu anförda bestämmelserna anses följa att såväl tomträtt som vattenfallsrätt kan bli föremål endast för självständig expropriation (jfr utredningens betänkande s. 53).

Av den lämnade redogörelsen för begreppet särskild rätt framgår att obligatoriska rättigheter av olika slag inte ryms under begreppet. Det bör i sammanhanget påpekas att nyttjanderätt som har upplåtits i andra hand närmast torde vara att se som en sådan obligatorisk rättighet som inte utgör särskild rätt i ExL:s mening. Sålunda har andrahandshyresgäst i mål om inlösen enligt BL inte ansetts vara sakägare eller ha rätt att inträda som intervenient (NJA 1964 s. 500, jfr utredningens analys, betänkandet s. 54).

Till begreppet särskild rätt anknyter det i ExL använda begreppet sakägare. Termen sakägare återfinns i ett flertal andra lagar. Dess närmare innebörd brukar inte fastställas i lagtexten. Klart är att begreppet inte har samma innebörd i alla författningar. Inte heller ExL

innehåller någon entydig definition av sakägarbegreppet. Vid lagens tillkomst gjordes i anslutning till 22 § andra stycket ExL uttalanden av innebörd att som sakägare borde uppges alla dem som på grund av något sakrättsligt förhållande till egendomen kunde ha ersättningsanspråk mot den exproprierande. ExL:s ståndpunkt torde kunna uttryckas så att innehavare av särskild rätt till fastigheten är sakägare, om inte lagen föreskriver annat.

Från ExL:s sakägarbegrepp görs som nämnts i 24 § ExL ett viktigt undantag. Borgenär som har panträtt i fastigheten räknas inte som sakägare. På grund av övergångsbestämmelserna till 1970 års ändringar i ExL (SFS 1970:1008) — som rörde bl.a. nämnda paragraf — faller utanför sakägarbegreppet också innehavare av fordran som åtnjuter ogulden köpeskillings rätt (jfr 24 § ExL i den gamla lydelsen, 5 § JP och prop. 1970:145 s. 174). Med den beskrivning av ExL:s sakägarbegrepp som lämnades vid lagens tillkomst är det tydligt att inte heller innehavare av fordran med förmånsrätt enligt 6 § 1 förmånsrättslagen tillhör kretsen av sakägare (jfr 49 § andra stycket senare ledet ExL). Gemensamt för panträttshavare och innehavare av fordringar som nu nämnts är att deras intressen tillgodoses antingen genom att fastighetens ansvar för fordringen inte påverkas av expropriationen eller genom att de får betalt för sin fordran ur expropriationsersättningen.

Beträffande den diskussion som förekommit rörande den närmare innebörden av bl.a. ExL:s sakägarbegrepp hänvisas till utredningens betänkande s. 63. Till komplettering av vad som sägs i betänkandet skall här endast erinras om rättsfallet NJA 1968 s. 488 angående bostadshyresgästs rätt att föra talan om olägenhet av expropriation som berör annan del av fastigheten än den som avses med förhyrningen. Rättsfallet har utförligt kommenterats i SvJT 1969 s. 362.

2.2.2 Utredningen

Inledningsvis anför utredningen att föremålet för expropriation i fortsättningen liksom hittills bör vara i främsta rummet fast egendom. Vid sidan av sådan expropriation bör alltså expropriation kunna ske i den formen att nyttjanderätt eller servitut stiftas till den exproprierandes förmån. Enligt utredningens mening finns inte anledning att tillskapa möjlighet att stifta andra typer av sakrätter än nyttjanderätt och servitut.

Utredningen anför att med termen särskild rätt även framdeles bör förstås uteslutande begränsade sakrätter. Det saknas anledning att frångå gällande rätts ståndpunkt att expropriation skall kunna ske för att upphäva eller begränsa bestående sådana rättigheter utan att fastigheten avstås samtidigt. Enligt utredningen kan viss tvekan hysas om det möjliga och lämpliga i att kunna självständigt exproprieras panträtt på

grundval av inteckning. Något större behov av en sådan möjlighet anses inte föreligga. Utredningens överväganden i denna del utmynnar därför i förslaget att självständig expropriation av panträtt inte bör kunna ske. Den möjlighet för den exproprierande att direkt överta en befintlig sakrätt från rättighetshavaren som finns i gällande rätt föreslås slopad. Något sådant övertagande har enligt utredningen veterligen inte förekommit och det förefaller inte som om det skulle föreligga något praktiskt behov av att den exproprierande har denna möjlighet. Dennes behov kan tillgodoses genom att han begär att den befintliga rättigheten upphävs och att en ny rättighet med samma eller liknande innebörd stiftas till hans förmån.

Även de nuvarande bestämmelserna om osjälvständig rättighetsexpropriation bör enligt utredningens mening behållas i huvudsak. Om fastighet exproprieras med äganderätt, skall således i princip all särskild rätt till egendomen upphöra. Utredningen anför att det från synpunkten att expropriationen inte bör sträckas längre än som behövs för expropriationsändamålet dock synes önskvärt att i huvudsak behålla den nuvarande undantagsregeln (jfr 49 § andra stycket första ledet ExL) så att det också i fortsättningen blir möjligt att lämna vissa begränsade sakrätter orubbede. Bestämmelsen bör emellertid ha sådant innehåll att generell möjlighet öppnas att i samband med att tillstånd ges till expropriationen meddela sådant förbehåll som diskuteras här. Frågan huruvida man bör begränsa möjligheterna att göra förbehåll om att rättighet skall bestå får enligt utredningen prövas i annat sammanhang.

Enligt utredningens förslag skall tillståndsmyndigheten inte vara beroende av den exproprierandes medgivande för att förbehåll skall få meddelas. Utredningen framhåller att möjligheten dock måste utnyttjas med stor försiktighet, om den exproprierande motsätter sig att viss rättighet skall bestå efter expropriationen. Rent allmänt säger sig utredningen förutsätta att frågor om förbehåll om beståndet av begränsade sakrätter inte tas upp annat än efter yrkande från ena parten samt att förbehåll inte blir aktuella vid tätbebyggelseexpropriation av zonexpropriations karaktär, där den exproprierande har ett betydande behov av rörelsefrihet.

Utredningen framhåller att den föreslagna utformningen av bestämmelsen om generell rätt för tillståndsmyndigheten att förordna om beståndet av viss rättighet givetvis inte utesluter att den exproprierande under processens gång skall kunna medge att rättigheten får bestå. Däremot skall det vara uteslutet för rättighetshavaren att mot den exproprierandes vilja utverka sådant förbehåll, sedan expropriationstillståndet har getts.

Enligt utredningens mening bör också i en ny expropriationslag upptas bestämmelse om att exproprierad fastighets ansvar för allmänna

utskylder och för ej panträttsskyddade fordringar med förmånsrätt i fastigheten inte förändras genom expropriationen (jfr 49 § andra stycket sista ledet ExL). Bestämmelsen bör kompletteras med en uttrycklig bestämmelse av innehåll att s.k. jorddelningsservitut inte heller berörs av expropriationen. En sådan föreskrift torde stämma överens med vad som anses gälla redan nu. Däremot behövs enligt utredningen knappast någon särregel för övriga servitutsformer som nämndes i 3 § lagen (1907:36 s. 25) om servitut, dvs. servitut som har tillkommit före år 1876 och vissa skogsfångs- och mulbetesservitut. Också bestämmelsen i 49 § tredje stycket ExL att genom expropriation tillskapad rätt äger företräde framför all annan rätt bör föras över till den nya lagen.

I enlighet med de överväganden som redovisas i avsnittet 2.3.2 i det följande innehåller utredningens förslag till bestämmelser om osjälvständig rättighetsexpropriation inte något undantag för det fall att rättigheten tillkommer staten.

Beträffande sakägarbegreppet anför utredningen till en början att det är tydligt att en legaldefinition av detta måste bli ganska allmänt hållen för att därunder skall rymmas alla de olika fall då en person har berättigade anspråk på att bli tillerkänd talerätt. Finare gränsdragningar måste överlåtas på rättstillämpningen. Emellertid är enligt utredningens mening värdet av att i den nya lagen ha vissa allmänna riktlinjer uppdragna så stort att man inte bör avstå från det.

Utredningen anför att gällande expropriationsrätts inställning till sakägarkretsens omfång inte är helt klar. Ställt utom allt tvivel är dock att innehavare av obligatoriska rättigheter konsekvent har lämnats utanför kretsen. Någon ändring i detta föreslås inte. Detta leder till att andrahandshyresgäst inte heller i fortsättningen kommer att ges sakägarställning.

Utredningen konstaterar härefter att innehavarna av begränsade sakrätter till fast egendom kan delas in i två huvudgrupper allt efter graden av det sakrättsliga skydd som tillkommer rättigheten. Utredningen vill skilja mellan sakrättsinnehavare som åtnjuter ett fullt utbildat sakrättsligt skydd och sådana som inte gör det. Att de förra alltjämt i princip bör föras till kretsen av sakägare är enligt utredningens mening ställt utom allt tvivel. Undantag bör dock liksom hittills göras för borgenärer med panträtt på grundval av inteckning och därmed jämställd rättighet. Dessa rättighetshavares intressen bör nämligen också i fortsättningen tillgodoses på annat sätt. När det gäller innehavare av rättigheter med ej fullt utbildat sakrättsligt skydd — närmast torde åsyftas vissa nyttjanderätter och servitut — är läget enligt utredningens mening mera tveksamt. Utredningens överväganden i denna del mynnar emellertid ut i förslaget att som sakägare bör betraktas varje innehavare av rättighet, som har upplåtits i en form som i allmänhet fordras för att

rättigheten skall få sakrättsligt skydd, med undantag för panträttshavare och liknande rättighetshavare. Utredningen framhåller att bestämmningen inte innebär någon utvidgning av det nuvarande sakägarbegreppet sådant detta har utformats med ledning av förarbeten och praxis. Enligt utredningens mening bör inte, som hävdats i doktrinen, uppställas något krav på att den som vill uppträda som sakägare också skall vara berättigad till expropriationsersättning. Utredningen avvisar också en av flygbullerutredningen i betänkandet (SOU 1961:25) Flygbuller som samhällsproblem framförd tanke att vidga ExL:s sakägarbegrepp vid expropriation av mark för flygplats.

2.2.3 Remissyttrandena

Den juridiska avdelningen vid stadskansliet i Stockholm och fastighetsnämnden i Göteborg, vars yttrande över utredningsförslaget har bilagts vederbörande kommuns eget yttrande, anför att det för det praktiska arbetet hade varit fördelaktigt om möjligheten att uppträda som sakägare hade begränsats till att omfatta bara rättighetshavare som är berättigade till ersättning. Enligt den nämnda juridiska avdelningen bör denna möjlighet övervägas trots att gränsdragningen kan vara svår att göra.

2.3 Expropriation av kronojord m.m.

2.3.1 Gällande rätt m.m.

Enligt 1 § första stycket ExL får fastighet som tillhör staten inte exproprieras. Detsamma gäller enligt 1 § andra stycket och 2 § tredje stycket ExL i fråga om staten tillkommande särskild rätt till fastighet. Sådan rätt kan således varken upphävas eller begränsas genom självständig rättighetsexpropriation eller bringas att upphöra genom att fastigheten exproprieras med äganderätt. Undantaget torde emellertid inte gälla panträtt som har upplåtits till staten på grundval av inteckning (jfr 6 kap. 14 § JB och 49 § andra stycket ExL).

Något förbud mot inlösen av kronojord eller staten tillkommande särskild rätt till fast egendom finns däremot inte i BL. Emellertid gäller på grund av hänvisning i BL vid inlösen av fastighet enligt nämnda lag bestämmelserna i ExL om osjälvständig rättighetsexpropriation (jfr 137 § BL). Särskild rätt som tillkommer staten berörs alltså inte vid inlösen av mark enligt BL. Förbud mot expropriation av kronojord har inte heller tagits in i bestämmelserna om värdestegringsexpropriation i 1 § tredje stycket ExL.

Nära anknytning till kronojord har den kyrkliga jorden samt jord tillhörig universiteten och läroverken. Äganderättsförhållandena beträffande sådan jord som har angetts är delvis oklara. Enligt 3 § lagen (1970:939) om förvaltning av kyrklig jord är emellertid bestämmelse i lag eller annan författning om fast egendom som tillhör staten inte tillämplig på kyrklig jord. En konsekvens härav är att ExL har blivit tillämplig på all kyrklig jord som avses i 1 och 2 §§ förvaltningslagen (se prop. 1970:168 s. 136).

Frågan om behovet att kunna expropriera statens fasta egendom togs upp av markpolitiska utredningen i betänkandet (SOU 1966:64) Statens och kyrkans marköverlåtelse. Markpolitiska utredningens överväganden mynnade ut i ett förslag att en särskild nämnd skulle inrättas för att vid oenighet mellan parterna om pris och övriga villkor vid överlåtelse av statens mark till kommuner besluta i denna fråga. Med den föreslagna ordningen ansågs tillräckliga skäl inte föreligga att göra rent statlig mark exproprierbar.

I överensstämmelse med markpolitiska utredningens förslag inrättades den 1 januari 1968 en statskommunal marknämnd (prop. 1967:99 och 100, SU 1967:100, JoU 1967:23). Närmare bestämmelser om förfarandet när kommun vill förvärva statlig mark i vissa fall finns numera intagna i cirkuläret (1971:727) till vederbörande statsmyndigheter om försäljning av staten tillhörig fast egendom, m.m. Enligt 15 § i cirkuläret skall Kungl. Maj:t i närmare angivna fall meddela förhandsbesked till kommun om möjligheten att förvärva statlig mark för samhällsbyggnadsändamål. Har förhandsbesked meddelats om att kommun skall få förvärva mark, skall den myndighet som förvaltar marken på begäran av kommunen medverka till att kommunen får ta marken i besittning redan före förvärvet (17 §). Om kommunen och den statliga myndigheten inte kan enas om pris eller annat villkor för överlåtelsen, får kommunen eller myndigheten hänskjuta villkorsfrågan till statskommunala marknämnden (23 § andra stycket). I cirkuläret anges särskilt, att enligt instruktionen för marknämnden denna skall tillse att pris och övriga villkor bestäms så att kommunen inte åläggs vidare förpliktelser än sådana som skulle ha kunnat komma i fråga, om marken i stället förvärvats genom expropriation (23 § tredje stycket). Marknämndens beslut är bindande för staten och talan får inte föras mot det (23 § fjärde stycket).

2.3.2 Utredningen

Enligt utredningens mening är frågan om expropriationsrätt till kronojord mera ett praktiskt spörsmål än en principfråga. Vad som bör eftersträvas är ett lämpligt tillvägagångssätt, när det gäller att bestämma

priset för mark som någon önskar förvärva av staten för att användas till ett expropriationsgrundande ändamål.

Utredningen erinrar om att beslut har fattats år 1967 om ett särskilt tillvägagångssätt vid kommunala förvärv av statlig mark för samhällsbyggnadsändamål när parterna inte är ense. Enligt utredningens mening har därigenom skapats ett smidigt instrument som får anses vara väl avpassat för att med minsta möjliga tidsutdräkt avgöra uppkommande prisfrågor m.m. i just dessa fall.

Utredningen anför att den kronojord som f.n. avyttras för att användas till expropriationsgrundande ändamål förvärvas huvudsakligen av kommuner. Redan enligt ExL är det emellertid möjligt för enskilda rättssubjekt att i viss utsträckning expropriera fast egendom och särskild rätt till sådan egendom. Dessa möjligheter föreslås av utredningen vidgade i vissa avseenden. Om förbudet mot expropriation av statens mark behålls, är det därför enligt utredningens mening nödvändigt att skapa en särskild procedur inom vars ram det blir möjligt att under hänsynstagande till både statens och den enskildes intressen träffa avgöranden i ersättningsfrågorna. Det tillvägagångssätt som f.n. används när kommun vill förvärva mark av staten är därvid knappast möjligt att använda.

Utredningen framhåller vidare att lösningsrätt till statlig egendom f.n. finns enligt BL. I allmänhet — men inte alltid — gäller denna rätt till förmån för kommunen. Såvitt gäller gatumark och andra utrymmen för allmänna ändamål innehåller BL särskilda bestämmelser som gör det möjligt att ta marken eller utrymmet i anspråk för ändamålet under förhållandevis enkla former. Motsvarigheter till dessa bestämmelser återfinns i utredningens förslag till ny expropriationslag och det förefaller enligt utredningens mening lämpligt att de får avse också den statliga egendomen.

För en vidgad expropriationsrätt sägs vidare tala vissa skäl av inskrivningsrättslig natur. Även om det inte hör till vanligheterna att statens egendom är besvärad av inteckningar, kan sådana förekomma, t.ex. i fråga om fastighet som hör till allmänna arvsfonden. Expropriation är då ett smidigt sätt att göra fastigheten gravationsfri. Vidare kan äganderättsförhållandena till viss egendom vara särdeles komplicerade, vilket kan leda till att en förvärvare inte kan få lagfart. Som typexempel anför utredningen med utgångspunkt från då gällande bestämmelser viss kyrklig egendom. Också i sådana fall är enligt utredningens mening expropriation otvivelaktigt ett användbart institut.

Sammanfattningsvis anser utredningen att de angivna omständigheterna talar för att förbudet mot expropriation av statens egendom upphävs. Något grundlagsenligt hinder mot det finns inte. Inte heller har några olägenheter kunnat förmärkas i de fall där lösningsrätt till

kronojord redan förekommer. Det föreslås därför att möjlighet generellt införs att i fortsättningen exproprieras statlig egendom. Det framlagda förslaget innefattar också en lösning av frågan om expropriation av sådan statlig egendom som har anslagits för kyrkliga ändamål. Kommunala förvärv av statlig egendom torde också efter det att förbudet mot expropriation av kronojord har upphävts komma att i huvudsak ske enligt den förhandlingsordning som tillskapades år 1967. Detta tillvägagångssätt torde nämligen komma att te sig både snabbare och enklare än expropriationsförfarandet. Det synes därför osannolikt att expropriationsalternativet kommer att väljas i andra fall av kommunala förvärv än när alldeles särskilda skäl talar för det.

Utredningen anför slutligen att, om expropriationsrätten vidgas på sätt som föreslås, anledning saknas att behålla de nuvarande inskränkningarna i ExL mot expropriation — självständig eller osjälvständig — av staten tillkommande särskild rätt till fast egendom. Statens intressen i denna del torde f.ö. komma att tillgodoses genom att tillståndsmyndigheten enligt utredningens förslag tilläggs viss möjlighet att meddela förbehåll om beståndet av särskild rätt.

2.3.3 Remissyttrandena

Utredningens förslag att det nuvarande förbudet mot expropriation av statlig egendom och särskild rätt som tillkommer staten skall utmönstras ur den nya expropriationslagen tillstyrks eller lämnas utan erinran av flertalet remissinstanser. Bland dem kan nämnas *kammarkollegiet, domänverket, bostadsstyrelsen, två länsstyrelser och saneringsutredningen.*

Byggnadsstyrelsen och fortifikationsförvaltningen är kritiska mot förslaget. Sålunda anser styrelsen att den föreslagna utvidgningen av kommunernas expropriationsbefogenhet inte är påkallad och att det inte heller torde finnas något behov för kommunerna att kunna exproprieras statlig mark. De frågor av mera teknisk natur, t.ex. svårigheter att utreda äganderättsförhållanden och önskemålet att fastigheten befrias från ansvar för inteckningar och andra inskrivningar, bör enligt styrelsens mening lösas i annan ordning och inte genom expropriationsförfarande. *Fortifikationsförvaltningen* anför att *tillskapandet av den särskilda förhandlingsordning som gäller då kommun vill förvärva statlig mark har medfört att kommunerna inte har samma behov som tidigare av att kunna exproprieras statlig egendom.*

Svenska kommunförbundet uttalar att förhandlingsordningen visserligen i stor utsträckning torde underlätta framtida kommunala markförvärv men att det ändå är önskvärt att möjlighet öppnas för kommunerna att ta statlig mark i anspråk genom expropriation. Detta gäller

bl.a. vid förvärv av nyttjanderätt till mark för kommunala kommunikations- eller ledningsföretag. *Föreningen Sveriges kommunala förvaltningsjurister* anser att kommunerna får en gynnsammare förhandlingsposition gentemot staten, om kommunerna ges rätt att expropriera statlig egendom.

Kammarkollegiet och *domänverket* tar upp frågan huruvida den år 1967 antagna förhandlingsordningen bör behållas vid ett upphävande av förbudet mot expropriation av statlig egendom. Enligt kollegiets mening måste övervägas om inte i enhetlighetens intresse frågan om villkoren vid kommunala markförvärv för expropriationsändamål bör, för den händelse parterna inte kan enas, prövas av domstol vare sig marken ägs av staten, kyrkan eller enskild. Domänverket framhåller att den principiella grunden för förhandlingsordningen rycks undan, om förbudet mot expropriation av statlig egendom upphävs. Enligt verkets uppfattning har förhandlingsordningen i huvudsak haft indirekt betydelse som motiv för parterna att åstadkomma en uppgörelse. Sannolikt kommer expropriationsmöjligheten att få samma effekt.

3 Expropriationsändamålen

3.1 Inledande synpunkter

3.1.1 Utredningen

De senaste årtiondenas snabba utveckling i tekniskt, ekonomiskt och socialt hänseende har, framhåller utredningen, medfört att behovet av att kunna förvärva mark genom expropriation kommit att göra sig gällande på nya områden, samtidigt som en del äldre bestämmelser om expropriationsbefogenhet har förlorat aktualitet. Som ett exempel på en efter nutida förhållanden alltför begränsad räckvidd i expropriationsbefogenheten anför utredningen bestämmelsen i 1 § första stycket 13 ExL om expropriation för oljeledning, vilken kan tillämpas bara när det är fråga om ledning som är behövlig för ett företag av större gagn för viss ort men däremot inte när ledningen är avsedd att ingå i ett viktigt distributionsnät. Som exempel på en bestämmelse som mer eller mindre spelat ut sin roll nämner utredningen bestämmelsen i 1 § första stycket 7 ExL om expropriation av mark inom bebyggt område vid järnvägsstation m.m.

Utredningen pekar också som tidigare redovisats på att bristen på systematisk uppbyggnad av ändamålsreglerna i expropriationslagstift-

ningen har kritiserats. De många ändringarna i ExL har fått till följd att den systematik som präglade lagen i dess ursprungliga skick uppluckrats väsentligt. Spridningen av expropriationsändamålen över flera författningar har dessutom gjort ämnesområdet svåröverskådligt. Den kasuistiska metod som tillämpats i samband med de många ändringarna och tilläggen har dessutom haft till resultat — tillsammans med spridningen av de många bestämmelserna — att ett betydande mått av 'överlappning' förekommer mellan olika bestämmelser. De enskilda ändamålsbestämmelsernas konstruktion förefaller enligt utredningens mening också delvis ha tillkommit med tanke på vissa bestämda fall utan utblickar mot andra, likartade situationer. Följden härav har blivit ett ständigt återkommande behov av ändringar i och tillägg till lagstiftningen. Behovet av ett samlat grepp på hela ämnet är därför stort. Utredningen finner det angeläget att i samband med en översyn av expropriationsändamålen undersöka möjligheterna att åtminstone ge lagens regler en något vidare avfattning.

Utredningen anför att det otvivelaktigt skulle vara till fördel att sammanföra alla de bestämmelser om rätt till tvångsinlösen som nu finns spridda i olika författningar till en lag. Fullt ut låter sig detta emellertid inte göras. Åtskilliga av de ifrågavarande författningarna är nämligen uppbyggda på ett sådant sätt att deras systematik skulle allvarligt rubbas om bestämmelserna om tvångsinlösen bröts ut. En närmare granskning av de olika expropriationsrättsliga bestämmelser som det i och för sig skulle vara önskvärt att sammanföra inom ramen för en allmän expropriationslag ger enligt utredningen vid handen att man i stort sett kan urskilja två huvudgrupper, nämligen dels bestämmelser i sådana författningar vars föreskrifter om det rättsliga förfarandet vid tvångsförvärv i huvudsak överensstämmer med ExL:s regler, dels bestämmelser i författningar med väsentligen egna regler om förfarandet och värderingen. Bestämmelser som huvudsakligen är förknippade med ett rättsligt förfarande i enlighet med ExL:s regler finns utanför ExL intagna i BL, 1902 års ellag, lagen om tvångsinlösen av vanhävdad jordbruksegendom, VL och lagen om inlösen i vissa fall av rätt till gruva m.m. I viss mån kan hit räknas även bestämmelserna i lagen angående stenkolsfyndigheter m.m. Bestämmelser som förknippas med regler om förfarandet och värderingen vilka väsentligt avviker från motsvarande bestämmelser i ExL förekommer i VL samt inom väg-, gruv- och vissa delar av den speciella försvarslagstiftningen.

I fråga om 1902 års ellag anför utredningen, att bestämmelser om expropriation för elektriska anläggningar finns både i denna lag och i ExL och att detta framstår som mindre tillfredsställande från systematisk synpunkt. Utredningen finner tanken att föra över expropriationsreglerna i 1902 års ellag till den allmänna expropriationslagen

vara tilltalande. Visserligen är en sådan ordning förenad med olägenheten att frågor om expropriation och koncession för elektriska starkströmsanläggningar kommer att regleras i olika författningar. Utredningen finner dock inte denna omständighet vara avgörande. Frågor om expropriation som har samband med koncessionsärende kan liksom hittills handläggas av Kungl. Maj:t på grundval av en gemensam ansökan. Utredningen föreslår därför att expropriationsreglerna i 1902 års ellag bryts ut ur denna och förs över till den allmänna expropriationslagen.

Utredningen anför vidare att lagen om tvångsinlösen av vanhävdad jordbruksegendom i allt väsentligt följer de allmänna bestämmelserna om inlösen i ExL. Också denna lagstiftning kan därför enligt utredningens mening utan svårighet arbetas in i den allmänna expropriationslagen.

BL innehåller åtskilliga bestämmelser om både rätt och plikt att lösa in annan tillhörig mark samt därjämte vissa bestämmelser om skyldighet att avstå mark utan lösen.

I fråga om bestämmelserna om lösningsrätt i BL (18, 18 a, 41, 41 a och 47 §§) anför utredningen, att dessa genomgående har ett starkt samband med ExL:s regler om rätt till expropriation för samfärdsel-, transport- och tätbebyggelseändamål. Åtskilligt skulle därför vara att vinna om dessa kunde arbetas samman i en allmän expropriationslag. Något hinder mot att bryta ut de berörda reglerna ur BL torde enligt utredningens mening inte möta från systematisk synpunkt.

Bestämmelserna om lösningsplikt i BL ingår, anför utredningen, i ett vidare komplex av regler med huvudsakligen kompensativ innebörd, syftande till att bereda gottgörelse åt markägare för vilka planläggningsåtgärder medför särskilt ogynnsamma ekonomiska verkningar. Bestämmelserna, som väsentligen grundas på billighetsskäl, är av två slag, dels sådana som föreskriver skyldighet för samhället att inlösa mark som blivit onyttig för ägaren (18 a, 21, 41 a, 48 och 83 §§), dels sådana som utan samband med inlösen föreskriver ersättning åt markägare för skada som uppkommit som en följd av samhällets åtgärder (22, 83 och 84 §§). Utredningen framhåller, att det mot denna bakgrund framstår som mindre lämpligt att bryta ut reglerna om inlösningsplikt ur sitt sammanhang och överföra dem till en allmän expropriationslag. Deras samband med expropriationsrätten betecknas av utredningen som mindre väsentligt än sambandet med bestämmelserna om planläggning för bebyggelse. I fråga om BL:s bestämmelser om skyldighet att avstå mark utan lösen (19, 20, 42, 43, 70, 112 och 113 §§) anför utredningen, att knappast något torde stå att vinna med att överföra reglerna till en allmän expropriationslag.

När det gäller VL framhåller utredningen, att däri ges åtskilliga inlösningsregler som helt eller delvis täcker bestämmelser i andra

författningar, närmast ExL och BL. VL är emellertid i mycket stor omfattning uppbyggd efter andra principer än dessa författningar. Sålunda är VL i betydande utsträckning avsedd att tillgodose enskilda intressen. Vidare är ersättningsreglerna i VL i vissa fall betydligt mera generösa än ExL:s motsvarande regler. Därtill kommer att VL:s regler om tvångsinlösen och tvångsförfoganderätt står i intimt samband med samma slags regler om tvångsdelaktighet i vissa företag samt att reglerna om förfarandet utformats helt olika i VL och ExL. Utredningen finner det med hänsyn till dessa omständigheter ogörligt att bryta ut de expropriationsliknande bestämmelserna ur VL utan att samtidigt kraftigt rubba VL:s hela systematik och uppbyggnad. I avvaktan på den pågående översynen av VL måste därför enligt utredningens mening t.v. accepteras att denna lags regler på vissa punkter helt eller delvis täcker bestämmelser i den allmänna expropriationslagen. I två fall, nämligen i fråga om rätt att i vissa situationer dra fram kraftledning över annans mark (2 kap. 18 §) samt i fråga om rätt för kronan att lösa strömfall m.m. (4 kap. 9-12 §§), hänvisas i VL till de allmänna reglerna om inlösningsförfarandet i ExL. Även dessa fall är emellertid enligt utredningens mening så intimt förknippade med VL:s uppbyggnad och systematik att de inte utan olägenhet kan brytas ut ur denna lag.

Vad angår lagstiftningen om allmänna vägar anför utredningen, att det knappast framstår som möjligt att överföra institutet vägrätt, som i stor utsträckning tillgodoser behovet av tvångsupplåtelse av vägmark, till den allmänna expropriationslagen. Inte heller de bestämmelser om ianspråktagande av mark som finns i lagstiftningen om enskilda vägar bör enligt utredningens mening föras över till den allmänna expropriationslagen.

Gruvlagstiftningen har byggts upp efter ett system som markant avviker från den allmänna expropriationslagstiftningens. Där har tillskapats en särskild begränsad sakrätt, benämnd gruvrätt, vilken principiellt har karaktären av lös egendom. Ett inarbetande av gruvlagstiftningens tvångsrätter i den allmänna expropriationslagen skulle enligt utredningens uppfattning vara förenat med åtskilliga svårlösta problem och sannolikt ogenomförbart utan att gruvrättens hela systematiska uppbyggnad fick göras om från grunden.

Civilt försvarslagen (1960:74) (CfL) samt allmänna förfogandelagen (1954:279) och rekvisitionslagen (1942:583) innehåller åtskilliga bestämmelser om inlösen av annans egendom, såväl fast som lös. Gemensamt för alla de fall då den ifrågavarande lagstiftningen kan tillämpas är att det måste vara fråga om utomordentliga situationer, föranledda av krig eller krigsfara, då annans egendom kan behöva tas i anspråk utan tidsutdräkt. Det kan enligt utredningen knappast komma i fråga att i större omfattning söka inarbeta denna speciallagstiftning i den allmänna expropriationslagen.

En annan fråga som utredningen tar upp är hur detaljerade bestämmelserna i den nya expropriationslagen lämpligen bör vara. Ett radikalt grepp skulle enligt utredningen vara att efter mönster från fransk expropriationslagstiftning ersätta alla detaljbestämmelser om olika expropriationsändamål med en generalklausul av innebörd att inlösen får ske så snart ändamålet tjänar 'allmänt gagn' e.d. Den andra ytterligheten är en detaljerad uppräkningsmetod, sådan som den f.n. tillämpade.

Utformningen av gällande bestämmelser om expropriationsändamål har enligt utredningen i och för sig vissa fördelar. Bl.a. torde den leda till att tillämpningen av bestämmelserna i allmänhet inte vållar några större problem eftersom det i flertalet fall relativt lätt kan avgöras om ett åberopat ändamål låter sig inrymmas under lagens beskrivningar. Metoden innefattar också garantier för att några utvidgningar av expropriationsrättens tillämpning inte kommer till stånd utan att de lagstiftande organen får tillfälle att ta ställning till frågan om lämpligheten av den ifrågasatta utvidgningen. Det är emellertid, anför utredningen, tydligt att den begagnade lagstiftningsmetoden också är behäftad med olägenheter. Redan uppgiften att uttömmande beskriva alla de mångskiftande situationer i vilka expropriation bör få komma till användning är förenad med betydande vanskligheter. Än mera svåröst blir problemet om man dessutom syftar till att bestämmelserna inte skall behöva ändras alltför ofta. Att å andra sidan helt övergå till en allmänt hållen regel skulle enligt utredningens uppfattning komma att dra med sig så mycket av tillämpningssvårigheter och följdbestämmelser att fördelarna i praktiken går förlorade. Målet måste därför enligt utredningen vara att ange expropriationsinstitutets räckvidd så klart att de begränsningar i expropriationsbefogenhetens omfattning som lagstiftaren velat uppställa blir iakttagna vid den praktiska tillämpningen men samtidigt så elastiskt att det inte blir nödvändigt att alltför ofta komplettera och fylla ut lagens uppräknings av expropriationsändamål. Utredningen förordar att ändamålen anges så pass vidsträckt att likartade lösningsfall såvitt möjligt ryms under samma regel. Detta mål torde enligt utredningen i viss mån kunna uppnås om man tillämpar en modifierad uppräkningsmetod. En sådan metod skulle innebära att de fall där behov av tvångsinlösen föreligger sammanförs i olika huvudgrupper alltefter ämnesområde samt att för varje grupp såvitt möjligt ges enhetliga inlösningsregler.

Från nu angivna utgångspunkter kan enligt utredningen expropriationsändamålen lämpligen sammanföras i följande huvudgrupper.

1. Expropriation för tätbebyggelseändamål
2. Expropriation för samfärdsel- och transportändamål
3. Expropriation för drivkraft, vatten och avlopp m.m.
4. Expropriation för viktig näringsverksamhet

5. Expropriation för skydds- och säkerhetsområden m.m.
6. Expropriation för försvarsändamål
7. Expropriation av vanskött egendom
8. Expropriation för kulturella ändamål
9. Expropriation för naturvård och fritidsändamål
10. Expropriation för diverse ändamål
11. Expropriation med anledning av väntad värdestegring m.m.

Utredningen understryker att det är omöjligt att strikt indela alla föreliggande inlösningsbehov i olika grupper utan att ämnesområdena kommer att på enstaka punkter täcka varandra. Om detta skall helt undvikas måste man nämligen tillgripa en så detaljerad uppräkningslagens framställning av expropriationsändamålen blir svåröverskådlig. Några mera beaktansvärda nackdelar med att de olika gruppernas ämnesområden i någon utsträckning täcker varandra finns emellertid inte så länge samtliga grupper ryms inom en lag med enhetliga regler om förfarandet och värderingen. Det måste tvärtom enligt utredningens uppfattning ses som en klar fördel om varje grupp för sig så fullständigt som möjligt rymmer alla företeelser inom det ifrågakvarande ämnesområdet även om någon av dem på det viset kan komma att hänföras till flera grupper. Med denna metod kommer enligt utredningen lagtexten att kunna skrivas betydligt enklare, klarare och mera lättöverskådligt än om varje regel måste förses med undantag för specialsituationer som kan tänkas hänförliga under flera grupper.

ExL innehåller i 76-115 §§ ett stort antal detaljbestämmelser som anknyter till de olika expropriationsändamålen. En stor del av dessa bestämmelser är av ren tillämpningskaraktär. Detta gäller framför allt reglerna om innehållet i ansökningshandlingar m.m. Dessa bestämmelser kan enligt utredningens mening utan vidare överföras till en kungörelse eller liknande. Andra regler innehåller detaljerade föreskrifter om vad Kungl. Maj:t har att iaktta i skilda situationer vid prövningen av ansökan om expropriationstillstånd. Dessa senare bestämmelser anser utredningen genomgående vara sådana att de utan större olägenhet kan utmönstras ur lagen, åtminstone så länge man håller fast vid att all tillståndsgivning av betydelse skall ankomma på Kungl. Maj:t. Förutsättningarna för en enhetlig rättstillämpning i enlighet med lagstiftarens intentioner torde nämligen därvid kunna bedömas som så goda att behov av detaljerade föreskrifter i lagen saknas.

3.1.2 Remissyttrandena

Utredningens förslag om expropriationsändamålens förteckning och uppdelning i grupper godtas eller lämnas utan erinran av flertalet remissinstanser. Enligt *kammarkollegiets* mening är det ett rimligt krav

från rättssäkerhetssynpunkt att lagstiftaren någorlunda klart anger de gränser inom vilka tvångsingripande skall kunna förekomma. *Länsstyrelsen i Stockholms län* finner utredningens förslag tillfredsställande. Expropriationsmöjligheten utgör en inskränkning av den privata jordägarätten och jordägaren bör ges viss möjlighet att bedöma riskerna för att hans äganderätt måste upphöra. Förslaget innebär en godtagbar kompromiss mellan kravet på skydd för den enskildes rättssäkerhet och strävandena att komma ifrån nuvarande oelastiska system. Det ökade utrymmet för diskretionär prövning kommer emellertid enligt länsstyrelsen att ställa stora krav på den tillståndsbeviljande myndigheten. Liknande synpunkter framförs av *länsstyrelserna i Jönköpings* samt *Göteborgs och Bohus län*. Enligt *Svenska sparbanksföreningen* är det ur den exproprierandes synvinkel en fördel att expropriationsändamålen inte längre är strängt specificerade utan har getts en större räckvidd, som inte bara täcker nuvarande behov av utvidgad expropriationsrätt utan även kan inrymma kommande, ännu inte helt förutsebara behövliga expropriationsändamål. Också *Hyresgästernas riksförbund* anser förslaget medföra att expropriationsbestämmelsernas räckvidd ökas och blir mera tillämplbara i ett samhälle med snabb utvecklingstakt. *Byggnadsstyrelsen* anser att bestämmelserna om expropriationsändamålen har erhållit en utformning som i dag synes svara mot behovet att för allmänna ändamål kunna ta i anspråk mark eller särskild rätt till fast egendom. Också *bygglagutredningen*, *saneringsutredningen* och *kommunförbundet* finner den av utredningen föreslagna metoden vara att föredra framför nuvarande system.

Mot lagreglernas utformning framförs dock viss kritik. Enligt *Svea hovrätt* torde den överlappning mellan olika expropriationsgrunder som förslaget innebär i allmänhet inte behöva medföra olägenheter. Dubbleringar i förhållande till expropriationsmöjlighet enligt andra författningar bör däremot om möjligt undvikas i högre grad än utredningen ansett godtagbart. Särskilt gäller detta fall när tvångsåtgärd enligt annan författning skall ske genom annat förfarande och efter andra värderingsnormer. Vidare kan enligt hovrätten förtjäna övervägas om inte i expropriationslagen bör införas en föreskrift med innebörd att, när expropriation är möjlig även enligt annan lag, denna skall uteslutande tillämpas. *Näringslivets byggnadsdelegation* förordar att en modernisering av expropriationsändamålen sker genom ändringar i nuvarande 1 § ExL. De olika paragraferna i utredningsförslaget borde således överföras som särskilda punkter under 1 § ExL i stället för nuvarande regler. Bestämmelserna om expropriationsgrunderna kunde på så sätt bli föremål för en välbehövlig modernisering och utvidgning på vissa punkter, t.ex. vad gäller industriella behov.

Riksförbundet Landsbygdens folk delar utredningens uppfattning att

övervägande skäl talar för att bibehålla systemet med uppräknig av expropriationsändamålen. Härigenom skapas stadga och fasthet för bedömningen. Det är också en fördel att bestämmelserna har systematiserats och förenklats. Förbundet kan emellertid inte till alla delar acceptera de olika expropriationsändamålen av den anledningen att vissa ändamål ej synes vara nödvändiga och därför i allt för hög grad skulle inverka på den enskildes handlingsfrihet. *Lantmäteristyrelsen* anser att förslaget ställer särskilda krav på klarhet i motivredovisningen för undvikande av rättsosäkerhet eller tillämpningssvårigheter.

Föreningen Sveriges kommunala förvaltningsjurister anser att den modifierade uppräkningsmetod utredningen föreslagit har medfört flera generella formuleringar, som möjligen kan komma att medföra otillfredsställande variationer i rättstillämpningen. Kommunerna har redan med gällande lagstiftning fått erfara att den praxis som tillämpas vid handläggning av expropriationsansökningar varierar till synes enbart på grund av personskiften i departement eller remissinstanser. Det står klart att den nu föreslagna lagändringen i än högre grad möjliggör sådana variationer betingade av olika synsätt i såväl formella som principiella hänseenden. Trots denna anmärkning konstaterar emellertid föreningen att den av utredningen förordade principen för angivandet av expropriationsändamål ändock framstår som den f.n. lämpligaste lösningen på ett svårt lagtekniskt problem. De uttalanden som gjorts av utredningen får anses ägnade att bidra till en stabilisering av den praxis som skall utvecklas. Ytterligare förtydliganden i samband med det fortsatta lagstiftningsarbetet synes emellertid önskvärda.

Föreningen Sveriges häradshövdingar och stadsdomare anför att bestämmelsen i 2 kap. 11 § i förslaget om expropriation för diverse ändamål framstår som alltför allmänt hållen.

Utredningens förslag avstyrks av *domänverket* och *Sveriges fastighetsägareförbund*. Enligt domänverket innebär expropriation ett allvarligt ingrepp i markägarens rättssfär. Detta har även kommit till uttryck i utredningens direktiv. Det synes därför angeläget att expropriationsrätten inte utsträcks utöver sådana ändamål som från samhällets synpunkt rimligen kan anses nödvändiga. Redan enligt nuvarande lagstiftning är emellertid denna rätt mycket omfattande och skulle, om förslaget antas, bli ytterligare utsträckt. Under sådana förhållanden hade det varit berättigat fordra, att utredningen så klart som möjligt hade avgränsat förutsättningarna för de skilda tvångsförvärvssituationerna. De av utredningen formulerade kriterierna för att en expropriationsrätt faktiskt skall anses föreligga är emellertid enligt domänverket i många fall synnerligen lösliga. Förslaget är därför enligt verkets mening inte ägnat att läggas till grund för utformningen av ett till innehåll och konsekvenser så överskådligt expropriationsinstitut som rättssäkerheten

fordrar. Enligt fastighetsägareförbundet har utredningen genom sitt förslag knappast realiserat den antagna målsättningen. När det gäller bestämmelsernas elasticitet finns visserligen intet övrigt att önska. I fråga om begränsningar i expropriationsrätten synes emellertid inte ens mycket blygsamma krav ha blivit tillgodosedda. Förbundet ifrågasätter om någon större skillnad föreligger mellan utredningens förslag och det radikala grepp utredningen avvisar, nämligen att ersätta alla detaljbestämmelser med en generalklausul efter franskt mönster om att expropriation får ske så snart ändamålet tjänar allmänt gagn. Förslagets utformning förefaller enligt förbundet inte heller överensstämma med svensk rättstradition. Det är nödvändigt att den enskildes rätt i vissa fall får vika för ett allmänt intresse, men det är enligt förbundets mening också nödvändigt att det av lagtext klart framgår i vilka fall och under vilka omständigheter ingrepp i den enskildes intressen får göras. Förbundet kan inte heller acceptera utredningens skäl att en detaljerad uppräknning av expropriationsändamålen skulle vara förenad med vanskligheter och medföra täta lagändringar. När det gäller en tvångsrätt av så genomgripande natur som expropriation bör den enskilde kunna begära att förutsättningarna för dess tillämplighet klart anges i lag. Att ändringar i lagen på grund av samhällsutvecklingen kanske får företas med vissa tidsmellanrum kan visserligen anses vara en olägenhet. Förbundet betonar att en sådan olägenhet dock är förbunden med all lagstiftning. Det torde vara svårt att hävda att expropriationslagstiftningen härvidlag skulle inta någon särställning. Förbundet yrkar på grund av det anförda att 2 kap. i förslaget får undergå en förnyad bearbetning i syfte att ge reglerna en sådan utformning att expropriationsgrunderna klart och uttömmande framgår av lagtexten.

3.2 Vissa återstående frågor om expropriation för tätbebyggelseändamål

3.2.1 Gällande rätt

År 1971 genomfördes betydelsefulla ändringar i ExL i syfte att ge kommunerna bättre möjligheter att föra en aktiv markpolitik (prop. 1971:122). Reformen tog i första hand sikte på reglerna om expropriation för tätbebyggelseändamål och om ersättning vid expropriation. Vad gäller expropriationsändamålen ändrades bestämmelserna om expropriation för tätbebyggelseändamål i 1 § första stycket 16 och 111 § ExL. I anslutning härtill infördes i 1 § tredje stycket en ny expropriationsgrund, kallad värdestegringsexpropriation. Ändringarna byggde på 2 kap. 1 och 12 §§ i utredningens förslag. Som en följd av ändringarna upphävdes institutet zonexpropriation i BL (tidigare 44 §).

De nya bestämmelserna om expropriation för tätbebyggelseändamål ger kommun rätt till expropriation för att få möjlighet att förfoga över mark som med hänsyn till den framtida utvecklingen krävs för tätbebyggelse eller därmed sammanhängande anordning. Regeln gäller såväl obebyggd som redan tätbebyggd mark. För det senare slaget av mark gäller dock den begränsningen att expropriation får ske endast om det med skäl kan antas att marken inom överskådlig tid kommer att beröras av byggnads- eller anläggningsåtgärd, som är av väsentlig betydelse från allmän synpunkt, eller om det till främjande av planmässigt byggnadsskick eller av annan därmed jämförlig orsak är angeläget att kommunen får rådighet över marken. För att understryka betydelsen av tomträttsinstitutet anges särskilt att expropriation kan ske för att ge kommun möjlighet att upplåta mark med tomträtt.

Värdestegringsexpropriation kan användas när staten eller kommun avser att inom visst område utföra sådana byggnads- eller anläggningsåtgärder som kan föranleda expropriation enligt ExL. I sådant fall skall egendom i områdets omedelbara närhet kunna exproprieras. En förutsättning härför är att de planerade byggnads- eller anläggningsåtgärderna medför väsentligt ökat värde för egendomen i fråga eller annars avsevärt ökar möjligheterna att utnyttja egendomen. Vidare förutsätts att det med hänsyn till kostnaderna för åtgärderna och övriga omständigheter är skäligt att expropriation får ske.

Vid sidan av dessa centrala bestämmelser finns på åtskilliga håll i lagstiftningen bestämmelser om tvångsinlösen för tätbebyggelseändamål.

Enligt 1 § första stycket 7 jämförd med 99 § första stycket ExL kan staten eller kommun, inom vars område marken är belägen, beviljas rätt till expropriation för att inom bebyggt område vid järnvägsstation, hamnplats eller fiskeläge eller på annan ort med större sammanträngd befolkning åstadkomma tryggade bostadsförhållanden. Bestämmelsen är enligt 99 § andra stycket tillämplig endast på område bebyggt med boningshus som tillhör annan än markens ägare. Sedan expropriation har skett har husets ägare rätt att förvärva eller få nyttjanderätt till den mark som hör till huset.

Frågor om bebyggande av mark hänger intimt samman med frågor om anordnande av trafikleder och andra allmänna trafikplatser som skall betjäna bebyggelsefastigheterna. På detta område finns i gällande rätt bestämmelser i såväl ExL som BL.

Enligt 1 § första stycket 2 ExL kan expropriation ske bl.a. för allmän väg och för järnväg eller spårväg för allmän trafik. Bestämmelser om expropriation för trafikleder och andra allmänna platser inom tätbebyggelseområden finns emellertid främst i BL. Enligt 18 § första stycket och 41 § första stycket BL får kommun när den begär det lösa in mark som enligt fastställd generalplan eller stadsplan är avsedd till trafikled,

gata eller annan allmän plats. Enligt andra stycket i vardera paragrafen får kommunen vidare lösa till sig annan mark som enligt samma slags planer inte är avsedd till enskilt bebyggande. Som förutsättning härför gäller dock att markens användning för avsett ändamål inte ändå kan anses säkerställd. Skulle marken redan tillhöra kommunen kan denna vid behov i stället enligt 18 § tredje stycket och 41 § tredje stycket lösa särskild rätt som besvärar marken. Enligt 19, 20, 42 och 43 §§ BL har kommun rätt att under vissa förutsättningar ta i anspråk allmän eller enskild väg, som regel utan ersättning, om vägen ingår i mark som enligt fastställd generalplan eller stadsplan skall användas till trafikled, gata etc. Slutligen kan kommun enligt 18 a och 41 a §§ BL lösa till sig servitut eller nyttjanderätt till mark som enligt fastställd generalplan eller stadsplan skall utnyttjas för allmän trafikaneläggning eller allmän ledning men som inte får lösas enligt 18 § första stycket eller 41 § första stycket. Utöver de nu berörda fallen kan nämnas att det enligt 70 § BL finns viss möjlighet att ta i anspråk mark inom planlagt område utan ersättning i de s.k. markexploatörsfallen, dvs. när stadsplan läggs över område som är i en ägares hand. Även beträffande område under byggnadsplan finns liknande möjligheter (112 och 113 §§). Bestämmelserna avser främst mark som behövs för gata eller annan allmän plats.

47 § BL innehåller vissa bestämmelser som syftar till att säkerställa att fastställd tomtindelning verkligen blir genomförd. Tillhör sålunda enligt tomtindelning särskilda delar av tomt olika ägare och har ej fastighetsbildning i överensstämmelse med tomtindelningen kommit till stånd på grund av ansökan som gjorts senast ett år efter tomtindelningens fastställande, är kommunen berättigad lösa tomtdelarna. Har ägare av tomt del ansökt om fastighetsbildning, innan kommunen väckt talan om inlösen, förfaller kommunens talan, om fastighet bildas i överensstämmelse med tomtindelningen.

3.2.2 Utredningen

Utredningen anför, att dess förslag till allmänna bestämmelser om expropriation för tätbebyggelse — som senare lades till grund för 1971 års reform — torde väl täcka expropriationsrätten enligt bl.a. 1 § första stycket 7 ExL. De föreslagna bestämmelserna kan emellertid enligt utredningens åsikt inte utan olägenhet ersätta reglerna i 18, 18 a, 41, 41 a och 47 §§ BL. Dessa innebär att inlösen i stor utsträckning kan ske så snart det har konstaterats att marken enligt plan (18, 18 a, 41 och 41 a §§) eller fastställd tomtindelning (47 §) är avsedd för det ändamål som anges i lagrummet. Någon prövning av det kommunala behovets styrka i det särskilda fallet görs alltså inte. Det är följaktligen enklare att tillgripa ett inlösningsförfarande enligt dessa lagrum än att söka expropriation enligt

de föreslagna allmänna bestämmelserna.

En strävan i utredningsarbetet har, anför utredningen vidare, varit att så långt som möjligt sammanföra bestämmelserna om tvångsinlösen av fast egendom i en lag. De bestämmelser som det nu är fråga om kan enligt utredningens mening utan olägenhet brytas ut ur sitt nuvarande sammanhang och föras över till den allmänna expropriationslagen. I samband därmed kan de i viss mån förenklas och göras mer överskådliga. Bestämmelserna i 18, 18 a, 41 och 41 a §§ BL är enligt utredningen otvivelaktigt av stor betydelse för de kommunala strävandena att enkelt och smidigt skaffa mark för åtskilliga anordningar som hänger samman med en ändamålsenlig tätbebyggelse. De bör därför infogas i den nya lagen på sådant sätt att expropriation anges få ske — även om de föreslagna allmänna bestämmelserna inte är tillämpliga — så snart en kommun begär att inom sitt område få expropriera mark som i fastställd generalplan eller stadsplan avsetts för annat än enskilt byggnad eller som eljest enligt bestämmelse i planen skall kunna användas för allmän trafikanläggning eller allmän ledning. I sistnämnda båda fall bör expropriationen i likhet med vad som f.n. gäller få avse endast förvärv av erforderlig nyttjanderätt eller servitutsrätt till området. 18 a och 41 a §§ BL innehåller också vissa regler om rätt för fastighetsägare att påfordra inlösen. I likhet med övriga regler av samma slag bör de stå kvar i BL. Även bestämmelserna i 47 § BL är enligt utredningen otvivelaktigt av väsentlig betydelse för kommunens möjligheter att genomföra sina intentioner inom tätbyggt område och bör därför lämpligen infogas bland reglerna om tätbebyggelseexpropriation. De nu behandlade speciella expropriationsgrunderna har tagits upp i 2 kap. 2 § första stycket 1 och 2 i utredningens förslag.

Utredningens betänkande innehåller också förslag till ett nytt institut som utredningen benämner värdeutjämningsexpropriation. Förslaget tar sikte på det förhållandet att enligt utredningens förslag mark som inlöses enligt BL för allmänna ändamål skall ersättas bara med det värde som marken har om den för all framtid används för samma ändamål som förut eller för annat ändamål som är förenligt med tidigare gällande bestämmelser. För att undanröja olikhet som härigenom kan uppstå mellan olika fastighetsägare föreslår utredningen att kommunen och markägarna erhåller rätt att inom viss tid efter det detaljplan första gången fastställts för ett område påyrka inlösen, varvid löseskilling för sådan mark i huvudsak skall baseras på planområdets värde efter planfastställelsen och fördelas mellan de ingående fastigheterna efter deras areal.

3.2.3 Remissyttrandena

Till en början hänvisas i detta sammanhang till de remissyttrandena

angående samordningen mellan byggnadslagstiftningen och den nya expropriationslagen som har redovisats i avsnittet 2.1.

I ett par remissyttranden över utredningens förslag berörs frågan om expropriation för tätbebyggelseändamål till förmån för landstingskommun och kommunalförbund. Dåvarande *kommunalförbundet för Stockholms stads och läns regionala frågor* anför, att om numera Stockholms läns landsting ges uppgifter inom området, det bör likställas med primärkommun i expropriationshänseende. *Landstingsförbundet* hävdar att landstingskommun bör generellt ges rätt till expropriation med hänsyn till Stockholms läns landstings då planerade uppgifter, som på vissa punkter avsågs komplettera primärkommunernas när det gäller bl.a. bostadsförsörjning, men också till likartad samhällsplanerande verksamhet bedriven av andra landsting.

3.2.4 1971 års reformarbete

I samband med att de allmänna bestämmelserna om expropriation för tätbebyggelseändamål behandlades i 1971 års lagstiftningsärende berördes också de förslag till speciella bestämmelser beträffande expropriation för tätbebyggelse som utredningen lagt fram och som har redovisats i föregående avsnitt. Vidare behandlades frågan om värdeutjämningsexpropriation.

I fråga om de speciella bestämmelserna om expropriation för tätbebyggelse anfördes att utredningsförslaget innebar endast att vissa bestämmelser i BL överfördes till den nya expropriationslagen. Under hänvisning till att 1971 års lagändring utgjorde endast en partiell reform av ExL togs inte förslaget i denna del upp till närmare prövning (prop. 1971:122 s. 155). Vidare anfördes att det vid en sådan reform inte syntes lämpligt att upphäva den särskilda expropriationsregeln i 1 § första stycket 7 ExL, som tar sikte på situationer av mycket speciell typ (prop. 1971:122 s. 160).

I fråga om utredningens förslag om ett värdeutjämningsinstitut anfördes i 1971 års lagstiftningsärende att mycket talade för att ett sådant behövdes. Det fanns emellertid anledning överväga om inte frågan borde lösas efter andra vägar än den utredningen följt. Eftersom frågan krävde ytterligare utredning och hade nära samband med de frågor som prövades av bygglagutredningen, lades något förslag till värdeutjämningsregler inte fram i 1971 års lagstiftningsärende (prop. 1971:122 s. 198).

I motioner till 1971 års riksdag (1971:1502 och 1513) hemställdes att expropriationsbefogenheterna för tätbebyggelseändamål utvidgades till att gälla också landsting och kommunalförbund. Motionerna behandlades av civilutskottet, som i betänkande (CU 1971:27) anförde att det

allmänna syftet att möjliggöra en aktiv kommunal markpolitik i förening med det ansvar för bostadsbyggandet som ålagts kommunerna kan göra den i propositionen föreslagna begränsningen av expropriationsrätten till enbart primärkommun naturlig. Emellertid har, anförde utskottet vidare, kommunalförbund och landsting vissa godtagna intressen av att medverka i bostadsbyggandet och skapa förutsättningar för friluftslivet m.m. i anslutning därtill. Utskottet tillstyrkte lagförslaget. Enligt utskottets mening torde dock ytterligare böra prövas i vilken utsträckning expropriation för angivna ändamål enligt 1 § första stycket 3, 4, 6 eller 16 ExL bör medges för landstingskommun eller vissa kommunalförbund utan att den principiella ansvarsfördelningen därigenom rubbas. Riksdagen biföll utskottets förslag (rskr 1971:310) och gav som sin mening Kungl. Maj:t till kännna vad utskottet anförde i anledning av motionerna.

3.3 Expropriation för samfärdsel, transport och annan kommunikation

3.3.1 Gällande rätt

I svensk rätt finns åtskilliga bestämmelser om expropriationsrätt för samfärdsel- och transportändamål. Enligt 1 § första stycket 2 ExL får expropriation ske för bl.a. allmän väg, järnväg eller spårväg för allmän trafik, bro, hamn, lastningsplats, kanal, telegraf- eller telefonanläggning eller annan anläggning för den allmänna samfärdselns främjande. Mark för allmän väg kan tas i anspråk också enligt väglagen. Rätt att ta i anspråk mark för enskild väg kan erhållas enligt lagen (1939:608) om enskilda vägar. För linbana och oljeledning finns inlösningsregler i ExL (1 § första stycket 13). Bestämmelser om expropriation för allmän farled, hamn och flottled finns i både 1 § första stycket 2 ExL samt 5 och 6 kap. VL. Anläggning och åtgärder för enskild hamn, farled eller flottled kan komma under bedömande enligt 2 kap. VL. Slutligen bör i sammanhanget uppmärksammas BL:s regler om tvångsinlösen av mark för vissa trafikändamål.

För att expropriation för allmän väg med stöd av 1 § första stycket 2 ExL skall kunna komma till stånd fordras enligt 76 § att ansökningen åtföljs av en fullständig beskrivning över det tillämnade företaget med avfattning på karta av vägens sträckning, styrkt uppgift på ägare och innehavare av den fastighet över vilken vägen skall dras fram samt redogörelse för överenskommelse som möjligen kan ha träffats i något avseende. Enligt 77 § har Kungl. Maj:t möjlighet att, utan att närmare bestämma området för expropriationen, ge den som skall utföra vägarbetet rätt att expropriera härför erforderlig mark. I 79 a § har intagits

en bestämmelse, enligt vilken markägaren berättigas att utan lösen förfoga över marken, om en allmän väg, för vilken nyttjanderätt till mark exproprierats, dras in. I samma paragraf föreskrivs slutligen att väghållaren i sådant fall får inom viss tid föra bort vad som anbragts på marken för vägändamål, om inte länsstyrelsen bestämmer annat.

Vägrättsinstitutet enligt väglagen är annorlunda utformat än expropriationsinstitutet. Enligt 15 § väglagen skall för byggande av väg upprättas arbetsplan. I denna skall bl.a. anges den mark som behöver tas i anspråk för företaget. Arbetsplanen fastställs av statens vägverk efter samråd med länsstyrelsen. Har vägverket och länsstyrelsen olika uppfattning, hänskjuts frågan om fastställelse av planen till Kungl. Maj:ts prövning (18 § första stycket). Vägrätt uppkommer enligt 31 § genom att väghållaren tar i anspråk mark med stöd av upprättad och, när det behövs, fastställd arbetsplan. Marken anses tagen i anspråk, när vägens sträckning över fastigheten tydligt utmärkts och vägarbetet enligt arbetsplanen påbörjats på fastigheten. Fastighetens ägare är enligt huvudregeln i 55 § berättigad till intrångsersättning och ersättning för annan skada till följd av vägens byggande eller begagnande. Vid ersättningens bestämmande gäller 7, 8, 10 och 11 §§ ExL i tillämpliga delar. Om vägen senare dras in upphör enligt 32 § vägrätten. Väghållaren har då rätt att föra bort allt som för vägändamål anbragts på marken, om inte länsstyrelsen bestämmer annat med hänsyn till att fråga uppkommit om att i fortsättningen begagna marken som enskild väg.

Enligt 6 § lagen om enskilda vägar gäller att om det för en fastighets ändamålsenliga brukande är av synnerlig vikt att en väg för denna byggs över en annan fastighets område, så skall från sistnämnda fastighet upplåtas erforderlig mark om detta inte förorsakar märkligt men. I stort sett detsamma gäller enligt 7 § om en redan befintlig väg skulle visas vara av synnerlig vikt för ett ändamålsenligt brukande av en fastighet, till vilken vägen inte hör.

Vidare innehåller BL föreskrifter om skyldighet att avstå mark till kommunen för trafikleder, gator och andra allmänna platser och trafik-anläggningar.

Även bestämmelserna i 2 kap. VL om byggande i vatten är av visst intresse i förevarande sammanhang. Under begreppet byggande i vatten faller nämligen enligt 1 § bl.a. uppförande av bro och brygga i vatten eller på land så nära strandbädden att inverkan kan ske på vattenståndet. Nu berörda bestämmelser gäller enligt 40 § även i fråga om uppförande av bro eller annat byggande i vatten för allmän väg eller för järnväg (statlig eller enskild), till vars anläggande Kungl. Maj:t lämnat tillstånd.

Särskilda bestämmelser om det närmare förfarandet vid expropriation för järnvägsändamål enligt 1 § första stycket 2 ExL har meddelats i 80 och 81 §§ ExL. I dessa görs i viss utsträckning åtskillnad mellan å ena

sidan själva banlinjen och å andra sidan mark utanför denna (stationer, last- och hållplatser m.m.). Enligt 80 § skall renstakning av banlinjen äga rum innan expropriationsrätt söks och vid ansökningen skall fogas en karta med däröver upprättad beskrivning. Beträffande mark utanför banlinjen skall Kungl. Maj:t bestämma ett visst område för expropriationen, medan för själva banlinjen skall medges rätt att exproprieras mark på ömse sidor om den renstakade linjen intill visst avstånd från denna. Om banlinjens sträckning därefter ändras enligt vad som är tillåtet, skall avståndet räknas från den linje som renstakats för ändringens genomförande (81 § första och andra styckena). Slutligen lämnas i 81 § tredje stycket vissa föreskrifter om utvidgning av expropriationen.

Fast egendom som behövs för allmän farled, allmän hamn och allmän flottled kan tas i anspråk tvångsvis med stöd av antingen VL eller ExL. Viss inlösenmöjlighet föreligger även enligt BL.

För expropriation enligt 1 § första stycket 2 ExL för inrättande eller förändring av farled ges i 87 § ExL vissa tillämpningsföreskrifter. Dessa överensstämmer i allt väsentligt med vad som enligt 81 § ExL gäller om expropriation för järnvägsändamål i vad avser mark utanför banlinjen. Kungl. Maj:t skall sålunda bestämma ett visst område för expropriationen. Viss möjlighet ges emellertid att ta i anspråk mark även utanför det bestämda området.

5 kap. VL innehåller bestämmelser om allmän farled. Dessa bestämmelser är tillämpliga också beträffande allmän hamn. Om vattendrag, sjö eller annat vatten, där det inte finns någon allmän farled, kan användas för detta ändamål, kan Kungl. Maj:t förordna att där skall vara allmän farled, om det prövas vara nödigt eller nyttigt för den allmänna samfärdseln. Ansökan ges in till vattendomstolen, som efter vederbörlig utredning överlämnar handlingarna i ärendet samt eget yttrande till Kungl. Maj:t. Sedan Kungl. Maj:t meddelat beslut i ärendet, återlämnas detta till vattendomstolen för vidare prövning enligt VL av förekommande ersättningsfrågor m.m. Om det för inrättande osv. av allmän farled befinnas nödvändigt att leda bort vatten över vilket annan råder ur sjö eller vattendrag eller annars ta i anspråk annan tillhörig egendom, är ägaren enligt 5 kap. 4 § VL skyldig att avstå allt som behövs för att ändamålet skall kunna genomföras.

VL:s bestämmelser om allmän flottled återfinns i 6 kap. Enligt 2 § kan förordnas att vattendrag, sjö eller annat vatten skall vara allmän flottled under förutsättning att det prövas vara av nöden och kunna medföra väsentligt gagn för orten eller eljest lända till nytta för det allmänna. Samma regler gäller beträffande inrättande av allmän flottled genom att ny vattenled tas upp.

I fråga om expropriation enligt 1 § första stycket 2 ExL för elektriska svagströmsledningar lämnas i ExL vissa särskilda bestämmelser. 89 §

första stycket anger vilken utredning som skall förebringas vid ansökan om expropriation. Enligt andra stycket samma paragraf fordras inte Kungl. Maj:ts tillstånd, om fastighetens ägare förklarar sig villig att upplåta nyttjanderätt för ändamålet och expropriationen därav medför endast ringa men. I sådant fall skall utredningen i stället ges in till fastighetsdomstolen. Enligt 90 § får i fråga om gata, torg, allmän plats eller vattendrag inom område, för vilket 'byggnadsstadgan för rikets städer' äger tillämpning eller inom fastställt hamnområde expropriationen ej avse egendoms avstående utan endast upplåtelse av nyttjanderätt. I 95 § ges särskilda regler om överenskommelse om expropriationsersättning och fördelning därav när expropriationen avser endast nyttjanderätt. För fall då utrymme för ledning upplåtits med nyttjanderätt innehåller 96 § vissa bestämmelser om ändring, flyttning eller borttagande av ledningen, om denna bl.a. hindrar samfärdsel eller annan anläggning eller är synnerligen vanprydande. Detsamma gäller om ledningen på grund av ändrade förhållanden medför betydande olägenhet för den ianspråktaga fastigheten. I paragrafen ges också fastighetsägaren vissa möjligheter att på egen bekostnad få en på fastigheten framdragen ledning flyttad. Vidare föreskrivs i paragrafen att, om egendom upphör att vara av sådan beskaffenhet som anges i 90 §, förut förvärvat rätt att ha ledning framdragen där inte längre skall gälla.

Expropriation kan enligt 1 § första stycket 2 ExL ske, förutom för de i punkten särskilt uppräknade anläggningarna, också för annan anläggning för den allmänna samfärdselns främjande. Under denna beteckning faller bl.a. flygplatser och andra anläggningar för luftfart, beträffande vilka särskilda bestämmelser meddelas i 87 § ExL. Enligt sistnämnda paragraf bestämmer Kungl. Maj:t visst område för expropriationen. Vidare ges möjlighet att medge utvidgning av expropriationen.

Särskilda bestämmelser om expropriation för linbana enligt 1 § första stycket 13 ExL ges i 97 och 98 §§ ExL. I 97 § har tagits upp bestämmelser om de handlingar som skall bifogas ansökan om expropriationstillstånd och i 98 § tas upp föreskrifter om kommunalt veto mot linbanas framdragande och om visst minsta avstånd mellan linbana och byggnad m.m.

3.3.2 Utredningen

Utredningen anför, att till anläggningar för transportändamål i vidsträckt bemärkelse kan i och för sig räknas anläggningar för distribution av drivkraft, vatten, värme och liknande samt anläggningar för bortförande av avloppsvatten och annan orenlighet. Det är här närmast fråga om ett stort antal ledningar av skiftande slag, även om anläggningar av typen pumpstationer och liknande också kommer in i bilden. Gemensamt

för hela den nu berörda kategorin är emellertid att samtliga ledningar m.m. ofta står i ett intimt samband med själva produktionskällan (kraftverket, vattenverket etc.) eller — såvitt avser avloppsledningarna — ett reningsverk e.d., allt anläggningar som i första hand tjänar andra syften än samfärdsel och transporter. Enligt utredningens mening är det därför mest lättöverskådligt att behandla ledningar och produktionskälla m.m. i ett sammanhang för sig. Utredningen avgränsar med hänsyn därtill begreppet anläggning för transportändamål på sådant sätt att härunder faller endast sådana ledningar och liknande som ingår i en anläggning av typisk kommunikationskaraktär, såsom t.ex. teleledningar. I de numera allt vanligare fallen då ett samhälle anlägger särskilda tunnlar för olika slag av ledningar såsom vatten, avlopp, telefon m.m. blir man visserligen härigenom tvingad att vid expropriation för en sådan tunnel grunda sin ansökan på två olika inlösningsregler. Detta behöver emellertid enligt utredningen inte vara någon avgörande nackdel, i vart fall inte i jämförelse med de fördelar som det här förordade systemet innebär från överskådlighetssynpunkt.

Som framgår av avsnittet 3.1.1 anser utredningen att det f.n. inte är möjligt att bryta ut bestämmelserna i väglagen och VL och sammanföra dem med andra liknande bestämmelser i en allmän expropriationslag. En viss dubbling blir härigenom oundviklig. På en punkt finner utredningen det emellertid möjligt att bättre samordna bestämmelserna i VL och nya lagen. Detta gäller den dubbling som f.n. föreligger mellan å ena sidan bestämmelserna i ExL om expropriation för allmän farled, hamn och flottled och å andra sidan motsvarande inlösningsregler i VL för samma ändamål. Rätt till tvångsinlösen för ifrågavarande ändamål bör fortsättningsvis regleras uteslutande i VL.

Rätt till expropriation för att tillgodose behovet av allmänna anläggningar för samfärdsel- och transportändamål har gammal hävd i svensk rätt. Att en sådan expropriationsrätt behövs torde enligt utredningen i dagens samhälle framstå som så uppenbart, att någon närmare argumentering på denna punkt inte kan anses behövlig. Lagstiftningen innehåller också som framgår av det förut anförda åtskilliga regler i ämnet. I fråga om enskilda anläggningar av ifrågavarande slag saknas däremot egentliga inlösningsregler. Behovet av mark för enskilda vägar torde dock vara tillfredsställande tillgodosett genom den särskilda lagstiftningen i detta ämne. I fråga om mark som erfordras för viss betydelsefull näringsverksamhet föreslår utredningen i annat sammanhang sådana utvidgningar av expropriationslagstiftningen att näringslivets behov av mark för dess samfärdsel- och transportändamål torde komma att i erforderlig utsträckning tillgodoses. Något egentligt behov av ytterligare möjligheter att tvångsvis inlösa mark för enskilda anläggningar av nu ifrågavarande slag synes enligt utredningen knappast föreligga.

Mot bakgrund av vad som har anförts föreslår utredningen att expropriation skall få äga rum för anläggning som tillgodoser ett allmänt samfärdsel- eller transportbehov. Regeln är först och främst avsedd att generellt täcka behovet av expropriationsrätt för allmänna kommunikationsanläggningar till lands och för lufttrafik. Detta behov tillgodoses f.n. främst med bestämmelserna i 1 § första stycket 2 och 13 ExL. enligt vilka expropriation får äga rum för allmän väg på landet eller i stad, järnväg eller spårväg för allmän trafik, allmän linbana samt bro eller annan anläggning för den allmänna samfärdselns främjande. Hit hör också bestämmelserna i väglagen om ianspråktagande av mark med vägrätt. Utredningen finner det emellertid inte möjligt att i detta sammanhang föreslå några ändringar i väglagstiftningen. Under den föreslagna reglen faller även de nuvarande bestämmelserna i 1 § första stycket 2 ExL om expropriation för farled, hamn och flottled. Dessa ändamål bör, som förut framgått, enligt utredningens mening regleras uteslutande genom bestämmelserna i VL. Utredningen föreslår, att en erinran härom tas in i anslutning till den nu föreslagna expropriationsbestämmelsen.

Under den föreslagna lagregeln faller vidare, anför utredningen, vissa allmänna kommunikationsanläggningar för vilka inlösen nu kan ske enligt 18, 18 a, 41 och 41 a §§ BL. Formellt täcks även de nuvarande reglerna om ianspråktagande av vägmark enligt 19, 20, 42 och 43 §§ BL. Med hänsyn till det speciella syfte som sistnämnda bestämmelser har bör de emellertid enligt utredningens mening stå kvar i BL.

Under begreppet allmän samfärdsel faller slutligen, framhåller utredningen, alla sådana telekommunikationer som omhänderhas av televerket och för vilka expropriationsrätt finns enligt 1 § första stycket 2 ExL. Den föreslagna bestämmelsen kommer således att täcka samtliga uppkommande behov av telegraf-, telefon- och andra svagströmsanläggningar i den mån dessa ingår i ett nät för den allmänna samfärdselns främjande. Enligt utredningens uppfattning saknas det härvid anledning att inom denna verksamhet göra principiell åtskillnad mellan huvudledningarna och ledningar till enskilda abonnenter. En annan sak är enligt utredningen att den allmänna bedömningen av det föreliggande behovets styrka kan utfalla olika alltefter ledningens karaktär.

Uttrycket anläggning i utredningens förslag syftar i första hand på sådana anordningar som direkt tillgodoser det föreliggande kommunikationsbehovet, såsom vägbana, banvall etc. med tillhörande utrustning. Härunder faller emellertid även saker som behövs för ändamålsenligt utnyttjande av sådan kommunikationsanordning, t.ex. hållplatser, stationsbyggnader, hangarer etc., samt för erforderlig tillsyn, skötsel och vård av själva anläggningen, såsom uppställningsplatser för vägmaskiner och upplagsplatser för sand och ersättningsmateriel av olika

slag. Även nyttjanderätt till utrymmen som tillfälligt behövs i samband med byggande och reparation av anläggningen bör kunna lösas enligt bestämmelsen. Inom den föreslagna regeln torde enligt utredningen också rymmas alla väsentliga behov av utrymmen för transportanläggningar såsom lastnings- och lossningsplatser, platser för lagring och magasinering av gods etc.

3.3.3 Remissyttrandena

Statens vägverk finner den föreslagna bestämmelsen om utrymme för anläggning, som tillgodoser allmänt samfärdsel- eller transportbehov, väl täcka vägverkets behov av markanskaffning, inte bara för allmän väg utan även av mark för exempelvis garage och sandsilos. Också *fiskeristyrelsen* tillstyrker den föreslagna bestämmelsen.

Statens vägverk berör frågan huruvida den exproprierande för att erhålla expropriationstillstånd måste visa att det är uteslutet att förlägga anläggningen till annan plats. Vägverket utgår ifrån att den princip som utredningen anfört beträffande expropriation för viktig näringsverksamhet, nämligen att sökanden väl skall påvisa särskilda skäl för anläggningens placering på ifrågasatt plats men dock inte skall behöva visa att det är uteslutet att förlägga anläggningen till annan plats, skall gälla också vid expropriation för samfärdsel- eller transportbehov. Inom ramen för nuvarande lagstiftning har nämligen enligt vägverket expropriationstillstånd ofta inte kunnat erhållas för att anskaffa mark för exempelvis garage och grustäkt, synbarligen av det skälet att mark ansetts kunna förvärfvas på annan plats genom frivillig uppgörelse.

Enligt *Svea hovrätt* har termen 'transportbehov' i 2 kap. 3 § utredningens förslag getts en konstlat snäv innebörd. Det kan bl.a. för att undvika detta övervägas att föra ihop 3 och 4 §§ i förslaget till en bestämmelse.

Föreningen Sveriges kommunala förvaltningsjurister ifrågasätter om inrättande eller utvidgande av allmän hamn bör regleras uteslutande i VL. Oavsett att bestämmelserna om rätt till inlösen enligt ExL täcks av föreskrifter i 5 och 6 kap. VL har regelmässigt förekommit inlösen av mark- och vattenområden med stöd av ExL:s bestämmelser i stället för att vattendomstol fått behandla frågor om såväl inlösen av erforderliga mark- och vattenområden som byggande i vatten.

Utredningen om ledningsrätt och utredningen om oljeledningar finner det tveksamt om under 2 kap. 3-5 §§ i utredningens förslag kan inbegripas vissa inte allmänna transportmedel, exempelvis enskilda linbanor eller ledningar för transport av annan nytthet än sådan som avses i 4 § första stycket, som råolja och vegetabilisk olja. Kan sådana transportmedel inte hänföras till 3 eller 4 § som handlar om expropriation för

transportändamål resp. drivkraft m.m., är möjligen 5 § om expropriation för viktig näringsverksamhet tillämplig, fastän motiven synes ge föga stöd för det. Enligt de båda remissinstanserna kan ifrågasättas om anledning föreligger att ha en vidsträcktare möjlighet till expropriation för transport med linbana av kol än för exempelvis ledning för vegetabilisk olja. För den förra skulle expropriation kunna ske om intrånget är ringa i förhållande till nyttan därav men ej för den senare. För två industrier, av vilka den ena har behov av kol och den andra av vegetabilisk olja, torde denna distinktion te sig i viss mån opraktisk.

3.4 Expropriation för drivkraft, vatten och avlopp m.m.

3.4.1 Gällande rätt

Regler om expropriation för drivkraft, vatten och avlopp m.m. finns intagna främst i VL, 1902 års ellag, ExL och BL. Regleringen är komplicerad och svåröverskådlig. Här skall endast ges en kortfattad översikt över ämnet. En närmare analys av rättsområdet har gjorts av expropriationsutredningens sekretariat och redovisas i SOU 1969:51 s. 35-61.

I VL regleras vattenkraftens användning för produktion av elektrisk ström och för andra ändamål. De viktigaste reglerna finns i 2 kap. 1-41 §§ som handlar om byggande i vatten. Därmed åsyftas bl.a. inrättande av vattenkraftverk med tillhörande dammar och övriga anordningar för vattenkraftens utnyttjande. Ändamålet är att närmare reglera i vad mån och på vilka villkor det är tillåtet att vidta åtgärder som kan medföra förändringar i de naturliga vattenförhållandena. En förutsättning för att fråga skall kunna uppkomma om tillämpning av bestämmelserna är att den som vill bygga äger åtminstone någon del i vattnet. Gör han detta, har han sedan möjlighet att med stöd av särskilda tvångsregler i 5-7 §§ få allt behövligt vatten sammanfört i en lämplig brukningsenhet. Enligt 14 § kan medges rätt att på annans fastighet anlägga damm, vall eller väg eller ledning för vattnet. Vidare kan medges rätt att verkställa grävning, sprängning eller annan åtgärd för att reglera strömbrädden eller förebygga eller minska skada. Det finns också bestämmelser om rätt att tillfälligt ta i anspråk mark för vissa byggnadsarbeten. I 16 § lämnas vissa föreskrifter om rätt att ta i anspråk utmål för byggnad för vattnets tillgodogörande och därmed förenade anläggningar. Lagrummet öppnar möjlighet att ta i anspråk mark för alla till ett vattenkraftverk anknutna tekniska anläggningar. Rätt som upplåts enligt 14 eller 16 § har i allmänhet karaktären av tvångsservitut. För att byggande i vatten skall få ske krävs i flertalet fall att förhandsprövning av företagets tillåtlighet

m.m. görs av vattendomstol i särskild ordning. I vissa fall krävs också Kungl. Maj:ts prövning. Frågor om ersättning prövas av vattendomstol enligt VL:s regler.

I 2 kap. 18 § VL lämnas föreskrifter om rätt att i vissa fall dra fram kraftledning för ersättningskraft. Bestämmelserna, som utgör undantag från reglerna i 1902 års ellag, innebär att sådan ledning får dras över annans mark även om den inte i och för sig har betydelse för det allmänna och även om intrånget inte kan betecknas som ringa. Frågor om ledningens sträckning och om intrångsersättningens storlek handläggs och avgörs enligt 1902 års ellag. Ersättningsfrågan prövas alltså av fastighetsdomstol.

En möjlighet att tvångsvis ta strömfall i anspråk utan att den som gör det själv har del i fallet ges i 1 kap. 14 § VL. Bestämmelsen syftar till att motverka spekulation i vattenkraft.

Bestämmelser om produktion och distribution av elektrisk ström i övrigt finns i 1902 års ellag. Rätt till tvångsinlösen medges enligt denna lag till förmån för station för alstrande av elektrisk kraft annorledes än medelst vattenkraft, för elektrisk starkströmsledning samt för elektrisk starkströmsanläggning i övrigt. Som förutsättning för att tvångsinlösen skall kunna komma till stånd uppställs i första hand att åtgärden är nödvändig för att förse någon ort med belysning eller drivkraft eller för sådant ändamål eller för att bereda drivkraft åt sådan industriell anläggning som är av större betydelse för det allmänna. I andra hand medges tvångsinlösen för att dra fram elektrisk starkströmsledning även om denna inte är avsedd för en anläggning av större betydelse för det allmänna. Som särskild förutsättning krävs då att ledningen erfordras för att förse viss fastighet med belysning eller drivkraft samt att det intrång som förorsakas av ledningen framstår som ringa i jämförelse med nyttan av den.

I fråga om gruppen expropriation för drivkraft m.m. ges vidare bestämmelser i 1 § första stycket 13 och 18 ExL beträffande oljeledning som behövs för företag av större gagn för orten samt för vissa allmännyttiga atomenergianläggningar. Skall expropriation ske för inrättande eller förändring av bl.a. oljeledning, skall enligt 87 § ExL Kungl. Maj:t bestämma visst område för expropriationen. Paragrafen medger också utvidgning av expropriationen. I fråga om expropriation för atomenergianläggning föreskrivs i 113 § att ansökning om expropriationsrätt skall åtföljas av handlingar, som utvisar att sökanden fått tillstånd att uppföra anläggningen eller gjort ansökan om sådant tillstånd. Vidare föreskrivs att i övrigt de allmänna bestämmelserna om expropriation för elektriska anläggningar skall gälla, om anläggningen helt eller delvis är avsedd för alstrande av elektrisk kraft.

Slutligen bör i fråga om expropriation för drivkraft erinras om att inom

gruvrätten finns bestämmelser om rätt att tvångsvis förfoga över annans mark för att tillgodogöra sig också sådana mineral som uran, stenkol och liknande.

I fråga om expropriation av vatten och utrymme för tekniska anordningar för vattenförsörjning finns ett stort antal bestämmelser. I dessa görs i viss mån skillnad mellan allmänna och enskilda anläggningar, mellan ledningar och övriga anläggningar samt mellan ytvattentäkter och grundvattentäkter. Bestämmelserna i 2 kap. 1-41 §§ VL om byggande i vatten är tillämpliga också på bortledande av ytvatten i syfte att tillgodogöra sig det. Beträffande grundvatten lämnas regler i 2 kap. 42-68 §§. Ändamålet med dessa bestämmelser är att närmare ange under vilka förutsättningar grundvattentäkt får anordnas och nyttjas samt hur skydd för grundvattnet bör anordnas. Någon möjlighet att ta mark i anspråk för att anlägga grundvattentäkt finns inte enligt VL. Däremot finns möjlighet att enligt 45 § förvärva en tvångsrätt av servitutskaraktär att på annans fastighet dra fram ledning för vattnet, ta väg, sätta ut observationsrör eller utföra åtgärd till förebyggande eller minskande av skada.

Möjlighet att ta i anspråk en vattenförsörjningstillgång vare sig fråga är om ytvatten eller om grundvatten finns enligt 1 § första stycket 5 ExL när det gäller att tillgodose ett allmänt behov. Ändamålet anges vara att förse en ort med vatten. Sedan expropriationstillstånd beviljats av Kungl. Maj:t skall ärendet handläggas enligt VL (2 kap. 40 och 60 §§ VL).

I 8 kap. VL finns bestämmelser om avloppsanläggningar. För att göra det möjligt att dra fram avloppsledningar över annans mark ges i 6-9 §§ regler om tvångsrätt. Enligt 25 § kan vidare annans mark tvångsvis tas i anspråk för anläggning för renande av avloppsvatten.

I lagen (1970:244) om allmänna vatten- och avloppsanläggningar (VAL) föreskrivs, att om vattenförsörjning och avlopp för viss befintlig eller blivande bebyggelse med hänsyn till den allmänna hälsovården behöver ordnas i ett större sammanhang, kommunen skall sörja för eller tillse, att allmän va-anläggning kommer till stånd. Undantagsvis kan även annan än kommun vara huvudman för allmän va-anläggning. För de anläggningar som ingår i allmän va-anläggning torde utrymme kunna tas i anspråk enligt 1 § första stycket 4 ExL som medger expropriationsrätt för ändamål som det enligt lag tillkommer kommun att tillgodose eller, när annan än kommun är huvudman, enligt 1 § första stycket 6 ExL som medger expropriationsrätt för annat ändamål som är jämförligt med bl.a. det under punkt 4 angivna och äger väsentlig betydelse för det allmänna. Bestämmelserna i 8 kap. VL om rätt att dra fram avloppsledningar över annans mark är däremot inte tillämpliga inom verksamhetsområdet för allmän va-anläggning.

Beträffande allmänna vatten- och avloppsledningar som är belägna

inom område med fastställd generalplan eller stadsplan gäller som grundläggande princip att de i första hand skall förläggas till trafikleder, gator och andra allmänna platser. Till mark som i planen avsetts till sådant ändamål har kommun lösningsrätt enligt 18 § första stycket och 41 § första stycket BL. Har ledningen förlagts till annan mark, är kommunen vidare enligt 18 a och 41 a §§ BL berättigad att lösa servitut eller nyttjanderätt till det utrymme som erfordras. Även utrymme för andra hithörande anläggningar kan tas i anspråk enligt BL, om marken enligt fastställd generalplan eller stadsplan är avsedd att användas för ändamålet och denna användning inte ändå kan anses säkerställd (18 § andra stycket och 41 § andra stycket BL).

Genom fastighetsreglering enligt FBL kan bildas servitut, dvs. rätt för ägare av fastighet att i visst hänseende ta i anspråk eller råda över annan fastighet (den tjänande fastigheten). Enligt 7 kap. 2 § andra stycket FBL får servitut, som avser rätt att dra fram elektrisk starkströmsledning eller som kan upplåtas enligt VL, bildas genom fastighetsreglering endast om åtgärden sker i samband med annan fastighetsbildningsförrättning och är av betydelse för denna. I fråga om servitut enligt 2-6 kap. VL fordras vidare att ägaren av den tjänande fastigheten inte motsätter sig servitutsbildningen. Bestämmelserna i 7 kap. 2 § andra stycket FBL gäller emellertid enligt tredje stycket i samma paragraf inte servitut som avser ledning för vatten till husbehovsförbrukning. Rättighet av sistnämnda slag kan alltså tillskapas vid fastighetsbildningsförrättning oberoende av om åtgärden sker i samband med annan fastighetsbildning och oberoende av om ägaren till den tjänande fastigheten motsätter sig åtgärden. Regleringen i FBL ersätter bestämmelserna i en särskild lag (1918:526) om rätt att över annans mark framdraga ledning för vatten till husbehovsförbrukning, som upphävdes i samband med FBL:s ikraftträdande.

3.4.2 Utredningen

Utredningen anför att till den nu ifrågavarande gruppen av expropriationsändamål sammanförts ett antal nyttigheter och anordningar som i dagens tekniskt utvecklade samhälle framstår som oundgängliga även med ganska måttliga anspråk på standard och bekvämlighet. Utredningen finner det vara betecknande att utvecklingen på dessa områden gått längre än på de flesta andra håll när det gäller att medge enskild rätt till expropriativa ingrepp i annans egendom för att tillgodose i huvudsak privata intressen. Samtidigt är floran av olika bestämmelser på de ifrågavarande områdena ovanligt rikhaltig och delvis ganska svåröverskådlig. Detta gäller särskilt förhållandet mellan VL och vissa andra författningar. Man torde enligt utredningen vara tvungen att acceptera

att bestämmelserna i VL och allmänna expropriationslagen även i fortsättningen kommer att på åtskilliga punkter täcka varandra. Detta följer av strävan att i en författning på ett överskådligt sätt samla alla erforderliga bestämmelser om tvångsinlösen av fastighet samtidigt som det inom ramen för utredningsuppdraget inte har varit möjligt att göra större ingrepp i VL.

Det kan enligt utredningen inte heller komma i fråga att i nya lagen ta in bestämmelser som skulle gripa in på det område som f.n. regleras inom gruvlagstiftningen. Ett sådant förfarande skulle nämligen kunna få svåröverskådliga konsekvenser och rubba det system som byggts upp inom gruvrätten. Utredningen finner det inte heller ändamålsenligt att göra några ingrepp i den nuvarande vattentäktprocessen. Ärenden om ianspråktagande av annans vatten förutsätter oftast en särskild tillståndsprövning av vattendomstol, avseende villkoren för att anordna och utnyttja vattentäkten. Det är då enligt utredningens mening lämpligast att vattendomstolen har möjlighet att samtidigt pröva uppkommande frågor om ersättning m.m. Något egentligt intresse av att i vattenmålsväg pröva frågor om expropriation för anläggningar av olika slag, som pumpstationer, reningsverk, ledningar etc., som kan höra till ett vattenverk föreligger däremot knappast när sådan expropriation sker fristående från expropriationen av själva vattentillgången. För att VL skall bli tillämplig bör enligt utredningens mening krävas att det är fråga om att direkt ta i anspråk just en vattentillgång, låt vara att denna sedan rent tekniskt kan vara förknippad med en rad olika anläggningar för vilka utrymme exproprieras i samma process. Självständiga expropriationer för tillbehör bör däremot prövas enligt vanliga expropriationsrättsliga regler.

Behovet av expropriationsregler som gör det möjligt att tillgodose ett allmänt behov av drivkraft, vatten, värme eller likartad nytthet eller av anläggningar för att föra bort och oskadliggöra avloppsvatten finner utredningen så uppenbart att det inte behöver utvecklas närmare. Utredningen föreslår därför en lagregel om expropriationsrätt för dessa behov. Utredningens förslag har utformats på ett sådant sätt att det blir möjligt att exproprieras utrymme även för anläggningar för bortförande och oskadliggörande av andra typer av orenlighet än avloppsvatten.

Den av utredningen föreslagna lagregeln kommer att generellt täcka behovet av expropriationsrätt för alla typer av anläggningar som tillgodoser rikets eller en viss orsts behov av energi i mer eller mindre bunden form. Begreppet drivkraft skall enligt utredningen i detta sammanhang tas i tämligen vid bemärkelse, något som uttryckts med orden 'och likartad nytthet'. Härunder rymms sålunda både elektrisk ström och annan drivkraft som behövs för industriella anläggningar, gatubelysning m.m., atomenergi, elektrisk ström och gas till bostäder och annan bebyggelse m.m. Även sådana drivmedel som olja m.m. rymms

under begreppet. Vidare kommer under paragrafens tillämpningsområde att falla allmänna vatten- och värmeverk samt reningsverk för avloppsvatten, sotpipor m.m. Slutligen täcks behovet av expropriationsrätt för allmänna ledningar av skilda slag, såsom elledningar, vatten- och avloppsledningar, ledningar för olja, fjärrvärme, gas etc.

Utredningen anser att den sålunda föreslagna regeln i allt väsentligt torde täcka behovet av expropriationsrätt till mark för allmänna anläggningar. Det föreligger emellertid enligt utredningen ett betydande behov av inlösningsregler även till förmån för enskilda ledningar. Detta gäller särskilt i fråga om ledningar för vatten, avlopp, gas, elektricitet, värme och likartade nyttigheter. Beträffande ledningar för vatten och elektricitet lämnas enligt utredningens uppfattning tillräckliga bestämmelser i 2 kap. VL, lagen om rätt att över annans mark framdraga ledning för vatten till husbehovsbrukning — som nu ersatts av regleringen i FBL — samt 1902 års ellag. I fråga om enskilda förbindelseledningar är rättsområdet emellertid i betydande utsträckning oreglerat. Det är i detta sammanhang fråga om ledningar vilkas framdragande över eller i annans mark inte annat än i undantagsfall kan förväntas medföra något mera betydande intrång. Anledning att iakttä särskild restriktivitet vid medgivandet av tvångsinlösen för dessa anläggningar föreligger därför enligt utredningens mening knappast, särskilt med hänsyn till den stora betydelse som anläggningen i det enskilda fallet regelmässigt måste antas ha för innehavaren. Den äldre uppdelningen av rättigheterna till tvångsinlösen alltefter dessas större eller mindre allmänintresse bör enligt utredningen inte heller få hindra en enhetlig reglering av möjligheterna till tvångsinlösen inom en viss sektor. Avgörande bör, anför utredningen, i stället vara om några fördelar står att vinna genom att sammanföra alla inlösningsregler i en gemensam lag. En helt annan sak är det enligt utredningen att man sedan inom ramen för denna lag kan lämna mer eller mindre vittgående möjligheter till tvångsinlösen, beroende på styrkan av det allmänintresse som föreligger i det särskilda fallet. Med hänsyn till detta intresse indelar utredningen hithörande ledningar i två kategorier.

Den första kategorin inrymmer sådana enskilda ledningar som bedöms vara på ett eller annat sätt direkt önskvärda från allmän synpunkt. Detta är framför allt fallet med sådana ledningar för vatten, avlopp, gas, elektricitet, värme o.d. som ingår eller är avsedda att ingå i ett ledningsnät som tillgodoser ett allmänt behov. Även om en enskild ledning inte är särskilt betydelsefull i sig måste det enligt utredningens uppfattning anses förenat med betydande fördelar för det allmänna om ett stort antal enskilda låter ansluta sina fastigheter till sådana nät. Utredningen påpekar att inom den kommunala kompetensen ansetts ligga t.o.m. sådana ytligt sett typiskt enskilda behov som elektrifiering av

avlägset liggande gårdar etc. Trots att en sådan åtgärd endast kommer ett fåtal till godo, har detta ansetts uppvägas genom uppgiftens uppenbara anknytning till grannelaget.

Med hänsyn till det sagda bör enligt utredningens mening expropriationsrätt medges inte bara för huvudledningar utan också förbindelseledningar som är anslutna till dem. Några särskilda inskränkningar i expropriationsrätten anses inte påkallade utöver vad som redan nämnts om behovet av det nät i vilket ledningen skall ingå. I övrigt finner utredningen det fullt tillräckligt att behovet av den enskilda ledningen prövas med hänsyn till det allmänna nödighetsrekvisitet. Utredningen förordar därför att expropriation får äga rum till förmån för ledning för drivkraft, vatten, avlopp, värme eller annat, om ledningen skall ingå i ett ledningsnät av betydelse för riket eller viss ort, trots att ledningen i sig inte tillgodoser ett allmänt behov.

Den andra av de båda kategorierna inrymmer i sig ett stort antal fall där det enligt utredningen vid första påseende kan vara svårt att spåra något mera utpräglat allmänintresse utöver sådana sociala hänsyn som går ut på att skapa en acceptabel boendestandard för alla kategorier av medborgare och att därvid inte låta glesbygdens befolkning komma i efterhand när det gäller att tillgodose sådana elementära behov som tillgång till vatten- och avloppsledningar, ledningar för elkraft m.m. Bestämmelser om tvångsrätt för att dra fram sådana ledningar finns, anför utredningen, i lagen om rätt att över annans mark framdraga ledning för vatten till husbehovsförbrukning (som nu ersatts av regleringen i FBL) beträffande vissa vattenledningar, i 8 kap. VL beträffande vissa avloppsledningar samt i 1 § första stycket andra punkten 1902 års ellag beträffande vissa starkströmsledningar. Som förutsättning för att tvångsrätt skall få utövas har uppställts att det skall vara nödvändigt att ledningen dras fram över en annan fastighets område samt enligt 1902 års ellag dessutom att det intrång som förorsakas är ringa i jämförelse med nyttan av ledningen.

Utredningen finner det vara otvivelaktigt att det vid sidan av de ändamål som omfattas av de sist nämnda bestämmelserna kan tänkas ett och annat ändamål av samma betydelse, t.ex. framdragande av en vattenledning till en mindre industri, handelsträdgård, mejeri etc. I dessa fall, anför utredningen, är man f.n. hänvisad till det omständliga och kostsamma förfarande som anvisas i VL. Detta kan väl i och för sig vara befogat i sådana fall när ledningen förorsakar intrång av någon betydelse på den fastighet över vilken den dras fram eller i vars mark den läggs ned. I ett läge när man i och för sig är fullt på det klara med att ett ändamål är tillräckligt betydelsefullt för att kunna förknippas med expropriationsrätt framstår emellertid enligt utredningens mening metoden att låta gränsen för den allmänna expropriationslagstiftningens

räckvidd bestämmas av intrångets omfattning som mera tilltalande än den f.n. tillämpade kasuistiska metoden enligt vilken gränsen bestäms utslutande med hänsyn till den anläggning som ledningen är avsedd att betjäna. Utredningen föreslår därför att expropriation skall kunna medges för att bereda utrymme åt ledning för drivkraft, vatten, avlopp, värme eller liknande även om ledningen inte ingår i ett nät av betydelse för riket eller viss ort, dock under förutsättning att intrånget av ledningen är ringa i jämförelse med nyttan därav. Regeln är avsedd att fullständigt ersätta inlösningsreglerna i lagen om rätt att över annans mark framdraga ledning för vatten till husbehovsförbrukning — som nu ersatts av regleringen i FBL — och i 1 § första stycket andra punkten 1902 års ellag samt i stor utsträckning även inlösningsreglerna i 8 kap. VL. Som förut framgått finner utredningen det knappast möjligt att utmönstra några lagregler ur VL. Man anser sig därför tvungen att acceptera de dubbleringar som delvis uppkommer.

3.4.3 Remissyttrandena

Hyresgästernas riksförbund finner förslaget i nu avsedda hänseende väl motiverat. Dagens samhällsbyggande utvecklas i hög grad mot ett samgående om vissa gemensamma anläggningar. Enligt förbundet kan man förvänta sig ytterligare expansion på det området, vilket förstärker behovet av lagregler om expropriationsrätt för nu-avsedda allmänna behov.

Svenska kraftverksföreningen framhåller att i förslaget expropriation för elektrisk kraftproduktion — även kärnkraft — hänförts under det allmänna uttrycket expropriation för att tillgodose allmänt behov av drivkraft, vatten, värme eller likartad nyttighet. Med dessa allmänna uttryck täcks också produktion av elektrisk kraft. Om emellertid expropriationsbestämmelserna i 1902 års ellag upphävs, synes det för eningen lämpligt att bland expropriationsändamålen uttryckligen omnämna expropriation för elektrisk kraft. Sett mot det faktum att expropriationer för sådant ändamål är vanliga och i tidigare lagstiftning behandlats särskilt, ger i annat fall lagen enligt föreningens mening ett egendomligt intryck. *Svenska elverksföreningen* anför liknande synpunkter. Också *kommerskollegium* anser att uppräkningsen av expropriationsändamålen bör kompletteras med uttrycket 'elektrisk kraft'.

Enligt förslaget skall expropriation få ske bl.a. för att tillgodose allmänt behov av att föra bort och oskadliggöra avloppsvatten eller annan orenlighet. *Naturvårdsverket* anser att uttrycket 'oskadliggöra' ej får tolkas för snävt. Även åtgärder som avser enbart omhändertagande av orenlighet bör omfattas av paragrafen. Denna bör sålunda bl.a. kunna

användas för att tillgodose behovet av mark för uppläggande av röttslam från avloppsreningsverk ehuru därmed ej sker något 'oskadliggörande' i egentlig mening. Den föreslagna bestämmelsen kommer enligt naturvårdsverkets uppfattning sannolikt att som resultat av miljökontrollutredningens arbete snart bli betydelsefull i arbetet med omhändertagande och/eller destruktion av miljögifter av olika slag. Vidare bör den kunna utnyttjas för att tillgodose behovet av mark för lagring eller annat omhändertagande av radioaktiva avfallsprodukter.

Svea hovrätt anför att utredningen i denna del i viss mån har bortsett från kravet på allmännytta. Om expropriation enbart för enskilt intresse skall ifrågakomma, bör den enligt hovrätten i första hand begränsas till att avse upplåtande av nyttjande- eller servitutsrätt.

3.5 Expropriation för näringsverksamhet

3.5.1 Gällande rätt

Vissa regler om expropriation för tillgodoseende av näringslivets behov finns i 1 § första stycket ExL. I punkten 14 föreskrivs att expropriation får ske för att tillgodose fjällrenskötselns behov och i punkten 17 anges som expropriationsändamål att på viss ort bereda fiskarbefolkningen utrymme för att uppföra brygga, bod eller annan anläggning, som erfordras för yrkesfisket. Enligt 112 § ExL får rätt till expropriation till gagn för yrkesfisket utövas endast av kronan, kommun eller hushållningssällskap och, om inte ägaren begär att fastigheten löses, avse endast förvärv av nyttjanderätt under en tid av högst 25 år. Av direkt betydelse för näringslivet är vidare de förut redovisade reglerna i 1902 års ellag om expropriation för elektriska anläggningar m.m. samt bestämmelserna i 1 § första stycket ExL om expropriation för linbana och oljeledning (punkt 13) och atomenergianläggningar (punkt 18). Vidare har inlösenreglerna i VL direkt stor betydelse för kraftindustrin och indirekt väsentlig betydelse för hela näringslivet.

3.5.2 Utredningen

Behovet av expropriationsrätt för viss eller vissa grenar av näringslivet har, anför utredningen, från tid till annan varit föremål för statsmakternas prövning. Det har därvid aldrig varit fråga om någon samlad bedömning av näringslivets behov i stort utan uppkommande detaljfrågor har lösts var för sig efter en prövning i det särskilda fallet. Utredningen anser det vara angeläget att nu såvitt möjligt bringa system i bestämmelserna. Vissa för näringslivet angelägna frågor såsom behovet av

drivkraft, ledningar, kommunikationer och vissa skydds- och säkerhetsområden bör enligt utredningen av systematiska skäl tas upp under andra avsnitt. Kvar att behandla är i stort sett vissa lokaliserings- och rationaliseringsfrågor, dvs. i detta sammanhang problem som hänger samman med önskemålet att ge industri, hantverk, jordbruk och annan näringsverksamhet möjligheter att utvecklas och slå sig ned på sådana platser som från allmänna synpunkter framstår som de lämpligaste.

Utredningen anser att lokaliseringsfrågorna i regel inte behöver medföra några problem av sådan art att expropriationsbefogenhet framstår som påkallad. Planläggningsmyndigheterna torde nämligen för framtiden komma att se till att det inom områden med översikts- eller detaljplan avsätts tillräckligt med välbelägen mark för näringsverksamhet av olika slag. I vart fall borde några beaktansvärda problem inte behöva uppkomma för hantverk, småindustri och andra företag av *liknande* omfattning. De verkliga problemen uppkommer enligt utredningens mening närmast när fråga är om ett något större företag som expanderar och som därför behöver ökat utrymme. För att inte få anläggningarna alltför mycket spridda nödgas man då söka sig till det närmaste grannskapet. Visar det sig därvid praktiskt omöjligt att på frivillig väg förvärva erforderlig mark uppkommer, anför utredningen, behov av expropriationsrätt. Detsamma gäller när möjligheterna att välja mellan olika tänkbara förläggningalternativ är helt eller i det närmaste uteslutna.

Ett visst behov av expropriationsrätt kan sålunda enligt utredningen anses föreligga. Alla utövare av näringsverksamhet inom landet kan dock inte utrustas med expropriationsbefogenhet. För sådan måste fordras att själva verksamheten uppfyller vissa högt ställda krav. Det bör sålunda enligt utredningens mening i regel vara fråga om en verksamhet som är av större betydelse för landet som helhet. Vidare bör expropriation kunna ske till förmån för en verksamhet som är av påtaglig betydelse för den ort där den bedrivs. Uttrycket 'ort' bör i detta sammanhang inte tas i alltför snäv betydelse. Härunder bör sålunda enligt utredningen kunna inrymmas t.ex. hela den kringliggande bygden. Det torde inte vara ovanligt att en Orts eller bygds hela liv kretsar kring en industri, som måhända i sig är oväsentlig för landet som helhet men som för orten eller bygden är av stor betydelse och vars nedläggning eller flyttning skulle medföra allvarligt men för orten. Slutligen finns åtskillig verksamhet av typen renskötsel och yrkesmässigt fiske som är av stor betydelse för en viss grupp av befolkningen och för vilken det enligt utredningens uppfattning med hänsyn härtill bör finnas expropriationsmöjlighet, åtminstone om den grupp som utövar verksamheten är av någon betydenhet. Vilken måttstock som härvid bör anläggas kan vara vanskligt att avgöra generellt. Hänsyn bör främst tas till gruppens storlek och vad den representerar i Ortsbilden i stort. I viss mån bör enligt utred-

ningen även beaktas den betydelse det kan ha för gruppen själv att få bedriva en verksamhet av just det slag som det är fråga om.

Slutligen måste enligt utredningens mening krävas att sökanden påvisar särskilda skäl för att anläggningen skall placeras just på ifrågasatt plats. Detta behöver inte innebära att sökanden måste visa att det är uteslutet att förlägga anläggningen till annan plats. Däremot anser utredningen det inte vara orimligt att begära utredning om att antalet möjliga platser är mycket begränsat och att andra alternativ är mindre lämpliga. Någon uttrycklig lagregel härom finner utredningen dock inte behövlig, eftersom nu anlagda synpunkter beaktas vid prövningen av ansökan om expropriationstillstånd.

Mot bakgrund av det anförda föreslås i utredningen att expropriation får äga rum för att bereda utrymme åt näringsverksamhet eller anläggning därför av större betydelse för riket eller orten eller för viss befolkningsgrupp.

3.5.3 Remissyttrandena

Länsstyrelsen i Göteborgs och Bohus län finner att förslaget öppnar bl.a. möjlighet att genom expropriation tillgodose industrins behov av mark. Det finns enligt länsstyrelsen flera exempel på fall när det erbjudit stora svårigheter att med tillämpning av nu gällande expropriationsgrunder erhålla tillstånd till expropriation för detta ändamål.

Länsstyrelsen i Jönköpings län uttalar att utredningens förslag innebär en väsentligt utvidgad tvångsrätt. Länsstyrelsen ifrågasätter om denna utvidgning verkligen är motiverad. Det behov av expropriation utredningen avser torde vara tämligen sällsynt och lär väl i regel kunna tillgodoses utan tvångsingripande. Frågan om expropriation av förevarande typ är också särskilt känslig därför att inlösen normalt måste komma att ske till förmån för enskild expropriant, och bedömningen kan kräva svåra avvägningar. Rekviritet 'större' betydelse är enligt länsstyrelsens mening alltför obestämt. Länsstyrelsen ifrågasätter om det inte tydligt borde markeras att bestämmelsen är avsedd endast för fall av särskild vikt t.ex. så, att den åsyftade verksamheten eller anläggningen anges skola vara av 'synnerlig' betydelse för riket eller orten osv.

Enligt *naturvårdsverkets* mening bör i fråga om större företag utredning regelmässigt presteras om alternativa lägen. Detta bör bl.a. ses mot bakgrund av miljöskyddslagens bestämmelse om att för miljöfarlig verksamhet skall väljas sådan plats att ändamålet kan vinnas med minsta intrång och olägenhet utan oskäligen kostnad. I de lokaliseringsfrågor som naturvårdsverket har att ta ställning till saknas ofta alternativa förslag till förläggningsorter. Verket finner det mot bakgrund härav värdefullt om principen om redovisning av alternativa lägen blir lagfäst i lämplig form.

3.6 Expropriation för skydds- och säkerhetsområden m.m.

3.6.1 Gällande rätt

Med skyddsområde brukar förstås mark intill anläggningar som själva kräver skydd, t.ex. en sjö som levererar vatten till ett vattenverk och därför måste skyddas mot föroreningar. Beteckningen säkerhetsområde används för område kring anläggningar som medför fara av allmän art, t.ex. atomenergianläggningar. Vissa spridda bestämmelser om expropriation för nu förevarande slag av anläggningar finns i 1 § första stycket ExL. Enligt dessa bestämmelser kan expropriation äga rum för att förhindra förorenande av vattenledning som anlagts för att förse en ort med vatten (punkt 5), för att staten skall överta ett flygsandsfält som ägaren försummat att vårda så att sandflykt förebyggs (punkt 10) samt för skyddsområde kring vissa atomenergianläggningar (punkt 18). Vidare kan enligt BL inlösen i viss utsträckning ske av mark som i fastställd generalplan eller stadsplan avsetts till skydds- eller säkerhetsområde för viss anläggning. I 81 § BL föreskrivs sålunda förbud mot att i närheten av befästning, statlig flygplats eller annan än staten tillhörig flygplats för allmänt bruk företa nybyggnad eller vissa andra åtgärder, om befästningens eller flygplatsens användning för avsett ändamål skulle försvåras eller avsevärt men skulle åsamkas försvaret eller luftfarten. Länsstyrelsen får dock medge undantag härifrån när synnerliga skäl föreligger. Inte heller får utan länsstyrelsens tillstånd nybyggnad ske inom område i närheten av atomreaktor eller annan atomenergianläggning, där det kan antas föreligga risk för skadlig strålning från anläggningen. Vidare kan länsstyrelsen enligt 82 § BL genom särskilt beslut meddela förbud mot åtgärder, som är till men för bl.a. försvaret eller luftfarten, även i vissa andra fall än som anges i 81 §. Minskas på grund härav markägarens möjligheter att utnyttja sin mark kan han enligt 83 § BL kräva ersättning för skadan eller inlösen av marken. Slutligen bör i sammanhanget uppmärksammas 2 kap. 14 § sista stycket och 2 kap. 62 och 64 §§ VL som handlar om skyddsbestämmelser för ytvatten resp. grundvatten.

I prop. 1969:28 med förslag till miljöskyddslag diskuterades på grundval av ett förslag av flygbullerutredningen (SOU 1961:25) tanken att genom expropriation skapa frizoner kring stora trafikanläggningar. Departementschefen ställde sig positiv till tanken men ansåg att frågan borde prövas närmare under översynen av expropriationslagstiftningen (prop. 1969:28 s. 247).

3.6.2 Utredningen

Nuvarande bestämmelser om expropriation för skydds- och säkerhetsområden synes, framhåller utredningen, vara mera tillfälligt utvalda. Här mer än på många andra ställen kan emellertid enligt utredningens mening göras gällande, att det är föga rationellt att ha alltför detaljerade bestämmelser om expropriationsbefogenhet för några enstaka fall. Intresset att skapa särskilda skydds- och säkerhetsområden eller utföra anordningar till skydd mot farliga naturhändelser eller skadlig eller på annat sätt farlig verksamhet är utan tvekan sådant att en expropriationsbefogenhet är starkt motiverad så snart allmänfarans framstår som någorlunda betydande. Utredningen framhåller att det självfallet dock alltid måste ske en avvägning i det särskilda fallet mellan de skador man önskar förebygga och de värden som måste uppoffras härför. Gäller det att skydda människors liv eller hälsa vållar denna avvägning inte några problem. När man däremot kommer in på rent ekonomiska värden, kan svårigheterna i vissa fall bli större. Som en allmän riktlinje i sådana fall kan enligt utredningens mening anges, att man bör överväga möjligheten att flytta den farliga verksamheten till någon annan, mindre utsatt plats. Först om detta skulle medföra orimliga kostnader eller från andra synpunkter vara högst orationellt eller förenat med betydande svårigheter, bör expropriationsalternativet övervägas.

I sakens natur ligger, anför utredningen vidare, att det måste bli föremål för överväganden i det särskilda fallet, om man skall upprätta en formlig skydds- eller säkerhetszon kring det skyddsvärda eller farliga området eller om det räcker med att utföra särskilda anordningar, t.ex. grävning av diken, uppläggning av vallar, plantering av skog etc. inom eller omkring området i fråga. Generellt måste enligt utredningen gälla att ingreppet i expropriations rättsfär blir så litet som möjligt.

Utredningen förordar därför att möjlighet ges till expropriation för upprättande av skydds- eller säkerhetsområde eller utförande av särskilda anordningar till skydd mot allmänfarlig eller eljest från allmän synpunkt menlig naturhändelse, mot vatten- eller luftförorening eller mot menlig inverkan i övrigt från industriell eller annan anläggning. Sambandet mellan anläggningen och den menliga inverkan som man önskar skydda anläggningen eller omgivningen ifrån bör enligt utredningens mening inte uppfattas alltför snävt. Det bör t.ex. vara möjligt att med stöd av den föreslagna bestämmelsen expropriera mark runt en flygplats för att upprätta en skyddszon mot buller, trots att bullret strängt taget förorsakas av flygplanen och inte av flygplatsen som sådan.

Den föreslagna bestämmelsen ersätter helt de tre motsvarande bestämmelserna i 1 § första stycket 5, 10 och 18 ExL. Någon inskränkning i vad som hittills gällt är enligt utredningen inte avsedd. Några särskilda tillämpningsföreskrifter synes inte nödvändiga. Bestämmelsen täcker enligt utredningen också bestämmelsen i 8 kap. 25

§ VL om rätt att ta i anspråk mark för reningsverk för avloppsvatten. Denna står emellertid i ett sådant samband med VL:s övriga regler om avloppsvatten att den inte utan olägenhet kan brytas ut ur sitt nuvarande sammanhang. En viss dubblering måste därför accepteras som oundviklig på denna punkt.

Utredningen anför vidare att den föreslagna bestämmelsen också täcker reglerna i BL om rätt för kommun att under vissa omständigheter lösa in mark som i fastställd generalplan eller stadsplan avsetts till skydds- eller säkerhetsområde. Därigenom uppkommer en dubblering i förhållande till de föreslagna reglerna om tätbebyggelseexpropriation. Detta anser utredningen dock inte vara något avgörande hinder. Slutligen föreligger ett visst samband mellan olika regler om inlösenplikt i BL, bl.a. 81-83 §§, och den här föreslagna lagregeln. Också dessa bestämmelser i BL bör emellertid enligt utredningens mening stå kvar.

Anledning att direkt i lagen begränsa kretsen av expropriationsberättigade subjekt anser utredningen inte föreligga. Utredningen förordar, att tillståndsmyndigheten får från fall till fall avgöra expropriations sökandens kompetens. Även enskilda sökande torde därvid kunna komma i fråga.

3.6.3 Remissyttrandena

Naturvårdsverket uttalar, att den föreslagna bestämmelsen om expropriation för att upprätta skydds- eller säkerhetsområde m.m. till skydd mot bl.a. vatten- eller luftförorening eller mot menlig inverkan i övrigt från industri eller annan anläggning otvivelaktigt motsvarar ett aktuellt behov. Enligt 32 § miljöskyddslagen kan ägare till fastighet som utsätts för miljöfarlig verksamhet påkalla att fastigheten löses, om den blir onyttig eller synnerligt men uppkommer vid begagnandet. Den av utredningen föreslagna bestämmelsen utgör ett lämpligt komplement till 32 § miljöskyddslagen. Genom tillkomsten av en sådan bestämmelse underlättas rationella lösningar vid lokalisering av industrier m.m.

Näringslivets byggnadsdelegation framhåller, att tillkomsten av skyddsåtgärder vid miljöstörande industrier skulle underlättas, om skadeförebyggande åtgärder efter intresseavvägning fick utföras på främmande mark. Detta torde också vara avsikten med den föreslagna bestämmelsen. Det skulle därför vara önskvärt, om denna avsikt kunde komma till klart uttryck i lagstiftningsärendet.

Svea hovrätt finner det något tveksamt hur långt möjligheten att expropriera skall gå när det gäller säkerhetsområden. Hovrätten ifrågasätter om, som utredningen hävdar, det skall vara möjligt att expropriera mark runt en flygplats med hänsyn till flygbullret. Det ligger närmare till hands med inlösenplikt.

Planverket framhåller, att vissa anläggningar av det slag det här är fråga om, industriella anläggningar, flygplatser osv., är sådana att deras lokalisering bör föregås av bebyggelseplanering. Därvid kan konkurrerande markanspråk noggrant utredas och vägas mot varandra och erforderliga skydds- eller säkerhetsområden inläggas i planen.

3.7 Expropriation för försvarsändamål

3.7.1 Gällande rätt

Bestämmelser om expropriation för försvarsändamål finns främst intagna i 1 § första stycket i ExL. Enligt detta lagrum punkt 1 kan expropriation äga rum för befästning, övnings- eller förlägningsplats för krigsmakten, skjutbana som äger betydelse för den allmänna skjutskicklighetens utveckling eller eljest för rikets försvar. Vidare innehåller 81-83 §§ BL, som redovisats i avsnittet 3.6.1, vissa bestämmelser om förbud mot bebyggelse som kan vara till hinder för försvaret samt om därav föranledd inlösenplikt i vissa fall. Slutligen får enligt 68 § CfL kommun för fullgörande av sina skyldigheter på civilförsvarets område ta i anspråk bl.a. markområden och byggnader. Som regel krävs att civilförvarsberedskap råder. Denna förutsättning gäller dock inte i fråga om utförande av byggnadsanordningar samt källarmursgenombrott för skyddsrum, om förfoganderätten utövas av länsstyrelsen.

3.7.2 Utredningen

Försvarsändamålet som sådant torde, anför utredningen, som expropriationsgrund vara höjt över diskussion. Försvarets omfattning och uppgifter är emellertid i dag betydligt större och mera skiftande än de var vid ExL:s tillkomst. I begreppet 'totalförsvaret' inryms sålunda åtskilligt som vid första påseende förefaller vara av mera civil än militär karaktär och som därför kanske inte framstår som så alldeles självklart expropriationsgrundande.

I huvudsak består det totala försvaret av krigsmakten (det militära försvaret), civilförsvaret, det ekonomiska försvaret och det psykologiska försvaret. Även åtskilliga andra former av samhällelig verksamhet kan emellertid under vissa omständigheter räknas dit.

Utredningen framhåller, att vid sidan av de uppgifter som åvilar krigsmakten och civilförsvaret har såväl det ekonomiska som det psykologiska försvaret anförtrotts utomordentligt angelägna uppgifter vid vilkas fullgörande det allt emellanåt kan uppkomma behov av mark för lokaler och andra utrymmen av skilda slag. Som exempel på sådana

lokaler nämner utredningen lagringsutrymmen för olja och andra krigsviktiga förnödenheter som det kan bli svårt att anskaffa vid en avspärning av tillförseln utifrån. Det är visserligen inte sannolikt att dessa behov annat än möjligen i undantagsfall blir så omfattande eller speciella att de inte kan tillgodoses på frivillighetens väg. Utredningen anser, att det dock självfallet skulle vara olyckligt om ett angeläget förvärv i något fall skulle kunna hindras enbart av den anledningen att expropriationsmöjlighet inte finns. Därför bör enligt utredningens mening också dessa båda grenar av totalförsvaret vara utrustade med expropriationsbefogenhet. Införs expropriationsrätt för det totala försvaret kan olika lagrum i utredningens förslag bli tillämpliga vid t.ex. expropriation för en krigsviktig industri eller beträffande andra former av samhällelig verksamhet i stort, såsom kommunikationer, sjukvård eller polisväsende. Det förhållandet att olika lagrum kan tillämpas bedömer utredningen emellertid inte som någon olägenhet. I fall när en verksamhet kan tilläggas en specifik militär betydelse utöver den civila kan vid behov bestämmelsen om expropriation för försvarsändamål åberopas i förening med den bestämmelse som är tillämplig ur rent civil synvinkel, utan att detta behöver medföra några komplikationer för ärendets handläggning.

Utredningen anför beträffande de frivilliga försvarsorganisationerna att dessa har utrustats med stora förmåner av olika slag. Förläggnings-, övnings- och undervisningslokaler ställs sålunda i stor utsträckning till deras förfogande genom offentliga myndigheters försorg. Det framstår med hänsyn härtill enligt utredningens mening som tveksamt om det finns någon anledning att tillerkänna dem självständig expropriationsbefogenhet. Tillräckliga möjligheter torde nämligen finnas att redan med hjälp av den föreslagna expropriationsrätten för krigsmakten bereda dem erforderligt utrymme. Å andra sidan är det enligt utredningen föga ändamålsenligt att krigsmakten begär expropriation av ett område enbart för att tillhandahålla frivilligorganisationerna förläggnings-, övnings- och undervisningslokaler m.m. I sak anser utredningen att man knappast behöver ha några betänkligheter mot att i stället ge organisationerna en självständig expropriationsbefogenhet, så mycket mindre som dessa står under betryggande statlig kontroll. Utredningen förutsätter emellertid att en sådan bestämmelse tillämpas restriktivt. Bl.a. bör man enligt utredningen kunna utgå från att expropriationsrätt till organisationernas förmån inte beviljas när deras behov kan tillgodoses genom att de får rätt att disponera krigsmakten tillhöriga lokaliteter. I praktiken torde detta medföra att expropriationsrätt i huvudsak kommer att — liksom hittills — beviljas endast för skjutbanor och därmed jämförliga ändamål. Skulle emellertid därutöver i undantagsfall uppkomma något enstaka behov, t.ex. då en frivilligorganisation önskar utvidga ett eget övningsfält eller

liknande, bör enligt utredningens mening möjlighet finnas att medge den behövliga expropriationsrätten.

Utredningen föreslår därför, att expropriationsbefogenhet tillerkänns samtliga grenar av totalförsvaret. Med hänsyn till dettas vidsträckta omfattning är det emellertid, anför utredningen, nödvändigt att ställa upp olika krav på utredning och behov i olika fall. Varken när det gäller det rent militära försvarets behov eller i fråga om övriga grenar av totalförsvaret kan det vara riktigt att inskränka sig till att enbart konstatera att det finns ett behov av den begärda expropriationsrätten. Därutöver bör krävas av sökanden att han visar att det är betydelsefullt att det föreliggande behovet tillgodoses på det begärda sättet. Utredningen härom måste bli högst olikartad i skilda fall. Vid expropriation för det militära försvarets och civilförsvarets behov torde prövningen i regel ställa sig ganska enkel medan däremot närmare utredning bör infordras innan expropriation medges till förmån för en frivilligorganisation. Att i detalj gå in på vilken utredning som bör krävas i varje enskilt fall anser utredningen vara ogörligt. Den frågan får överlämnas åt rätts-tillämpningen.

3.7.3 Remissyttrandena

Överstyrelsen för ekonomiskt försvar finner utredningens förslag välgrundat. Överstyrelsen ansluter sig också till utredningens uppfattning, att det inte är sannolikt att nu ifrågakarande expropriationsbehov annat än i undantagsfall blir så omfattande eller speciella, att frivilliga uppgörelser inte kan nås. Överstyrelsen har hittills alltid kunnat träffa avtal med part på civilrättslig väg. Det skulle emellertid vara olyckligt om ett angeläget förvärv i något fall skulle hindras enbart av den anledningen att expropriationsmöjlighet inte finns. Överstyrelsen vill i detta sammanhang understryka betydelsen av att möjlighet nu öppnas att, om så skulle bli nödvändigt, tillgripa expropriation även för krigsviktig industri.

Riksvärderingsnämnden finner det tveksamt, om formuleringen i 1 § första stycket i ExL medger att egendom tas i anspråk för civilförsvarets behov. Särregeln i CfL om ianspråktagande av egendom även under tid, då civilförsvarsberedskap inte råder, är därför i dagens läge väl motiverat. Med den av utredningen föreslagna bestämmelsen blir det emellertid fullt klarlagt, att ianspråktagande för civilförsvarets behov kan ske genom expropriation. I sådant fall skall ersättningens storlek bestämmas enligt de för exproprierad egendom eljest gällande bestämmelserna och enligt den ordning, som är föreskriven för expropriationsmål.

Civilförsvarsstyrelsen anför att, eftersom möjlighet torde komma att

finnas för civilförsvarsmyndighet att ta i anspråk egendom enligt både Cfl och expropriationslagen och i det enskilda fallet välja det förfarande som bedöms som lämpligast, styrelsen för sin del inte har något att erinra mot utredningens förslag.

3.8 Expropriation av vanvårdad egendom

3.8.1 Gällande rätt

Enligt jordhävdslagen (1969:698) kan lantbruksnämnden ingripa med vitesföreläggande för att skydda jordbruk som har förutsättningar för rationell drift eller för att tillvarata möjligheten till strukturrationalisering, om jordbruket på odlad mark har lagts ned. Vid synnerligen grov vanhävd av den odlade jorden kan egendomen inlösas enligt lagen om tvångsinlösen av vanhävdad jordbruksegendom. En ytterligare förutsättning är att det med hänsyn till vanhävdens omfattning och egendomens storlek eller av andra särskilda skäl är nödvändigt att vidta åtgärder för att avhjälpa vanhävden i annan ordning än enligt jordhävdslagen. Kungl. Maj:t får förordna om inlösen endast med samtycke av riksdagen. Enligt 1 § första stycket 9 ExL kan expropriation vidare ske för att på det allmännas bekostnad åstadkomma skogsåterväxt på skogsmark som genom kalhuggning eller på annat sätt lagts öde och inte utgör nödig betesmark. Bestämmelsens betydelse begränsas av att skogsvårdsstyrelsen genom skogsvårdslagen (1948:237) kan förmå markägaren att vidta behövliga åtgärder och i nödfall utverka domstols förordnande att åtgärderna får vidtas av styrelsen på markägarens bekostnad. Vidare kan enligt 1 § första stycket 10 ExL expropriation ske för kronans övertagande av flygsandfält, varom ägaren försummat att ta sådan vård att fara för sandflykt förebyggs.

Rätt till expropriation av skogsmark enligt 1 § första stycket 9 ExL tillkommer enligt 106 § ExL, förutom kronan, endast den kommun inom vars område marken är belägen samt landstinget och skogsvårdsstyrelsen inom landstingsområdet. Enligt 107 § ExL har markägaren möjlighet att avvärja expropriation av ödelagd skogsmark genom att erbjuda sig att själv ombesörja nödig återväxt. Gör han ett sådant erbjudande, skall Kungl. Maj:t lämna honom skälig tid till det. Erhåller annan än kronan expropriationstillstånd, skall alltid bestämmas viss tid, inom vilken den nye ägaren skall sörja för återväxt.

Enligt lagen om tvångsförvaltning av bostadsfastighet kan fastighet, vilken innehåller bostadslägenhet som är uthyrd av fastighetsägaren och inte utgör del av dennes bostad, ställas under tvångsförvaltning, om ägaren väsentligen försummar vården av fastigheten eller underlåter att

vidta uppenbart angelägna åtgärder för att bevara sundhet, ordning och skick inom fastigheten samt det finns anledning anta att rättelse inte kommer att ske. Beslut om tvångsförvaltning meddelas av hyresnämnd på ansökan av hälsovårdsnämnd, länsstyrelse eller hyresgästorganisation. I samband med tillkomsten av lagen om tvångsförvaltning av bostadsfastighet infördes i ExL, med bl.a. expropriationsutredningens förslag som underlag, en ny expropriationsgrund (1 § första stycket 19 ExL). Enligt denna kan expropriation ske för att vid föreliggande eller befarad grov vanvård av byggnad, som till väsentlig del genom uthyrning används för bostadsändamål, försätta eller hålla byggnaden i tillfredsställande skick. Enligt 114 § ExL skall ansökning om expropriationsrätt för sådant ändamål åtföljas av handlingar som visar vilka åtgärder som vidtagits för att i annan ordning tillgodose ändamålet och vilka åtgärder sökanden ämnar vidta för att vinna syftet med expropriationen.

I fråga om annan byggnad än bostadsfastighet saknas möjlighet att tvångsinlösa egendomen på den grund att den vanvårdas. Uppkommande missförhållanden kan här avhjälpas genom förelägganden av olika slag, som kan meddelas främst enligt hälsovårdsstadgan (1958:663), byggnadsstadgan (1959:612) och brandstadgan (1962:91). Enligt 21 § naturvårdslagen kan länsstyrelsen i vissa fall förelägga ägaren av byggnad, som lämnats att förfalla och skadar landskapsbilden, att riva eller iståndsätta byggnaden.

3.8.2 Utredningen

Reglerna om rätt till expropriation av jordbruksegendom eller skogsmark på grund av vanhävd etc. har enligt utredningen tillämpats i mycket ringa omfattning. Från flera håll har, anför utredningen, ifrågasatts om behov över huvud föreligger av en sådan lagstiftning. Även om jordbruk som inte har rimliga möjligheter att, ensamma eller i förening med annan jord, utvecklas till tekniskt och ekonomiskt bärkraftiga enheter i framtiden kommer att läggas ned i stor utsträckning, är det dock å andra sidan önskvärt att bärkraftig eller utvecklingsbar jord hävdas väl. En lagstiftning som gör det möjligt att ingripa mot försumliga brukare av sådan jord ligger enligt utredningen otvivelaktigt väl i linje med den förda jordbrukspolitik.

Den närmare utformningen av behövliga regler bör enligt utredningens uppfattning följa i stort sett samma riktlinjer som hittills. I första hand bör man sålunda försöka förmå försumliga brukare att frivilligt gå med på att sätta jord och skog i godtagbart skick. Lyckas inte detta bör förelägganden tillgripas. Skogsvårdslagen och jordhävdslagen torde, anför utredningen, på ett ändamålsenligt sätt tillgodose de föreliggande behoven i det övervägande antalet fall. Emellertid kan man inte komma

ifrån att det alltid finns personer som av olika skäl inte ställer sig givna förelägganden till efterrättelse, vare sig det beror på ekonomisk omöjlighet eller på tredska. I dessa fall bör möjlighet föreligga att ingripa även med tvångsåtgärder av så kvalificerat slag som expropriation. Sådana ingripanden måste emellertid — liksom hittills — reserveras för fall av svår vanvård. Av mindre betydelse är, framhåller utredningen, om sådan vanvård redan föreligger eller om den endast kan befaras. Lyckas expropriationssökanden göra sannolikt att allvarlig risk för svår vanvård föreligger, om expropriation inte kommer till stånd, bör detta i och för sig vara expropriationsgrundande.

Mot bakgrund av det anförda föreslår utredningen, att expropriation av jordbruks- och skogsmark får äga rum när grov vanvård antingen visats föreligga eller kan befaras uppkomma. Syftet med expropriationen skall vara att bringa egendomen i hävd. Uttrycket hävd bör enligt utredningen såvitt avser odlad jord tolkas på samma sätt som i uppsiktslagstiftningen (numera jordhävdslagen). Ändras denna kommer således expropriationslagstiftningens hävdbegrepp att ändras i motsvarande mån. I skogsvårdslagstiftningen förekommer, framhåller utredningen, inte uttrycket hävd. Tillräcklig ledning för att tolka dess innebörd i nu ifrågakvarande sammanhang finner utredningen kunna erhållas vid en jämförelse med de anspråk på markägaren som uppställts i gällande skogsvårdslag.

Något behov av bestämmelser motsvarande 106 och 107 §§ ExL anser utredningen inte föreligga. Utredningen förutsätter att tillstånd till expropriation kommer att meddelas endast den som på ett från allmän synpunkt lämpligt sätt kan ta hand om den vanvårdade egendomen, det må sedan vara fråga om ett allmänt eller enskilt subjekt.

Ett annat önskemål som utredningen framhåller är att natur- och stadslandskap inte förfulas grovt av förfallna och vanprydande byggnader och tomter. Intresset härav torde enligt utredningen i allt väsentligt tillgodoses genom bestämmelserna i främst byggnadsstadgan och naturvårdslagen. En tredska fastighetsägare kan dock stundom i stötande grad fördröja verkställigheten av beslut. Utredningen anför vidare att i de fall när inte byggnaderna utan den omkringliggande marken är vanvårdad till den grad att den utgör ett störande inslag i sin omgivning, möjligheterna att komma till rätta med en tredska fastighetsägare är mindre goda.

I fråga om vanvård av bostäder och arbetslokaler anför utredningen — vars förslag som förut framgått genomförts i det väsentliga i fråga om hyresfastigheter — huvudsakligen följande.

När det gäller att förhindra att en byggnad vanvårdas i sådan utsträckning att där bosatta eller arbetande personer inte kan sägas ha godtagbara bostäder och arbetslokaler får nu gällande lagstiftning anses

relativt ändamålsenlig i normalfallet. Flertalet fastighetsägare följer godvilligt byggnads- och hälsovårdsnämndernas påpekanden och förelägganden. Ett visst behov finns dock av att kunna ingripa på annat sätt, om t.ex. fastighetsägaren av ekonomiska eller andra skäl är ur stånd att sköta sin fastighet godtagbart eller om han systematiskt utnyttjar sin fastighet till det yttersta utan hänsyn till vare sig omgivningen eller de personer som bor eller arbetar i byggnaden. Utredningen pekar också på önskemålet att hindra onödiga rivningar. Det är enligt utredningens mening angeläget att samhället får möjlighet att ingripa och vidta erforderliga åtgärder. När varken anvisningar eller förelägganden hjälper återstår endast att tvångsinlösa fastigheterna.

För att tvångsinlösen skall få komma till stånd i de nu ifrågakvarande fallen måste enligt utredningen förutsättas att grov vanvård antingen visas föreligga eller kan förväntas uppkomma på en fastighet. Vilken bevisning som bör krävas måste bero på omständigheterna i det särskilda fallet. Enligt utredningen bör det vara en expropriationsgrundande omständighet att en person underlåtit att rätta sig efter förelägganden att hålla sin fastighet i stånd. Expropriation bör också kunna tillgripas när en person systematiskt vanvårdar en byggnad. Förutsättning för att expropriation skall tillgripas bör alltså enligt utredningen vara att fastighetsägaren klart visat brist på intresse eller förmåga att hålla fastigheten i skick eller sätta den i stånd.

Syftet med en expropriation i nu förevarande fall måste, framhåller utredningen, vara att hålla egendomen i ett allmänt godtagbart skick. När fråga är om bebyggelse kan detta innebära antingen att denna sätts i stånd eller — om ingripandet sker vid ett framskridet stadium av vanvård — att den rivs och ersätts med en ny och mera ändamålsenlig bebyggelse. Vilket alternativ som tillgrips måste bli beroende på omständigheterna i det särskilda fallet. Av expropriationssökanden bör emellertid krävas att han i ansökningsklart anger för vilket alternativ expropriation söks.

Mot bakgrund av det anförda föreslår utredningen att expropriation får äga rum om grov vanvård föreligger eller kan förväntas uppkomma på fast egendom samt expropriationen är nödvändig för att bringa egendomen i hävd. Även om det sannolikt mest kommer att bli kommuner som begagnar sig av den föreslagna expropriationsrätten, bör det enligt utredningens mening inte helt uteslutas att även en enskild person ibland kan komma i fråga som expropriant.

3.8.3 Remissyttrandena

Statens planverk anser att möjligheterna till expropriation i fall av föreliggande eller förväntad grov vanvård av fast egendom bör verksamt

bidra till förbättrade förhållanden inom detta speciella område. Det visar sig ofta i praktiken mycket svårt att medelst förelägganden enligt byggnadsstadgan komma till rätta med vanskötta byggnader och fastigheter, eftersom ägaren, om han vill, genom överklaganden och skenöverlåtelse kan uppskjuta behövliga åtgärder under mycket lång tid. Också *naturvårdsverket* tillstyrker utredningens förslag. Det är ett naturvårdsintresse att jord och skog hävdas väl. Bestämmelsen är av betydelse för naturvården även som komplement till 21 § naturvårdslagen, enligt vilket lagrum länsstyrelsen kan meddela föreläggande att riva eller iståndsätta förfallna byggnader. Sådana förelägganden har ibland visat sig verkningslösa. I enstaka sådana fall skulle en slutlig lösning kunna nås genom att kommun eller annat rättssubjekt ingriper med stöd av den föreslagna bestämmelsen.

Svea hovrätt anser att utredningens förslag fått en alltför vid avfattning. Förslaget borde ha begränsats med hänsyn till allmännyttan samt till vissa slag av fast egendom.

Enligt *lantbruksstyrelsen*, liksom flera lantbruksnämnder, *länsstyrelsen i Jönköpings län* och *Föreningen Sveriges kommunala förvaltningsjurister* föreligger ytterst sällan behov av expropriation av jordbruksegendom på grund av att grov vanvård uppkommit eller väntas uppkomma. Länsstyrelsen i Jönköpings län tillägger att samma förhållande gäller beträffande skogsmark. *Skogsstyrelsen* förklarar, att bestämmelsen i ExL om iståndsättande av vanvårdad skogsmark som expropriationsändamål torde ha tillkommit på grund av att den då gällande skogsvårdslagen inte hade någon allmän vanhävsregel avseende mark, som utan att avverkning skett efter lagens tillkomst ändå hade ett otillfredsställande skogstillstånd. Genom 1948 års skogsvårdslag har emellertid förutsättningar skapats att även i dessa fall med lagens hjälp få skogsmark försatt i produktivt skick, och därigenom har enligt skogsstyrelsens mening nyssnämnda stadgande i ExL förlorat i betydelse och kan för skogens del utgå.

Svea hovrätt, *lantbruksstyrelsen* och *lantmäteristyrelsen* framhåller, att lagen om tvångsinlösen av vanhävdad jordbruksfastighet bör upphävas, om utredningens förslag genomförs.

I fråga om andra fastigheter än jordbruksfastigheter anser *Svea hovrätt* att det är närmast bostadshus med flera lägenheter som kan tänkas ifrågakomma för expropriation i anledning av vanvård. Beträffande andra slag av fastigheter kan enligt hovrätten starkt ifrågasättas om tillräckliga skäl för expropriationsrätt föreligger eller kan antas uppkomma inom överskådlig tid.

Flera remissinstanser ansluter sig till det nu i det väsentliga genomförda förslaget, att också bostadshus skall kunna exproprieras. Bland dessa är *länsstyrelserna i Jönköpings och Göteborgs och Bohus län*, *LO*,

Hyresgästernas riksförbund och SABO.

Kommunförbundet finner det oklart om utredningens förslag i fråga om expropriationsändamålen ger kommun tillräckliga möjligheter att ingripa vid förnyelse av det äldre bostadsbeståndet, annat än när det är fråga om ren vanhävd. Det är enligt kommunförbundets mening angeläget att ett förtydligande sker så att kommun får möjlighet att expropriera bostadsfastighet som är i påtagligt behov av förnyelseåtgärder. Liknande synpunkter förs fram i ett minoritetsyttrande från *Stockholms stad*.

Sveriges fastighetsägareförbund anför att det inte finns någon anledning att såsom expropriationsgrund ta upp någonting så obestämbar som en förväntan om att vanvård någon gång i framtiden kan komma att uppstå i en fastighet. Vill man likväl bibehålla en så säregen expropriationsgrund borde det enligt förbundet vara ett minimikrav att det av lagtext och förarbeten klart framgår vad som åsyftas med en sådan bestämmelse. En viss grupp av fastigheter underhålls av naturliga skäl inte på samma sätt som andra. Det gäller sådana som inom kort skall rivras. För att göra en sanering mera ekonomisk och för att inte i onödan i en bristsituation låta lägenheter stå tomma är det vanligt att lokaler och bostadslägenheter hyrs ut med rivningsklausul eller eljest tillfälligt till tid som ligger ganska nära rivningsdagen. Det är, framhåller förbundet, givet att vissa brister ofta kommer att vidlåda sådana byggnader. Förbundet förutsätter att det inte är avsett att dessa rivningsfastigheter skall gå in under ifrågavarande expropriationsgrund.

Också *länsstyrelsen i Stockholms län* påpekar de svårigheter som expropriationsgrunden 'förväntad grov vanvård' måste vålla vid tillämpningen.

Eftersom expropriationsmedgivande inte skall kunna meddelas annan än den som förväntas kunna ta hand om den vanvårdade egendomen på ett från allmän synpunkt lämpligt sätt har *lantmäteristyrelsen* ingen erinran mot utredningens förslag att också på detta område såväl allmänt som enskilt subjekt kan komma ifråga för tillstånd till expropriation. *Svea hovrätt* ifrågasätter däremot om det i vanvårdsfallen bör kunna vara möjligt för enskild person att vara expropriant.

3.9 Expropriation för kulturella ändamål

Lagregler om skydd för sådan fast egendom som anses särskilt värdefull från kulturell synpunkt finns i olika författningar. Enligt 1 § första stycket 12 ExL får expropriation äga rum för att bevara historiskt eller kulturhistoriskt märklig bebyggelse eller märklig fast fornlämning eller för att bereda erforderligt utrymme däromkring. Bestämmelsen fick sin nuvarande lydelse i samband med 1971 års ändringar i ExL.

Härutöver finns bestämmelser i lagen (1960:690) om byggnadsminnen och lagen (1942:350) om fornminnen.

Nu gällande bestämmelse i 1 § första stycket 12 ExL grundas på expropriationsutredningens förslag och överensstämmer helt med det. Vid remissbehandlingen av utredningens förslag framhölls dock av vissa remissinstanser, bl.a. riksantikvarieämbetet, att förslaget inte var tillfredsställande i vad avsåg äldre bebyggelsemiljöer. I begreppet äldre bebyggelsemiljöer måste enligt remissinstanserna läggas en vidare syftning än som tidigare har skett. I miljöerna ingår enskilda objekt av starkt varierande värde. I förekommande fall måste till miljöerna också kunna räknas obebyggd mark. Man hävdade därför att möjligheter måste ges att bevara en bebyggelsemiljö i dess helhet. Frågan om en mera vidsträckt expropriationsmöjlighet för kulturella ändamål behandlades emellertid inte vid 1971 års reformarbete. Frågan ansågs böra prövas vid den allmänna översynen av reglerna om expropriationsändamålen (prop. 1971:122 s. 162).

I motion (1971:832) till 1971 års riksdag hemställdes att riksdagen skulle i skrivelse till Kungl. Maj:t begära utredning av frågan om en skyddslagstiftning avseende kulturhistoriskt värdefulla bebyggelser och miljöer. Kulturutskottet uttalade (KrU 1971:26) att frågan om skydd för hela bebyggelsemiljöer nu borde tas upp till ingående överväganden. Utskottet hemställde att riksdagen skulle anhålla att Kungl. Maj:t lät verkställa den utredning av frågan om skydd för vissa bebyggelser och miljöer som utskottet förordat. Riksdagen beslöt i enlighet med utskottets hemställan (rskr 1971:264). Kungl. Maj:t har genom tilläggsdirektiv till bygglagutredningen (K 1969:55) den 7 april 1972 uppdragit åt utredningen att överväga de synpunkter på skydd för kulturhistoriskt värdefulla bebyggelser och miljöer som riksdagen anförde. Bygglagutredningen ålades att därvid samråda med 1965 års musei- och utställningssakkunniga (E 1966:2) i syfte att erhålla sakunderlag för utredningens bedömningar och med saneringsutredningen (In 1970:26) samt att beakta förslag som kan komma att läggas fram av dessa utredningar.

3.10 Expropriation för naturvård och fritidsändamål

3.10.1 Gällande rätt

Enligt 1 § första stycket 11 ExL kan expropriation ske för att bevara område som nationalpark, naturreservat eller naturminne. Begreppen definieras närmare i naturvårdslagen. Sistnämnda lag innehåller också bestämmelser om möjlighet att utan samband med expropriation avsätta område som nationalpark osv. samt bestämmelser om möjlighet att

meddela särskilda föreskrifter om skydd för landskapsbilden.

Enligt 108 § ExL får expropriation för att bevara område som nationalpark, naturreservat eller naturminne äga rum endast till förmån för kronan samt, i fråga om naturreservat eller naturminne, för kommun eller sådan förening eller stiftelse, vars huvudsakliga uppgift är ägnad naturvård och som kan på ett betryggande sätt ansvara för egendomen.

Även enligt VL kan tvångsingrepp ske till förmån för allmänt naturvårdsintresse, se 2 kap. 9 § andra stycket och 2 kap. 31 § första stycket VL.

Naturvårdslagens regler om naturreservat kan även användas för att tillgodose behovet av mark för allmänhetens friluftsliv. Detta ändamål kan även i viss mån tillgodoses genom bestämmelserna i naturvårdslagen om strandskyddsområde inom vilket bebyggelse och andra anläggningar kontrolleras för att åt allmänheten trygga tillgången till platser för bad och friluftsliv vid havet eller vid insjö eller vattendrag. Slutligen bör i sammanhanget erinras om möjligheterna enligt 18 § andra stycket och 41 § andra stycket BL att inom område med fastställd generalplan eller stadsplan lösa in mark som i planen avsetts till bl.a. idrottsområde.

Några lagregler som direkt tar sikte på behovet av mark för fritidsbebyggelse finns inte. Man är i denna del hänvisad till bestämmelserna om expropriation för bebyggelse i allmänhet, främst 1 § första stycket 16 ExL.

3.10.2 Utredningen

Nu gällande regler om expropriation för naturskyddsändamål är enligt utredningens mening i huvudsak väl avvägda. Utredningen diskuterar visserligen vad som bör göras för att skydda landskapsbilden mot att åker och äng får växa igen till värdelös skog. De tendenser som finns i detta hänseende finner utredningen oroande, och det framstår enligt utredningens mening som angeläget att medel skapas som gör det möjligt att få till stånd en ändring när missförhållanden av denna art konstateras. Utredningen anser emellertid att problemet knappast bör lösas genom en expropriationsmöjlighet utan att snarare en komplettering av naturvårdslagens bestämmelser om skydd för landskapsbilden är påkallad. Utredningen anser sig därför inte böra föreslå någon ändring i vad som nu gäller i fråga om expropriation för naturvårdsändamål, frånsett att — som framgår av det följande — utredningen inte anser att någon motsvarighet behövs till bestämmelsen i 108 § ExL om vilka subjekt som får exproprieras.

Bestämmelserna om expropriation för naturskyddsändamål fyller, anför utredningen, också i viss mån behovet av inlösenregler beträffande mark som krävs för rena fritidsändamål. Reglerna om naturreservat

torde nämligen i allt väsentligt täcka föreliggande behov av mark för friluftsområden (fritidsreservat). Någon utvidgning av de befintliga inlösenreglerna framstår därför enligt utredningens mening inte som påkallad. Detsamma gäller även i stor utsträckning behovet av expropriationsrätt för att möjliggöra kollektiva anläggningar för det rörliga friluftslivet. Sådana anläggningar inryms under bestämmelserna om naturreservat i naturvårdslagen. Detta gäller också beträffande småbåtshamnar, åtminstone sådana som står öppna för envar. Utredningen anför emellertid, att önskemål om vidgade inlösenbestämmelser föreligger beträffande vissa anläggningar utanför naturreservaten. Detta behov är visserligen enligt utredningens mening inte särskilt omfattande. I undantagsfall bör emellertid expropriationsrätten få utövas, t.ex. när behov uppkommer att komplettera eller utvidga en redan befintlig anläggning. Det ligger dock enligt utredningen i sakens natur att restriktivitet måste iaktas när det gäller expropriationstillstånd för anläggningar av detta slag. I allmänhet bör tillstånd inte lämnas utan att det blivit tillfredsställande ådagalagt att anläggningen är ägnad att tillgodose ett viktigt behov. Det bör vidare, anför utredningen, fordras av sökanden att han påvisar särskilda skäl som talar för att anläggningen skall placeras just på den begärda platsen. Särskild hänsyn bör även tas till lantbruksnämndens synpunkter på förekommande jordbruks- och skogsbruksfrågor samt till markkommunens intressen i sammanhanget.

Med hänsyn till det nära samband som föreligger mellan idrott och friluftsliv anser utredningen det inte vara motiverat att låta expropriationsrätt gälla uteslutande till förmån för det ena av dessa båda ändamål. Också beträffande idrottsanläggningar kan ibland föreligga stora svårigheter att skaffa behövlig mark. Utredningen förordar därför, att expropriationsrätt skall föreligga även i detta hänseende.

Ett gemensamt krav i fråga om alla anläggningar för vilka expropriation skall kunna ske bör enligt utredningen vara att de i princip blir tillgängliga för envar. Anläggningar som står öppna endast för medlemmarna i viss sluten förening eller organisation bör lämnas utanför. En mellanställning intas av sådana föreningar som visserligen i princip står öppna för envar men där möjligheterna att vinna inträde i praktiken begränsas på olika sätt. Någon generell regel om hur dessa bör bedömas anser sig utredningen inte kunna föreslå utan denna fråga får överlämnas åt rättstillämpningen.

Utredningen anför vidare, att ett annat önskemål om expropriationsmöjlighet avser mark för fritidsbebyggelse. Det allmänna intresset gör sig dock här ofta gällande i mindre mån än i fråga om övriga i detta avsnitt berörda ändamål. Intresset inriktar sig därför enligt utredningen främst på de fall när ett redan befintligt område för fritidsbebyggelse skall utvidgas. I en sådan situation är urvalsmöjligheterna ofta starkt

begränsade. När det gäller helt nya områden utan sammanhang med ett tidigare befintligt fritidsområde anser utredningen däremot dessa möjligheter vanligen vara så stora att behov av ett tvångsförfarande knappast föreligger. Skulle ett sådant behov ändå uppkomma bör dock enligt utredningens mening expropriation kunna användas med hänsyn till såväl folkhälso- som markhushållningssynpunkter. Ett visst indicium på att ett sådant behov verkligen föreligger kan enligt utredningen vara att marken vid planläggning avsetts för fritidsbebyggelse. Planens betydelse bör dock inte överdrivas i de fall det är fråga om en mera översiktlig planläggning.

Vid utformningen av lämplig lagregel om expropriation av mark för fritidsbebyggelse måste, anför utredningen vidare, beaktas ett flertal delvis motstående intressen. Hänsyn bör tas till markkommunens önskemål beträffande bebyggelsens lokalisering m.m. samt till lantbruksnämndens synpunkter på jord- och skogsbruksfrågor och den enskilde fastighetsägarens intresse av att i fortsättningen få behålla och bruka sin mark. Hänsyn bör också i möjlig mån tas till vissa familje- och släktintressen så att det traditionella jordinnehavet tillgodoses så länge marken avses att användas för samma ändamål som tidigare.

Anledning saknas däremot enligt utredningens uppfattning att medge expropriationsrätt för enstaka tomter för fritidsbebyggelse annat än när dessa ingår i ett vidare sammanhang. Med hänsyn härtill finner utredningen det ligga nära till hands att tillgodose behovet av mark för detta ändamål med hjälp av sådana regler om expropriation för tätbebyggelse som finns meddelade i 1 § första stycket 16 ExL. Situationen är emellertid den att inlösen ofta sker av mark för fritidsbebyggelse och mark för strövområden däromkring i ett sammanhang. Visserligen bör den exproprierande därvid i princip vara beredd att ange var inom det för inlösen avsedda området fritidsbebyggelsen skall placeras och vilka delar som avses bli strövområden. Men behoven av fritidsbebyggelse och av strövområden däromkring är ändå enligt utredningens mening så sammanvävda att det vore olyckligt om en expropriationsrätt för dessa båda ändamål skulle behöva grundas på bestämmelser i skilda lagrum med onödiga komplikationer vid inlösenförfarandet som följd. Utredningen påpekar också att man vid expropriation för fritidsbebyggelse måste ta vissa speciella hänsyn som inte alls eller i vart fall inte i samma utsträckning blir aktuella när fråga är om expropriation för annan tätbebyggelse. Bestämmelser om expropriation för fritidsbebyggelse bör därför enligt utredningen placeras i samma paragraf som övriga bestämmelser om expropriation av mark för fritidsändamål.

Utredningen föreslår sålunda vidgade expropriationsmöjligheter för fritidsändamål i syfte att göra det möjligt att tillgodose ett väsentligt behov av mark för sådana anläggningar för idrott och friluftsliv som är

avsedda att hållas tillgängliga för allmänheten eller av mark för fritidsbebyggelse eller därmed sammanhängande anordning.

En i detta sammanhang ofta diskuterad fråga är, anför utredningen, om expropriation för kommuns räkning bör få ske utanför den egna kommunens område samt om andra än kommunala subjekt över huvud bör få expropriera för avsedda ändamål utan att den kommun inom vars område marken är belägen tillstyrkt förvärvet. Utredningen understryker att det oftast föreligger ett betydande behov för tätortskommunerna att kunna skaffa mark för fritidsbebyggelse och strövområden utom den egna kommunens område. Expropriation enligt nu förevarande lagrum bör därför enligt utredningens mening få ske även inom annan kommuns område. Utredningen förutsätter därvid att markkommunen alltid får tillfälle att yttra sig i expropriationsärendet och att dess rekommendationer frångås bara i det fall att mycket starka skäl talar emot dem.

Vad beträffar expropriation för nationalpark är det självklart att sådan bör få ske endast till förmån för staten. Något särskilt stadgande härom är enligt utredningens mening inte behövligt. Inte heller vad beträffar övriga här föreslagna expropriationsändamål anser utredningen några särskilda föreskrifter i ämnet vara behövliga, eftersom man kan utgå från att Kungl. Maj:t inte meddelar tillstånd till inlösen åt andra subjekt än sådana som på ett betryggande sätt kan svara för egendomen, de må sedan vara allmänna eller enskilda, och som därtill har resurser att trygga det ändamål för vilket expropriationen sker. Det ligger enligt utredningen i sakens natur att expropriation för fritidsändamål inte annat än i undantagsfall medges andra subjekt än kommuner. Utredningen föreslår därför inte någon motsvarighet till bestämmelserna i 108 § ExL.

I ett särskilt yttrande till utredningsförslaget ifrågasätter experten Hernmarck om det föreligger något behov av den föreslagna expropriationsbefogenheten för fritidsbebyggelse. Han anser, att i vart fall borde den omfattning som i första hand åsyftas med bestämmelsen — dvs. komplettering av ett befintligt fritidsområde — komma till uttryck i lagtexten.

3.10.3 Remissyttrandena

Beträffande rätten till expropriation av mark för naturvårdsområden anser länsstyrelsen i Jönköpings län att gällande lagstiftning tillräckligt tillgodosett det intresset. *Naturvårdsverket* uttalar att verket har uppmärksamheten riktad på frågan om behovet av regler om skydd för landskapsbilden. Den nu föreslagna regeln förefaller verket lämplig.

Svenska samernas riksförbund hänvisar i sitt yttrande till förbundets remissyttrande över rennäringsakkunnigas betänkande (SOU 1968:16) Rennäringen i Sverige. I sistnämnda yttrande tar förbundet upp frågan

om samernas rätt till mark, vatten, jakt, fiske och andra nyttigheter inom renskötseområdet. Riksförbundet åberopar att samerna besatt och hävdade sina områden i Jämtlands län och Lappland vid den tid då områdena införlivades med svenska riket. Förutom denna förmenade ursprungliga rätt anser riksförbundet att samernas rätt kan grundas på bl.a. urminnes hävd och en av de svenska myndigheterna erkänd, ständig och ärftlig besittningsrätt. Mot denna bakgrund kräver samerna självbestämmanderätt över de marker och nyttigheter som de förfogar över. Enligt riksförbundet bör samernas rätt till marken rätteligen karakteriseras som en medäganderätt. Påståendet att samernas rätt är inskränkt till sådant nyttjande av land och vatten som fordras för renskötseins bedrivande är enligt riksförbundet felaktigt. Riksförbundet anför, att expropriationsmöjlighet givetvis måste finnas för en av rennärings-sakkunniga föreslagen bestämmelse om undantagande av visst område från renskötsel. Från expropriationsmöjligheten bör dock undantas nationalpark, naturreservat och naturminne. Det bör inte längre vara möjligt att tillskapa sådana förhållanden, t.ex. beträffande björn på kalvningsskeden utan försvarsmöjlighet för samerna, som råder i Stora Sjöfallet m.fl. parker. - Genom beslutet om odlingsgränsen och genom avvitringsutslag, som vunnit laga kraft även mot kronan har samernas marker oåterkalleligen disponerats för samerna och tillägnats dessa. Ersättning för samernas enskilda rätt har enligt riksförbundet inte utgått vid nationalparksbildningarna. Att ge expropriationsmöjlighet för att åstadkomma ändring i vidsträckta markers grundläggande disposition för samerna i strid med avvägningen bakom odlingsgränsen och avvitringen synes äventyrligt för samernas rättssäkerhet. Vad som skett vid fjällnationalparkernas tillkomst kan endast förklaras med samernas nedtryckta läge och brist på juridiska resurser. Det förda resonemanget beträffande nationalparksbildning gäller enligt riksförbundet i förekommande fall även övriga expropriationsanledningar. Någon form av kvantitativ begränsning bör införas.

I fråga om behovet av inlösen av mark för idrott och friluftsliv framhåller *planverket* att det är angeläget att expropriationsmöjligheterna vidgas till att omfatta även strövområden med hänsyn till att det ofta föreligger stort behov av att tillskapa strövområden för invånarna i en tätort.

Naturvårdsverket vitsordar att behov föreligger av mark för anläggningar för rörligt friluftsliv utanför naturreservat. Behovet av rätt till expropriation av mark för anläggningar inom naturreservat föreligger emellertid även. Verket anser nämligen att 9 § naturvårdslagen i allmänhet ej utgör tillräcklig grund för att man tvångsvis skall kunna ta mark i anspråk för t.ex. en friluftsgård av större omfattning. Ehuru 9 § i något fall ansetts tillräcklig som grund för beslut om rätt för kommun

att på annans mark anlägga slalombacke, skidlift och därtill hörande anordningar, kan det ej anses klart att stadgandet även i andra fall kommer att täcka de aktuella behoven av särskilda anordningar för idrott och friluftsliv inom naturreservat. Även för att främja rörligt friluftsliv utanför naturreservat är utredningens förslag enligt verkets mening något för snävt. Verket anser det sålunda ej tillräckligt att införa expropriationsbefogenhet beträffande mark för anläggning för idrott eller friluftsliv. I synnerhet kring de större tätorterna föreligger ofta särskilt stort behov av mark för friluftssändamål. Ofta koncentreras det behovet till områdena omkring en anläggning för rörligt friluftsliv t.ex. en friluftsgård eller en motionscentral. I sådana fall finns det ofta behov av mark för skilda friluftaktiviteter. På denna mark kan man vidare behöva göra särskilda anordningar för friluftssändamål, t.ex. slalombackar, elljusspår, rast- eller lägerplatser. Tillräckliga skäl för att bilda naturreservat föreligger ej alltid enligt nuvarande lagstiftning. Svårigheter kan ibland uppstå att tillgodose markbehov av ifrågavarande slag genom frivilliga uppgörelser. För att underlätta rationella lösningar i sådana fall vill naturvårdsverket föreslå att möjlighet införs att expropriera mark för idrott eller friluftsliv. Om detta ej skulle anses möjligt torde åtminstone böra övervägas att införa expropriationsbefogenhet för — utöver anläggning — anordning för idrott eller friluftsliv. Härigenom skulle man tillgodose behovet av tvångsmedel för att i svårlösta fall säkra marktillgången för flera olika typer av särskilda anordningar för friluftssändamål. Verket anser slutligen att expropriation bör kunna få ske också för enbart ettdera av ändamålen idrott och friluftsliv.

Enligt *fiskeristyrelsen* får begreppet friluftsliv anses innefatta även fritidsfisket, vilket synes möjliggöra expropriation av mark för anläggningar av allmän betydelse för denna form av fritidsaktivitet.

Förslaget om rätt till expropriation för fritidsbebyggelse har fått ett blandat mottagande av remissinstanserna. I allmänhet har dock inte bestritts att behov av expropriation för detta ändamål föreligger. *Länsstyrelsen i Stockholms län* finner visserligen att förslaget får relativt begränsad räckvidd så länge fritidsbebyggelsen inte framstår som någon egentlig kommunal angelägenhet. Ur allmän plansynpunkt är det emellertid till fördel om kommunerna på ett helt annat sätt än f.n. engagerade sig även för fritidsbebyggelse. Nu bestäms dess lokalisering mera av vederbörande markägares intresse av att tjäna pengar på sin mark än av rationella plansynpunkter. Vid ett framtida ökat kommunalt engagemang även på fritidsbebyggelseområdet torde expropriationsmöjligheten enligt länsstyrelsens mening få stor betydelse. Också *länsstyrelsen i Jönköpings län* anser att expropriationsmöjlighet för fritidsbebyggelse bör finnas. Denna möjlighet torde enligt länsstyrelsen vara av särskilt intresse i sådana fall då vissa markägare önskar upprätta byggnadsplan, medan

ägare av angränsande mark, som berörs av projektet, inte vill ta del i detta. Länsstyrelsen tänker t.ex. på den situationen att badplatser eller båtplatser utanför det tilltänkta planområdet skulle behöva infogas i detta. Det är en snarlik situation utredningen har åberopat som skäl för sitt förslag om att sammankoppla bestämmelserna om expropriation för fritidsbebyggelse och för annat fritidsändamål.

Lantmäteristyrelsen finner förslaget värdefullt, eftersom den föreslagna expropriationsbefogenheten kommer att kunna tillämpas för att få fram sammanhängande och lämpliga planläggningsområden där frivillig samexploatering inte går att åstadkomma. Det är också motiverat att i samma lagrum behandla behovet av fritidsbebyggelse och strövområden däromkring.

Enligt *naturvårdsverket* kan det ifrågasättas om det finns tillräckligt starka skäl för att införa en särskild regel om expropriation för fritidsbebyggelse. Bl.a. kan det hävdas att expropriationsmöjlighet för fritidsbebyggelse i vissa fall skulle skada det rörliga friluftslivets intressen. Vidare skulle, som utredningen anført, den föreslagna regeln om expropriation för tätbebyggelse i många fall visa sig tillräcklig. Emellertid ökar fritidsbebyggelsen f.n. hastigt. Det är enligt verkets mening angeläget att skapa instrument för att styra denna utveckling. Kommunerna bör härvid känna ett betydande ansvar. I direktiven till bygglagutredningen har departementschefen understrukt kommunens ansvar för samhällsbyggandet och den lokala miljöutformningen. Som expropriationsutredningen anført torde det ligga i sakens natur att expropriation för fritidsändamål inte annat än möjligen i enstaka undantagsfall bör medges andra subjekt än kommuner. Naturvårdsverket har mot bakgrund härav ingen erinran mot utredningens förslag om att fritidsbebyggelsen tas upp som ett särskilt expropriationsändamål.

Om fritidsbebyggelse skall godtas som expropriationsändamål bör det enligt *Sveriges lantbruksförbund* krävas att bebyggelsen skall vara omfattande eller dylikt och inte avse bara enstaka byggnader.

Riksförbundet Landsbygdens folk anser ej att fritidsbebyggelse är av sådant allmänt intresse att den bör utgöra en expropriationsgrund. Mark för fritidsbebyggelse torde enligt förbundet kunna ställas till förfogande utan att expropriation behöver tillgripas. För övrigt talar övervägande skäl för att enskilda och andra genom egna initiativ bör lämnas möjlighet att själva planera för fritidsbebyggelse. Också *skogsstyrelsen* ifrågasätter starkt nödvändigheten av att medge expropriation för nyanläggning av fritidsbebyggelseområden. Utredningen har enligt styrelsens uppfattning inte påvisat allvarliga olägenheter av nuvarande system som vanligen innebär att enskilda planerar och bebygger områdena inom ramen för kommunernas kontroll via planmonopolet. Skulle man trots allt vilja medge expropriationsrätt för detta ändamål vill *skogsstyrelsen* betona

utredningens uttalande att stor restriktivitet bör iakttagas när det gäller tillstånd till expropriation av helt nya områden för fritidsbebyggelse och att förekomsten av översiktliga planer i vilka mark avsatts för fritidsbebyggelse inte bör tillmätas större betydelse vid frågans avgörande. Enligt *Sveriges akademikers centralorganisation* förleds man med den utformning expropriationsändamålen fått i förslaget att tro att fritidsbebyggelsen antingen inte innebär tätbebyggelse eller också att fritidsbebyggelsen är mer angelägen ur allmän synpunkt än annan bebyggelse och därför kräver mer långtgående expropriationsbefogenhet. Eftersom det är uppenbart att fritidsbebyggelse kan utgöra tätbebyggelse ligger den senare tolkningen närmast till hands. Utredningen har emellertid, enligt organisationens mening, inte anfört något bärande skäl för att framhålla fritidsbebyggelsen före annan bebyggelse i expropriationssammanhang. De särskilda bestämmelserna för fritidsbebyggelsen bör därför kunna utgå.

Flera remissinstanser ifrågasätter om inte reglerna om expropriation för tätbebyggelse i tillräcklig omfattning tillvaratar intresset av expropriation för fritidsbebyggelse. Viss tveksamhet inför frågan intar *kammarkollegiet*. Då emellertid reglerna om expropriation för tätbebyggelse endast kan tillämpas inom den egna kommunen och behov ibland kan finnas att anordna tät fritidsbebyggelse inom annan kommuns område, torde förslaget enligt kollegiet likväl böra godtas. Också *planverket* är tveksamt. Verket ifrågasätter sålunda om stadgandet om fritidsbebyggelse fyller någon funktion, eftersom väl knappast en kommun har intresse av att i detta fall exproprierar mark för glesbebyggelse i annan mån än som sammanhänger med anläggning för t.ex. friluftsliv enligt samma paragraf och det torde bereda mycket stora svårigheter att visa att just ett bestämt område är det enda möjliga för sådan bebyggelse. Det förtjänar också att uppmärksammas att planlagstiftningen inte skiljer mellan permanentbebyggelse och fritidsbebyggelse och att en gränsdragning i praktiken är omöjlig. *Svea hovrätt* ifrågasätter om det finns ett berättigat behov att ge den föreslagna oinskränkta rätten till expropriation för fritidsbebyggelse. I den mån sådan rätt skall införas bör den inrymmas i kommunernas allmänna rätt till expropriation för tätbebyggelse. *Länsstyrelsen i Jämtlands län* uttalar att expropriation för fritidsbebyggelse inte torde bli aktuell om det inte samtidigt är fråga om tätbebyggelse. Denna expropriationsgrund är enligt länsstyrelsen redan tillgodosedd genom bestämmelserna i 2 kap. 1 § i utredningens förslag och bör därför utgå. Också *Näringslivets bygnadsdelegation* anser att fritidsbebyggelse som expropriationsändamål bör utgå, eftersom eventuella behov av tvångsrätt väl täcks av den allmänna regeln om expropriation för tätbebyggelse. Delegationen finner det vidare tveksamt, om expropriation av stora råmarksområden för fritids-

bebyggelseändamål verkligen är behövlig. Enligt förslaget skulle också stora arealer skogsmark i och för sig kunna exploateras för detta ändamål.

I fråga om expropriationsmöjlighet till anordning som sammanhänger med fritidsbebyggelse anför *naturvårdsverket* att verket vid sin befattning med fritidsbebyggelsefrågor erfarit ett behov av att ytterst med tvång kunna säkra mark för anordningar som sammanhänger med fritidsbebyggelse. Så kan t.ex. en stor grupp fritidshus sakna möjlighet att anlägga småbåtshamn därför att den enda i grannskapet för detta ändamål lämpliga marken ej går att förvärva på frivillighetens väg. I ett sådant läge skulle t.ex. en vägförening kunna få tillstånd att exproprieras den mark som erfordras för att hamnfrågan skall kunna lösas.

Några remissinstanser berör i detta sammanhang frågan om kommuns möjlighet enligt förslaget att exproprieras mark inom annan kommun. Förslaget godtas av *lantmäteristyrelsen* men styrelsen tillägger att det är viktigt att denna befogenhet inte utnyttjas mot markkommunens planer och intressen. Enligt *naturvårdsverket* kunde det möjligen ifrågasättas om man borde begränsa expropriationsbefogenheten i territoriellt avseende, t.ex. så att den skall gälla endast inom området för det kommunblock som kommunen eller dess huvuddel tillhör. Bl.a. mot bakgrund av storstädernas behov av mark för friluftsåndamål bör dock enligt verkets mening någon sådan begränsning ej göras.

3.11 Expropriation för diverse ändamål

3.11.1 Gällande rätt

Bestämmelser om expropriation för vissa ändamål som inte omfattas av de förut behandlade grupperna finns i 1 § första stycket ExL. Expropriation kan således ske för allmän byggnad (punkt 3) och för ändamål, som det enligt lag eller författning tillkommer kommun eller annan dylik samfällighet att tillgodose (punkt 4). Enligt den allmänna bestämmelsen i punkt 6 kan expropriation komma i fråga också för annat ändamål, som är jämförligt med bl.a. något av de nu nämnda och som äger väsentlig betydelse för det allmänna. Vidare kan enligt punkt 8 expropriation äga rum för att bereda befolkningen eller en väsentlig del därav på en ort mark till byggnad för överläggningar eller föredrag i allmänna frågor eller åsyftande folkbildning, nykterhetens främjande eller annat därmed jämförligt ideellt ändamål av synnerlig vikt eller till byggnad för gudstjänst eller annan andaktsövning. Beträffande expropriation av mark för samlingslokaler ges i 102-105 §§ särskilda föreskrifter. Enligt 102 § får rätt till expropriation ej beviljas annan än

kommun, inom vars område marken är belägen, eller aktiebolag, förening eller stiftelse, som kan antas komma att för framtiden fullfölja ändamålet på från allmän synpunkt gagneligt sätt. I fråga om aktiebolag, förening eller stiftelse föreskrivs i 103 § vissa begränsningar med hänsyn till de lokala förhållandena och sökandens verksamhet. Särskilda regler ges också i fråga om mark, vilken sökanden innehar med nyttjanderätt och på vilken han redan uppfört byggnad (104 §). I syfte att trygga att den exproprierade egendomen verkligen används för avsett ändamål kan enligt 105 § rätt till återinlösen inträda också i andra fall än när återlösningsrätt föreligger enligt de allmänna bestämmelserna i ExL.

3.11.2 Utredningen

Vissa expropriationsgrunder i nuvarande lagstiftning låter sig enligt utredningen inte helt inordnas under de lagregler som utredningen enligt vad förut anförts har föreslagit. Så är bl.a. fallet med de i 1 § första stycket 3, 4, 6 och 8 ExL intagna bestämmelserna om expropriation för allmän byggnad, för kommunala ändamål, för samlings- och gudstjänstlokaler m.m. samt för ändamål som är jämförbara med de i paragrafens första-femte punkter uppräknade och har väsentlig betydelse för det allmänna. Både för dessa och en del andra från allmän synpunkt betydelsefulla ändamål som inte kunnat inrymmas under de i övrigt föreslagna bestämmelserna anser utredningen att en expropriationsbefogenhet bör finnas.

En expropriationsregel av detta slag måste, anför utredningen, få en relativt allmänt hållen avfattning. Det rör sig här om en rad sinsemellan disparata ändamål som hänger samman med statlig och kommunal verksamhet eller annars har väsentlig betydelse från allmän synpunkt. Hit hör exempelvis behovet av utrymme för allmänna byggnader, samlingslokaler för överläggningar, gudstjänster, undervisnings- och fritidsverksamhet o.d., personalbostäder, barnstugor och andra serviceanläggningar i anslutning till sjukhus och andra offentliga inrättningar m.m. Inom tätbebyggelseområden kan visserligen dessa och liknande behov i betydande omfattning tillgodoses inom ramen för de bestämmelser som föreslagits beträffande expropriation för tätbebyggelseändamål. Utredningen har emellertid föreslagit vissa begränsningar beträffande tillämpligheten av dessa regler som för övrigt ger expropriationsbefogenhet uteslutande åt vederbörande kommun. Härtill kommer att de nyss redovisade behoven måste kunna tillgodoses också när de gör sig gällande på andra håll än i tätorterna eller i grannskapet av dessa.

Den nödvändiga avgränsningen av lagregelns räckvidd bör enligt utredningens mening ske genom en hänvisning till arten och beskaften-

heten av de intressen som lagregeln avser att tillgodose. I första hand nämner utredningen behovet av utrymme för byggnad, lokal eller annan anläggning för verksamhet som drivs av staten eller av kommun eller annan sådan menighet. Såvitt gäller kommun och därmed jämställd menighet syftar utredningen bara på sådana åtgärder som faller inom ramen för kommunens resp. menighetens författningssena kompetensområde. Att som i viss mån skett i gällande rätt låta denna begränsning komma till uttryck också i själva lagtexten (jfr 1 § första stycket 4 ExL) anser utredningen vara överflödigt.

En lagregel av nu antydd innebörd kommer enligt utredningens mening att i förening med övriga bestämmelser i kapitlet om expropriationsändamålen helt tillgodose det behov av expropriationsbefogenheter som f.n. kan bedömas föreligga såvitt gäller statlig och kommunal verksamhet. Förutom för ändamål som angivits i det föregående bör sålunda på grundval av denna lagregel expropriation kunna medges exempelvis för att främja turistväsendet inom en kommun. Utredningen framhåller, att om lagregeln ges det innehåll som antytts nyss kommer framtida ändringar av den kommunala kompetensen automatiskt att återverka på expropriationsbefogenhetens omfattning.

Lagregeln bör enligt utredningens mening täcka också vissa andra expropriationsbehov än som berörts nyss. I likhet med vad som gäller f.n. bör sålunda, anför utredningen, exempelvis utrymme för allmänna samlingslokaler av skilda slag vid behov kunna exproprieras, oberoende av om anläggningen eller verksamheten ombesörjs av det allmänna eller av enskilt subjekt. Här liksom i andra sammanhang torde man i sista hand ha att falla tillbaka på måttet av det allmänintresse som talar för att expropriation bör få komma till användning. Den avgränsning av bestämmelsens räckvidd som betingas härav anser utredningen få tillräckligt uttryck om i författningstexten anges att den verksamhet till vars förmån expropriationsbefogenheten gäller skall vara av väsentlig betydelse för riket eller orten eller för viss befolkningsgrupp.

I överensstämmelse med vad som anförts nu föreslår utredningen en lagregel av innebörd att expropriation får äga rum även i vissa andra fall än som avses i övriga bestämmelser i kapitlet om expropriationsändamålen, nämligen när ändamålet med expropriationen är att tillgodose behovet av utrymme för byggnad, lokal eller annan anläggning för verksamhet som är avsedd att drivas av staten eller av kommun eller annan sådan menighet eller annars är av väsentlig betydelse för riket eller orten eller för viss befolkningsgrupp.

Det torde enligt utredningens mening med stöd av bestämmelsen vara möjligt att, liksom hittills, exproprieras utrymme för enskilda undervisningsanstalter och sjukhus, om bara den tillämnade verksamheten bedöms få den allmänna betydelse som förutsätts i lagrummet.

Vidare ger bestämmelsen expropriationsbefogenhet för samlingslokaler och liknande utrymmen i samma utsträckning som f.n. Nuvarande bestämmelser i ämnet kan därför enligt utredningen tjäna till ledning även vid tillämpningen av den föreslagna bestämmelsen.

Den nu föreslagna expropriationsregeln bör vidare enligt utredningens uppfattning kunna utnyttjas inte bara för att skaffa utrymme för arbetslokaler o.d. utan också för att komma över utrymmen för sådana personalbostäder och andra anläggningar som anses behövliga för att verksamheten skall kunna drivas och skötas på ett ändamålsenligt sätt.

I 102-105 §§ ExL ges vissa särskilda bestämmelser om expropriation av mark för samlingslokaler. Enligt utredningens bedömning är det emellertid inte nödvändigt att i lagtexten ta in motsvarigheter till föreskrifter av nu angiven art. Det torde få ankomma på tillståndsgivande myndighet att från fall till fall avgöra i vad mån sökanden har nödvändiga kvalifikationer för att erhålla expropriationsrätt och om tillstånd bör förenas med villkor av särskilt slag, exempelvis om återlösningsrätt.

3.11.3 Remissyttrandena

Postverket framhåller, att det är tveksamt om verket enligt gällande rätt äger exproprieras för tillgodoseende av behov av utrymme för byggnad, lokal m.m. Hittills har dock frågan om expropriation för verkets räkning aktualiserats bara i undantagsfall. I allmänhet har utrymmesbehovet för postala anläggningar kunnat säkerställas genom stadsplaneåtgärder. Att genom den nu föreslagna regeln tveksamheten om verkets expropriationsrätt undanröjs får dock anses värdefullt. *Fiskeristyrelsen* finner förslaget till nytta för fisket, när det gäller att t.ex. tillgodose eventuellt behov av utrymme för samlingslokaler åt fiskarebefolkningen på en ort.

Inte heller *statens nämnd för samlingslokaler* har någon erinran mot förslaget. Nämnden förutsätter därvid att bestämmelsen skall äga tillämpning även beträffande studentkårslokaler. Nämnden tillägger att expropriationsinstitutet endast i något enstaka fall har behövt tillgripas för att tillgodose markbehovet för allmänna samlingslokaler. Möjligheten att påkalla expropriation kan dock antas ha underlättat frivilliga markförvärv.

Som har redovisats i avsnittet 3.2.3 anser *landstingsförbundet*, att landsting bör generellt ges rätt till expropriation. *Kommunalförbundet för Stockholms stads och läns regionala frågor* slår fast att i utredningens förslag expropriationsrätten för sedvanliga landstingsändamål måste anses bibehållen i tidigare omfattning men kritiserar kommunbegreppet i den föreslagna lagtexten som enligt förbundets uppfattning bör omfatta också sekundärkommun.

Kommunförbundet anför, att det kan bli nödvändigt med en fort-löpande anpassning av expropriationsändamålen till vidgade kommunala uppgifter.

Enligt *Svea hovrätt* har förslaget fått alltför vid avfattning, inte minst med tanke på statens och kommunernas växande uppgifter. Även om utvecklingen går snabbt bör det vara möjligt att alltefter verkliga behov uppstår komplettera förteckningen över expropriationsgrunder.

Vissa speciella expropriationsändamål tas upp av några remissinstanser. I fråga om expropriation för jordbruksrationalisering anför *lantbruksstyrelsen* att lantbruksnämndernas olika instrument för främjande av strukturrationaliseringen — utöver inlösenreglerna i FBL — visat sig i stort sett tillräckliga för att ge strukturutvecklingen en godtagbar inriktning och omfattning. Behov av sådant tvångsmedel som expropriation har inte förelegat. Sedan ett par år tillbaka har utbudet av fastigheter som lämpar sig som tillskottsjord varit lägre än tidigare särskilt i de södra delarna av landet. Skulle det visa sig att denna tendens inte är tillfällig och att utbudet av mark skulle minska ytterligare, blir det enligt styrelsen aktuellt att överväga vad som kan göras för att än mer stimulera försäljning av mark för rationaliseringsändamål. En förbättring av nuvarande ordning kan enligt styrelsens mening då komma ifråga, dock inte expropriation.

3.12 Allmänna avvägningsfrågor

3.12.1 Gällande rätt

I 1 § första stycket ExL uppställs som förutsättning för att expropriation skall få ske att Kungl. Maj:t 'prövar det nödigt'. Innebörden av detta rekvisit utvecklas inte närmare i lagens förarbeten. Viss vägledning lämnar dock bestämmelsen i 5 § andra stycket. Enligt detta lagrum får expropriation, under förutsättning att mer än ett lämpligt område står till buds, inte äga rum beträffande sådant område, vars avstående eller upplåtande medför större olägenhet än vad som är nödvändigt. Vidare föreskrivs i samma lagrum att man skall se till att ändamålet med expropriationen vinnas med minsta olägenhet för annan, dock att en avvägning alltid måste ske så att den exproprierande inte vållas oskälig kostnad.

3.12.2 Utredningen

Utredningen anför, att omfattningen och arten av den behovsprövning som skall föregå varje tillstånd till expropriation är mycket sparsamt

behandlad i gällande rätt. Det torde emellertid ligga i sakens natur att det är en synnerligen vansklighet uppgift att ge en generell regel om vilka hänsyn som bör tas av tillståndsmyndigheten. De situationer i vilka expropriation begärs är nämligen mycket varierande. Några huvudlinjer anser sig utredningen dock kunna urskilja.

Den första gemensamma fråga som uppställer sig är om expropriation över huvud taget skall få tillgripas innan man först försökt uppnå en uppgörelse i godo. Otivelaktigt, säger utredningen, talar starka skäl för att man först bör försöka komma fram på frivillighetens väg innan man tillgriper ett rättsligt förfarande. Man torde kunna förutsätta att det normala blir att denna möjlighet prövas först. Emellertid bör enligt utredningens mening undvikas att genom föreskrift i lag binda parterna vid ett visst handlingsmönster. Fall kan nämligen otivelaktigt uppkomma när ett försök att uppnå en frivillig uppgörelse framstår som förenat med så oproportionerligt mycket arbete att det förefaller enklare att gå till expropriation direkt. Eller man kan tänka sig t.ex. det fallet att en väg skall dras fram genom ett område där ett stort antal personer äger var och en några kvadratmeter mark. Om inte enighet om pris och övriga villkor kan uppnås med alla eller övervägande flertalet kan det mången gång från rättvisesynpunkt framstå som lämpligast att domstolen får pröva samtliga överlåtelser.

Utredningen granskar också närmare de situationer då flera alternativa platser står sökanden till buds. De regler som för dessa fall lämnas i 5 § andra stycket ExL finner utredningen i och för sig knappast skäl att ifrågasätta. Man bör nämligen kunna begära av expropriationssökanden att han, när två för ändamålet lika användbara områden står till buds, begagnar sig av det område vars avstående medför minsta olägenhet för innehavaren. Även i övrigt anser utredningen det naturligt att en expropriation genomförs på sådant sätt att minsta möjliga olägenhet orsakas annan person. En avvägning måste dock alltid göras med hänsyn till kostnaderna för den exproprierande. Någon anledning att lagfästa dessa tämligen självklara principer föreligger knappast enligt utredningens mening.

Större problem anser utredningen att de situationer vållar där valmöjligheten för den exproprierande framstår som beskuren, samtidigt som hans motparter — fastighetsägaren och övriga sakägare — kan åberopa goda skäl mot att de skall avhändas sin egendom eller rätt. Naturligen måste ofta uppstå lägen där parternas intressen måste vägas mot varandra och någonderas intresse måste uppoffras. Vilka hänsyn som därvid skall tas anser utredningen bli beroende på förhållandena i det särskilda fallet. Självfallet måste alltid en mycket omsorgsfull granskning göras av de motiv som åberopas av expropriationssökanden. Utvägar till alternativa lösningar måste noggrant prövas, allt dock inom

ramen för vad som kan anses vara rimligt att kräva när det gäller att ålägga parterna att förebringa utredning.

3.12.3 Remissyttranden över justitiedepartementets promemoria

I departementspromemorian om expropriationsförfarandet behandlas bl.a. frågan om tillståndsmyndigheten (se avsnittet 4.1.3). Den allmänna behovs- och lämplighetsprövningen berörs dock inte närmare. Vissa remissinstanser har dock tagit tillfället i akt att i sina yttranden över promemorieförslaget ta upp vissa av de nu behandlade avvägningsfrågorna.

Länsstyrelsen i Göteborgs och Bohus län upplyser, att det i flera fall i samband med expropriationsansökningar uppkommit fråga, i vilken mån den exproprierande skall vara skyldig att styrka att han sökt nå frivillig uppgörelse om markförvärvet genom förhandlingar med markägaren. Det skulle enligt länsstyrelsen vara av värde att i lagen uttalades hur långt den exproprierandes skyldighet i denna fråga bör sträcka sig. Enligt länsstyrelsens mening bör det inte i detta avseende ställas alltför stora krav — eventuellt inte några krav alls — på den som ansöker om rätt till expropriation.

Sveriges industriförbund anför, att efter 1971 års ändringar i ExL kommer expropriation att kunna ske i ett mycket långsiktigt perspektiv. Den faktiska bebyggelseutvecklingen kan vid expropriationen framstå som oviss och det torde i flertalet fall stå öppet att utveckla olika alternativ. Kommunernas markpolitik förutsätts vidare enligt förbundet gå ut på att skapa stora markreserver. Det kan enligt förbundet mot denna bakgrund sägas, att redan utformningen av expropriationsgrunderna innebär, att de hittills gällande intresseavvägningsgrunderna vid expropriation förlorat det mesta av sin praktiska betydelse. Förbundet anser att det i stort sett alltid blir möjligt att genomföra expropriation för en kommun tämligen oavsett den faktiska planmässiga nödvändigheten. Hänsynstagandet till motpartens olägenheter kan knappast få samma utrymme som tidigare. Förbundet anser vidare att det allmänt kan sägas att den självständiga betydelsen av en intresseavvägning avtagit betydligt genom förändringen av expropriationsgrunderna.

Enligt Sveriges villaägareförbund är det mot bakgrund av den omfattande kommunala expropriationsbefogenhet som numera gäller erforderligt att bibehålla ett lagligt stöd för att avslå onödigt omfattande eller otillräckligt underbyggda expropriationsansökningar från kommuner. Förbundet anser det angeläget, att expropriation inte får genomföras utan föregående frivilliga förhandlingar. Förbundet förutsätter att den nya expropriationslagen inte bara bibehåller utan i stället skärper de

skyddsföreskrifter, som finns i nu gällande lagstiftning, så att enskilda villafastigheter inte kan bli föremål för överdrivna eller omotiverade expropriationsanspråk.

4 Tillstånd till expropriation m.m.

4.1 Tillståndsmyndighet i expropriationsärenden

4.1.1 Gällande rätt

Fråga om tillstånd till expropriation prövas enligt 1 § ExL av Kungl. Maj:t. Ett undantag från denna regel finns i 89 § andra stycket ExL. Undantaget, som rör expropriation i vissa fall för elektrisk svagströmsledning, torde sakna större praktisk betydelse.

Expropriationsförfarandet inleds med en ansökan hos Kungl. Maj:t om tillstånd till expropriation. Ärendet remitteras därefter regelmässigt till länsstyrelsen, som bereder personer, sammanslutningar och myndigheter som berörs av ansökningen tillfälle att yttra sig. Sedan utredningen fullständigats redovisar länsstyrelsen ärendet till Kungl. Maj:t med eget yttrande. Från vederbörande departement remitteras ärendet eventuellt till ytterligare någon myndighet. Exempelvis brukar i ärenden angående expropriation för tätbebyggelse yttrande inhämtas från planverket. Ärendet avgörs slutligen genom beslut av Kungl. Maj:t i statsrådet.

Antalet ärenden om medgivande till expropriation som handlagts av Kungl. Maj:t under ett år varierar inom ganska vida gränser beroende på bl.a. investeringsverksamhetens omfattning men synes vanligen uppgå till omkring 150. Det övervägande antalet ärenden gäller expropriation för tätbebyggelse och högspänningsledningar. Expropriationsärendena är till sin omfattning mycket skiftande. Många ansökningar berör endast en eller några få markägare men inte så sällan förekommer ärenden om exempelvis expropriation för elektrisk stamlinje, som berör hundratals jordägare. Handläggningstiden varierar normalt från några månader upp till ett par år.

Genom expropriationen får den exproprierande en rätt till den därmed avsedda fastigheten som går före alla andra rättigheter till den. Expropriation är därför av värde även om fastighetsägaren skulle medge att hans fastighet tas i anspråk. S.k. proformaexpropriationer är därför inte sällsynta.

Också när fråga är om inlösen av fast egendom med stöd av annan

lagstiftning än ExL är Kungl. Maj:t i stor utsträckning tillståndsmyndighet.

Enligt 1902 års ellag finns två olika slag av koncession för starkströmsanläggningar, områdeskoncession och linjekoncession. Områdeskoncession avser i princip detaljdistribution inom ett geografiskt begränsat område och omfattar det s.k. närdistributionsnätet. De starkströmsledningar som erfordras för att fördela kraften inom området får koncessionshavaren dra fram utan särskilt tillstånd av myndighet. Linjekoncession avser starkströmsledning med en i huvudsak bestämd sträckning. Vanligen är det fråga om ledning som behövs för kraftöverföring från produktionskälla till större förbrukare och till återdistributör.

Koncessionsmyndighet i första instans i fråga om elektrisk starkströmsledning är i princip kommerskollegium. Frågan om expropriation för sådan ledning prövas däremot av Kungl. Maj:t (1 § 1902 års ellag). Kungl. Maj:ts tillstånd behövs inte om fastighetsägaren har förklarat sig villig att upplåta nyttjanderätt eller servitutsrätt för starkströmsledningen och expropriation av rättigheten medför endast ringa men. I sådant fall kan ärendet hänskjutas direkt till fastighetsdomstolen, som har att pröva om de angivna förutsättningarna för expropriation föreligger.

Det förekommer ofta att den som ansöker om linjekoncession samtidigt begär expropriationsrätt beträffande ledningen eller del därav. För att i sådant fall ansökningen om koncession och framställningen om expropriationsrätt skall kunna prövas samtidigt har Kungl. Maj:t här förbehållit sig rätten att pröva även koncessionsfrågan (brevet 1957:603 angående bemyndigande för kommerskollegium att meddela vissa tillstånd beträffande elektriska starkströmsledningar m.m.). Sedan koncessionsärendet beretts av kollegiet överlämnas det till Kungl. Maj:t för avgörande, varvid kollegiet brukar redovisa sin mening i både koncessions- och expropriationsfrågan.

Beslut om inlösen med stöd av lagen om inlösen i vissa fall av rätt till gruva m.m. meddelas av Kungl. Maj:t (1 §). I fråga om sådan inlösen skall de allmänna bestämmelserna i ExL gälla i tillämpliga delar. På grund av hänvisning gäller vidare ExL:s bestämmelser i fråga om inlösen enligt lagen angående stenkolsfyndigheter m.m. (14 § 1 mom., 50, 52 och 57 §§).

Beslut om inlösen enligt lagen om tvångsinlösen av vanhävdad jordbruksegendom meddelas av Kungl. Maj:t med riksdagens samtycke (1 §). I fråga om inlösen hänvisas till ExL:s bestämmelser.

Från huvudregeln att Kungl. Maj:t lämnar tillstånd till inlösen finns — utöver det som redan nämnts — åtskilliga undantag. De viktigaste återfinns i BL (se t.ex. 18 och 41 §§). I de åsyftade bestämmelserna ges kommun rätt att lösa mark som i fastställd plan avsetts till gata m.m.

Inlösen grundas i dessa fall direkt på planen. Skälet till de nämnda undantagen är främst att de planer, som det är fråga om, redan tidigare har granskats och fastställts i särskild ordning.

Mark som behövs för allmän väg kan tas i anspråk tvångsvis antingen med vägrätt enligt väglagen eller genom expropriation med stöd av ExL. Institutet vägrätt är i åtskilliga hänseenden annorlunda utformat än expropriation. Den inledande fasen vid expropriation, då rätten till expropriation m.m. fastställs, motsvaras i väglagen av att arbetsplan för vägen upprättas och i förekommande fall fastställs (31 §). Arbetsplan fastställs i princip av statens vägverk efter samråd med länsstyrelsen (18 § första stycket). Marken anses tagen i anspråk när vägens sträckning över fastigheten tydligt utmärkts på marken och vägarbetet påbörjats på fastigheten. Från vägrätt som uppkommer genom att enskild väg förändras till allmän kan bortses i detta sammanhang.

Tillstånd till inlösen enligt VL lämnas inte av Kungl. Maj:t utan av vattendomstol, som samtidigt behandlar ersättningsfrågorna.

4.1.2 *Frågans tidigare behandling*

Den år 1946 tillkallade markutredningen lade år 1947 fram ett betänkande med förslag till ändring i ExL (SOU 1948:4). I betänkandet togs bl.a. upp frågan om överflyttning av beslutanderätten i ärenden om tillstånd till expropriation från Kungl. Maj:t till länsstyrelse. Utredningen uttalade att man skulle vinna en sakligt sett välmotiverad decentralisering av expropriationsärendena och även en i och för sig önskvärd avlastning från Kungl. Maj:t genom att flytta över beslutanderätten i vissa expropriationsärenden till länsstyrelse. Då en rationell lösning enligt utredningens mening inte stod att vinna utan att samtidigt en decentralisering genomfördes av beslutanderätten i vissa planärenden och endast en begränsad tid stått utredningen till buds, avstod den emellertid från att lägga fram förslag i frågan.

I prop. 1949:184 med förslag till ändringar i ExL med anledning av markutredningens förslag uttalade föredragande departementschefen (s. 230) att en viss decentralisering var önskvärd även enligt hans mening. Departementschefen hänvisade till att decentraliseringsutredningen skulle behandla såväl detta som näraliggande spörsmål. Denna utredning avgav också år 1949 en promemoria, vari föreslogs att beslutanderätten i ärenden om expropriationstillstånd skulle decentraliseras till länsstyrelserna. Förslaget, som inte blev remissbehandlat, ledde emellertid inte till någon åtgärd.

I det av eldistributionsutredningen år 1968 avgivna betänkandet (SOU 1968:39) Elddistributionens rationalisering föreslås att Kungl. Maj:t skall kunna delegera till kommerskollegium beslutanderätten i sådant ärende

som avser tillstånd till expropriation av nyttjanderätt eller servitutsrätt för elektrisk starkströmsledning, dock med skyldighet för kollegiet att lämna över ärendet till Kungl. Maj:t, om länsstyrelse eller naturvårdsverket från allmän synpunkt bestrider bifall till ansökningsen. Enligt utredningens mening kan det sålunda föreslagna systemet lämpligen åstadkommas genom att en bestämmelse införs i ExL om rätt för Kungl. Maj:t att i expropriationsärende delegera beslutanderätten till kommerskollegium, varefter Kungl. Maj:t i administrativ ordning föreskriver de särskilda villkor som skall gälla för kollegiets befattning med hithörande ärenden.

Som alternativ till den föreslagna ordningen förordar utredningen att den som söker koncession för elektrisk starkströmsledning och samtidigt önskar expropriationsrätt skall ge in expropriationsansökan till kommerskollegium som efter beredning av koncessions- och expropriationsärendet lämnar över det till Kungl. Maj:t.

Eldistributionsutredningens betänkande har remissbehandlats. Remissutfallet i förevarande delar var splittrat. Utredningens huvudförslag tillstyrktes av bl.a. *vattenöverdomstolen* och *kommerskollegium* samt *länsstyrelserna i Stockholms och Kalmar län*. *Vattenfallsverket* och *länsstyrelsen i Norrbottens län* förordade utredningens andrahandsförslag.

Elverksföreningen ställde sig tveksam till huvudförslaget och framhöll att detta i praktiken inte torde leda till en önskvärd förenkling, eftersom överklaganden torde kunna förutses i sådan omfattning att resultatet i stället kunde bli en långsammare procedur. Föreningen utgick från att frågan skulle komma att prövas ytterligare av expropriationsutredningen. *Kammarkollegiet* förklarade sig inte kunna biträda utredningens förstahandsförslag. Att tillägga kommerskollegium befogenhet att besluta om expropriation av nyttjanderätt eller servitutsrätt skulle innebära ett principiellt avsteg från de regler som gäller om expropriation. Ett sådant avsteg kunde inte godtas med mindre starka skäl talade för det och enligt kammarkollegiets mening hade sådana skäl inte förebragts.

Den beredning av bl.a. eldistributionsutredningens förslag som efter remissbehandlingen påbörjades inom industridepartementet syftade till att åstadkomma en helt ny lagstiftning om elektriska anläggningar. Frågan om eldistributionens rationalisering har emellertid ansetts kräva ytterligare överväganden. Ny lagstiftning har därför fått anstå såvitt avser tillståndsreglerna (prop. 1970:139). En ny utredning om eldistributionens och elproduktionens organisation tillkallades år 1971, se riksdagsberättelsen 1972 I:14. Utredningen kan ta upp också frågan om koncessionslagstiftningens utformning.

Expropriationsutredningen berör i sitt betänkande Expropriationsändamål och expropriationsersättning m.m. även frågan om tillstånds-

myndighet i expropriationsärenden.

Utredningen framhåller bl.a. att åtskilligt skulle vara att vinna om föreskriften om obligatorisk prövning av Kungl. Maj:t reserverades för fall där parterna inte är ense om att expropriationsrätt får utövas. Något avgörande hinder bör enligt utredningens mening inte möta mot en regel av sådan innebörd. Såväl fastighetsägare som rättighetshavare har redan ett fullt tillfredsställande skydd som inte på något sätt skulle rubbas. Frågan om ett mera generellt avsteg från den nu gällande regeln att fråga om tillstånd till expropriation prövas av Kungl. Maj:t återverkar emellertid i viss utsträckning på uppläggnings- och expropriationsförfarandet i stort. Utredningen menar därför att frågan bör tas upp till slutlig prövning först i samband med översynen av hela expropriationsförfarandet. I avvaktan på det förordas till en början att reglerna om proformaexpropriation av särskild rätt att dra fram elektrisk ledning behålls.

Utredningen erinrar i fortsättningen om att det vid sidan av den begränsade rätt till proformaexpropriation, som ExL och 1902 års ellag f.n. medger, finns flera fall där inlösen kan ske utan särskild föregående prövning av Kungl. Maj:t. Enligt utredningens mening bör flera av dessa fall föras över till den nya expropriationslagen. Det kan emellertid knappast komma i fråga att förlänga expropriationsförfarandet genom att i dessa fall ha en obligatorisk tillståndsprövning av Kungl. Maj:t. Tvärtom synes det enligt utredningens mening vara uppenbart att lagens huvudregel måste föras med ett antal undantag.

Utredningen berör härefter de s.k. planfallen enligt bl.a. 18 och 41 §§ BL. Ganska likartat med dessa anges det fallet vara att väghållare för allmän väg önskar exproprieras mark, som enligt fastställd arbetsplan skall ingå i vägen. Arbetsplanen kan nämligen i stor utsträckning jämföras med stadsplan. Ett annat likartat fall anser utredningen vara då allmän vatten- och avloppsanläggning skall tas om hand av annan huvudman än kommun. Inom område med fastställd generalplan eller stadsplan grundas kommuns lösningsrätt för ledningsändamål på planen och utredningen finner det svårt att inte anlägga samma betraktelsesätt när annan huvudman önskar utöva inlösningsrätt inom planlagt område.

Utredningen framhåller som gemensamt för de nämnda fallen att rätten till inlösen grundas på en plan som tidigare har granskats och fastställts av myndighet, i åtskilliga fall av Kungl. Maj:t. Utredningen föreslår därför att — i likhet med vad som f.n. i stor utsträckning redan gäller — avsteg görs från huvudregeln om krav på Kungl. Maj:ts förordnande i de åsyftade fallen. Utredningen föreslår att expropriationstillstånd i dessa fall lämnas av domstolen. Detsamma bör gälla beträffande expropriation för ledning för vatten till husbehovsförbrukning.

Expropriationsutredningens förslag i denna del har vid remissbehandlingen fått ett gynnsamt mottagande. *Luftfartsverket* erinrar om att bestämmelserna i 34 § ExL om hänvisning till sakägare att i särskild rättegång föra talan om ersättning för skada eller intrång leder till proformaexpropriationer som i onödan belastar Kungl. Maj:t. Föreskriften i 1902 års ellag om att kraftledningsexpropriationen får medföra endast ringa men för att expropriationstillstånd av Kungl. Maj:t skall kunna undvaras har enligt bl.a. *vattenfallsverket* gett anledning till tvekan hos domstolarna. Det är därför önskvärt att orden 'ringa men' utmönstras ur lagtexten.

Beträffande vad som i övrigt i denna del förekommit vid remissbehandlingen hänvisas till justitiedepartementets promemoria s. 50-51.

4.1.3 Justitiedepartementets promemoria

Inledningsvis framhålls i promemorian att en anledning till att beslutanderätten i ärenden om medgivande till expropriation i så stor utsträckning förbehållits Kungl. Maj:t torde ha varit en önskan att skapa garantier för en enhetlig praxis. Eftersom Kungl. Maj:ts beslut inte kan överklagas kan också handläggningen av tillståndsfrågorna ske med minsta möjliga tidsutdräkt. I promemorian anförts att systemet emellertid har vissa nackdelar. Expropriationsärendena utgör en inte obetydlig belastning för Kungl. Maj:ts kansli. Åtskilliga ärenden är uppenbarligen inte av sådan vikt att beslutanderätten bör tillkomma Kungl. Maj:t. Det gäller särskilt ärenden i vilka parterna är eller får antas vara överens i tillståndsfrågan. Den särskilda prövningen hos Kungl. Maj:t innebär i sådana ärenden en onödig omgång och tidsutdräkt. Enligt promemorian är antalet proformaexpropriationer dock i minoritet. Flertalet ansökningar torde bestridas av åtminstone någon eller några sakägare.

Enligt promemorian äger de skäl som anförts för den nuvarande ordningen alltjämt sin giltighet. Till dem kommer att många ärenden är av sådan större allmän betydelse att avgörandet bör träffas av Kungl. Maj:t. I promemorian uttalas att man därför i princip bör hålla fast vid den nuvarande huvudregeln. Frågan gäller om det är möjligt att göra undantag från den.

I promemorian framhålls att en av anledningarna till den tidsutdräkt som förekommer i expropriationsärenden är att förfarandet är uppdelat i administrativ behandling av tillståndsfrågan och domstolsprövning av ersättningarna. Genom att den exproprierande har fått möjlighet att väcka talan vid domstol redan innan tillståndsprövningen har avslutats och genom att reglerna om förhandstillträde ändrats har olägenheterna av långa handläggningstider minskat och nackdelarna med en uppdelning av prövningen blivit mindre framträdande. Önskemålet att få till stånd en

förenkling och effektivisering av expropriationsförfarandet gör sig enligt promemorian emellertid alltjämt gällande.

Härefter diskuteras i promemorian lämpligheten av att handläggningen av tillstånds- och ersättningsfrågor koncentreras till domstol. Mot en sådan ordning kan emellertid enligt promemorian anföras betänkligheter av både principiell och praktisk art. Lösningen får därför åstadkommas efter andra riktlinjer.

I promemorian erinras om den befattning som länsstyrelse tar med ärenden om tillstånd till expropriation. Det framhålls att länsstyrelsen har att pröva ärendet noga och själv ta ståndpunkt till frågan om det begärda tillståndet bör lämnas eller ej. Enligt promemorian synes det i åtskilliga ärenden innebära onödig omgång och besvär att överlåta det slutliga avgörandet till Kungl. Maj:t. Dels förekommer i en del ärenden inga stridiga intressen, dels sker avvägningen i många fall mellan olika intressen av främst lokal karaktär, en avvägning som länsstyrelsen är väl skickad att utföra.

Om prövningen av vissa expropriationsärenden av mindre vikt eller enklare beskaffenhet delegeras till länsstyrelsen, uppnås otvivelaktigt en viss förenkling och arbetsbesparing. Några betänkligheter från rätts-säkerhetssynpunkt torde inte möta mot en sådan ordning. Skulle riktigheten eller lämpligheten av länsstyrelsens beslut sättas ifråga i något fall, står alltid möjligheten öppen att besvärsvägen få frågan underställd Kungl. Maj:ts prövning. Visserligen ligger det en olägenhet i att ärendena måste handläggas i två instanser, om länsstyrelsens beslut överklagas, men denna synpunkt bör enligt promemorian inte överdrivas. Med den begränsning av länsstyrelsens beslutanderätt som förutsätts bör man kunna utgå från att avgörandena i det stora flertalet fall kommer att godtas av parterna. Det merarbete som kan bli följden av enstaka överklaganden väger lätt i jämförelse med det dubbelarbete som följer av att f.n. både beredande organ och Kungl. Maj:t har att ta befattning med samtliga expropriationsansökningar.

I promemorian erinras vidare om att länsstyrelse redan enligt gällande lagstiftning i egenskap av planmyndighet har att fatta beslut som får expropriationsrättsliga verkningar. Enligt BL gäller sålunda bl.a. att det i princip ankommer på länsstyrelsen att fastställa stadsplan eller ändring av sådan. Endast mera omfattande eller eljest ur allmän synpunkt särskilt betydelsefulla fastställelseärenden skall hänskjutas till Kungl. Maj:t. När stadsplan har fastställts har kommunen rätt att lösa i planen ingående mark, som är avsedd till gata eller annan allmän plats. Något särskilt medgivande av Kungl. Maj:t behövs inte. Får länsstyrelsen befogenhet att i viss utsträckning avgöra expropriationsärenden, innebär detta enligt promemorian egentligen inte någon principiell nyhet.

I promemorian föreslås under hänvisning till gjorda överväganden att

Kungl. Maj:t skall ha rätt att förordna att vissa ärenden om tillstånd till expropriation skall prövas av länsstyrelsen.

Härefter behandlas i promemorian frågan om tillståndsmyndighet vid expropriation för elektrisk starkströmsledning. Det uttalas att starka skäl talar för att prövningen av koncessions- och expropriationsfrågorna samordnas även i fortsättningen. I avvaktan på det förslag som utredningen om ledningsrätt väntas lägga fram om bl.a. tillståndsmyndighet i ledningsärende föreslås i promemorian inte nu någon ändring i bestämmelserna om tillstånd till expropriation i 1902 års ellag. Vad som nu gäller enligt 1902 års ellag sägs emellertid visa att Kungl. Maj:t kan behöva delegera rätten att pröva expropriationsansökan även till andra underordnade myndigheter än länsstyrelserna, exempelvis till kommerskollegium.

Sammanfattningsvis anförs i promemorian att i den nya expropriationslagen bör föreskrivas, att Kungl. Maj:t kan överlämna åt annan myndighet att pröva fråga om tillstånd till expropriation beträffande visst slag av ärenden. Talan mot den underordnade myndighetens beslut bör få föras hos Kungl. Maj:t genom besvär. Vid tillämpningen av den föreslagna delegationsrätten bör beaktas att Kungl. Maj:t är tillståndsmyndighet i vissa koncessionsärenden, som också aktualiserar behov av att ta mark i anspråk genom expropriation. Sålunda erinras bl.a. om bestämmelserna om inrättande och drift av allmän flygplats och om rätt att inneha eller driva atomreaktor. Koncessions- och expropriationsfrågorna bör enligt promemorian i regel avgöras av en och samma myndighet. Endast då sambandet mellan frågorna är mycket svagt kan en annan ordning väntas medföra några egentliga fördelar. Ett sådant läge sägs kunna föreligga exempelvis om expropriationen avser utvidgning av en redan befintlig anläggning utan att ny koncessionsprövning aktualiseras.

Beträffande de fall då Kungl. Maj:t skall få överlämna prövningen av ärendet om expropriationstillstånd anförs i promemorian följande. Delegation till länsstyrelsen bör i första hand avse ärenden i vilka ansökan om expropriation medges eller lämnas obestridd. Ansökan torde få anses vara bestridd, när sakägare på saklig grund motsätter sig att expropriation sker. Från bestridanden som hänför sig till att sökanden och sakägaren har skilda uppfattningar om värdet av den egendom ansökan avser torde böra bortses. Därutöver bör länsstyrelsen — även om bestridande sker — kunna pröva ärende som har lokal eller regional anknytning. Är ärendet av större omfattning eller eljest av större allmän betydelse, bör prövningen däremot ankomma på Kungl. Maj:t. Detsamma bör gälla om expropriation skall ske för verksamhet som kräver särskild koncession och sådan meddelas av Kungl. Maj:t. Närmare föreskrifter torde få meddelas i administrativ ordning.

I promemorian erinras slutligen om att expropriationsutredningen för vissa speciella fall föreslagit att Kungl. Maj:ts tillstånd inte skall behövas utan att tillstånd i stället skall meddelas av domstol. De undantag från huvudregeln som utredningen sålunda föreslagit gäller (1) i de s.k. planfallen enligt bl.a. 18 och 41 §§ BL, (2) när väghållare för allmän väg skall expropriera mark som enligt fastställd arbetsplan ingår i sådan väg, (3) när annan huvudman för allmän vatten- och avloppsanläggning än kommun med kommunens medgivande vill expropriera mark, som inom område med fastställd generalplan eller stadsplan avsetts för ledningsändamål, (4) vid expropriation för ledning för vatten till husbehovsförbrukning samt (5) när fastighetsägare har förklarat sig villig att upplåta nyttjanderätt eller servitutsrätt för elektrisk ledning samt expropriation därav medför endast ringa men.

I anslutning härtill anförs i promemorian följande. Vad först angår expropriationsutredningens förslag till handläggningsordning beträffande de s.k. planfallen hänger detta samman med att utredningen i annat sammanhang föreslagit att BL:s regler om rätt till inlösen på grund av fastställd plan m.m. förs över till en ny expropriationslag. Med hänsyn till att byggnadslagstiftningen ses över av bygglagutredningen bör emellertid några mer betydande ändringar i BL inte genomföras nu. Utredningens förslag på denna punkt saknar därför f.n. aktualitet.

Expropriation för vägändamål förekommer f.n. i mycket ringa utsträckning, huvudsakligen beroende på att vägrätten i allmänhet tillgodoser väghållarens behov av rådighet över den erforderliga marken. Den nya väglagen innebär att vägrättsinnehavarens befogenheter ytterligare utvidgas. Därför kommer sannolikt behovet av expropriation för vägändamål att ytterligare minska. En sådan speciell reglering av frågan om tillstånd till expropriation för vägar som föreslagits av expropriationsutredningen synes mot bakgrunden av det anförda inte vara motiverad. Möjlighet finns också att för dessa fall utnyttja den föreslagna delegationsrätten.

Fall där annan huvudman för allmän vatten- och avloppsanläggning än kommun vill expropriera mark för ledningsändamål torde enligt promemorian inte förekomma i sådan utsträckning att det finns anledning att införa särskilda bestämmelser härom.

Frågan om expropriation för ledning för vatten till husbehovsförbrukning har kommit i ett nytt läge genom FBL och promulgationslagen (1970:989) till denna. Genom FBL har skapats möjligheter att bilda servitut för sådan ledning efter ett ganska enkelt förrättningsförfarande oberoende av om åtgärden sker i samband med annan fastighetsbildningsförrättning och oavsett om ägaren till den tjänande fastigheten motsätter sig åtgärden. Reglerna härom avser att ersätta bl.a. lagen om rätt att över annans mark framdraga ledning för vatten till husbe-

hovsförbrukning. Expropriationsutredningens förslag i denna del saknar därmed aktualitet.

Frågan om tillståndsmyndighet i ärenden som gäller elektriska starkströmsledning har behandlats i det föregående. Som framgår av vad som där anförts bör enligt promemorian någon ändring i bestämmelserna om tillstånd till expropriation i 1902 års ellag inte göras nu.

Bestämmelserna om proformaexpropriation för elektriska svagströmsledning i ExL saknar enligt promemorian praktisk betydelse och torde kunna utgå.

Med hänsyn till det anförda har i promemorieförslaget inte tagits upp någon motsvarighet till vad expropriationsutredningen har föreslagit om att expropriationstillstånd i vissa speciella fall skall meddelas av domstol.

4.1.4 Remissyttrandena

Övervägande antalet remissinstanser tillstyrker eller lämnar utan erinran det i promemorian framställda förslaget att Kungl. Maj:t skall kunna delegera beslutanderätten i ärenden om expropriationstillstånd till administrativ myndighet, i första hand länsstyrelse. Bland de instanser som godtar delegationsmöjligheten märks *Svea hovrätt, Stockholms tingsrätt, bankinspektionen, länsstyrelserna i Stockholms, Malmöhus, Göteborgs och Bohus, Kopparbergs och Västernorrlands län, Sveriges industriförbund samt Hyresgästernas riksförbund.*

Endast två remissinstanser, *Sveriges fastighetsägareförbund* och *Lantbrukarnas riksförbund*, ställer sig helt avvisande till förslaget om delegering. Enligt fastighetsägareförbundets mening bör tillståndsprövningen åtminstone inte decentraliseras innan en enhetlig rättstillämpning har utbildats i fråga om expropriation för tätbebyggelse. Fastighetsägareförbundet framhåller att de nackdelar som är förenade med att Kungl. Maj:t är tillståndsmyndighet kan minskas genom en effektivisering av handläggningen.

Lantbrukarnas riksförbund anser att de skäl som anförts i promemorian mot att domstol skall få pröva frågor om expropriationstillstånd inte är invändningsfria. Förbundet erinrar om den tillståndsprövning som ankommer på vattendomstolarna enligt VL och framhåller att denna ordning synes ha fungerat mycket väl. Enligt förbundets mening torde ärendena om expropriationstillstånd kunna behandlas snabbare och rättssäkerheten bli bättre tillgodosedd om tillståndsprövningen delegeras till fastighetsdomstolarna. Kungl. Maj:t bör dock kunna förbehålla sig prövningsrätten vid större expropriationer, och vidare bör ärenden om tillstånd till expropriation för kraftledning kunna delegeras till kommerskollegium. Förbundet anser emellertid att frågan om delegering bör

utredas ytterligare och att t. v. den nuvarande ordningen bör behållas.

Även *Sveriges villaägareförbund* anser att det bör övervägas att låta expropriationstillstånden prövas direkt av domstol.

Viss tvekan om lämpligheten av promemorieförslaget uttalas av *Sveriges advokatsamfund*. Sålunda anser samfundet att förslaget inte på ett tillräckligt preciserat sätt anger förutsättningarna för delegation. Samfundet anser vidare att länsstyrelsernas uppgift som planmyndighet och deras rekrytering med ofta starkt inslag av kommunala intressen kan komma att skapa svårigheter för dem att skilja mellan parter där den ene mestadels är kommun. Enligt samfundets mening är det därför ingalunda säkert att, som förutsätts i promemorian, överklaganden skulle förekomma endast i enstaka fall.

Även *Sveriges fastighetsägareförbund* ifrågasätter lämpligheten av att delegation sker till länsstyrelserna med hänsyn till att kommunala intressen numera är rikligt företrädade där. Enligt *Skånes jordägareförbund* bör samtliga ärenden i vilka expropriation bestritts avgöras av Kungl. Maj:t, vars objektivitet ej påverkas av lokala hänsyn.

Försvarets civilförvaltning framhåller att expropriationer för försvarsändamål i allmänhet torde vara av sådan natur att tillståndsgivningen alltjämt bör förbehållas Kungl. Maj:t. I de enstaka fall då delegation kan ske kan fördelen härav enligt civilförvaltningens åsikt mycket väl motverkas genom tidsutdräkt och besvär vid överklagande av tillståndsmyndighetens beslut.

Från några av de remissinstanser som i princip är positivt inställda till promemorieförslaget om delegering framförs vissa kritiska synpunkter som närmast berör detaljfrågor. Sålunda påpekar *bankinspektionen* att den delegationsrätt som promemorians lagförslag upptar är helt obegränsad. De motivuttalanden i promemorian som avses bli vägledande för användningen av delegationsrätten är enligt bankinspektionens mening ganska oklara i konturerna. Uttalandena i promemorian att delegering bör kunna ske — även vid bestridande — när ärendet är av mindre vikt eller enklare beskaffenhet eller när ärendet har lokal eller regional anknytning leder till att en helt liten del av expropriationerna skulle förbehållas Kungl. Maj:ts prövning, något som knappast torde vara avsett. Huvudregeln att Kungl. Maj:t prövar ärenden om expropriationstillstånd skulle då urholkas betänkligt. Bankinspektionen förordar att bestämmelsen om delegation får det innehållet att Kungl. Maj:t kan uppdra åt länsstyrelsen eller, om särskilda skäl föreligger, åt annan myndighet att pröva fråga om tillstånd till expropriation som inte har bestritts eller som är av mindre vikt från allmän eller enskild synpunkt. Innebörden av det sistnämnda uttrycket får preciseras i motiven. Enligt inspektionens mening kan hel eller huvudsaklig expropriation av äganderätten till fastighet på vilken bedrivs närings-

verksamhet av betydelse eller som används för bostad inte anses vara av mindre vikt från enskild synpunkt.

Också *Svea hovrätt* sätter i fråga om den formella möjligheten till delegation bör ges så vid omfattning som promemorians lagförslag innebär.

Länsstyrelsen i Göteborgs och Bohus län anser att tillståndsprövningen i princip bör kunna handhas av länsstyrelserna. I sådana ärenden där expropriationen berör flera län bör dock tillståndsgivningen vara förbehållen Kungl. Maj:t. Föreskrifterna i ämnet torde kunna utformas efter förebild av 26 § BL. Om den föreslagna lösningen inte godtas utan det i stället i överensstämmelse med promemorieförslaget föreskrivs att Kungl. Maj:t får delegera beslutanderätten beträffande visst slag av ärenden till underställd myndighet, anser sig länsstyrelsen inte kunna ansluta sig till uttalandet i promemorian att delegeringen till länsstyrelse skall — i händelse av bestridande — omfatta endast ärenden av mindre vikt eller enklare beskaffenhet. Länsstyrelserna har tillgång till erforderlig expertis — överlantmätare, länsarkitekt och länsingenjör — och besitter den lokalkännedom som behövs för att kunna bedöma tillståndsfrågor. Dessutom utgör lekmannainflytandet i länsstyrelserna en särskild garanti för en allsidig bedömning av ärenden om expropriationstillstånd. Enligt länsstyrelsens mening bör frågan om delegering inte prövas från fall till fall. I stället bör Kungl. Maj:t efter mönster av 12 § miljöskyddskungörelsen (1969:388) meddela generella föreskrifter, varigenom tillståndsgivningen delegeras i vissa uppräknade typer av ärenden.

Också *länsstyrelsen i Västernorrlands län* förordar att tillståndsgivningen i princip läggs på den underordnade myndigheten med rätt för denna att underställa ärendet Kungl. Maj:ts prövning. Endast då ärendet är av större omfattning eller annars av större allmän betydelse bör det underställas Kungl. Maj:t. Länsstyrelsen sätter i fråga om inte den exproprierande bör ges rätt att i samband med ansökan om expropriationstillstånd begära att ärendet underställs Kungl. Maj:ts prövning.

Länsstyrelsen i Stockholms län anför att delegationen synes kunna utformas i huvudsaklig överensstämmelse med 26 § BL, så att Kungl. Maj:t förbehåller sig beslutanderätten i ärenden som är av större omfattning eller annars av större allmän betydelse eller där expropriationen har samband med fråga vars avgörande ankommer på Kungl. Maj:t, exempelvis vissa koncessionsärenden. Enligt länsstyrelsens mening bör ansökan om tillstånd till expropriation regelmässigt ges in till länsstyrelsen, som har att efter utredning lämna över handlingarna i ärendet med eget utlåtande till Kungl. Maj:t såvida inte länsstyrelsen själv får besluta i ärendet. Även *Hyresgästernas riksförbund* anser att expropriationsansökningar bör ges in till länsstyrelsen. Enligt förbundets

åsiikt bör länsstyrelsen kunna avgöra även ärenden av större omfattning.

Malmö kommunstyrelse tar upp frågan om handläggningen hos Kungl. Maj:t av besvär mot underordnad myndighets avgörande i tillstånds-ärendet. Kommunstyrelsen framhåller att handläggningen bör kunna göras enklare i sådana besvärärenden än i ärenden som avgörs direkt av Kungl. Maj:t. Det kan sålunda sättas i fråga om inte remissförfarande skulle kunna undvaras i åtskilliga fall. Är det t.ex. fråga om expropriation enligt 1 § första stycket punkt 16 ExL synes planverket behöva höras endast i särskilda fall.

Svenska kraftverksföreningen vänder sig mot uttalandet i promemorian om att ExL:s bestämmelser om proformaexpropriation för elektriska svagströmsledningarna saknar betydelse och därför kan utgå. Enligt föreningens mening har proformaexpropriationen i många fall underlättat möjligheten för ledningsägare att få rätt till mark för ledningar. I varje fall intill dess arbetet inom utredningen om ledningsrätt resulterat i en lag om ledningsrätt bör bestämmelserna om proformaexpropriation behållas.

4.2 Återlösen av exproprierad egendom

4.2.1 Gällande rätt

Ett grundläggande villkor vid alla former av expropriation torde vara att den exproprierade egendomen verkligen används för det uppgivna ändamålet. Intresset av att detta villkor uppfylls tillgodoses i ExL efter två olika linjer. Kungl. Maj:t kan sålunda enligt 5 § tredje stycket ExL vid behov meddela särskilda bestämmelser för att trygga att den exproprierade fastigheten används för avsett ändamål. Därefter tillkommer det länsstyrelsen att se till att meddelade bestämmelser följs. Vidare lämnas i 68-70 §§ vissa föreskrifter om återlösningsrätt till exproprierad egendom.

Enligt 68 § ExL föreligger återlösningsrätt till exproprierad fastighet eller särskild rätt, om fastigheten eller rättigheten inte har kommit till användning för det avsedda ändamålet eller om användningen för ändamålet har upphört. En ytterligare förutsättning är att ändamålet är att anse som övergivet. Vidare föreligger återlösningsrätt, om fastigheten eller den särskilda rätten i väsentlig omfattning används för annat ändamål än det avsedda.

Vid expropriation av hel fastighet tillkommer återlösningsrätt den som närmast före expropriationens fullbordande ägde fastigheten eller hans rättsinnehavare. Vid delexpropriation tillkommer motsvarande rätt ägaren av den återstående delen. Vid rättighetsexpropriation är ägaren av den besvärade fastigheten lösningsberättigad.

Rätten till återlösen kan göras gällande om talan väcks inom tjugo år från det expropriationen fullbordades. Om den exproprierande efter det att expropriationen fullbordats uppfört byggnad på fastigheten eller annars lagt ned kostnad på den, kan enligt 68 § andra stycket ExL det som sålunda tillförts fastigheten bli föremål för inlösen i samband med att fastigheten återlöses.

Vid återlösen av exproprierad egendom får enligt 69 § ExL värdet inte sättas högre än till den expropriationsersättning som utgetts. I övrigt gäller lagens bestämmelser om expropriation i tillämpliga delar. Fördelningen av kostnaderna är dock beroende av domstolens prövning.

4.2.2 Utredningen

Enligt utredningens mening är det betydelsefullt att betryggande garantier skapas för att enskilda intressen inte uppoffras onödigtvis och att den exproprierade egendomen verkligen kommer till avsedd användning. Utredningen anser därför att man bör behålla den nuvarande bestämmelsen i 5 § tredje stycket ExL om att Kungl. Maj:t kan meddela särskilda bestämmelser för att trygga egendomens användning för det avsedda ändamålet.

När det gäller reglerna om återlösningsrätt anför utredningen att de inte torde ha praktiskt tillämpats i nämnvärd utsträckning. Sannolikt har de ett visst värde som medel att säkerställa att den exproprierade egendomen verkligen används för sitt ändamål. Utredningen finner det emellertid tveksamt om det finns behov av en så ovillkorlig återlösningsregel som den nuvarande. En sådan måste nämligen enligt utredningen otvivelaktigt förses med ett flertal undantag, om man försöker att i nuvarande skick överföra den till en ny expropriationslag, uppbyggd efter de principer som utredningen tänker sig. Enligt utredningens uppfattning är det mera ändamålsenligt att låta Kungl. Maj:t pröva från fall till fall i vad mån behov av återlösningsrätt kan anses föreligga eller om expropriatens intressen kan tillgodoses på annat sätt. Utredningen föreslår alltså att den nuvarande obligatoriska återlösningsrätten utmönstras ur expropriationslagstiftningen och ersätts med en rätt för Kungl. Maj:t att i förekommande fall förordna om rätt till återlösen inom viss tid och på vissa villkor, allt bestämt med hänsyn till omständigheterna i det särskilda fallet. Enligt utredningens mening torde denna möjlighet för Kungl. Maj:t att förordna om återlösningsrätt få sin största betydelse vid expropriationer där sökanden är enskild person.

4.2.3 Remissyttrandena över utredningens förslag

Utredningens förslag har lämnats utan erinran av flertalet remissin-

stanser. Svea hovrätt ifrågasätter emellertid om det är riktigt att minska återlösningsrätten i så hög grad som föreslagits. Exempel på fall då det enligt hovrättens mening är rimligt att bibehålla återlösningsrätt är expropriation för enskild verksamhet, delexpropriation och upplåtelse av nyttjande- eller servitutsrätt genom expropriation.

Länsstyrelsen i Stockholms län anser att det i och för sig inte finns något att erinra mot utredningens förslag, även om det kan befaras att den kontrollbefogenhet som ankommer på länsstyrelserna kommer att vålla svårigheter vid tillämpningen. När det gäller de situationer där kontroll av användningssättet av den exproprierade egendomen är särskilt befogad pekar länsstyrelsen på institutet tomträttsexpropriation. Ges tillstånd till sådan expropriation, bör det enligt länsstyrelsens mening regelmässigt föreskrivas rätt till återlösen för det fall att marken inte har upplåtits med tomträtt inom viss tid.

Svenska kommunförbundet, som godtar utredningsförslaget, understryker att återlösningsrätten torde få sin största betydelse vid expropriationer där sökanden är enskild person.

4.2.4 Justitiedepartementets promemoria

I promemorian understryks utredningens uttalande om att reglerna om återlösningsrätt inte torde ha tillämpats i nämnvärd utsträckning. Även om reglerna kan ha ett visst värde som medel att säkerställa att den exproprierade egendomen används för sitt ändamål, är det enligt promemorian tveksamt om återlösningsrätten har sådan betydelse att det finns anledning att bibehålla den ens i den modifierade utformning som utredningen har föreslagit. Återlösen av hel fastighet torde sålunda endast undantagsvis tillgodose några berättigade önskemål. Har expropriationen inneburit att det från en fastighet har skilts av ett område som naturligt hör till fastigheten, bör det avskilda området kunna återföras till stamfastigheten, om de skäl som har föranlett expropriationen inte längre föreligger. Intresset härav torde emellertid ofta kunna tillgodoses genom frivilliga överlåtelser och i vissa fall genom åtgärder enligt FBL.

Enligt promemorian hänger emellertid frågan om återlösningsrätten i viss utsträckning samman med spørsmålet i vad mån expropriation skall medges till förmån för enskilda. Först vid behandlingen av kvarstående delar av expropriationsutredningens förslag bör därför ståndpunkt tas till frågan huruvida återlösningsinstitutet bör bibehållas. Promemorieförslaget utgår sålunda från att expropriationsutredningens förslag godtas i allt väsentligt.

4.2.5 Remissyttrandena över promemorians förslag

Några remissinstanser har yttrat sig över frågan huruvida återlös-

ningsinstitutet bör behållas. Sålunda anser *Svea hovrätt* att starka skäl talar för att viss möjlighet till återlösen kvarstår. Även *Sveriges industriförbund* anser att återlösningsinstitutet bör finnas kvar. Enligt industriförbundets mening är det från rättssäkerhetssynpunkt värdefullt att behålla den nuvarande obetingade rätten till återlösen.

Länsstyrelsen i Malmöhus län och *Malmö kommunstyrelse* anser däremot att återlösningsinstitutet bör avskaffas. Enligt kommunstyrelsens mening är bestämmelserna om återlösen helt oförenliga med nutida samhällsutveckling. Bestämmelserna medför bl.a., påpekar kommunstyrelsen, att en kommun i praktiken är förhindrad att av finansiella eller andra bärande skäl inom tjugoförårsperioden övergå till försäljning av tomtmarken inom ett område som ursprungligen exproprierats för tomträttsupplåtelse. Rätt till återlösen skulle annars inträda, och detta skulle i sin tur få orimliga konsekvenser, särskilt om tomterna hunnit bli bebyggda.

Sveriges advokatsamfund förordar visserligen inte att återlösningsinstitutet skall avskaffas men påpekar att institutet är särpräglat och sällan praktiserat.

4.3 Giltigheten av expropriationstillstånd m.m.

4.3.1 Gällande rätt

Då tillstånd till expropriation beviljas, skall Kungl. Maj:t enligt 5 § fjärde stycket ExL bestämma den dag när saken sist skall ha fullföljts genom ansökan om stämning till domstol. Vanligen utsätts därvid en ettårsfrist. Har talan inte väckts inom den bestämda tiden, förfaller frågan om expropriation. I praxis har Kungl. Maj:t emellertid ansetts oförhindrad att förlänga meddelade tidsfrister.

Enligt huvudregeln i 21 § första stycket ExL om befogenhet att väcka talan ankommer det på den exproprierande att ta initiativ till rättegång i expropriationsmål. Skälet härtill är att den exproprierande också efter det han fått expropriationstillstånd bör ha möjlighet att avstå från att begagna sig av sin expropriationsrätt. Har tillstånd till expropriation meddelats och fastigheten tagits i besittning av den exproprierande, får även fastighetens ägare eller annan sakägare, vars rätt berörs av tillträdet, väcka talan. Har den exproprierande tillträtt egendomen anses han nämligen ha manifesterat sin avsikt att fullfölja anspråket på sådant sätt att sakägarna bör ha samma befogenhet som den exproprierande att fullfölja expropriationsfrågan till domstol.

4.3.2 Utredningen

I betänkandet Förtida tillträde, expropriationskostnad m.m. tog expropriationsutredningen upp frågan om rätt att medge förlängning av den tid inom vilken talan skall väckas vid domstol. Utredningen föreslog därvid bl.a. (s. 69) att Kungl. Maj:ts rätt att medge sådan förlängning skulle lagfästas. Vid remissbehandlingen föranledde förslaget ingen erinran. Flera remissinstanser underströk emellertid att det borde finnas synnerligen starka allmänna intressen för att en fastighetsägare annat än under kortare tid skulle behöva tåla de väsentliga intrång i sin rådighet som blev följden av ett expropriationstillstånd. På grund därav borde förutsättningarna för medgivande till förlängning skärpas. Detta kunde enligt några remissinstansers åsikt komma till uttryck genom krav på 'synnerlig vikt för den exproprierande' eller 'synnerliga skäl'. Andra remissinstanser ansåg att förlängning av expropriationstillstånd borde få meddelas endast en gång, varjämte en maximal förlängningstid om förslagsvis fem år borde stipuleras.

Vid den slutliga behandlingen av lagförslaget ansåg departementschefen (prop. 1966:73 s. 41) att den föreslagna lagändringen kunde anstå till den slutliga översynen av ExL.

Expropriationsutredningen återkom till frågan om expropriationstillståndens giltighet i betänkandet Expropriationsändamål och expropriationsersättning m.m. Utredningen framhåller där (s. 143) att det otvivelaktigt är av stort intresse att den tid som förflyter mellan expropriationstillståndet och dagen för anhängiggörandet av expropriationsmålet hålls så kort som möjligt. Utsikterna att effektivt kunna påverka detta lagstiftningsvägen är emellertid enligt utredningen ganska små. Även om en viss maximitid skulle lagfästas, eventuellt i kombination med ett förbud för Kungl. Maj:t att förlänga denna i annat fall än då synnerligen starka skäl gjorde en förlängning motiverad, torde man nämligen knappast kunna hindra sökanden att sedan tiden gått till ända göra en ny ansökan om expropriation. Visserligen skulle detta medföra vissa olägenheter för sökanden men dessa skulle knappast svara mot några motsvarande fördelar för fastighetsägaren. Dennes känsla av obehag och osäkerhet torde nämligen knappast komma att minska så länge det stod fullt klart för honom att motparten ingalunda gett upp tanken på att tvångsinlösa hans fastighet utan endast flyttat fram den tidpunkt då inlösenförfarandet skulle komma att inledas. Utredningen anser därför att man knappast kan effektivt tillgodose fastighetsägarnas intressen på denna punkt i vidare mån än som är fallet i gällande rätt. Däremot talar enligt utredningens mening alltjämt övervägande skäl för att lagfästa Kungl. Maj:ts rätt att medge förlängning av tiden för anhängiggörande av talan.

4.3.3 Remissyttrandena över utredningens förslag, m.m.

Endast ett fåtal remissinstanser har yttrat sig över vad utredningen anfört i fråga om expropriationstillståndens giltighet. *Svea hovrätt* understryker emellertid utredningens uttalande om önskvärdheten att hålla tiden mellan expropriationstillståndet och anhängiggörandet av talan så kort som möjligt, liksom att undvika förlängningar.

Även *Folksam* anser det angeläget att expropriationstillståndens giltighetstid blir så kort som möjligt.

Näringslivets byggnadsdelegation riktar stark kritik mot nuvarande praxis med långvariga expropriationstillstånd. Denna praxis har enligt delegationens mening orsakat missförhållanden som är mycket kännbara och väl dokumenterade. För att komma till rätta med dessa problem förordar delegationen bl.a. att tiden mellan expropriationstillstånd och stämning till domstol får utsträckas till sammanlagt högst fem år, att förfallet expropriationstillstånd normalt ej får förnyas inom loppet av en tioårig karenstid samt att karenstiden får brytas endast av väsentligt ändrade omständigheter som ej kunnat förutses.

I detta sammanhang kan nämnas att Sveriges fastighetsägareförbund i skrivelse till chefen för kommunikationsdepartementet den 3 juni 1970 har tagit upp frågan om de långvariga expropriationstillstånd som meddelats speciellt i Stockholm. Förbundet framhåller i skrivelsen bl.a. att det uppkommer allvarliga olägenheter vid dessa tillstånd och att det är angeläget att de rådande missförhållandena undanröjs.

4.3.4 Justitiedepartementets promemoria

I promemorian föreslås inte någon saklig ändring i de nuvarande reglerna om expropriationstillståndens giltighet och rätten att väcka talan.

4.3.5 Remissyttrandena över promemorian, m.m.

Frågan om expropriationstillståndens giltighetstid har tagits upp av *Svea hovrätt*, *Konungariket Sveriges stadshypotekskassa*, *Sveriges advokatsamfund*, *Sveriges fastighetsägareförbund*, *Sveriges industriförbund* och *Sveriges villaägareförbund*. Enligt hovrättens mening bör det övervägas att ge sakägare viss möjlighet att väcka talan även om tillträde inte har skett. Detta skulle närmast gälla fastighetsägare i fall då lång tid har gått utan att expropriationstillstånd utnyttjats.

Advokatsamfundet, fastighetsägareförbundet och villaägareförbundet trycker hårt på de olägenheter som uppstår när det förflyter lång tid mellan expropriationstillståndet och tidpunkten för talans väckande. Bl.a. försätts, framhåller samfundet, sakägaren inte sällan i en bekymmersam situation när det gäller att fatta beslut rörande fastig-

hetens förvaltning och de kostnader som bör läggas ned på fastigheten. Advokatsamfundet och fastighetsägareförbundet anser därför att det bör införas en bestämmelse om rätt för sakägare att inom viss begränsad tid väcka talan, oavsett om egendomen har tillträtts av den expropriande eller ej. Villaägareförbundet uttalar mera allmänt att det i en ny expropriationslag bör ingå en bestämmelse som tillgodoser den enskilde sakägarens anspråk på ett rimligt rättsskydd.

Stadshypotekskassan pekar på risken för att en fastighet förslummas, om det förflyter alltför lång tid mellan expropriationstillståndet och talans fullföljande. Det bör därför övervägas att införa viss tidsfrist för fullföljandet.

Även industriförbundet anser att de långvariga expropriationstillstånden utgör ett betydelsefullt problem och att skyddet för den enskilde måste förbättras på denna punkt.

I detta sammanhang kan nämnas att frågan om giltigheten av expropriationstillstånd tagits upp i riksdagen i samband med behandlingen av prop. 1971:122. Bl.a. föreslogs i mot. 1971:1512 att fastighetsägare skulle få rätt att hos domstol begära prövning av ersättningsfrågan senast ett år efter det att expropriationstillstånd beviljats. Motionen avlogs av riksdagen.

5 Expropriationsersättningen

5.1 Gällande rätt

Fr.o.m. den 1 januari 1972 gäller nya bestämmelser om ersättning vid expropriation (SFS 1971:915). Dessa bestämmelser har utformats i syfte att dämpa markvärdestegringen och att hindra att samhället vid expropriation för tätbebyggelseändamål skall behöva ersätta vissa värden som har uppstått till följd av samhällets egna insatser och har samband med tätbebyggelseutvecklingen. De centrala bestämmelserna finns samlade i ett särskilt avsnitt som omfattar 7, 8, 10 och 11 §§. 33 § innehåller bestämmelser om värdeberäkningen vid förhandstillträde. Den s.k. presumtionsregeln återfinns i 111 a §. I 115 § finns särskilda bestämmelser om ersättningsberäkningen vid värdestegringsexpropriation.

Enligt 7 § första stycket skall för fastighet som exproprieras erläggas löseskilling motsvarande fastighetens marknadsvärde. Paragrafen har dock försetts med en erinran om att löseskillingen till följd av speciella bestämmelser, bl.a. reglerna om expropriationsföretagets inverkan på fastighetsvärdena, i vissa fall inte överensstämmer med marknadsvärdet.

När en del av en fastighet exproprieras, skall erläggas intrångsersätt-

ning motsvarande den minskning av fastighetens marknadsvärde, som uppkommer genom expropriationen. Intrångsersättningen skall således motsvara skillnaden mellan fastighetens marknadsvärde före expropriationen och restfastighetens marknadsvärde efter expropriationen.

Även annan ekonomisk skada som uppkommer för ägaren skall ersättas. Expropriationsersättningen har således uppdelats i tre ersättningsarter som betecknas löseskilling, intrångsersättning samt annan ersättning.

Enligt fast praxis skall värderingen hänföras till förhållandena vid den tidpunkt då expropriationsmålet slutligt avgörs (se härom prop. 1971:122 s. 174-177). Om den exproprierande har tagit fastigheten i besittning före denna tidpunkt, får dock enligt 33 § hänsyn inte tas till sådana ändringar som uppkommit efter tillträdet. Ersättningen skall emellertid enligt denna paragraf jämkas med hänsyn till eventuell höjning i det allmänna prisläget efter tillträdet.

I expropriationsmål skall i bevishänseende gälla samma principer som i skadeståndsrättsliga mål (prop. 1971:122 s. 167-170, 255 f och 264). Detta innebär att en viss bevisbördan alltid kommer att ligga på den som framställer ett yrkande i målet.

Enligt 7 § andra stycket skall vid bestämmande av expropriationsersättning hänsyn tas till åtagande av den exproprierande att utföra skadeförebyggande åtgärd, om åtagandet är av beskaffenhet att skäligen böra godtagas av den ersättningsberättigade.

Enligt 8 § gäller den allmänna regeln att, om det företag, för vars genomförande fastighet exproprieras, har medfört inverkan av någon betydelse på fastighetens marknadsvärde, löseskillingen skall bestämmas på grundval av det marknadsvärde fastigheten skulle ha haft utan sådan inverkan. Regeln gäller dock endast i den mån det finnes skäligen med hänsyn till förhållandena i orten eller till den allmänna förekomsten av likartad inverkan under jämförliga förhållanden. Denna inskränkning ansluter till de grannelagsrättsliga ersättningsrekvisit som lagfästas i 30 § miljöskyddslagen. Immissionsskador från expropriationsföretaget ersätts således endast om rätt till ersättning för sådana skador föreligger enligt miljöskyddslagen. Motsvarande regler gäller då expropriationsföretaget har en positiv inverkan på markvärderna. Vid delexpropriation skall 8 § tillämpas i fråga om marknadsvärdet före expropriation. Den i 7 § första stycket föreskrivna jämförelsen skall således ske mellan å ena sidan hela fastighetens marknadsvärde före expropriationen med bortseende från expropriationsföretagets inverkan och å andra sidan restfastighetens marknadsvärde efter expropriationen, varvid hänsyn skall tas till sådan inverkan.

10 § innehåller en regel för det fall att åtgärd vidtagits i uppenbar avsikt att höja expropriationsersättningen. Om skäl är därtill, skall

genom åtgärden uppkommen ökning av fastighetens värde inte tas i beräkning vid ersättningsbestämmande.

Enligt 11 § skall bestämmelserna i 7-10 §§ äga motsvarande tillämpning beträffande särskild rätt till fastighet, som avstås på grund av expropriation. Därvid skall 10 §, i fall då åtgärd vidtagits av fastighetens ägare i avsikt som där anges, tillämpas så att den exproprierande erhåller gottgörelse genom minskning av ägaren tillkommande ersättning.

Den s.k. presumtionsregeln i 111 a § gäller vid expropriation av mark för ändamål som avses i 1 § första stycket 16 (tätbebyggelse och tomrättsupplåtelse) och har till syfte att förebygga oförtjänt markvärdestegring. Presumtionsregeln skall hindra att samhället vid expropriation som sker för att genomföra tätbebyggelse eller för att utveckla sådan bebyggelse skall behöva ersätta värden som har uppstått till följd av förväntningar om ändring i markens tillåtna användningssätt. Presumtionsregeln innebär en lösning av problemet att skilja den värdestegring som sålunda inte bör ersättas från sådan värdeökning som saknar samband med den väntade tätbebyggelseutvecklingen (prop. 1971:122 s. 178-187, 255-258 och 264 f). Enligt 111 a § första stycket skall vid bestämmande av löseskilling sådan ökning av fastighetens marknadsvärde av någon betydelse som ägt rum under tio år före ansökningen om expropriation — dock högst femton år före talans väckande vid domstol och enligt punkt 4 i övergångsbestämmelserna inte i något fall tidigare än från den 1 juli 1971 - räknas ägaren tillgodo endast i den mån det blir utrett, att den beror på annat än förväntningar om ändring i markens tillåtna användningssätt. Det gäller således en presumtion för att en värdeökning beror på förväntningar om ändring i markens tillåtna användningssätt. Endast i den mån presumptionen motbevisas utgår ersättning för den markvärdestegring som inträffat. Vid delexpropriation skall presumtionsregeln tillämpas i fråga om värdet före expropriationen. I lagtexten har uttryckligen angivits att värderingen skall ske med hänsyn till fastighetens skick när ersättningsfrågan avgörs eller, om tillträde skett, vid tiden för tillträdet.

Har stadsplan eller byggnadsplan, enligt vilken marken avsetts för enskilt bebyggande, fastställts under tid då presumtionsregeln är tillämplig men före ansökningen om expropriation, skall enligt 111 a § andra stycket regeln tillämpas endast på värdestegring som inträffat efter planfastställelsen.

I 111 a § tredje stycket finns en särskild garantiregel för egnahemsbebyggelse, som utgör en begränsning av presumtionsregeln. Presumtionsregeln är så utformad att den i allmänhet skall ge fastighetsägaren möjlighet att för expropriationsersättningen förvärva annan jämförlig fastighet, under förutsättning att förvärvet sker inom ett sådant område där någon förändrad markanvändning inte kan förväntas inom över-

skådlig tid. För vissa typer av fastigheter har det emellertid ansetts motiverat att ge en regel som innefattar en uttrycklig garanti för en ersättning som gör det möjligt för ägaren att skaffa sig en likvärdig ersättningsfastighet. Garantin som gäller i de fall då presumtionsregeln skall tillämpas avser fastighet som innehas i huvudsakligt syfte att bereda bostad åt ägaren och honom närstående, dvs. som regel en- eller tvåfamiljshus.

I 111 a § fjärde stycket regleras presumtionsregelns förhållande till 8 § (prop. 1971:122 s. 211, 258 och 264 f). I den mån det blir utrett, att värdestegringen utan att ha samband med förväntningar om ändring i markens tillåtna användningssätt beror på inverkan av det företag för vars genomförande expropriation äger rum, gäller 8 §.

Enligt 115 § skall, när mark exproprieras enligt 1 § tredje stycket, dvs. för väntad värdestegring, 8 § tillämpas på värdestegring som beror av den åtgärd som utgör grund för expropriationen. Kan åtgärden föranleda expropriation jämlikt 1 § första stycket 16 äger 111 a § motsvarande tillämpning.

Av övergångsbestämmelserna till 1971 års lagändringar är punkterna 3 och 4 av intresse i detta sammanhang. Enligt punkt 3 gäller äldre bestämmelser i fråga om grunderna för bestämmande av expropriationsersättning, om talan vid domstol väckts före den 1 januari 1972. Enligt punkt 4 gäller 111 a § som nämnts inte värdeökning som inträffat före utgången av juni 1971.

5.2 *Civildepartementets promemoria*

I civildepartementets promemoria (Ds C 1972:1) Lagstiftning om fysisk riksplanering föreslås att presumtionsregeln skall tillämpas när staten eller kommun exproprierar, oavsett för vilket ändamål det sker och därvid bli tillämplig också vid expropriation av särskild rätt till fastighet.

I promemorian anförts följande om expropriationsändamålen som bakgrund till förslaget om en utvidgning av presumtionsregeln. Expropriation kan i allmänhet ske endast till förmån för kronan, kommun eller vissa andra offentliga rättssubjekt. I en del fall föreligger emellertid expropriationsrätt även för enskilda rättssubjekt. Expropriation kan ske både för företag som medför ökad avkastning av marken och för företag som medför att avkastningen minskar eller kanske byts i underskott. Någon strikt uppdelning av de olika expropriationsändamålen på dessa båda kategorier är inte möjlig. Expropriation för tätbebyggelse kan t.ex. avse både mark för höghusbebyggelse och mark för därmed sammanhängande fritidsområden. I många fall är det emellertid klart att mark exproprieras för ändamål som kommer att medföra att den inte vidare

ger nämnvärd avkastning utan i stället kanske enbart ådrar ägaren kostnader, t.ex. när marken exproprieras för att bevaras som nationalpark eller för att tjäna som skyddsområde kring atomenergianläggning. Enskilda rättssubjekt kan tänkas få exproprieras mark för ändamål som medför en väsentligt ökad avkastning. Som exempel nämns i promemorian att expropriation får äga rum för att bereda utrymme åt näringsverksamhet av större betydelse för riket eller orten eller för viss befolkningsgrupp.

I promemorian anförs vidare att marknadsvärdet av en fastighet med viss förenkling kan sägas bero av två faktorer, dels fastighetens förmåga att ge fortsatt avkastning för det ändamål den f.n. används till, t.ex. jordbruk eller skogsbruk, dels förväntningar om att fastighetens användningssätt skall kunna ändras så att fastigheten ger högre avkastning, t.ex. genom att obebodda mark utnyttjas för tätbebyggelse. Värdestegring på grund av förväntningar om tätbebyggelse uppkommer inte bara i fråga om mark som enligt vad det slutligen visar sig efter planläggning kommer till användning för tätbebyggelse. Innan planläggningen skett och det inte med säkerhet kan bedömas vilka områden den kommer att omfatta, är förväntningarna utspridda över ett område, där det kanske framstår som klart att viss del måste komma att bebyggas medan det är mera osäkert var återstoden av bebyggelsen kommer att förläggas. I fråga om de områden där en sådan osäkerhet föreligger slås värdet av den kommande bebyggelserätten, diskonterad till nuvärde, ut över området i dess helhet. Den som köper en del av området är beredd att betala för de utsikter han sålunda får att använda marken för tätbebyggelse, mer om utsikterna ter sig tämligen säkra, mindre om utsikterna är osäkra. Bortfaller förväntningarna på att tätbebyggelse skall komma till stånd genom planläggning eller expropriation för annat ändamål än tätbebyggelse, förlorar fastigheten också sitt förväntningsvärde. Det går inte att på den allmänna marknaden sälja fastigheten för dess tidigare pris. Enligt promemorian är det då inte heller befogat att samhället, vars planläggning är den avgörande förutsättningen för att tätbebyggelse skall komma till stånd, skall behöva betala för att de förväntade värdena inte kan realiseras när planläggningen uteblir.

Därefter tas i promemorian upp frågan om en utvidgning av presumptionsregeln att gälla oavsett expropriationsändamål. Presumptionsregeln innebär en inskränkning i den allmänna ersättningsregeln att fastighetens marknadsvärde skall ersättas. Inskränkningen avser emellertid endast expropriation för tätbebyggelseändamål samt värdestegringsexpropriation i samband med tätbebyggelse. I det hänseendet syftar presumptionsregeln till att den exproprierande inte skall behöva ersätta värdestegring som uppkommit på grund av förväntningar om ändring i markens tillåtna användningssätt. Värdestegring på grund av förvänt-

ningar om ändring i markanvändningen är emellertid, anföras i promemorian, ett problem även när mark tas i anspråk för andra ändamål än tätbebyggelse. Också i sådana fall kan tidigare uppkomna förväntningar på att tätbebyggelse skall komma till stånd ha medfört en ökning av fastighetens marknadsvärde. I rättspraxis har sålunda förekommit, att vid inlösen på grund av fastställd generalplan marken har värderats med hänsyn till förväntningar om rätt till tätbebyggelse som har förelegat vid tidpunkten för generalplanens fastställande men som enligt generalplanen inte blivit förverkligade. Det är alltså samma typ av förväntningsvärden som samhället enligt 1971 års expropriationslagsreform i princip inte skall ersätta, eftersom de uppkommit genom samhällets egna insatser. När sådana förväntningar inte ersätts i de fall tätbebyggelse kommer till stånd och förväntningarna sålunda faktiskt slagit in, finns enligt promemorian så mycket mindre skäl att samhället skall behöva ersätta dem när de inte infrias. I promemorian anföras vidare, att vad som sålunda sagts om värdestegring på grund av förväntningar om tätbebyggelse har motsvarande tillämpning i fråga om värdestegring som uppkommer på grund av förväntningar om kommande glesbebyggelse eller andra förväntningar om ändrad markanvändning. I fråga om glesbebyggelse är visserligen de förväntningsvärden som kan komma i fråga regelmässigt lägre, men å andra sidan kan förväntningarna vara utspridda över ett betydligt större område. Särskilt inom fritidsområden kring expansiva storstadsområden kan det bli fråga om inte obetydliga förväntningsvärden.

I promemorian erinras om att riksdagen i samband med 1971 års ändringar i byggnadslagstiftningen uttalade (CU 1971:26 s. 5) att ersättning för vägrad rätt till glesbebyggelse frånsett vissa övergångsförhållanden inte bör utgå i fortsättningen. I linje med detta uttalande och 1971 års ändringar i ExL ligger, anföras i promemorian, att förväntningar om ändring i markens tillåtna användningssätt — oavsett vad förväntningarna avser — frånsett övergångsförhållanden inte bör ersättas i något sammanhang när samhället exproprierar. Presumptionsregeln i ExL är utformad så, att ökning av fastighetens marknadsvärde under viss tid ersätts endast om det blir utrett att den beror på annat än förväntningar om ändring i markens tillåtna användningssätt. En sådan regel kan tillämpas också på värdestegring som beror av förväntningar på kommande tät- eller glesbebyggelse eller andra ändringar i markanvändningen som fallit bort genom det företag för vilket fastigheten exproprieras, t.ex. en nationalpark eller en skyddszon. I de fall där någon värdestegring inte inträtt blir å andra sidan presumptionsregeln över huvud taget inte tillämplig. I enlighet med det anförda bör enligt promemorian presumptionsregeln tillämpas vid expropriationsvärdering oavsett för vilket ändamål expropriationen sker.

I promemorian diskuteras vidare frågan om den utvidgade presumptionsregelns tillämpning bör vara förbehållen fall när staten eller kommun exproprierar. Syftet med presumptionsregeln är bl.a. att det allmänna inte skall behöva ersätta vissa värden som skapats genom dess egna insatser. I det fall när presumptionsregeln f.n. kan tillämpas, nämligen vid expropriation för tätbebyggelse och värdestegringsexpropriation, är det endast kommunen och — i fråga om värdestegringsexpropriation — staten som får exproprierar. Om enskilt rättssubjekt tillåts exproprierar, saknas enligt promemorian anledning att låta en värdestegring på grund av förväntningar om ändrad markanvändning, som uppkommit före expropriationen och som realiserar genom densamma, tillfalla den exproprierande och inte fastighetsägaren. Och även när enskilt rättssubjekt exproprierar för ändamål som medför att värdestegring på grund av förväntningar om ändrad markanvändning utsläcks, föreligger enligt promemorian inte tillräckliga skäl att låta den exproprierande undgå att betala fastighetens marknadsvärde inkl. sådan värdestegring. Också om presumptionsregelns tillämpningsområde utvidgas att omfatta samtliga expropriationsändamål bör därför dess tillämpning vara förbehållen fall när staten eller kommun exproprierar.

I fråga om övergångsbestämmelser till den föreslagna utvidgningen av presumptionsregeln erinras i promemorian om att presumptionsregelns tillämpning bakåt i tiden i 1971 års expropriationslagstiftning har begränsats till den 1 juli 1971. Även om tillämpningsområdet vidgas saknas enligt promemorian anledning att göra någon ändring i fråga om nämnda tidpunkt. Efter nämnda dag har funnits anledning räkna med att värdestegring på grund av förväntningar om kommande tätbebyggelse inte ersätts vid en eventuell expropriation. För vilket ändamål en expropriation faktiskt sker måste, anföras i promemorian, sakna betydelse från fastighetsägarens synpunkt. Värdestegring på grund av förväntningar om annan ändring i markanvändningen än för tätbebyggelse torde under tiden från den 1 juli 1971 till offentliggörande av promemorian inte ha kunnat uppkomma i sådan omfattning att det finns skäl att ta särskild hänsyn till den vid utformningen av övergångsreglerna.

5.3 Remissyttrandena

Den föreslagna utvidgningen av presumptionsregeln tillstyrks eller lämnas utan erinran av *hovrätten för Nedre Norrland, Stockholms tingsrätt, lantmäteristyrelsen, länsstyrelserna i Stockholms, Göteborgs och Bohus, Skaraborgs, Västmanlands, Kopparbergs och Jämtlands län, bygglagutredningen, LO, Svenska kommunalarbetsförbundet, Svenska byggnadsarbetareförbundet, Samfundet för fastighetsvärdering, Svenska*

elverksföreningen, Svenska kommunförbundet, Svenska landstingsförbundet, Svenska riksbyggen och Sveriges akademikers centralorganisation.

Förslaget avstyrks av *Svea hovrätt, bankinspektionen, Skånes handelskammare, Skånes handelskammares kommitté för Kristianstads län, Lantbrukarnas riksförbund, Näringslivets byggnadsdelegation, Svenska bankföreningen, Sveriges jordbrukskasseförbund och Sveriges villaägareförbund.*

De kommuner och kommunblock som särskilt yttrat sig över förslaget till utvidgning av presumtionsregeln har regelmässigt godtagit det. I allmänhet behandlar dock kommunerna promemorians olika förslag rörande ersättning och inlösen i ett sammanhang, så att någon särskild ståndpunkt i frågan inte går att urskilja. Endast enstaka kommuner avstyrker den föreslagna utvidgningen av presumtionsregeln.

Lantmäteristyrelsen anser det vara naturligt, att ersättningsprinciperna vid expropriation av mark till förmån för stat och kommun skall vara oberoende av expropriationsgrunden, alltså vare sig det är fråga om naturvård, tätbebyggelse eller annat ändamål. Styrelsen framhåller dock att de praktiska konsekvenserna av förslaget i fråga om glesbebyggelseförväntningar torde bli högst begränsade under de närmaste tio åren, eftersom de förväntningar som förelåg den 1 juli 1971 sannolikt har minskat med tanke på 1971 års ändringar i BL och de nu framlagda lagförslagen.

LO anser att den föreslagna ändringen ökar samhällets möjligheter att komma till rätta med oförtjänt markvärdestegring och förordar därför starkt en utvidgning av presumtionsregelns tillämplighet. Svenska kommunalarbetsförbundet understryker starkt promemorians synpunkter beträffande expropriationsersättningen och finner det framför allt helt riktigt att ersättning inte utgår för förväntad markvärdestegring.

Stockholms läns landstings juridiska avdelning anför i ett av landstinget åberopat yttrande att motiveringen i promemorian för en utvidgning av presumtionsregeln är otillräcklig. I promemorian anföras i huvudsak att det framstår som så mycket mer befogat att ersättning inte utgår för inte infriade förväntningar som 1971 års ändringar i ExL innebär, att förväntningsvärde inte ersätts när förväntningen infrias genom expropriationen. Denna tankegång beaktar inte att syftet med 1971 års ändringar var att göra det möjligt för kommun att förvärva mark till sådant pris att kommunen i sin tur kunde upplåta rätt till marken för bostad och andra ändamål på skäliga villkor. Om tonvikten läggs på det nu sagda, är den föreslagna utvidgningen enligt avdelningen oberättigad. 1971 års ändringar syftade emellertid också till att påverka den allmänna prisnivån på marken. Promemorians förslag ligger i linje med detta syfte, vilket avdelningen betraktar som det reella skälet till förslaget vid sidan

av en allmän strävan att hålla stats och kommuns kostnader för expropriationsförvärv nere.

Svea hovrätt avstyrker den föreslagna utvidgningen av presumtionsregeln med följande motivering, som även avser de i departementspromemorian föreslagna nya ersättningsbestämmelserna i BL och NVL. Om ersättning för förväntningsvärden tas bort i de fall där sådan ersättning f.n. utgår, innebär detta att kompensation ej skulle ges för fastighetens hela marknadsvärde. Förslaget härom låter sig inte motiveras med att förväntningsvärdena i dessa fall tillförts marken genom den exproprierandes egna åtgärder. Förväntningsvärden avseende tätbebyggelse kan visserligen bero på samhällets åtgärder men de kan också ha uppkommit exempelvis genom etablering eller utvidgning av en industri e.d. Förväntningsvärde avseende glesbebyggelse kan endast i undantagsfall anses uppkomma som en följd av samhällets åtgärder. Något värde tillförs inte heller marken genom expropriation för annat ändamål än tätbebyggelse eller värdestegring, lika litet som genom begränsningar med stöd av BL, NVL och andra lagar i markägarens möjligheter att förfoga över marken. I samtliga dessa fall omöjliggörs i stället realiserandet av föreliggande förväntningar om en mer lönande markanvändning än den pågående just genom expropriationen etc. Hovrätten anser därför att det skulle strida mot den i 8 § ExL fastlagda grundsatsen att bortse från företagens inverkan på fastigheten vid ersättningsbestämmande, om man lät bli att ersätta det förväntningsvärde som bortfaller genom företaget. Att ersättningen i dessa fall inte skulle komma att uppgå till fastighetens marknadsvärde skulle medföra osäkerhet på fastighetsmarknaden och för fastighetsägaren framstå som godtyckligt och obilligt. Hovrätten åberopar också att det från kommunalt håll har framhållits att det med presumtionsregeln förbundna förfarandet med två, ibland tre skilda värderingar av fastigheter gör processen omständlig, tidsödande och kostnadskrävande (jfr en artikel av stadsjuristen E.G. Westman i Förvaltningsrättslig tidskrift 1972 s. 20). Mot denna bakgrund anser hovrätten att det även från praktisk synpunkt kan vara olämpligt att utvidga presumtionsregelns tillämpningsområde.

Bankinspektionen anser att presumtionsregeln i 111 a § ExL innebär ett avsteg från vad som annars gäller i svensk rätt i det avseendet att bevisbördan angående orsaken till inträffad värdestegring helt läggs på den som blir utsatt för expropriationen. Skälet till denna omkastning av bevisbördan torde enligt bankinspektionen vara att vid tätbebyggelse värdet på fastigheten regelmässigt påverkas av samhälleliga insatser. Vid expropriation i andra fall finns det enligt inspektionen inte något sådant regelmässigt samband. Det motiv som förelegat för en särskild bevisbörderegulering vid expropriation för tätbebyggelse är sålunda i regel inte för

handen vid annan expropriation. Enligt inspektionen torde dessutom i dessa fall den exproprierande ha lättare än motparten att säkra bevis om egna insatser av beskaffenhet att påverka värdet. Av dessa skäl avstyrker inspektionen den föreslagna utvidgningen av presumtionsregeln.

Lantbrukarnas riksförbund anser, att presumtionsregeln inte tillgodoser markägarnas berättigade intresse utan att den tvärtom betonar det allmännas övertag, ett förhållande som ytterligare förstärks, om reglerna skall gälla för flera rättsområden. I de fall expropriation sker för allmänna ändamål är det allmännyttan som tillgodoses. Det är då också enligt förbundets mening rimligt att samhället i sin helhet påtar sig de ekonomiska konsekvenserna, vilket inte kan anses ske, om förslaget genomförs. I och för sig är det därför enligt förbundet tillräckligt att reglerna omfattar tätbebyggelseändamål och värdestegringsexpropriation och inte utvidgas till att avse värdestegring som uppkommer på grund av förväntningar om kommande glesbebyggelse eller andra förväntningar om ändrad markanvändning. Presumtionsregeln medför att markägarens ställning i expropriationsmål blir mycket besvärlig eftersom han måste vara beredd att föra negativ bevisning.

Näringslivets byggnadsdelegation anser att presumtionsregeln i 111 a § ExL inte utgör någon ändamålsenlig lösning på värderingsproblemen vid tvångsförvärv och avstyrker en utvidgning. Delegationen anför att en utökad användning av presumtionsregeln kan befaras leda till osäkerhet på fastighetsmarknaden och försvåra värderingsarbetet. Med den föreslagna utvidgningen blir det enligt delegationen vanskligt att bedöma hur andra förändringar av fastighetsanvändningen än bebyggelseutveckling egentligen skall behandlas. Genom t.ex. generalplanebestämmelser kan uppstå en rad tillståndskrävande inskränkningar i fastighetsanvändningen, såsom i fråga om trädfällning, schaktning och anläggande av upplag. Enligt promemorians förslag till ändringar i BL skall dessa inskränkningar kunna medföra rätt till ersättning, i vart fall om den tidigare oreglerade verksamheten påbörjats, när förbudet inträdde. Enligt presumtionsregeln kan emellertid värdetidpunkten mycket väl förskjutas så långt tillbaka i tiden, att de grundläggande värderingsförutsättningarna hänför sig till förhållanden då de tillståndskrävande åtgärderna ännu inte hunnit påbörjas. En strikt tillämpning av presumtionsregeln synes i sådana lägen kunna leda till egendomligt resultat. Delegationen framhåller vidare att presumtionsregeln i 111 a § ExL enligt motiven är avsedd för tätbebyggelsefall och de värdeförändringar, som står i samband med bebyggelseplanering. Regeln är med andra ord särskilt anpassad till klart avgränsade bebyggelsefrågor, vilket enligt delegationen gör den tämligen oanvändbar utanför dess egentliga tillämpningsområde, t.ex. vid inlösen för naturskyddsändamål. Värde-

ökning under presumptionstiden torde enligt delegationen bl.a. i dessa fall sällan bero på åtgärder från samhällets sida.

Bankföreningen framhåller att tidigare kritik mot presumtionsregeln kvarstår och får särskild tyngd i frågan om expropriation för naturskyddsändamål. Värdestegring på sådan mark torde enligt föreningen regelmässigt inte bero på samhällets åtgärder. Föreningen anser att den föreslagna utvidgningen strider mot lagstiftarens uttalande när presumtionsregeln infördes. Liknande synpunkter anförs av *Sveriges jordbrukskassaförbund*, *Skånes handelskammare* och *dess kommitté för Kristianstads län*.

Länsstyrelsen i Skaraborgs län, som inte funnit skäl till erinran mot den föreslagna utvidgningen av presumtionsregeln, åberopar ett uttalande av lagrådet (prop. 1971:122 s. 255 ff) att det vid tillämpning av presumtionsregeln är av vikt att inte alltför stora krav ställs på styrkan av den bevisning som markägaren har att tillhandahålla om orsaken till värdeökningen. Vid expropriation för naturvårdsändamål synes enligt länsstyrelsen en inträffad värdestegring ofta vara hänförlig till det faktum att området betraktas som naturskönt eller eljest attraktivt ur fritidssynpunkt. Det torde vara uppenbart att avsevärda svårigheter föreligger att visa att sådana faktorer varit avgörande för en inträffad värdestegring. Med hänsyn härtill anser länsstyrelsen att lagrådets uttalande i bevisfrågan nu bör ytterligare understrykas. *Sveriges akademikers centralorganisation* framför liknande synpunkter.

Flera remissinstanser behandlar frågan om vilka rättssubjekt som skall få åberopa presumtionsregeln. *Kommunförbundet* anser att presumtionsregelns tillämpning bör vara förbehållen fall när stat eller kommun exproprierar, eftersom regelns syfte bl.a. är att det allmänna inte skall behöva ersätta värden som skapats genom dess egna insatser. Det kan således enligt förbundet inte vara rimligt att låta enskilda rättssubjekt komma i åtnjutande av regelns tillämpning. Förbundet anser emellertid att regeln inte heller bör kunna åberopas, om staten exproprierar kommunal mark, eftersom de förväntningsvärden som presumtionsregeln avser att dämpa tillskapas genom kommunala åtgärder. Även *länsstyrelsen i Stockholms län* anser att presumtionsregeln inte bör tillämpas när staten exproprierar kommunal mark och efterlyser ett klagörande uttalande om detta. Detta önskemål framförs även av *åtta kommuner*, bl.a. Stockholms kommun.

Frågan om den i promemorian föreslagna begränsningen att presumtionsregeln inte skall få åberopas av enskild expropriant tas även upp av *Svea hovrätt*, *lantbrukarnas riksförbund*, *Stockholms läns landsting*, *Stockholms tingsrätt*, *grustäktskommittén*, *vattenlagsutredningen* och *Västerås kommun*. Hovrätten åberopar den omständigheten, att den föreslagna utvidgningen av presumtionsregeln skulle leda till olika

kompensation för fastighetsägarna allteftersom stat och kommun eller annan exproprierar, som ett skäl för att avstyrka förslaget över huvud taget. Lantbrukarnas riksförbund anser att promemorians ståndpunkt innebär ett erkännande av att det allmänna i alla expropriations-sammanhang har en förmånsställning och att i själva verket frågan gäller konfiskatoriska problemställningar. Stockholms läns landsting framhåller att förslaget i denna del kan vara olyckligt från den synpunkten att expropriationsersättningarna inverkar på den allmänna prisnivån. Stockholms tingsrätt anser att även enskilda rättssubjekt bör få tillgodoräkna sig den värdestegring, till vilken den exproprierande själv är upphov. Tingsrätten anser att obefogade skillnader i ersättning annars kan uppkomma, om både enskilda och det allmänna exproprierar. Grustäktskommittén finner det besynnerligt att enskilt rättssubjekt skulle tvingas utge högre ersättning än stat och kommun, eftersom den exproprierande i båda fallen företräder ett allmänt intresse. Sedan statsmakterna bestämt sig för den lägre ersättningsnivå som anvisas i presumtionsregeln, synes det kommittén utgöra en obehörig vinst för markägaren, om han skulle få ersättning för värdeökning ovanför denna nivå. Skillnaden presumeras ju bero på samhällets insatser. Förekomsten av dubbla ersättningsnivåer skulle också enligt kommittén motverka ett av syftena med 1971 års expropriationslagstiftning, nämligen att dämpa prisstegringen på fastighetsmarknaden. Vattenlagsutredningen anser att det i samordningens intresse bör övervägas att låta den föreslagna presumtionsregeln slå igenom också i VL. Om regeln görs tillämplig i vattenmål, bör den enligt utredningen inte få gälla beträffande ersättningar i samband med kraftexploatering och företag i vatten med industriellt eller privatekonomiskt syfte. Utredningen framhåller att de värdestegringsproblem på vilka presumtionsregeln tar sikte inte torde ha någon större aktualitet i vattenrättsliga sammanhang. Västerås kommun anser att även enskilt rättssubjekt som exproprierar bör få komma i åtnjutande av presumtionsregeln.

Frågan om presumtionstidens längd tas upp av några remissinstanser. LO och Svenska byggnadsarbetareförbundet framhåller att den fysiska riksplaneringen introducerar en samhällsplanering med ett mer än tioårigt perspektiv. Härigenom åstadkommes en markvärdestegring som inte utlöses inom ramen av en tioårsperiod, vilket gör den tioåriga presumtionsregeln otillräcklig. LO och förbundet anser därför att vid värdering av mark som undergått en markvärdestegring beroende på riksplane-åtgärder en 25-årig presumtionsregel skall tillämpas räknat från den 1 juli 1971. Även Svenska riksbyggen anser att man borde pröva om inte presumtionsregeln i sådana fall borde förlängas till att motsvara riksplaneringens tidsperspektiv.

Den i promemorian föreslagna övergångsbestämmelsen att den

utvidgade presumptionsregeln skall tillämpas också på värdeökning som inträffat efter utgången av juni 1971 och fram till den nya lagens ikraftträdande kritiserar av *Svea hovrätt*, *Stockholms tingsrätt*, *Näringslivets byggnadsdelegation* och *Uddevalla kommun*. Hovrätten framhåller att presumptionsregeln vid sin tillkomst avsågs vinna tillämpning endast vid expropriation för vissa begränsade ändamål och att det då fanns allt fog för antagande att förväntningsvärden vid expropriation för andra ändamål skulle bli ersatta också i fortsättningen. Tingsrätten anser att presumptionsregeln med den klara avgränsning den har i 1971 års expropriationslagstiftning inte rimligtvis kan ha fått en så vidsträckt inverkan på marknaden att värdestegringar uteblivit även för sådan mark som inte omfattas av presumptionsregeln i ExL. Delegationen kritiserar ett uttalande i promemorian att det måste sakna betydelse för fastighetsägaren för vilket ändamål expropriation faktiskt sker. Enligt delegationen bör ersättning lämnas för sådana bebyggelsevärden som uppkommit fram till lagens ikraftträdande. Uddevalla kommun anser att presumptionsregeln inte bör tilläggas retroaktiv verkan.

Kronobergs länsförbund av Lantbrukarnas riksförbund anser att markägarna bör ges samma garanti som villaägarna fått så att de får ersättning motsvarande vad det kostar att skaffa likvärdig fastighet på annan plats. Även *Cykel- och mopedfrämjandet* anser att ersättningsregeln vid expropriation måste vara sådan att fastighetsägaren har möjlighet att för ersättningsbeloppet kunna förvärva annan jämförlig fastighet. *Sveriges villaägareförbund* föreslår en undantagsregel av samma innebörd som i förköpslagen (1967:868), varigenom egnafastigheter och fritidshus av normal omfattning, t.ex. med ett taxeringsvärde av högst 300.000 kronor och en ytvidd av högst 3 000 kvadratmeter, undantas från den nya lagstiftningen.

6 Förfarandet i expropriationsmål

6.1 Inledande synpunkter

6.1.1 Gällande ordning m.m.

Som tidigare nämnts innebär den nuvarande ordningen att expropriationsmålen i sin helhet handläggs av domstol. Före år 1972 skedde handläggningen i första instans vid särskilda expropriationsdomstolar. En sådan domstol fanns i varje domkrets. Den bestod av ägodelningsdomaren i orten som ordförande, två särskilt utsedda expropriations-

tekniker och två nämndemän i orten.

Fr.o.m. den 1 januari 1972 handläggs expropriationsmålen i första instans vid fastighetsdomstol (SFS 1971:535). Enligt lagen (1969:246) om fastighetsdomstol skall det i princip finnas en sådan domstol i varje län. Den tingsrätt som Kungl. Maj:t bestämmer skall vara fastighetsdomstol. Domstolen skall i regel bestå av fem ledamöter, varav två lagfarna domare, en ledamot med teknisk sakkunskap och två nämndemän. Fastighetsdomstol handlägger förutom expropriationsmål bl.a. fastighetsbildningsmål, arrende- och hyresmål samt mål om enskilda anspråk enligt miljöskyddslagen. Angående fastighetsdomstol samt rättegången vid sådan domstol gäller i tillämpliga delar vad som är föreskrivet om allmän domstol, i den mån inte annat följer av lagen om fastighetsdomstol eller annan författning. Nämnda lag innehåller vissa allmänna bestämmelser om förfarandet. Kompletterande föreskrifter finns i de olika specialförfattningarna.

En uppställning över antalet mål som handlagts av expropriationsdomstolarna under åren 1967-1970, grundad på den officiella statistiken över domstolarnas verksamhet, torde få fogas till statsrådsprotokollet i detta ärende som *bilaga 4:1*.

Statistiken över handläggningen av expropriationsmålen visar att målen i många fall kräver åtskillig tid. Den statistik som redovisats av expropriationsutredningen i betänkandet *Förtida tillträde, expropriationskostnad m.m.* ger vid handen bl.a. att ungefär 35 % av de under åren 1954-1958 avgjorda målen tog ett år eller längre tid i första instans. År 1960 var motsvarande procenttal högre eller nära 58 %. I fråga om mål som fullföljts till högre rätt och där prövats i sak under åren 1952-1958 redovisades genomsnittliga processtider på 1 år 3 månader i första instans, 9 månader i andra instans och 1 år 10 månader i tredje instans.

En uppställning över handläggningstider för mål som avgjorts av expropriationsdomstolarna åren 1967 och 1968 på annat sätt än genom avskrivning torde få fogas till statsrådsprotokollet i detta ärende som *bilaga 4:2*.

6.1.2 Justitiedepartementets promemoria

I promemorian framhålls att kritik sedan länge har riktats mot ExL:s förfaranderegler. Kritiken har framför allt gått ut på att förfarandet hos domstolarna är alltför omständligt och kostsamt. Enligt promemorian kan det inte förnekas att kritiken delvis är befogad, något som visas bl.a. av statistiken över handläggningstiderna. Uppenbarligen motsvarar förfarandet, trots gjorda ändringar, ännu inte de krav på snabbhet och effektivitet som man framför allt från kommunalt håll anser sig böra ställa. För att uppfylla dessa krav, framhålls det i promemorian, måste

förfarandet vara utformat så, att expropriation framstår som ett realistiskt alternativ till förvärv under hand. Tidsutdräkten och hänsynen till kostnaderna försätter nu många gånger de exproprierande i lägen där de nödgas medge ersättningskrav som de skulle ha motsatt sig om de haft friare händer. Sådana oförmånliga uppgörelser får återverkningar i fråga om den allmänna prisnivån på mark och bidrar till att skruva upp denna. Olägenheterna härav är uppenbara. Det är därför angeläget att expropriationsförfarandet utformas så att det blir mer snabbt och koncentrerat.

I promemorian diskuteras till en början om det är möjligt att på annat sätt än genom handläggning vid domstol få till stånd en prövning av ersättningsfrågorna som tillgodoser kraven på snabbhet och effektivitet. Det skulle härvid närmast komma i fråga att införa ett system där någon form av förrättning föregick domstolsprövningen i expropriationsmål. Till förmån för förrättningsformen talar enligt promemorian bl.a. att den ger en ram för förhandlingar mellan parterna, samtidigt som förrättningsmyndigheten genom egna initiativ kan påverka förrättningen och dennas resultat. Å andra sidan är det tydligt att förrättningsformen kommer bäst till sin rätt i sammanhang där de tekniska inslagen överväger, såsom fallet är exempelvis vid fastighetsbildning. Införs ett förrättningsförfarande i expropriationsärenden, aktualiseras vidare frågan huruvida det nuvarande systemet med tre domstolsinstanser i expropriationsmålen bör behållas. Denna fråga hänger i sin tur samman bl.a. med spørsmålet hur fastighetsdomstolarnas överinstans lämpligen bör vara beskaffad, något som kommer att undersökas närmare i annat sammanhang.

Med hänsyn till det anförda, sägs det i promemorian, bör man åtminstone inte f.n. införa ett förrättningsförfarande i expropriationsmål. Ett ytterligare skäl mot att nu genomföra några mer genomgripande förändringar i expropriationsförfarandet är att det pågår en samlad översyn av byggnadslagstiftningen och att resultatet av översynen sannolikt kommer att beröra grundläggande förutsättningar för expropriationsrätten.

Å andra sidan, framhålls det vidare i promemorian, talar starka skäl för att även domstolsförfarandet skall kunna tillgodose krav på snabbhet och effektivitet. Bl.a. kan fastighetsdomstolsreformen väntas ha gynnsamma verkningar. En förklaring till de långa handläggningstiderna i expropriationsdomstolarna torde ha varit att ordföranden inte helt har kunnat ägna sig åt expropriationsmålen utan haft sin huvudsakliga verksamhet förlagd till den allmänna underrätten. Expropriationsmålen har härigenom i viss utsträckning skjutits åt sidan till förmån för de allmänna rättegångsmålen. Vidare torde expropriationsmålens frekvens ha växlat ganska starkt mellan olika domstolar och olika år. Uppen-

barligen har åtskilliga domstolar, särskilt på landsbygden, inte haft möjlighet att få den önskvärda erfarenheten och rutinen i handläggningen av expropriationsmål.

De nu nämnda bristerna, som närmast beror på organisatoriska förhållanden, kan enligt promemorian beräknas bli avhjälpda i väsentlig mån genom överflyttningen av expropriationsmålen till fastighetsdomstol. Överflyttningen innebär bl.a. att handläggningen koncentreras till ett mindre antal organisationsenheter, att de lagfarna domarna får möjlighet att mer kontinuerligt ägna sig åt expropriationsrättsliga frågor och att den tekniska sakkunskapen blir fastare knuten till domstolen. Det torde finnas anledning att räkna med att en sådan reform skall medföra gynnsamma effekter i fråga om snabbheten i förfarandet.

Enligt promemorian bör det vidare vara möjligt att göra domstolsprövningen mer effektiv genom reformer av olika moment av förfarandet. Som framgår av det följande föreslås i promemorian en rad punktreformer, vars syfte är att göra förfarandet så snabbt som möjligt utan att tillbörliga krav på rättssäkerhet eftersätts.

6.1.3 Remissyttrandena

Promemorians förslag att man inte f.n. skall göra någon mer genomgripande förändring i expropriationsförfarandet utan låta expropriationsmålen i sin helhet handläggas vid domstol också i fortsättningen tillstyrks eller lämnas utan erinran av samtliga remissinstanser. *Stockholms tingsrätt* vänder sig emellertid mot vissa uttalanden i promemorian om de långa handläggningstiderna. Att tiden mellan talans väckande och expropriationsmålets avgörande i många fall blir lång är enligt tingsrättens uppfattning knappast förvånande och är ibland eftersträvansvärt, om man vill söka begränsa kostnaderna för den exproprierande. Om den tidpunkt då den exproprierande vill tillträda fastigheten ligger flera år framåt i tiden, uttalas ofta från båda parter önskemål om att huvudförhandling inte skall sättas ut tidigare än omkring ett år före tillträdestiden. Sådana önskemål har tingsrätten i stor utsträckning försökt tillmötesgå. Att i sådana fall handläggningen kommer att ompännas kanske tre år eller mer kan inte i och för sig föranleda antagande att förfarandet varit alltför omständligt och kostsamt. Vidare är det, om det på svarandesidan förekommer hyresgäster, enligt tingsrättens erfarenhet ofta av betydande intresse från båda partssidor att förberedelsen, såvitt angår hyresgästernas anspråk, bedrivs så att olika alternativ för flyttning och godvillig uppgörelse skall kunna prövas. Givetvis krävs ofta avsevärda tidrymder för att sådana intressen skall kunna tillgodoses i rimlig utsträckning. I många expropriationsmål, som i och för sig är av enkel beskaffenhet, är det också processekonomiskt

fördelaktigt att avvakta tillkomsten av förlikningsavtal mellan den exproprierande och fastighetsägaren, innan den egentliga förberedelsen inleds. Tingsrätten anför avslutningsvis att en förkortning av målens handläggningstid inte bör vara ett självändamål utan att handläggningstiden i varje mål måste bedömas under hänsynstagande till både parternas och det allmännas intresse. Enligt tingsrättens erfarenhet har det endast undantagsvis förekommit att expropriationsmål blivit avgjorda senare än den exproprierande påfordrat.

6.2 Processledning och rättegångskostnader m.m.

6.2.1 Gällande rätt

I princip är rättegångsbalken (RB) tillämplig också i expropriationsprocessen. Enligt RB gäller bl.a. att rätten inte får döma över annat eller mera än vad part har yrkat. I dispositivt tvistemål, dvs. mål där förlikning är tillåten, får domen inte grundas på andra omständigheter än part har åberopat. I sådant mål är vidare parts erkännande av viss omständighet bindande för rätten och domstolen får ta upp vittnesbevisning endast på framställning av part. Medger svaranden talan, skall käromålet utan vidare bifallas.

Expropriationsmålen är såvitt avser frågan om själva expropriationen indispositiva. Även ersättningsfrågorna har i viss utsträckning denna karaktär. Det åligger nämligen domstolen att självant beakta att ersättningen inte till förfång för panträttshavare bestäms till lägre värde än som följer av lagens ersättningsprinciper. Om emellertid domstolen har konstaterat att panträttshavarnas rätt inte är i fara så är domstolen bunden av den ram som parternas yrkanden och medgivanden drar upp. Om parterna är ense i en värderingsfråga, är domstolen bunden därav. Av den nyssnämnda kontrolluppgiften med hänsyn till panträttshavare anses inte följa någon obegränsad befogenhet för domstolen att självant föranstalta om den bevisning som behövs. Domstolen har emellertid full frihet att anordna syn på stället eller inhämta yttrande från myndighet eller sakkunnig.

Regler om materiell processledning finns i 42 och 43 kap. RB, vilka handlar om förberedelse resp. huvudförhandling i tvistemål.

Syftet med förberedelsen är enligt 42 kap. 6 § andra stycket RB att målet därunder skall beredas så, att det vid huvudförhandlingen kan slutföras i ett sammanhang. Detta innebär i första hand att klarhet skall vinnas om parternas ståndpunkter, de omständigheter de åberopar, i vad mån de bestrider påståenden och uppgifter samt vilka bevis de på varje punkt vill åberopa. Vidare skall bevisupptagningen förberedas så att all

bevisning om möjligt kan förebringas vid huvudförhandlingen. Enligt särskild bestämmelse i 42 kap. 8 § andra stycket skall rätten verka för att parterna vid förberedelsen anger allt som de vill åberopa i målet samt genom frågor eller erinringar söka avhjälpa otydlighet eller ofullständighet i parternas framställningar.

Som ett led i förberedelsen kan ordföranden enligt 9 § lagen om fastighetsdomstol uppdra åt en eller flera ledamöter av fastighetsdomstolen att verkställa undersökning på platsen, om det behövs för utredning i särskild fråga. Parterna skall på lämpligt sätt underrättas om tiden för sådan undersökning, om inte undersökningen sker endast som förberedande åtgärd för syn på stället.

Finner rätten att omständighet, som part vill bevisa, är utan betydelse i målet eller att erbjudet bevis inte erfordras eller uppenbart skulle bli utan verkan, får bevisningen enligt 35 kap. 7 § RB inte tillåtas. Rätten får också enligt samma lagrum avvisa erbjudet bevis, om bevisningen med avsevärt ringare besvär eller kostnad kan föras på annat sätt.

I fråga om rättegångskostnader gäller enligt 66 § ExL att den exproprierande är skyldig att svara för såväl sina egna som motpartens rättegångskostnader i första instans, om inte annat föranleds av 18 kap. 6 eller 8 § RB. Utöver rättegångskostnader skall den exproprierande svara för kostnader vid expropriationsersättningens fördelning och eljest i anledning av expropriationen. Vad som gäller rättegångskostnader i första instans gäller också den exproprierandes kostnader i högre rätt samt sådana kostnader som åsamkas expropriaten genom att den exproprierande fullföljt talan. I övrigt tillämpas beträffande rättegångskostnaderna i högre rätt samma regler som i allmänna tvistemål.

Hänvisningen till 18 kap. 6 § RB innebär att part som har vållat kostnad genom försumlig processföring oavsett utgången är skyldig att ersätta sådan kostnad. Av hänvisningen till 18 kap. 8 § RB följer att ersättning för rättegångskostnad skall fullt motsvara kostnaden för rättegångens förberedande och talans utförande jämte arvode till ombud eller biträde, såvitt kostnaden skäligen varit påkallad för tillvaratagande av partens rätt. Ersättning utgår även för partens arbete och tidsspillan i anledning av rättegången.

6.2.2 Justitiedepartementets promemoria

I promemorian framhålls att expropriationsmålen ofta rör betydande ekonomiska värden och att det många gånger är fullt förståeligt att parterna för tillvaratagande av sin rätt önskar verkställa undersökningar, som kan bli både tidsödande och kostsamma. Emellertid är det, sägs det i promemorian, en vanlig uppfattning att handläggningen av expropriationsmålen tenderar att dra onödigt långt ut på tiden och att rätte-

gångskostnaderna inte sällan blir oproportionerligt höga. Huvudanledningen härtill anges ofta vara att sakägarna utför omfattande och dyrbara utredningar, som har ringa eller intet värde för prövningen men som ger anledning till uppskov i målen. Som medel att komma till rätta med dessa problem har man från skilda håll anvisat en aktiv materiell processledning vid förberedelsen och en restriktiv tillämpning av rättegångskostnadsreglerna.

Det konstateras i promemorian att det i praktiken knappast torde förekomma att bevisning avvisas under förberedelsen därför att den anses överflödigt. Inte heller är det vanligt att domstolen med tillämpning av 18 kap. 8 § RB förordnar att sakägare inte skall få ersättning för kostnader för utredning som förebringats i underrätten. Endast vid klara överskridanden av vad som kan anses rimligt och skäligt torde domstolarna vara benägna att fastställa ersättning för utredningskostnad till lägre belopp än som yrkats. Det är tydligt att nu nämnda förhållanden är ägnade att leda till missförhållanden, sägs det i promemorian. Det bör därför övervägas att införa bestämmelser som ger domstolarna stöd för en aktiv materiell processledning och skärper sakägarnas ansvar för rättegångskostnader.

Redan av gällande bestämmelser följer att domstolen har att under förberedelsen ägna uppmärksamhet åt frågan om inriktningen och omfattningen av den utredning som behövs för att bestämma värdet av den egendom som skall exproprieras. I första hand går denna verksamhet ut på att klagöra parternas ståndpunkter. Under förberedelsen torde domstolen vara oförhindrad att utan formellt beslut om avvisande av bevisning lämna part besked om att viss bevisning synes vara överflödigt. På motsvarande sätt torde domstolen också kunna ge incitament till parterna att åberopa ytterligare utredning. Eftersom det emellertid vid olika domstolar synes finnas ganska skilda meningar i vilken omfattning domstolen bör vara aktiv i detta hänseende, behövs det enligt promemorian kompletterande bestämmelser på denna punkt.

I många fall, framhålls det i promemorian, torde det vara ganska lätt för domstolen att förutse att utredning som part uppger sig ha för avsikt att föreläsa inte kommer att få nämnvärd betydelse i målet. Det kan gälla kalkyler med hypotetiskt underlag i fall då utredningen lämpligen bör direkt inriktas på att utröna marknadsvärdet, exempelvis genom prisstatistik. Det kan också gälla jämförelser med prisläget i andra orter än den där expropriationsfastigheten är belägen, trots att tillfredsställande prisstatistik från den aktuella orten antingen föreligger eller lätt kan anskaffas. Det bör åligga domstolen att under förberedelsen verka för att utredningen från början inriktas på de relevanta frågeställningarna och begränsas till vad som är rimligt med hänsyn till målets beskaffenhet. Ofta torde det vara möjligt att diskussionsvis nå enighet i fråga

om utredningens inriktning och omfattning. Lyckas det inte, bör domstolen ange riktlinjer i dessa hänseenden. Hänsyn bör därvid tas till det värde egendomen preliminärt kan beräknas ha och till skillnaden mellan erbjuden och yrkad ersättning. Utredningskostnaderna bör stå i rimlig proportion härtill. Hänsyn bör vidare tas till att det ofta inte är möjligt att komma fram till ett bestämt värde utan endast till vissa gränser inom vilka värdet skall ligga. Utredningen bör i princip inte gå utöver syftet att fastställa dessa gränser, där den rena skälighetsuppskattningen tar vid.

I allmänhet torde sakägare rätta sig efter de riktlinjer som rätten anger och sålunda avstå från den tilltänkta utredningen. Riktlinjerna bör emellertid inte vara bindande för honom på det sättet att han skulle vara förhindrad att förebringa utredningen. Detta bör i allmänhet stå honom fritt i de fall då den erbjudna bevisningen inte avvisas med stöd av 35 kap. 7 § RB. Men om det visar sig att utredningen, såsom domstolen utgått från, blir utan egentlig betydelse för prövningen bör han själv få stå kostnaderna för den. Om däremot målet i motsats till vad domstolen förutsatt genom utredningen tillförs material av betydelse för målets utgång, bör sakägaren i princip gottgöras kostnaderna härför.

Det konstateras i promemorian att det i och för sig torde vara förenligt med den föreslagna ordningen att förberedelsen inleds genom skriftväxling. Handläggningen bör emellertid på ett tidigt stadium övergå i muntlig förberedelse, eftersom rättens möjligheter att utöva materiell processledning därvid torde vara avsevärt gynnsammare.

För att förberedelsen ytterligare skall effektiviseras föreslås i promemorian vidare att den tekniskt sakkunnige ledamoten i fastighetsdomstolen — fastighetsrådet — i regel skall delta i förberedelse. Fastighetsrådet bör vidare kunna anlitas för undersökning på platsen. Eftersom sådan undersökning torde vara väl ägnad att jämkä samman olika uppfattningar om faktiska omständigheter och då även andra tvistefrågor många gånger torde kunna lösas, om parterna blir i tillfälle att diskutera dem på platsen, föreslås att undersökning på platsen alltid skall äga rum, om det inte är uppenbart att den saknar betydelse.

6.2.3 Remissyttrandena

Samtliga remissinstanser som har yttrat sig i frågan understryker behovet av en aktiv processledning i expropriationsmål, så att målen avgörs så snabbt som möjligt och rättegångskostnaderna begränsas. När det gäller de närmare detaljerna i utövandet av processledningen är emellertid meningarna delade. Promemorians förslag om att domstolen skall ange riktlinjer för utredningsarbetet tillstyrks eller lämnas uttryckligen utan erinran av *statens vägverk*, *luftfartsverket*, *bank-*

inspektionen, statens vattenfallsverk, länsstyrelserna i Malmöhus, Göteborgs och Bohus, Kopparbergs, Västernorrlands och Norrbottens län, Malmö kommunstyrelse, Svenska kommunförbundet, Hyresgästernas riksförbund samt Kooperativa förbundet. De nämnda remissinstanserna godtar också förslaget om att kostnad för utredning som förebragts i strid mot riktlinjerna skall ersättas endast i den mån utredningen haft betydelse för målets utgång.

Åtskilliga remissinstanser för emellertid fram kritiska synpunkter. Sålunda anser *Svea hovrätt* att det måste fordras mycket starka skäl för att beträffande expropriationsmålen ge regler om materiell processledning som går längre än vad som gäller för dispositiva tvistemål vid allmän domstol. Gällande regler i 42 kap. 8 § RB ger enligt hovrättens mening domstolen erforderliga möjligheter att leda förberedelsearbetet på ett så effektivt sätt som kan begäras utan uppgivande av förhandlingsprincipen.

Även *Sveriges allmänna hypoteksbank*, *Svenska bankföreningen*, *Svenska sparbanksföreningen*, *Föreningen mellan ombudsmännen hos Sveriges landshypoteksinstitution*, *Sveriges industriförbund*, *Sveriges villaägareförbund* och *Skånes jordägareförbund* anser att gällande bestämmelser i RB ger domstolarna tillräckliga befogenheter att styra processen och att inskrida mot rättegångsmissbruk. Enligt bankföreningen, sparbanksföreningen och industriförbundet är det dessutom principiellt oriktigt att införa regler som tvingar domstolen att på ett tidigt stadium i viss mån ta ställning till bevisningen i målet, något som medför risk för att domstolen hamnar i en förhandsinställning till bevisläget redan innan bevisningen förebragts. Liknande synpunkter förs fram av hypoteksbanken, ombudsmannaföreningen, Sveriges villaägareförbund och Skånes jordägareförbund. Hypoteksbanken, bankföreningen, ombudsmannaföreningen, industriförbundet och villaägareförbundet framhåller vidare att de regler som antagits på grundval av prop. 1971:122 ställer ökade krav på bevisning för den enskilde sakägaren och att man därför inte nu bör vidta en sådan förändring av reglerna om rättegångskostnader och bevisning som försvagar sakägarens läge i processen.

Hovrätten för Västra Sverige anser det i och för sig behövt med en regel som ger domstolarna möjlighet att utöva en mer aktiv processledning än som i allmänhet utövats vid expropriationsdomstolarna. Enligt hovrättens mening bör den materiella processledningen utövas på så sätt att domstolen efter att ha inhämtat parternas mening ger sin egen syn på frågorna och därefter söker att diskussionsvis nå enighet. Processledningen bör därvid inte drivas så långt att domstolen försöker påtvinga parterna sin åsikt. Det kan därför inte vara önskvärt att, om enighet inte kunnat nås, domstolen genom beslut eller på annat sätt anger de rikt-

linjer som bör gälla för utredningen i målet. Parterna skulle då känna sig tvingade att följa domstolens mening. Enligt hovrättens uppfattning kommer parterna redan genom den diskussion som skall föras mellan dem och domstolen att få besked om hur domstolen ser på relevanta frågor i målet. *Hovrättslagmannen Hellquist* är i denna del av skiljaktig mening och anser att det i många fall torde vara värdefullt om domstolen ger sin syn på utredningsarbetet inte bara informellt utan i ett formligt beslut.

Även *Göteborgs tingsrätt* och *Föreningen Sveriges tingsrättsdomare* ifrågasätter lämpligheten av att domstolen i så hög grad engageras i bedömningen av vilken utredning som skall förebringas i målet, att beslut därom skall meddelas. Genom ett sådant beslut skulle parterna på ett olämpligt sätt bli låsta i fråga om vilken utredning som skall förebringas. Enligt tingsrättens mening kommer det dessutom att bli vanskligt att ge beslutet en klar och entydig avfattning, i varje fall om det skall ha ett positivt innehåll. Det bör vara tillräckligt att domstolen, utan att meddela särskilt beslut därom, verkar för att utredningen får den inriktning och omfattning som är lämplig med hänsyn till målets beskaffenhet.

Lämpligheten av de föreslagna bestämmelserna ifrågasätts också av *Konungariket Sveriges stadshypotekskassa*.

Stockholms tingsrätt vänder sig till en början mot uttalandena i promemorian om att sakägarna ofta utför omfattande och dyrbara utredningar av ringa eller intet värde för prövningen i målet och att detta skulle vara en huvudanledning till lång handläggningstid och höga rättegångskostnader. Tingsrätten framhåller att sakägarna där i allmänhet företräds av kunniga ombud, som är ansvarsfulla och väl förtrogna med vad som krävs för att tillvarata huvudmännens rätt. Om det anses behövt att domstolen anger riktlinjer för utredningsarbetet är det, understryker tingsrätten, viktigt att domstolen därvid handlar med varsamhet. Enligt tingsrättens mening kan det bli svårt att redan på ett tidigt stadium av förberedelsen dra upp riktlinjerna på ett riktigt sätt. Ibland kan det därför visa sig nödvändigt att under processens gång ändra riktlinjerna, något som inte är ägnat att förkorta processen eller minska rättegångskostnaderna. Tingsrätten anser vidare att det inte får bli ett självändamål att begränsa skriftväxlingen och antalet förberedelse-sammanträden. Ofta är det lättare att undvika onödigt utredningsarbete och att begränsa rättegångskostnaderna, om man har en i tiden långt utdragen men praktiskt genomförd förberedelse.

Att domstolen måste gå till väga med stor försiktighet understryks också av *statens järnvägar*. För tidiga eller för rigorösa anvisningar anses kunna leda till intrycket att domstolen har tagit ställning på förhand eller att den under den fortsatta handläggningen kommer att sträva efter att rättfärdiga sina anvisningar.

Lantbrukarnas riksförbund, som accepterar förslaget att domstolen skall ange riktlinjer för utredningsarbetet, riktar kritik mot uttalandena i promemorian att det generellt skulle vara sakägarna som ger anledning till utredningar av olika slag. Enligt förbundets mening bör domstolens processledande verksamhet i lika hög grad rikta sig mot den expropriande som mot sakägaren.

Mest kritiska mot promemorians förslag om processledningen är *Sveriges advokatsamfund* och *Sveriges fastighetsägareförbund*. Enligt advokatsamfundets mening är de långa handläggningstiderna i expropriationsmål till största delen orsakade av att kommunernas administrativa apparat och deras resurser inte möjliggör den snabbhet i förfarandet som är önskvärd. En genomgång av förebragta utredningar skulle också visa, anser samfundet, att de exproprierande i minst samma och sannolikt större utsträckning än deras motparter bidrar till utredningsvolymen. Mot förslaget att domstolen skall ange riktlinjer för utredningsarbetet kan man enligt samfundets mening rikta ett flertal invändningar. Förslaget grundar sig, säger samfundet, på ett obestyrt antagande att sakägarna i stor utsträckning måste tillrättas redan från början på grund av sin oförmåga att förstå vad som är relevant i målet. Förslaget utgår också från den ofta helt orealistiska förutsättningen att domstolen redan i målets inledningsskede skall kunna bilda sig en uppfattning om den värderingsmetod som lämpligen bör användas och om ersättningens preliminära storlek. Vidare finns det risk för att det redan från början skall uppkomma en motsättning mellan domstolen och den ena av parterna — sakägaren — rörande målets handläggning.

Fastighetsägareförbundet för fram i stort sett samma synpunkter som advokatsamfundet.

Vad gäller frågan om ersättning för utredningskostnader anser *Göteborgs tingsrätt* att den nuvarande regeln visserligen behöver skärpas men att det inte är nödvändigt att knyta bestämmelserna om kostnadsersättning till ett beslut av domstolen om hur utredningsarbetet skall bedrivas. I stället bör föreskrivas att sakägare får ersättning för utredningskostnad endast i den mån utredningen haft betydelse för målets utgång eller sakägaren haft grundad anledning anta att utredningen varit påkallad för tillvaratagande av hans rätt i målet.

Föreningen Sveriges tingsrättsdomare hänvisar till den nuvarande spärregeln i 18 kap. 6 § RB och anser att en mer frekvent tillämpning av denna regel är ägnad att tillgodose önskemålet att förhindra ersättande av kostnad för utredning, som varit utan betydelse för målets utgång. Om bestämmelsen bedöms vara otillräcklig för ändamålet, finns det enligt föreningens mening anledning att med tanke på tvistemål i allmänhet överväga en ändring i skärpande riktning.

Även *Sveriges allmänna hypoteksbank*, *Svenska bankföreningen*,

Svenska sparbanksföreningen, Föreningen mellan ombudsmännen hos Sveriges landshypoteksinstitution och Sveriges industriförbund anser att de nuvarande reglerna i RB ger domstolarna tillräckliga möjligheter att vägra att döma ut kostnadsersättning. De nämnda remissinstanserna vänder sig också mot promemorians ståndpunkt att rättegångskostnaderna måste begränsas så att de står i proportion till det omtvistade beloppet.

Lantbrukarnas riksförbund finner det generellt felaktigt att sakägaren skall ha ersättning för sina kostnader endast om han förebragt sådan utredning som är av betydelse för målet och som föreskrivits av domstolen. En lämpligare avvägning bör kunna uppnås, om det överlämnas åt rättstillämpningen att i de olika fallen avgöra problemen och då med beaktande av alla omständigheter som kan påverka frågan. Sakägaren bör själv få stå för sina kostnader endast om han kan bedömas ha helt saknat anledning att förete viss utredning.

I stället för att ändra de nuvarande reglerna om ersättning för rättegångskostnaderna i första instans bör man enligt *Sveriges fastighetsägareförbunds* åsikt ta upp frågan om ersättning för kostnaderna i överinstans. I många fall kan det, framhåller förbundet, te sig önskvärt för sakägaren att erhålla överprövning av domar i mål av komplicerad beskaffenhet eller av principiellt intresse. Har sakägaren haft fog för att överklaga bör han kunna få ersättning för sina kostnader, även om domen går honom emot. Liknande synpunkter förs fram av *Sveriges advokatsamfund*.

Promemorieförslaget att fastighetsrådet i regel skall delta i förberedelsen tillstyrks eller lämnas utan erinran av samtliga remissinstanser.

Förslaget att undersökning på platsen alltid skall verkställas, om det inte är uppenbart att den saknar betydelse, tillstyrks av *Stockholms tingsrätt, länsstyrelsen i Göteborgs och Bohus län* samt *Lantbrukarnas riksförbund*. *Svea hovrätt* anser att det naturligtvis ofta är befogat att domstolen under förberedelsen verkställer undersökning på platsen. Enligt hovrättens uppfattning går promemorieförslaget dock för långt. Det kan ifrågasättas om det är nödvändigt att frångå regeln i 9 § lagen om fastighetsdomstol. Även *Göteborgs tingsrätt* och *statens järnvägar* anser att promemorieförslaget går för långt och att det kan finnas skäl att underlåta undersökning på platsen utan att det kan sägas vara uppenbart att den saknar betydelse.

6.3 Förhandstillträde

6.3.1 Gällande rätt

ExL utgår från att ersättningen skall vara slutligt bestämd och erlagd

innan egendomen får tas i anspråk av den exproprierande. Denna princip är emellertid inte undantagslös. Sålunda finns i ExL bestämmelser om två olika former av förtida tillträde, enkelt förhandstillträde (36 §) och kvalificerat förhandstillträde (39 §). De båda instituten har sin grund i att den exproprierande i vissa situationer har ett så starkt intresse av att snabbt få ta egendomen i besittning att tillträde bör få ske innan ersättningsfrågorna har avgjorts och förvärvet kan fullbordas i normal ordning.

Genom förordnande om enkelt förhandstillträde får den exproprierande rätt att tillträda den egendom som förordnandet avser utan hinder av att målet inte har avgjorts genom lagakraftgående dom. Förordnandet behöver inte omfatta hela expropriationsobjektet, utan omfattningen och innehållet i övrigt kan anpassas efter vad som i varje särskilt fall är lämpligt. Genomgående gäller emellertid att expropriaten fortfarande är ägare till egendomen.

Det kan ibland innebära allvarliga olägenheter att äganderättsövergången uppskjuts och att eventuella rättigheter står kvar i fastigheten till dess expropriationen fullbordas. Den exproprierande kan inte få lagfart på fastigheten och detta kan medföra svårigheter i fråga om tillämnade fastighetsbildningsåtgärder, vidareöverlåtelse och tomträttsupplåtelse. Vidare försvåras finansieringen av expropriationsföretaget, eftersom den exproprierande inte kan ta ut inteckningar i fastigheten. I ett sådant läge kan domstolen meddela förordnande om kvalificerat förhandstillträde. Bestämmelser härom kom till år 1966 (SFS 1966:258) efter förslag av expropriationsutredningen. Innebörden av det kvalificerade förhandstillträdet är att den egendom som avses med förordnandet om förhandstillträde övergår till den exproprierande utan hinder av att expropriationsersättningen inte har blivit slutligt bestämd. I fråga om rätten till ifrågavarande egendom är sålunda kvalificerat förhandstillträde till sina verkningar jämställt med fullbordad expropriation. Liksom när det gäller enkelt förhandstillträde kan kvalificerat förhandstillträde avse endast en del av expropriationsobjektet.

För förordnande om såväl enkelt som kvalificerat förhandstillträde krävs att det är av synnerlig vikt för den exproprierande att överta besittningen eller äganderätten innan ersättningsfrågorna definitivt har avgjorts. Tillträdestiden skall bestämmas så att sakägarna får skäligt rådrum. Om det inte är uppenbart att expropriationsersättningen blir obetydlig, skall domstolen på yrkande av fastighetens ägare eller annan sakägare som villkor för tillträde föreskriva att den exproprierande erlägger visst belopp som förskott på den slutliga expropriationsersättningen. Som villkor för tillträde skall även gälla att den exproprierande ställer pant eller borgen hos länsstyrelsen för expropriationsersättningen jämte sex procent årlig ränta från tillträdesdagen. Innan den expro-

prierande får begagna sig av medgivande till kvalificerat förhandstillträde, skall han dessutom ha tillträtt fastigheten.

Beslut i fråga om enkelt förhandstillträde får enligt 38 § meddelas utan huvudförhandling. Parterna skall få tillfälle att yttra sig innan beslut meddelas. Mot fastighetsdomstolens beslut får föras särskild talan genom besvär. Hovrättens beslut får däremot inte överklagas.

Fråga om kvalificerat förhandstillträde avgörs efter huvudförhandling genom dom. Någon begränsning av parts rätt att fullfölja talan mot sådan dom är - utöver vad som annars gäller — inte föreskriven.

6.3.2 Justitiedepartementets promemoria

I promemorian konstateras att reglerna om förhandstillträde, sådana de utformats genom 1966 års lagstiftning, i allt väsentligt har visat sig ändamålsenliga men att vissa svårigheter och olägenheter står kvar.

Villkoret att förhandstillträde får ske endast om det är av synnerlig vikt för den exproprierande kan, sägs det i promemorian, tolkas så, att förhandstillträde kan komma i fråga endast i utpräglade undantagsfall. I praktiken har emellertid beslut om förhandstillträde varit vanliga. Eftersom det inte är påkallat att göra någon ändring i praxis och då uttrycket 'av synnerlig vikt' kan föranleda missförstånd och leda till onödiga tvister, föreslås i promemorian att uttrycket byts ut mot formuleringen 'av väsentlig betydelse'.

Det nuvarande kravet på att fastigheten skall ha tagits i besittning innan medgivande till kvalificerat förhandstillträde får utnyttjas har motiverats med att en annan lösning skulle göra det nödvändigt att i detalj reglera förhållandena under tiden mellan äganderättsövergången och det slutliga besittningstagandet. Enligt promemorian är det tveksamt om detta argument är hållbart. ExL:s regler om fullbordande av expropriation sedan ersättningsfrågan slutligt avgjorts innebär att expropriationen är fullbordad och den nye ägaren berättigad att tillträda egendomen så snart expropriationsersättningen betalats. Äganderättsövergången föregår sålunda i detta fall tillträdet. Enligt promemorian synes denna ordning utan olägenhet kunna få motsvarande tillämpning vid kvalificerat förhandstillträde. Det bör alltså inte längre krävas att den exproprierande har tillträtt fastigheten för att äganderätten skall övergå på honom.

I promemorian anförs vidare att kvalificerat förhandstillträde i allmänhet inte torde innebära ett mer betydande intrång för fastighetsägaren och övriga rättsägare än det intrång som uppkommer vid enkelt förhandstillträde, om hela fastigheten tas i besittning. Det kan därför ifrågasättas om man som f.n. bör ha strängare regler om förfarandet i fråga om det kvalificerade förhandstillträdet än i fråga om det enkla. I

promemorian föreslås att domstolen, liksom när det gäller enkelt förhandstillträde, skall kunna pröva yrkande om kvalificerat förhandstillträde utan huvudförhandling. Vidare bör det, i överensstämmelse med vad som gäller för enkelt förhandstillträde, vara tillräckligt att frågan om kvalificerat förhandstillträde prövas av två instanser. Mot hovrättens avgörande bör således talan inte kunna föras.

Det har i praktiken ansetts tveksamt, sägs det i promemorian, huruvida fråga om förhandstillträde kan prövas sedan ersättning som tillkommer fastighetsägaren eller annan sakägare har blivit slutligt bestämd men processen fortsätter såvitt avser övriga sakägars ersättningsyrkanden. Enligt promemorian är det tydligt att den omständigheten att expropriationsersättning har blivit slutligt bestämd i viss del inte bör hindra ett beslut om förhandstillträde, då förutsättningar i övrigt föreligger för sådant beslut. Bestämmelserna bör utformas i överensstämmelse härmed.

Enligt promemorian är det en brist i ExL att förordnande om omedelbar verkställighet inte kan meddelas i fråga om enkelt förhandstillträde. Även sakligt omotiverade överklaganden kan härigenom fördröja angelägna byggnadsföretag. Med hänsyn därtill föreslås att fastighetsdomstolen får möjlighet att förordna att tillstånd till enkelt förhandstillträde får tas i anspråk utan hinder av att beslutet inte har vunnit laga kraft. Någon motsvarande föreskrift bör inte meddelas i fråga om kvalificerat förhandstillträde, eftersom sådant tillträde innebär att äganderätten till fastigheten övergår till den exproprierande och det kunde leda till rättsosäkerhet för tredje man, om ett verkställighetsförordnande med denna innebörd upphävdes av hovrätten.

6.3.3 Remissyttrandena

Promemorians förslag att som villkor för förhandstillträde skall gälla att det är 'av väsentlig betydelse' för den exproprierande lämnas i allmänhet utan erinran. *Sveriges advokatsamfund* och *Sveriges fastighetsägareförbund* bestrider dock att den nuvarande formuleringen 'av synnerlig vikt' skulle leda till missförstånd eller onödiga tvister.

Förslaget att den exproprierande inte längre skall behöva tillträda fastigheten för att få utnyttja medgivande till kvalificerat förhandstillträde kritiserar endast av *Svea hovrätt*. Hovrätten anför att, om tillträde sker först efter det att medgivandet till förhandstillträde har utnyttjats, värdetidpunkten kommer att avse en senare tidpunkt än den då äganderätten övergår, något som måste anses principiellt diskutabelt. Även andra förhållanden av betydelse för expropriationsersättningen, där tiden för tillträde är av vikt, skulle påverkas på liknande sätt. Visserligen skulle man i lagtexten eller i motiven kunna förklara att

utnyttjande av medgivande till kvalificerat förhandstillträde skall anses jämställt med tillträde av egendomen, när det gäller frågor av betydelse för expropriationsersättning. Enligt hovrättens mening är det dock inte så väsentligt att slopa kravet på tillträde att en sådan lösning är rimlig.

Stockholms tingsrätt tar i detta sammanhang upp frågan om hur länge medgivande till förhandstillträde skall kunna utnyttjas. Enligt nuvarande regler tillkommer det den exproprierande att själv avgöra om han vill utnyttja medgivande till förhandstillträde eller inte. Teoretiskt sett är denna valmöjlighet öppen under obegränsad tid. Enligt tingsrättens mening är det emellertid angeläget att valet sker inom rimlig tid, bl.a. med hänsyn till de rättsverkningar som följer av ett tillträde. Tingsrätten föreslår därför en bestämmelse av innehåll att medgivande till förhandstillträde förfaller om det inte utnyttjas inom viss tid efter den dag då medgivandet tidigast fått utnyttjas. Tidsfristen torde böra sättas till en eller annan vecka.

Även *Sveriges advokatsamfund*, *Sveriges fastighetsägareförbund* och *Sveriges industriförbund* tar upp frågan om tiden för utnyttjande av medgivande till förhandstillträde. Advokatsamfundet och fastighetsägareförbundet anser att rätten till sådant tillträde bör vara förfallen, om inte medgivandet utnyttjas vid den av domstolen angivna tidpunkten. Industriförbundet anser däremot liksom *Stockholms tingsrätt* att den exproprierande bör få hålla frågan om utnyttjande av medgivandet öppen under en viss begränsad tid, innan medgivandet skall anses förfallet. Tiden bör enligt industriförbundets åsikt sättas till exempelvis två veckor.

Svea hovrätt anser att frågan huruvida medgivande till förhandstillträde i vissa fall skall förfalla förtjänar ett närmare övervägande. Enligt hovrättens mening torde dock en bestämmelse i denna fråga knappast få någon större praktisk betydelse.

Förslaget att fråga om kvalificerat förhandstillträde skall kunna avgöras utan huvudförhandling tillstyrks eller lämnas utan erinran av *Svea hovrätt*, *Stockholms tingsrätt*, *länsstyrelserna i Malmöhus* och *Göteborgs och Bohus län*, *Sveriges advokatsamfund* samt *Sveriges fastighetsägareförbund*. *Föreningen Sveriges tingsrättsdomare* anser emellertid att frågan i princip inte bör få avgöras annat än efter huvudförhandling. Detta motiveras bl.a. av intresset att domstolens tekniske ledamot medverkar i processen. Även *Lantbrukarnas riksförbund* anser att det som regel skall krävas huvudförhandling för förordnande om kvalificerat förhandstillträde. Endast om medgivande föreligger i målet bör förordnande kunna meddelas utan huvudförhandling.

Mot förslaget att talan inte skall få föras mot hovrättens avgörande i fråga om kvalificerat förhandstillträde görs inte någon erinran.

Samtliga remissinstanser som har yttrat sig i frågan tillstyrker förslaget att beslut om förhandstillträde skall kunna meddelas även sedan expropriationsersättning har blivit slutligt bestämd i viss del. Från flera håll framhålls emellertid att den föreslagna bestämmelsen i denna del behöver kompletteras med föreskrifter om vid vilken domstol och på vad sätt frågan om förhandstillträde skall väckas. *Stockholms tingsrätt* påpekar att, så länge fastighetsägaren alltjämt är part i någon instans, det möjligen kan betraktas som självklart att frågan om förhandstillträde skall tas upp där. Har fastighetsägaren slutligt skilts från målet finns däremot inte någon domstol där frågan naturligen hör hemma, särskilt som olika delar av målet kan vara anhängiga samtidigt i flera instanser.

Svenska kommunförbundet anser att den nu berörda frågan i första hand bör lösas genom att man bryter den nuvarande sammankopplingen av fastighetsägar- och sakägaranspråk så att, när lagakraftägande dom föreligger i fråga om fastigheten, den övergår till den exproprierande med full äganderätt oavsett att vissa sakägaranspråk kvarstår oavgjorda. Enligt förbundets mening finns det inga avgörande betänkligheter mot att på det sättet frånfalla den hittills upprätthållna principen att expropriationen är fullbordad först när samtliga ersättningsanspråk slutgiltigt avgjorts. Anses det emellertid att den nämnda principen bör behållas, bör frågan om förhandstillträde, i enlighet med vad som föreslagits i promemorian, kunna prövas utan hinder av att expropriationsmålet redan blivit slutligt avgjort i viss del. Förbundet anser därvid att, om lagakraftvunnen dom föreligger i fastighetsdelen men målet fortsätter beträffande vissa sakägaranspråk, den exproprierande inte skall behöva stämma in fastighetsägaren på nytt till underdomstolen med yrkande om förhandstillträde. Rimligtvis bör denna fråga utan sådan åtgärd kunna prövas av handläggande instans. Det bör också vara möjligt att få frågan prövad i högsta domstolen om målet fullföljts dit, oavsett att hovrätt annars är slutinstans i frågor om förhandstillträde.

Förslaget att fastighetsdomstolen skall kunna förordna om omedelbar verkställighet, såvitt gäller beslut om enkelt förhandstillträde, tillstyrks eller lämnas utan erinran av samtliga remissinstanser. Enligt *Svea hovrätt* och *försvarets civilförvaltning* bör verkställighetsförordnande kunna meddelas även i fråga om kvalificerat förhandstillträde.

Några remissinstanser tar upp frågan om det över huvud taget finns skäl att behålla institutet enkelt förhandstillträde. *Sålunda* anser *Sveriges advokatsamfund* och *Sveriges fastighetsägareförbund* att det bör övervägas att helt utmönstra institutet, eftersom det knappast fyller någon meningsfull funktion. *Stockholms tingsrätt* finner att institutet enkelt förhandstillträde bör kunna utmönstras, när det gäller hel fastighet, men att det bör behållas när det föreligger behov att tillträda endast del av fastighet.

6.4 Återkallelse av expropriationsanspråk m.m.

6.4.1 Gällande rätt

Om den exproprierande vill återkalla expropriationsanspråket sedan han ansökt om stämning, skall han enligt 61 § ExL göra anmälan därom till domstolen. Återkallelse kan avse hela expropriationsanspråket eller en del därav. Återkallelse beträffande del av fastighet får dock inte ske, om den återstående delen skulle lida synnerligt men genom expropriationen eller den exproprierade delens användande. Återkallelse får heller inte ske beträffande mark som den exproprierande har tagit i besittning.

Förbudet mot återkallelse av talan sedan tillträde har skett gäller också när sakägare har väckt talan om expropriation.

Förbudet mot återkallelse av expropriationsanspråk vid delexpropriation korresponderar med bestämmelsen om utvidgning av expropriation i 12 § första stycket ExL. Enligt denna bestämmelse kan fastighetsägaren vid delexpropriation begära utvidgning av expropriationen, om en återstående del av fastigheten lider synnerligt men genom expropriationen eller den exproprierade delens användning.

6.4.2 Justitiedepartementets promemoria

I promemorian tas upp frågan om det finns skäl att behålla det nuvarande förbudet mot återkallelse sedan tillträde har skett.

Vad först gäller kvalificerat förhandstillträde påpekas i promemorian att det till sina verkningar är i huvudsak jämställt med fullbordad expropriation. Sådant tillträde medför således att äganderätten till egendomen övergår på den exproprierande, att begränsade sakrätter som besvärar egendomen faller bort och att det i vissa fall sker fastighetsbildning. Lika litet som expropriationsanspråk kan återkallas sedan expropriationen har fullbordats bör det enligt promemorian kunna ske efter det att kvalificerat förhandstillträde har ägt rum.

Läget är emellertid ett annat, sägs det i promemorian, om tillträde har skett efter frivillig överenskommelse eller efter beslut av domstol om enkelt förhandstillträde. Visserligen kan egendomen i sådant fall ha gjorts till föremål för sådana åtgärder att den inte kan återställas i sitt föregående skick. Även på annat sätt kan tillträdet ha inneburit en så väsentlig ändring i förut bestående förhållanden att det inte skäligen kan begäras att fastighetsägaren skall återta egendomen. Det bör emellertid i detta fall inte föreligga något förbud mot återkallelse av expropriationsanspråket. I stället bör fastighetsägaren kunna påkalla att målet

prövas utan hinder av återkallelsen. Samma rätt bör tillkomma övriga berörda sakägare. Om emellertid den exproprierande och samtliga sakägare är överens om att domstolsprövning inte skall ske, trots att tillträde har skett, kan hänsynen till sakägarna inte anses kräva att sådan prövning ändå äger rum.

Avskrivs målet på grund av att den exproprierande har återkallat sin talan, bör han enligt promemorian inte få väcka talan på nytt. Verkan av att målet avskrivs bör således bli att frågan om expropriation förfaller.

För det fall att sakägare återkallar sin talan sedan tillträde skett föreslås i promemorian att samma regler skall gälla som då den exproprierande återkallar sitt anspråk. Om annan sakägare vars rätt berörs av återkallelsen begär det, bör alltså målet prövas utan hinder av återkallelsen. Prövning bör vidare äga rum, om den exproprierande påkallar det.

6.4.3 Remissyttrandena

Promemorians förslag i fråga om återkallelse av expropriationsanspråk har godtagits eller lämnats utan erinran av samtliga remissinstanser. Sveriges industriförbund framhåller emellertid att, om den exproprierande har återkallat sin talan, han normalt inte bör kunna komma igen med nytt expropriationsanspråk förrän efter en viss karenstid, förslagsvis tio år.

6.5 Panträttshavares ställning i expropriationsmål

6.5.1 Gällande rätt

Borgenär som har panträtt i fastigheten är enligt 24 § ExL inte part i expropriationsmålet. Panträttshavarnas rättsskyddsanspråk tillgodoses i stället genom bestämmelser i 32, 59, 60 och 95 §§ ExL.

Som allmän regel gäller enligt 32 § att ersättning inte får bestämmas lägre än vad den exproprierande har erbjudit eller högre än vad motparten har begärt. Här görs emellertid ett undantag beträffande löseskilling och intrångsersättning. Sådan ersättning får inte till förfång för innehavare av fordran, för vilken fastigheten svarar, bestämmas lägre än vad tillämpning av lagens värderingsregler föranleder. I detta fall är alltså domstolen inte bunden av fastighetsägarens yrkande utan kan döma ut högre belopp.

Även överenskommelse om löseskilling och intrångsersättning är kringgärdad med särskilda bestämmelser till skydd för borgenär med panträtt i fastigheten. Som villkor för att en sådan överenskommelse

skall fastställas gäller enligt 59 § första stycket ExL att fastigheten inte besväräs av beviljad eller sökt in-teckning eller att den avtalade ersättningen förslår till full betalning av de fordringar, som vid fördelning av ersättningen skall utgå ur fastigheten, eller att de fordringsägare, som inte skulle få full betalning, har godkänt överenskommelsen. Vill den exproprierande få överenskommelsen fastställd trots att inte någon av dessa förutsättningar föreligger, skall han enligt paragrafens andra stycke stämma in de kända fordringsägare, som inte har godkänt överenskommelsen, till domstolen. Är fordringshavare okänd, skall frågan om fastställande av överenskommelsen kungöras enligt bestämmelserna i 23 § ExL. Om fordringsägare som inte får full betalning för sin fordran bestrider att överenskommelsen fastställs, skall ersättningen prövas av domstolen. Sker inte sådant bestridande, får domstolen fastställa överenskommelsen, om expropriationen avser endast en ringa del av fastigheten eller upplåtelse av särskild rätt, som medför ringa men, och expropriationen uppenbarligen inte rubbar säkerheten för fordringsägare som inte godkänt överenskommelsen (s.k. oskadlighetsprövning).

Enligt 59 § tredje stycket ExL skall överenskommelse om annan ersättning än löseskilling och intrångsersättning alltid fastställas.

Enligt 59 § fjärde stycket ExL får fastställelse inte meddelas på överenskommelse om expropriationsersättning för fastighet som innehas som fideikommiss. Inte heller får domstolen i princip fastställa överenskommelse om att expropriationsersättning skall utgå på annat sätt än på en gång. För den händelse den exproprierade egendomen är samfärd för flera än tio fastigheter, gäller enligt 59 § sista stycket särskilda bestämmelser.

Vid fastställelse av överenskommelse om ersättning som tillkommer sakägare personligen tas inte någon hänsyn till fordringsägares intressen.

En specialregel gäller enligt 95 § ExL i fråga om överenskommelse om ersättning för upplåtelse av nyttjanderätt för elektrisk svagströmsledning. Sådan överenskommelse får fastställas utan hinder av bestämmelserna i 59 §, om upplåtelsen medför ringa men och uppenbarligen inte rubbar säkerheten för fordringsägare som inte godkänt överenskommelsen. Bestämmelsen gäller på grund av hänvisning i 1902 års ellag även beträffande överenskommelse om ersättning för upplåtelse av nyttjanderätt eller servitutsrätt för starkströmsledning.

Inom annan lagstiftning har panträttshavarnas intressen tillgodosetts på annat sätt än i ExL. I stället för att domstolen åläggs att självmant se till att fordringsägarnas rätt tas till vara har de fordringsägare som anser sina intressen eftersatta fått rätt att begära ny uppskattning.

Enligt 9 kap. 73 § VL har borgenär, som har panträtt i fast egendom och som menar att löseskilling eller ersättning har blivit för lågt

beräknad, rätt att påkalla ny värdering under förutsättning att beloppet till följd av överenskommelse eller av annan anledning inte har blivit prövat av vattendomstolen. Motsvarande regler till skydd för panträttshavare finns i 68 § väglagen, 34 § andra stycket naturvårdslagen och 35 § fjärde stycket miljöskyddslagen. Bestämmelserna gäller endast ersättning för skada och intrång. På grund av hänvisning i nämnda tre lagar gäller ExL i tillämpliga delar i fråga om ersättning för inlösen.

FBL intar i likhet med ExL ståndpunkten att panträttshavare inte hänförs till kretsen av sakägare. Panträttshavare har således inte någon självständig talerätt vid förrättningen. Deras intressen har antagits i allmänhet sammanfalla med fastighetsägarens och i den mån så inte är fallet skall deras rätt tillvaratas genom fastighetsbildningsmyndighetens officialprövning (se t.ex. 5 kap. 18 § andra stycket FBL).

6.5.2 Justitiedepartementets promemoria

I promemorian anförs att det från allmän och enskild synpunkt är angeläget att expropriationslagens regler utformas så att möjligheterna att träffa överenskommelse om expropriationsersättningen underlättas. Härigenom kan tidsödande och kostsamma rättegångar undvikas. Ett visst skydd för fordringsägares rätt måste finnas men det bör inte sträckas längre än behörig hänsyn till deras intressen kräver. Bestämmelserna i 59 § ExL om prövningen av överenskommelse om expropriationsersättning synes enligt promemorian gå utöver vad som kan anses motiverat. I promemorian påvisas att den nuvarande ordningen har visat sig olämplig i sådana fall då parterna har kommit överens om att expropriationsersättning inte skall utgå därför att expropriationen inte påverkar fastighetens värde, t.ex. i vissa fall av expropriation för tunnelbana. Är fastigheten intecknad, får emellertid domstolen inte fastställa överenskommelsen med mindre den godkänts av samtliga panträttshavare eller dessa efter stämning underlåtit att bestrida fastställelse. Att utreda vilka som är panträttshavare och att därefter skaffa in godkännanden från dem eller stämma in dem i målet är ofta förenat med betydande arbete.

Enligt promemorian motverkar den gällande ordningen uppenbarligen frivilliga uppgörelser och ger fordringsägarna en överdrivet stark ställning. För deras säkerhet torde det i vart fall vara tillräckligt att överenskommelsen får fastställas, om domstolen finner att det inte föreligger någon nämnvärd risk för att fordringsägarna drabbas av förlust. Domstolen skulle sålunda göra en oskadlighetsprövning och fastställa överenskommelsen utan hinder av att den inte godkänts av fordringsägare, om expropriationen är väsentligen utan betydelse för honom.

I promemorian ifrågasätts om man inte bör gå ett steg längre och helt slopa reglerna om skyldighet för domstolen att vid värderingen ex officio beakta panträttshavarnas intressen. Det framhålls att situationen f.n. är att två helt olika system för tillvaratagande av fordringsägarnas rätt gäller enligt VL och ExL. I flera lagar hänvisas till ExL när fråga är om inlösen, medan VL:s skyddsregler har fått bilda mönster i fråga om ersättning för skada och intrång. Dessa regler innebär i korthet att fordringsägare som anser sina intressen eftersatta har rätt att begära ny uppskattning. Det är enligt promemorian knappast befogat att upprätthålla sådana skillnader. I promemorian erinras om att det inte har framkommit något som tyder på att VL:s system skulle ha inneburit någon nackdel för panträttshavarna. Den avgörande anledningen härtill är säkerligen inte möjligheten att få ersättningsfrågan prövad på nytt — även om denna spelar en roll som yttersta garanti mot förluster — utan det förhållandet att fastighetsägaren och panträttshavarna i allmänhet har ett gemensamt intresse av att ersättningen bestäms så högt som möjligt.

Enligt promemorian synes de två systemen vara i huvudsak likvärdiga från den synpunkten att panträttshavarna så långt som möjligt bör skyddas mot förluster. I valet mellan de båda systemen anförs i promemorian följande. De regler bör föredras som totalt medför minsta omgång och besvär. Här synes VL:s system ha visst försteg. Vad saken närmast gäller är att skapa garantier mot rättsförluster i fall som i praktiken är sällsynta. Detta kan liksom i VL ske genom särregler som tar sikte just på de fall som avviker från det normala och inte tynger förfarandet i övrigt. Den nödvändiga kontrollen av att fordringsägarnas intressen inte eftersätts torde utan större olägenhet kunna utövas i efterhand av fordringsägarna själva. Från principiell synpunkt synes denna ordning vara mest tilltalande, eftersom fordringsägarna blir i tillfälle att själva föra talan i frågor som rör deras rätt. Fördelen med VL:s system ligger dock främst i att parternas överenskommelser om expropriationsersättningen kan fastställas utan tidsödande och kostsamt arbete, som i många fall inte fyller någon praktisk funktion därför att det redan från början står klart att panträttshavarnas rätt över huvud taget inte är i fara.

De nu redovisade övervägandena utmynnar i promemorian i uttalandet att VL:s system bör få bilda mönster för den ifrågavarande regleringen i den nya expropriationslagen.

Enligt promemorian bör mål om gottgörelse till följd av att panträttshavare har lidit förlust prövas av fastighetsdomstolen. Också i övrigt bör bestämmelserna om rättegången i expropriationsmål gälla i tillämpliga delar. I fråga om fördelningen av rättegångskostnaderna bör panträttshavare jämföras med sakägare i expropriationsmål. Även bestämmelserna om rättegångskostnader i expropriationsmål bör således

gälla i tillämpliga delar. Genom en sådan ordning tillgodoses viktiga rättssäkerhetssynpunkter.

6.5.3 Remissyttrandena

Promemorians förslag att ersätta ExL:s regler om skydd för pant-rättshavarnas intressen med det system som gäller enligt VL tillstyrks eller lämnas utan erinran av ett flertal remissinstanser. Bland de remissinstanser som uttryckligen tillstyrker förslaget kan nämnas *länsstyrelsen i Göteborgs och Bohus län* och *Lantbrukarnas riksförbund*. *Svea hovrätt* finner det vara tveksamt vilket av de diskuterade systemen för tillvaratagande av fordringsägarnas rätt som bör väljas. Hovrätten anser sig dock inte böra motsätta sig promemorieförslaget.

Åtskilliga remissinstanser är emellertid kritiska mot den lösning som föreslagits i promemorian. Sålunda anser *Stockholms tingsrätt* att man bör ha kvar reglerna om skyldighet för domstolen att vid värderingen ex officio beakta panträttshavarnas ställning. Tingsrätten framhåller att det ofta kan ligga i en fastighetsägares intresse att få personlig ersättning på bekostnad av löseskillingen för fastigheten. Med den i promemorian föreslagna lösningen kan det i sådant fall uppstå förlust för panträtts-havare genom att expropriationsersättningen blir för lågt beräknad. Har prövning av löseskillingen ägt rum, kan panträttshavaren inte få gottgörelse för förlusten. Om det föreslagna systemet anses böra genomföras, föreslår tingsrätten att man efter förebild i 9 kap. 73 § VL inför någon tidsbegränsning beträffande panträttshavares rätt att föra talan om gottgörelse.

Bankinspektionen anför att det visserligen är obestridligt att fastighetsägarens och panträttshavarens intressen i regel sammanfaller och att därför en särskild prövning av ersättningens storlek oftast inte behövs för att tillgodose panträttshavaren. Men undantag kan förekomma. Om en kommun exproprierar en hel fastighet, torde, anför inspektionen, en grundval för uppgörelse om låg expropriationsersättning inte så sällan kunna skapas genom att kommunen tillhandahåller ersättningsfastighet på gynnsamma villkor eller bereder fastighetsägaren indirekta förmåner på annat sätt. Inteckningarna kan då bli nödlidande. Även om panträttshavaren i sådant fall kan ta sina intressen till vara i en efterföljande rättegång mot kommunen, kommer han i verkligheten i ett sämre läge än vid en officialprövning i expropriationsmålet. Bl.a. åsamkas han arbete och kostnader. Inspektionen framhåller att det också måste vara till fördel för den exproprierande om expropriationsersättningen fastställs slutgiltigt i expropriationsmålet. Inspektionen föreslår att bestämmelserna i denna del utformas efter förebild av FBL i stället för VL. Domstolen måste ju enligt promemorieförslaget ändå företa en

oskadlighetsprövning av det slag som anges i FBL för att kunna bedöma om ersättningen skall nedsättas hos länsstyrelsen eller betalas ut till fastighetens ägare.

Också länsstyrelsen i Malmöhus län, Konungariket Sveriges stadshypotekskassa, Sveriges advokatsamfund och Sveriges jordbrukskasseförbund avstyrker promemorieförslaget. Stadshypotekskassan påpekar bl.a. att det för panträttshavare är väsentligt att förlust inte uppkommer genom oskicklig processföring från fastighetsägarens sida. Advokatsamfundet framhåller att det av skilda anledningar kan inträffa att en låg löseskilling bestäms, särskilt om även annan skada skall ersättas. I sådant fall sammanfaller inte sakägarens och panträttshavarens intressen.

Inte heller Svenska bankföreningen och Svenska sparbanksföreningen anser att promemorieförslaget regler ger panträttshavarna ett tillfredsställande skydd. Föreningarna erinrar om att ny rättegång enligt förslaget är utesluten så snart expropriationsersättningen i det första målet har prövats av domstolen. Även om ersättningen prövas av domstolen, kan den emellertid bli för låg till men för panträttshavarna. Domstolen är bunden dels av parternas yrkanden, dels av den utredning som parterna finner skäl att förebringa. Detta kan leda till att löseskillingen blir för lågt bestämd i förhållande till ersättningen till fastighetsägaren personligen. Enligt föreningarnas mening är den i promemorian åberopade parallelliteten med motsvarande bestämmelser i bl.a. VL och miljöskyddslagen inte avgörande. I vattenmål och miljöskyddsmål torde i regel fastighetens huvuddel bestå intakt efter de aktuella åtgärderna. I expropriationsmål förhåller det sig i stor utsträckning på annat sätt genom att ersättningen där ofta avser hela fastigheter eller stora delar av fastigheter. Med hänsyn till det sagda anser föreningarna att den nuvarande officialprövningen i expropriationsmål bör behållas.

Sveriges allmänna hypoteksbank och Föreningen mellan ombudsmännen hos Sveriges landshypoteksinstitution anser att det förefaller opraktiskt och ägnat att medföra onödig omgång och onödiga kostnader att ett redan avgjort expropriationsmål skall kunna rivas upp i efterhand på yrkande av borgenär. Konsekvensen för panträttshavarnas del måste bli att deras bevakningsproblem ökar väsentligt. När det gäller jämförelsen med reglerna i VL och miljöskyddslagen framhåller hypoteksbanken och ombudsmannaföreningen att ersättningarna enligt dessa lagar vanligtvis avser skada och intrång, som oftast påverkar fastighetens värde endast i ringa mån. Expropriationsersättning avser däremot i många fall en hel fastighet eller en stor del av en fastighet. Hypoteksbanken och ombudsmannaföreningen påpekar vidare att panträttshavaren enligt förslaget kan väcka talan om gottgörelse endast om det har kunnat konstateras att han har lidit en förlust. Något rättsmedel står

sålunda inte till panträttshavarens förfogande i de fall där någon förlust inte kunnat konstateras på grundval av den i expropriationsmålet förda bevisningen men risken för förlust vid en framtida exekution ökat väsentligt, exempelvis efter expropriation av del av fastighet. De nu nämnda förhållandena är av särskild betydelse för hypoteksföreningarna, som vid sin primärlångivning har att hålla sig till vissa i lag bestämda lånegränser. Med hänsyn till det sagda förordar hypoteksbanken och ombudsmannaföreningen att de nuvarande bestämmelserna till skydd för panträttshavarna behålls med de modifieringar som kan anses påkallade i särskilda fall.

Sveriges industriförbund för fram i stort sett samma synpunkter som bankföreningen, sparbanksföreningen, hypoteksbanken och ombudsmannaföreningen, när det gäller jämförelsen med reglerna i VL och miljöskyddslagen. Industriförbundet framhåller vidare att ett effektivt skydd för panträttshavarnas intressen förutsätter att panträttshavare ges rätt att påkalla efterprovning så snart han gjort en förlust till följd av att expropriationsersättningen enligt hans uppfattning har blivit för lågt beräknad. Rätt till efterprovning bör föreligga även när domstolsprovning har ägt rum i det första målet. Mot en sådan ordning kan olika invändningar resas och det kan därför enligt förbundets mening övervägas att i reviderad form behålla domstolarnas officialprovningsskyldighet i expropriationsmål.

Såväl *Svenska bankföreningen* och *Svenska sparbanksföreningen* som *Konungariket Sveriges stadshypotekskassa*, *Sveriges allmänna hypoteksbank*, *Föreningen mellan ombudsmännen hos Sveriges landshypoteksinstitution* och *Sveriges industriförbund* anser att utrymmet för domstolarna att företa oskadlighetsprovning av överenskommelser om expropriationsersättning bör kunna ökas. Enligt de nämnda remissinstansernas mening är det dock inte motiverat att, som övervägts i promemorian, ge domstolen möjlighet att fastställa överenskommelse, så snart expropriationen är 'väsentligen' utan betydelse för panträttshavare. I stället bör krävas att överenskommelsen 'uppenbarligen' är utan betydelse.

6.6 Måls avgörande utan huvudförhandling i överrätt

6.6.1 Gällande rätt

I hovrätt och högsta domstolen (HD) skall tvistemål i allmänhet avgöras efter huvudförhandling. RB medger emellertid vissa undantag från denna regel. Bestämmelser om detta finns i fråga om hovrätt i 50 kap. 21 § RB och beträffande HD i 55 kap. 12 § RB.

Enligt 50 kap. 21 § RB får hovrätt företa tvistemål till avgörande utan huvudförhandling, om vadetalan har medgetts eller hovrätten finner uppenbart att vadetalan är ogrundad. Rör målet endast pengar eller sådant som kan skattas i pengar och uppgår värdet av det som talan fullföljts om uppenbart inte till det basbelopp enligt lagen (1962:381) om allmän försäkring som gällde vid tidpunkten för underrättens dom, får målet avgöras utan huvudförhandling, om inte båda parterna begärt sådan förhandling. Vidare föreskrivs att mål vari förlikning är tillåten (dispositivt mål) och annat mål, i vilket det är fråga endast om rättstillämpningen, får på båda parternas begäran avgöras utan huvudförhandling, om hovrätten finner uppenbart att sådan inte behövs.

I 55 kap. 12 § RB föreskrivs att, om mål eller viss i målet uppkommen fråga skall avgöras av HD i dess helhet, detta får ske utan huvudförhandling. I övrigt äger i allt väsentligt reglerna om tvistemåls avgörande utan huvudförhandling i hovrätt motsvarande tillämpning beträffande avgörande av tvistemål i HD.

Både i hovrätt och HD gäller utöver vad som nu sagts att huvudförhandling inte behövs för sådan prövning som inte avser själva saken.

Bestämmelserna om måls avgörande utan huvudförhandling blir för sin tillämpning beroende av de s.k. tilltrosreglerna, som i fråga om tvistemål i hovrätt finns upptagna i 50 kap. 23 § RB. Om det vid huvudförhandling i underrätt har upptagits muntlig bevisning eller hållits syn på stället rörande viss omständighet och avgörandet även i hovrätten beror på tilltron till den bevisningen, får hovrätten inte ändra underrättens dom i den delen, om inte beviset tagits upp på nytt vid huvudförhandling i hovrätten eller också synnerliga skäl föreligger att dess värde är annat än underrätten har antagit. Mot dessa bestämmelser svarar, såvitt gäller förfarandet i HD, 55 kap. 14 § RB. För att HD skall kunna ändra hovrättens dom förutsätts att hovrätten har gått ifrån underrättens bevisbedömning utan att ha tagit upp bevisningen på nytt eller att det föreligger synnerliga skäl för att bevisets värde är ett annat än vad hovrätten har antagit.

Vid sidan av RB finns i FBL och VL särskilda bestämmelser som innebär avsteg från kravet på huvudförhandling i överinstans. Sålunda följer av 16 kap. 8 § FBL att mål som fullföljts från fastighetsbildningsmyndighet får avgöras utan huvudförhandling av fastighetsdomstolen, om huvudförhandling kan antas sakna betydelse för prövningen samt sakägare eller företrädare för allmänt intresse inte begärt sådan förhandling. Huvudförhandling kan underlåtas även i vissa andra fall.

Talan mot fastighetsdomstolens utslag eller beslut i fastighetsbildningsmål förs genom besvär (17 kap. 1 § FBL). Handläggningen av sådana mål i hovrätten sker genom ett skriftligt förfarande. Särskild förhandling kan emellertid äga rum, om det behövs för att komplettera

utredningen. Bevis genom syn på stället får tas upp i hovrätten endast om synnerliga skäl föreligger.

Enligt 11 kap. 105 § VL får mål avgöras utan huvudförhandling i vattenöverdomstolen, om sådan förhandling saknar betydelse för prövningen. Har parterna på ömse sidor begärt huvudförhandling, skall dock sådan äga rum, om den inte uppenbarligen skulle vara utan betydelse. Bevis genom syn på stället får tas upp i vattenöverdomstolen endast om synnerliga skäl föreligger.

Bestämmelserna om måls avgörande utan huvudförhandling i vattenöverdomstolen gäller på grund av hänvisning i 11 kap. 108 § VL också i fråga om HD.

6.6.2 Justitiedepartementets promemoria

I promemorian framhålls att expropriationsmålen i många fall i princip inte skiljer sig från tvistemål som handläggs helt enligt RB. I regel torde huvudförhandling vara nödvändig även i expropriationsmål för att domstolen skall få bästa möjliga underlag för sin bedömning. Emellertid grundar sig bedömningen i expropriationsmål oftare än i vanliga tvistemål på tekniska utredningar och annat skriftligt material. Detta är inte sällan av sådan natur att det inte lämpar sig så väl för muntlig framställning. Huvudförhandlingen i expropriationsmål kan därför ibland bidra till att göra förfarandet tidsödande och kostsamt utan att några egentliga fördelar kan påvisas.

När det gäller fastighetsbildningsmål och vattenmål påpekas det i promemorian att kravet på muntligt förfarande i överinstans har eftergivits i större utsträckning än som följer av RB. Även om expropriationsmålen inte är helt jämförbara med mål enligt FBL och VL, har de i allmänhet fler beröringspunkter med dessa än med vanliga tvistemål.

Med hänsyn till det anförda, sägs det i promemorian, synes det inte möta några betänkligheter att öppna möjlighet för överrätt att avgöra expropriationsmål utan huvudförhandling i något större utsträckning än reglerna i RB medger. Avgörande på handlingarna bör dock komma i fråga bara i de fall då det är helt klart att ett muntligt förfarande inte fyller någon funktion. Vid sin bedömning bör domstolen i allmänhet beakta önskemål från den som för talan i målet. Enligt promemoriaförslaget skall överrätt — utöver vad som följer av RB — få avgöra expropriationsmål utan huvudförhandling, om rätten finner att huvudförhandling inte behövs och ingen av parterna begär sådan förhandling.

6.6.3 Remissyttrandena

Förslaget om vidgade möjligheter för överrätt att avgöra expro-

priationsmål utan huvudförhandling har i allmänhet godtagits av remissinstanserna. *Föreningen Sveriges tingsrättsdomare* anser dock att expropriationsmålen i mångt och mycket är likartade vanliga tvistemål och att det därför måste starkt ifrågasättas om man bör införa en regel som avviker från RB:s bestämmelser.

7 Nedsättning av expropriationsersättning

7.1 Gällande rätt m.m.

Enligt 48 § ExL skall expropriationsersättning nedsättas hos länsstyrelsen. Nedsättningskyldigheten är emellertid inte ovillkorlig. Ett förenklat förfarande kan användas när expropriationen avser upplåtelse av särskild rätt, som medför endast ringa men och uppenbarligen inte rubbar säkerheten för borgenär som har panträtt i fastigheten. Domstolen kan i sådant fall medge att nedsättning inte behöver äga rum, varvid det åligger den exproprierande att i stället göra anmälan till länsstyrelsen och styrka att betalning av expropriationsersättningen har skett. Bestämmelserna i ExL om nedsättning av expropriationsersättning gäller i tillämpliga delar sådan anmälan.

Nedsättning skall enligt huvudregeln ske inom tre månader från det domstolens avgörande i ersättningsfrågan har vunnit laga kraft. Om fastigheten redan har tagits i besittning skall nedsättning ske inom en månad från lagakraftvinnandet. Förskott som har föreskrivits som villkor för förhandstillträde skall nedsättas, innan tillträde äger rum.

Gäller expropriationen område som är samfällt för flera än tio fastigheter, kan domstolen enligt 35 § ExL förordna, att betalning ur expropriationsersättningen får tilläggas borgenär med panträtt i fastighet endast om yrkande om betalning framställts i särskild ordning. Förutsättning för förordnande av detta slag är att det kan antas att expropriationen inte avsevärt minskar borgenärens säkerhet och att begäran om sådant förordnande framställs.

När den slutliga expropriationsersättningen har nedsatts eller anmälan till länsstyrelsen har gjorts är expropriationen enligt 49 § första stycket ExL fullbordad. Om s.k. kvalificerat förhandstillträde enligt 39 § ExL inte har skett, övergår äganderätten till den exproprierande, och denne blir berättigad att genast ta fastigheten i besittning, om han inte har gjort det tidigare. I och med att expropriationen fullbordas, befrias fastigheten också i princip från de begränsade sakrätter som tidigare har vilat på den. Särskild rätt som tillkommer sakägare och som på grund av utfästelse av den exproprierande lämnas orubbad samt fastighetens

ansvar för allmänna utskylder eller för fordringar som åtnjuter förmånsrätt enligt 6 § 1 förmånsrättslagen fortsätter dock att besvära fastigheten.

S.k. kvalificerat förhandstillträde enligt 39 § ExL är till sina verkningar jämställt med fullbordad expropriation (40 § första stycket ExL). En förpliktelse för den exproprierande att betala expropriationsersättning kan emellertid kvarstå.

Försummar den exproprierande att vidta de åtgärder som behövs för att expropriationen skall fullbordas, är expropriationsrätten förverkad (jfr 50 § ExL).

Sedan nedsättning av expropriationsersättningen har skett, fördelas ersättningen bland de berättigade genom länsstyrelsens försorg enligt bestämmelserna i 57 § ExL. Svarar fastighet för beviljad eller sökt inteckning, fördelas löseskilling för fastigheten, intrångsersättning samt ersättning för upplåtelse av särskild rätt efter i stort sett samma bestämmelser som gäller beträffande fördelning av köpeskilling för utmätningsvis såld fast egendom.

ExL:s bestämmelser om nedsättning och fördelning av expropriationsersättning är i stor utsträckning tillämpliga också då inlösen av fastighet sker enligt annan lagstiftning. Hänvisningar till bestämmelserna i ExL förekommer bl.a. i BL (137 § första stycket), väglagen (69 § andra stycket), naturvårdslagen (36 § första stycket) och miljöskyddslagen (33 § andra stycket). Nedsättning är således obligatorisk vid inlösen enligt nämnda lagar. Även vid inlösen med stöd av VL skall nedsättning av ersättningen alltid ske (9 kap. 54 § första stycket).

I fråga om ersättning för skada och intrång eller motsvarande gäller enligt annan lagstiftning än ExL genomgående principen att nedsättning får underlåtas efter oskadlighetsprövning, varvid panträttshavares säkerhet beaktas. Bestämmelser med denna innebörd finns i åtskilliga lagar (jfr exempelvis 9 kap. 54 § andra stycket VL, 67 § väglagen, 9 § lagen (1950:599) om ersättning för mistad fiskerätt m.m., 34 § första stycket naturvårdslagen och 35 § första stycket miljöskyddslagen).

Särskilda bestämmelser till skydd för innehavare av fordran för vilken fastighet svarar, om fastigheten minskar i värde genom fastighetsreglering eller helt eller delvis inlöses, finns i 5 kap. 16 § FBL. Nedsättning behöver inte ske av ersättning som tillkommer fastighetsägaren personligen. Kravet på nedsättning upprätthålls inte heller om innehavarna av samtliga fordringar för vilka fastigheten svarar och — om fastigheten besväras av gemensam inteckning — vissa andra rättsägare medgett att ersättningen får betalas ut direkt till fastighetsägaren. Medgivande av rättsägare behövs inte heller, om fastighetsregleringen är väsentligen utan betydelse för honom.

Framställning av länsstyrelsen i Kristianstads län. I skrivelse den 14

mars 1961 har länsstyrelsen i Kristianstads län anført synpunkter på ExL:s nedsättningsregler. Enligt länsstyrelsens mening går dessa längre i fråga om att tillgodose panträttshavarnas intressen än som motsvaras av rimliga praktiska behov. Det område som frånhänds fastigheten genom expropriationen har ofta obetydligt värde. Som exempel anføres ett fall där expropriationen gällde vissa mossletter och viss samfärdlig vägmark och berörde ett stort antal fastigheter. I detta fall bestämdes ersättningar understigande en krona i 76 fall. Även vid expropriation för anläggande av dubbelspår för järnväg blir enligt länsstyrelsen ofta expropriationsersättningarna helt obetydliga. I många fall har visserligen domstolen möjlighet att meddela förordnande enligt 35 § ExL om att ersättning skall betalas ut bara till fordringsägare som yrkar det, men även i sådant fall skall sammanträde kungöras och hållas. Länsstyrelsen anser sig kunna konstatera att statsverkets kostnader och enskildas besvär i samband med fördelning av expropriationsersättning ofta inte står i rimlig proportion till de belopp som skall fördelas. Möjligheterna att förenkla förfarandet bör med hänsyn härtill närmare utredas.

7.2 Justitiedepartementets promemoria

Exproprierad fastighet övergår till den nye ägaren i princip fri från begränsade sakrätter som tidigare besvärat den. Sker expropriation av hel fastighet, kommer således panträtt i fastigheten att upphöra helt. Vid expropriation som avser del av fastighet eller särskild rätt till fastighet kan säkerheten försämrast. Enligt promemorian är det därför ofrånkomligt med ett särskilt skydd för borgenärer med panträtt i fastigheten. Detta skydd bör liksom hittills åstadkommas genom bestämmelser om nedsättning och fördelning av expropriationsersättning. Nedsättning och fördelning sägs i promemorian emellertid innebära en mera omständlig procedur än betalning direkt till den ersättningsberättigade. Det är därför angeläget att begränsa procedurens användning till fall då rättighetshavares intressen påkallar det.

I promemorian anføres att det härvid i första hand kommer i betraktande de fall då den exproprierade fastigheten inte besvärast av sökt eller beviljad inteckning och rättighetshavares intressen således över huvud taget inte berörs. Nedsättningskyldigheten har i dessa fall motiverats med att expropriationens rättsverkningar gör det nödvändigt att bestämma en form genom vilken det för framtida intressenter görs klart att expropriationen fullbordats och när det skedde. Härför behövs en åtgärd hos offentlig myndighet och det har ansetts lämpligast att föreskriva nedsättning som i princip enda form. Redan i gällande rätt har emellertid avsteg från principen gjorts i vissa fall varvid nedsättning ersatts av anmälan till länsstyrelsen. Genom en sådan anmälan kan syftet

att skapa en utgångspunkt för expropriationens fullbordande nås även i nu förevarande fall. Under hänvisning till vad som har anförts uttalas i promemorian att som en första förutsättning för att nedsättning av expropriationsersättning skall behöva ske bör uppställas att fastigheten besväras av beviljad eller sökt inteckning. I fråga om personlig ersättning är den fördelning mellan rättighetshavare som nedsättningsförfarandet skall möjliggöra inte aktuell och det föreligger därför inte enligt promemorian något behov av att sådan ersättning sätts ned.

Beträffande övriga fall, dvs. då den exproprierade fastigheten besväras av sökt eller beviljad inteckning, och fråga är om löseskilling eller intrångsersättning, uttalas i promemorian att krav på nedsättning i princip bör uppställas. Normalt kan detta krav få vika endast om rättsägare som berörs av åtgärden har lämnat sitt medgivande till den. I promemorian föreslås efter förebild av 5 kap. 16 § FBL att som förutsättning för att nedsättning skall kunna underlätas bör gälla att samtliga borgenärer som har panträtt i fastigheten har medgett att ersättningen betalas ut direkt till fastighetsägaren. Besväras fastigheten av gemensam inteckning, bör dessutom fordras de medgivanden från fastighetsägare och fordringshavare som i 22 kap. 11 § jordabalken föreskrivs för relaxation.

Enligt promemorian torde det emellertid föra för långt att undantagslöst kräva medgivande från rättsägarna som villkor för att nedsättning skall få underlätas. Det är ofta både tidsödande och kostsamt att skaffa in medgivanden. Det kan också tänkas att rättsägare utan skäl vägrar att lämna sin medverkan. I promemorian anförts att kravet på medgivande därför bör upprätthållas i princip endast då expropriationen medför någon risk av betydelse för att panträttshavarna lider förlust. I många fall föreligger uppenbarligen inte någon sådan risk. Om exempelvis expropriationen avser bara ett mindre område av en fastighet och expropriationsersättningen uppgår till endast en mindre del av hela fastighetens värde, lär man i allmänhet kunna utgå från att expropriationen saknar betydelse för panträttshavarnas säkerhet. Åtskilliga expropriationer av nyttjanderätt eller servitut inverkar inte alls eller endast obetydligt på fastighetens kreditvärde. Nedsättning fyller i fall av detta slag inte någon rimlig funktion. För panträttshavarnas säkerhet torde det vara tillräckligt att oskadlighetsprovning sker efter samma riktlinjer som gäller enligt annan lagstiftning, exempelvis 5 kap. 16 § FBL. En bestämmelse om detta synes enligt promemorian lämpligen kunna utformas så att medgivande av rättsägare inte behövs, om expropriation är väsentligen utan betydelse för honom.

I promemorian anförts att med den föreslagna utformningen av nedsättningsreglerna någon motsvarighet till reglerna i 35 § ExL om förenklat förfarande när expropriation gäller område som är samfällt för flera fastigheter inte behövs.

I promemorian framhålls att det finns bestämmelser om nedsättning av ersättning som bestämts vid inlösen av fastighet i flera andra lagar än ExL. I åtskilliga av dem, bl.a. BL, vägslagen, naturvårdslagen och miljöskyddslagen, hänvisas till ExL:s bestämmelser. Detta innebär att de här föreslagna nedsättningsbestämmelserna kommer att bli tillämpliga också vid inlösen enligt dessa lagar. Det finns emellertid också nedsättningsbestämmelser som i större eller mindre grad avviker från regleringen i ExL. Det torde enligt promemorian vara både lämpligt och möjligt att i betydligt större grad än som nu är fallet göra nedsättningsbestämmelserna likformiga. Sannolikt är det ändamålsenligt att samla alla sådana bestämmelser i en särskild lag. Även bestämmelserna om fördelning av nedsatta medel torde behöva ses över. En genomgång av detta slag bör emellertid anstå till ett senare tillfälle.

7.3 Remissyttrandena

Det i promemorian framställda förslaget att domstolen i vissa fall skall kunna förordna att expropriationsersättningen inte behöver sättas ned hos länsstyrelsen har vunnit allmän anslutning bland remissinstanserna. I flera yttranden framhålls sålunda att de nuvarande kraven på nedsättning av expropriationsersättning är onödigt omfattande och att en förenkling av reglerna är önskvärd. Bland de remissinstanser som lämnar förslaget i denna del utan erinran eller tillstyrker principlösningen kan här nämnas *Svea hovrätt*, *Stockholms tingsrätt*, flera *länsstyrelser*, *bankinspektionen*, *Svenska bankföreningen* och *Svenska sparbanksföreningen*.

Svea hovrätt anför, att en väsentlig del av exproprierad egendoms värde kommer i vissa fall — där markvärdet är lågt i förhållande till hela värdet — att hänföras till annan ersättning än löseskilling och intrångsersättning. Detta sägs hänga samman med hur begreppen marknadsvärde och löseskilling resp. intrångsersättning har bestämts enligt prop. 1971:122. För att panträttshavares behov av skydd skall kunna tillgodoses bör enligt hovrättens mening i sådana fall nedsättning ske också av fastighetsägarna tillerkänd personlig ersättning. Hovrätten föreslår därför att i den paragraf i vilken nedsättningsskyldigheten regleras tas in en föreskrift av innehåll att nedsättning skall ske av annan fastighetsägaren tillkommande ersättning än löseskilling och intrångsersättning, när skäl föreligger till det.

Enligt *fortifikationsförvaltningens* mening bör möjlighet öppnas för den exproprierande att sätta ned expropriationsersättning innan expropriationsmålet har blivit slutligt avgjort. En sådan ordning skulle vara till fördel från anslagssynpunkt. Bestämmelserna om nedsättning av förskott vid förhandstillträde skulle enligt förvaltningens mening i så fall kunna gälla i tillämpliga delar.

Föreningen Sveriges tingsrättsdomare framhåller i sitt yttrande att föreskriften om oskadlighetsprövning måste tillämpas restriktivt, om rättssäkerhetskravet skall bli tillgodosett.

Länsstyrelsen i Kopparbergs län anser att det är önskvärt att nedsättningsbestämmelser motsvarande dem som upptagits i promemorian införs också i andra lagar, som innehåller bestämmelser om nedsättning av ersättningar. Åtminstone bör en sådan ändring genomföras i detta sammanhang i VL. Med stöd av denna tas i Kopparbergs län inte så sällan i anspråk samfällda områden, varvid avsaknaden av särregler för nedsättning av löseskillingar i vissa fall praktiskt taget omöjliggör utbetalning av medlen.

8 Föredraganden

8.1 Allmänna synpunkter

8.1.1 Frågan om ny expropriationslag

Den samhällsutveckling som vi f.n. upplever ställer stora krav på samhällets markpolitik. Efterkrigstiden har präglats av att behovet av arbetskraft inom jordbruk och skogsbruk har minskat kraftigt. Samtidigt har sysselsättningen inom industri och servicenäringar ökat. Detta har medfört en minskning av befolkningen i glesbygderna och en fortsatt tillväxt av de medelstora och större tätorterna. Till följd härav har behovet av mark för bostäder och annan tätbebyggelse ökat på dessa platser. Samtidigt som denna utveckling alltjämt pågår om än med minskad kraft har på senare år ägt rum en allt starkare satsning på regionalpolitikens område. Denna nya fas i utvecklingen kommer otvivelaktigt att ställa växande krav på att mark skall finnas tillgänglig bl.a. för industrietablering samt för bostadsbyggande och annat som tätbebyggelseutvecklingen för med sig. Ofta kommer detta att gälla orter där behovet av mark för ändamål av detta slag tidigare inte har varit framträdande. Den ökade fritiden i förening med förbättrade kommunikationer, främst genom bilismen, och välståndsökningen i övrigt medför att fritidsbebyggelsen och friluftslivet alltmer tilltar. Dessa omständigheter medför ökad efterfrågan på välbelägen mark både för fritidsbebyggelse och friluftsliv. Till följd av den allmänna industriella utvecklingen uppstår inte sällan önskemål om nylokalisering av företag som också för med sig behov av att kunna ta mark i anspråk.

Det är en viktig uppgift för samhället att bedriva den fysiska plan-

läggningen så att befogade anspråk på mark kan tillgodoses. Såvitt angår den övergripande planeringen har arbetet på förberedelserna för en fysisk riksplanering nyligen avslutats inom civildepartementet, och förslag till riksdagen till sådana åtgärder — bl.a. på lagstiftningens område — som behövs för att få till stånd en fungerande sådan planering förbereds f.n. inom nämnda departement. Genom den fysiska planeringen anvisas mark för olika ändamål efter en avvägning av skilda intressen. Det är emellertid inte tillräckligt att mark anvisas för viss användning. Samhället måste också svara för att den mark som behövs för olika angelägna ändamål faktiskt får tas i anspråk på skäliga villkor och vid lämplig tid. Som regel sker detta genom att den mark som behövs förvärvas på frivillighetens väg. I sista hand måste dock samhället kunna lösa in marken eller tvångsvis förvärva behövlig rätt att disponera den, om frivilliga uppgörelser inte kan nås på rimliga villkor. En modern expropriationslagstiftning utgör därför ett viktigt medel i samhällets markpolitik.

Gällande expropriationslag (ExL) kom till år 1917. Den har därefter ändrats vid ett flertal tillfällen. Bl.a. har samhällsutvecklingen tid efter annan medfört behov av nya eller vidgade expropriationsändamål. Särskilt omfattande ändringar i ExL genomfördes år 1949. Denna revision avsåg främst expropriationsändamålen, ersättningsreglerna och förfarandet vid expropriation. De nya expropriationsgrunder som då infördes syftade till att ge kommunerna stöd i strävandena att motverka stora markvärdestegringar i samband med tätbebyggelse. Avsikten med reformen i fråga om ersättningsreglerna och förfarandet var att få till stånd en jämnare och tillförlitligare uppskattning. De nya expropriationsreglerna medförde otvivelaktigt gynnsamma verkningar men var också förenade med vissa brister, och år 1960 tillkallades därför expropriationsutredningen för att göra en allmän översyn av expropriationslagstiftningen.

Som resultat av utredningens arbete genomfördes till en början vissa partiella reformer. Bl.a. gjordes år 1966 vissa ändringar i förfaranderegler, som var ägnade att avhjälpa de svåraste bristerna i detta avseende. År 1969 lade utredningen fram betänkande med förslag till en ny allmän expropriationslag. Nyheterna i förslaget avsåg främst expropriationsändamålen och värderingsreglerna. Däremot saknades i förslaget bestämmelser om förfarandet. Flera remissinstanser ansåg det olämpligt att införa en ny expropriationslag utan regler om förfarandet. För egen del kom jag till den slutsatsen att vissa angelägna ändringar borde göras utan dröjsmål i ExL och byggnadslagen (BL), medan en mera fullständig reform av expropriationslagstiftningen borde anstå till dess översynen av återstående frågor var avslutad. I överensstämmelse med denna min ståndpunkt lades förslag till en partiell reform av bl.a.

ExL och BL fram för 1971 års riksdag och antogs av denna (prop. 1971:122, CU 1971:27, rskr 1971:310). Genom reformen ändrades reglerna om expropriation för tätbebyggelseändamål så, att de i större utsträckning än tidigare möjliggör en aktiv kommunal markpolitik. Vidare infördes en ny expropriationsgrund, kallad värdestegringsexpropriation. Bestämmelserna om ersättning vid expropriation omarbetades i syfte att dämpa markvärdestegringen och hindra att kommunerna vid expropriation för tätbebyggelseändamål behöver ersätta värden som har uppstått till följd av förväntningar om ändring i markens tillåtna användningssätt.

Arbetet på en översyn av expropriationslagstiftningen har fortsatt inom justitiedepartementet. I en departementspromemoria har behandlats de delar av expropriationsrätten som inte omfattas av expropriationsutredningens betänkande. Promemoriaförslaget tar i första hand sikte på expropriationsförfarandet. I promemorian föreslås bl.a. vissa ändringar i syfte att göra förfarandet mera snabbt och effektivt. Lagförslaget är i allt väsentligt utformat som ett fullständigande av utredningens förslag.

Under arbetet med den fysiska riksplaneringen har tagits upp vissa frågor om ersättning för att mark tas i anspråk och om inlösen av mark för främst det rörliga friluftslivets behov. I en inom civildepartementet upprättad promemoria har föreslagits ändringar i framför allt naturvårdslagen (NVL) och BL. I denna promemoria presenteras också ett inom justitiedepartementet upprättat förslag i fråga om ersättning vid expropriation av mark för annat ändamål än tätbebyggelse, närmare bestämt om tillämpning i sådana fall av den s.k. presumtionsregeln. Denna fråga vill jag ta upp i förevarande sammanhang. Övriga ersättningsfrågor som har samband med den fysiska riksplaneringen torde senare komma att anmälas för Kungl. Maj:t av chefen för civildepartementet.

Av expropriationsutredningens förslag återstår att behandla framför allt nyheter i fråga om expropriationsändamålen. Utredningen föreslår sålunda ökade expropriationsmöjligheter för att främja bl.a. näringsverksamhet, miljövård och friluftsliv. I formellt hänseende innebär utredningens förslag att ExL ersätts av en ny expropriationslag och att huvuddelen av all lagstiftning om tvångsinlösen, som nu finns spridd på olika lagar, samlas inom den nya expropriationslagens ram. Utredningen anför att de många ändringarna i ExL mer och mer gjort lagen svåröverskådlig och att denna knappast kan anses fylla de anspråk som bör kunna ställas på en modern expropriationslagstiftning. Den täcker dessutom bara en del av sitt ämnesområde. Åtskilliga expropriationsrättsliga spörsmål regleras i annan lagstiftning. Utredningen är dock medveten om att det är nödvändigt att vissa delar av lagstiftningen om

tvångsinlösen av systematiska skäl får stå kvar i speciallagar vid sidan av en allmän expropriationslag.

Frånsett den kritik som riktats mot att utredningens förslag saknade regler om förfarandet har förslaget fått ett övervägande välvilligt mottagande av remissopinionen. Från flera håll vitsordas behovet av nya expropriationsregler. På grund av att reglerna om tvångsinlösen är splittrade på olika lagar, som i vissa fall täcker varandra och i andra fall företer luckor, anses bestämmelserna komplicerade att tillämpa. Utredningens förslag att i största möjliga utsträckning sammanföra regler om tvångsinlösen till en allmän expropriationslag tillstyrks av flertalet remissinstanser som yttrar sig i frågan. Kritik har dock från ett par håll riktats mot utredningens förslag till ändringar i BL under hänvisning till det utredningsarbete som pågår angående planlagstiftningen. Bl.a. har bygglagutredningen framfört önskemål om att så få ändringar som möjligt görs i BL. I ett yttrande över promemorian om expropriationsförfarandet har därjämte Sveriges industriförbund ifrågasatt, om inte arbetet på en ny expropriationslag borde anstå i avvaktan på resultatet av bygglagutredningens arbete.

Som jag förut nämnt har utredningens förslag kompletterats genom justitiedepartementets promemoria, som innehåller förslag till regler om förfarandet och därmed sammanhängande frågor. Också promemorian har i sina huvuddrag fått ett övervägande positivt mottagande under remissbehandlingen.

Enligt min uppfattning behövs också efter 1971 års reform vissa sakliga ändringar i expropriationslagstiftningen. Reformkraven gäller nu i främsta rummet de expropriationsändamål som inte behandlades i 1971 års lagstiftningsärende samt förfarandereglerna. De lagförslag som föreligger i dessa ämnen finner jag i sina huvuddrag väl ägnade att läggas till grund för lagstiftning. Inte minst med hänsyn till det lagstiftningsarbete om den fysiska riksplaneringen som nu pågår anser jag behovet av en ny expropriationslagstiftning vara så stort, att resultatet av bygglagutredningens arbete inte bör avvaktas. Något ytterligare remissförfarande, som ifrågasatts av ett par remissinstanser, finner jag inte behövligt. Jag vill därvid erinra om att det förslag till ändringar i de nya ersättningsreglerna som har lagts fram i civildepartementets promemoria angående lagstiftning om fysisk riksplanering har blivit föremål för remissbehandling tillsammans med promemorian i övrigt.

I formellt hänseende delar jag utredningens uppfattning att ExL numera blivit så svåröverskådlig att det inte längre är ändamålsenligt att genomföra partiella reformer inom dess ram utan att den bör ersättas av en helt ny expropriationslag.

Utredningen föreslår att huvuddelen av all lagstiftning om tvångsinlösen samlas i den nya expropriationslagen. I den delen vill jag

framhålla att ett sammanförande av regler om tvångsinlösen från olika speciallagar inte kan vara ett självändamål. Om reglerna därmed bryts ut ur sitt naturliga samband med de bakomliggande materiella rättsreglerna blir tvärtom systematiken mer svåröverskådlig. Utredningen är medveten om detta och anser att vissa delar av ifrågavarande lagstiftning bör få stå kvar i speciallagarna. Jag har, som jag senare kommer att redovisa, med ett väsentligt undantag kommit till i stort sett samma resultat som utredningen i fråga om vilka bestämmelser om tvångsinlösen som bör föras över till expropriationslagen och vilka som bör stå kvar i andra lagar. Undantaget avser BL. Som förut anförts pågår f.n. en samlad översyn av byggnadslagstiftningen inom bygglagutredningen. Med hänsyn till denna översyn bör så få ändringar som möjligt göras i BL. Jag återkommer till denna fråga men vill redan nu förutskicka, att jag efter de ändringar som skedde år 1971 inte funnit det nödvändigt att föra över några ytterligare bestämmelser från BL till expropriationslagstiftningen.

Av större betydelse än att alla regler om tvångsinlösen återfinns i en och samma lag är att reglerna om värdering och förfarande vid tvångsinlösen i sak är såvitt möjligt enhetliga. Detta mål torde i fråga om värderingsreglerna kunna uppnås i mycket stor utsträckning, om de förslag till ersättnings- och inlösenregler i den markpolitiska lagstiftningen som läggs fram i civildepartementets promemoria angående lagstiftning om fysisk riksplanering blir genomförda. Ett ytterligare steg på denna väg tas om vattenlagsutredningens förslag till ersättningsregler i vattenlagen (VL) genomförs (se betänkandet SOU 1972:14 Revision av vattenlagen Del 2. Ersättningar, avgifter m.m.). Vad angår förfarandet har förutsättningar för en enhetlig bedömning av ersättnings- och inlösenfrågor i ett viktigt hänseende redan kommit till stånd genom fastighetsdomstolsreformen. Förfarandereglerna i speciallagarna bygger redan nu i stor utsträckning på ExL.

Jag förordar sålunda att ExL ersätts av en ny lag om expropriation och att till denna överförs regler om tvångsinlösen i andra lagar i den mån detta i det enskilda fallet befinns ändamålsenligt. Jag föreslår att den nya lagen ges rubriken 'expropriationslag'. Liksom utredningen anser jag att lagen bör indelas i kapitel i likhet med t.ex. fastighetsbildningslagen (FBL). Det blir därigenom enklare att i framtiden göra ändringar och tillägg utan att rubba lagens systematik och överskådlighet.

8.1.2 Expropriation av särskild rätt till fastighet. Sakägarbegreppet

Föremålet för expropriation kan såväl i gällande rätt som enligt utredningens förslag vara äganderätt till fast egendom eller rättighet i fastighet. Enligt förslaget skall rättighet också i fortsättningen kunna

exproprieras självständigt, dvs. utan samband med att fastigheten avstås. Sådan expropriation kan f.n. ske i form av att en rättighet — nyttjanderätt eller servitut — tillskapas eller genom att särskild rätt upphävs eller begränsas. I utredningens förslag har denna reglering tagits upp i huvudsak oförändrad. Jag föreslår att de nu nämnda reglerna om föremålet för expropriation skall tas in i den nya expropriationslagen.

En avvikelse i utredningens förslag från gällande rätt består däremot i att rättighet inte skall kunna övertas från rättighetshavaren av den exproprierande. Något praktiskt behov av en sådan expropriationsmöjlighet har inte ansetts föreligga och jag godtar förslaget i denna del. Jag delar också utredningens uppfattning att annan rättighet än nyttjanderätt och servitutsrätt inte bör kunna tillskapas genom expropriation.

En annan skillnad i utredningens förslag i förhållande till ExL är att utredningsförslaget innehåller en uttrycklig bestämmelse om att panträtt på grundval av in-teckning inte skall kunna exproprieras självständigt. Bestämmelsen torde närmast få ses som ett förtydligande av ExL:s bestämmelser om självständig rättighetsexpropriation så som de har tillämpats i praktiken. Jag delar utredningens uppfattning att den nya lagen bör utformas så att någon tvekan inte behöver råda på denna punkt.

De nuvarande bestämmelserna om s.k. osjälvständig rättighetsexpropriation, dvs. expropriation av rättighet i samband med att fastighet exproprieras, har behållits i huvudsak oförändrade i utredningens förslag. Sålunda föreslås som huvudregel att all särskild rätt till fastigheten skall upphöra, när den exproprieras med äganderätt. Från denna grundsats görs i utredningsförslaget liksom i gällande rätt ett par undantag. Bl.a. föreslås i saklig överensstämmelse med vad som gäller nu (49 § andra stycket sista punkten ExL) att fastighetens ansvar för allmänna utskylder och för fordringar med förmånsrätt enligt 6 § 1 förmånsrättslagen — 17 kap. 6 § första stycket handelsbalken vid tiden för avlämnandet av utredningsförslaget — inte skall förändras genom att fastigheten exproprieras. Såvitt gäller fordringar med förmånsrätt enligt 6 § 1 förmånsrättslagen bör också enligt min mening den nuvarande ordningen behållas. Däremot synes någon motsvarande föreskrift inte böra meddelas beträffande allmänna avgifter som inte ryms under 6 § 1 förmånsrättslagen. I nämnda lag har fordran på skatt och allmän avgift tagits med bland de fordringar som åtnjuter s.k. allmän förmånsrätt (13 §). Sådan förmånsrätt gäller bara vid konkurs och avser all egendom som ingår i gäldenärens konkursbo (2 § första stycket andra punkten). Av detta synes följa att förmånsrätten inte kan göras gällande i fastigheten sedan denna genom överlåtelse eller på annat sätt, t.ex. genom expropriation, övergått till annan.

Utredningen föreslår vissa avvikelser från de nuvarande bestäm-

melserna om inverkan av äganderättsexpropriation på rättigheter i den exproprierade fastigheten. Avvikelserna hänför sig till de undantag som 49 § andra stycket ExL i övrigt innehåller.

Det ena undantaget avser särskild rätt som på grund av förbehåll vid expropriationen skall lämnas orubbad. Utredningen föreslår att tillståndsmyndigheten i samband med att tillstånd till expropriationen lämnas skall kunna förordna att rättighet får bestå även efter det att fastigheten exproprierats med äganderätt. I princip biträder jag utredningens förslag i denna del. I överensstämmelse med vad utredningen anför bör inte heller hinder möta mot att parterna under det fortsatta förfarandet träffar överenskommelse om det fortsatta beståndet av särskild rätt. Möjligheterna att låta rättighet bestå efter äganderättsexpropriation bör emellertid begränsas i högre grad än utredningen föreslagit.

I den rättsvetenskapliga debatten har ifrågasatts om inte 49 § andra stycket ExL rätteligen bör tolkas så att parterna kan komma överens om att rättighet skall bestå trots expropriationen endast om rättighet med bättre rätt i fastigheten inte lider förfång av det. Utredningen anför att en sådan begränsning av undantagsbestämmelsen kan övervägas men att frågan bör prövas i annat sammanhang. Enligt min mening bör frågan inte skjutas på framtiden utan lösas nu, när förslag till helt ny expropriationslag läggs fram.

Enligt 30 § ExL skall domstolen uppskatta såväl fastighetens värde som värdet av all särskild rätt som i avseende på fastigheten tillkommer sakägare och inte skall lämnas orubbad på grund av utfästelse av den exproprierande. Om rättighet som tillkommer sakägare medför minskning av fastighetens värde, skall uppskattningen avse det värde som fastigheten har med den ifrågakomna belastningen. Om fastigheten dessutom svarar för fordran, skall också fastighetens värde utan rättighetsbelastningen uppskattas. Skillnaden mellan de två värdena har brukat betecknas som rättighetens objektiva värde. Detta kan understiga den ersättning som bestäms för sakägaren, rättighetens subjektiva värde. Av 57 § andra stycket ExL framgår att borgenär som har panträtt på grundval av inteckning i vissa fall har rätt att vid fördelning av expropriationsersättningen få betalt också ur den del av ersättningen som tillkommer sakägare och som svarar mot rättighetens objektiva värde. Om den exproprierande utfäster sig att låta viss rättighet bestå efter expropriationen, undandras borgenär med panträtt i fastigheten den del av fastighetens värde som motsvarar sakrättens objektiva värde, eftersom sakägaren givetvis då inte erhåller någon ersättning. Som har framhållits i den rättsvetenskapliga diskussionen betyder detta att panträttskyddad fordran kan bli nödlidande därför att rättighet med sämre rätt i fastigheten bevaras.

Som jag har anfört i det föregående biträder jag utredningens förslag att bibehålla den nuvarande ordningen att rättigheter skall kunna lämnas orubbade vid äganderättsexpropriation. En sådan ordning ligger helt i linje med en av grundprinciperna för expropriationslagstiftningen, nämligen att expropriation skall ske på sådant sätt att minsta möjliga ingrepp görs i bestående förhållanden. Jag förordar att särskild rätt skall kunna bestå efter äganderättsexpropriation antingen på grund av förordnande av tillståndsmyndigheten eller till följd av överenskommelse mellan berörda parter. Å andra sidan är jag inte beredd att medge fritt spelrum för sådana förbehåll och överenskommelser. Att fordringar, som är förenade med panträtt på grundval av inteckning med bättre rätt än den rättighet som bevaras, i vissa fall kan bli nödlidande är inte godtagbart.

Vissa begränsningar bör alltså göras i tillståndsmyndighetens möjlighet att förordna att särskild rätt till fastigheten skall bestå efter expropriationen. Förutsättningarna för tillståndsmyndigheten att företa en oskadlighetsprövning i panträttshavarnas intresse är emellertid begränsade. Det kan således inte komma i fråga att ålägga tillståndsmyndigheten att företa en mera ingående oskadlighetsprövning, motsvarande den som enligt vad jag senare skall återkomma till bör ske när domstolen skall fastställa expropriationsersättning i enlighet med vad parterna är överens om eller bestämma huruvida nedsättning av ersättningen skall ske. Inte heller kan det begäras att tillståndsmyndigheten skall infordra medgivanden från de borgenärer som har panträtt i fastigheten. En sådan ordning skulle i avsevärd mån komplicera tillståndsärendet och medföra risk för att handläggningen fördröjs.

En lösning som ligger nära till hands och som har den fördelen att den inte nämnvärt komplicerar handläggningen hos tillståndsmyndigheten är att myndigheten får göra förbehåll om beståndet av särskild rätt till fastigheten endast i fråga om sådana rättigheter som till följd av inskrivning eller på annan grund har företräde framför inteckningar som besväras fastigheten. I övriga fall skulle frågan om rättighetens bestånd efter expropriationen vara beroende av att överenskommelse träffas mellan rättighetshavaren och den exproprierande. Emellertid anser jag att en sådan ordning i allt för hög grad skulle inskränka tillståndsmyndighetens handlingsfrihet. Fall kan tänkas då det föreligger ett starkt intresse av att en viss rättighet får bestå trots expropriationen och då det är uppenbart att rättighetens fortsatta bestånd inte kan komma att inkräkta på panträttshavarnas intressen. Också i sådana fall bör tillståndsmyndigheten kunna meddela sådant förordnande som nu är i fråga. Jag föreslår därför en bestämmelse av innehåll att tillståndsmyndigheten får meddela förordnande om beståndet av särskild rätt, om det uppenbarligen är utan betydelse för den rätt som tillkommer

borgenär med panträtt i fastigheten. Bestämmelsen bör ges tillämpning endast i fråga om sådan särskild rätt till fastigheten som har tillkommit genom frivillig upplåtelse. Som framgår av det följande bör en annan ordning gälla i fråga om särskild rätt som har tillkommit på annat sätt, t.ex. förrättningservitut.

Också parternas möjlighet att under det fortsatta förfarandet träffa överenskommelse om beståndet av viss eller vissa rättigheter bör begränsas. Sålunda bör överenskommelse om att en rättighet får bestå efter äganderättsexpropriation gälla endast om den fastställs av domstolen. Fastställelse bör inte få meddelas, om inte panträttshavarna lämnar medgivande till fastställelsen eller rättighetens fortsatta bestånd är väsentligen utan betydelse för borgenärs rätt. Om överenskommelsen avser sådan rättighet som tillståndsmyndigheten skulle ha kunnat göra förbehåll om, är det uppenbart att oskadlighetsrekvisitet är uppfyllt. Är rättsläget sådant att erforderliga medgivanden inte finns och det inte heller kan avgöras om beståndet av rättigheten är till förfång för panträttshavare förrän ersättningsbeloppen har bestämts, bör domstolen kunna företa fastställelseprövningen i samband med bestämmandet av ersättningsbeloppen. Det sagda kan självfallet inte gälla, när den exproprierande har begärt kvalificerat förhandstillträde. Frågan om vad som skall ske med rättigheten får då avgöras i samband med att frågan om förhandstillträde prövas.

I utredningens förslag undantas från bestämmelserna om osjälvständig rättighetsexpropriation också servitut som har tillkommit vid fastighetsbildningsförrättning. Enligt förslaget skall äganderättsexpropriation inte påverka fastighetens ansvar för sådana rättigheter. Den föreslagna regleringen innebär att, om den exproprierande har behov av att fastigheten befrias från sitt ansvar för fastighetsbildningsservitut, detta måste göras till föremål för självständig rättighetsexpropriation.

Enligt min mening är bestämmelsen alltför kategorisk. I inte så få fall måste man räkna med att expropriationsändamålet inte kan förverkligas, om fastigheten fortfarande skall vara besvärad av förrättningservitut. Obestriddigen är det en enkel åtgärd från den exproprierandes sida att i sådana fall samtidigt ansöka om expropriation av äganderätten till fastigheten och om självständig expropriation av rättigheten. Enligt min mening är det dock att föredra att tillståndsmyndigheten i stället ges rätt att förordna att sådan rättighet som nu åsyftas skall upphöra genom äganderättsexpropriation. Också här bör gälla att tillståndsmyndigheten i princip får ta upp frågan utan ansökan. Avser det tillämnade förordnandet rättighet som har kommit till vid fastighetsbildning eller på liknande sätt, bör fastighetsbildningsmyndigheten höras i ärendet, särskilt i fråga om rättighetens betydelse för den härskande fastigheten. Med den ordning som har antytts finns det enligt min mening inte

anledning att begränsa regeln till enbart förrättningssejendigt. Regeln bör utan olägenhet kunna utsträckas till alla begränsade sakrätter som har kommit till på annat sätt än genom frivillig upplåtelse.

Vanligen blir det här fråga om s.k. tvångssejendigt av olika slag. Sådana kan f.n. bildas, förutom vid fastighetsbildning och expropriation, exempelvis enligt VL, lagen om vissa gemensamhetsanläggningar (LGA), gruvlagen, ägofredslagen, lagen om enskilda vägar och 1902 års ellag.

Skulle tillståndsmyndigheten inte ha förordnat att rättighet av det slag som nu har nämnts skall upphöra att gälla, kommer rättigheten att bestå i fastigheten också efter expropriationen. Givetvis kan överenskommelse under det fortsatta förfarandet inte träffas mellan den exproprierande och rättighetshavaren om att rättigheten skall upphöra. Skulle behov föreligga att få rättigheten upphävd, är den exproprierande hänvisad till att i efterhand begära att rättigheten skall upphöra genom expropriation. Jag vill i sammanhanget erinra om de möjligheter som FBL erbjuder att förändra eller upphäva sejendigt genom fastighetsreglering.

Jag förordar sålunda att sådan särskild rätt till fastighet som inte har kommit till genom frivillig upplåtelse skall bestå efter äganderätts-expropriation, om inte annat har förordnats i expropriationstillståndet.

Som har redovisats i annat sammanhang (avsnittet 2.3.2) föreslår utredningen att det nuvarande förbudet mot expropriation av statlig mark och särskild rättighet som tillkommer staten skall upphöra. I det följande kommer jag att föreslå att förbudet behålls (avsnitt 8.1.3). Den reglering som jag har förordat i det föregående beträffande inverkan av äganderättsexpropriation på rättighet som gäller i den exproprierade fastigheten bör därför inte bli tillämplig på rättighet som tillkommer staten. Sådan rättighet bör alltid bestå efter expropriationen.

Som har framhållits i redogörelsen för gällande rätt innehåller ExL inte någon definition av sakägarbegreppet. Frågan om vilka rättighetshavare som kretsen av sakägare omfattar är omdiskuterad. Även om ExL:s sakägarbegrepp får anses ha blivit någorlunda preciserat genom rättstillämpningen, förhåller det sig obestridligen så att man här i stor utsträckning är hänvisad till teoretiska principer som inte har kommit till uttryck i lag. För den praktiska tillämpningen av expropriationslagstiftningen skulle onekligen en grundläggande definition av sakägarbegreppet vara av stort värde. Enligt utredningens förslag förstås med sakägare ägaren av den fasta egendom som expropriationen avser samt innehavare av särskild rätt till egendomen utom innehavare av fordran, för vilken inteckning i egendomen är sökt eller beviljad, eller annan med sådan fordran jämställd rätt.

Jag vill i detta sammanhang erinra om att frågan om lämpligheten och möjligheten av att i lagtext definiera begreppet sakägare har varit föremål för överväganden i olika lagstiftningssammanhang under senare

år. Sålunda uttalades vid tillkomsten av miljöskyddslagen att man om möjligt borde undvika att i lagtexten uttryckligen ange vem som är anse som sakägare (prop. 1969:28 s. 190). Liknande synpunkter anlades när FBL kom till (prop. 1969:128 del B s. 225). Också när det gäller expropriation är det förenat med åtskilliga svårigheter att närmare bestämma sakägarbegreppet. Särskilt med hänsyn till de svåröverskådliga verkningar som en sådan bestämning kan få finner jag en definition av sakägarbegreppet inte tillräddig. Visserligen skulle denna som i utredningens förslag kunna hållas mycket allmän men värdet av en sådan bestämmelse är ringa och den kan därför lika gärna avvaras. Betydelsen av den av utredningen föreslagna legaldefinitionen ligger i att vissa rättsägare därmed utmönstras från sakägarbegreppet.

Under hänvisning till vad som har anförts anser jag för egen del att sakägarbegreppet i den nya lagen inte bör preciseras närmare än som skett genom 24 § ExL. Jag föreslår sålunda att den nya expropriationslagen inte skall uppta någon annan bestämning av det ifrågavarande begreppet än att därifrån uttryckligen utesluts innehavare av fordran för vilken fastigheten svarar. Med detta uttryck avser jag i första hand borgenär som åtnjuter panträtt i fastigheten på grundval av in-teckning men också borgenär som innehar fordran med ogulden köpeskillings rätt. Likställd med panträttshavare får i detta sammanhang anses vara samfällighet som åtnjuter betalnings- och förmånsrätt i fastigheten enligt lagen om förmånsrätt för fordringar enligt lagen om vissa gemensamhetsanläggningar. Det valda uttryckssättet klargör att inte heller annan fordringshavare med förmånsrätt i fastigheten enligt 6 § 1 förmånsrättslagen räknas som sakägare. Uppenbart skall som sakägare inte räknas borgenär som har fått vilandebevis pantförskrivet åt sig.

Utredningen har avvisat tanken på att från sakägarkretsen utesluta rättsägare som inte har rätt till ersättning på grund av expropriationen. Denna ståndpunkt har mött viss kritik under remissbehandlingen. Otvivelaktigt skulle en begränsning av sakägarbegreppet vara till fördel från handläggningssynpunkt i vissa fall men den låter sig inte genomföra med hänsyn till att frågan huruvida rättsägaren har rätt till ersättning eller ej måste prövas som en sakfråga och inte som en processuell fråga. Dessutom anser jag liksom utredningen att man inte här bör införa begränsningar och inskränkningar som kan ge upphov till onödiga konflikter och processuella tvister. Jag biträder således utredningens förslag i denna del.

Utredningens förslag innehåller inte någon definition av begreppet särskild rätt. En sådan torde inte heller vara alldeles nödvändig. Någon tvekan om begreppets innebörd torde inte behöva råda numera. Jag anser emellertid att det skulle vara av visst värde att i en ny expropriationslag ta upp en bestämning av det ifrågavarande begreppet. Som

särskild rätt vid tillämpning av den nya lagen bör anses nyttjanderätt, servitut och rätt till elektrisk kraft samt liknande rätt. Fördelen med en sådan definition är lagteknisk. I de paragrafer i den nya lagen där det talas om särskild rätt behöver man då inte undanta panträtt och med denna jämförbara rättigheter.

Utredningens förslag innehåller liksom ExL (49 § tredje stycket) en bestämmelse av innehåll att nyttjanderätt eller servitutsrätt som har kommit till genom expropriation äger företräde framför all annan rätt till fastigheten. Av motiven till den nuvarande bestämmelsen framgår att avsikten med bestämmelsen var att otvetydigt slå fast det i och för sig självklara förhållandet att en genom expropriation grundlagd begränsad sakrätt till egendomen går före rättigheter, som härleder sig ur frivilliga upplåtelse från fastighetsägarens sida. Bestämmelser med motsvarande innehåll som 49 § tredje stycket ExL finns i andra lagar (jfr t.ex. 3 § första stycket LGA). Också förrättningservitut gör anspråk på att gälla med bästa rätt i den av servitutet besvärade fastigheten. Det torde inte finnas några sakliga skäl för att låta nyttjanderätt eller servitutsrätt som kommit till genom expropriation obetingat äga företräde framför exempelvis ett förrättningservitut för den händelse de båda rättigheterna skulle visa sig konkurrera vid utövningen. Om den nya expropriationslagen skall innehålla en bestämmelse om det inbördes företrädet mellan rättigheter av olika slag i fastigheten, bör enligt min mening bestämmelsen begränsas till att gälla förhållandet till andra rättigheter än särskild rätt som tillkommit genom expropriation eller därmed jämställt tvångsförvärv eller genom fastighetsbildning eller på liknande sätt. Frågan hur företrädesrätten för tvångsrättigheter med anspråk på att gälla med bästa rätt i fastigheten bör avgöras i de fall där rättigheterna inte kan utövas vid sidan av varandra får överlämnas åt rätts-tillämpningen.

8.1.3 Expropriation av kronojord m.m.

ExL innehåller — frånsett bestämmelsen i 1 § tredje stycket om värdestegringsexpropriation — förbud mot expropriation av fast egendom som tillhör staten och av särskild rätt som tillkommer staten. Förbudet mot rättighetsexpropriation gäller både vid självständig och osjälvständig rättighetsexpropriation. Utredningens förslag innebär att de nu angivna begränsningarna i expropriationsrätten skall upphöra. Förslaget har fått ett övervägande gynnsamt mottagande vid remiss-behandlingen. Byggnadsstyrelsen och fortifikationsförvaltningen har emellertid avstyrkt den föreslagna utvidgningen av expropriationsrätten.

Expropriationsutredningen har konstaterat, att frågan om expropriationsrätt till kronojord inte så mycket är en principfråga som ett praktiskt

spörsmål. Inte heller jag anser att principiella skäl talar för en utvidgning av expropriationsrätten till att avse statlig mark. Vad angår det praktiska behovet får den förhandlingsordning som gällt sedan år 1968 vid kommuns förvärv av statlig mark för samhällsbyggnadsändamål anses väl tillgodose detta. Förhandlingsordningen ger kommunerna möjlighet att på ett smidigt och enkelt sätt förvärva den mark som kommunerna har behov av för att kunna fullgöra de uppgifter som anförtrotts dem. När fråga om pris och övriga villkor prövas av den statskommunala marknämnden skall tillses att villkoren bestäms så att kommunen inte åläggs vidare förpliktelser än sådana som skulle ha kunnat komma i fråga, om marken i stället förvärvats genom expropriation. Den utvidgning av expropriationsrätten som utredningen föreslår skulle uppenbarligen inte få någon nämnvärd praktisk betydelse i de fall som täcks av förhandlingsordningen. För övriga expropriationsberättigade torde ett upphävande av det nuvarande förbudet mot expropriation av statlig mark i verkligheten vara av ringa betydelse. Jag anser det inte vara motiverat att för de undantagsfall där enskild skall expropriera upphäva förbudet mot expropriation av statlig mark.

Som utredningen har visat skulle ett upphävande av förbudet mot expropriation av statlig mark ha vissa praktiska fördelar i fall där äganderätsfrågorna är oklara eller inskrivningsförhållandena besvärliga. Delvis har dock de av utredningen påtalade problemen blivit lösta genom att enligt 3 § lagen om förvaltning av kyrklig jord bestämmelse i lag eller annan författning om fast egendom som tillhör staten inte är tillämplig på kyrklig jord. I andra fall skulle obestriddligen en utvidgning av expropriationsrätten underlätta förvärvet eller den förvärvade egendomens användande. Jag delar emellertid den under remissbehandlingen framförda uppfattningen att det inte är förenligt med de principer på vilka expropriationslagstiftningen vilar att expropriationsmöjlighet öppnas enbart för att tillgodose sådana intressen av mera praktisk natur. I de fall som åsyftats får problemen lösas på annat sätt än genom att fastigheten exproprieras. Jag föreslår därför att äganderätten till statlig mark inte skall få exproprieras. Någon anledning att i detta sammanhang göra skillnad mellan värdestegringsexpropriation och expropriation för annat ändamål finns enligt min mening inte.

Utredningens förslag innebär också att förbudet mot expropriation av särskild rätt som tillkommer staten skall upphävas. Vid remissbehandlingen har framhållits av företrädare för kommunala intressen att det skulle vara av praktisk betydelse för kommunala kommunikations- och ledningsföretag. Jag vill inte bestrida att det kan förhålla sig så i vissa fall. Jag är emellertid inte övertygad om att så mycket står att vinna med att ändra vad som har gällt hittills. Annan lagstiftning, t.ex. byggnadslagstiftningen och FBL, öppnar möjlighet för kommunerna att

genomföra det aktuella företaget. Skulle ett behov föreligga i detta hänseende, ter det sig enklare att ändra förhandlingsordningen än att införa en rätt till expropriation. Jag anser därför att också förbudet mot expropriation av särskild rätt som tillkommer staten utan olägenhet kan behållas.

I överensstämmelse med vad jag har anfört bör i den nya expropriationslagen tas in förbud mot expropriation av statlig mark och rättighet som tillkommer staten.

8.2 Expropriationsändamålen

8.2.1 Inledande synpunkter

ExL innehåller regler om expropriation för ett flertal ändamål. I 1 § första stycket lagen görs under punkterna 1-19 en detaljerad uppräknning av de ändamål för vilka expropriation får äga rum. Åtskilliga av expropriationsfallen tar sikte på de offentliga verksamhetsgrenarnas omedelbara behov av mark, exempelvis för rikets försvar, för den allmänna samfärdseln och för allmänna byggnader. Vid sidan härav finns bestämmelser om expropriationsrätt för ändamål som syftar till att tillgodose bl.a. bostadssociala, vetenskapliga och kulturella intressen. Av särskild betydelse är den i punkt 16 upptagna bestämmelsen om expropriation av mark för tätbebyggelse som fick sin nuvarande utformning genom 1971 års reform. Slutligen har genom samma reform i 1 § tredje stycket ExL getts möjlighet till expropriation på grund av väntad värdestegring.

Vid sidan av ExL finns bestämmelser om rätt till tvångsinlösen i olika författningar. I vissa fall innehåller dessa författningar föreskrifter om det rättsliga förfarandet som i huvudsak överensstämmer med ExL:s regler. Bestämmelser av detta slag ges i BL, 1902 års ellag, lagen om tvångsinlösen av vanhävdad jordbruksegendom och lagen om inlösen i vissa fall av rätt till gruva m.m. I viss mån kan hit också räknas bestämmelserna i stenkolslagen. Andra författningar som medger rätt till tvångsinlösen har däremot väsentligen egna regler om förfarandet och värderingen. Sådana bestämmelser ingår i VL samt i väg-, gruv- och vissa delar av den speciella försvarslagstiftningen.

Utredningen framhåller att gällande bestämmelser på expropriationsrättens område uppvisar en påtaglig brist på systematik. Spridningen av expropriationsändamålen över flera författningar har gjort ämnesområdet svåröverskådligt. Också den på vissa snävt avgränsade ändamål inriktade lagstiftningsmetoden som tillämpats i samband med de många ändringarna och tilläggen har medfört att ett betydande mått av över-

lappning förekommer mellan olika bestämmelser. Ett annat resultat av denna lagstiftningsmetod är ett ständigt återkommande behov av nya ändringar och tillägg. Utredningen finner därför en reform av bestämmelserna om tvångsinlösen angelägen. Utredningen har i sitt förslag strävat efter att så vitt möjligt föra samman alla bestämmelser av expropriationsrättsligt innehåll. I fråga om utformningen av bestämmelserna om expropriationsändamålen har utredningen övervägt om det är lämpligast att behålla nuvarande detaljerade uppräknings eller att övergå till det motsatta systemet, nämligen att ge föreskrifterna form av en allmänt hållen regel av innehåll exempelvis att expropriation får ske när Kungl. Maj:t prövar det nödigt för ändamål som är till allmänt gagn. Som jag skall redovisa har utredningen på denna punkt valt en medelväg.

Vid remissbehandlingen har utredningens förslag fått ett övervägande positivt mottagande. Ingen har motsatt sig en översyn av ändamålsbestämmelserna. För egen del vill också jag ansluta mig till uppfattningen att det finns behov av att reformera bestämmelserna om expropriationsändamålen. Visserligen torde efter 1971 års ändringar i ExL expropriationsmöjligheterna i gällande lagstiftning i de flesta avseenden vara i stort sett väl avpassade till de behov som finns. Beträffande vissa ändamål har emellertid reglerna en alltför snäv räckvidd. Det gäller bl.a. samhällsviktig näringsverksamhet och allmänhetens behov av anläggningar för idrott eller friluftsliv. Jag återkommer till frågan om vad som bör gälla i dessa hänseenden. I tekniskt hänseende är också katalogen över expropriationsändamål föråldrad och behöver moderniseras.

Frågan i vilken omfattning bestämmelser om tvångsinlösen av mark i andra författningar bör överföras till den nya ExL har, som redovisats i avsnitt 3.1.1, närmare undersökts av utredningen. Sammanfattningsvis innebär utredningsförslaget att till ExL bör föras över inlösenbestämmelserna i 1902 års ellag, lagen om tvångsinlösen av vanhävdad jordbruksegendom samt de regler i BL som avser rätt att inlösa annans mark för samfärdsel-, transport- och tätbebyggelseändamål. I BL bör däremot enligt utredningen kvarstå bestämmelserna om lösningsplikt och om skyldighet att avstå mark utan lösning. Vidare bör enligt utredningen inlösenbestämmelserna i VL samt väg-, gruv- och försvarslagstiftningen stå kvar.

Vissa fördelar skulle otvivelaktigt vinnas genom att i största möjliga utsträckning till en lag föra samman de olika regler om tvångsinlösen som finns i skilda författningar. En genomgripande reform i detta hänseende skulle emellertid beröra väsentliga delar i större lagkomplex och kräva ett mycket omfattande utredningsarbete. Ett flertal bestämmelser skulle komma att ryckas ut ur sitt naturliga sammanhang. Jag delar utredningens uppfattning att en samordning nu kan företas bara beträffande vissa lagar. Jag återkommer i samband med behandlingen av

de olika expropriationsändamålen till frågan om denna samordning. Jag vill emellertid framhålla att jag inte finner tillräckliga skäl föreligga att i vidare mån än som har skett genom 1971 års lagstiftning föra över bestämmelser om tvångsinlösen i BL till den nya expropriationslagen.

I fråga om den närmare utformningen av bestämmelserna om expropriationsändamålen avvisar utredningen tanken på en generalklausul efter franskt mönster av innebörd att inlösen får ske så snart ändamålet tjänar allmänt gagn. En sådan skulle enligt utredningen sannolikt dra med sig så mycket av tillämpningssvårigheter och följdbestämmelser att de fördelar som en sådan radikal förenkling av lagen kunde synas innebära skulle gå förlorade i praktiken. Å andra sidan anser utredningen att ändamålen inte bör anges alltför detaljerade. Med dessa utgångspunkter föreslår utredningen en modifierad uppräkningsmetod, dvs. att de olika expropriationsändamålen sammanförs i skilda huvudgrupper där ändamålet inom varje grupp anges så vidsträckt att likartade lösningsfall ryms under samma regel. De olika huvudgrupper utredningen föreslår är följande.

1. Expropriation för tätbebyggelseändamål
2. Expropriation för samfärdsel- och transportändamål
3. Expropriation för drivkraft, vatten och avlopp m.m.
4. Expropriation för viktig näringsverksamhet
5. Expropriation för skydds- och säkerhetsområden m.m.
6. Expropriation för försvarsändamål
7. Expropriation av vanskött egendom
8. Expropriation för kulturella ändamål
9. Expropriation för naturvård och fritidsändamål
10. Expropriation för diverse ändamål
11. Expropriation med anledning av väntad värdestegring m.m.

Den av utredningen föreslagna metoden för angivande av expropriationsändamålen har godtagits eller lämnats utan erinran av det alldeles övervägande antalet remissinstanser. Från vissa håll riktas dock kritik mot förslaget. Starkast är den som kommer från domänverket och fastighetsägareförbundet. Domänverket anser att de av utredningen formulerade kriterierna för rätt att expropriera i många fall är synnerligen lösa. Fastighetsägareförbundet ifrågasätter om det är någon större skillnad mellan utredningens förslag och metoden att ersätta alla detaljbestämmelser med en generalklausul. Det är enligt förbundets mening nödvändigt att det av lagtexten klart framgår i vilka fall och under vilka omständigheter ingrepp i den enskildes intressen får göras. Olägenheten att ändring måste göras med vissa tidsmellanrum är förbunden med all lagstiftning.

För egen del vill jag instämma i utredningens uppfattning, att den nuvarande uppräkningsmetoden i ExL av expropriationsändamålen inte bör

ersättas med någon generalklausul. Från principiell synpunkt är det rimligt att kräva att de olika expropriationsändamålen framgår direkt av lagen. En generalklausul skulle också som utredningen framhåller medföra praktiska svårigheter vid rättstillämpningen. Den kritik som riktats mot utredningens förslag såsom alltför generellt utformat finner jag å andra sidan obefogad. De skilda expropriationsgrunderna i utredningens förslag är visserligen mera allmänt beskrivna än i ExL. Det har dock visat sig möjligt att tillräckligt klart avgränsa de situationer i vilka det är motiverat att expropriation skall kunna äga rum. Rättssäkerhetens krav blir därigenom väl tillgodosedda. Remissinstanserna hade i förevarande sammanhang också att yttra sig över den paragraf i utredningens förslag där kommuns rätt till expropriation för tätbebyggelseändamål behandlades. Som redan berörts togs emellertid den frågan upp redan i 1971 års lagstiftningsärende. Därvid uppnåddes en bred anslutning i riksdagen till den utformning av bestämmelserna som föreslogs i prop. 1971:122. Jag bortser därvid från den särskilda frågan om tomträtts-expropriation beträffande mark som inte är tätbebyggd. - Enligt min mening har utredningen funnit en god medelväg mellan de metoder som står till buds för angivande av expropriationsändamålen. Jag återkommer till avgränsningen av de olika ändamålen men jag vill redan nu framhålla att enligt min mening ger utredningens förslag fullt tillräcklig ledning för rättstillämpningen.

Det förhållandet att reglerna om expropriationsändamålen utformas relativt allmänt bör emellertid — utöver i fråga om valet av tillståndsmyndighet — beaktas i den nya expropriationslagen i annat hänseende. Även om ett företag som avses med en expropriationsansökan i och för sig faller in under ett i lagen angivet ändamål, bör det ankomma på tillståndsmyndigheten att göra en allmän behovs- och lämplighetsprövning. Vid denna bör inte minst angelägenheten av att företaget kommer till stånd på den avsedda platsen vägas mot motstående intressen. I lagen bör uttryckligen föreskrivas att sådan behovs- och lämplighetsprövning skall äga rum. Till frågan om den närmare utformningen av en bestämmelse i ämnet återkommer jag i det följande.

Mot utredningens avgränsning av expropriationsändamålen i förhållande till varandra resp. till tvångsinlösen enligt andra författningar har Svea hovrätt riktat viss kritik. Självfallet delar jag hovrättens uppfattning att överlappning mellan olika lagar eller lagrum såvitt möjligt bör undvikas. Jag återkommer till denna fråga vid behandlingen av de olika ändamålen. Olägenheterna av en överlappning i fråga om ändamålen bör dock inte överdrivas, under förutsättning att ersättningsreglerna och formerna för att pröva ersättningsfrågan är i huvudsak likformiga. Jag finner det inte lämpligt att som hovrätten ifrågasatt föreslå en bestämmelse i den nya expropriationslagen av innebörd att, när tvångsinlösen är

möjlig också enligt annan lag, denna skall uteslutande tillämpas.

Jag godtar sålunda i stort utredningens förslag till utformning av expropriationsändamålen.

I 76-115 §§ ExL ges ett stort antal detaljbestämmelser som anknyter till de olika expropriationsändamålen. En del av dessa ger för specialfall uttryck för principer som mera generellt bör gälla i expropriationsärenden. Utredningen har tagit upp sådana generella regler framför allt i 3 kap. i sitt förslag som handlar om tillståndsprövningen. Andra bestämmelser i de förut nämnda paragraferna är av ren tillämpningskaraktär. Detta gäller framför allt reglerna om innehållet i ansökningshandlingar m.m. I den mån det över huvud taget föreligger behov av en författningsreglering av dessa frågor anser jag i likhet med utredningen att de bör tas upp i en tillämpningskungörelse. Andra regler åter innehåller detaljerade föreskrifter om vad Kungl. Maj:t har att iaktta i skilda situationer vid prövningen av ansökningar om expropriationstillstånd. Eftersom huvudregeln, som jag senare skall återkomma till, också i fortsättningen bör vara att expropriationsansökningar prövas av Kungl. Maj:t, finns inte något behov av sådana föreskrifter för att trygga en enhetlig rättstillämpning i överensstämmelse med lagstiftarens intentioner. Eftersom detaljbestämmelserna i 76-115 §§ dessutom sammantagna gör ExL svåröverskådlig, anser jag liksom utredningen att någon direkt motsvarighet till flertalet av dem inte bör tas med i den nya expropriationslagen. Till placeringen av vissa bestämmelser som bör behållas i huvudsak oförändrade (79 a § andra stycket, 89 § andra stycket, 96, 111, 111 a och 115 §§ ExL) återkommer jag i det följande.

8.2.2 Vissa återstående frågor om expropriation för tätbebyggelseändamål

Allmänna bestämmelser om expropriation för tätbebyggelseändamål finns intagna i ExL (1 § första stycket 16 och 111 §). Bestämmelserna fick sin nuvarande lydelse i samband med 1971 års reformarbete. Bestämmelserna ger kommun rätt till expropriation för att få möjlighet att förfoga över mark som med hänsyn till den framtida utvecklingen krävs för tätbebyggelse eller därmed sammanhängande anordning. Regeln gäller såväl obebyggd som redan tätbebyggd mark. För det senare slaget av mark gäller dock den begränsningen att expropriation får ske endast om det med skäl kan antas att marken inom överskådlig tid kommer att beröras av byggnads- eller anläggningsåtgärd, som är av väsentlig betydelse från allmän synpunkt, eller om det till främjande av planmässigt byggnadsskick eller av annan därmed jämförlig orsak är angeläget att kommunen får rådighet över marken. För att understryka betydelsen av tomträttsinstitutet anges särskilt att expropriation kan ske

för att ge kommun möjlighet att upplåta mark med tomträtt.

Det finns självfallet inte anledning att nu ompröva de grundläggande principerna i 1971 års reform i fråga om expropriation för tätbebyggelseändamål. De nuvarande reglerna i 1 § första stycket 16 och 111 § bör därför föras över till den nya expropriationslagen. Vissa frågor rörande tätbebyggelseändamålen återstår dock att närmare överväga.

Enligt gällande rätt får expropriation för tätbebyggelseändamål genomföras endast till förmån för primärkommun. Under remissbehandlingen och vid riksdagens behandling av 1971 års lagförslag har uttalats att också landstingskommun och kommunalförbund bör ha sådan rätt. Riksdagen gav som sin mening Kungl. Maj:t till känna att man ytterligare borde pröva i vilken utsträckning expropriation för bl.a. tätbebyggelseändamål borde medges för landstingskommun eller vissa kommunalförbund utan att den principiella ansvarsfördelningen därigenom rubbades. De önskemål som sålunda framkommit anknuter i första hand till de särskilda förhållandena i Stockholms län. Stockholms läns landstingskommun har bl.a. till uppgift att i samverkan med berörda kommuner främja bostadsförsörjningen i Stockholms län. För fullgörande härav kan landstingskommunen förvärva mark för bostadsbebyggelse och övrigt samhällsbyggande i anslutning härtill. Landstingskommunen har möjlighet att få tomträttslån och markförvärvslån.

Även jag anser att Stockholms läns landstingskommun bör få rätt att exproprieras för tätbebyggelseändamål. En utvidgning av förutsättningarna för expropriation för tätbebyggelse bör därför göras i detta hänseende. Om förhållandena inom annan landstingskommun eller inom kommunalförbund framdeles blir likartade med dem som nu råder i fråga om Stockholms läns landstingskommun, bör expropriationsrätt kunna utan lagändring medges landstingskommunen resp. kommunalförbundet i fråga. Huruvida den av mig nu angivna förutsättningen föreligger bör kunna prövas av tillståndsmyndigheten inom ramen för den allmänna behovs- och skälighetsprövning som skall ske i ett expropriationsärende. Lagtekniskt torde avgränsningen få anges så, att expropriation får ske till förmån för landstingskommun eller kommunalförbund som handhar sådan angelägenhet som avses i bestämmelserna om tätbebyggelse-expropriation.

I punkten 7 i 1 § första stycket ExL tas upp vissa speciella fall av expropriation för bebyggelse. Bestämmelsen ger staten eller kommun rätt till expropriation för att åstadkomma tryggade bostadsförhållanden inom bebyggt område vid järnvägsstation, hamnplats eller fiskeläge eller på annan ort med större sammanträngd befolkning. Bestämmelsen är enligt 99 § ExL tillämplig endast på område bebyggt med boningshus som tillhör annan än markens ägare, och sedan expropriation har skett har husets ägare rätt att förvärva eller få nyttjanderätt till den mark som

hör till hans hus. Enligt utredningen torde regeln väl täckas av den allmänna expropriationsrätten för tätbebyggelseändamål och kan därför upphävas. Under remissbehandlingen har inte framkommit något som tyder på att denna ståndpunkt skulle vara felaktig. Jag delar uppfattningen att expropriationsbefogenheten för tätbebyggelseändamål efter den senast vidtagna reformen har en så vidsträckt utformning att samhällets behov av mark blivit tillgodosett också inom nu avsedda områden. Ett borttagande av punkten 7 i 1 § första stycket ExL innebär således inte någon inskränkning av kommuns möjlighet att förfoga över behövlig mark. Inte heller från den enskilde husägarens synpunkt torde bestämmelsen ha någon betydelse. Genom bestämmelserna om bostadsarrande i JB är husägare, som enbart har nyttjanderätt till tomtplatsen, i tillräcklig utsträckning skyddad i sin besittning till marken. Jag tillstyrker därför vad utredningen föreslagit på denna punkt.

I samband med den allmänna rätten att exproprieras för tätbebyggelseändamål och tomträttsupplåtelse aktualiseras frågor om anordnande av trafikleder m.m. som skall betjäna bebyggelsefastigheterna. Bestämmelserna i 1 § första stycket 2 ExL öppnar möjlighet att exproprieras för trafikleder och andra anläggningar för den allmänna samfärdselns främjande. Av större praktisk betydelse när det gäller tätbebyggelseområden är emellertid bestämmelserna i BL, särskilt 18, 18 a, 41 och 41 a §§. Dessa ger kommun rätt att lösa in mark som enligt fastställd generalplan eller stadsplan är avsedd till trafikled, gata eller annan allmän plats. Kommunen får lösa till sig också annan mark som enligt samma slags planer inte avsetts till enskilt bebyggande, om markens användning för avsett ändamål inte ändå kan anses säkerställd. I de s.k. markexploatörsfallen har kommunen enligt 70 och 113 §§ BL möjligheter att ta mark inom planlagt område i anspråk utan ersättning. Så är fallet beträffande mark som behövs för gata eller annan allmän plats eller för allmän byggnad. Slutligen kan kommun enligt 47 § BL lösa delar av tomt, om det krävs för att få tomtindelning genomförd.

Enligt utredningen bör den nya expropriationslagen innehålla bestämmelser motsvarande de nu angivna speciella reglerna om expropriation för tätbebyggelseändamål. Utredningsförslaget innebär endast en — i och för sig välbehövlig — sammanställning av bestämmelserna i BL och en överföring av dem till expropriationslagstiftningen. Jag kan hålla med om att BL:s bestämmelser om anordnande av trafikleder m.m. hänger nära ihop med övriga tätbebyggelsefrågor och att skäl kan anföras för att föra samman sådana bestämmelser i en enda lag. En samlad översyn av byggnadslagstiftningen pågår emellertid f.n. inom bygglagutredningen. Med hänsyn härtill bör inte utan tvingande skäl ändringar göras i BL. En sådan samordning som utredningen föreslagit har betydelse endast från systematisk synpunkt. Jag anser därför att

utredningens förslag på denna punkt inte bör genomföras nu.

I expropriationsutredningens betänkande ingick också förslag till ett värdeutjämningsinstitut. Om detta anförde jag i 1971 års lagstiftningsärendet bl.a., att mycket talade för att ett sådant institut behövs i samband med planläggning men att frågan kräver ytterligare utredning och även har nära samband med de frågor som prövas av bygglagutredningen (se prop. 1971:122 s. 198). Jag har inte fått anledning att ändra uppfattning på denna punkt. Jag anser mig därför inte böra föreslå att några regler om värdeutjämnings f.n. tas upp i den nya expropriationslagen.

8.2.3 Expropriation för samfärdsel, transport och annan kommunikation

Expropriation för att tillgodose behovet av allmänna anläggningar för samfärdsel, transport och annan kommunikation har gammal hävd i svensk rätt. Sålunda får enligt 1 § första stycket 2 ExL fastighet tas i anspråk genom expropriation för allmän väg på landet eller i stad, järnväg eller spårväg för allmän trafik, bro, hamn, lastningsplats, kanal eller annan farled, flottled, telegraf- eller telefonanläggning eller annan anläggning för den allmänna samfärdselns främjande. Enligt punkt 13 samma paragraf får expropriation ske för linbana eller oljeledning, som är behövlig för företag av större gagn för orten.

Också annan lagstiftning tillvaratar intresset av att mark finns tillgänglig för nu avsedda ändamål. För allmän väg kan mark tas i anspråk enligt väglagen. Motsvarande rätt beträffande enskild väg ges i lagen om enskilda vägar. Vidare innehåller byggnadslagstiftningen föreskrifter om skyldighet att avstå mark till kommun för trafikleder, gator eller andra allmänna platser samt för trafikplanläggningar. Vad gäller allmän farled, hamn eller flottled innehåller 5 och 6 kap. VL bestämmelser härom. Anläggningar och åtgärder för enskild farled, hamn eller flottled kan komma under bedömande enligt 2 kap. VL.

Till transportändamål kan också räknas ledning och anläggning för distribution av drivkraft, vatten, värme och liknande eller för bortförande av avloppsvatten och annan orenlighet. Utredningen framhåller emellertid att sådana ledningar ofta står i ett intimt samband med själva produktionskällan, reningsverket eller liknande anläggning och tjänar i första hand andra syften än samfärdsel och transport. Utredningen anser därför att dessa ledningar bäst behandlas i ett särskilt avsnitt tillsammans med själva huvudanläggningen.

Med hänsyn till dessa överväganden föreslår utredningen att i en generell regel medges rätt till expropriation för att bereda utrymme för anläggning som tillgodoser allmänt samfärdsel- eller transportbehov.

Vidare föreslås att rätt till tvångsinlösen för allmän farled, hamn eller flottled skall regleras uteslutande i VL. Innebörden av utredningsförslaget är därför att med samfärdsel och transport avses enbart kommunikationsanläggningar till lands och för lufttrafik samt alla sådana telekommunikationer som omhänderhas av televerket, dvs. telegraf-, telefon- och andra svagströmsanläggningar som ingår i ett nät för den allmänna samfärdselns främjande.

Det torde vara uppenbart att möjlighet till expropriation måste föreligga för att tillgodose behovet av mark för samfärdsel och transport. Liksom remissinstanserna ansluter jag mig därför till förslaget. Vid remissbehandlingen har uttalats att utredningens definition av begreppet transport erhållit en konstlat snäv innebörd. Jag delar inte denna uppfattning. Som utredningen anfört bör sådan ledning som är knuten till anläggning för drivkraft, vatten eller avlopp m.m. i expropriationshänseende behandlas på samma sätt som själva huvudanläggningen. Det torde i praktiken inte föreligga någon större svårighet att dra gränsen mellan de båda expropriationsändamålen. Till förmån för utredningsförslaget talar också den synpunkten att större klarhet och överskådlighet uppnås i lagen. Jag tillstyrker därför den av utredningen förordade avgränsningen av begreppet transportändamål.

Jag ansluter mig också till förslaget att expropriation skall medges endast för att tillgodose ett allmänt samfärdsel- eller transportbehov. Något anspråk på en mera vidsträckt expropriationsbefogenhet i detta avseende har heller inte framförts under remissbehandlingen utom såvitt avser ledning för transport av vegetabilisk olja eller liknande till en industri. Ledningar av detta slag syftar emellertid till att tillgodose viss näringsverksamhet. Frågan om expropriation för sådana ledningar får avgöras efter de regler om expropriation för näringsverksamhet som jag ämnar föreslå i det följande. Som utredningen har anfört torde behovet av mark för enskilda vägar vara tillfredsställande tillgodosett genom den särskilda lagstiftningen i ämnet. Det är sålunda inte min avsikt att tvångsinlösen för detta ändamål skall kunna ske enligt den nu föreslagna expropriationsgrunden. Däremot bör liksom hittills expropriation få ske för järnväg eller spårväg för allmän trafik, oavsett vem som svarar för driften.

Statens vägverk har i sitt remissyttrande diskuterat bedömningen av en expropriationsansökan, när alternativa platser står till buds för det avsedda ändamålet. Till den frågan återkommer jag vid behandlingen av den allmänna behovs- och skälighetsprövningen.

Till den del utredningens förslag medger expropriation av mark för allmän väg kan behovet härav i stället tillgodoses genom reglerna i väglagen om ianspråktagande av mark med vägrätt. Regelmässigt torde det senare institutet, som erbjuder åtskilliga fördelar, komma till

användning. Vidare omfattar förslaget också anläggningar för vilka inlösen kan ske enligt BL. Det kan möjligen invändas att förslaget innebär en dubbling i förhållande till väglagen och BL. Jag anser dock inte att någon olägenhet uppkommer på grund därav. För markägaren måste det i stort sett vara likgiltigt om hans mark tas i anspråk enligt den ena eller andra lagen eftersom samma ersättningsregler gäller i båda fallen (55 § väglagen och 137 § BL). När tvångsinlösen kan ske enligt både ExL och väglagen eller BL bör väghållaren ha valrätt i fråga om vilket institut han vill tillämpa.

Med hänsyn till det anförda vill jag tillstyrka utredningens förslag att expropriation skall få ske för att bereda utrymme för anläggning som tillgodoser ett allmänt samfärdsel- och transportbehov. Beteckningen 'samfärdsel' kan dock möjligen framstå som mindre egentlig när det gäller telekommunikationer och liknande. För att förebygga risken för missförstånd förordar jag att expropriationsändamålet anges vara allmänt behov av samfärdsel, transport eller annan kommunikation. Bestämmelsen motsvarar i gällande lagstiftning 1 § första stycket 2 och 13 ExL. Under förstnämnda punkt faller också rätt till expropriation för allmän farled, hamn och flottled. Enligt utredningens mening bör rätt till inlösen för dessa ändamål regleras uteslutande genom reglerna i VL. Jag är dock inte beredd att nu förorda genomförandet av detta förslag. Med hänsyn till att bestämmelserna i VL f.n. ses över av vattenlagsutredningen synes det mig inte lämpligt att upphäva expropriationsmöjligheten.

8.2.4 Expropriation för drivkraft, vatten och avlopp m.m.

Lagreglerna om expropriation för drivkraft m.m. finns intagna främst i VL, ExL, BL och 1902 års ellag. I VL regleras vattenkraftens användning för produktion av elektrisk ström samt för andra ändamål. Bestämmelser om produktion och distribution av elektrisk ström i övrigt finns i 1902 års ellag. Rätt till tvångsinlösen medges enligt denna lag till förmån för station för alstrande av elektrisk kraft annorledes än medelst vattenkraft, för elektrisk starkströmsledning samt för elektrisk starkströmsanläggning i övrigt. Som förutsättning för att tvångsinlösen skall kunna komma till stånd uppställs i första hand att åtgärden är nödvändig för att förse någon ort med belysning eller för liknande ändamål eller för beredande av drivkraft åt sådan industriell anläggning som är av större betydelse för det allmänna. I andra hand medges rätt till tvångsinlösen för att dra fram elektrisk starkströmsledning även om denna inte är avsedd för en anläggning av större betydelse för det allmänna. Som särskild förutsättning krävs då att den behövs för att förse viss fastighet med belysning eller drivkraft samt att det intrång som förorsakas av

ledningen framstår som ringa i jämförelse med nyttan av denna.

Regler om expropriation för drivkraft ges också i ExL. Enligt 1 § första stycket 13 och 18 kan expropriation ske för oljeledning som behövs för företag av större gagn för orten samt för vissa allmännyttiga atomenergianläggningar. Inom gruvrätten finns bestämmelser om rätt att tvångsvis förfoga över annans mark för att tillgodogöra sig olika mineral, såsom uran, stenkol m.m.

Huvudbestämmelsen om expropriation av vattenförsörjningstillgång finns i 1 § första stycket 5 ExL där expropriationsändamålet anges vara att förse en ort med vatten. Sedan expropriationstillstånd beviljats skall ärendet handläggas enligt VL (2 kap. 40 och 60 §§). I fråga om expropriation för ledningar och andra tekniska anordningar i anslutning till en vattentäkt ges regler i främst VL, ExL och BL. Tvångsrätt för tillgodogörande av ytvatten eller grundvatten medges i 2 kap. 14-16 §§ resp. 2 kap. 45 § VL. Ingår anordning i en allmän va-anläggning kan behövlig mark exproprieras med stöd av 1 § första stycket 4 eller 6 ExL. Också enligt BL ges möjlighet att inom område med fastställd generalplan eller stadsplan inlösa mark för allmän vattenledning.

Inlösen av mark för avloppsledning eller för reningsverk för avloppsvatten kan främst ske enligt VL, enligt 1 § första stycket 4 och 6 ExL när ledningen eller reningsverket ingår i allmän va-anläggning samt enligt BL.

Utredningen föreslår att i den nya expropriationslagen skall tas in en allmän bestämmelse om rätt till expropriation för drivkraft, vatten och avlopp m.m. När det gäller förutsättningarna för att expropriation skall få ske har utredningen utformat sitt förslag i nära anslutning till 1902 års ellag. Enligt förslaget skall expropriation i första hand få ske för att tillgodose allmänt behov av drivkraft, vatten, värme eller likartad nytthet eller för att föra bort och oskadliggöra avloppsvatten eller annan orenlighet. Vidare skall enligt utredningens förslag expropriation i vissa fall få ske för att bereda utrymme åt ledning för sådan nytthet som nyss angetts eller för avloppsvatten eller annan orenlighet, även om det inte är ett allmänt behov som tillgodoses härigenom. Förutsättningen för expropriationsrätt är i dessa fall antingen att ledningen skall ingå i ett ledningsnät av betydelse för riket eller viss ort eller att intrånget av ledningen är ringa i jämförelse med nyttan därav. Utredningens förslag avser inte sådant ianspråktagande av annans mark för tillgodogörande av vattenkraft eller för gruvsdrift som regleras i annan lag.

Vad först angår frågan om expropriation för att tillgodose ett allmänt behov av anläggningar för drivkraft, vatten, avlopp osv. har utredningens förslag inte mött några erinringar från remissinstansernas sida. För min del finner jag det uppenbart att möjlighet till expropriation måste finnas för sådana ändamål. Expropriationsrätt bör till en början

gälla för anläggningar som tillgodoser behovet av energi i olika former. Hit hör både elektrisk ström och annan drivkraft som behövs för industriella anläggningar, gatubelysning m.m., atomenergi, elektrisk ström och gas till bostäder osv. Även behovet av anläggningar för sådana drivmedel som olja och liknande skall kunna tillgodoses genom expropriation. Vidare bör expropriation få ske för allmänna vatten- och värmeverk. Utrymme bör också få tas i anspråk både för reningsverk för avloppsvatten och för andra anläggningar för oskadliggörande av orenlighet, t.ex. sotpipor. Slutligen bör expropriation få ske för allmänna ledningar av skilda slag, som el-ledningar, vatten- och avloppsledningar, ledningar för olja, fjärrvärme, gas osv.

Något större tvekan kan råda i fråga om expropriationsrätt för att tillgodose enskilda behov. I gällande rätt saknas i huvudsak möjlighet till tvångsinlösen för att tillgodose ett uteslutande enskilt intresse på de områden som här är i fråga. Det främsta undantaget finns i 1902 års ellag som medger expropriationsrätt för elektrisk starkströmsledning för att viss fastighet skall förses med belysning eller drivkraft, under förutsättning att det intrång som förorsakas av ledningen är ringa i jämförelse med nyttan av den. Enligt FBL finns vissa möjligheter att bilda servitut i samband med annan fastighetsbildningsåtgärd, och servitut som avser ledning för vatten till husbehovsförbrukning kan bildas även utan sådant samband.

Det enskilda behov som kan behöva tillgodoses i förevarande sammanhang är i främsta rummet utrymme för ledningar för energi, vatten, värme eller liknande nyttighet eller för avloppsvatten eller annan orenlighet. I det av utredningen särskilt behandlade fallet när ledningen skall ingå i ledningsnät av betydelse för riket eller för viss ort finner jag inslaget av allmänintresse vara så stort att det inte kan råda någon tvekan om att expropriationsrätt bör medges. Som utredningen anför måste det nämligen, även om den enskilda ledningen inte är särskilt betydelsefull i sig, anses förenat med betydande fördelar om ett stort antal enskilda låter ansluta sina fastigheter till ett sådant nät. Det är därför befogat att medge expropriationsrätt inte bara för huvudledningar utan också för de därtill anknutna förbindelseledningarna.

Vad slutligen angår fall utan starkare inslag av allmänintresse har utredningens förslag, att expropriation skall få ske om intrånget av ledningen är ringa i jämförelse med nyttan därav, i allmänhet godtagits av remissinstanserna. Otvivelaktigt talar starka sociala skäl för att medge en sådan expropriationsrätt. Den kan bidra till att skapa en bättre bostadsstandard för alla kategorier av medborgare. Glesbygdens befolkning bör inte komma i efterhand när det gäller att tillgodose sådana elementära behov som tillgång till vatten- och avloppsledningar, ledningar för elkraft m.m. I viss mån är behovet tillgodosett genom

bestämmelser om starkströmsledningar i 1902 års ellag och om möjlighet att bilda servitut i FBL. I vissa andra fall kan tillstånd erhållas enligt VL. Den nya expropriationslagen bör emellertid enligt min mening innehålla en generell bestämmelse i ämnet. När intrånget är ringa i förhållande till nyttan och ändamålet i och för sig är tillräckligt betydelsefullt för att förenas med expropriationsrätt om det tillgodoser ett allmänt behov, bör expropriation kunna få ske också för enskilt behov. Jag biträder därför utredningens förslag också på denna punkt.

Svea hovrätt har i sitt remissyttrande anfört att, om expropriation enbart för enskilt intresse skall ifrågakomma, denna bör i första hand begränsas till att avse upplåtande av nyttjanderätt och servitutsrätt. Jag finner det självklart att mark i allmänhet inte behöver tas i anspråk med äganderätt när det gäller att tillgodose behovet av utrymme för ledningar. Någon uttrycklig bestämmelse härom behövs emellertid inte. Det följer av allmänna grunder att expropriationstillstånd inte ges för en mera långtgående rätt än som behövs.

I vissa hänseenden kommer de möjligheter till tvångsinlösen som jag nu har förordat att äga motsvarighet i VL. I likhet med utredningen anser jag det dock inte lämpligt att nu göra någon ändring i VL i denna del. Inte heller finns det anledning att göra någon ändring i FBL:s bestämmelser om servitut. Jag anser vidare i likhet med utredningen att den föreslagna expropriationsbestämmelsen inte bör få tillämpas i fråga om ianspråktagande av annans fastighet för tillgodogörande av vattenkraft — vare sig i fråga om strömfall eller i fråga om utmål för vattenkraftverk — eller för gruvsdrift. En särskild bestämmelse härom bör tas upp i den nya lagen.

De bestämmelser om tvångsinlösen av utrymme för elektriska starkströmsanläggningar som finns intagna i 1 § 1902 års ellag har som framgår av vad jag förut anfört i viss utsträckning utgjort förebild för de av mig föreslagna bestämmelserna om rätt till expropriation för drivkraft. I andra hänseenden än när det gäller ändamålen bygger 1902 års ellag på bestämmelserna i ExL. Om nu ändamålsbestämmelserna i 1902 års ellag får generellt utformade motsvarigheter i den nya expropriationslagen bör de självfallet upphävas. Den möjlighet för domstol att i vissa fall utan tillstånd av Kungl. Maj:t pröva frågan om expropriation som nu finns enligt 1 § 1902 års ellag bör dock stå kvar i avvaktan på resultatet av ledningsrättskommitténs arbete. Jag återkommer i det följande till de ändringar som behövs i 1902 års ellag.

8.2.5 Expropriation för näringsverksamhet

I de två närmast föregående avsnitten har behandlats vissa för näringslivet viktiga expropriationsändamål, såsom behovet av kommu-

nikationer, drivkraft och ledningar. I nästföljande avsnitt kommer jag att ta upp frågor om expropriation för skydds- och säkerhetsområden. Utredningens förslag innehåller emellertid också en direkt bestämmelse om expropriation för näringsverksamhet.

I gällande expropriationslagstiftning finns endast spridda bestämmelser som tillgodoser behov av expropriation för näringsverksamhet. Enligt 1 § första stycket 13 får expropriation ske för linbana eller oljeledning som är behövlig för företag av större gagn för orten, enligt punkt 14 får expropriation ske för tillgodoseende av fjällrenskötsel och enligt punkt 17 ges möjlighet att genom expropriation bereda fiskarbefolkningen utrymme för uppförande av brygga, bod eller annan anläggning som behövs för yrkesfisket. I punkten 18 medges vidare rätt till expropriation för atomenergianläggning.

Enligt utredningen är det i och för sig möjligt att även i fortsättningen följa nuvarande system att tillerkänna expropriationsbefogenhet åt endast särskilt uppräknade näringsgrenar. En sådan metod anser utredningen dock inte böra väljas. Vid en samlad översyn av expropriationslagstiftningen bör enligt utredningens mening i stället en enhetlig bedömning ske av de problem som hänger samman med näringslivets lokaliserings- och rationaliseringsfrågor, dvs. önskemålet att ge industri, hantverk, jordbruk och annan näringsverksamhet möjlighet att utvecklas och slå sig ned på sådana platser som från allmänna synpunkter framstår som de lämpligaste. Utredningen framhåller, att särskilt större företag som expanderar kan behöva expropriera för att få ökat utrymme. För att inte anläggningarna skall spridas alltför mycket tvingas man söka sig till det närmare grannskapet. Detsamma gäller när möjligheterna att välja mellan olika tänkbara förlägningsalternativ är helt eller i det närmaste uteslutna. Mot denna bakgrund anser utredningen att ett visst behov av expropriationsrätt för näringsverksamhet kan föreligga.

För egen del vill jag framhålla, att de lokaliseringsfrågor som utredningen tar upp i regel är av sådan art att de bör lösas på annat sätt än genom expropriation. Förutom genom frivillig uppgörelse, som är av mindre intresse i detta sammanhang, tillgodoser samhället aktivt näringslivets markbehov på olika sätt. Sålunda tar kommunerna ofta på sig ett ansvar för att mark finns tillgänglig för näringsverksamheten i orten genom att planera marken för ändamålet och förvärva den — genom frivilliga köp eller expropriation med stöd av reglerna om expropriation för tätbebyggelseändamål — varefter kommunen säljer området till företaget eller upplåter det med tomträtt eller annan nyttjanderätt.

Även om det sålunda förutsätts att utrymme för ett företag regleras på annat sätt än genom expropriation kan det likväl i sådana situationer som utredningen angett uppstå behov också för ett enskilt företag att få ta

mark i anspråk genom expropriation. Utredningens förslag har med något undantag inte mött erinringar under remissbehandlingen. Också jag anser att möjlighet till expropriation bör föreligga som en sista utväg att lösa näringslivets markbehov. Här liksom annars är det naturligtvis nödvändigt att ta hänsyn till de kommunala planintressena och andra motstående intressen. Vad beträffar de kommunala planintressena vill jag framhålla att expropriation i regel bör få ske endast under förutsättning att marken planlagts för det ändamål som expropriationen avser eller att kommunen tillstyrker expropriationsansökningen.

På grund av dessa överväganden ansluter jag mig till utredningens förslag att i den nya expropriationslagen skall tas upp regler om expropriation för näringsverksamhet. Jag godtar också utredningens förslag att expropriationsrätt skall kunna föreligga vid alla former av näringsverksamhet. I detta sammanhang bör dock — med ett undantag som jag återkommer till i specialmotiveringen — inte tas upp frågan om behovet av expropriation för gruvdrift.

En central fråga är hur expropriationsbefogenheten skall utformas. Utredningen föreslår att expropriationsrätten skall begränsas till att avse sådan näringsverksamhet som är av större betydelse för landet som helhet eller som är av påtaglig betydelse för den ort där den bedrivs. För vissa speciella näringsgrenar som t.ex. renskötsel och yrkesmässigt fiske bör enligt utredningens mening också kunna medges expropriation om det är av stor betydelse för viss grupp av befolkningen.

Remissinstanserna har allmänt godtagit utredningens förslag. Också jag anser att den avgränsning som utredningen föreslagit är väl avvägd. Jag föreslår därför att expropriation skall kunna ske för att bereda utrymme åt näringsverksamhet eller anläggning därför av större betydelse för riket eller orten eller för viss befolkningsgrupp.

I likhet med utredningen anser jag att uttrycket orten i detta sammanhang inte bör tas i alltför snäv betydelse. Vid behov bör härunder kunna inrymmas t.ex. hela den kringliggande bygden. Det torde inte vara ovanligt att en Orts eller bygds hela liv kretsar kring en industri, som måhända i sig är mindre väsentlig för landet som helhet men som för orten eller bygden är av stor betydelse och vars nedläggning eller flyttning skulle medföra allvarligt men för orten.

Ett ytterligare villkor för att expropriation skall medges för näringsverksamhet bör vara att sökanden visar skäl för att anläggningen bör placeras eller utvidgas just på ifrågasatt plats. Sådana skäl kan utöver de ekonomiska vara t.ex. hänsynen till miljöövervakningen. Eftersom frågan härom kommer att beaktas i samband med den prövning som varje ansökan om expropriationstillstånd skall underkastas, behövs dock inte någon uttrycklig lagregel i förevarande sammanhang. Som jag tidigare anfört bör i expropriationslagen tas in en allmän regel om hänsyn till

motstående intressen vid prövning av ansökan om expropriation. Jag vill nu endast tillägga att det, som en remissinstans anfört, kan vara av vikt bl.a. i fråga om miljöfarlig verksamhet att expropriations sökanden förebriagar utredning om alternativa förläggningssorter för företaget.

8.2.6 Expropriation för skydds- och säkerhetsområden

Med skyddsområde brukar förstås mark intill anläggning som själv kräver skydd, t.ex. en sjö som levererar vatten till ett vattenverk och därför måste skyddas mot föroreningar. Begreppet säkerhetsområde används för område kring anläggningar som medför fara av allmän art, t.ex. atomenergianläggningar. Någon allmän regel i ExL som ger expropriationsrätt för nu nämnda ändamål finns inte. För vissa speciella ändamål finns dock särskilda regler. Enligt 1 § första stycket ExL kan expropriation ske för att hindra vattenförorening (punkt 5), för att förebygga fara för sandflykt (punkt 10) och för skyddsområde kring atomenergianläggning (punkt 18). Inlösen kan vidare aktualiseras enligt BL i fråga om mark som i fastställd generalplan eller stadsplan avsetts till skydds- eller säkerhetsområde för viss anläggning. Enligt 2 kap. 14 § sista stycket och 2 kap. 62 och 64 §§ VL kan skyddsbestämmelser meddelas för ytvatten resp. grundvatten.

Enligt utredningens mening är det föga rationellt att ha alltför detaljerade expropriationsbefogenheter för enskilda fall där skydds- och säkerhetsområden behövs. Expropriationsbefogenhet bör i stället föreligga så snart allmänfaran framstår som någorlunda betydande. Utredningen föreslår därför att expropriation skall få ske för att upprätta skydds- eller säkerhetsområden eller utföra annan särskild anordning till skydd mot allmänfarlig eller annars från allmän synpunkt menlig naturhändelse, mot vatten- eller luftförorening eller mot menlig inverkan i övrigt från industriell eller annan anläggning.

Jag delar utredningens uppfattning att befogenhet till expropriation för nu avsedda ändamål inte bör ges alltför snäv utformning. Liksom remissinstanserna tillstyrker jag därför utredningsförslaget.

Särskilt när det gäller behovet av mark för skydds- eller säkerhetsåtgärder i anslutning till industriell verksamhet eller annan sådan anläggning är det av vikt att prövningen av expropriationsansökningen föregås av en åtminstone översiktlig bebyggelseplanering. Härvid kan konkurrerande markanspråk vägas mot varandra. Kungl. Maj:t bör dock i sista hand ha avvägningen i sin hand. Vid bedömningen huruvida expropriation skall få ske bör sålunda undersökas möjligheten av att flytta den farliga verksamheten till någon annan mindre utsatt plats. Först om det visar sig att en sådan lösning är oskäligt kostsam eller från andra synpunkter orationell eller förenad med betydande svårigheter bör

expropriationstillstånd meddelas.

En remissinstans har ifrågasatt lämpligheten av expropriation i stället för inlösenplikt beträffande mark runt en flygplats till skydd mot flygbullet. För min del anser jag att en expropriationsmöjlighet bör finnas också när ändamålet är att tillskapa frizoner kring flygplatser eller andra stora trafikaneläggningar. Samhället måste kunna förhindra utnyttjandet av bostäder och arbetsplatser som är så störda av buller att de inte ger en tillfredsställande miljö. Självfallet måste dock för att expropriation skall komma till stånd i det enskilda fallet garantier finnas för att området inte av den exproprierande används för bebyggelse eller annat sådant ändamål.

Storleken på det skydds- eller säkerhetsområde som kan komma i fråga får avgöras med hänsyn till anläggningens ändamål och utförande, de lokala förhållandena osv. Bedömningen härav måste givetvis göras i det enskilda fallet med beaktande av att större ingrepp än nödvändigt inte görs i markägarens rättssfär. Med hänsyn härtill bör också beaktas om en formlig skydds- eller säkerhetszon behöver upprättas kring det skyddsvärda eller farliga området eller om det räcker med att utföra särskilda anordningar, t.ex. grävning av diken, uppläggande av vallar, plantering av skog osv. inom eller omkring det aktuella området. Den enskildes intressen bör också iaktas i fråga om det sätt på vilket marken tas i anspråk. Kan markområde i närheten av en anläggning utnyttjas för annat ändamål, t.ex. för skogsbruk, kan det sålunda vara lämpligt att marken beläggs med endast servitut med förbud mot bebyggelse.

Genom den nu föreslagna bestämmelsen uppkommer viss dubbling i förhållande till föreskrifter i 2 kap. VL. Sålunda blir det enligt bestämmelsen möjligt att expropriera skyddsområde för vattentäkt. Jag anser att ifrågovarande bestämmelser i VL står i sådant samband med VL:s övriga regler att de inte utan olägenhet kan brytas ut ur sitt sammanhang. Förslaget kompletterar också reglerna i 81-83 §§ BL om skydds- och säkerhetsområde. Inte heller dessa bestämmelser bör brytas ut ur sitt sammanhang.

Jag anser vidare anledning saknas att i lagen begränsa kretsen av expropriationsberättigade subjekt. Frågan om expropriationssökandens kompetens ingår som ett naturligt led i tillståndsprövningen.

8.2.7 Expropriation för försvarsändamål

Liksom enligt nuvarande lagstiftning föreslår utredningen att expropriation skall kunna äga rum för försvarsändamål. Enligt 1 § första stycket 1 ExL får expropriation ske för befästning, övnings- eller förläggningsplats för krigsmakten, skjutbana, som äger betydelse för den allmänna skjutskicklighetens utveckling, eller eljest för rikets försvar.

Med hänsyn till att försvarets uppgifter i dag inte enbart är begränsade till det militära försvaret utan också omfattar civilförsvaret samt det ekonomiska och psykologiska försvaret föreslår utredningen att expropriationsbefogenhet tillerkänns samtliga grenar av totalförsvaret. Också de frivilliga försvarsorganisationernas behov av mark omfattas därmed av utredningsförslaget.

Vid remissbehandlingen har behovet av expropriationsrätt för totalförsvaret inte ifrågasatts. Även jag anser det uppenbart att regler härom bör tas upp i den nya expropriationslagen. I fråga om frivilligorganisationerna kan det i och för sig framstå som tveksamt om de bör tillerkännas självständig expropriationsbefogenhet. I stor omfattning tillgodoses deras mark- och lokalbehov genom offentliga myndigheters försorg. I undantagsfall kan emellertid föreligga behov av mark för skjutbanor eller liknande. Med hänsyn härtill och då dessa organisationer står under betryggande statlig kontroll anser jag mig kunna godta utredningens förslag. Expropriationsbefogenheten för frivilligorganisationerna bör dock tillämpas restriktivt.

Totalförsvarets uppgifter är vidsträckta. Mark kan behövas för lokaler och andra utrymmen av skilda slag, såsom lagringsutrymmen för olja och andra krigsviktiga förnödenheter. Mark kan också behövas till anläggningar för kommunikationer, sjukvård, polisväsende, krigsviktig industri m.m. Det torde vara givet att en obegränsad expropriationsrätt inte kan medges i alla dessa situationer. Enligt utredningen bör i de fall ändamålet med expropriationen avser annat än det rent militära försvaret krävas att markbehovet är av särskild betydelse för totalförsvaret. Jag finner den föreslagna avgränsningen väl avvägd.

I formellt hänseende kan invändas att vid expropriation för krigsviktig industri eller annan samhällelig verksamhetsgren olika lagrum kan bli tillämpliga. Någon större olägenhet behöver dock inte uppkomma på grund härav. Vilken bestämmelse som skall tillämpas får avgöras med hänsyn till ändamålet med markanspråket.

I fråga om civilförsvarets behov kan i vissa fall fast egendom tas i anspråk både enligt civilförsvarslagen (CfL) och den nya expropriationslagen. Som regel kan CfL endast åberopas när civilförsvarsberedskap råder. Detta krav uppställs dock inte i fråga om utförande av byggnadsanordning och källarmursgenombrott. När det gäller den förfoganderätt som föreligger under civilförsvarsberedskap behövs ett förfarande som är anpassat till de exceptionella förhållanden som då råder. Vad angår övriga fall ämnar jag föreslå att ersättning för egendom som tagits i anspråk enligt CfL skall bestämmas med tillämpning av ExL. Någon betydelse för den enskilde huruvida inlösen sker efter den ena eller andra lagen föreligger därför inte. Med hänsyn härtill finner jag inte skäl att föreslå någon ändring i fråga om rätten att ta i anspråk fast egendom enligt CfL.

8.2.8 Expropriation av vanvårdad egendom

Enligt gällande rätt kan i viss omfattning vanvård av egendom leda till expropriation eller inlösen. Beträffande jordbruksegendom ges regler härom i lagen om tvångsinlösen av vanhävdad jordbruksegendom. Enligt denna lag kan Kungl. Maj:t med riksdagens samtycke förordna om inlösen, när det förekommer synnerligen grov vanhävd av den odlade jorden och det med hänsyn till vanhävdens omfattning och egendomens storlek eller av andra särskilda skäl finnes nödigt att vanhävden avhjälpas i annan ordning än som föreskrivs i jordhävdslagen. I fråga om skogsmark kan enligt 1 § första stycket 9 ExL expropriation i vissa fall ske av kalhuggen eller på annat sätt ödelagd mark. I samband med tillkomsten år 1970 av lagen om tvångsförvaltning av bostadsfastighet infördes i 1 § första stycket 19 ExL möjlighet att vid föreliggande eller befarad grov vanvård av byggnad, som till väsentlig del genom uthyrning används för bostadsändamål, företa expropriation för att försätta eller hålla byggnaden i tillfredsställande skick.

Utredningen föreslår att expropriation skall få ske beträffande alla slag av fast egendom vid fall av föreliggande eller förväntad grov vanvård för att bringa egendomen i hävd.

I fråga om jordbruksegendom och skogsmark innebär utredningens förslag att de krav som uppställs för att expropriation skall kunna ske blir mindre stränga än enligt den nuvarande lagstiftningen. Vid bedömningen av förslaget bör dock, som också påpekas av utredningen, beaktas att den föreslagna bestämmelsen främst avses utgöra ett komplement till jordhävds- och skogsvårdslagstiftningen. Först sedan den försumlige brukaren inte frivilligt eller efter föreläggande enligt jordhävdslagen eller skogsvårdslagen sätter jord eller skog i godtagbart skick är det avsett att inlösenmöjligheten skall tillgripas. Det torde vid grov vanvård vara sällsynt att hävden inte återställs efter sådant ingripande enligt speciallagstiftningen. Uttalanden från jordbruks- och skogsvårdande myndigheter vid remissbehandlingen av utredningens förslag stöder detta påstående.

Med hänsyn till det anförda biträder jag utredningens förslag att möjlighet till expropriation av grovt vanvårdad jordbruks- eller skogs-egendom bör finnas. Frågan huruvida grov vanvård föreligger får bedömas med hänsyn till de krav på fastighetens skick som kan uppställas med ledning av jordhävds- och skogsvårdslagstiftningen. Utan särskild bestämmelse torde vid tillståndsprovningen komma att beaktas att expropriationstillstånd inte ges, innan ingripanden enligt jordhävds- eller skogsvårdslagstiftningen visat sig resultatlösa. Med denna utgångspunkt kan förutsättas att expropriationsmöjligheten sällan kommer till användning.

Bestämmelserna om tvångsinlösen av vanhävdad jordbruksegendom bör enligt min mening tas in i den nya expropriationslagen. I anslutning till att jag behandlar frågan om följdändringar till den nya expropriationslagen ämnar jag föreslå att lagen om tvångsinlösen av vanhävdad jordbruksegendom upphävs. Något skäl att i den nya lagen bibehålla kravet på riksdagens samtycke till expropriation av vanhävdad jordbruksegendom synes inte föreligga.

Också beträffande annan mark än sådan som används för jordbruk eller skogsbruk föreligger det ett allmänt intresse av att vanvård inte förekommer. Samhället måste kunna hindra att natur och stadslandskap förfulas av förfallna och vanprydande byggnader eller vanvårdad mark. Enligt gällande rätt kan expropriation inte medges på sådan grund. Det finns vissa medel att åstadkomma rättelse genom förelägganden enligt byggnads- eller naturvårdslagstiftningen. Enligt utredningen är emellertid de gällande reglerna inte alltid tillräckliga. Det förekommer t.ex. att fastighetsägare utnyttjar rätten att överklaga utfärdade förelägganden i förhållningssyfte. Utredningens förslag innefattar också en möjlighet att exproprieras fast egendom i det nu behandlade fallet.

Jag tillstyrker utredningens förslag på denna punkt. Inte minst för att effektivt kunna tillvarata natur- och miljövårdsintresset kan möjligheten till expropriation utgöra ett värdefullt hjälpmedel vid sidan av bestämmelserna i byggnads- och naturvårdslagstiftningen.

I fråga om vanhävdad byggnad ger lagstiftning, som redan har genomförts på grundval av bl.a. expropriationsutredningens förslag, rätt till expropriation av vanvårdad byggnad, som genom uthyrning används till bostadsändamål, för att försätta eller hålla byggnaden i tillfredsställande skick. Bestämmelsen kompletterar reglerna i lagen om tvångsförvaltning av bostadsfastighet. Enligt utredningen bör emellertid expropriationsbefogenheten beträffande byggnad avse inte enbart bostadsfastighet. Också byggnad som används som arbetslokal eller annat bör i samma syfte kunna exproprieras vid grov vanvård. Visserligen kan förelägganden utfärdas med stöd av byggnads- och hälsovårdslagstiftningen. Även här kan emellertid fastighetsägaren dröja med att ställa sig föreläggandet till efterrättelse eller sakna ekonomiska resurser till det.

Jag vill framhålla att såvitt man vet har hittills inte något nämnvärt praktiskt behov gjort sig gällande av att kunna exproprieras andra byggnader än bostadsfastigheter på grund av vanvård. Vid utformningen av en ny expropriationslag måste man emellertid räkna med möjligheten av att ett sådant behov kan visa sig föreligga. Också arbetsplatser och andra lokaler som på grund av grov vanvård ger en otillfredsställande miljö för de människor som vistas där bör enligt min mening kunna exproprieras, om olägenheterna inte kan avhjälpas på annat sätt. Det

finns sålunda inte någon anledning att begränsa expropriationsmöjligheten till bostäder. Jag är därför ense med utredningen också på denna punkt. Vad jag nyss anfört ger vid handen att också denna expropriationsmöjlighet kan antas bli sällan använd.

Enligt utredningsförslaget skall det vara möjligt att expropriera en vanhävdad fastighet i syfte att riva befintlig bebyggelse och ersätta den med ny och mera ändamålsenlig sådan. Gällande lagstiftning medger inte expropriation för detta ändamål (jfr prop. 1970:133 s. 55). Förhållandena kan emellertid vara sådana att det inte är ekonomiskt försvarligt eller ens tekniskt genomförbart att rusta upp en vanvårdad bostad eller arbetslokal utan att den enda möjligheten att förhindra fortsatt vanvård är att riva den. Jag anser därför att också möjligheten att expropriera i avsikt att riva byggnad bör kunna komma i fråga. Vilket alternativ som tillgrips måste bli beroende på omständigheterna i det särskilda fallet. Av expropriationssökanden bör emellertid krävas att han i ansökningsklart anger för vilket alternativ expropriation söks.

Nära samband med frågan om expropriation för rivning av vanvårdad byggnad har frågan om vilka hjälpmedel samhället behöver för att kunna genomföra sanering av omodern bebyggelse, en fråga som berörts från kommunhåll under remissbehandlingen. Förslag om saneringsverksamheten i stort såvitt angår bostadsbebyggelse har lagts fram av saneringsutredningen i dess betänkande (SOU 1971:64 och 65) Sanering I-II. Saneringsutredningens förslag övervägs nu inom inrikesdepartementet. Det kan förtjäna övervägas att använda expropriation också för sanering av bebyggelse som är omodern utan att vara vanvårdad. Den frågan bör emellertid inte tas upp nu utan bör anstå till dess en samlad bedömning av saneringsutredningens förslag kan föreligga. Jag vill därför förutskicka, att de bestämmelser om expropriation av vanvårdad egendom som nu föreslås kan behöva ändras inom en nära framtid.

Utredningens förslag om expropriation enligt förevarande punkt innebär att expropriation skall kunna äga rum inte bara när grov vanvård föreligger utan också när sådan kan väntas. Förslaget har kritiserats av fastighetsägareförbundet. Det torde emellertid många gånger, inte minst i fråga om vanvård av byggnad, vara angeläget att ingripande kan ske på ett tidigt stadium. Jag anser därför att rätt till expropriation, i likhet med vad utredningen föreslår och som redan genomförts beträffande expropriation av bostadsfastighet, bör finnas inte bara när vanvård faktiskt föreligger utan också när grov vanvård med skäl kan befaras uppkomma. Vilken bevisning som skall krävas måste uppenbarligen bli beroende på omständigheterna i det särskilda fallet. I likhet med vad chefen för justitiedepartementet anförde i samband med tillkomsten av 1 § första stycket 19 ExL (prop. 1970:133 s. 54) anser jag skäl för expropriation i allmänhet föreligga, om ägaren flera gånger har underlåtit att rätta sig

efter förelägganden att hålla fastigheten i stånd eller då det kan otvetydigt visas att ägaren systematiskt vanvårdar fastigheten. Förutsättning för att expropriation skall få ske bör alltså vara att fastighetsägaren klart visat brist på intresse eller förmåga att hålla fastigheten i skick.

Det förhållandet att ägaren avser att riva viss byggnad utgör självfallet inte hinder mot expropriation, om grov vanvård föreligger eller kan befaras. Om förhållandena är sådana, att rivning får ske, bör den också genomföras innan vanvården är ett faktum. Om rivning hindras av att vederbörligt tillstånd till rivning inte kan erhållas, måste fastigheten hållas i sådant skick att grov vanvård inte kan sägas föreligga.

Liksom utredningen anser jag det inte nödvändigt att — såsom f.n. sker i 106 § ExL i fråga om expropriation av ödelagd skogsmark — i lagen ange vilka subjekt som skall kunna beviljas expropriationstillstånd. Med hänsyn till de krav som måste ställas på garantier att fastigheten försätts och hålls i tillfredsställande skick torde det dock endast vara ett fåtal enskilda rättssubjekt som kan komma i fråga.

8.2.9 Expropriation för kulturella ändamål

Enligt 1 § första stycket 12 ExL får expropriation ske för att bevara historiskt eller kulturhistoriskt märklig bebyggelse eller märklig fast fornlämning eller för att bereda erforderligt utrymme däromkring. Regeln fick sin nuvarande lydelse i samband med 1971 års ändringar i ExL och överensstämmer med utredningens förslag.

Under 1971 års reformarbete uttalade vissa remissinstanser att den av utredningen föreslagna regeln inte gav tillräckligt skydd för att bevara hela bebyggelsemiljöer. I riksdagen diskuterades samma år frågan med anledning av en motion i ämnet. Riksdagen beslöt efter hemställan av kulturutskottet att hos Kungl. Maj:t anhålla om utredning av frågan om skydd för vissa bebyggelser och miljöer (mot. 1971:832, KrU 1971:26, rskr 1971:264). I tilläggsdirektiv den 7 april 1972 till bygglagutredningen har åt nämnda utredning uppdragits att i sitt arbete överväga de synpunkter på skydd för kulturhistoriskt värdefulla bebyggelser och miljöer som riksdagen anfört.

I avvaktan på resultatet av bygglagutredningens överväganden i denna fråga finner jag inte skäl att nu ompröva de bestämmelser om expropriation för kulturella ändamål, som kom till år 1971. Dessa bestämmelser överförs oförändrade i sak till den nya expropriationslagen.

8.2.10 Expropriation för naturvård och fritidsändamål

Enligt 1 § första stycket 11 ExL får expropriation ske för att bevara område som nationalpark, naturreservat eller naturminne. Bestämmelser

om bildande av nationalpark, naturreservat och naturminne finns i naturvårdslagen. Reglerna om naturreservat i sistnämnda lag har sådan utformning att de kan användas också för att tillgodose behovet av mark för allmänhetens friluftsliv. Länsstyrelsen kan vidare förordna bl.a. att, om det för tillgodoseende av ändamålet med naturreservat krävs att vägar, parkeringsplatser, vandringsleder, raststugor, tältplatser, badplatser, sanitära inrättningar eller liknande anordningar anläggs inom området, ägaren skall tåla sådant intrång. Behovet av mark för allmänhetens friluftsliv kan också i viss utsträckning tillgodoses genom naturvårdslagens bestämmelser om strandskyddsområde. Även enligt VL kan tvångsingrepp ske till förmån för ett allmänt naturvårdsintresse. Slutligen bör erinras om möjligheterna att enligt BL inlösa område som i fastställd generalplan eller stadsplan avsetts för annat ändamål än enskild bebyggelse, t.ex. till idrottsplats. Några särskilda bestämmelser om tvångsinlösen av mark för fritidsbebyggelse finns inte enligt gällande rätt. Bestämmelserna om expropriation av mark för tätbebyggelseändamål är tillämpliga också i fråga om fritidsbebyggelse.

Enligt 108 § ExL får expropriation för att bevara område som nationalpark, naturreservat eller naturminne äga rum endast till förmån för staten samt när det är fråga om naturreservat eller naturminne för kommun eller för sådan förening eller stiftelse vars huvudsakliga uppgift är ägnad naturvård och som kan på ett betryggande sätt svara för egendomen.

Enligt utredningens mening är de nu gällande reglerna om expropriation för naturvårdsändamål i huvudsak väl avvägda och bör därför oförändrade överföras till den nya expropriationslagen. Förslaget har allmänt godtagits av remissinstanserna. Endast Svenska samernas riksförbund har rest invändningar mot att de expropriationsmöjligheter som nu finns för bevarande av område som nationalpark, naturreservat eller naturminne behålls.

Enligt min mening kan det inte komma i fråga att i en ny lag inskränka möjligheterna till expropriation för naturvårdsändamål. Jag godtar därför utredningens förslag på denna punkt. Med anledning av samernas riksförbunds remissyttrande vill jag emellertid framhålla, att renskötselns intressen i förekommande fall självfallet måste beaktas vid prövningen av expropriationsansökningar för nu nämnda ändamål. Till frågan om ett lagfästande av principen att vid tillståndsgivningen hänsyn skall tas till motstående intressen återkommer jag i det följande.

Också behovet av mark för friluftsområden kan enligt utredningen i viss mån tillgodoses genom reglerna om expropriation för naturreservat. Detsamma anser utredningen i stor utsträckning gälla behovet av utrymme för kollektiva anläggningar för det rörliga friluftslivet. I fråga om vissa anläggningar utanför naturreservat föreligger dock enligt

utredningens mening ett behov av vidgade infösenbestämmelser. I allmänhet torde det därvid röra sig om komplettering eller utvidgning av en redan befintlig anläggning. Också i fråga om idrottsanläggningar kan ibland föreligga stora svårigheter att skaffa behövlig mark. Med hänsyn till det nära sambandet mellan idrott och friluftsliv anser utredningen det knappast motiverat att låta expropriationsrätt gälla uteslutande till förmån för det ena av dessa båda ändamål. Utredningen föreslår därför att expropriation skall få äga rum för att tillgodose behovet av mark för anläggning för idrott eller friluftsliv. För att expropriation skall få ske för nu nämnda ändamål skall dock enligt utredningen krävas dels att anläggningen är ägnad att tillgodose ett viktigt behov, dels att den är avsedd att hållas tillgänglig för allmänheten.

Vid remissbehandlingen har utredningens förslag allmänt godtagits. Viss kritik har dock framförts av främst naturvårdsverket. Enligt verkets mening kan det inte anses klart att bestämmelserna i naturvårdslagen täcker alla förekommande behov av särskilda anordningar för idrott och friluftsliv inom ett naturreservat. Det är t.ex. tveksamt om mark för en friluftsgård av större omfattning kan tas i anspråk. Också när det gäller det rörliga friluftslivet utanför naturreservat anser verket att utredningens förslag är alltför snävt. Sålunda borde införas möjlighet att exproprieras mark för idrott eller friluftsliv utan att särskild anläggning tillskapas. Planverket finner det angeläget att expropriationsmöjligheterna vidgas till att omfatta även strövområden.

För egen del vill jag understryka vikten av att mark finns tillgänglig för att tillgodose allmänhetens behov av idrott och friluftsliv. Tätorternas tillväxt och den ökade fritidsbebyggelsen har gjort att välbelägen mark i allt större utsträckning tas i anspråk för bebyggelse och sålunda inte längre blir tillgänglig för allmänheten. En av huvuduppgifterna för det arbete med den fysiska riksplaneringen som bedrivs parallellt med detta lagstiftningsärende är att säkerställa att mark vid översiktlig planläggning avsätts för det rörliga friluftslivets behov. Det behövs emellertid också medel för att om så behövs med tvång kunna ta marken i anspråk för avsett ändamål. Jag är ense med utredningen om att detta i stor utsträckning kan ske genom att marken förklaras för naturreservat och vid behov exproprieras för detta ändamål. Mark både för friluftsliv och för idrottsanläggningar kan också tas i anspråk enligt BL, om marken enligt fastställd generalplan eller stadsplan är avsedd för sådant ändamål och dess användning för ändamålet inte ändå kan anses säkerställd. Dessa vägar bör vara de som i första hand används. Det bör dock vara möjligt att i stället för att förklara område för naturreservat eller gå vägen över fastställd generalplan eller stadsplan undantagsvis ta område i anspråk för idrott eller friluftsliv genom expropriation. Möjligheten att exproprieras bör inte begränsas till att avse enbart utrymme för anlägg-

ningar. En viktig uppgift för samhällets markpolitik för framtiden kan väntas bli att skapa utrymme för strövområden främst i närheten av de stora städerna. Som regel bör visserligen sådana kunna ordnas utan att marken löses. Om det i undantagsfall anses önskvärt att ta marken i anspråk med äganderätt eller nyttjanderätt, bör emellertid expropriation kunna ske för ändamålet.

Det torde emellertid vara givet att den nu avsedda expropriationsbefogenheten inte kan gälla oinskränkt. Det bör således krävas att marken eller anläggningen tillgodoser ett väsentligt behov. Vidare bör uppställas det kravet att den mark eller anläggning som expropriationen avser skall bli tillgänglig för envar. Anläggningar som står öppna endast för medlemmar i en sluten förening eller organisation bör däremot som utredningen anfört lämnas utanför. Detsamma torde i allmänhet få gälla föreningar som visserligen i princip står öppna för envar men där möjligheten att vinna inträde i praktiken begränsas på olika sätt.

Med hänsyn till det nu sagda föreslår jag att expropriation skall få ske för att tillgodose ett väsentligt behov av mark för idrott eller friluftsliv eller av anläggning därför, om marken eller anläggningen är avsedd att hållas tillgänglig för allmänheten.

Vid prövningen av en expropriationsansökan måste undersökas, om den med ansökningen avsedda verksamheten bör förläggas just till den begärda platsen eller om någon annan plats bör väljas. I princip måste krävas att denna fråga utretts genom någon form av kommunal planläggning. Mot kommunens bestridande torde expropriationsansökningen inte böra beviljas. Vad jag nu har anfört följer emellertid av allmänna principer för tillståndsgivningen. Till frågan om hur dessa principer skall ges uttryck i lagtexten återkommer jag i det följande.

Enligt utredningen behövs också möjlighet till expropriation av mark för fritidsbebyggelse. Visserligen anser utredningen att markbehovet för detta ändamål i och för sig kan tillgodoses med hjälp av reglerna om expropriation för tätbebyggelse. Inlösen av mark för fritidsbebyggelse och mark för strövområden däromkring sker emellertid ofta i ett sammanhang och dessa frågor är enligt utredningen nära knutna till varandra. Med hänsyn främst härtill föreslår utredningen att bestämmelsen om expropriation för fritidsbebyggelse placeras i samma paragraf som övriga bestämmelser om expropriation av mark för fritidsändamål.

I detta sammanhang har utredningen aktualiserat frågan om expropriation för kommuns räkning bör få ske utanför den egna kommunens område. Utredningen framhåller att det ofta föreligger ett betydande behov för tätortskommunerna att kunna skaffa mark för fritidsbebyggelse och strövområden utom den egna kommunens område. Genom utredningens förslag om en särskild bestämmelse om expropriation för fritidsbebyggelse tillvaratas detta intresse.

Flera remissinstanser ställer sig tveksamma eller kritiska till utredningens förslag om en särskild bestämmelse angående expropriation för fritidsbebyggelse. Med några få undantag ifrågasätts visserligen inte att expropriation i och för sig bör få ske för sådant ändamål. Det framhålls emellertid att redan bestämmelserna om expropriation för tätbebyggelse i tillräcklig omfattning tillgodoser också möjligheterna att ta mark i anspråk för fritidsbebyggelse.

För egen del vill jag framhålla att förutsättningarna för bedömningen av denna fråga i viss mån ändrats sedan utredningen lade fram sitt förslag. Genom en ändring i BL år 1971 (prop. 1971:118, CU 1971:26, rskr 1971:309) har den närmare innebörden av tätbebyggelsebegreppet klargjorts. Härigenom har det blivit tydligt att all fritidsbebyggelse av sådan beskaffenhet att mark till den bör kunna exproprieras är att hänföra till tätbebyggelse.

Vidare vill jag peka på att det redan nu förekommer bebyggelse som är ägnad att användas både som fritidsbostäder och permanentbostäder och att detta förhållande med en ökande fritid kan väntas bli allt vanligare i framtiden. Därför torde — som också planverket framhållit — en gränsdragning mellan permanentbebyggelse och fritidsbebyggelse i praktiken vara omöjlig. När det gäller tätbebyggelse i allmänhet har emellertid rätten till expropriation förbehållits kommun inom vars område marken är belägen eller annan kommun inom samma kommunblock. Motsvarande skall enligt vad jag har föreslagit gälla, om landstingskommun eller kommunalförbund tillåts exproprieras för tätbebyggelse. Att öppna möjlighet för en utomstående kommun att exproprieras för fritidsbebyggelse skulle sålunda strida mot de principer för tätbebyggelse som slagits fast senast i 1971 års lagstiftningsärende. Det av utredningen anförda skälet att inlösen av mark för fritidsbebyggelse och för strövområden däromkring bör kunna ske i ett sammanhang finner jag inte så väsentligt att det i och för sig kan motivera en särskild bestämmelse om rätt till expropriation för fritidsbebyggelse. Också bestämmelserna om expropriation för tätbebyggelseändamål ger f.ö. rätt till expropriation för anordningar som sammanhänger med tätbebyggelse.

På grund av det anförda anser jag att någon särskild bestämmelse om expropriation för fritidsbebyggelse inte bör tas in i den nya lagen utan att sådan expropriation bör få ske med tillämpning av vad som gäller för tätbebyggelse.

I detta sammanhang vill jag också ta upp frågan om rätt för kommun att exproprieras mark för fritidsändamål inom annan kommuns område. Den särskilda bestämmelsen om expropriation för naturvård i 108 § ExL innehåller inte någon begränsning i detta hänseende. En obegränsad expropriationsrätt för kommun inom annan kommuns område kan emellertid innebära ett kraftigt intrång i markkommunens planer och

intressen. Visserligen bör inte heller i den nya expropriationslagen ställas upp något absolut hinder för kommun att expropriera utom sitt eget område när det inte är fråga om tätbebyggelse. Vid den allmänna behovs- och skälighetsprövningen måste emellertid markkommunen alltid ges tillfälle att yttra sig i expropriationsärendet och dess åsikter om markhushållningen bör frångås endast om mycket starka skäl talar för det.

8.2.11 Expropriation för diverse ändamål

Enligt 1 § första stycket ExL får expropriation ske bl.a. för allmän byggnad (punkt 3) eller ändamål, som det enligt lag eller författning tillkommer kommun eller annan sådan samfällighet att tillgodose (punkt 4), eller för annat ändamål, som är jämförligt med något av de i punkterna 1-5 uppräknade ändamålen och som äger väsentlig betydelse för det allmänna (punkt 6). Vidare kan enligt punkt 8 medges expropriation av mark för samlings- och gudstjänstlokaler till förmån för befolkningen eller en väsentlig del därav på en ort.

De nu avsedda ändamålen för vilka expropriation medges enligt gällande rätt kan inte till alla delar inrymmas under de expropriationsgrunder som har diskuterats i det föregående. Detsamma gäller enligt utredningen en del andra från allmän synpunkt angelägna ändamål för vilka expropriationsbefogenhet bör finnas. Med hänsyn till att det rör sig om en rad sinsemellan disparata ändamål anser utredningen det nödvändigt att en bestämmelse i ämnet får en relativt allmänt hållen avfattning. Den behövliga avgränsningen anses böra ske genom att i lagen hänvisas till arten och beskaffenheten av de intressen som skall tillgodoses. I första hand bör enligt utredningens förslag expropriation få ske för att tillgodose behovet av utrymme för byggnad, lokal eller annan anläggning för verksamhet som är avsedd att drivas av staten eller av kommun eller annan sådan menighet.

Förslaget har i allmänhet godtagits av remissinstanserna. Svea hovrätt anser dock att förslaget har fått en alltför vid avfattning, inte minst med tanke på statens och kommunernas växande uppgifter.

För egen del anser jag att några principiella invändningar inte kan riktas mot att expropriation får ske för ändamål som det ankommer på staten eller kommun att tillgodose. Hit hör exempelvis behovet av utrymme för allmänna byggnader, samlingslokaler för överläggningar, undervisnings- och fritidsverksamhet o.d., personalbostäder, barnstugor och serviceanläggningar i anslutning till sjukhus och andra offentliga inrättningar m.m. I stor utsträckning kan visserligen dessa behov tillgodoses inom ramen för bestämmelserna om expropriation för tätbebyggelse, men vissa begränsningar gäller för tillämpningen av dessa regler som gör att en allmän bestämmelse om expropriation för statliga

och kommunala ändamål ändå behövs. Som utredningen anför åsyftas såvitt avser kommun och därmed jämställd menighet självfallet bara sådana åtgärder som faller inom ramen för sökandens författningssena kompetensområde. Att låta denna begränsning komma till uttryck i själva lagtexten anser jag i likhet med utredningen överflödigt. Ändras den kommunala kompetensen i framtiden, kommer detta att automatiskt påverka den här förordade expropriationsbefogenhetens omfattning.

Med anledning av vad som anförts i ett par remissyttranden från landstingshåll och vad som anförts under 1971 års riksdagsbehandling av ändringar i ExL vill jag framhålla att vad jag nu har anført om primärkommunerna har motsvarande tillämpning på landstingskommun eller kommunalförbund i fråga om åtgärd som faller inom sådan menighets kompetens.

En lagregel av nu ifrågavarande art bör enligt utredningen täcka också vissa andra expropriationsbehov. Sålunda bör exempelvis liksom f.n. utrymme för samlingslokaler av olika slag kunna exproprieras, oberoende av om anläggningen eller verksamheten handhas av ett allmänt eller enskilt subjekt. Enligt utredningen torde man här liksom i andra sammanhang i sista hand ha att falla tillbaka på måttet av det allmänintresse som talar för att expropriation bör få komma till användning. Till detta uttalande kan jag liksom i allmänhet remissinstanserna ansluta mig. Den avgränsning av bestämmelsens räckvidd som krävs torde få tillräckligt uttryck om i överensstämmelse med utredningens förslag anges i lagtexten att den verksamhet till vars förmån expropriation får ske skall vara av väsentlig betydelse för riket eller orten eller för viss befolkningsgrupp.

8.2.12 Allmänna avvägningsfrågor

I ExL ges vissa bestämmelser av allmän natur om förutsättningarna för att expropriation skall få ske. Enligt 1 § första stycket krävs att Kungl. Maj:t 'prövar det nödigt' att fastighet exproprieras. Är mer än ett område tjänligt för det avsedda ändamålet, får enligt 5 § andra stycket expropriation inte äga rum beträffande område, vars avstående eller upplåtande medför större olägenhet än vad som är nödvändigt. Vidare föreskrivs i samma lagrum, att vid tillståndsgivningen skall tillses att ändamålet med expropriationen utan oskäligen kostnad för den exproprierande vinnas med minsta intrång för annan.

Några motsvarande bestämmelser tas inte upp i utredningens förslag. Utredningen anser att de angivna principerna är tämligen självklara och att det knappast finns anledning att lagfästa dem. Utredningen diskuterar också vissa andra frågor som rör prövningen av expropriationsbehovet men anser sig inte böra föreslå några lagregler för lösningen av dem.

Jag vill inte bestrida att vissa grundläggande principer för expropriation i och för sig kan anses ganska självfallna medan det kan vara svårt att ge uttryck för andra i lagtext. Det torde dock inte sakna betydelse att vissa allmänna riktlinjer slås fast i lagen i överensstämmelse med vad som redan nu gäller enligt ExL och tillämpas i Kungl. Maj:ts praxis. Detta framstår också som påkallat med hänsyn till att expropriationsändamålen i förslaget fått en mera generell utformning än i ExL och att rätten att påkalla expropriation utvidgats inom områden där expropriation endast indirekt är av allmänt intresse. Av betydelse är i det senare hänseendet framför allt att expropriationsbefogenheten kan tillkomma även annan än representant för det allmänna, t.ex. i fråga om expropriation för näringsverksamhet.

I fråga om rätten att utöva expropriation kan till en början konstateras att expropriationsinstitutet inte är avsett att tillgripas i alla situationer där ett företag som avses i lagen behövs. I praktiken kommer expropriation också som regel till användning bara när andra utvägar att nå det avsedda målet är stängda. I de flesta fall torde den enskilde vara beredd att frivilligt överlåta marken på skäliga villkor till den som vill tillgodose ett expropriationsändamål. Möjligheten till frivillig uppgörelse bör därför först undersökas. Ett sådant krav kan dock inte göras undantagslöst. Om t.ex. en väg skall dras fram genom ett område med ett stort antal ägare, som var och en endast äger ett mindre markområde, kan det från rättvisesynpunkt och från praktisk synpunkt vara lämpligast att domstol får pröva samtliga överlåtelseer.

Det torde vidare kunna krävas att den som begär expropriation i första hand utnyttjar egen mark som enligt plan eller av annat skäl är lämplig för ändamålet. Förhållandet kan också vara det att det område som expropriationsansökningen avser inte är det enda, som lämpar sig för expropriationsändamålet. Den ledande principen för sådana fall bör vara att det alternativ skall väljas som vållar minst skada. Samma princip bör gälla också när frågan om vilken mark som bör tas i anspråk kan påverkas av olika sätt att genomföra det företag som expropriationen avser. Sökanden bör alltså inte ha något ovillkorligt anspråk på att erhålla just det av honom begärda området, ifall dess avstående eller upplåtande skulle medföra särskild olägenhet för ägaren och ett annat område, som också motsvarar ändamålet, står till buds. Det måste dock vid bedömningen av dessa frågor fasthållas, att ansvaret för samhällsbyggnaden vilar på det allmänna. Det kan bara i rena undantagsfall komma i fråga att kommunens planintentioner frångås. I anledning av ett remissyttrande av statens vägverk, som återgetts i avsnittet 3.3.3, vill jag framhålla att sökanden självfallet inte skall behöva visa att det är uteslutet att förlägga anläggningen till annan plats utan endast att särskilda skäl talar för det valda alternativet.

I vissa fall bör expropriationsmöjligheten vara utesluten trots att de olika rekvisiten för expropriation i och för sig är uppfyllda och den som vill expropriera behöver just den mark som ansökningen avser samt inte kan erhålla den på annat sätt. Är nämligen de motstående intressena, såväl enskilda som allmänna, av större styrka, bör sökandens intresse av att ta marken i anspråk få vika. Hänsyn bör tas inte bara till ekonomiska utan också till ideella värden. Som exempel kan nämnas intresset för dem som bor inom expropriationsområdet att få behålla sina hem, vare sig de är belägna i hyreshus eller egnahemsfastigheter. Vad angår de senare framhölls i 1971 års lagstiftningsärende (prop. 1971:122 s. 159, CU 1971:27 s. 16) i fråga om expropriation av tätbebyggd mark, att det är naturligt att kommunerna liksom tidigare i görligaste mån undviker att ta i anspråk mark som är bebyggd med egnahemsfastigheter. Den hänsyn som sålunda enligt statsmakternas ståndpunkt skall tas bör få ett direkt stöd i lagtexten.

På liknande sätt kan expropriationsanspråk få vägas mot andra intressen, t.ex. när marken i fråga tillhör ett industriföretag som inköpt den för att säkra sitt behov av utrymme för väntad framtida utvidgning av företaget. Självfallet måste dock också vid denna bedömning det allmännas ansvar för samhällsutbyggnaden träda i förgrunden. Bl.a. kan erinras om att kommunen har företrädesrätt till mark som är avsedd för tätbebyggelse även om fastighetsägaren själv är beredd att genomföra den planerade bebyggelsen. Något avsteg från denna genom 1971 års reform fastlagda princip kan inte komma i fråga. När det gäller hänsynen till motstående allmänna intressen torde sådana göra sig gällande främst när enskilt rättssubjekt ansöker om expropriation. I andra fall torde som regel allmänintresset ha blivit beaktat redan före expropriationsansökningen. Tillståndsmyndigheten bör dock ha möjlighet att i samband med prövning av expropriationsansökningen väga också olika allmänna intressen, som t.ex. bebyggelse-, trafik-, naturvårds- och miljöskyddsintressen, mot varandra.

En särskild fråga om avvägningen av motstående intressen gäller det fallet att tillstånd till expropriation söks av annan än den kommun inom vars område egendomen är belägen. Jag har tidigare berört den med avseende på expropriation för fritidsområde. Även i övrigt finner jag det vara en självklar princip att markkommunen måste ges medinflytande på expropriationsfrågan. Både i det fall då expropriationen berör planlagt område och då plan ännu inte har fastställts bör markkommunen alltid ges tillfälle att yttra sig i expropriationsärendet, och kommunens åsikt bör frångås endast om mycket starka skäl talar därför.

Även om det står klart att expropriationstillstånd skall ges, måste också expropriationsmedgivandets innehåll övervägas noga vid den allmänna behovs- och skälighetsprövningen. Detta gäller både frågan om

vilket område som skall få tas i anspråk och frågan om vilken rätt som skall ges den exproprierande. Som framgår av vad jag har anfört om t.ex. expropriation för ledningar och expropriation för skydds- och säkerhetsåtgärder behöver egendomen inte alltid tas i anspråk med äganderätt. Det kan vara tillräckligt att den exproprierande får nyttjanderätt eller servitutsrätt. Samtidigt får självfallet inte expropriationen begränsas så att den exproprierandes möjligheter att utnyttja egendomen för det avsedda ändamålet försvåras avsevärt.

I enlighet med vad jag nu har anfört bör i den nya lagen föreskrivas att expropriationstillstånd inte skall meddelas, om ändamålet lämpligen bör tillgodoses på annat sätt eller olägenheterna av expropriationen från allmän och enskild synpunkt överväger de fördelar som kan vinnas genom den. I en sådan regel ligger också att, om expropriationstillstånd beviljas, hänsyn skall tas till motstående intressen även vid utformningen av expropriationsmedgivandets innehåll. Synpunkter till ledning för hur dessa avvägningsfrågor skall behandlas i praktiken har jag anfört i anslutning till vissa av de särskilda expropriationsändamålen.

ExL innehåller inte någon generell begränsning av vilka rättssubjekt som kan beviljas expropriation. Till följd av flera särskilda föreskrifter kan expropriation dock i allmänhet ske bara till förmån för staten, kommun eller vissa andra offentliga rättssubjekt. I några fall föreligger expropriationsrätt även för enskilda. Bestämmelser om vem som får exproprieras finns intagna i flera av de avsnitt med särskilda bestämmelser för olika expropriationsändamål som avslutar ExL. Utredningens lagförslag innehåller, frånsett expropriation för tätbebyggelse och för väntad värdestegring, inte någon regel som begränsar rätten att exproprieras till vissa rättssubjekt.

Uppenbarligen måste vid prövning av en expropriationsansökan noga övervägas, om det finns tillräckliga garantier för att sökanden använder egendomen för det avsedda ändamålet på ett stadigvarande sätt. Som jag kommer att föreslå i det följande bör det återlösningsinstitut som nu finns i ExL inte överföras till den nya expropriationslagen. Det är både från principiell och praktisk synpunkt att föredra att expropriationstillstånd meddelas endast den som på ett betryggande sätt kan svara för att den exproprierade egendomen används för det avsedda ändamålet. Enligt min uppfattning är denna princip så viktig att den bör lagfästas. Jag föreslår därför att i lagtexten tas in en regel av innehåll att, om inte annat framgår av lagen, expropriation får ske till förmån för staten eller kommun eller annan som på ett betryggande sätt kan svara för att den exproprierade egendomen används för det avsedda ändamålet.

Den föreslagna regeln avser i första hand att ge trygghet för att inte enskilt rättssubjekt missbrukar rätten till expropriation. Om det råder minsta tvekan om enskild expropriationssökandes kvalifikationer, bör

tillstånd vägras. En viss säkerhet för att ändamålet med expropriationen kan realiserats torde föreligga, när sökanden är en sådan sammanslutning som står under offentlig kontroll och som kan antas äga varaktigt bestånd. Även andra enskilda rättssubjekt, t.ex. ett aktiebolag i fråga om expropriation för näringsverksamhet, skall dock kunna få expropriationstillstånd, om i det enskilda fallet förhållandena är sådana att den exproprierade egendomen med säkerhet kan väntas bli använd för avsett ändamål.

8.3 Tillstånd till expropriation m.m.

8.3.1 Tillståndsmyndighet i expropriationsärenden

Enligt ExL prövas frågor om expropriationstillstånd i princip alltid av Kungl. Maj:t. En av anledningarna härtill torde, som framhållits i promemorian, vara en önskan att skapa garantier för en enhetlig praxis i alla tillståndsärenden. Många ärenden är naturligtvis också av sådan större allmän betydelse eller innefattar så ömtåliga lämplighetsavvägningar att avgörandet bör träffas av Kungl. Maj:t.

De skäl som har gjort att prövningsrätten i expropriationsärenden har tillagts Kungl. Maj:t äger enligt promemorian alltjämt sin giltighet. Jag delar denna uppfattning. Som anförts i promemorian bör man därför i princip hålla fast vid en huvudregel om att Kungl. Maj:t prövar frågor om expropriationstillstånd. Den fråga som här skall diskuteras är om man bör införa vissa undantag från denna huvudregel.

I promemorian påpekas att expropriationsärendena utgör en inte obetydlig belastning på Kungl. Maj:ts kansli och att åtskilliga ärenden uppenbarligen inte är av sådan vikt att beslutanderätten ovillkorligen bör tillkomma Kungl. Maj:t. Särskilt gäller detta, sägs det i promemorian, de ärenden där parterna är eller får antas vara överens i tillståndsfrågan. I sådana fall kan det övervägas att låta tillståndsfrågan liksom ersättningsfrågorna prövas av domstol. I promemorian avvisas emellertid detta alternativ. I stället föreslås att Kungl. Maj:ts beslutanderätt skall kunna delegeras i första hand till länsstyrelserna. Även annan underordnad myndighet, t.ex. kommerskollegium, bör enligt promemorian kunna få pröva ansökan om expropriation.

Vad som sålunda föreslagits i promemorian har godtagits av övervägande antalet remissinstanser. I stort sett vänder man sig endast mot detaljer i hur delegationsrätten skall utformas. Några remissinstanser anser emellertid att frågan om en delegering t.v. bör anstå eller att det bör övervägas att låta tillståndsprövningen ankomma på domstol. Från några håll anför kritik mot länsstyrelserna som beslutande myndighet

med hänsyn till de kommunala intressen som är företrädda där. Från länsstyrelsehåll anføres att delegationsrätten bör vara vidsträcktare än som föreslagits i promemorian.

För min del biträder jag promemorians uppfattning att vissa expropriationsärenden inte är av sådan vikt att beslutanderätten ovillkorligen bör tillkomma Kungl. Maj:t. Som påpekats i promemorian gäller detta särskilt de ärenden där parterna är överens i tillståndsfrågan. Även i andra fall kan ärendena vara av så enkel beskaffenhet eller ha så ringa allmänt intresse att det inte bör möta några betänkligheter att låta tillståndsprövningen göras av annan än Kungl. Maj:t. Jag anser därför i likhet med det stora flertalet remissinstanser att en delegationsmöjlighet bör införas.

När det gäller frågan till vilken myndighet delegation skall ske anser jag det till en början klart att den behovs- och lämplighetsprövning som det här är fråga om inte bör ankomma på domstol. I stället bör prövningen anförtros administrativ myndighet. Det är härvid naturligt att, som föreslagits i promemorian, i första hand välja länsstyrelserna. Enligt gällande ordning remitteras expropriationsansökningar regelmässigt till länsstyrelserna, som har att göra utredning och avge eget yttrande till Kungl. Maj:t. Länsstyrelserna har förvärvat en betydande erfarenhet i expropriationsfrågor. Med den lokalkännedom och den särskilda expertis som finns hos länsstyrelserna får de också i allmänhet anses vara väl skickade att utföra den intresseavvägning som det här är fråga om. Av betydelse är naturligtvis vidare länsstyrelsernas egenskap av planmyndighet. I planärenden fattar länsstyrelserna redan enligt gällande ordning beslut som har expropriativ verkan och som många gånger är mycket ingripande för berörda sakägare. Att, som gjorts av vissa remissinstanser, ifrågasätta länsstyrelsernas objektivitet finner jag helt obefogat. De jävsregler som finns i förvaltningslagen innebär också att den som är jävig i ett visst ärende inte får delta i ärendets handläggning.

På grund av det sagda anser jag att Kungl. Maj:t i viss utsträckning bör kunna delegera avgörandet av expropriationsärenden till länsstyrelserna. Som påpekats i promemorian är det emellertid befogat att, främst med tanke på ärenden som har samband med koncessionsfrågor, öppna en möjlighet för Kungl. Maj:t att delegera tillståndsprövningen även till annan administrativ myndighet, exempelvis kommerskollegium.

När det gäller frågan i vilken omfattning delegation till länsstyrelse skall få ske anføres i promemorian att delegation i första hand bör avse ärenden i vilka ansökan om expropriation medges eller lämnas obestridd. Därutöver bör länsstyrelsen enligt promemorian kunna pröva ärende som har lokal eller regional anknytning. Är ärendet av större omfattning eller annars av större allmän betydelse, bör prövningen däremot ankomma på Kungl. Maj:t. Detsamma bör enligt promemorian gälla, om expropriation

skall ske för verksamhet som kräver särskild koncession och sådan meddelas av Kungl. Maj:t.

Mot vad sålunda uttalats om det närmare utövandet av delegationsmöjligheten har viss kritik riktats vid remissbehandlingen. Bl.a. har det anförts att promemorians uttalanden är alltför oklara i konturerna och att man inte får släppa huvudprincipen att prövningen i expropriationsärenden skall åvila Kungl. Maj:t. Vissa länsstyrelser förordar å andra sidan att delegationsbestämmelserna utformas så, att frågan om tillstånd till expropriation i första hand avgörs av länsstyrelsen men att ärendet i vissa fall skall överlämnas till Kungl. Maj:ts prövning, bl.a. om det är av större allmän betydelse.

Enligt min mening bör man i vart fall tills närmare erfarenheter har vunnits av den nya lagstiftningen hålla fast vid huvudprincipen att ärenden om expropriationstillstånd skall prövas av Kungl. Maj:t. Jag kan alltså inte biträda förslaget att prövningen i första hand skulle åvila länsstyrelserna och att ärendena endast i vissa fall skulle överlämnas till Kungl. Maj:ts avgörande. I stället bör man t.v. ha en ordning som innebär att delegation från Kungl. Maj:t sker endast i undantagsfall. Det kan emellertid finnas skäl att i viss utsträckning utvidga delegeringen, sedan den nya lagen har tillämpats en tid och praxis i tillståndsärendena har stabiliserats.

Till de fall då delegation skall kunna ske bör i första hand höra fall då expropriationsansökningen medges eller lämnas obestridd. Även vissa andra ärenden bör kunna överlämnas till länsstyrelsens prövning. Att, som föreslagits i promemorian, i princip alltid låta delegation äga rum, om ärendet har lokal eller regional anknytning, anser jag emellertid mindre lämpligt. Mot detta förslag kan för det första invändas att de flesta expropriationer har väsentligen lokal eller regional anknytning och att, om förslaget skulle följas, delegation skulle komma att äga rum i det övervägande antalet fall. Vidare kan naturligtvis ett expropriationsärende som har endast lokal eller regional anknytning innefatta betydelsefulla avvägningar mellan olika intressen. Det kan också avse stora värden eller innebära mycket kännbara ingrepp i enskild rätt. Jag anser därför att i de fall då expropriationsansökningen har bestritts delegation bör kunna ske endast om ärendet är av mindre vikt från allmän och enskild synpunkt. När ett ärende skall anses ha sådan mindre vikt torde i allmänhet kräva prövning från fall till fall. Beträffande vissa typer av ärenden av enkel karaktär bör det dock vara möjligt att besluta generellt att de får överlämnas till länsstyrelsen för avgörande. I gränsdragningsfrågan delar jag den vid remissbehandlingen framförda uppfattningen att ett expropriationsärende i princip inte kan anses vara av mindre vikt, om det helt eller delvis avser äganderätten till fastighet där det bedrivs näringsverksamhet av betydelse eller som används för bostadsändamål.

Vad som nu har sagts om den omfattning i vilken expropriationsärenden bör delegeras till länsstyrelsen äger motsvarande tillämpning när det är fråga om delegation till annan myndighet, exempelvis kommerskollegium. Även här bör det vara möjligt att besluta generellt om delegation av vissa typer av ärenden, t.ex. sådana som gäller expropriation av nyttjanderätt eller servitutsrätt till fastighet för framdragande av elektrisk ledning.

Som anförts i promemorian bör Kungl. Maj:t själv pröva frågan om tillstånd till expropriation, om expropriationen skall ske för verksamhet som kräver särskild koncession och sådan meddelas av Kungl. Maj:t.

Jag delar den vid remissbehandlingen framförda meningen att det i den nya expropriationslagen bör på ett klarare sätt än i promemorians lagförslag framgå i vilken omfattning Kungl. Maj:ts delegationsrätt skall få utövas. Lagbestämmelsen bör ges det innehållet att Kungl. Maj:t kan överlämna till länsstyrelsen eller, när särskilda skäl föreligger, till annan myndighet att pröva fråga om tillstånd till expropriation, om expropriationsansökningen inte har bestritts eller om ärendet är av mindre vikt från allmän och enskild synpunkt.

8.3.2 Återlösen av exproprierad egendom

Enligt gällande bestämmelser föreligger i vissa fall rätt till återlösen av exproprierad egendom. Återlösningsrätt kan göras gällande, om egendomen inte har kommit till användning eller inte längre används för det avsedda ändamålet och detta ändamål är att anse som övergivet. Vidare föreligger återlösningsrätt, om egendomen i väsentlig omfattning används för annat ändamål än det avsedda. Talan om återlösen skall väckas inom 20 år från det att expropriationen fullbordats. Värdet av egendomen får inte sättas högre än den expropriationsersättning som har utgivits. Särskilda regler finns för det fall att den exproprierande har uppfört byggnad eller annars lagt ned kostnad på fastigheten.

Som har påpekats såväl av expropriationsutredningen som i promemorian torde reglerna om återlösningsrätt inte ha tillämpats i nämnvärd utsträckning. Det kan därför ifrågasättas om återlösningsinstitutet bör behållas. Expropriationsutredningen har för sin del ansett att reglerna om återlösen har ett visst värde som medel att säkerställa att den exproprierade egendomen används för sitt ändamål. Emellertid bör enligt utredningen den nuvarande obligatoriska återlösningsrätten utmönstras och ersättas med en rätt för Kungl. Maj:t att i förekommande fall förordna om rätt till återlösen inom viss tid och på vissa villkor.

I promemorian har utredningens förslag lagts till grund för vissa förslag om tillämpningen av återlösningsinstitutet. Det framhålls dock att man först vid behandlingen av kvarstående delar av utredningsförslaget

bör ta ståndpunkt till frågan huruvida institutet bör behållas. I viss utsträckning, påpekas det i promemorian, hänger frågan om återlösningsrätten samman med spörsmålet i vad mån expropriation skall medges till förmån för enskilda.

Vad jag tidigare anfört om expropriationsändamålen innebär att expropriation i viss utsträckning skall kunna medges till förmån för enskilda. Som jag har framhållit i avsnittet 8.2.12 bör emellertid i samtliga fall gälla att expropriation skall kunna ske endast till förmån för den som på ett betryggande sätt kan svara för att den exproprierade egendomen används för avsett ändamål. Det ligger i sakens natur att den prövning av den sökandes kvalifikationer, som sålunda skall ske i tillståndsärendet, blir särskilt ingående när sökanden är ett enskilt rättssubjekt. Man torde därigenom få tillräckliga garantier för att expropriationstillstånd meddelas endast om det är fullt klarlagt att sökanden avser att använda egendomen för det uppgivna ändamålet. Med hänsyn till det sagda anser jag att återlösningsinstitutet inte behövs som sanktionsform för det fall att en sökande skulle ha uppträtt illojalt i tillståndsärendet. Frågan är då om institutet behövs eller är lämpligt som medel för att säkerställa att egendom som omfattas av expropriationstillstånd verkligen kommer till avsedd användning efter expropriationen.

Jag finner till en början uppenbart att den nya expropriationslagen inte bör innehålla en så ovillkorlig återlösningsregel som den nuvarande. Bl.a. torde regeln svårligen kunna tillämpas när det gäller ett av de viktigaste expropriationsfallen, nämligen expropriation för tätbebyggelse. Vid sådan expropriation kan det förflyta lång tid efter expropriationens fullbordande innan det blir klart hur marken skall användas. Ibland kan utnyttjandet t.o.m. dröja längre än den tid av 20 år inom vilken talan om återlösen skall väckas. Även med tanke på andra fall skulle man ha fått förse den nuvarande återlösningsregeln med åtskilliga undantag, om den skulle överföras till den nya expropriationslagen.

En möjlig utväg, om man vill ha kvar återlösningsinstitutet, är naturligtvis att i enlighet med utredningens förslag låta tillståndsmyndigheten i varje särskilt fall pröva om ett expropriationstillstånd skall vara förenat med rätt till återlösen. Jag finner emellertid att flera invändningar kan resas mot återlösningsinstitutet även i denna modifierade form. Sålunda blir det liksom f.n. nödvändigt med ersättningsregler som måste bli ganska komplicerade, om tillbörlig hänsyn skall tas till båda parter intressen. Särskilt stora problem uppstår naturligtvis när det gäller ersättningen för det fall att den exproprierande efter fullbordandet av expropriationen har uppfört byggnad eller annars lagt ned kostnad på fastigheten.

Ett komplicerat regelsystem kan naturligtvis få accepteras, om det gäller ett institut som fyller ett angeläget behov. Emellertid torde det, om expropriationen har avsett fastighet eller del av fastighet, mycket sällan föreligga något önskemål om återlösen från expropriatens sida, utan han torde i allmänhet, åtminstone sedan någon tid förflutit, ha accepterat expropriationen som slutgiltig.

Inte heller från allmän synpunkt torde det normalt finnas något intresse av att exproprierad fastighet eller del av fastighet återlöses. Skulle det ändamål för vilket expropriation har skett fortfarande behöva tillgodoses, kan expropriationstillstånd ges åt annan sökande. Att för övriga fall ha kvar återlösningsinstitutet enbart som en sanktion för att egendomen inte används för avsett ändamål kan inte vara motiverat.

Ett specialfall föreligger vid delexpropriation, om expropriationen har inneburit att det från en fastighet har avskilts ett område som naturligen hör till fastigheten. I sådant fall kan det vara av allmänt eller enskilt intresse att det avskilda området återförs till stamfastigheten, om de skäl som har föranlett expropriationen inte längre föreligger. Som påpekats i promemorian torde emellertid detta intresse ofta kunna tillgodoses genom frivillig överlåtelse och i vissa fall genom åtgärd enligt FBL.

När det gäller upplåtelse av särskild rätt genom expropriation kan det naturligtvis finnas skäl att låta ägaren av den besvärade fastigheten ha en återlösningsrätt. I fråga om servitut kan emellertid åtgärd i vissa fall vidtas enligt FBL. I andra fall torde i regel en återlösen kunna komma till stånd på frivillig väg.

Sammanfattningsvis anser jag att det praktiska behovet av ett återlösningsinstitut är så ringa att det, med tanke på det komplicerade regelsystem som skulle behövas, inte är motiverat att behålla institutet i den nya expropriationslagen. Däremot bör det liksom f.n. finnas möjlighet för tillståndsmyndigheten att meddela särskilda bestämmelser i anslutning till expropriationstillståndet, om det behövs för att trygga att den exproprierade egendomen används för det avsedda ändamålet. Arten och omfattningen av de bestämmelser som sålunda kan komma att meddelas får bli beroende av förhållandena i det särskilda fallet.

8.3.3 Giltigheten av expropriationstillstånd m.m.

Enligt nuvarande regler skall Kungl. Maj:t, i samband med att tillstånd till expropriation beviljas, bestämma den tid inom vilken talan om expropriation skall ha väckts vid domstol. Vanligen utsätts därvid en ettårsfrist. I praxis har emellertid Kungl. Maj:t ansetts oförhindrad att förlänga meddelade tidsfrister. I flera fall har tidrymden mellan expropriationstillståndet och dagen för anhängiggörandet av expropriationsmålet blivit betydande. Förhållandet har kritiserats vid upprepade till-

fällen, bl.a. under remissbehandlingen av expropriationsutredningens förslag och av justitiedepartementets promemoria.

Det kan inte förnekas att det rådande systemet i vissa avseenden innebär olägenheter för fastighetsägaren. Redan beviljandet av expropriation medför naturligtvis ofta en osäkerhet för honom. I praktiken blir hans möjligheter att råda över sin egendom genom försäljning, nyttjanderättsupplåtelse eller bebyggande avsevärt inskränkta. Han kan också komma i en bekymmersam situation när det gäller att avgöra vilka underhålls- och förbättringskostnader som bör läggas ner på fastigheten. De olägenheter som uppstår genom expropriationstillståndet accentueras naturligtvis, om det förflyter lång tid fram till väckandet av talan. Eftersätts i sådant fall underhållet av fastigheten, kan skadeverkningar uppstå även för tredje man, t.ex. hyresgäster och panträttshavare.

Det bör emellertid påpekas att fastighetsägarens handlingsfrihet är beskuren även genom många andra faktorer än formligt beslut om expropriation. Framför allt är naturligtvis planlagstiftningen av betydelse. Men redan i och med att en kommun bekantgör sina avsikter om hur marken inom kommunen skall användas begränsas i praktiken fastighetsägarens möjligheter att använda sin egendom. Utsikterna att inom expropriationslagstiftningens ram tillgodose fastighetsägarens och andra sakägares intresse av att få väckt fråga om tvångsförvärv av mark avgjord så snart som möjligt är därför begränsade. Detta hindrar inte att de möjligheter som finns att tillvarata sakägarnas intresse på denna punkt bör beaktas.

Vad jag tidigare har sagt om expropriationstillståndets verkningar talar utan tvivel för att tiden mellan tillståndet och anhängiggörandet av talan hålls så kort som möjligt. Å andra sidan har naturligtvis den exproprierande behov av en viss handlingsfrihet. Förutsättningarna för att utnyttja mark som omfattas av expropriationstillstånd kan snabbt förändras, och det kan många gånger bli svårt att ta ställning till frågan huruvida tillståndet bör begagnas. Den exproprierande måste därför även i fortsättningen ha möjlighet att under en tid hålla frågan om expropriation öppen, sedan tillstånd meddelats. Av hänsyn till fastighetsägaren och andra intressenter är det emellertid befogat att införa vissa begränsningar i den rätt som sålunda bör tillkomma den exproprierande.

Vad först gäller tillståndsbesluten bör de liksom hittills innehålla en bestämmelse om sista dag för väckande av talan vid domstol. Frågan om tidsfristens längd bör inte regleras i lag utan får överlämnas åt rätts-tillämpningen. I de flesta fall torde det vara lämpligt att sätta tidsfristen till ett år. Vid större expropriationer kan det dock undantagsvis vara befogat med en längre tidsfrist. Beslutet om tidsfrist bör emellertid i varje ärende grundas på en noggrann prövning av alla berörda parters intressen. Påföljden för underlåtenhet att väcka talan inom den angivna

tiden bör liksom f.n. vara att expropriationstillståndet är förfallet.

Med hänsyn till vad som tidigare har sagts om den exproprierandes intressen bör han även i fortsättningen ha möjlighet att få ett expropriationstillstånd förlängt. En förutsättning för förlängning bör emellertid vara att det föreligger särskilda skäl. Ett sådant särskilt skäl kan vara att det krävs en mera omfattande planering än som förutsatts från början för att den exproprierande skall kunna säkert bedöma om tillståndet bör utnyttjas. Även oförutsedda förändringar i den exproprierandes ekonomiska situation bör i viss utsträckning kunna beaktas. Någon yttersta gräns för förlängning av expropriationstillstånd torde inte böra införas. Det ligger dock i sakens natur att kraven på förebringande av särskilda skäl kommer att skärpas, ju längre tid som förflutit sedan det ursprungliga tillståndet meddelades. Givetvis måste också, varje gång förlängning begärs, hänsyn tas till vad som anförs av fastighetsägaren och andra berörda parter.

För att ett expropriationstillstånd skall bli förlängt bör det inte krävas att beslut härom fattas före utgången av den löpande tidsfristen. Däremot måste givetvis den exproprierande ansöka om förlängning innan tidsfristen har gått ut.

Genom de nu förordade begränsningarna i den exproprierandes rätt att hålla expropriationsfrågan öppen torde fastighetsägarens och andra berörda parter intressen i stor utsträckning bli tillgodosedda. Emellertid kan det under en löpande tidsfrist inträffa omständigheter som inte har förutsetts i tillstånds- eller förlängningsärendet och som avsevärt ökar fastighetsägarens olägenhet av att expropriationsfrågan inte är avgjord. Det kan t.ex. visa sig behövt att tidigare än beräknat vidta omfattande underhålls- eller förbättringsarbeten på fastigheten. I sådana och liknande fall är det befogat att ge fastighetsägaren möjlighet att påskynda avgörandet av expropriationsfrågan. Jag kommer därmed in på frågan om rätt för fastighetsägaren att väcka talan vid domstol.

Enligt nuvarande bestämmelser är det i regel bara den exproprierande som har talerätt. Endast om den exproprierande har tillträtt egendomen får fastighetsägaren eller annan sakägare, vars rätt berörs av tillträdet, väcka talan. Denna huvudregel bör inte frångås. Som tidigare framhållits måste den exproprierande ges en viss handlingsfrihet, när det gäller att avgöra huruvida expropriationstillståndet skall utnyttjas eller ej.

Vissa remissinstanser har föreslagit att man skall utvidga fastighetsägarens rätt att väcka talan till att avse även det fallet att det har förflutit viss tid utan att expropriationstillståndet har utnyttjats av den exproprierande. Mot detta förslag kan invändas att det åligger den myndighet som prövar frågan om expropriationstillstånd eller om förlängning av tillstånd att göra en omsorgsfull avvägning av alla berörda parter intressen. Det beslut om tidsfrist som därvid meddelas bör i princip inte

kunna rivas upp genom att fastighetsägaren vänder sig till domstol. Det kan därför inte komma i fråga att införa en så utvidgad talerätt för fastighetsägaren som har föreslagits under remissbehandlingen.

Däremot kan det övervägas att ge fastighetsägaren rätt att väcka talan i det nyss berörda fallet att det efter tillstånds- eller förlängningsärendets avgörande inträffar omständighet som inte har förutsetts och som avsevärt försämrar fastighetsägarens ställning. Inte heller i detta fall anser jag emellertid att fastighetsägaren bör kunna vända sig till domstol. En sådan ordning skulle innebära att domstolen före den egentliga expropriationsprocessen skulle behöva göra en prövning av fastighetsägarens talerätt som ibland skulle kunna bli förhållandevis omfattande. Prövningen skulle dessutom innebära lämplighetsavvägningar av en art som normalt inte bör ankomma på domstol.

I stället bör man enligt min mening välja den lösningen att fastighetsägaren ges möjlighet att vända sig till den administrativa myndighet som har meddelat beslut i tillstånds- resp. förlängningsärendet och begära att få en ny kortare tidsfrist bestämd inom vilken den exproprierande skall vara skyldig att väcka talan. En sådan begäran bör kunna bifallas, om fastighetsägaren visar att hans olägenhet av att expropriationsfrågan hålls öppen avsevärt har ökat sedan det senaste beslutet fattades. Givetvis måste emellertid en avvägning alltid göras mot den exproprierandes intressen.

Med hänsyn till att den exproprierande alltid bör ha viss tid på sig för att förbereda den kommande rättegången, bör fastighetsägaren inte i något fall kunna få till stånd sådan omprövning som nyss nämnts förrän ett år förflutit efter det att det ursprungliga expropriationstillståndet meddelades. Detta innebär att omprövning av en beslutad tidsfrist normalt kommer att ske endast när förlängning av expropriationstillstånd har ägt rum. Omprövning kan emellertid ske även i de undantagsfall då tillståndsmyndigheten redan från början har satt ut en längre tidsfrist än ett år.

Som nämnts bör expropriationstillståndet vara förfallet, om den exproprierande underlåter att väcka talan inom den angivna tiden. F.n. föreligger det emellertid inte något hinder för den exproprierande att, om tillståndet har förfallit, göra ny ansökan och erhålla nytt tillstånd beträffande samma egendom. Denna möjlighet bör stå öppen även i fortsättningen. Om sökanden därvid åberopar samma expropriationsgrund som tidigare, bör emellertid som villkor för nytt expropriationstillstånd, liksom vid förlängning, krävas att det föreligger särskilda skäl.

Enligt den presumptionsregel som f.n. finns i 111 a § ExL och som jag i annat sammanhang föreslår flyttad till 4 kap. 3 § i den nya expropriationslagen skall vid bestämmande av löseskilling i viss utsträckning bortses från sådan ökning av fastighetens marknadsvärde som har ägt

rum från dagen tio år före ansökningen om expropriation. Förlängs ett meddelat expropriationstillstånd, bör detta inte innebära att denna s.k. presumtionstidpunkt flyttas utan den bör hela tiden anses ligga tio år före den ansökan som ledde fram till det ursprungliga tillståndsbeslutet. Om däremot frågan om expropriation förfaller och det därefter meddelas nytt tillstånd beträffande samma egendom, bör presumtionstidpunkten anses ligga tio år före den nya ansökningen om expropriation.

Jag har i avsnittet 8.3.1 förordat att Kungl. Maj:t i vissa fall skall kunna överlämna åt underlydande myndighet, främst länsstyrelsen, att pröva fråga om expropriationstillstånd. Fråga om förlängning av tillstånd och om nytt tillstånd beträffande samma egendom bör emellertid alltid avgöras av Kungl. Maj:t.

8.4 Expropriationsersättningen

På grund av beslut vid 1971 års höstriksdag (prop. 1971:122, CU 1971:27, rskr 1971:310) gäller fr.o.m. den 1 januari 1972 nya bestämmelser om ersättning vid expropriation. Dessa bestämmelser har utformats i syfte att dämpa markvärdestegringen och hindra att samhället vid expropriation för tätbebyggelseändamål skall behöva ersätta vissa värden som har uppstått till följd av samhällets egna insatser och har samband med tätbebyggelseutvecklingen. Som utgångspunkt gäller att fastighetens marknadsvärde — dvs. det pris fastigheten sannolikt skulle betinga vid försäljning på öppna marknaden — skall vara avgörande för expropriationsersättningen.

Vissa avvikelser gäller dock från principen om ersättning efter marknadsvärde. Sålunda skall i viss överensstämmelse med vad som gällt redan förut expropriationsföretagets inverkan på marknadsvärdet inte beaktas. Om det företag, för vars genomförande fastighet exproprieras, medfört inverkan av någon betydelse på fastighetens marknadsvärde, skall ersättningen i regel bestämmas på grundval av det marknadsvärde fastigheten skulle ha haft utan sådan inverkan.

Den s.k. presumptionsregeln utgör ett ytterligare principiellt och praktiskt betydelsefullt undantag från marknadsvärdesprincipen. Presumptionsregeln gäller vid tätbebyggelseexpropriation samt värdestegringsexpropriation i samband med tätbebyggelse. Regeln innebär att sådan ökning av fastighetens marknadsvärde av någon betydelse som ägt rum under tio år före ansökningen om expropriation — dock högst femton år före talans väckande vid domstol och enligt en särskild övergångsbestämmelse inte i något fall tidigare än från den 1 juli 1971 — räknas ägaren tillgodo endast i den mån det blir utrett att den beror på annat än förväntningar om ändring i markens tillåtna användningssätt. Det gäller således en presumtion för att en värdeökning beror på

förväntningar om ändring i markens tillåtna användningssätt. Endast i den mån presumptionen motbevisas utgår ersättning för den markvärdestegring som inträffat.

I civildepartementets promemoria (Ds C 1972:1) Lagstiftning om fysisk riksplanering föreslås att presumtionsregeln skall tillämpas när staten eller kommun exproprierar, oavsett för vilket ändamål det sker. I sak innebär promemorians förslag i övrigt endast att gällande ersättningsbestämmelser förs över till den nya expropriationslagen.

Som skäl för den föreslagna utvidgningen av presumtionsregeln anförs i promemorian huvudsakligen följande. Värdestegring på grund av förväntningar om ändring i markanvändningen är ett problem även när mark tas i anspråk för annat ändamål än tätbebyggelse. Också i sådana fall kan tidigare uppkomna förväntningar på att tätbebyggelse skall komma till stånd ha medfört en ökning av fastighetens marknadsvärde. Det är sådana förväntningsvärden som samhället enligt presumtionsregeln i princip inte skall ersätta, eftersom de har sin grund i insatser som samhället väntas göra. När sådana förväntningar inte ersätts i de fall tätbebyggelse kommer till stånd och förväntningarna sålunda faktiskt slagit in, finns enligt promemorian så mycket mindre skäl att samhället skall behöva ersätta dem när de inte infrias. I promemorian anförs vidare att vad som sålunda sagts om värdestegring på grund av förväntningar om tätbebyggelse har motsvarande tillämpning i fråga om värdestegring som uppkommer på grund av förväntningar om kommande glesbebyggelse eller andra förväntningar om ändrad markanvändning.

Enligt promemorian bör presumtionsregelns tillämpning vara förbehållen fall när staten eller kommun exproprierar, eftersom det saknas tillräckliga skäl att låta en värdestegring på grund av förväntningar om ändrad markanvändning tillfalla enskild exproprierande och inte fastighetsägaren.

Vidare föreslås att den i 1971 års expropriationslagstiftning övergångsvis införda presumptionstidpunkten, den 1 juli 1971, skall gälla även vid tillämpning av den utvidgade presumtionsregeln.

Den föreslagna utvidgningen av presumtionsregeln tillstyrks eller lämnas utan erinran av det stora flertalet remissinstanser som särskilt yttrat sig i denna del. Några remissinstanser har emellertid avstyrkt förslaget.

Den kritik som från vissa håll har riktats mot den föreslagna utvidgningen av presumtionsregeln kan i sina huvuddrag sammanfattas så att redan gällande presumtionsregel åsidosätter markägarens berättigade intressen och leder till ett alltför komplicerat värderingsförfarande, medan mot den utvidgade presumtionsregeln dessutom åberopas att presumption saknas för att förväntningsvärdena tillförts marken genom den exproprierandes egna insatser eller ens genom samhälleliga insatser.

För egen del vill jag till en början framhålla, att inget har kommit fram i detta lagstiftningsärende som ger mig anledning att ompröva presumptionsregeln som sådan. Den allmänt hållna kritik som en del remissinstanser har riktat mot regeln finner jag inte underbyggd. Det kan inte vara något berättigat intresse att fastighetsägaren skall få tillgodogöra sig spekulativa förväntningsvärden. Det torde, åtminstone om hänsyn skall tas också till övergångsförhållanden, inte heller vara möjligt att finna någon bättre lösning på problemet att skilja den värdestegring som inte bör ersättas från sådan värdestegring som inte bygger på förväntningar om ändrad markanvändning. I varje fall har remissbehandlingen inte givit uppslag till något annat alternativ. För att komma till rätta med markvärdestegringen får man finna sig i att värderingsförfarandet någon gång kan erbjuda vissa komplikationer. Så snart fråga är om råmarks-expropriation — och detta är vanligen fallet när det kan vara aktuellt att tillämpa presumptionsregeln — torde tillämpningen av regeln inte erbjuda några alltför stora svårigheter.

När det därefter gäller den kritik som har riktats mot promemorieförslaget om en utvidgning av tillämpningsområdet för presumptionsregeln vill jag anföra följande. Som har sagts i promemorian är värdestegring på grund av förväntningar om ändring i markanvändningen ett problem också när mark tas i anspråk för annat ändamål än tätbebyggelse. I rättspraxis har exempelvis förekommit att vid inlösen på grund av fastställd generalplan marken har värderats med hänsyn till förväntningar om rätt till tätbebyggelse som har förelegat vid tidpunkten för generalplanens fastställande men som enligt generalplanen inte har blivit förverkligade. När förväntningsvärden utsläcks genom expropriation är det liksom i det nu nämnda fallet som regel fråga om tätbebyggelsevärden av ett eller annat slag, dvs. sådana värden som typiskt sett har sin grund i insatser som samhället självt väntas göra. Den principiella motiveringen för att fastighetsägaren inte skall få tillgodogöra sig värdestegring på grund av förväntningar om ändring i markens tillåtna användningssätt är snarast starkare i de fall som nu är i fråga än när marken skall användas till tätbebyggelse. Jag kan helt instämma i promemorians uttalande att när förväntningarna inte skall ersättas då de faktiskt har slagit in, det finns så mycket mindre skäl att samhället skall behöva ersätta dem när de inte infrias. Värden på grund av förväntningar om annan ändring i markens tillåtna användningssätt än som hänger samman med tätbebyggelseutvecklingen är regelmässigt av underordnad betydelse. Men också sådana värden beror mera på samhällsutvecklingen i stort än på fastighetsägarens insatser. I princip omfattas de redan nu av presumptionsregeln. Dennes syfte att dämpa markvärdestegringen talar också för att den bör omfatta värden på grund av förväntningar om annan ändring i tillåtna markanvändning än tätbebyggelse. Det föreligger

därför inget skäl att behandla dessa förväntningsvärden på särskilt sätt, även om presumtionsregeln utvidgas att omfatta andra expropriationsändamål än tätbebyggelse.

Mot en utsträckt tillämpning av presumtionsregeln anförs också invändningar av bevisteknisk art. Innebörden av denna kritik är att när marken tas i anspråk för ändamål som inte i och för sig medför värdestegring, någon presumtion inte kan uppställas för att det är samhällets egna insatser som har medfört en eventuell ökning av fastighetens värde och att i allt fall fastighetsägaren får svårigheter att motbevisa en sådan presumtion. Det ligger emellertid i sakens natur att förväntningar om ändrad markanvändning är ganska svårgripbara och att deras inverkan på markvärdet svårligen kan bestämmas exakt, medan mera reella orsaker till markvärdestegring lättare låter sig påvisas. Om värdestegringen beror på annat än förväntningar om ändring i markens tillåtna användningssätt, bör detta i allmänhet kunna visas i expropriationsmålet utan alltför stora svårigheter. Den bevisbörda som läggs på fastighetsägaren blir densamma oberoende av för vilket ändamål expropriationen sker. Som jag anförde i 1971 års lagstiftningsärende med anledning av ett uttalande av lagrådet är det självklart att beviskraven i viss utsträckning måste anpassas till svårigheterna att prestera en fullt tillförlitlig utredning. Som ett specialfall då de antydda bevissvårigheterna föreligger har under remissbehandlingen anförts, att värdestegringen beror på att området är naturskönt eller i övrigt attraktivt från fritidssynpunkt. Om det i ett sådant fall är fråga om ett obebyggt område, lär emellertid värdestegringen hänga samman just med förväntningar om att marken på grund av sina företräden skall kunna användas på annat sätt än som förut har varit tillåtet. En sådan värdestegring skall alltså enligt presumtionsregeln inte ersättas. Uppkommer fråga om att lösa in redan bebyggda fastigheter inom natursköna eller för fritidsaktiviteter eftertraktade områden, kan det ofta tänkas att den yttre miljön medfört värdestegring på fastigheterna utan samband med ändring i markens tillåtna användningssätt. En sådan värdestegring är jämförlig med den som i tätorter kan uppstå till följd av förbättrat kommunikationsläge o.d. och skall alltså vid tillämpning av presumtionsregeln tillgodoföras fastighetsägaren.

Jag anser sålunda att promemorians förslag om en utvidgad tillämpning av presumtionsregeln är lämpligt och att det bör genomföras. Regeln innebär dels en presumtion för att all värdeökning beror på förväntningar om ändring i markens tillåtna användningssätt, dels att värdeökning på grund av sådana förväntningar inte skall ersättas. Enligt vad jag uttalade i 1971 års lagstiftningsärende avses med tillåtet användningssätt i första hand sådant användningssätt som följer av BL eller av fastställd detaljplan. Hit bör hänföras också pågående användning som visserligen strider mot BL eller plan men som var tillåten när den startades (prop.

1971:122 s. 180). Ersättning utgår således för tillåten markanvändning men inte för förväntningar om ändring i tillåten markanvändning genom bebyggelse eller annan åtgärd som är tillståndskrävande. Detta följer redan av gällande presumptionsregel. I den mån kravet på byggnadslov för glesbebyggelse får en ny innebörd i enlighet med förslag i civildepartementets promemoria, kommer presumptionsregeln att omfatta även förväntningar om glesbebyggelse. Under denna förutsättning skall sålunda värden som framdeles uppkommer på grund av förväntningar om sådan glesbebyggelse som nu är tillåten inte ersättas, när presumptionsregeln är tillämplig. Denna konsekvens är emellertid inte beroende av den nu aktuella utvidgningen av presumptionsregeln.

Syftet med presumptionsregeln är som jag nyss anfört bl.a. att det allmänna inte skall behöva ersätta vissa värden som har sin grund i dess egna insatser. I de fall där presumptionsregeln f.n. kan tillämpas, nämligen vid expropriation för tätbebyggelse och värdestegringsexpropriation, är det endast kommun och — i fråga om värdestegrings-expropriation — staten som får exproprieras. I överensstämmelse härmed har som jag nämnt förut i promemorian föreslagits att endast staten och kommun skall få återropa presumptionsregeln. Förslaget har tillstyrkts av kommunförbundet. Några andra remissinstanser har kritiserat förslaget. Bl.a. Stockholms tingsrätt anser att den föreslagna begränsningen bör tas bort och framhåller särskilt att förslaget skulle medföra dubbla värdenivåer och obefogade skillnader i expropriationsersättningen.

Mot den begränsning av presumptionsregeln som föreslås i promemorian talar ett av regelns huvudsyften, nämligen att dämpa markvärdestegringen. Detta syfte tillgodoses effektivast om presumptionsregeln tillämpas också när enskild exproprierar. Om kommunerna bedriver en fast och konsekvent markpolitik, kommer presumptionsregeln otvivelaktigt att få den dämpande effekt på prisstegringarna på fastighetsmarknaden som varit avsedd. Men är detta riktigt blir resultatet för fastighetsägaren i stort sett detsamma när enskild exproprierar, vare sig presumptionsregeln tillämpas eller ersättningen bestäms enbart med hänsyn till fastighetens marknadsvärde. Det finns då så mycket mindre skäl att göra undantag från presumptionsregeln för dessa ganska ovanliga fall. Från principiell synpunkt kan jag inte se något hinder mot att göra presumptionsregeln tillämplig över hela fältet. Tvärtom finns goda skäl för en sådan ändring. Expropriation sker ju regelmässigt för att tillgodose ett allmänt behov och det är därför rimligt att den som exproprierar får göra det till samma markpriser som det allmänna. Det måste i princip vara riktigt, att värden på grund av förväntningar om ändring i markens tillåtna användningssätt inte i något fall ersätts annat än inom ramen för presumptionsregeln, dvs. när de uppkommit före presumtionstidens början. Som huvudregel kommer i så fall marken att värderas efter sitt

aktuella användningssätt fritt från spekulativa inslag. Jag förordar därför att presumtionsregeln utvidgas också på så sätt att den blir tillämplig oberoende av vem som exproprierar.

Några remissinstanser anser att presumtionsregeln inte bör tillämpas vid expropriation av kommunal mark. Jag är emellertid inte beredd att förorda någon specialreglering för detta mycket speciella fall.

En fråga som inte särskilt behandlats i promemorian men som har tagits upp under remissbehandlingen gäller presumptionstidens längd. LO och Svenska byggnadsarbetarförbundet föreslår en 25-årig presumptionstid från den 1 juli 1971. Motiveringen härför är att riksplaneperspektiven inte ryms inom den nuvarande tioårstiden. Jag medger gärna att det från denna synpunkt kan te sig logiskt och rimligt att sträcka ut presumptionstidens längd. En sådan ändring har emellertid den nackdelen att man vid värderingen tvingas att gå mycket långt tillbaka i tiden, vilket torde medföra tillämpningssvårigheter. Jag är därför inte beredd att nu ompröva den lösning som valdes i 1971 års lagstiftningsärendet. Om presumptionstiden senare skulle visa sig vara otillräcklig, får frågan tas upp på nytt. Därvid bör emellertid också andra alternativ än en förlängning av presumptionstiden övervägas närmare.

Avsikten med att presumptionstidpunkten enligt ExL övergångsvis angavs till den 1 juli 1971 var att då redan etablerade förväntningsvärden skulle lämnas orörda men också att fastighetsvärdena under den närmaste tioårsperioden i viss utsträckning skulle läsas vid 1971 års nivå. I promemorian föreslås som nämnts att detsamma skall gälla vid tillämpning av presumtionsregeln när expropriation sker för annat ändamål än tätbebyggelse eller värdestegring. Förslaget har kritiserats av några remissinstanser på grund av att den utvidgade presumtionsregeln därigenom skulle komma att tillämpas i fråga om värdestegring som inträtt innan lagändringen trätt i kraft.

Den invändningen har knappast tillräcklig bärkraft. Fördelarna med en enhetlig presumptionstidpunkt är uppenbara. Mot bakgrunden av att förslaget om införande av presumtionsregeln blev offentligt i maj 1971 förhåller det sig dessutom otvivelaktigt rent praktiskt så att alla fastighetsägare efter den 1 juli 1971 haft att räkna med att tätbebyggelsevärden inte i framtiden skulle komma att ersättas vid expropriation. För vilket ändamål expropriationen sker eller vem som exproprierar saknar emellertid i detta perspektiv betydelse. Övriga ändringar i markanvändningen som är underkastade tillståndstvång har hittills inte varit av sådan betydelse att man behöver räkna med att nämnvärda förväntningsvärden uppkommit mellan den 1 juli 1971 och lagens ikraftträdande. Rätts-säkerhetsintressena tillgodoses i behörig utsträckning om den nya regeln inte görs tillämplig i expropriationsmål som anhängiggjorts före ikraftträdandet.

I övrigt finner jag inte skäl att föreslå några ändringar i fråga om innehållet i presumtionsregeln. Vid bestämmande av löseskilling skall sålunda sådan ökning av fastighetens marknadsvärde av någon betydelse som ägt rum under tiden från dagen tio år före ansökningen om expropriation, dock högst femton år före talans väckande vid domstol, räknas ägaren tillgodo endast i den mån det blir utrett att den beror på annat än förväntningar om ändring i markens tillåtna användningssätt. Avser expropriationen del av fastighet, skall det sagda tillämpas i fråga om värdet före expropriationen. Värderingen skall ske med hänsyn till fastighetens skick när ersättningsfrågan avgörs eller, om den exproprierande dessförinnan tillträtt marken, vid tiden för tillträdet.

Om stadsplan eller byggnadsplan, enligt vilken marken avsetts för enskilt bebyggande, har fastställts före ansökningen om expropriation, skall presumtionsregeln enligt sin nuvarande utformning tillämpas endast på värdestegring som inträffat efter det att planen fastställdes. Detta bör gälla också om presumtionsregelns tillämpning utvidgas att avse all expropriation oavsett ändamålet eller vem som exproprierar.

Den särskilda garantin för fastighet som innehas i huvudsakligt syfte att bereda bostad åt ägaren och honom närstående bör gälla också när presumtionsregeln tillämpas vid expropriation för annat ändamål än tätbebyggelse. De förslag om utvidgning av garantin som framförts av några remissinstanser anser jag inte vara möjliga att genomföra.

Vad angår den praktiska tillämpningen av presumtionsregeln kan jag hänvisa till vad jag anförde i motiveringen till de nya ersättningsreglerna i 1971 års lagstiftningsärende (prop. 1971:122 s. 182 f, 184 f, 191). Principerna för tillämpningen av presumtionsregeln vid expropriation för tätbebyggelse bör sålunda i allt väsentligt gälla också för tillämpningen av regeln vid expropriation för annat ändamål. Kan det antas att värdestegring på grund av förväntningar om ändring i markens tillåtna användningssätt inte alls eller endast obetydligt har gett utslag i marknadsvärdet vid tidpunkten för målets avgörande, saknas anledning att tillämpa presumtionsregeln. Har däremot marknadsvärdet faktiskt påverkats av förväntningar om ändring i markens tillåtna användningssätt, är det utan betydelse vilken användning som förväntningarna avser. Innebörden av presumtionsregeln är just att så snart det föreligger en värdestegring under presumptionstiden, det ankommer på fastighetsägaren att visa, att denna inte beror på förväntningar om ändring i markens tillåtna användningssätt.

Som exempel på tillämpning av presumtionsregeln vid expropriation för annat ändamål än tätbebyggelse kan — under förutsättning att förslaget om reglering av glesbebyggelsen genomförs — nämnas, att ett område där förväntningar om rätt till glesbebyggelse har förelegat exproprieras för att användas som naturreservat, där någon bebyggelse

inte skall få förekomma. De förväntningsvärden som uppkommit på grund av förväntningarna om kommande glesbebyggelse faller då bort. Enligt huvudregeln i ExL skall markägaren ha ersättning för dessa förväntningsvärden, eftersom löseskillingen skall bestämmas på grundval av det marknadsvärde fastigheten skulle ha haft, om det företag för vars genomförande fastigheten exproprierats inte medfört inverkan på marknadsvärdet. Med tillämpning av presumtionsregeln skall man emellertid vid värderingen bortse från sådan under presumtionstiden uppkommen värdeökning som beror på förväntningar om ändring i markens tillåtna användningssätt, dvs. i exemplet förväntningar som grundas på att den mark som faktiskt tas i anspråk för naturreservatet i stället skulle ha fått användas för glesbebyggelse och därigenom tagit åt sig ett högre värde. Marken skall i stället värderas med ledning av den prisutveckling som skett i fråga om mark av liknande beskaffenhet och faktisk användning, där någon ändring i fråga om markanvändningen uppenbarligen inte kan förutses inom överskådlig tid, dvs. regelmässigt efter priset för mark som används och även i fortsättningen skall användas för jordbruk eller skogsbruk.

Näringslivets byggnadsdelegation efterlyser uttalanden om värderingen, när under presumtionstiden fastighetsanvändningen inskränkts genom exempelvis generalplanebestämmelser men den tillståndskrävande verksamheten påbörjats innan förbudet meddelades. Jag vill understryka att presumtionsregeln tar sikte endast på förväntningsvärden. Har en viss markanvändning kommit till stånd när ersättningsfrågan avgörs, skall fastighetens nuvarande skick givetvis läggas till grund för värderingen. Det framgår uttryckligen av presumtionsregeln.

I ExL anges att presumtionsregeln tillämpas när mark exproprieras. Eftersom presumtionsregeln enligt gällande lag kan användas endast vid expropriation för tätbebyggelseändamål och vid värdestegringsexpropriation, saknar frågan om tillämpning av regeln vid expropriation av särskild rätt till fastighet f.n. i praktiken aktualitet, även om också särskild rätt till fastighet i och för sig kan exproprieras för dessa ändamål. Om däremot presumtionsregeln skall kunna tillämpas oavsett för vilket ändamål expropriationen sker, uppkommer frågan om presumtionsregeln bör göras tillämplig även på expropriation av särskild rätt till fastighet. Vid expropriation av en redan upplåten rätt, t.ex. en hyresrätt, lär förhållandena så gott som aldrig vara sådana att något utrymme i praktiken finns för tillämpning av presumtionsregeln. I den delen har frågan enbart teoretiskt intresse. Om däremot särskild rätt till fastighet, t.ex. ett kraftledningsservitut, tillskapas genom expropriation, bör möjlighet finnas att beräkna fastighetens marknadsvärde före expropriationen med hjälp av presumtionsregeln, så att den exproprierande inte skall behöva betala eventuella förväntningsvärden.

Med hänsyn härtill bör presumtionsregeln såsom föreslås i promemorian göras tillämplig också vid rättighetsexpropriation.

I civildepartementets promemoria har lagts fram även förslag till nya ersättnings- och inlösenbestämmelser i bl.a. BL och NVL. Enligt förslaget skall presumtionsregeln tillämpas vid inlösen enligt dessa lagar. Dessa lagstiftningsfrågor kommer att tas upp av chefen för civildepartementet i samband med övrig lagstiftning om fysisk riksplanering.

Frågan om presumtionsregelns tillämpning i VL kommer jag att ta upp i samband med behandlingen av vattenlagsutredningens betänkande (SOU 1972:14) Revision av vattenlagen. Del 2. Ersättningar, avgifter m.m. Detta betänkande är f.n. föremål för remissbehandling.

8.5 Förfarandet i expropriationsmål

8.5.1 Inledande synpunkter

Gällande ordning innebär att expropriationsmålen i sin helhet handläggs vid domstol. Före år 1972 skedde handläggningen i första instans vid särskilda expropriationsdomstolar, av vilka det fanns en i varje domkrets för allmän underrätt. Fr.o.m. den 1 januari 1972 handläggs expropriationsmålen i första instans vid fastighetsdomstol. I princip skall det finnas en sådan domstol i varje län. Domstolen skall i regel bestå av fem ledamöter, varav två lagfarna domare, en ledamot med teknisk sakkunskap och två nämndemän. I fråga om rättegången vid fastighetsdomstol gäller i tillämpliga delar vad som är föreskrivet om allmän domstol, i den mån inte annat följer av lagen om fastighetsdomstol eller annan författning.

Som framhållits i promemorian har det vid upprepade tillfällen riktats kritik mot förfarandet i expropriationsmål. Kritiken har framför allt gått ut på att förfarandet är alltför omständligt och kostsamt. Från kommunalt håll har hävdats att tidsutdräkten och hänsynen till kostnaderna många gånger försatt de exproprierande i lägen som tvingat dem att medge ersättningskrav som de annars skulle ha motsatt sig. Sådana oförmånliga uppgörelser har fått återverkningar bl.a. i fråga om den allmänna prisnivån på mark och bidragit till att skruva upp denna. I promemorian framhålls därför det angelägna i att expropriationsförfarandet utformas så att det blir snabbare och mer koncentrerat.

Enligt min mening finns det fog för kritiken mot expropriationsförfarandet. Statistiken visar att handläggningen i expropriationsmålen tenderar att dra alltför långt ut på tiden. Uppenbarligen har också

kostnaderna i många fall blivit betydande. Självfallet behöver, som Stockholms tingsrätt framhållit i sitt remissyttrande, en i och för sig lång handläggningstid inte alltid betyda att förfarandet varit alltför omständligt och kostsamt. Ibland ligger det i båda parternas intresse att domstolen dröjer med att sätta ut målet till huvudförhandling, och det utrymme detta kan ge för en väl planerad och genomförd handläggning kan kanske också bidra till att minska kostnaderna. Även andra skäl kan åberopas som stöd för att det inte alltid är en vinning att handläggningen påskyndas. Det kan dock inte bestridas att expropriationsförfarandet i alltför många fall inte motsvarar de krav på snabbhet och effektivitet som man har rätt att ställa inte bara från kommunalt håll. Även fastighetsägaren har ett intresse av att den tid under vilken expropriationsfrågan hålls öppen blir så kort som möjligt. Det är alltså enligt min uppfattning angeläget att få till stånd regler för expropriationsförfarandet som generellt sett garanterar en mindre omständlig och mer koncentrerad handläggning än som alltför ofta nu sker i expropriationsmålen.

I promemorian diskuteras frågan om att införa ett system med någon form av förrättning, som skulle föregå domstolsprövningen. Tanken på ett sådant system avvisas emellertid. Som skäl härför anförs bl.a. att de tekniska inslagen i expropriationsmålen inte överväger i sådan utsträckning att förrättningsformen helt skulle komma till sin rätt. Den översyn som pågår beträffande byggnadslagstiftningen anses också tala mot att man nu skulle genomföra några mer genomgripande ändringar i expropriationsförfarandet. I promemorian föreslås i stället att expropriationsmålen även i fortsättningen i sin helhet skall handläggas av domstol. Härvid bör enligt promemorian beaktas att överflyttningen av expropriationsmålen till fastighetsdomstol sannolikt kommer att ha gynnsamma effekter i fråga om snabbheten i förfarandet.

Mot de uttalanden som sålunda gjorts i promemorian har det inte riktats någon kritik vid remissbehandlingen. Det anses bland remissinstanserna allmänt att man åtminstone inte f.n. bör göra någon mer genomgripande ändring i expropriationsförfarandet utan att handläggningen också i fortsättningen bör ske vid domstol.

För min del anser jag att vissa skäl talar för att ett förrättningsförfarande införs. Onekligen skulle man därvid i många fall få en smidig och säker handläggning. De erfarenheter som hittills vunnits av domstolarnas handläggning av expropriationsmål motiverar dock inte att man nu övergår till ett annat system. Som framhållits i promemorian finns det anledning räkna med att de hittillsvarande bristerna rätt mycket har berott på svagheter i organisationen. Bl.a. har frekvensen av expropriationsmål uppenbarligen växlat ganska starkt både vid samma domstol och mellan olika domstolar, och detta har haft till följd att man vid åtskilliga domstolar inte har kunnat få den önskvärda erfarenheten

och rutinen i handläggningen av expropriationsmål.

Å andra sidan finns det anledning anta att föreliggande brister i expropriationsförfarandet inte bara kan föras tillbaka på den tidigare organisationen av domstolarna. Det finns därför behov av att göra domstolsprövningen mer effektiv även genom reformer av olika moment av förfarandet. Jag kommer i det följande att ta upp olika punkter där det kan finnas skäl att genomföra förändringar. Givetvis måste man vid utformningen av domstolsförfarandet se till inte bara att man så långt möjligt undviker omständlighet utan också att tillbörliga krav på rätts-säkerhet inte eftersätts. Jag vill tillägga att, om de nu föreslagna ändringarna i förfarandet inte leder till åsyftat resultat, frågan om ett förrättningsförfarande i expropriationsärenden får övervägas på nytt.

8.5.2 Processledning och rättegångskostnader m. m.

I promemorian framhålls att expropriationsmålen ofta rör betydande ekonomiska värden och att det många gånger är fullt förståeligt att parterna för att ta till vara sin rätt önskar verkställa undersökningar, som kan bli både tidsödande och kostsamma. Emellertid har det enligt promemorian ofta ansetts att sakägarna utför omfattande undersökningar, som har ringa eller intet värde för prövningen men som medför att målen drar långt ut på tiden och att rättegångskostnaderna blir oproportionerligt höga. För att komma till rätta med dessa problem bör man enligt promemorian få till stånd en aktiv materiell processledning vid förberedelsen och en restriktiv tillämpning av rättegångskostnadsreglerna.

Att det behövs en aktiv processledning i expropriationsmål torde det råda allmän enighet om: Behovet understryks av samtliga remissinstanser som har yttrat sig i frågan, och även jag anser att den aktiva processledningen är ett viktigt medel för att få till stånd en snabb och effektiv handläggning och begränsa rättegångskostnaderna. Vad som kan diskuteras är hur processledningen närmare skall utövas och behovet av nya bestämmelser i frågan.

Som framhålls i promemorian följer redan av gällande regler att domstolen har att under förberedelsen ägna uppmärksamhet åt frågan om inriktningen och omfattningen av den utredning som behövs för att bestämma värdet av den egendom som skall exproprieras. Överflödigt utredning kan avvisas med stöd av 35 kap. 7 § RB. Domstolen kan vidare enligt 18 kap. 6 och 8 §§ RB förordna att sakägare skall ersätta kostnad som vållats genom försumlig processföring och att han inte skall få ersättning för kostnad som inte skäligen varit påkallad. I promemorian konstateras emellertid att det finns skilda meningar i vilken omfattning domstolen skall vara aktiv under förberedelsen. Vidare torde det enligt

promemorian sällan förekomma att domstolarna avvisar bevisning eller förordnar att ersättning för utredningskostnad skall utgå med lagligt belopp än som yrkats. Med hänsyn härtill finns det enligt promemorian skäl att införa kompletterande bestämmelser som ger domstolarna stöd för en aktiv materiell processledning och skärper sakägarnas ansvar för rättegångskostnader.

Promemorieförslaget innebär att domstolen till en början skall söka att diskussionsvis åstadkomma enighet i fråga om inriktningen och omfattningen av den utredning som skall förebringas i målet. I veckas inte det, skall domstolen besluta om riktlinjer i dessa hänseenden, varvid hänsyn bör tas bl.a. till det värde egendomen preliminärt kan beräknas ha och till skillnaden mellan erbjuden och yrkad ersättning. Utredningskostnaderna bör stå i rimlig proportion härtill. Utredningen bör vidare i princip inte gå utöver syftet att fastställa vissa gränser inom vilka egendomens värde skall ligga. De riktlinjer som domstolen sålunda beslutar skall enligt promemorieförslaget inte vara bindande på det sättet att sakägaren skulle vara förhindrad att förebringa utredning som faller utanför riktlinjerna. Visar det sig emellertid att utredningen, som domstolen utgått från, blir utan egentlig betydelse för prövningen, bör sakägaren själv få stå kostnaden för den.

Vad som sålunda föreslagits i promemorian har godtagits av åtskilliga remissinstanser. Från flera håll har man emellertid fört fram kritiska synpunkter. Bl.a. har det sagts att parterna skulle bli låsta på ett olämpligt sätt, om domstolen på ett tidigt stadium skulle besluta om vilken utredning som får förebringas i målet. Det skulle dessutom enligt flera remissinstansers uppfattning bli svårt för domstolen att redan i början av förberedelsen dra upp riktlinjer på ett klart och riktigt sätt. Från flera håll har man också vänt sig mot uttalandena i promemorian om att det generellt skulle vara sakägarna som ger anledning till onödiga utredningar och att domstolens processledande verksamhet därför bör rikta sig enbart eller i första hand till dem.

Även förslaget om begränsning i sakägarnas rätt att erhålla ersättning för utredningskostnader har utsatts för kritik under remissbehandlingen. Bl.a. har det sagts att, även om de nuvarande reglerna om kostnadsersättning behöver skärpas, det inte är nödvändigt att knyta an till ett beslut av domstolen om hur utredningsarbetet skall bedrivas.

För min del vill jag till en början framhålla att de nuvarande rättegångskostnadsreglerna, som i princip innebär bl.a. att den exproprierande alltid får stå sina kostnader i första instans, i allmänhet medför att den exproprierande är mer återhållsam när det gäller att förebringa utredning än sakägarna, som enligt nuvarande ordning i regel får alla sina utredningskostnader ersatta. Givetvis kan det dock i enskilda fall förekomma att även den exproprierande föranstaltar om en alltför

vidlyftig utredning och därigenom orsakar att handläggningen av expropriationsmålet tar onödigt lång tid. Domstolens processledande verksamhet bör därför rikta sig inte bara till sakägarna utan också till den exproprierande. Självfallet är det också av största vikt att domstolen inte handlar så, att den kan ge intryck av att på förhand ha tagit ställning för en av parterna.

Enligt min uppfattning finns det starka skäl som talar för att man inför en uttrycklig regel som inskräper vikten av en aktiv materiell processledning. Inte minst är en sådan regel behövlig med hänsyn till att det råder skilda meningar i vilken omfattning domstolen bör vara aktiv under förberedelsen. Regeln bör ha den allmänna innebörden att domstolen under förberedelsen skall verka för att utredningen i målet får den inriktning och omfattning som är lämplig med hänsyn till målets beskaffenhet. Vidare bör föreskrivas att domstolen såvitt möjligt skall se till att onödig utredning inte förebringas i målet.

För att handläggningen skall bli så effektiv som möjligt är det otvivelaktigt av stor betydelse att det på ett tidigt stadium blir klarlagt vilken utredning som bör förebringas i målet. Det bör därför åligga den exproprierande att i stämningsansökningen dels ange grunderna för sin talan och för sitt erbjudande om ersättning, dels så långt möjligt uppge de skriftliga bevis som han åberopar. För det fall att sakägare väcker talan bör han ha motsvarande skyldighet att i stämningsansökningen ange grunderna för sin talan och de skriftliga bevis som åberopas. Sedan domstolen genom stämningsansökningen och svaromålet har fått en första uppfattning om parternas ståndpunkter i utredningsfrågorna, är det naturligt att domstolen vid ett förberedelsesammanträde diskuterar dessa frågor med parterna. Domstolen bör härvid söka åstadkomma enighet i fråga om utgångspunkterna för bestämmandet av ersättningen, t.ex. val av värderingsmetod och bestämmande av vissa värdefaktorer. Det bör inte föreligga något hinder för domstolen att diskussionsvis ta upp sådana frågor som normalt förekommer vid värdering av ifrågasvarande fastighetstyp, även om parterna inte fört frågorna på tal. Domstolen bör vidare självmant kunna föreslå utredningar på sådana punkter där parterna inte är eniga.

Det måste vara av stort värde för den fortsatta handläggningen att, så snart denna inledande diskussion har avslutats, domstolen ger besked om sin syn på vilket utredningsarbete som bör utföras. För att beskedet skall kunna få rättsverkningskraft bör det ges formen av ett uttryckligt beslut.

I många fall torde domstolen ha samma uppfattning som parterna i fråga om vilken utredning som är av betydelse i målet. Det måste emellertid också inträffa fall då domstolen, sedan den inledande diskussionen har avslutats, klart kan förutse att viss utredning som part vill förebringa inte kommer att ha nämnvärd betydelse. Som har fram-

hållits i promemorian kan det gälla kalkyler med hypotetiskt underlag i fall då utredningsarbetet lämpligen bör inriktas direkt på att utröna marknadsvärdet, exempelvis genom prisstatistik. Någon av parterna kan också vilja göra jämförelser med prisläget i andra orter än den där expropriationsfastigheten är belägen, trots att tillfredsställande prisstatistik från den aktuella orten antingen föreligger eller lätt kan anskaffas. Den avsedda utredningen kan vidare ha till syfte att fastställa ett visst bestämt värde, fastän det från början framstår som utsiktslöst att fastställa annat än vissa gränser inom vilka värdet bör ligga. I sådana och liknande fall är det viktigt att den part som vill förelägga utredningen får klart för sig att den enligt domstolens uppfattning faller utanför vad som har betydelse för målets avgörande.

Med hänsyn till det sagda anser jag att man i den nya expropriationslagen bör införa en bestämmelse om skyldighet för fastighetsdomstolen att under förberedelsen meddela beslut i fråga om utredningsarbetet. I beslutet, som lämpligen kan kallas utredningsbeslut, bör anges vilken utredning som enligt domstolens mening bör föreläggas i målet. Jag återkommer strax till frågan om vilka rättsverkningar ett utredningsbeslut bör ha.

När domstolen meddelar utredningsbeslut bör den ta viss hänsyn bl.a. till det värde som egendomen preliminärt kan beräknas ha och till skillnaden mellan erbjuden och yrkad ersättning. Som riktpunkt bör gälla att utredningskostnaderna står i rimlig proportion till de angivna värdena. Givetvis kan det emellertid i det enskilda fallet vara motiverat att lägga ner förhållandevis stora kostnader på utredningsarbete, fastän tvisten gäller ett begränsat belopp, om exempelvis avgörandet får anses ha prejudicerande betydelse.

Självfallet kan det, som också har framhållits vid remissbehandlingen, i mera komplicerade mål vara svårt för domstolen att på ett tidigt stadium fatta beslut i fråga om utredningsarbetet, åtminstone om beslutet skall ha ett konkret och meningsfullt innehåll. I sådana mål kan det därför ibland finnas anledning att dröja med beslutet till en något senare tidpunkt under förberedelsen. Målets svårhetsgrad bör emellertid inte avhålla domstolen från att meddela beslut så snart det med någon säkerhet kan bedömas vilken utredning som är av betydelse och vilken utredning som får anses överflödig. Det är naturligtvis också i de större och mer komplicerade målen som det är särskilt viktigt med en aktiv processledning, så att man undviker en onödigt omständlig handläggning och begränsar kostnaderna.

Givetvis kan det förekomma mål, där det är självklart vilken utredning som bör föreläggas och där det framstår som uppenbart obehövligt med ett förmligt utredningsbeslut. I sådana fall bör domstolen kunna underlåta att meddela sådant beslut. Jag vill emellertid understryka att

det även i enkla mål bör vara regel att utredningsbeslut meddelas.

Det kan naturligtvis förekomma att part, efter det att utredningsbeslut har meddelats, uppger sig vilja förebringa utredning som inte förut har varit uppe till diskussion vid domstolen. Domstolen bör då i ett nytt utredningsbeslut kunna ta upp den nya utredningen och ange om den bör förebringas i målet. Ett nytt utredningsbeslut bör också kunna innefatta ändring av ett tidigare beslut, om domstolen under förberedelsen får ändrad uppfattning i fråga om betydelsen av en viss tilltänkt utredning. Det torde emellertid i allmänhet vara olämpligt att frågan om utredningsarbetets inriktning och omfattning prövas flera gånger under målets handläggning. För att nytt utredningsbeslut skall få meddelas bör det därför föreligga särskilda skäl.

Har domstolen meddelat utredningsbeslut, torde parterna i allmänhet rätta sig efter det och inte förebringa utredning som inte omfattas av beslutet. Det bör emellertid inte föreligga något formellt hinder för part att förebringa sådan utredning. Sådant hinder bör föreligga endast om domstolen avvisar den tilltänkta utredningen med stöd av 35 kap. 7 § RB. Givetvis måste det dock finnas bestämmelser som så långt möjligt garanterar att parterna inte utan grundad anledning utför utredning som faller utanför vad som enligt utredningsbeslutet bör förebringas. Jag kommer därmed in på frågan om ersättning för rättegångskostnad.

Huvudprincipen när det gäller kostnaderna i expropriationsmål bör liksom nu vara att den exproprierande skall svara för samtliga kostnader i första instans. Denna huvudregel måste i allmänhet antas medföra att den exproprierande visar återhållsamhet när det gäller att förebringa utredning i expropriationsmål. Med hänsyn till intresset av att undvika en onödigt omständlig handläggning och begränsa rättegångskostnaderna är det befogat att komplettera huvudregeln med bestämmelser som verkar återhållande även på sakägarna.

Som framgått av det föregående har domstolen redan enligt gällande ExL möjlighet att med stöd av 18 kap. 6 eller 8 § RB förordna att sakägare skall utge ersättning för kostnad som vållats genom försumlig processföring eller att han inte skall få ersättning för kostnad som inte skäligen varit påkallad. Som framhållits i promemorian torde emellertid domstolarna i praktiken ha varit mycket restriktiva när det gäller att tillämpa nämnda bestämmelser, liksom när det gäller tillämpningen av bestämmelsen om avvisande av bevis. Enligt min mening är denna restriktivitet inte alltid motiverad. I och för sig kunde detta tala för att RB:s bestämmelser ändras så att de får avsedd tillämpning. Konsekvenserna av en sådan ändring är emellertid svåröverskådliga, och frågan kan inte tas upp i förevarande sammanhang. Med hänsyn härtill finns det skäl att i den nya expropriationslagen ha en särskild regel som inskränker sakägarnas rätt att få ersättning för utredningskostnader.

Denna regel bör knytas till utredningsbeslutet på så sätt att kostnad för utredning som förebringats i strid mot sådant beslut ersätts endast i den mån utredningen haft betydelse för målets utgång.

Utredning får anses förebringad i strid mot utredningsbeslut, om den har utförts efter det att sådant beslut har meddelats och den inte omfattas av beslutet. I den mån utredning har utförts innan utredningsbeslut har meddelats bör utredningen däremot inte anses förebringad i strid mot sådant beslut och faller därför inte under den särskilda regeln om inskränkning i sakägares rätt till kostnadsersättning. Detsamma gäller naturligtvis utredning i sådana mål där något utredningsbeslut inte har meddelats.

När det gäller utredning som enligt det sagda faller utanför den särskilda inskränkingsregeln, bör domstolen kunna tillämpa undantagsregeln i 18 kap. 8 § RB. Enligt min mening bör regeln ges en mindre restriktiv tillämpning än som skett i hittillsvarande praxis. Det är naturligtvis särskilt angeläget att sakägare inte får ersättning för utredning som utförts innan utredningsbeslut har meddelats och som visar sig inte ha varit skäligen påkallad. Bestämmelsen i 18 kap. 8 § RB bör kunna tillämpas även beträffande utredning som i utredningsbeslut har angetts böra förebringas, om exempelvis utredningen utförts på ett sätt som gjort att kostnaderna blivit oskäligt höga. Vidare bör 18 kap. 8 § RB liksom f.n. vara tillämplig när det gäller sådana rättegångskostnader som inte utgör kostnad för utredning.

Även den nuvarande hänvisningen till bestämmelsen i 18 kap. 6 § RB om kostnad till följd av försumlig processföring bör givetvis stå kvar i den nya lagen som ett undantag från den exproprierandes skyldighet att svara för rättegångskostnaderna.

Jag finner inte skäl att, som Sveriges advokatsamfund och Sveriges fastighetsägareförbund föreslagit, göra någon saklig ändring i de nuvarande bestämmelserna om ersättning för kostnaderna i överinstans.

När det i övrigt gäller handläggningen av expropriationsmål biträder jag uttalandena i promemorian om att det i och för sig inte bör föreligga hinder mot att förberedelsen inleds genom skriftväxling. Handläggningen bör emellertid på ett så tidigt stadium som möjligt övergå i muntlig förberedelse, eftersom domstolens möjligheter att utöva materiell processledning därvid är avsevärt gynnsammare.

För att förberedelsen ytterligare skall vinna i effektivitet har i promemorian föreslagits att den tekniskt sakkunnige ledamoten i fastighetsdomstolen — fastighetsrådet — i regel skall medverka vid förberedelsen. Förslaget har allmänt godtagits vid remissbehandlingen, och även jag finner det lämpligt. Jag anser därvid inte att den tekniske ledamoten bör delta med beslutanderätt utan att han bör fungera som rådgivare till den lagfarne ledamoten. De bestämmelser som behövs i

denna fråga kan meddelas av Kungl. Maj:t.

I promemorian har i detta sammanhang slutligen föreslagits att undersökning på platsen alltid skall äga rum, om det inte är uppenbart att den saknar betydelse. Förslaget har godtagits av flertalet remissinstanser, medan några anser att man inte bör ha en så långtgående bestämmelse. För egen del anser jag att det i de flesta fall måste vara lämpligt att företa undersökning på platsen. Som framhållits i promemorian torde en sådan undersökning vara väl ägnad att jämka samman olika uppfattningar om faktiska omständigheter. Även andra tvistefrågor torde många gånger kunna lösas, om parterna blir i tillfälle att diskutera dem på platsen, särskilt om diskussionen sker under ledning av en erfaren teknisk ledamot av domstolen. Jag anser dock att bestämmelsen om undersökning på platsen bör ges en något mindre kategorisk utformning än som föreslagits i promemorian. Det bör sålunda föreskrivas att undersökning på platsen alltid skall verkställas, om det inte måste antas att sådan undersökning saknar betydelse.

8.5.3 Förhandstillträde

Enligt ExL gäller som huvudprincip att expropriationsersättningen skall vara slutligt bestämd och erlagd innan egendomen får tas i anspråk av den exproprierande. Det har emellertid ansetts att den exproprierande ibland kan ha ett så starkt intresse av att snabbt ta egendomen i besittning att tillträde bör få ske innan ersättningsfrågorna avgjorts och förvärvet fullbordats i normal ordning. Med anledning därav har i ExL tagits in regler om förhandstillträde. Alltsedan år 1966 finns två olika former av sådant tillträde, nämligen enkelt och kvalificerat förhandstillträde.

Genom medgivande till enkelt förhandstillträde får den exproprierande rätt att tillträda den egendom som medgivandet avser utan hinder av att målet inte avgjorts genom lagakraftägande dom. Medgivandet behöver inte omfatta hela expropriationsobjektet, utan omfattningen och innehållet i övrigt kan anpassas efter vad som är lämpligt i varje särskilt fall. Genomgående gäller emellertid att expropriaten fortfarande är ägare till egendomen.

Kvalificerat förhandstillträde innebär att den egendom som avses med tillträdesbeslutet övergår till den exproprierande med samma rätt som om expropriationen hade fullbordats. Vid äganderättsexpropriation övergår således egendomen med äganderätt, trots att expropriationsersättningen inte har blivit slutligt bestämd. Liksom när det gäller enkelt förhandstillträde kan medgivande till kvalificerat förhandstillträde avse endast en del av expropriationsobjektet.

För beslut om såväl enkelt som kvalificerat förhandstillträde krävs att

det är av synnerlig vikt för den exproprierande att överta besittningen eller äganderätten innan ersättningsfrågorna definitivt har avgjorts. Tillträdestiden skall bestämmas så, att sakägarna får skäligt rådrum. Om det inte är uppenbart att expropriationsersättningen blir obetydlig, skall domstolen på yrkande av fastighetens ägare eller annan sakägare som villkor för tillträde föreskriva att den exproprierande erlägger visst belopp som förskott på den slutliga expropriationsersättningen. Som villkor för tillträde skall även gälla att den exproprierande ställer säkerhet för den slutliga expropriationsersättningen jämte ränta från tillträdesdagen. Innan den exproprierande får begagna sig av medgivande till kvalificerat förhandstillträde skall han dessutom ha tillträtt fastigheten.

Beslut i fråga om enkelt förhandstillträde får meddelas utan huvudförhandling, medan fråga om kvalificerat förhandstillträde avgörs efter huvudförhandling genom dom. Mot beslut i första instans i fråga om enkelt förhandstillträde får särskild talan föras. Hovrättens beslut får däremot inte överklagas. I fråga om kvalificerat förhandstillträde gäller inte några särskilda begränsningar i rätten att fullfölja talan.

I promemorian konstateras att reglerna om förhandstillträde i allt väsentligt har visat sig ändamålsenliga. De båda instituten bör därför enligt promemorian behållas i den nya expropriationslagen. Vissa detaljändringar föreslås emellertid. Sålunda bör som villkor för båda formerna av förhandstillträde gälla att tillträdet är 'av väsentlig betydelse' för den exproprierande. Vidare bör det inte längre krävas att den exproprierande skall ha tillträtt fastigheten, innan medgivande till kvalificerat förhandstillträde får utnyttjas. Vissa skillnader i handlägningsreglerna beträffande de båda formerna av förhandstillträde föreslås slojade. Sålunda bör domstolen, liksom när det gäller enkelt förhandstillträde, kunna pröva yrkande om kvalificerat förhandstillträde utan huvudförhandling, och hovrättens avgörande bör inte få överklagas, vare sig det gäller enkelt eller kvalificerat förhandstillträde. Domstolen bör ges en uttrycklig rätt att förordna om förhandstillträde även för det fall att ersättning som tillkommer fastighetsägaren eller annan sakägare har blivit slutligt bestämd och sakägaren således har skilts från målet. Slutligen föreslås i promemorian att domstolen skall kunna förordna att tillstånd till enkelt förhandstillträde får tas i anspråk utan hinder av att beslutet inte har vunnit laga kraft.

Innan jag går in på de olika promemorieförslagen vill jag ta upp en fråga som inte behandlas i promemorian men som har tagits upp av några remissinstanser, nämligen frågan om det finns skäl att över huvud taget behålla institutet enkelt förhandstillträde.

Otvivelaktigt skulle man få en systematiskt enklare ordning med endast en form av förhandstillträde. Redan enligt gällande regler provas

yrkande om förhandstillträde enligt i huvudsak samma grunder, oavsett om det är fråga om enkelt eller kvalificerat förhandstillträde. Även tid och villkor för tillträde bestäms på likartat sätt. Om hela fastigheten tas i besittning efter beslut om enkelt förhandstillträde, kan den exproprierande i stor utsträckning förfoga över egendomen på samma sätt som om han var ägare till den. Att äganderätten övergår också formellt på den exproprierande torde i allmänhet inte innebära något mer betydande intrång för den dittillsvarande fastighetsägaren och övriga sakägare, jämfört med situationen vid besittningstagande efter enkelt förhandstillträde.

Frågan om slopande av det enkla förhandstillträdet diskuterades redan i samband med att det kvalificerade förhandstillträdet infördes. I betänkandet Fortida tillträde, expropriationskostnad m.m., som låg till grund för lagstiftningen om kvalificerat förhandstillträde, yttrade sålunda expropriationsutredningen (s. 57) att det var tänkbart att konstruera om de då gällande bestämmelserna om förhandstillträde så, att egendomen vid förhandstillträde alltid skulle övergå till den exproprierande med samma rätt som efter fullbordad expropriation, givetvis dock med skyldighet för den exproprierande att erlagga den ersättning som slutligt fastställdes i målet. Utredningen ansåg emellertid att domstolen i sådant fall alltid skulle behöva hålla särskild huvudförhandling och meddela dom i tillträdesfrågan, eftersom denna vid kvalificerat förhandstillträde fick betraktas som en del av själva den sak som expropriationsmålet gällde. Förfarandet skulle därvid i många fall komma att bli alltför omständligt. Vidare ansåg utredningen att domstolen inte utan en tämligen omfattande detaljreglering av rättsförhållandet mellan parterna skulle kunna anpassa omfattningen av förhandstillträdet efter vad som i varje särskilt fall motsvarade föreliggande behov. Utredningen erinrade i det sammanhanget om att behovet av förhandstillträde i många fall avsåg endast en mindre del av expropriationsobjektet och att det inte så sällan förekom att egendomen endast tillfälligt behövde tas i anspråk för förberedande arbeten. På de anförda skälen ansåg utredningen att institutet enkelt förhandstillträde borde bestå jämsides med det nya systemet med kvalificerat förhandstillträde.

I prop. 1966:73 anförde departementschefen (s. 75) att utredningens förslag borde läggas till grund för konstruktionen av reglerna om förhandstillträde. Särskilt framhölls att den av utredningen föreslagna lösningen inte gjorde det nödvändigt att med tanke på kvalificerat förhandstillträde ha särskilda föreskrifter om tillträde och förskott. Inte heller blev det nödvändigt att i övrigt detaljreglera rättsförhållandena mellan parterna. Departementschefen betonade emellertid att ställningstagandet inte fick anses definitivt utan att det skedde i avbidan på resultatet av översynen av bl.a. de organisatoriska frågorna inom expropriationslagstiftningen.

De argument i fråga om förfarandet som expropriationsutredningen åberopade till stöd för att behålla det enkla förhandstillträdet ger mig anledning att ta ställning till ett av förslagen i promemorian, innan jag redovisar min ståndpunkt till frågan om det bör finnas två former av förhandstillträde eller bara en.

Som nämnts föreslås i promemorian att domstolen, liksom när det gäller enkelt förhandstillträde, skall kunna pröva fråga om kvalificerat förhandstillträde utan huvudförhandling. Förslaget har godtagits av det alldeles övervägande antalet remissinstanser. För egen del vill jag till en början anföra att man från rättssäkerhetssynpunkt inte torde behöva ha några avgörande betänkligheter mot att yrkande om kvalificerat förhandstillträde prövas utan huvudförhandling. De frågor som uppkommer i detta sammanhang torde många gånger inte vara av särskilt invecklad eller svårbedömbart art. Huvudförhandlingen fyller i sådana fall inte någon verklig funktion men kan lätt försena avgörandet.

Som skäl för att behålla kravet på huvudförhandling har anförts intresset av att domstolens tekniske ledamot medverkar i processen. Med anledning därav vill jag erinra om det nyss återgivna uttalandet att frågan om kvalificerat förhandstillträde får betraktas som en del av själva den sak som expropriationsmålet gäller. Detta innebär att inte bara domstolens lagfarna ledamöter utan också den tekniske ledamoten kommer att medverka vid avgörandet av fråga om kvalificerat förhandstillträde, även om prövningen sker utan huvudförhandling. Enligt 4 § lagen om fastighetsdomstol är det nämligen bara nämndemännen som inte behöver medverka, när fastighetsdomstol enligt särskilda bestämmelser avgör mål utan huvudförhandling efter prövning av själva saken.

Med hänsyn till det anförda anser jag att det bör öppnas möjlighet för domstolen att pröva fråga om kvalificerat förhandstillträde utan huvudförhandling. Genomförs detta förslag, bortfaller ett av expropriationsutredningens argument för att behålla båda formerna av förhandstillträde. Kvar står emellertid framför allt invändningen att behovet av förhandstillträde i många fall avser endast en mindre del av expropriationsobjektet. Givetvis kan det inte komma i fråga att ett förordnande om förhandstillträde, oavsett behovet, alltid skulle avse hel fastighet. Skulle man å andra sidan slopa institutet enkelt förhandstillträde, kommer ett beslut om förhandstillträde beträffande del av fastighet alltid att innebära att fastighetsdelen skiljs av till en särskild fastighet. Att ett beslut om förhandstillträde får denna verkan är naturligtvis i många fall olämpligt. Även om en sammanläggning av de ursprungliga fastighetsdelarna givetvis kan ske, sedan expropriationen fullbordats, är detta förenat med kostnader och olägenheter för den exproprierande.

Med tanke på det nu anförda kan det övervägas att, som Stockholms

tingsrätt föreslagit, behålla institutet enkelt förhandstillträde, om tillträdet avser endast del av fastighet, men slopa det för övriga fall. Man skulle emellertid i sådant fall inte vinna mycket i systematisk enkelhet. Dessutom kvarstår ytterligare argument som anförts av expropriationsutredningen. Sålunda torde det inte så sällan förekomma att den egendom som förhandstillträdet avser endast tillfälligt behöver tas i anspråk för förberedande arbeten. I detta och andra fall kan det vara parternas avsikt att fastighetsägaren t.v. skall sitta kvar på fastigheten. Onekligen blir det därvid enklare för parterna att reglera sina rättsförhållanden, om fastighetsägaren behåller den formella äganderätten till fastigheten.

Över huvud taget torde det enkla förhandstillträdet med sina begränsade rättsverkningar erbjuda en smidig form för tillgodoseende av den exproprierandes intresse i alla de fall då han har behov av att snabbt få tillträde till fastigheten eller del av den utan att överta den med äganderätt. Det övervägande antalet remissinstanser har inte heller haft något att invända mot att institutet enkelt förhandstillträde behålls vid sidan av det kvalificerade.

En ytterligare omständighet av betydelse i sammanhanget är promemorians förslag att domstolen skall kunna förordna om verkställighet av beslut om enkelt förhandstillträde utan hinder av att beslutet inte har vunnit laga kraft. Förslaget har godtagits av samtliga remissinstanser, och även jag anser att det fyller ett angeläget behov. Bl.a. undanröjs med ett verkställighetsförordnande riskerna för att angelägna byggföretag skall fördröjas genom sakligt omotiverade överklaganden.

När det gäller kvalificerat förhandstillträde föreslås inte i promemorian att domstolen skall få motsvarande möjlighet att meddela interimistiskt förordnande. Som skäl anføres att kvalificerat förhandstillträde innebär att äganderätten till fastigheten övergår på den exproprierande och att det skulle kunna leda till rättsosäkerhet för tredje man, om ett verkställighetsförordnande med denna innebörd upphävdes av hovrätten. Vad som sålunda uttalats i promemorian har godtagits av flertalet remissinstanser. Även jag anser att det kvalificerade förhandstillträdet har så långt gående rättsverkningar att det skulle vara olämpligt med en möjlighet att meddela interimistiskt förordnande om sådant tillträde. Bl.a. skulle det uppstå stora svårigheter för innehavare av begränsade sakrätter och för inskrivningsmyndigheten, om ett interimistiskt förordnande om kvalificerat förhandstillträde upphävdes av hovrätten.

Vad som nu har sagts om behovet och möjligheten att meddela interimistiskt förordnande om förhandstillträde talar för att man behåller det enkla förhandstillträdet. Visserligen skulle det vara tänkbart att, även om man i princip hade endast institutet kvalificerat förhandstillträde,

införa en möjlighet till interimistiskt förordnande i den del beslutet om förhandstillträde avsåg det rent fysiska besittningstagandet. En sådan ordning skulle emellertid knappast innebära någon vinning i systematiskt avseende.

Med hänsyn till det anförda anser jag övervägande skäl tala för att man i den nya expropriationslagen behåller de båda instituten enkelt och kvalificerat förhandstillträde. Vissa detaljändringar bör emellertid göras utöver dem som jag redan har förordat.

Som framhållits i promemorian torde domstolarna f.n. förordna om förhandstillträde i en utsträckning som stämmer mindre väl med det nuvarande villkoret att tillträdet skall vara av synnerlig vikt för den exproprierande. Den praxis som tillämpas har emellertid allmänt ansetts lämplig, och jag finner för min del inte anledning att förorda någon ändring av den. För att undvika missförstånd är det dock, som anförts i promemorian, befogat att i den nya expropriationslagen ha en formulering som på ett mer adekvat sätt än den nuvarande anger förutsättningarna för förhandstillträde. Den i promemorian föreslagna formuleringen 'av väsentlig betydelse' har i allmänhet godtagits vid remissbehandlingen, och även jag finner den lämplig.

Enligt nuvarande regler sker äganderättsövergången vid kvalificerat förhandstillträde först sedan den exproprierande hos länsstyrelsen har anmält att han vill utnyttja medgivandet till sådant tillträde samt bl.a. visat att han tagit fastigheten i besittning. Kravet på besittningstagande som villkor för äganderättsövergången har motiverats med att man annars skulle behöva i detalj reglera förhållandena under tiden mellan äganderättsövergången och besittningstagandet. Som framhållits i promemorian torde emellertid detta argument inte vara bärande. Sålunda har man redan nu den ordningen att äganderättsövergången föregår tillträdet i de fall då expropriationen fullbordas utan att kvalificerat förhandstillträde dessförinnan har skett. Mot denna ordning har det inte riktats någon kritik.

Som Svea hovrätt påpekat kommer emellertid den s.k. värdetidpunkten, som har betydelse för expropriationsersättningen, att avse en senare tidpunkt än den då äganderätten övergår, om det faktiska tillträdet skulle ske först efter äganderättsövergången vid fall av kvalificerat förhandstillträde. Detta kan givetvis anses principiellt diskutabelt. Man kan emellertid, som hovrätten påpekat, komma till rätta med denna olägenhet genom en bestämmelse om att äganderättsövergången vid kvalificerat förhandstillträde anses jämställd med faktiskt besittningstagande, när det gäller frågor som är av betydelse för expropriationsersättningen.

Med hänsyn till det sagda torde det inte föreligga något hinder att slopa det nuvarande kravet på besittningstagande som villkor för

äganderättsövergången vid kvalificerat förhandstillträde. Det förefaller också naturligt att låta villkoren för äganderättsövergång vid kvalificerat förhandstillträde vara likartade dem som gäller då expropriation fullbordas utan att kvalificerat förhandstillträde har ägt rum. På grund därav biträder jag promemoriaförslaget om slopande av kravet på besittningstagande som villkor för äganderättsövergången.

Enligt nuvarande regler ankommer det på den exproprierande att avgöra om han vill utnyttja medgivande till förhandstillträde eller inte. Detta gäller beträffande såväl enkelt som kvalificerat förhandstillträde. Domstolen skall visserligen i samband med sitt medgivande ange dag för tillträde. Tillträdesdagen skall bestämmas så, att fastighetsägaren och annan, vars rätt berörs, får skäligen rådrom. Denna föreskrift har emellertid i praxis getts den tolkningen att den av domstolen angivna tillträdesdagen är den dag då tillträde tidigast får ske. Den exproprierande behöver alltså inte utnyttja medgivandet den dagen utan kan — teoretiskt — hålla frågan om tillträde öppen under obegränsad tid. Som framhållits av bl.a. Stockholms tingsrätt kan detta system medföra betydande olägenheter. Sakägare, som i händelse av tillträde måste flytta från fastigheten, har givetvis ett berättigat intresse av att den tidrymd, under vilken den exproprierandes valmöjlighet står öppen, är så kort som möjligt. Normalt torde sakägaren inrikta sig på att flytta den dag som domstolen har bestämt, och självfallet är han då angelägen att få ut det förskott som tillkommer honom redan i samband med flyttningen eller så snart som möjligt därefter. Den exproprierande behöver emellertid inte erlagga förskottet så länge han inte utnyttjar medgivandet till förhandstillträde.

Även förhandstillrådets rättsverkningar och dess betydelse för den fortsatta handläggningen av målet gör det angeläget att den exproprierande inom rimlig tid träffar sitt val om han vill utnyttja medgivandet till förhandstillträde eller ej. Det kan erinras om att tiden för tillträde normalt utgör värdetidpunkt vid bestämmande av den slutliga expropriationsersättningen, och vidare utgår i vissa fall ränta från det att den exproprierande utnyttjar eller anmäler att han vill utnyttja medgivande till förhandstillträde.

Med hänsyn till det anförda anser jag att i den nya expropriationslagen bör tas in en bestämmelse om att medgivande till förhandstillträde är förfallet, om inte den exproprierande har fullgjort vad domstolen föreskrivit som villkor för förhandstillträdet inom viss tid efter den dag då medgivandet enligt domstolens beslut tidigast fått utnyttjas. Den tid under vilken den exproprierandes valmöjlighet sålunda skall stå öppen bör inte fixeras i lag, utan det bör ankomma på domstolen att i varje särskilt fall bestämma en lämplig tidsfrist. Normalt bör emellertid tiden inte överstiga två veckor, räknat från den dag då tillträde tidigast fått ske.

Har medgivande till förhandstillträde förfallit enligt den nu föreslagna bestämmelsen, föreligger givetvis inte något hinder för den expropriande att framställa nytt yrkande om förhandstillträde till samma egendom. Det ligger emellertid i sakens natur att det krävs starka skäl för att ett sådant yrkande skall bifallas.

Jag har tidigare föreslagit att domstolen, på samma sätt som när det gäller enkelt förhandstillträde, skall kunna avgöra fråga om kvalificerat förhandstillträde utan huvudförhandling. I likhet med samtliga remissinstanser biträder jag vidare promemorieförslaget om att talan inte skall få föras mot hovrättens avgörande i fråga om kvalificerat förhandstillträde.

Enligt promemorian har det i praktiken ansetts tveksamt huruvida fråga om förhandstillträde kan prövas sedan ersättning som tillkommer fastighetsägaren eller annan sakägare har blivit slutligt bestämd men processen fortsätter såvitt gäller övriga sakägares ersättningsanspråk. Den angivna omständigheten bör, sägs det i promemorian, inte utgöra hinder för beslut om förhandstillträde, om förutsättningar i övrigt föreligger för ett sådant beslut. Det föreslås att den nya lagen skall innehålla en uttrycklig bestämmelse på denna punkt.

Vad som sålunda föreslagits har tillstyrkts av samtliga remissinstanser som har yttrat sig i frågan. Svenska kommunförbundet anser dock att problemet i första hand bör lösas så, att man frångår principen om att expropriationen inte är fullbordad förrän samtliga sakägares ersättningsanspråk har blivit slutligt avgjorda. I stället bör fastigheten enligt kommunförbundet anses åtkommen med full äganderätt så snart laga-krafttagande dom föreligger i fråga om ersättningen till fastighetsägaren och denna blivit nedsatt.

För min del finner jag inte skäl till ändring i den nuvarande principen om när en expropriation skall anses fullbordad. Jag anser emellertid uppenbart att domstolen bör kunna pröva fråga om förhandstillträde utan hinder av att expropriationsersättning har blivit slutligt bestämd i viss del. Som föreslagits i promemorian bör den nya expropriationslagen innehålla en uttrycklig bestämmelse i frågan. I likhet med vissa remissinstanser anser jag vidare att det behövs föreskrifter om vid vilken instans och på vad sätt talan om förhandstillträde skall väckas. Föreskrifterna bör ha det innehållet att fråga om förhandstillträde prövas i instans där fastighetsägaren är part eller, om fastighetsägaren slutligt har skilts från målet, i den lägsta instans där någon del av målet är anhängigt samt att talan får väckas utan stämning. Är målet anhängigt endast i högsta domstolen bör talan om förhandstillträde kunna väckas där, trots att fråga om sådant tillträde enligt vad jag nyss förordat inte bör kunna överklagas dit.

Som jag tidigare nämnt innebär kvalificerat förhandstillträde att

egendomen övergår på den exproprierande med samma rätt som om expropriationen hade fullbordats. Vid äganderättsexpropriation innebär detta inte bara att den exproprierande får äganderätt till egendomen utan också att begränsade sakrätter, som belastar egendomen, faller bort. Vid enkelt förhandstillträde behåller däremot expropriaten äganderätten till egendomen. Vidare kvarstår formellt alla begränsade sakrätter.

Även om äganderättsförhållandet formellt inte rubbas vid enkelt förhandstillträde är expropriaten skyldig att avstå besittningen av egendomen till den exproprierande i den mån detta krävs för att denne skall kunna utöva de befogenheter som tillerkänts honom genom beslutet om förhandstillträde. På motsvarande sätt får innehavare av särskild rätt, t.ex. arrendator eller hyresgäst, anses skyldig att avstå från utövandet av rättigheten i den mån den avser egendom som omfattas av medgivandet till förhandstillträde. Arrendatorn eller hyresgästen måste alltså i ett sådant fall, om den exproprierande påfordrar det, flytta från egendomen i samband med att medgivandet utnyttjas.

Det förhållande att särskilda rättigheter står kvar formellt vid enkelt förhandstillträde kan få praktisk betydelse, om den exproprierande eller sakägare återkallar sin talan om expropriation beträffande egendom som tillträtts. Som jag närmare skall beröra i ett följande avsnitt bör sådan återkallelse få till följd att målet i den delen avskrivs, om inte någon av övriga parter begär att sakprövning skall ske utan hinder av återkallelsen. I den mån avskrivning sker, är innehavare av särskild rätt befogad att återinträda i det praktiska utövandet av rättigheten.

Det har i praxis visat sig råda viss tveksamhet angående de verkningar som ett enkelt förhandstillträde har beträffande särskilda rättigheter. Med hänsyn härtill bör i den nya expropriationslagen tas in en uttrycklig bestämmelse i denna fråga.

8.5.4 Återkallelse av expropriationsanspråk m.m.

I promemorian föreslås en uppmjukning av det nuvarande förbudet mot återkallelse av expropriationsanspråk beträffande egendom som har tillträtts av den exproprierande. Sålunda bör enligt promemorian såväl den exproprierande som sakägare kunna återkalla sin talan, om tillträde har skett efter frivillig överenskommelse eller efter beslut av domstol om enkelt förhandstillträde. Har den exproprierande i sådant fall återkallat sin talan, skall enligt förslaget målet likväl prövas, om fastighetsägaren eller annan sakägare som berörs av återkallelsen begär det. På motsvarande sätt bör sakprövning äga rum utan hinder av att sakägare återkallat sin talan, om det begärs av annan sakägare vars rätt berörs eller av den exproprierande. Är det fråga om egendom som omfattas av medgivande till kvalificerat förhandstillträde och som har övergått till den expo-

prierande med äganderätt, bör enligt promemorian återkallelse vara utan verkan.

Vad som sålunda föreslagits har allmänt godtagits vid remissbehandlingen, och även jag anser förslaget lämpligt. Som framhållits i promemorian kan, i fall då annat tillträde än kvalificerat förhandstillträde har ägt rum, hänsynen till parterna inte anses kräva att målet prövas, om samtliga är överens om att sakprövning inte skall ske.

Har avskrivning ägt rum på grund av att den exproprierande har återkallat sin talan, bör han inte få väcka talan på nytt beträffande samma egendom. Expropriationstillståndet bör alltså i den delen vara förfallet. Detta förhållande bör dock inte utgöra hinder för den exproprierande att hos tillståndsmyndigheten ansöka på nytt om expropriation av samma egendom. Åberopas därvid samma expropriationsgrund som tidigare, bör emellertid som villkor för nytt expropriationstillstånd, liksom i andra situationer då expropriationstillståndet har förfallit, krävas att det föreligger särskilda skäl.

8.5.5 Panträttshavares ställning i expropriationsmål

Borgenär som har panträtt i fastighet som skall exproprieras är enligt nuvarande regler inte sakägare. Han kan således inte uppträda som part i expropriationsmålet och på det sättet ta till vara sina intressen. ExL innehåller emellertid ett flertal bestämmelser som syftar till att skydda borgenärens intressen på annat sätt. Bl.a. gäller att domstolen i vissa fall skall bestämma löseskilling och intrångsersättning till högre belopp än som har yrkats. Vidare får domstolen fastställa överenskommelse om sådan ersättning bara under vissa, närmare angivna förutsättningar. Utmärkande för de nuvarande bestämmelserna är att domstolen har ålagts en långtgående officialprövningsskyldighet i panträttshavarnas intresse.

Det nuvarande systemet har utsatts för viss kritik. Reglerna har ansetts tynga expropriationsförfarandet och vara av praktisk betydelse i endast ett fåtal fall. Mot bakgrunden av detta har man i justitiedepartementets promemoria försökt finna andra vägar att tillgodose borgenärsintresset. Sålunda föreslås att domstolens officialprövningsskyldighet skall upphöra helt och ersättas av en rätt för panträttshavare att i efterhand få gottgörelse av den exproprierande för den förlust han kan ha lidit genom att expropriationsersättningen har blivit för lågt beräknad. Rätt till sådan gottgörelse skall dock enligt promemoriaförslaget föreligga endast när den ursprungliga ersättningen till följd av överenskommelse mellan den exproprierande och sakägaren eller av annan anledning inte blivit prövad av domstolen. Förebilden till den ordning som föreslås är hämtad från VL.

Promemorieförslaget har i denna del tillstyrkts eller lämnats utan erinran av ett flertal remissinstanser. Åtskilliga remissinstanser, framför allt de som företräder de institutionella kreditgivarna, har emellertid riktat stark kritik mot förslaget. Man har bl.a. vänt sig mot att panträttshavaren inte skall kunna kräva gottgörelse i efterhand i de fall då domstolen har prövat ersättningens storlek men denna har blivit för lågt beräknad till följd av parternas yrkanden eller på grund av brister i utredningen. Kritik har vidare riktats mot att panträttshavare skall kunna kräva gottgörelse endast när det kan konstateras att han verkligen har gjort en förlust och inte när det har inträtt väsentligt ökade risker för förlust vid en framtida exekution. I flera remissyttranden uttalas också att den föreslagna lösningen är opraktisk och ägnad att medföra onödig omgång och ökade kostnader.

Flertalet av de remissinstanser som är kritiska mot den lösning som förordas i promemorian anser att den nuvarande ordningen bör behållas i huvudsak oförändrad. Den allmänna meningen är emellertid att man bör öka utrymmet för domstolen att fastställa överenskommelse om expropriationsersättning efter oskadlighetsprövning. För fastställelse bör i sådant fall krävas att överenskommelsen uppenbarligen är utan betydelse för panträttshavarna.

Den nya expropriationslagen måste självfallet innehålla bestämmelser om skydd för de borgenärer som har panträtt i den fastighet som är föremål för expropriation. Enligt min mening finns det emellertid inte anledning att låta skyddet sträckas längre än behörig hänsyn till borgenärernas intressen kräver.

Det system som har föreslagits i promemorian har utan tvekan praktiska fördelar. Bl.a. förenklas domstolens handläggning avsevärt. Som påpekats i promemorian torde också i praktiken risken för att panträttshavarna skall lida förlust vara mycket liten. Det är då naturligt att ha en reglering som tar sikte just på de fall vilka avviker från det normala och som inte tynger förfarandet i övrigt.

Å andra sidan kan det inte bestridas att promemorieförslaget är förenat med vissa brister. Sålunda anser jag i likhet med flera remissinstanser att den föreslagna rätten för borgenär att få gottgörelse i efterhand har blivit alltför snävt begränsad, sett från borgenärens synpunkt. Visserligen kan borgenärens talerätt utvidgas, men detta medför i stället ökade olägenheter för den exproprierande. Oavsett hur borgenärens talerätt utformas, kvarstår också den nackdelen med det föreslagna systemet att kreditgivarnas bevakningsproblem ökas.

Enligt min mening är de invändningar som kan anföras mot promemorieförslaget i denna del så vägande att förslaget inte bör genomföras. I stället bör man i princip behålla det nuvarande systemet med officialprövning till skydd för panträttshavarnas intressen. Det är

emellertid angeläget att parterna i så stor utsträckning som möjligt träffar överenskommelse om expropriationsersättning och att sådan överenskommelse kan fastställas utan onödig omgång. I likhet med ett flertal remissinstanser anser jag att man bör vidga de nuvarande möjligheterna för domstolen att utan omfattande prövning bestämma ersättningen i enlighet med vad parterna överenskommit.

Domstolens officialprövningsskyldighet bör komma till uttryck genom en regel om att löseskilling och intrångsersättning i vissa fall inte får sättas lägre än som föranleds av lagens allmänna ersättningsregler, även om den ersättningsberättigade skulle ha begärt ett lägre belopp. Liksom enligt gällande bestämmelser bör dock domstolen företa en oskadlighetsprövning, innan ställning tas till frågan om det begärda beloppet skall överskridas. I gällande rätt uttrycks detta så, att domstolen inte 'till förfång' för panträttshavare får bestämma löseskilling eller intrångsersättning till lägre belopp än som föranleds av de allmänna ersättningsreglerna. För min del anser jag att oskadlighetsprövningen i stället bör utformas på samma sätt som den oskadlighetsprövning som i vissa fall skall ske enligt FBL. I samband med tillkomsten av FBL diskuterades ingående hur stränga krav som bör ställas upp för att viss åtgärd skall anses inte vara till skada för panträttshavare (se härom prop. 1969:128 del B s. 444). Enligt min mening finns det inte anledning att i den nya expropriationslagen ställa upp strängare krav såvitt nu är i fråga än som gäller enligt FBL. På grund därav bör den ordningen gälla att löseskilling och intrångsersättning inte får sättas högre än den ersättningsberättigade har begärt, om ett överskridande är väsentligen utan betydelse för panträttshavarnas rätt.

Har parterna träffat överenskommelse om annan ersättning än löseskilling och intrångsersättning, är det självklart att domstolen liksom f.n. skall döma i enlighet med vad som överenskommit, eftersom panträttshavarna inte har rätt till någon del av sådan ersättning. När det gäller löseskilling och intrångsersättning bör domstolen utan sakprövning kunna döma ut de överenskomna beloppen, om medgivande har lämnats av samtliga borgenärer som har panträtt i fastigheten. Besvärans fastigheten av gemensam inteckning, bör dessutom fordras de medgivanden från fastighetsägare och fordringshavare som enligt 22 kap. 11 § jordabalken krävs för relaxation. Föreligger inte medgivanden från samtliga rättsägare, bör domstolen ändå kunna bestämma löseskilling och intrångsersättning i enlighet med vad parterna har överenskommit, om domstolen finner att det inte föreligger någon nämnvärd risk för att rättsägare, som inte har lämnat sitt medgivande, skall drabbas av förlust. Den oskadlighetsprövning som domstolen sålunda skall företa bör kunna ske utan att rättsägare, som inte har lämnat sitt medgivande, stäms in i målet. Oskadlighetsprövningen bör utformas på samma sätt som den

prövning som enligt vad jag tidigare har anfört skall ske, när det gäller att avgöra om ersättning skall bestämmas till högre belopp än den ersättningsberättigade har begärt. Prövningen bör således gå ut på att konstatera om det är utan väsentlig betydelse för den rättsägare som inte har lämnat sitt medgivande att ersättning utgår enligt överenskommelsen.

Den oskadlighetsprövning som domstolen enligt det sagda skall företa torde ofta bli mycket enkel. I många fall torde domstolen sålunda snabbt kunna konstatera att ersättning som yrkats eller överenskommit förslår till full betalning av de fordringar som är förenade med panträtt. I de fall då överenskommelse om löseskilling eller intrångsersättning har träffats kan det ibland vara lämpligt med ett blandat förfarande, så att domstolen företar oskadlighetsprövning beträffande en del av borgenärerna och fordrar medgivande av de andra, dvs. av dem som inte kan beräknas erhålla full betalning.

8.5.6 Måls avgörande utan huvudförhandling i överrätt

Som framhållits i justitiedepartementets promemoria torde huvudförhandling i expropriationsmål i regel vara nödvändig för att domstolen skall få bästa möjliga underlag för sin bedömning. Bedömningen i expropriationsmål grundar sig dock oftare än i vanliga tvistemål på tekniska utredningar och annat skriftligt material, som många gånger är mindre lämpat för muntlig framställning. Huvudförhandlingen i expropriationsmål kan därför ibland bidra till att göra förfarandet tidsödande och kostsamt utan att några egentliga fördelar kan påvisas. Med hänsyn till det anförda kan det övervägas att åtminstone i överinstans införa vidgade möjligheter att avgöra expropriationsmål utan huvudförhandling.

I promemorian föreslås — delvis efter mönster av vad som gäller i fastighetsbildningsmål och vattenmål — att överrätt, utöver vad som följer av RB, skall få avgöra expropriationsmål utan huvudförhandling, om rätten finner att huvudförhandling inte behövs och ingen av parterna begär sådan förhandling. Vad som sålunda föreslagits har med något enstaka undantag godtagits av remissinstanserna, och även jag finner den föreslagna regeln lämplig. Det är att märka att avgörande på handlingarna bör komma i fråga bara i de fall då det är helt klart att ett muntligt förfarande inte fyller någon egentlig funktion.

8.6 Nedsättning av expropriationsersättning

Som tidigare framhållits påverkas panträttshavarnas ställning i flera avseenden genom en expropriation. Vid äganderättsexpropriation upphör helt eller delvis panträtt i den exproprierade fastigheten och när nyttjanderätt eller servitut tillskapas vid självständig rättighetsexpro-

priation kan säkerhetens värde komma att nedgå. För att panträtts-havarnas intressen skall tillgodoses vid betalningen av expropriations-ersättningen har i ExL tagits in särskilda regler om nedsättning och fördelning av sådan ersättning.

Som framhålls i promemorian är det ofrånkomligt med ett särskilt skydd för borgenärer som åtnjuter panträtt i den fastighet som är föremål för expropriation. Jag delar den i promemorian framförda uppfattningen att detta skydd också framdeles bör åstadkommas genom bestämmelser om nedsättning och fördelning av expropriations-ersättningen.

Vad frågan närmast gäller är om regleringen i ämnet kan förenklas utan att panträttshavarnas berättigade intressen träds för nära. Det synes vara en allmänt utbredd uppfattning att de nuvarande bestämmelserna är alltför stela och går längre än nämnda intresse kräver.

I justitiedepartementets promemoria föreslås att nedsättning skall ske bara i sådana fall där rättighetshavarnas intressen påkallar det. Förslaget innebär till en början att endast löseskilling och intrångsersättning i princip skall sättas ned. Likställd med sådan ersättning är på grund av förvandlingsregeln i 1 kap. 3 § i utredningens förslag — vilket promemorieförslaget bygger på — motsvarande ersättning till annan sakägare än fastighetens ägare. Ytterligare föreslås den begränsningen att nedsättning av ersättning skall behöva ske endast om expropriations-fastigheten är besvärad av beviljad eller sökt inteckning. Om så är fallet skall enligt förslaget nedsättning dessutom kunna underlåtas, om berörda rättsägare lämnar medgivande eller expropriationen är väsentligen utan betydelse för rättsägare som inte lämnat medgivande (oskadlighets-prövning). Enligt förslaget ankommer det på domstolen att bestämma i vad mån expropriationsersättning skall sättas ned. Förebilden till den föreslagna regleringen är hämtad från 5 kap. 16 och 18 §§ FBL.

Den principiösning som sålunda har föreslagits har fått ett gynnsamt mottagande av remissinstanserna. Också jag anser att den föreslagna förenklingen av nedsättningsbestämmelserna innefattar en lämplig avvägning mellan här motstående intressen. Jag förordar därför att bestämmelserna om nedsättning utformas i huvudsaklig överensstämmelse med promemorieförslaget.

Det första ledet i den önskvärda förenklingen av förfarandet är enligt promemorian att från nedsättningsbestämmelserna undantas generellt vissa slags expropriationsersättningar. Det sker som nämnts genom en föreskrift att endast löseskilling och intrångsersättning skall, under de i bestämmelserna angivna förutsättningarna, nedsättas. Nedsättning skall således aldrig ske av vad som i promemorian betecknas personlig ersättning, dvs. som nu avses i 7 § första stycket tredje punkten ExL, vare sig den bestäms för fastighetsägaren eller för annan sakägare.

Däremot faller ersättning till rättighetshavare som är likställd med löseskilling eller intrångsersättning under nedsättningsbestämmelserna.

Den lösning som föreslås i promemorian i denna del kan jag i allt väsentligt biträda. Emellertid bör enligt min mening den reglering som föreslås kompletteras med en bestämmelse om ytterligare undantag från skyldigheten att nedsätta expropriationsersättning, nämligen för det fall att expropriationsersättning tillerkänts rättighetshavare som genom expropriation får avstå från eller tåla inskränkning i sin rätt utan att fastigheten eller del av fastigheten samtidigt avstås. Sådan ersättning skall undantagslöst betalas ut till den ersättningsberättigade utan fördelning. Ett nedsättningsförfarande har därför ingen mening och bör inte föreskrivas.

Svea hovrätt föreslår i sitt remissyttrande, att domstolen skall ges möjlighet att förordna om nedsättning också av annan fastighetsägaren tillkommande ersättning än löseskilling och intrångsersättning, när skäl föreligger för det. Förslaget hänger samman med den större frågan om fördelningen av den sammanlagda expropriationsersättningen på olika ersättningsposter. För att den av hovrätten föreslagna ordningen skall få den effekt som torde ha åsyftats, måste fördelningsbestämmelserna jämkas så att annan ersättning till fastighetsägaren än löseskilling och intrångsersättning också kommer att ingå bland medel som skall fördelas mellan rättshavarna. En sådan utvidgning av fördelningsbestämmelserna i förhållande till såväl gällande rätt som promemorieförslaget kan enligt min mening inte komma i fråga. Därmed förfaller det av hovrätten framställda förslaget.

Under remissbehandlingen har väckts förslag om att nedsättning skall få ske innan ersättningsfrågan har blivit slutligt avgjord. En sådan ordning skulle, anför det, vara till fördel från anslagssynpunkt för exproprierande statliga myndigheter. Jag kan inte biträda detta förslag. Skälet är att man inte med säkerhet i förväg vet vilka ersättningar som skall sättas ned, eftersom det tillkommer domstolen att träffa det avgörandet i samband med att målet avgörs.

Länsstyrelsen i Kopparbergs län uttalar önskemålet att åtminstone nedsättningsbestämmelserna i VL bringas i överensstämmelse med motsvarigheterna i den nya expropriationslagen. Jag vill erinra om att VL är föremål för översyn i annat sammanhang (jfr SOU 1972:14). Frågan om ändring av VL:s nedsättningsbestämmelser bör därför anstå.

I enlighet med det anförda föreslår jag att nedsättningsbestämmelserna i den nya expropriationslagen får innehålla att löseskilling och intrångsersättning, varmed likställs viss ersättning till annan sakägare än fastighetsägaren, skall betalas genom att ersättningen nedsätts hos länsstyrelsen, om fastigheten är besvärad av beviljad eller sökt inteckning. Nedsättning bör få underlåtas, om borgenärer med panträtt i

fastigheten och andra vars rätt berörs medgett att ersättningen får betalas ut direkt till den ersättningsberättigade. Medgivande bör inte fordras av den för vars rätt expropriationen är väsentligen utan betydelse. Jag föreslår i överensstämmelse med promemorieförslaget vidare, att domstolen skall ange i vad mån nedsättning skall ske i samband med att domstolen bestämmer ersättningen. Expropriationsersättning som inte skall nedsättas bör få betalas ut direkt till den ersättningsberättigade. I så fall bör det åligga den exproprierande att hos länsstyrelsen anmäla och styrka att ersättningen har erlagts. Nedsättningsbestämmelserna bör, som föreslås i promemorian, äga motsvarande tillämpning i fråga om förskott.

8.7 Ikraftträdande, övergångsförhållanden och följdändringar i annan lagstiftning

Den nya expropriationslagen bör träda i kraft den 1 januari 1973. Avsikten är att förslagen till lagstiftning om fysisk riksplanering skall träda i kraft samma dag.

Har ansökan om expropriation gjorts hos Kungl. Maj:t före den nya lagens ikraftträdande, bör frågan om tillstånd till expropriationen liksom eventuell fråga om återlösningsrätt prövas enligt ExL. Beträffande ersättningens bestämmande bör däremot också i detta fall den nya lagen tillämpas, om talan väcks vid fastighetsdomstol efter ikraftträdandet. Frågan om tillämpningen av presumtionsregeln med avseende på tid före ikraftträdandet har jag behandlat i avsnittet 8.4. I fråga om förfarandet i expropriationsmålet bör som huvudregel de nya bestämmelserna tillämpas, även om talan har väckts före ikraftträdandet. Till frågan om undantag härifrån återkommer jag i specialmotiveringen till övergångsbestämmelserna.

Om i annan författning hänvisning förekommer till föreskrift som ersätts genom bestämmelse i den nya expropriationslagen, bör givetvis den nya bestämmelsen tillämpas i stället. Särskild regel härom bör tas in i övergångsbestämmelserna till den nya lagen. Med hänsyn härtill behöver ändringar inte nu ske i exempelvis 14 och 18 §§ lagen angående stenkolsfyndigheter m.m., 7 § lagen (1942:350) om fornminnen, 3 § lagen om inlösen i vissa fall av rätt till gruva m.m. och 36 § lagen om vissa gemensamhetsanläggningar. Ändringar bör nu ske i jordabalken, 1902 års ellag — som jag tidigare har behandlat i avsnittet 8.2.4 — VL, civilförsvarslagen, delgivningslagen (1970:428) och rennäringslagen (1971:437). Vidare bör som jag har anfört i avsnittet 8.2.8 lagen om tvångsinlösen av vanhävdad jordbruksegendom upphävas.

Vissa lagar som bör ändras med anledning av den nya expropriationslagen berörs också av lagstiftningen om fysisk riksplanering.

Ändringarna bör ske i ett sammanhang i sistnämnda lagstiftningsärende. Detta gäller lagen om enskilda vägar, BL, lagen (1960:690) om byggnadsminnen, naturvårdslagen, miljöskyddslagen och väglagen.

Enligt 24 § lagen om förvaltning av kyrklig jord får tillstånd till försäljning av kyrklig jord lämnas bl.a. om jorden behövs för ändamål som avses i 1 § ExL. Den nya expropriationslagstiftningen aktualiserar frågan om en ändring i nu nämnda regel. Denna är emellertid av kyrkolags natur och en ändring får anses kräva kyrkomötets medverkan. Med hänsyn härtill torde frågan få anstå t. v.

9 Upprättade lagförslag

I enlighet med det anförda har inom justitiedepartementet upprättats förslag till

- 1) expropriationslag,
- 2) lag om ändring i jordabalken,
- 3) lag om ändring i lagen (1902:71 s. 1), innefattande vissa bestämmelser om elektriska anläggningar,
- 4) lag om ändring i vattenlagen (1918:523),
- 5) lag om upphävande av lagen (1947:290) om tvångsinlösen av vanhävdad jordbruksegendom,
- 6) lag om ändring i civilförsvarslagen (1960:74),
- 7) lag om ändring i delgivningslagen (1970:428),
- 8) lag om ändring i rennäringslagen (1971:437).

Förslagen torde få fogas till statsrådsprotokollet i detta ärende som *bilaga 3*¹.

10 Specialmotivering

10.1 Förslaget till expropriationslag

1 kap. Inledande bestämmelser

I förevarande kapitel har samlats vissa grundläggande bestämmelser om expropriation. I huvudsak motsvarar kapitlet 1 kap. i utredningens förslag. Till kapitlet har emellertid förts över vissa bestämmelser från 7 kap. i justitiedepartementets promemoriaförslag.

¹ Av bilaga 3 återges här endast författningsförslagen under 1—3 och 8. Övriga författningsförslag är likalydande med motsvarande, vid propositionen fogade förslag.

1 §

I paragrafen ges bestämmelser om bl.a. föremålet för expropriation. Paragrafen motsvarar i huvudsak en del av inledningen till 1 § första stycket, 1 § andra stycket och 2 § första och andra styckena ExL.

Av paragrafen framgår att fastighet eller särskild rätt till fastighet som tillhör eller tillkommer staten inte får exproprieras. Förslaget har i den delen närmare motiverats i avsnittet 8.1.3.

Bestämmelserna om föremålet för expropriation i departementsförslaget överensstämmer i sak med utredningens förslag men har getts en annan redaktionell utformning. Bl.a. har som föremål för äganderätts-expropriation angetts fastighet eller del av fastighet i stället för som i utredningens förslag fast egendom. Någon saklig avvikelse från utredningens förslag är inte åsyftad med denna ändring. Med del av fastighet avses även andel av fastighet. Expropriation av andel av fastighet kan exempelvis komma ifråga, om den exproprierande redan äger viss andel av en fastighet och vill förvärva återstoden. Vidare omfattar bestämningen samfällighet och del av samfällighet.

I detta sammanhang bör påpekas, att ordet egendom, som återfinns i åtskilliga bestämmelser i departementsförslaget, genomgående har använts för att beteckna föremålet för expropriationen, oavsett om detta är en eller flera fastigheter eller del av fastighet eller särskild rätt till fastighet.

Som utredningen anför bör hinder inte möta att låta expropriationen avse enbart tillbehör till fastighet, om det är tillräckligt för att uppnå syftet med expropriationen. Med tillbehör avses därvid i första hand sådant tillbehör till fastighet som anges i 2 kap. 1 § JB. Principiellt bör expropriation dock kunna avse även sådant byggnadstillbehör som anges i 2 § i samma kapitel. Expropriation i nu åsyftad form bör inte möta några betänkligheter från panträttshavares och liknande rättsägares synpunkt, eftersom ersättningen för värdeminskningen i första hand kommer att användas för att tillgodose dessa rättsägares intressen. Det är alltså möjligt att begränsa expropriation till att avse byggnad för nedrivning (jfr prop. 1971:122 s. 159). Också byggnad och annan fast anordning på annans mark bör kunna vara föremål för expropriation. Ett sådant partiellt ianspråktagande torde inte innebära någon nyhet i förhållande till gällande rätt. En särskild bestämmelse i ämnet har tagits upp i 2 § i förevarande kapitel.

I förtydligande syfte har i förslaget angetts att särskild rättighetsexpropriation får avse, förutom upphävande av rättighet, begränsning av den.

Med särskild rätt till fastighet avses i förslaget också gruvrätt. Sådan rätt skall sålunda enligt förslaget kunna upphävas eller begränsas genom expropriation. Frågan om ExL:s tillämpning på gruvrätt har varit omtvistad (jfr Digman, Svensk gruvrätt, Stockholm 1953, s. 119 och

betänkandet SOU 1969:10 s. 115 med not 2). Det finns emellertid enligt min mening inte anledning att utesluta möjligheten av att gruvrätt exproprieras. Självfallet måste behovet av att bevara pågående gruvdrift beaktas i expropriationsärendet. Detta torde i allmänhet leda till att gruva som bearbetas inte får exproprieras. Vissa särskilda problem kan självfallet uppstå vid värderingen av gruvrätt. Dessa torde dock inte behöva bli större än vad som i allmänhet gäller vid expropriation av en rörelse av motsvarande storlek. Frågan torde utan olägenhet kunna överlämnas åt rättstillämpningen.

2 §

Paragrafen, som delvis motsvaras av 3 och 11 §§ ExL. upptar i första stycket en föreskrift av innehåll att bestämmelserna i den nya expropriationslagen om fastighet äger motsvarande tillämpning i fråga om byggnad eller annan anläggning på annans mark. Med byggnad m.m. på annans mark åsyftas här inte byggnad som uppförts på ofri tomt i stad eller vattenverk på annans grund, vilka anläggningar enligt 10 § JP är att anse som fast egendom. Till byggnad m.m. på annans mark bör givetvis inte heller räknas sådan byggnad eller anläggning som avses i 2 kap. 1 § andra stycket JB. Som exempel då bestämmelsen blir tillämplig kan anföras överloppshus som jordbruksarrendator har uppfört på arrendestället och byggnad som bostads- eller anläggningsarrendator har på den arrenderade fastigheten.

Att vad som sägs om fastighet också gäller del av fastighet, om inte särskilda bestämmelser meddelas om delexpropriation, får anses framgå utan uttrycklig bestämmelse. I vilken utsträckning vad som i särskilda bestämmelser om delexpropriation sägs om fastighet skall tillämpas när en av flera registerfastigheter som tillsammans bildar en ekonomisk enhet exproprieras eller om reglerna för expropriation av hel fastighet skall tillämpas när en del av en registerfastighet som utgör en självständig ekonomisk enhet exproprieras torde liksom hittills få överlämnas åt rättstillämpningen (jfr prop. 1971:122 s. 191).

Enligt andra stycket skall den nya lagens föreskrifter om expropriation av fastighet gälla i tillämpliga delar, om särskild rätt till fastighet exproprieras och annat inte anges. Bestämmelsen är tillämplig vid både självständig och osjälvständig rättighetsexpropriation. Av bestämmelsen följer bl.a. att vad som sägs i lagen om fastighetsägare får i den mån det är möjligt tillämpas i fråga om rättighetshavaren, när särskild rätt upphävs eller begränsas genom expropriation utan att fastigheten samtidigt avstås, dvs. vid självständig rättighetsexpropriation. Beträffande innebörden av begreppet särskild rätt hänvisas till legaldefinitionen i 5 § i förevarande kap. och till vad som anförts om det i avsnittet 8.1.2 i den allmänna motiveringen.

I tredje stycket har tagits upp en bestämmelse som innebär att vägrätt till allmän väg inte får upphävas eller begränsas enligt bestämmelserna i 1 § om självständig rättighetsexpropriation. I allmänhet tillkommer vägrätt staten och kan enligt förslaget redan på den grunden inte exproprieras. Med hänsyn till de bestämmelser om upphörande av vägrätt som finns i väglagen kan det inte anses föreligga något behov av en expropriationsmöjlighet i de fall då kommun är väghållare. Tvärtom är det lämpligt att samma regler gäller i båda fallen. Med vägrätt till allmän väg avses sådan rätt oavsett om den uppkommit före eller efter väglagens ikraftträdande.

I tredje stycket har också tagits upp en bestämmelse som innebär att renskötselrätt enligt rennäringslagen (1971:437) inte får upphävas eller begränsas enligt bestämmelserna i 1 § om självständig rättighetsexpropriation. I stället skall upphävande eller inskränkning i renskötselrätten utan samband med att fastigheten avstås ske med tillämpning av 26-29 §§ rennäringslagen. Exproprieras däremot fastigheten med äganderätt blir bestämmelserna i 1 kap. 3 § om osjälvständig rättighetsexpropriation tillämpliga. I denna del torde departementsförslaget överensstämma med vad som vid rennäringslagens tillkomst förutsattes gälla utan uttrycklig föreskrift (prop. 1971:51 s. 126).

Departementsförslaget upptar inte någon direkt motsvarighet till den i 1 § andra stycket andra punkten i utredningens förslag gjorda hänvisningen beträffande tomträtt och vattenfallsrätt. Att dessa rättigheter är likställda med fast egendom vid expropriation följer numera av 13 kap. 26 § JB, jämförd med 52 § andra stycket JP, såvitt gäller tomträtt, och 5 kap. 2 § lagen (1907:36 s. 1) om nyttjanderätt till fast egendom, jämförd med 4 kap. 27 § samma lag och 12 § JP. Hänvisningen bedömer jag som obehövlig och den har därför fått utgå (jfr prop. 1971:20 s. 195).

3 §

I paragrafen ges bestämmelser om inverkan av äganderättsexpropriation på rättigheter i den exproprierade fastigheten. Paragrafen motsvaras i gällande rätt delvis av 2 § tredje stycket och 49 § andra stycket ExL.

Bestämmelserna om äganderättsexpropriations inverkan på rättigheter som gäller i den exproprierade fastigheten har i departementsförslaget utformats på annat sätt än i gällande rätt och i utredningens förslag. Beträffande skälen för detta får jag hänvisa till vad jag har anfört i avsnittet 8.1.2 i den allmänna motiveringen. På grund av den innebörd som har tillagts begreppet särskild rätt i departementsförslaget (jfr 5 § i förevarande kap.) äger bestämmelserna i första och andra styckena om osjälvständig rättighetsexpropriation tillämpning endast på nyttjanderätt, servitut och rätt till elektrisk kraft samt liknande rätt.

Första stycket behandlar endast sådana rättigheter som har tillskapats

genom rättsliga förfoganden från fastighetsägarens sida. I första hand kommer härvid i betraktande rättigheter som har kommit till genom avtal, dvs. sådana rättigheter som avses i 7 kap. JB, men också exempelvis testamentariska nyttjanderätter är avsedda att inrymmas under bestämmelserna. Att märka är att förrättningsservitut som grundas på en vid förrättning träffad överenskommelse inte inbegrips bland de rättigheter som avses med första stycket. I fråga om rättigheter av det slag som åsyftas med första stycket är huvudregeln att de förfaller genom expropriationen. Till skillnad mot vad som utredningen föreslår kan enligt departementsförslaget tillståndsmyndigheten meddela förordnande om beståndet av sådan rättighet endast om det uppenbarligen är utan betydelse för den rätt som tillkommer borgenär med panträtt i fastigheten. Denna avvikelse från utredningsförslaget har behandlats i avsnittet 8.1.2 i den allmänna motiveringen. Självfallet skall tillståndsmyndigheten inte ta hänsyn till borgenärer som har sämre förmånsrätt än rättighetshavaren. Deras möjligheter att få betalning påverkas av rättigheten även om den inte består, jfr 5 kap. 24 § första stycket. Enligt departementsförslaget skall parterna — den exproprierande och rättighetshavaren — under det fortsatta expropriationsförfarandet kunna komma överens om att viss rättighet skall bestå även efter expropriationen. För att överenskommelsen skall få den avsedda verkan måste den emellertid fastställas av domstolen. Beträffande förutsättningarna för att sådan överenskommelse skall få fastställas föreskrivs i paragrafen att de borgenärer som har panträtt i fastigheten eller fastighet som är gemensamt intecknad med den och vilkas rätt berörs skall ha medgett att rättigheten får bestå eller att beståndet av rättigheten är väsentligen utan betydelse för den rätt som tillkommer borgenär som ej har lämnat medgivande. Det ligger i sakens natur att överenskommelse om beståndet av särskild rätt inte kan fastställas, sedan domstolen har meddelat dom om kvalificerat förhandstillträde.

Förordnande eller överenskommelse om beståndet av särskild rätt är i och för sig utan direkt betydelse för innehavare av annan särskild rätt till fastigheten som inte skall bestå. För denne skall ersättning enligt 5 kap. 24 § bestämmas särskilt. Indirekt kan dock förordnandet eller överenskommelsen bli av betydelse för honom, nämligen om hans ersättning behöver tas i anspråk till förmån för borgenärer med bättre rätt enligt 6 kap. 18 § tredje stycket i förslaget och detta beror på att fastighetsägaren tillkommande ersättning har minskats med hänsyn till beståndet av den andra särskilda rättigheten. Den bevakning av borgenärernas intressen som skall göras av tillståndsmyndigheten, domstolen eller borgenärerna själva kommer emellertid i praktiken också innehavaren av den särskilda rättigheten till godo, eftersom man inte torde komma att ta hänsyn till den ersättning som belöper på den särskilda rätten. Med hänsyn härtill

har någon bestämmelse till skydd för innehavare av annan särskild rätt inte tagits upp i första stycket.

I andra stycket har tagits upp bestämmelser om expropriationens inverkan på rättigheter som har tillkommit genom expropriation eller liknande tvångsförvärv eller genom fastighetsbildning eller på liknande sätt. Hit hör också gruvrätt. I fråga om sådana rättigheter gäller till skillnad från rättigheter som avses i första stycket som huvudregel att rättigheten består trots expropriationen. Tillståndsmyndigheten har dock möjlighet att förordna att sådan rättighet skall upphöra. Skulle det efter det att tillståndsärendet avgjorts visa sig att fastigheten besväras av rättighet som avses i andra stycket och som inte lämpligen bör bestå efter expropriationen, får den exproprierande i den ordning som gäller för självständig rättighetsexpropriation begära att rättigheten upphävs genom expropriation. I sådana fall torde tillståndsfrågan kunna handläggas både snabbt och enkelt. Jag vill också erinra om de möjligheter som FBL erbjuder att genom fastighetsreglering komma till rätta med inte önskvärda servitut.

Renskötselrätt enligt rennäringslagen kan, som har framhållits under 2 §, vara föremål för osjälvständig rättighetsexpropriation. Renskötselrätten kan sägas vara ett slags nyttjanderätt som grundas på lag och bör jämföras med sådan särskild rätt till fastighet som avses i andra stycket av förevarande 3 §. Frågan om renskötselrätten skall upphöra vid expropriation får sålunda prövas i tillståndsärendet. Meddelas förordnande enligt andra stycket, får vid ersättningens bestämmande hänsyn tas till rennäringslagens föreskrifter (se prop. 1971:51 s. 267).

Paragrafen gäller inte särskild rätt som tillkommer staten. Sådan rättighet skall alltid bestå efter äganderättsexpropriation oberoende av om rättigheten har tillkommit genom frivillig upplåtelse eller på annat sätt. Detta hänger samman med att det nuvarande förbudet mot expropriation av statlig mark och av rättighet som tillkommer staten har förts över till departementsförslaget (jfr vad som har anförts i avsnittet 8.1.3 och under 1 kap. 1 §). Undantagsbestämmelsen har tagits upp som ett tredje stycke i förevarande paragraf. Av skäl motsvarande dem som under 2 § anförts om självständig rättighetsexpropriation av vägrätt har i tredje stycket också tagits upp bestämmelse om att även vägrätt till allmän väg som tillkommer annan än staten skall bestå efter expropriation.

Fjärde stycket i paragrafen upptar en bestämmelse beträffande äganderättsexpropriations inverkan på fordringar. I sak överensstämmer bestämmelsen med gällande rätt och utredningens förslag men har på grund av den ändrade innebörd som i departementsförslaget tillagts begreppet särskild rätt getts en annan redaktionell utformning.

Inteckning upphör att gälla i den exproprierade egendomen på grund

av föreskrift i 6 kap. 14 § jordabalken. Att förmånsrätt för vissa fordringar på skatt och allmän avgift som avses i 13 § förmånsrättslagen faller utanför tillämpningsområdet för förevarande paragraf har berörts i avsnittet 8.1.2 i den allmänna motiveringen.

Paragrafen äger som framgår av första stycket tillämpning endast vid äganderättsexpropriation. Bestämmelserna är således inte avsedda att tillämpas vid självständig rättighetsexpropriation.

4 §

I paragrafen ges en bestämmelse om att nyttjanderätt och servitutsrätt som har tillskapats genom expropriation har företräde framför all annan rätt till fastigheten med undantag av särskild rätt som har tillkommit genom expropriation eller annat tvångsförvärv eller vid fastighetsbildning eller på liknande sätt, dvs. samma slags rättigheter som avses i 3 § andra stycket. Med sådan rättighet får likställas också renskötselrätt enligt rennäringslagen. Även gruvrätt bör räknas hit. Bestämmelsen reglerar således inte det inbördes företrädet mellan exempelvis nyttjanderätt som har stiftats genom expropriation och förrättnings-servitut. Ämnet har behandlats i avsnittet 8.1.2 i den allmänna motiveringen. Paragrafen motsvarar 49 § tredje stycket ExL.

Skulle i visst fall nyttjanderätt eller servitut som avses i paragrafen komma att vid utövningen konkurrera med annan särskild rätt till fastigheten som tillkommit på annat sätt än genom frivillig överenskommelse, exempelvis rätt att använda mark för gemensamhetsanläggning, bör ansökningen om expropriationstillstånd avse dels tillskapande av den nya rättigheten, dels upphävande av eller motsvarande begränsning av den redan befintliga rättigheten.

5 §

I paragrafen lämnas definitioner av begreppen särskild rätt och sakägare. Definitionen av sistnämnda begrepp är negativ i den meningen att den endast anger undantagen från lagens sakägarbegrepp.

Med det senare ledet i den i första stycket upptagna definitionen av begreppet särskild rätt till fastighet avses bl.a. rätt till andel i samfällt strömfall (jfr 35 § JP) och vissa förmåner av fast egendom enligt 8 § JP. Också gruvrätt och renskötselrätt avses med uttrycket.

Frågan i vad mån innehavare av sådan avkomsträtt eller annan förmån av fast egendom som avses i 8 § JP bör anses som sakägare eller ej torde få bero av vad rättigheten i det särskilda fallet innehåller. Som bekant har i rättspraxis sinsemellan tämligen olikartade rättigheter inrymts under begreppet avkomst eller förmån av fast egendom. Oftast har det varit fråga om födoråds- och undantagsrättigheter och vanligen har upplåtelsen omfattat inte bara pengar eller varor utan också vissa andra

förmåner som t.ex. bostad och vissa tjänsteprestationer. Enligt min mening bör sådana förmåner som består i att bostad tillhandahålls och liknande förmåner i förevarande hänseende anses jämställda med nyttjanderätt. Den berättigade skulle med detta betraktelsesätt inta ställning som sakägare vid expropriation av fastigheten. Avser i stället rättigheten en rätt till generiska prestationer av något slag bör rättighetshavaren däremot anses likställd med panträttshavare (jfr Holmbäck: Begränsade sakrätter till fast egendom, Uppsala 1925, s. 128 not 1). Mellanformer kan tänkas förekomma. Det måste överlämnas åt rättstillämpningen att avgöra om den berättigade i sådant fall skall anses vara sakägare eller inte.

Beträffande den närmare innebörden av sakägarbegreppet i departementsförslaget hänvisas i övrigt till vad som har anförts i avsnittet 8.1.2 i den allmänna motiveringen.

6 §

Hänvisningen i 31 § andra stycket ExL till vissa bestämmelser i 7 kap. VL om torrläggning har tagits upp utan ändring i sak.

7 §

Paragrafen motsvarar 34 § andra stycket ExL och överensstämmer i sak med gällande rätt.

2 kap. Expropriationsändamålen

I detta kapitel anges de ändamål för vilka expropriation skall få ske. Bestämmelserna i 1-11 §§ bygger på 2 kap. 1 och 3-12 §§ i utredningens förslag och överensstämmer med några få avvikelser i sak med detta. Av de angivna bestämmelserna har de ändringar som upptas i 1, 8 och 11 §§ i departementsförslaget genomförts redan genom 1971 års reform och har alltså överförts till departementsförslaget från gällande rätt med den ändringen i sak, att expropriation för tätbebyggelse i vissa fall och värdestegringsexpropriation generellt föreslås få ske till förmån också för landstingskommun och kommunalförbund. 2 kap. 2 § i utredningens förslag saknar av skäl som jag har anført i avsnittet 8.2.2 i den allmänna motiveringen motsvarighet i departementsförslaget. 12 § i departementsförslaget utgör en nyhet i förhållande till utredningens förslag.

Jag vill i detta sammanhang ta upp ett par frågor av mera generell räckvidd som under remissbehandlingen av utredningens förslag har berörts av Stockholms stadskanslis juridiska avdelning. Enligt avdelningen kan det tänkas att man vid expropriation av nyttjanderätt till del av fastighet kan väsentligt nedbringa skadan för nyttjanderättshavare vars rätt delvis utsläcks genom expropriationen, om det vidtas anord-

ningar av ena eller andra slaget inom del av fastigheten som inte berörs av expropriationen. Motsvarande gäller vid inlösen av fastighetsdel. Avdelningen anser att det bör tillskapas en möjlighet att utöver den del av fastigheten som behövs för själva expropriationsändamålet ta i anspråk ytterligare utrymme, om därigenom den sammanlagda skadan kan väsentligt nedbringas. Enligt min mening bör problemet inte lösas genom någon bestämmelse om utvidgning av expropriation i sådant fall. Det bör emellertid vara möjligt att låta expropriationstillstånd i fråga om viss egendom, som behöver tas i anspråk för ett i expropriationslagen godtaget ändamål, omfatta också särskild rätt till fastighetsdel som inte i övrigt berörs av expropriationen, om det behövs för att genom särskilda åtgärder minska den sammanlagda skadan av expropriationen. Någon uttrycklig bestämmelse härom finner jag inte behövlig, utan denna möjlighet får anses följa av den utformning som bestämmelserna om expropriationsändamålen fått.

Avdelningen har vidare tagit upp ett yttrande av expropriationsutredningen av innebörd att också nyttjanderätt till utrymmen, som tillfälligt behövs i samband med byggande och reparation av anläggning, bör kunna tas i anspråk enligt bestämmelsen om expropriation för allmänt samfärdsel- eller transportbehov. Avdelningen anför att motsvarande behov kan uppkomma över hela expropriationsfältet, även i de fall expropriationstillstånd ej krävs. Enligt min mening råder inte tvekan om att nyttjanderätt till utrymmen som behöver tas i anspråk temporärt i samband med byggande eller reparation kan få exproprieras, om den anläggning som arbetena avser omfattas av något expropriationsändamål enligt den nya lagen. Någon uttrycklig bestämmelse härom finner jag inte behövlig.

1 §

I denna paragraf meddelas bestämmelser om expropriation för tätbebyggelseändamål.

Första-tredje styckena överensstämmer i sak med 1 § första stycket 16 och 111 § ExL.

Enligt fjärde stycket får expropriation för ändamål som anges i paragrafen ske även till förmån för landstingskommun eller kommunalförbund. Skälen för den föreslagna bestämmelsen har anförts i avsnittet 8.2.2. Förutsättning för expropriationsrätt anges vara att landstingskommunen eller kommunalförbundet i fråga handhar sådan angelägenhet för vilken expropriation får äga rum enligt paragrafen. Som jag har anført i den allmänna motiveringen bör expropriationsrätt med stöd av den föreslagna bestämmelsen i dagens läge medges endast Stockholms läns landstingskommun. Expropriation får enligt förslaget medges med motsvarande tillämpning av första — tredje styckena. Detta innebär

bl.a. att expropriationen får avse endast mark inom det område som landstingskommunen eller kommunalförbundet omfattar.

2 §

Denna paragraf innehåller en föreskrift om expropriation för samfärdsel, transport och annan kommunikation.

Enligt paragrafen får expropriation ske för att bereda utrymme för anläggning som tillgodoser allmänt behov av samfärdsel, transport eller annan kommunikation. Den närmare avgränsningen av bestämmelsen har behandlats i avsnittet 8.2.3 i den allmänna motiveringen. Paragrafen har motsvarigheter i 1 § första stycket 2 och 13 ExL.

I utredningsförslaget anförs att uttrycket anläggning skall ges en vidsträckt innebörd. Till en anläggning skall räknas inte bara vad som direkt tillgodoser föreliggande trafikbehov, såsom vägbana eller banvall, utan även sådan anordning som i och för sig inte är direkt nödvändig för trafikanläggningen men som behövs för ett ändamålsenligt utnyttjande av kommunikationsanordningen. Som exempel på anordning av detta slag nämner utredningen hållplats, stationsbyggnad och hangar. Också anordning som behövs för tillsyn och vård av själva anläggningen liksom uppställningsplatser och upplagsplatser bör kunna hänföras till kommunikationsanläggningen i fråga.

Jag delar utredningens uppfattning att också de nu nämnda ändamålen skall kunna tillgodoses i den nya lagen. Det får anses vara angeläget att lagstiftningen utformas så att en tillfredsställande trafikmiljö kan åstadkommas. Också behovet av trafiksäkerhet och rationell drift talar härför.

I ExL:s avsnitt med särskilda bestämmelser för olika expropriationsändamål finns föreskrifter om expropriation för vissa transportändamål. Bestämmelsen i 79 a § andra stycket bör få motsvarighet i övergångsbestämmelserna till den nya expropriationslagen. Bestämmelserna om elektriska svagströmsledningarna i 96 § ExL bör som utredningen har föreslagit överföras till 1902 års ellag. Dit bör också överföras bestämmelsen i 89 § andra stycket om proformaexpropriation för elektriska svagströmsledningarna. Som jag har anført i avsnittet 8.2.1 anser jag att några direkta motsvarigheter till dessa detaljbestämmelser i övrigt inte behövs i den nya expropriationslagen. Jag vill emellertid erinra om att i 98 § andra stycket ExL uppställs som förutsättning för expropriation särskilda regler om minsta avstånd mellan linbana och viss bebyggelse. Enligt utredningen bör dessa frågor beaktas i samband med tillståndsgivningen till expropriationen. Någon särskild föreskrift av detta slag har därför inte upptagits i utredningens förslag. Jag ansluter mig till utredningsförslaget på denna punkt. Hänsyn av denna art skall tas enligt 12 § i förevarande kap. av departementsförslaget. Bestämmelsen innebär i

detta sammanhang att en linbana inte utan tvingande skäl får dras fram i närheten av bebyggelse. Det torde inte vara möjligt att närmare ange avstånd inom vilka expropriation inte bör ske. Frågan härom får avgöras i det enskilda fallet med hänsyn till bl.a. terrängförhållandena.

3 §

I denna paragraf medges rätt till expropriation för drivkraft, vatten och avlopp m.m. Förslaget har motiverats i avsnittet 8.2.4. Paragrafen har motsvarighet i 1 § första stycket 5 och 18 ExL samt i 1 § första stycket 1902 års ellag. Också bestämmelsen i 113 § andra stycket ExL, att vad som i allmänhet är föreskrivet om elektriska anläggningar gäller i fråga om expropriation för atomenergianläggning som helt eller delvis är avsedd för alstrande av elektrisk kraft, blir överflödigt genom den här föreslagna bestämmelsen.

Enligt första stycket i paragrafen får expropriation ske för att tillgodose allmänt behov av elektrisk kraft eller annan drivkraft, vatten, värme eller likartad nytthet eller av att bortföra eller oskadliggöra avloppsvatten eller annan orenlighet.

I andra stycket i paragrafen medges expropriationsrätt i viss omfattning för ledning för nytthet som avses i första stycket eller för avloppsvatten eller annan orenlighet, även om ett allmänt behov av ledningen inte föreligger. Härfor krävs dock att den aktuella ledningen ingår i ett ledningsnät av betydelse för riket eller för viss ort eller att intrånget av ledningen är ringa i jämförelse med nyttan därav.

I fråga om sådant ianspråktagande av fastighet för tillgodogörande av vattenkraft eller för gruvsdrift varom bestämmelser finns i annan lag föreskrivs i tredje stycket av paragrafen att första stycket inte skall vara tillämpligt.

Uttrycket 'elektrisk kraft', som i och för sig omfattas av begreppet 'drivkraft' har satts in i departementsförslaget efter önskemål av vissa remissinstanser. Särskilt om bestämmelser om expropriationsrätt får utgå ur 1902 års ellag finns det skäl att framhålla detta praktiskt mycket viktiga expropriationsfall i lagtexten.

Som framhållits av naturvårdsverket i dess remissyttrande får uttrycket 'oskadliggöra orenlighet' inte tolkas för snävt. Även åtgärder som avser enbart omhändertagande av orenlighet omfattas av den föreslagna expropriationsrätten. Denna kan sålunda användas t.ex. för att tillgodose behovet av mark för uppläggande av röt slam från avloppsreningsverk eller för lagring eller annat omhändertagande av radioaktiva avfallsprodukter, även om därmed inte sker något oskadliggörande i egentlig mening.

I anledning av ett remissyttrande vill jag slutligen framhålla, att kravet på att ledning 'skall ingå' i ett ledningsnät av viss betydelse självfallet

inte utesluter att expropriation får ske för ett alldeles nytt ledningsnät av det slag bestämmelsen avser.

4 §

Paragrafen innehåller bestämmelser om expropriation för näringsverksamhet. Den har närmare motiverats i avsnittet 8.2.5 i den allmänna motiveringen. Paragrafen har motsvarigheter i 1 § första stycket 13, 14, 17 och 18 ExL.

Enligt första stycket medges rätt till expropriation för att bereda utrymme åt näringsverksamhet eller anläggning därför. Bestämmelsen gäller generellt beträffande alla slag av näringsgrenar. För att expropriation skall kunna medges fordras dock att själva verksamheten uppfyller vissa högt ställda krav. I paragrafen anges till en början att det skall vara fråga om en verksamhet som är av större betydelse för riket eller orten. Som angetts i avsnittet 8.2.5 bör termen orten inte tas i alltför snäv betydelse. Är den aktuella näringsverksamheten av vikt för den kringliggande bygden skall hänsyn tas också härtill vid prövningen av expropriationsansökningen. Vidare anges i paragrafen att expropriation skall kunna medges i fråga om verksamhet som är av större betydelse för viss befolkningsgrupp. Stadgandet avser att ersätta sådana expropriationsändamål som renskötsel och yrkesfiske, för vilka det f.n. finns särskild expropriationsmöjlighet.

Jag anser i likhet med utredningen att det inte finns behov av att, som f.n. sker i 112 § ExL beträffande expropriation för yrkesfiskets behov, i den nya lagen särskilt ange vilka subjekt som skall kunna beviljas expropriationstillstånd. I 12 § av förevarande kap. ges en allmän regel om prövningen av expropriationssökandens kvalifikationer. Den inskränkning i expropriationsbefogenheten som i övrigt gäller enligt 112 § ExL, nämligen att expropriationen i princip får avse endast förvärv av nyttjanderätt under en tid av högst 25 år, bör inte heller få motsvarighet i den nya lagen. Det bör vara en allmän regel att starkare rätt inte upplåts genom expropriation än behovet föranleder. Det får ankomma på Kungl. Maj:t att i rättstillämpningen bestämma expropriationens omfattning i nu angivet hänseende för olika typfall.

I andra stycket av förevarande paragraf anges att rätten till expropriation för näringsverksamhet inte gäller sådant ianspråktagande av mark för gruvdrift varom bestämmelser finns i annan lag. Genom utformningen av bestämmelsen hindrar denna inte expropriation av sådan mark på fastlandet som behövs för gruvdrift på kontinentalsockeln, se betänkandet (SOU 1970:45) Gruvrättslig speciallagstiftning s. 71.

5 §

I paragrafen ges regler om rätt till expropriation för skydds- och säkerhetsområden m.m. Den har närmare motiverats i avsnittet 8.2.6. Paragrafen har motsvarigheter i 1 § första stycket 5 och 18 ExL.

Som angetts i den allmänna motiveringen avses med skyddsområde mark intill sådan anläggning som själv kräver skydd, t.ex. en sjö som levererar vatten till ett vattenverk och därför måste skyddas mot föroreningar. Med säkerhetsområde avses område kring anläggning som kan medföra fara, t.ex. atomkraftanläggning.

Enligt paragrafen får expropriation ske för att upprätta skydds- eller säkerhetsområde eller bereda utrymme för särskild anordning. Härför krävs dock att området eller anordningen behövs till skydd mot allmänfarlig eller annars från allmän synpunkt menlig naturhändelse, mot vatten- eller luftförorening eller mot menlig inverkan i övrigt från industri eller annan anläggning. Bestämmelserna är avsedda att medge också att utrymme tas i anspråk för skadeförebyggande åtgärder utan att äganderätten till marken exproprieras.

6 §

Denna paragraf innehåller bestämmelser om expropriation för försvarsändamål. Förslaget har närmare motiverats i avsnittet 8.2.7 i den allmänna motiveringen. Paragrafen har motsvarighet i 1 § första stycket 1 ExL. Enligt paragrafen medges expropriation inte bara för att tillgodose det militära försvarets behov av mark utan även till förmån för totalförsvaret i övrigt. Hit räknas bl.a. civiltförsvaret, det ekonomiska försvaret och det psykologiska försvaret. Också beträffande åtskilliga andra former av samhällelig verksamhet som är av militär betydelse kan paragrafen bli tillämplig. Till totalförsvaret hör vidare de frivilliga försvarsorganisationerna.

För rätt till expropriation för annat ändamål än det militära försvaret krävs att ändamålet är av särskild betydelse för totalförsvaret. Bestämmelsen innebär att sökanden skall visa att det är betydelsefullt att det föreliggande behovet tillgodoses på det begärda sättet. Att i lagen närmare ange omfattningen av den utredning som behövs i det enskilda fallet torde inte vara möjligt.

7 §

Paragrafen innehåller regler om expropriation av vanvårdad egendom. Den har närmare motiverats i avsnittet 8.2.8. Paragrafen har motsvarigheter i 1 § första stycket 9, 10 och 19 ExL och i lagen om tvångsinlösen av vanhävdad jordbruksegendom.

Bestämmelsen medger expropriation för att försätta eller hålla fastighet i tillfredsställande skick, när grov vanvård föreligger eller kan befaras uppkomma. Enligt utredningens förslag får under motsvarande

förutsättning expropriation ske för att bringa fast egendom i hävd. Ordet 'hävd' ger emellertid mindre god ledning för tillämpningen i andra fall än när fråga är om jordbruksfastigheter. Bestämmelsen i departementsförslaget har utformats med ledning av 1 § första stycket punkt 19 ExL. Någon saklig ändring i förhållande till utredningsförslaget är inte avsedd.

I likhet med utredningen anser jag inte att — som f.n. sker i 106 § ExL i fråga om expropriation av ödelagd skogsmark — i lagen behöver särskilt anges vilka subjekt som skall kunna beviljas expropriationstillstånd. En allmän bestämmelse om prövningen av expropriationssökandens kvalifikationer finns i 12 § av detta kap. Med hänsyn till de stora krav som i förevarande fall måste ställas på den exproprierande, när det gäller att bringa eller hålla egendomen i tillfredsställande skick, torde det dock sällan bli aktuellt att vid tillämpningen av de nya reglerna medge expropriationsrätt för annan än den som företräder ett allmänt intresse.

I gällande ExL innehåller 114 § vissa bestämmelser om den utredning som skall förebringas i ansökan om expropriation av vanvårdad bostadsfastighet. I likhet med utredningen anser jag att bestämmelser av denna typ inte bör föras in i den nya expropriationslagen. Någon motsvarighet till 114 § ExL upptas sålunda inte i förslaget. Till frågan om ansökningens innehåll återkommer jag i specialmotiveringen till 3 kap. 2 §.

I 107 § ExL finns med avseende på expropriation av ödelagd skogsmark föreskrift om att fastighetsägaren skall beredas tillfälle att själv ombesörja återväxt, om han erbjuder sig att göra det. Någon motsvarighet till denna bestämmelse tas inte upp i förslaget. Vilken betydelse ett sådant erbjudande skall tilläggas får bedömas med ledning av de allmänna principer för tillståndsprövningen som jag har förordat i avsnittet 8.2.12 och vad jag i avsnittet 8.2.8 anfört om sambandet med ingripanden enligt skogsvårdslagstiftningen.

Enligt 107 § ExL skall också, om rätt att exproprieras ödelagd skogsmark medges annan än kronan, Kungl. Maj:t bestämma viss tid inom vilken nye ägaren skall sörja för återväxten. Motsvarande bestämmelse kan Kungl. Maj:t, om så anses behövt, meddela med stöd av 3 kap. 5 § i förslaget.

8 §

I denna paragraf behandlas frågan om rätt till expropriation för kulturella ändamål. Bestämmelsen överensstämmer i sak med 1 § första stycket 12 ExL.

9 §

I paragrafen ges regler om rätt till expropriation för naturvårds- och

fritidsändamål. Förslaget har närmare motiverats i avsnitt 8.2.10. Paragrafen har motsvarighet i 1 § första stycket 11 ExL.

Bestämmelsen medger till en början rätt till expropriation för att bevara område som nationalpark, naturreservat eller naturminne. Begreppen definieras närmare i naturvårdslagen.

I paragrafen medges också expropriation för att tillgodose väsentligt behov av mark eller anläggning för idrott eller friluftsliv. Härfor krävs dock att marken eller anläggningen är avsedd att hållas tillgänglig för allmänheten. Rätten till expropriation för nu avsedda ändamål kan utövas såväl inom som utanför naturreservat. I anledning av ett remissyttrande av fiskeristyrelsen vill jag framhålla, att begreppet friluftsliv omfattar också fritidsfisket.

I 108 § ExL finns bestämmelser om vilka subjekt som kan medges rätt till expropriation för naturvårdsändamål. Någon särskild motsvarighet till dessa anser jag inte behövlig i den nya lagen. Under 12 § av förevarande kap. föreslås allmänna regler om förutsättningarna för expropriation i detta hänseende. Det får anses ligga i sakens natur att rätt till expropriation för naturvårds- eller fritidsändamål bara i undantagsfall kan medges enskilda rättssubjekt.

10 §

Denna paragraf medger expropriation för diverse ändamål. Bestämmelserna har närmare motiverats i avsnittet 8.2.11. Den har motsvarigheter i 1 § första stycket 3, 4, 6 och 8 ExL.

Utöver de ändamål som angetts i 1-9 §§ medges i förevarande paragraf, att expropriation får ske för att tillgodose behov av utrymme för byggnad, lokal eller annan anläggning för verksamhet som är avsedd att drivas av staten, kommun, landstingskommun eller kommunalförbund eller som annars är av väsentlig betydelse för riket eller orten eller för viss befolkningsgrupp.

Beträffande tillämpningsområdet för den föreslagna bestämmelsen vill jag, utöver vad som framgår av avsnittet 8.2.11, anföra ytterligare några synpunkter. Med stöd av bestämmelsen bör det vara möjligt att expropriera utrymme för enskilda undervisningsanstalter och sjukhus, om bara den tillämnade verksamheten bedöms få den allmänna betydelse som förutsätts i lagrummet. För att en verksamhet skall anses vara av väsentlig betydelse för orten bör ej krävas att den är en angelägenhet för befolkningen i dess helhet. Det bör vara tillräckligt att den är av betydelse för en väsentlig del av ortens befolkning. I fråga om samlingslokaler och liknande utrymmen kan därför expropriation enligt den föreslagna bestämmelsen ske i samma utsträckning som f.n. Expropriation enligt den föreslagna regeln bör även kunna ske inte bara för att skaffa utrymme för lokaler för verksamheten i fråga utan också

för att förvärva utrymmen för personalbostäder och andra anläggningar som behövs för att verksamheten skall kunna drivas på lämpligt sätt.

Expropriationsrätt enligt 1 § första stycket 4 ExL får anses tillkomma också församling och kyrklig samfällighet. Det behov av att expropriera som sådan menighet kan ha får anses tillräckligt tillgodosett inom ramen för den allmänna bestämmelsen i förevarande paragraf om expropriationsrätt för verksamhet som är av väsentlig betydelse för orten.

Vissa särskilda bestämmelser om expropriation av mark för samlingslokaler finns i 102-105 §§ ExL. I likhet med utredningen anser jag inte att några motsvarigheter till dem bör införas i lagtexten i anslutning till den här föreslagna regeln. Bestämmelserna anger bl.a. åt vilka subjekt expropriationsrätt kan beviljas och vissa särskilda förutsättningar som i övrigt gäller för erhållande av expropriationstillstånd. I dessa frågor blir de allmänna bestämmelser som jag föreslår under 12 § i förevarande kap. tillämpliga. Vidare föreskrivs vissa särskilda förutsättningar för återlösningsrätt. Som jag har förordat i avsnittet 8.3.2 bör detta institut inte tas med i den nya expropriationslagen. Vad angår den i 104 § intagna särskilda föreskriften om att den som sökt expropriationsrätt till mark för en på ofri grund uppförd samlingslokal äger rätt till anstånd med avflyttning under den tid som åtgår för att pröva expropriationsansökningen har en mera generell bestämmelse om sådant anstånd tagits upp i 3 kap. 3 § i departementsförslaget.

11 §

Paragrafen motsvarar 1 § tredje stycket ExL och innehåller bestämmelser om värdestegringsexpropriation.

Ifrågavarande expropriationsgrund kom till genom 1971 års ändringar i ExL och överensstämmer med utredningens förslag. Bestämmelsen har i departementsförslaget inte undergått annan saklig ändring i förhållande till gällande rätt än att expropriation skall kunna ske också efter åtgärder som vidtas genom landstingskommuns eller kommunalförbunds försorg. Ändringen är en följd av att expropriationsbefogenheten i 1 § i förevarande kap. av förslaget har vidgats. Expropriationsrätten för landstingskommun och kommunalförbund är dock enligt förslaget inte begränsad till fall, när den åtgärd som i första hand kan leda till expropriation avser tätbebyggelse.

12 §

I paragrafen behandlas vissa allmänna avvägningsfrågor som uppkommer vid prövning av expropriationsansökningar. Bestämmelserna har motiverats närmare i avsnittet 8.2.12.

I första stycket av paragrafen föreskrivs till en början, att expropriationstillstånd inte skall meddelas, om ändamålet lämpligen bör till-

godoses på annat sätt. Vidare anges, att expropriationstillstånd inte heller skall meddelas, om olägenheterna av expropriationen från allmän och enskild synpunkt överväger de fördelar som kan vinnas genom den.

Enligt andra stycket av paragrafen får, om inte annat framgår av bestämmelserna i förevarande kap., expropriation ske till förmån för staten eller kommun eller annan som på betryggande sätt kan svara för att den exproprierade egendomen används för avsett ändamål.

I detta sammanhang vill jag ta upp frågan om kommunal vetorätt mot expropriation. Bestämmelser om sådan vetorätt finns f.n. i 1902 års ellag och i ExL. Enligt 1 § andra stycket 1902 års ellag är menighet inte skyldig att, såvitt gäller elektrisk anläggning eller ledning, utan synnerliga skäl avstå eller upplåta gata, torg, allmän plats eller vattendrag inom område för vilket finns stadsplan eller byggnadsplan eller inom fastställt hamnområde. I stort sett detsamma gäller enligt 98 § första stycket ExL beträffande expropriation för linbana. Vektorätten enligt detta lagrum är emellertid absolut. Slutligen finns i 90 § ExL bestämmelser om en viss vetorätt beträffande expropriation för elektrisk svagströmsledning.

Enligt expropriationsutredningen finns det goda skäl att behålla och, åtminstone i vissa hänseenden, ytterligare befästa principen om kommunalt medinflytande på expropriationsfrågor som rör områden avsedda för trafikändamål och andra allmänna ändamål som inte avser bebyggelse. Det finns därvid enligt utredningens uppfattning inte anledning att som i gällande rätt begränsa detta inflytande till att avse endast sådan mark som redan är i kommunal ägo. Vidare anser utredningen det obefogat att begränsa inflytandet till fall som avser förläggningen av elektriska anläggningar och ledningar samt linbanor. Enligt utredningens mening bör den kommunala vektorätten i princip utsträckas till att avse all expropriation av mark som i generalplan, stadsplan eller byggnadsplan avsetts till gata, väg eller annan allmän plats eller till hamn- eller vattenområde. Undantag från vektorätten bör dock medges om det föreligger synnerliga skäl. En bestämmelse om kommunal vetorätt i överensstämmelse med det anförda har tagits in i 3 kap. 4 § i utredningens lagförslag.

Vad utredningen sålunda föreslagit har i allmänhet godtagits under remissbehandlingen. Att förslaget är välmotiverat understryks särskilt av länsstyrelsen i Jönköpings län och Svenska kommunförbundet. Svenska kraftverksföreningen anför emellertid att utvecklingen tidigare har gått mot en inskränkning av den kommunala vektorätten och att det är olämpligt att nu utsträcka vektorätten på det sätt som utredningen har föreslagit. Kommerskollegium anser att undantag från vektorätten bör kunna göras i större utsträckning än som följer av utredningens förslag. Under alla förhållanden, framhåller kollegiet, bör i lagtexten som bedömningsgrund även anges huruvida det intrång som skulle förorsakas

av expropriation är att anse som ringa i jämförelse med nyttan därav.

Som jag har anfört i avsnittet 8.2.12 i den allmänna motiveringen bör markkommunen alltid ges tillfälle att yttra sig i expropriationsärendet och kommunens åsikt bör frångås endast om mycket starka skäl talar därför. Kommunens medinflytande bör sålunda inte vara begränsat till fall då expropriationen berör område som i fastställd plan avsetts för trafikändamål eller liknande. En särskild bestämmelse av det innehåll som utredningen har föreslagit skulle kunna leda till felaktiga motsatslut. Jag har därför inte tagit upp någon motsvarighet till den av utredningen föreslagna bestämmelsen om kommunal vetorätt mot expropriation.

3 kap. Tillstånd till expropriation m.m.

I kapitlet upptas bestämmelser om bl.a. tillståndsmyndigheten, expropriationsansökningen och tillståndsbeslutets innehåll. I huvudsak motsvarar kapitlet 3 kap. i utredningens förslag.

1 §

Paragrafen innehåller bestämmelser om vem som prövar fråga om expropriationstillstånd. Bestämmelserna har behandlats i avsnittet 8.3.1 i den allmänna motiveringen. I ExL finns motsvarande föreskrift i inledningen till 1 § första stycket.

I första stycket av förevarande paragraf har tagits upp huvudregeln att tillståndsärenden avgörs av Kungl. Maj:t. Den bestämmelse om delegation som jag tidigare har förordat har tagits in i paragrafens andra stycke.

Bland de fall då Kungl. Maj:t skall få överlämna beslutanderätten i expropriationsärende till annan myndighet har tagits upp det fallet att ansökningen inte har bestritts. Ansökan torde få anses bestridd när sakägare på saklig grund motsätter sig att expropriation sker. Däremot torde man få bortse från sådana bestridanden som hänför sig till att sökanden och sakägaren har skilda uppfattningar om värdet av egendom som avses med ansökningen.

Om kommun eller myndighet som hörts i tillståndsärendet har bestritt bifall till expropriationsansökningen, bör detta fall behandlas på samma sätt som när ansökningen bestrids av sakägare. I båda fallen bör sålunda ärendet alltid prövas av Kungl. Maj:t, om det inte är av mindre vikt.

F.n. ges ansökningar om expropriationstillstånd in till Kungl. Maj:t. Ansökningarna remitteras därefter regelmässigt till länsstyrelsen, som hör berörda sakägare och verkställer viss utredning i övrigt. Vissa praktiska skäl talar onekligen för att i fortsättningen låta ansökningarna från början ges in till länsstyrelsen. I så fall skulle länsstyrelsen genast

kunna göra den utredning som behövs och därefter antingen själv avgöra ärendet eller överlämna det till Kungl. Maj:t, om ansökningen bestrids och ärendet inte anses vara av mindre vikt. Enligt min mening är emellertid prövningen av ärendets vikt så betydelsefull att den i vart fall tills erfarenheter har vunnits av den nya lagstiftningen bör göras av Kungl. Maj:t. Det är också angeläget att praxis i denna fråga blir enhetlig.

Med hänsyn till det sagda anser jag att man t.v. bör ha den ordningen att ansökningar om expropriation ges in till Kungl. Maj:t. På grundval av ansökningshandlingen avgörs om ärendet skall anses vara av mindre vikt och på grund därav kunna överlämnas till länsstyrelsen för prövning. Har ärendet samband med koncessionsfråga som skall avgöras av Kungl. Maj:t, bör beslutanderätten inte delegeras. Ärendet sänds därefter till länsstyrelsen, som liksom f.n. lämnar berörda sakägare tillfälle att yttra sig och verkställer annan utredning som behövs. Har Kungl. Maj:t överlämnat åt länsstyrelsen att pröva ärendet därför att det är av mindre vikt, skall det därefter avgöras av länsstyrelsen. Detsamma gäller beträffande annat ärende, om ansökningen har lämnats obestridd av sakägare och bifall inte heller har bestritts av kommun eller myndighet som hörts i ärendet. I annat fall skall ärendet återsändas till Kungl. Maj:t. I samband med återsändandet bör länsstyrelsen liksom f.n. avge eget yttrande.

Motsvarande ordning bör tillämpas, om ärendet är sådant att det kan bli fråga om att låta beslutanderätten ankomma på annan myndighet, t.ex. kommerskollegium. Även i detta fall bör alltså ansökningshandlingen ges in till Kungl. Maj:t. Självfallet bör det inte föreligga hinder att ansöka om koncession och expropriation genom samma handling och ge in ett exemplar av handlingen till underordnad koncessionsmyndighet och ett exemplar till Kungl. Maj:t.

Jag ämnar föreslå Kungl. Maj:t att i tillämpningskungörelse till expropriationslagen ta in bestämmelser om handläggningen av tillståndsärenden i enlighet med vad jag nu har anfört.

Som nämnts har expropriationsutredningen föreslagit att tillstånd till expropriation i vissa specialfall skall kunna meddelas av domstol. På skäl som redovisats i avsnittet 4.1.3 har förslaget avvisats i promemorian. Jag delar på denna punkt promemorians bedömning, såvitt gäller den nya expropriationslagen. Svenska kraftverksföreningen har emellertid anfört, att proformaexpropriation i många fall har underlättat möjligheten för ledningsägare att få rätt till mark för ledningar. Som jag senare skall utveckla närmare bör i 1902 års ellag t.v. stå kvar en nu gällande bestämmelse om att Kungl. Maj:ts tillstånd i vissa fall inte krävs för expropriation för starkströmsledning. Till denna lag bör överföras den nuvarande bestämmelsen i ExL om domstolsprövning vid proforma-

expropriation för elektrisk svagströmsledning.

2 §

I förevarande paragraf har tagits upp bestämmelser om vad ansökan om expropriationstillstånd skall innehålla. Gällande föreskrifter, i ämnet finns i 4 § första och andra styckena ExL samt i åtskilliga av de särskilda bestämmelser om expropriation för olika ändamål som finns upptagna under 76-115 §§ ExL.

Som framhållits av utredningen kan bestämmelserna om expropriationsansökningens innehåll inte göras alltför detaljerade med hänsyn till den mängd olika ärenden som de skall vara tillämpliga på. Som minimikrav har dock i samtliga fall ansetts böra gälla att sökanden anger sitt yrkande och de omständigheter som det grundas på, den eller de fastigheter som berörs av expropriationen samt namn och adress på samtliga sakägare som han känner till. Vidare har ansetts att ansökningen alltid skall vara skriftlig. I övrigt har föreskrivits att till ansökningshandlingen skall fogas den utredning som kan anses behövlig i varje särskilt fall. Liksom f.n. torde det i regel vara behövligt att sökanden ger in karta med beskrivning över den eller de berörda fastigheterna. Närmare föreskrifter om den utredning som skall ges in kan i mån av behov meddelas i tillämpningskungörelse.

F.n. föreskrivs i 4 § tredje stycket ExL att fastighetens ägare och innehavare samt annan, som kan lida men av expropriationen, skall beredas tillfälle att yttra sig över om det är förenat med särskild olägenhet att den avsedda marken avstås eller upplåts, om annan lämplig mark kan tas in anspråk med mindre olägenhet samt om det annars finns något att erinra i anledning av ansökningen. Utredningen har under 3 kap. 3 § föreslagit att en motsvarande bestämmelse tas in i den nya lagen. Därvid bör enligt utredningen tilläggas att även vederbörande statliga och kommunala myndigheter skall beredas tillfälle att yttra sig.

För min del vill jag erinra om att det i förvaltningsärenden är en hävdvunnen princip att alla berörda parter skall beredas tillfälle att yttra sig innan ärendet avgörs. Principen har uttryckligen lagfästs i 15 § förvaltningslagen (1971:290). Denna bestämmelse är direkt tillämplig när länsstyrelsen eller annan underordnad myndighet avgör expropriationsärende. Däremot gäller förvaltningslagen formellt inte handläggningen hos Kungl. Maj:t. Det är emellertid självklart att part som berörs av en expropriationsansökan skall beredas tillfälle att yttra sig även när Kungl. Maj:t handlägger ärendet.

Med hänsyn till det sagda har i lagförslaget inte tagits upp någon bestämmelse om att part skall beredas tillfälle att yttra sig över expropriationsansökningen. Inte heller har tagits upp någon bestämmelse om remiss till myndighet som ej är part. Det är självklart att remiss till sådan

myndighet, exempelvis planverket eller naturvårdsverket, ofta bör ske. Jag har emellertid inte ansett att frågan kräver någon lagreglering.

3 §

Enligt 104 § ExL gäller särskilda bestämmelser för det fall att den som ansöker om tillstånd till expropriation av mark för samlingslokal har nyttjanderätt till fastigheten och äger byggnad på denna. I sådana fall kan Kungl. Maj:t förordna, att sökanden inte får mot sitt bestridande förpliktas att avflytta tidigare än på den fardag som infaller näst efter det att ansökningen blivit prövad. Om ansökningen bifalls, har sökanden rätt att, utan hinder av vad som annars skulle gälla, kvarsitta i avvaktan på att expropriationen fullbordas eller, om expropriationsrätten upphör eller förverkas, till den fardag som infaller näst därefter (första stycket). Om sökanden på grund av dessa bestämmelser sitter kvar på fastigheten utöver den dag då nyttjanderätten annars skulle ha upphört, har jordägaren rätt till skälig ersättning som skall bestämmas av fastighetsdomstol, om överenskommelse inte kan träffas. Kommer expropriation inte till stånd och är enligt avtal eller bestämmelse i lag sökandens rätt att föra bort byggnaden eller annat som han påkostat begränsad till viss tid efter nyttjanderättens upphörande, skall tiden för bortförandet räknas från den dag då marken skall avträdas (andra stycket). I tredje stycket i paragrafen ges en särskild värderingsregel. Exproprieras det område som avses med ansökningen, skall hänsyn inte tas till förbättring som uppstått genom arbete eller kostnad som sökanden eller dennes företrädare i nyttjanderätten lagt ned på området utöver vad som ålegat honom eller uppenbarligen varit förutsatt.

Utredningen har i sitt lagförslag tagit upp bestämmelser motsvarande dem som återfinns i 104 § första och andra styckena ExL. Däremot föreslår utredningen inte någon motsvarighet till 104 § tredje stycket ExL. I förslaget har bestämmelserna gjorts generellt tillämpliga på alla typer av expropriation. Samtidigt har de utsträckts att gälla även servitutsrätt.

Svenska kommunförbundet uttalar i sitt remissyttrande över utredningens förslag tillfredsställelse med den föreslagna utvidgningen av bestämmelsernas tillämpningsområde men sätter i fråga om man inte kan och bör gå ett steg längre än utredningen föreslår. I vissa fall kan rättighetshavaren vara exempelvis en förening som fullgör ett ändamål av allmänt kommunalt intresse. Om det då blir aktuellt för kommunen att utnyttja sin expropriationsrätt för att säkerställa verksamhetens fortsatta bedrivande, bör enligt kommunförbundets mening avflyttningen kunna anstå till dess att klarhet vunnits om expropriationen. Att låta bestämmelserna omfatta också fall där expropriationssökanden och rättighetshavaren inte är identiska behöver enligt kommunförbundets mening inte

föranleda några betänkligheter ur rättssäkerhetssynpunkt med hänsyn till att rätten att sitta kvar enligt förslaget skall bero på Kungl. Maj:ts prövning i varje särskilt fall.

Enligt min mening får det betecknas som klart otillfredsställande att en fastighetsägare som utsätts för expropriationsanspråk från en nyttjanderättshavare skall kunna omöjliggöra eller åtminstone försvåra expropriationsändamålets genomförande genom att säga upp avtalet och därefter använda fastigheten på ett sätt som strider mot sökandens intresse, innan tillståndsfrågan blivit slutligt prövad eller expropriationen fullbordats. I åtskilliga fall kan det tänkas att rättighetshavaren dessutom har lagt ned betydande kostnader på fastigheten som går helt eller delvis till spillo, om han måste lämna den. Jag biträder därför utredningens förslag att i den nya expropriationslagen meddelas bestämmelser motsvarande dem som nu återfinns i 104 § första och andra styckena ExL och att bestämmelserna görs tillämpliga vid all slags expropriation och inte bara som nu vid expropriation av mark för samlingslokal.

Däremot ställer jag mig mera tveksam till utredningens förslag om att utvidga bestämmelserna till att avse också fall där sökanden har servitutsrätt till fastigheten. Utrymmet för att tillämpa bestämmelserna i sådana fall torde vara begränsat. Det kan emellertid förekomma tidsbestämda servitutsupplåtelser med eller utan förlängningsklausul (jfr 7 kap. 6 § JB) och vidare har den tjänande fastighetens ägare möjlighet att ensidigt häva servitutet i vissa fall (jfr 14 kap. 7-10 §§ JB). För dessa undantagsfall kan den föreslagna regleringen bli av betydelse. Bestämmelserna bör därför göras tillämpliga också då expropriationssökanden har servitutsrätt till fastigheten.

Jag kan inte ansluta mig till det under remissbehandlingen framställda förslaget att låta bestämmelserna bli tillämpliga också i fall då den expropriationssökande är en annan än rättighetshavaren. Jag vill inte bestrida att fall kan tänkas där den sålunda ifrågasatta ordningen skulle kunna vara till fördel men dels torde sådana fall vara mycket sällsynta, dels skulle bestämmelser i ämnet i betydande grad komplicera regleringen. Jag vill också peka på att expropriationssökanden i praktiken ofta lär kunna träda in i nyttjanderätten, varvid de tidigare föreslagna bestämmelserna blir tillämpliga.

I överensstämmelse med vad jag har anfört har i förevarande paragraf tagits upp bestämmelser om rätt för expropriationssökande som redan har nyttjande- eller servitutsrätt till expropriationsobjektet att stanna kvar på fastigheten utöver den dag då rättigheten till följd av uppsägning eller av annan anledning annars skulle upphöra. I första stycket första punkten föreskrivs att, om expropriationssökanden har nyttjanderätt till fastigheten och expropriationstillstånd beviljas, sökanden har rätt att, utan hinder av vad som annars skulle gälla, nyttja fastigheten i samma

omfattning som tidigare till dess att expropriationen är fullbordad eller till den fardag som inträffar närmast efter tre månader från det att expropriationsrätten förföll eller förverkades. Departementsförslaget skiljer sig från såväl gällande rätt som utredningens förslag genom att skyldigheten att lämna fastigheten, om expropriationsrätten förfaller eller förverkas sedan tillståndet beviljats, inte alltid inträder på närmast följande fardag. Jag har ansett det vara motiverat att flytta fram tidpunkten med hänsyn till att den närmast följande fardagen kan komma att inträffa kort efter det att expropriationsrätten förfaller, varvid rättighetshavaren får alltför kort rådrum att lämna fastigheten. I första stycket andra punkten har tagits in en bestämmelse om möjlighet för tillståndsmyndigheten att förordna att nyttjanderättshavaren får stanna kvar på fastigheten i avvaktan på att tillståndsfrågan slutligt avgjorts. Också här har tidpunkten för rättighetshavarens skyldighet att lämna fastigheten flyttats fram jämfört med vad som gäller nu och utredningen föreslagit. Enligt sista punkten i första stycket begränsas i förekommande fall rätten att sitta kvar till tre månader, när bestämmelse om fardag saknas för den nyttjanderätt som är i fråga.

Andra stycket i förevarande paragraf innehåller en bestämmelse om rätt för fastighetens ägare att få ersättning för att rättighetshavaren fortfar att nyttja fastigheten efter det att avtalet har upphört att gälla. Bestämmelsen stämmer i sak överens med 104 § andra stycket första punkten ExL.

Tredje stycket i förevarande paragraf har med endast redaktionella jämkningar förts över från 104 § andra stycket andra punkten ExL.

I fjärde stycket i paragrafen har i enlighet med vad som anförts förut tagits upp en bestämmelse av innehåll att första — tredje styckena äger motsvarande tillämpning på fall då expropriationssökande har servitutsrätt till fastigheten.

Vad som sägs i 104 § tredje stycket ExL om att hänsyn vid värderingen inte skall tas till förbättring som nyttjanderättshavaren åstadkommit torde i där avsedda fall följa av grunderna för 8 kap. 21 § JB. Någon uttrycklig bestämmelse i ämnet har inte ansetts behövlig.

4 §

Enligt 5 § första stycket ExL skall Kungl. Maj:t bestämma vilket område som expropriationen skall omfatta. Beslutet meddelas i princip i samband med tillståndet till expropriation.

Från den nämnda huvudregeln har gjorts vissa undantag. Sålunda föreskrivs i 77 § ExL att, om expropriation skall ske för allmän väg, Kungl. Maj:t kan underlåta att närmare bestämma expropriationsområdet och i stället ge den som skall utföra vägarbetet rätt att exproprierade den mark som behövs. För det fall att expropriation skall äga rum

för järnväg kan Kungl. Maj:t enligt 81 § tredje stycket ExL förordna att sökanden får ta i anspråk även mark som ligger utanför det bestämda området eller det bestämda avståndet från den renstakade linjen. Liknande förordnande kan enligt 87 § andra stycket ExL meddelas vid expropriation för farleder, oljeledningar och anläggningar för luftfart.

Jag finner det uppenbart att huvudprincipen även i fortsättningen bör vara att myndighet som meddelar tillstånd till expropriation anger vilket område som expropriationen skall omfatta. Vidare bör i tillståndsbeslutet anges med vilken rätt expropriationen skall ske. En föreskrift på dessa punkter har tagits in i första stycket av förevarande paragraf.

När det gäller expropriation av mark för olika kommunikationsanläggningar uppkommer emellertid vissa speciella problem. Det är därvid ofta fråga om att ta i anspråk betydande markområden, uppdelade på ett stort antal fastigheter. Intrånget på varje enskild fastighet blir inte sällan obetydligt. För den som skall bygga en väg eller järnväg eller dra fram en ledning kan det emellertid många gånger vara besvärligt att exakt ange vilka markområden som behöver tas i anspråk innan själva byggandet sätts i gång.

Även i andra fall än när det gäller kommunikationsanläggning kan det vara svårt för sökanden att till priset av en rimlig tidsinsats och måttliga kostnader exakt ange det område som behövs för expropriationsändamålets genomförande. Det kan i sådana fall knappast anses innebära några beaktansvärda risker att i någon mån göra avkall på principen att expropriationsområdet skall anges exakt.

Med hänsyn till det sagda har expropriationsutredningen föreslagit att tillståndsmyndigheten i skälig omfattning skall kunna medge expropriation av mark i huvudsaklig överensstämmelse med vad som angetts på karta eller på marken. En förutsättning för ett sådant medgivande bör enligt utredningen vara att det föreligger särskilda svårigheter för sökanden att i detalj ange vilket område som behöver tas i anspråk, innan han börjat utföra de åtgärder för vilka expropriation söks.

Vad utredningen sålunda föreslagit har godtagits vid remissbehandlingen, och även jag finner förslaget lämpligt. En bestämmelse i enlighet med förslaget har tagits upp som ett andra stycke i förevarande paragraf. I bestämmelsen ges tillståndsmyndigheten möjlighet att meddela expropriation i huvudsaklig överensstämmelse med vad som angetts på karta eller på marken eller på annat sätt.

Det ligger i sakens natur att tillståndsmyndigheten bör vara mycket restriktiv vid tillämpningen av den nu berörda bestämmelsen. Hur stränga krav som bör ställas på sökanden, när det gäller att exakt ange vilket område som behöver tas i anspråk, blir naturligtvis beroende av förhållandena i det särskilda fallet. Sålunda måste betydligt större krav ställas på precision och exakthet, om exempelvis en väg, ledning eller

järnväg skall dras fram genom ett tätare befolkat område än om den dras fram genom en ödebygd.

När expropriationsområdet har lämnats i viss mån obestämt enligt vad jag nu har föreslagit, får det ankomma på domstolen att tolka expropriationstillståndet vid bestämmande av den egendom som skall tas i anspråk av den exproprierande. Sådan tolkning torde regelmässigt behöva göras i samband med att beslut om förhandstillträde meddelas. Tvistar parterna om expropriationsrättens omfattning och ger i undantagsfall inte utformningen av expropriationstillståndet tillräcklig ledning, bör det dock inte tillkomma domstolen att pröva frågan om vad expropriationen skall omfatta. I stället bör det ankomma på tillståndsmyndigheten att efter ansökan av den exproprierande i särskilt beslut bestämma expropriationsområdets omfattning. Någon uttrycklig bestämmelse härom synes inte vara behövlig. Skulle något sådant beslut inte ges under målets handläggning, återstår inget annat för domstolen än att lämna den exproprierandes talan utan bifall i den del den har bestritts. Den exproprierande får därefter begära kompletterande expropriationstillstånd hos tillståndsmyndigheten.

5 §

I denna paragraf ges tillståndsmyndigheten rätt att meddela sådana särskilda föreskrifter som behövs för att trygga att den exproprierade egendomen används för det avsedda ändamålet. Vidare innehåller paragrafen en bestämmelse om att länsstyrelsen skall kontrollera efterlevnaden av föreskrifterna. Paragrafen överensstämmer i sak med nuvarande 5 § tredje stycket ExL. Bestämmelserna har berörts i avsnittet 8.3.2 i den allmänna motiveringen.

6 §

Paragrafen innehåller bestämmelser om tid för väckande av talan vid domstol, förlängning av expropriationstillstånd m.m. Bestämmelserna, som delvis motsvarar 5 § fjärde stycket ExL, har behandlats i avsnittet 8.3.3 i den allmänna motiveringen.

Enligt fjärde stycket i förevarande paragraf skall det i vissa fall krävas särskilda skäl för att nytt expropriationstillstånd skall beviljas. Särskilda skäl har ansetts böra krävas inte bara när expropriationstillståndet har förfallit enligt paragrafens tredje stycke utan också när tillståndet har förfallit på grund av att den exproprierande har återkallat sin talan vid domstolen och målet i den delen har avskrivits (se avsnittet 8.5.4).

Som jag anført under 8.3.3 bör frågor om förlängning av expropriationstillstånd och om nytt tillstånd beträffande samma egendom alltid avgöras av Kungl. Maj:t.

7 §

Paragrafen överensstämmer i sak med nuvarande 6 § ExL med den ändringen att, om expropriationstillstånd har meddelats av annan myndighet än Kungl. Maj:t, det ankommer på den myndigheten att pröva om expropriationsrätt skall få övergå från innehavaren till annan.

8 §

Paragrafen, som behandlar frågan om utvidgning av expropriation, överensstämmer i sak med nuvarande 12 § ExL i den lydelse som paragrafen fått genom 1971 års reform.

9 §

Paragrafen innehåller en bestämmelse om att underordnad förvaltningsmyndighets beslut i fråga som avses i 3 kap. överklagas hos Kungl. Maj:t i statsrådet genom besvär.

Det följer av allmänna regler att statlig myndighet som är sökande i expropriationsärende har rätt att föra talan mot beslut som meddelats efter delegation och som går myndigheten emot. Det torde inte finnas skäl att i övrigt tillägga myndighet talerätt. Som jag har anfört i specialmotiveringen till 1 § i förevarande kap. bör emellertid expropriationsärende som inte är av mindre vikt alltid avgöras av Kungl. Maj:t, om myndighet som hörts i ärendet har motsatt sig bifall till expropriationsansökningen.

4 kap. Expropriationsersättning

Till detta kapitel har sammanförts ersättningsbestämmelserna i 7, 8, 10, 11, 33, 111 a och 115 §§ ExL, vilka erhöll gällande lydelse år 1971 (SFS 1971:915). I sak har inte vidtagits någon annan väsentlig ändring än att den presumtionsregel som nu finns i 111 a § ExL skall tillämpas oavsett för vilket ändamål expropriationen sker och vem som exproprierar, och därvid också vid expropriation av särskild rätt till fastighet.

1 §

Paragrafen överensstämmer i sak med 7 § ExL.

Av 1 kap. 2 § andra stycket i förslaget följer, att bestämmelserna i paragrafen har tillämpning också på värderingen av särskild rätt till fastighet, när sådan exproprieras. I förevarande sammanhang följer härav också att när i första stycket tredje punkten talas om skada som i övrigt uppkommer för ägaren genom expropriationen, detta får motsvarande tillämpning på innehavare av särskild rätt som avstås på grund av expropriation. Motsvarande gäller nu enligt 11 § ExL.

2 §

Första stycket av denna paragraf överensstämmer i sak med 8 § ExL.

Enligt 115 § ExL skall, om mark exproprieras enligt 1 § tredje stycket ExL som behandlar värdestegringsexpropriation, 8 § ExL tillämpas på värdestegring som beror av den åtgärd som utgör grund för expropriationen. Kan åtgärden föranleda expropriation enligt 1 § första stycket 16 ExL, dvs. för tätbebyggelse, föreskrivs att presumptionsregeln i 111 a § ExL skall äga motsvarande tillämpning. Någon motsvarighet till sistnämnda regel behövs inte nu, eftersom presumptionsregeln skall tillämpas oavsett expropriationsändamålet. Däremot krävs en särskild bestämmelse om tillämpning av första stycket av förevarande paragraf vid värdestegringsexpropriation enligt 2 kap. 11 §. Därför föreskrivs i andra stycket av förevarande paragraf att, om fastighet exproprieras enligt 2 kap. 11 §, första stycket skall tillämpas på värdestegring som beror på den åtgärd som utgör grund för expropriationen. På grund av bestämmelsen i 1 kap. 2 § andra stycket gäller motsvarande, om särskild rätt till fastighet exproprieras enligt 2 kap. 11 §.

3 §

Denna paragraf innehåller presumptionsregeln. Den utvidgning av regelns tillämpningsområde som följer av första stycket har utförligt motiverats i avsnittet 8.4 i den allmänna motiveringen.

Tredje punkten i första stycket innehåller en bestämmelse om värderingen med hänsyn till fastighetens skick. I fråga om den tidpunkt som därvid är avgörande har äganderättsövergången vid kvalificerat förhandstillträde jämförts med faktiskt besittningstagande.

Andra-fjärde styckena i paragrafen är i sak oförändrade i förhållande till 111 a § ExL.

4 §

Paragrafen innehåller bestämmelser om värdetidpunkten vid förhandstillträde. Bestämmelserna utgör undantag från en underförstådd huvudregel, att värderingen skall hänföras till förhållandena vid den tidpunkt då expropriationsmålet slutligt avgörs. Frågan om värdetidpunkten vid expropriation behandlades i 1971 års lagstiftningsärende (prop. 1971:122 s. 174-177). Enligt 33 § ExL som då fick sin nuvarande lydelse skall, om den exproprierande har tagit fastigheten i besittning, vid bestämmande av expropriationsersättningen hänsyn inte tas till sådan ändring i fastighetens värde som uppkommer efter tillträdet. Har höjning i allmänna prisläget skett efter tillträdet, skall ersättningen jämkas med hänsyn därtill. Bestämmelserna i 33 § ExL har förts över till förevarande paragraf.

Om förhandstillträde har ägt rum endast beträffande en del av den egendom som skall exproprieras, kan man rimligen inte som regel använda sig av två skilda värdetidpunkter, tillträdesdagen och den tidpunkt då ersättningsfrågan avgörs. Man skulle i så fall tvingas att dela upp expropriationsersättningen på de olika delarna av fastigheten och i fråga om fastighetens marknadsvärde förebringa utredning om fastighetspriserna vid två skilda tidpunkter. I stället bör gälla att, även om fastigheten har tillträtts endast delvis, tillträdesdagen får utgöra värdetidpunkt för fastigheten i dess helhet. För undanröjande av tvekan har en bestämmelse härom tagits upp i paragrafen. Motsvarande reglering föreslås i fråga om ränteberäkningen i 6 kap. 16 § första stycket. Givetvis måste man dock — om inte annat följer av 5 § i förevarande kap. — vid värderingen ta hänsyn till substansändringar som efter tillträdesdagen inträffar i fråga om annan del av fastigheten som skall exproprieras men som inte har tillträtts. Ett uttryckligt förbehåll härom har gjorts i paragrafen. Vidare har äganderättsövergång vid kvalificerat förhandstillträde jämförts med faktiskt besittningstagande.

Bestämmelserna i förevarande paragraf blir tillämpliga både när förhandstillträde har skett på grund av domstols förordnande och när tillträde har ägt rum enligt parternas överenskommelse. Har den exproprierande före eller under expropriationsmålet tillfälligt utfört arbeten på fastigheten utan att tillträde kan anses ha skett, dvs. är fastigheten i sin helhet fortfarande i ägarens besittning, blir däremot paragrafen givetvis inte tillämplig.

5 §

Första stycket överensstämmer i sak med 10 § ExL.

I 11 § ExL anges att vad som i 7-10 §§ ExL föreskrivs om fastighet skall äga motsvarande tillämpning beträffande särskild rätt till fastighet, som avstås på grund av expropriation. Denna bestämmelse blir nu obehövlig, eftersom redan i 1 kap. 2 § andra stycket utsägs, att bestämmelserna om expropriation av fastighet i tillämpliga delar gäller även när särskild rätt till fastighet exproprieras, om inte annat anges. I 11 § ExL har emellertid också på initiativ av lagrådet (prop. 1971:122 s. 254 f) tillagts en bestämmelse att 10 § ExL vid expropriation av särskild rätt skall, i fall då åtgärd vidtagits av fastighetens ägare i avsikt som anges i paragrafen, tillämpas så att den exproprierande erhåller gottgörelse genom minskning av ägaren tillkommande ersättning. Denna bestämmelse har överförts till andra stycket av förevarande paragraf.

5 kap. Rättegången i expropriationsmål m.m.

I detta kapitel har tagits upp bestämmelser om domstolarnas hand-

läggning av expropriationsmål. Kapitlet innehåller också bestämmelser om bl.a. förhandstillträde. Kapitlet svarar mot 5 kap. i justitiedepartementets promemorieförslag.

1 och 2 §§

Bestämmelserna har f.n. sin motsvarighet i 14 och 20 §§ ExL. När det gäller expropriation av fastigheter, som är belägna inom olika fastighetsdomstolars områden och som lämpligen bör behandlas som en enhet vid bestämmandet av expropriationsersättningen, har öppnats möjligheter för Kungl. Maj:t att låta underordnad myndighet besluta vid vilken fastighetsdomstol frågan om expropriation skall tas upp.

3 §

I promemorian påpekas att det vid expropriation av en del av en fastighet kan inträffa att den del av fastigheten som ej tas i anspråk drabbas av olägenheter i form av t.ex. buller eller sprängningsskador genom arbeten på den anläggning för vilken expropriation sker. Sådana olägenheter under byggnadstiden torde inte vara att anse som expropriationsskada. Det kan emellertid många gånger, sägs det i promemorian, vara arbetsbesparande och även från andra synpunkter lämpligt att bl.a. yrkande om ersättning för sådana olägenheter prövas i samband med att expropriationsersättningen bestäms. Den möjlighet som vatten-domstol har enligt 11 kap. 22 § VL att i vattenmål pröva yrkanden som har samband med den ansökan eller talan som målet huvudsakligen gäller har visat sig ändamålsenlig. Med hänsyn till det sagda föreslås i promemorian att yrkande som har samband med expropriationen får prövas i expropriationsmålet, även om det rör rättsförhållande som inte skall prövas enligt expropriationslagen. En förutsättning bör emellertid vara att yrkandet lämpligen kan prövas i expropriationsmålet. Härvid bör beaktas bl.a. det intresse den exproprierande kan ha av att avgörandet av målet inte fördröjs.

Det nu berörda promemorieförslaget har allmänt godtagits vid remissbehandlingen, och även jag anser att det bör genomföras. I förevarande paragraf har därför tagits upp en bestämmelse om att yrkande som har samband med expropriationen får, om det är lämpligt, prövas i expropriationsmålet, även om yrkandet rör rättsförhållande som inte skall prövas enligt expropriationslagen.

Med stöd av ifrågakavande bestämmelse bör fastighetsdomstolen kunna ta upp även fråga som annars inte hör till fastighetsdomstols kompetensområde. Det är emellertid självklart att frågan skall ha sådant samband med expropriationen att det ter sig naturligt och ändamålsenligt att behandla den samtidigt med expropriationsfrågorna. Som framhålls i promemorian bör domstolen också beakta den exproprierandes intresse

av att avgörandet av expropriationsmålet inte fördröjs.

Att fråga som i och för sig faller under annan lagstiftning än expropriationslagen tas upp i expropriationsmålet bör inte innebära att expropriationslagens bestämmelser skall tillämpas på frågan. I stället bör de regler tillämpas som gäller på det ifrågavarande rättsområdet, bl.a. reglerna om rättegångskostnad.

4 §

Paragrafen innehåller bestämmelser om vem som har rätt att väcka talan i expropriationsmål. Frågan har behandlats i avsnittet 8.3.3 i den allmänna motiveringen. Bestämmelserna överensstämmer i sak med 21 § första stycket ExL.

5 §

I paragrafen har tagits upp föreskrifter om vad stämningsansökan skall innehålla. Uppräkningen har för tydlighetens skull gjorts uttömmande. Den motsvarar alltså delvis bestämmelserna i 42 kap. 2 § RB om vad som i allmänhet skall anges i stämningsansökan i tvistemål.

För det fall att den exproprierande väcker talan föreskrivs i paragrafens första stycke under punkterna 1 och 2 att stämningsansökningen skall innehålla uppgifter om de omständigheter som talan grundas på och det eller de yrkanden som framställs. Föreskrifterna motsvarar punkterna 1 och 2 i 42 kap. 2 § första stycket RB. I expropriationsmål torde den exproprierandes yrkande vanligen gå ut på att fastighetsägaren skall avstå viss egendom till den exproprierande. När område som skall exproprieras utgör del av fastighet, kan yrkandet inte anses tillfredsställande preciserat med mindre områdets storlek och läge noggrant angetts. Särskild föreskrift om att stämningsansökan skall innehålla uppgift i dessa hänseenden torde inte behövas. Någon motsvarighet till den bestämmelse i ämnet som nu finns i 21 § tredje stycket andra punkten ExL har därför inte tagits upp i förslaget.

En motsvarighet till den nuvarande bestämmelsen i 21 § andra stycket ExL om att kändan skall uppge namn och adress på samtliga för honom kända sakägare har tagits upp i punkten 3.

I 21 § tredje stycket första punkten ExL föreskrivs f.n. att den exproprierande skall uppge den ersättning han erbjuder. Regeln har under remissbehandlingen kritiserats av några instanser som företräder kommunala intressen. För min del finner jag emellertid uppenbart att regeln alltjämt bör gälla. En motsvarighet till den har tagits upp i fjärde punkten i första stycket av förevarande paragraf. Regeln bör tolkas så, att budet skall avse den totala ersättningen. Vid expropriation av hel fastighet skall budet sålunda omfatta inte bara löseskillingen utan också ersättning för fastighetsägarens personliga skada och eventuell ersättning till sakägare.

Det påpekas i promemorian att det i expropriationsmål är vanligt att den exproprierande erbjuder visst belopp i expropriationsersättning utan att närmare redovisa hur det beräknats. För den fortsatta handläggningen av målet torde det emellertid vara av stort värde, sägs det i promemorian, om sakägarna och domstolen på ett tidigt stadium får klart för sig den exproprierandes huvudsakliga inställning i värderingsfrågan. Sakägarna kan på så sätt lättare ta ställning till den erbjudna ersättningen och domstolen får ett bättre underlag för förberedelsen. Önskvärt är också att den utredning som den exproprierande anser behövlig görs före målets anhängiggörande. Med hänsyn till det sagda föreslås i promemorian att den nya expropriationslagen skall innehålla en uttrycklig föreskrift om att den exproprierande i stämmningsansökningen skall redogöra för de omständigheter varpå han grundar sitt erbjudande om ersättning och uppge de skriftliga bevis som han åberopar.

Vad som sålunda föreslagits har godtagits av flertalet remissinstanser, och även jag anser att förslaget är lämpligt. Skyldigheten för den exproprierande att uppge de omständigheter varpå erbjudandet om ersättning grundar sig har tagits upp i första stycket fjärde punkten i förevarande paragraf, medan skyldigheten att uppge skriftliga bevis har tagits upp som punkt 5.

Vid tillämpningen av nyssnämnda bestämmelser måste domstolen naturligtvis, som framhållits i promemorian och understrukits av Förningen Sveriges kommunala förvaltningsjurister, ta hänsyn till att den exproprierande kan ha svårt att redan innan målet inleds få fram erforderliga uppgifter. Vid värdering av en rörelseskada kan det exempelvis behövas utredning om tillgångar, omsättning etc. i rörelsen. Sådana uppgifter måste det åligga expropriaten att tillhandahålla. Om den exproprierande i stämmningsansökan upplyser att han inte har tillgång till utredning av detta slag och att det erbjudna beloppet grundar sig på skönsmässiga beräkningar, får han anses ha uppfyllt föreskriften. Även sådana upplysningar har sitt värde för den fortsatta handläggningen.

För en ändamålsenlig handläggning torde det ofta vara värdefullt att domstolen redan vid målets anhängiggörande får besked om när den exproprierande önskar tillträda egendomen. Handläggningen av målet kan på så sätt planeras tidsmässigt på ett bättre sätt än som nu många gånger är möjligt. Även för fastighetsägaren och andra sakägare, t.ex. hyresgäster, torde besked i detta hänseende vara till fördel. Har tillträde redan skett bör uppgift om dagen härför lämnas. Föreskrift att den exproprierande skall lämna besked om tillträde har tagits upp i första styckets sjätte punkt.

Som en sista punkt, såvitt gäller den exproprierandes skyldigheter, har tagits upp en motsvarighet till 42 kap. 2 § första stycket fjärde punkten RB.

Sakägare som väcker talan får enligt promemorian redan enligt nuvarande regler anses skyldig att i stämningsansökningen ange det ersättningsyrkande han framställer, de omständigheter varpå han grundar sitt yrkande och de skriftliga bevis som han åberopar. Å andra sidan, sägs det i promemorian, är det med hänsyn till rättegångskostnadsreglerna oftast lämpligt att den grundläggande utredningen utförs genom den exproprierandes försorg. Vidare bör sakägare inte kunna kringgå promemoriaförslagets regler om materiell processledning genom att redan före målets anhängiggörande verkställa vidlyftig utredning. Han riskerar i sådant fall att inte få ersättning för kostnaderna för utredningen. Enligt promemorian har sakägare därför anledning att på detta stadium visa återhållsamhet i utredningshänseende.

Vad som i denna del uttalas i promemorian har lämnats utan erinran av flertalet remissinstanser. Från några håll har dock kritiska synpunkter förts fram. Sålunda anser Stockholms tingsrätt att man inte behöver införa några begränsningar i sakägarnas skyldighet att ange den utredning som åberopas till stöd för yrkandet om expropriationsersättning. Farhågorna för att en sakägare genom att förebringa utredning till stöd för sitt yrkande skulle kringgå reglerna om materiell processledning och om kostnadsersättning är enligt tingsrättens mening överdrivna. Även Sveriges advokatsamfund anser att sakägarna bör ha rätt att göra all den utredning som behövs för bestämmande av ersättningsyrkandet.

Jag finner det till en början självklart att sakägare i stämningsansökningen skall ange sina yrkanden, dvs. bl.a. yrkandet om ersättning. I andra stycket av förevarande paragraf har därför gjorts en hänvisning till punkt 2 i första stycket. Vidare är det givetvis av värde för den fortsatta handläggningen, om sakägaren så långt möjligt anger de omständigheter varpå han grundar sina yrkanden och de skriftliga bevis som åberopas.

Emellertid kan det ibland, för att de sammanlagda kostnaderna skall nedbringas, vara lämpligare att den grundläggande utredningen utförs genom den exproprierandes försorg. Vidare medför reglerna om ersättning för rättegångskostnad att sakägaren har anledning till viss återhållsamhet, när det gäller att utföra utredningsarbete före målets anhängiggörande. Om det nämligen visar sig att viss utredning inte skäligen varit påkallad, kan domstolen med tillämpning av 18 kap. 8 § RB förordna att sakägaren inte skall få ersättning för utredningskostnaden.

Även om domstolen sålunda ibland kan få ställa lägre krav på sakägare än på den exproprierande, när det gäller skyldigheten att ange grunder och bevisning, bör parterna i princip vara likställda. I andra stycket av förevarande paragraf har därför gjorts en hänvisning till punkterna 1 och 5 i första stycket.

Vidare har, såvitt gäller sakägarens skyldigheter, hänvisats till

bestämmelserna om angivande av dels namn och adress på samtliga kända sakägare, dels de omständigheter som betingar domstolens behörighet.

6 §

Paragrafen innehåller bestämmelser om utfärdande av stämning m.m. Den motsvarar 22 § första och tredje styckena samt 23 § första stycket ExL.

När stämning utfärdas på den exproprierande, bör denne anmodas att lämna uppgifter i de avseenden som anges i 5 § första stycket 3-6. Föreskrift härom har tagits upp i andra stycket.

Bestämmelserna i 23 § första stycket ExL om sättet för kallelse på okända sakägare har ersatts med en bestämmelse om att kungörelse-delgivning skall äga rum. Härvid skall 17 § delgivningslagen (1970:428) gälla i tillämpliga delar.

Svea hovrätt har vid remissbehandlingen tagit upp frågan om och i vad mån domstolen bör vara verksam för att utröna vilka som är sakägare. Enligt min mening bör domstolen inte vara skyldig att företa någon undersökning på denna punkt. En undersökning av vilka som är sakägare kan ta lång tid i anspråk, särskilt när det gäller servitut som omfattar fastigheter inom ett större område. Skulle domstolen vara skyldig att göra en undersökning, t.ex. med hjälp av fastighetsböckerna, kan följden bli att den exproprierande och fastighetsägaren i vissa fall helt avstår från att själva utföra några omfattande sakägarutredningar. En annan sak är att, om domstolen får kännedom om en sakägare, det är självklart att han stäms eller kallas, även om ingen av parterna har lämnat uppgift om honom.

ExL tyngs av en mängd föreskrifter om anmälningar och under rättelser olika myndigheter emellan, som exempelvis bestämmelsen i 23 § andra stycket om underrättelse till inskrivningsmyndigheten när stämning utfärdas. Föreskrifter av detta slag torde lämpligen kunna meddelas av Kungl. Maj:t. Motsvarigheter till ExL:s bestämmelser om anmälan eller underrättelse mellan myndigheter saknas därför på något undantag när i förevarande förslag.

7 §

Paragrafen innehåller föreskrifter om skyldighet för fastighetsägaren att uppges för honom kända sakägare och om påföljd för underlåtenhet att lämna sådan uppgift. Motsvarande bestämmelser finns i 22 § andra stycket ExL.

8 §

Paragrafen innehåller en bestämmelse om förfarandet då sakägare blir

känd sedan stämning har utfärdats. Motsvarande regel finns nu i 22 § fjärde stycket ExL.

9 §

Paragrafen innehåller bestämmelser om företeende av gravationsbevis. Den motsvarar 26 § första stycket ExL med den ändringen att det helt lagts i domstolens hand att avgöra om gravationsbevis skall företes, när egendom som skall exproprieras är samfäld för två eller flera fastigheter med skilda ägare.

10 §

Paragrafen, som motsvarar 26 § andra stycket ExL, innehåller bestämmelser om upprättande av karta och utmärkande av gräns m.m., när expropriation innebär att fastighetsindelningen ändras eller att nyttjanderätt eller servitutsrätt bildas, upphävs eller begränsas.

11 §

Enligt 22 § första stycket ExL skall, om stämmingsansökan gjorts av den exproprierande, stämning utfärdas på fastighetsägaren. Huruvida denne har lagfart på fastigheten torde härvid sakna betydelse. Rätt svarande är därför den verkliga ägaren även om en tidigare ägare alltjämt har lagfart på fastigheten. I 25 § första stycket ExL föreskrivs att, om tvist råder om fastighet som skall exproprieras, den av de tvistande som innehar fastigheten är berättigad att med laga verkan tala och svara för den, till dess den lagligen vinnns från honom. Enligt 25 § andra stycket ExL får ny ägare ej rubba vare sig överenskommelse som förre ägaren ingått eller annan åtgärd som varit bindande för denne. Stämning eller kallelse på nye ägaren fordras inte, om förre ägaren varit stämd eller kallad eller ändå kommit tillstådes i målet.

I allmänhet torde ändringar i äganderättsförhållandena i god tid komma till den exproprierandes kännedom. Ibland kan emellertid äganderätten till en fastighet vara svår att fastställa. Detta kan leda till att avgörandena i expropriationsmålen avsevärt försenas.

Svårigheter att avgöra vem som är rätt svarande i mål som rör fast egendom möter också på andra rättsområden än expropriationslagstiftningens. I JB (18 kap. 9 §) har lagfarten tillagts legitimerande verkan. Det synes vara ändamålsenligt att låta samma princip gälla i expropriationsmål. Efter mönster av 18 kap. 9 § JB föreskrivs således i första stycket av förevarande paragraf att talan i expropriationsmål kan med laga verkan riktas mot den för vilken lagfart senast är beviljad eller sökt, även om denne före talans väckande överlätit fastigheten. Den till vilken fastigheten sålunda överlätits skall i målet ha samma ställning som om överlåtelsen skett under rättegången. Detta betyder att bl.a. bestäm-

melserna i 13 kap. 7 § RB om överlåtelse av tvisteföremål och reglerna i 14 kap. RB om intervenients deltagande i rättegång blir tillämpliga.

Som en kompletterande regel föreskrivs i första stycket sista punkten av förevarande paragraf att, om tvist angående äganderätten är antecknad i fastighetsboken, talan kan riktas mot den som innehar fastigheten med äganderättsanspråk.

I paragrafens andra stycke har tagits upp en motsvarighet till 25 § andra stycket första punkten ExL.

Enligt 13 kap. 7 § andra stycket RB får utbyte av part på svarandesidan ske endast om käranden samtycker till det. Jag finner inte skäl att, som Stockholms tingsrätt föreslagit, frångå denna regel för expropriationsmålens vidkommande. Det bör påpekas att, om käranden inte samtycker till bytet på svarandesidan, successorn kan inträda som intervenient i målet enligt 14 kap. 9 § RB.

12 §

Paragrafen innehåller bestämmelser om den materiella processledningen. Bestämmelserna har behandlats i avsnittet 8.5.2 i den allmänna motiveringen.

I enlighet med vad jag tidigare har anfört skall fastighetsdomstolen normalt vara skyldig att under förberedelsen meddela beslut om vilken utredning som enligt domstolens mening bör förebringas i målet, s.k. utredningsbeslut. Mot sådant beslut skall särskild talan inte kunna föras.

Till utredningsbeslutet är knutet en särskild bestämmelse som inskränker sakägares rätt till ersättning för utredningskostnad. Bestämmelsen, som har tagits in i 7 kap. 1 § andra stycket i lagförslaget, innebär att kostnaden för utredning som har förebringats i strid mot utredningsbeslut ersätts endast i den mån utredningen haft betydelse för utgången i målet.

Såväl bestämmelsen om utredningsbeslut som den särskilda regeln om inskränkning i rätten till ersättning gäller endast rättegången i första instans. Högre rätt är alltså inte bunden av fastighetsdomstolens utredningsbeslut på det sättet att utredning som förebringas i överrätten och som står i strid mot utredningsbeslutet måste ha haft betydelse för målets utgång för att kunna ersättas. Emellertid gäller i överrätten bl.a. den allmänna regeln i 18 kap. 8 § RB om att ersättning inte utgår för kostnad som inte skäligen varit påkallad för tillvaratagande av partens rätt. Det ligger i sakens natur att överrätten ofta måste göra den bedömningen att utredning som förebringats i strid mot fastighetsdomstolens utredningsbeslut inte skäligen har varit påkallad.

13 §

Paragrafen innehåller en bestämmelse om undersökning på platsen.

Frågan har behandlats i avsnittet 8.5.2 i den allmänna motiveringen.

14 §

Paragrafen överensstämmer i sak med nuvarande 26 § tredje stycket ExL.

15 §

Paragrafen innehåller regler om återkallelse av expropriationsanspråk m.m. Frågorna har behandlats i avsnittet 8.5.4 i den allmänna motive-
ringen. Nuvarande bestämmelser i ämnet finns i 61 och 63 §§ ExL.

Enligt 3 kap. 8 § första stycket i förslaget har fastighetsägaren vid delexpropriation rätt att begära utvidgning av expropriationen, om en återstående del av fastigheten lider synnerligt men genom expropria-
tionen eller genom användningen av den exproprierade delen. Återkallar den exproprierande sitt expropriationsanspråk beträffande en del av den egendom anspråket omfattar, bör fastighetsägaren ha samma rätt att begära utvidgning av expropriationen. Anspråket bör i sådant fall prövas utan hinder av återkallelsen. Särskild föreskrift härom har inte ansetts
behövlig.

Innehavare av begränsade sakrätter i en fastighet torde i allmänhet inte lida men av att en del av fastigheten exproprieras utan att de får full täckning genom expropriationsersättningen. De har i allt fall inte enligt ExL rätt att påkalla utvidgning av expropriationen. Det synes inte finnas anledning att bedöma frågan om återkallelse av en del av expropria-
tionsanspråket i fråga om fastigheten efter andra riktlinjer. Innehavare av begränsade sakrätter bör sålunda inte få motsätta sig sådan återkallelse. Av 1 kap. 2 § andra stycket följer däremot att vid partiell självständig expropriation av bestående särskild rätt till fastigheten rättighetshavaren har möjlighet att begära utvidgning av expropriationen. I sådant fall har vad som sagts om återkallelse av del av expropria-
tionsanspråk i fråga om fastighet motsvarande tillämpning.

På grund av det anförda har i förevarande paragraf inte tagits upp någon motsvarighet till den nuvarande bestämmelsen i 61 § andra stycket ExL om att återkallelse av expropriationsanspråket inte får ske beträffande del av fastighet, om den återstående delen skulle lida synnerligt men genom expropriationen eller genom användningen av den exproprierade delen.

16 §

Bestämmelserna motsvarar nuvarande 62 § ExL.

Återkallelse av expropriationsanspråk är ofta en följd av att överenskommelse har träffats mellan den exproprierande och samtliga sakägare. Den nu gällande skyldigheten för den exproprierande att ställa

pant eller borgen, innan återkallelse sker, har kommit till som skydd för sakägarnas anspråk på ersättning för skada som uppstått på grund av expropriationsyrkandet. Om emellertid, vilket synes vara det vanliga, ingen sakägare har sådant ersättningsanspråk, bör det inte av den exproprierande krävas att han ställer säkerhet. Tredje stycket har utformats i enlighet härmed.

17 §

Paragrafen innehåller bestämmelser om förhandstillträde. Motsvarande bestämmelser finns f.n. i 36 och 39 §§ ExL.

I enlighet med vad jag har anfört i avsnittet 8.5.3 i den allmänna motiveringen uppställs som förutsättning för medgivande till såväl enkelt som kvalificerat förhandstillträde att tillträdet är av väsentlig betydelse för den exproprierande. Liksom enligt gällande rätt kan förhandstillträde avse såväl fastighet och del av fastighet som särskild rätt till fastighet.

Enligt 36 § ExL skall domstolen som villkor för tillträde föreskriva att den exproprierande hos länsstyrelsen ställer pant eller borgen för expropriationsersättningen jämte ränta. Därjämte kan domstolen föreskriva att den exproprierande skall betala visst belopp som förskott på den slutliga expropriationsersättningen. Hinder möter inte att förskottet bestäms så, att det motsvarar hela den ersättning som vederbörande kan anses berättigad till. Sakägarnas behov av skydd mot betalningsoförmåga hos den exproprierande torde vara tillräckligt tillgodosett, om den exproprierande ställer säkerhet för den slutliga expropriationsersättningen, till den del den överstiger förskott som utgör villkor för förhandstillträdet. Bestämmelserna i tredje stycket av förevarande paragraf har utformats i enlighet härmed.

I fråga om sättet för betalning av förskott som bestämts enligt förevarande paragraf gäller enligt 6 kap. 5 § i förslaget samma regler som beträffande slutlig expropriationsersättning. Förskottet skall sålunda nedsättas hos länsstyrelsen, i den mån inte domstolen bestämt att nedsättning ej skall ske. Skyldigheten att erlagga förskott är emellertid beroende av om den exproprierande vill utnyttja medgivandet till förhandstillträde. Å andra sidan får tillträde inte ske förrän det bestämda förskottet har erlagts. Denna princip, som gäller redan nu, har uttryckligen slagits fast i 18 § första stycket sista punkten. Principen gäller även när fastighetsdomstolen enligt 19 § har meddelat interimistiskt förordnande om enkelt förhandstillträde.

Det föreligger inte något hinder för domstolen att, om enkelt förhandstillträde har ägt rum, senare medge kvalificerat förhandstillträde beträffande samma egendom. Naturligtvis kan det i sådant fall ibland vara obehövt att ställa upp särskilda villkor för det kvalificerade förhandstillträdet.

18 §

I paragrafens första stycke finns bestämmelser om dag då medgivande till förhandstilltråde tidigast får utnyttjas. Nuvarande bestämmelse om tillträdesdag finns i 36 § första stycket andra punkten ExL. Vidare har i första stycket uttryckligen angetts att medgivande till förhandstilltråde inte får utnyttjas förrän den exproprierande har fullgjort vad domstolen föreskrivit som villkor för förhandstillträdet.

Som tidigare nämnts ankommer det på den exproprierande att själv avgöra om han vill utnyttja medgivande till förhandstilltråde eller inte. I enlighet med vad jag har anfört i avsnittet 8.5.3 i den allmänna motiveringen bör emellertid denna valmöjlighet inte stå öppen under obegränsad tid, utan medgivandet till förhandstilltråde bör vara förfallet, om inte den exproprierande inom viss tid har fullgjort vad domstolen föreskrivit som villkor för förhandstillträdet. Bestämmelser härom har tagits upp i andra stycket av förevarande paragraf.

I tredje stycket har tagits upp en bestämmelse om verkan av enkelt förhandstilltråde, när det gäller särskild rätt till fastighet. Frågan har behandlats i avsnittet 8.5.3.

Vill den exproprierande utnyttja medgivande till kvalificerat förhandstilltråde, skall han enligt 6 kap. 10 § i förslaget göra anmälan därom till länsstyrelsen och i samband därmed dels visa att domen om medgivande har vunnit laga kraft, dels styrka att han har fullgjort föreskrivna villkor. I och med att den exproprierande fullgjort vad som åligger honom enligt 6 kap. 10 §, övergår äganderätten till egendomen på honom. Görs anmälningen före den dag då medgivandet till förhandstilltråde tidigast får utnyttjas, sker dock äganderättsövergången först nämnda dag. I enlighet med vad jag har anfört i avsnittet 8.5.3 i den allmänna motiveringen behöver det faktiska tillträdet inte äga rum förrän efter äganderättsövergången.

19 §

Paragrafen innehåller en bestämmelse som ger fastighetsdomstolen möjlighet att förordna att medgivande till enkelt förhandstilltråde får tas i anspråk utan hinder av att beslutet därom inte har vunnit laga kraft. Frågan har behandlats i avsnittet 8.5.3 i den allmänna motiveringen. Som villkor för interimistiskt förordnande har föreskrivits att den exproprierande ställer säkerhet för det skadestånd som kan komma att utgå, om domstolens beslut ändras.

20 §

Paragrafen överensstämmer i sak med 37 § och, såvitt gäller tredje stycket, 48 § första stycket ExL. Den innehåller bestämmelser om

förskott för det fall att tillträde redan har skett, antingen på grund av domstols förordnande eller på annan grund. Förskott kan med stöd av förevarande paragraf beslutas både om det inte har utgått tidigare och om sakägare har fått visst förskott i samband med tillträdet och nu påkallar ytterligare förskott. Yrkande om förskott kan framställas på vilket stadium som helst av rättegången, alltså även i överrätt, om målet fullföljts dit. Frågan får väckas utan stämning.

I olikhet mot beslut om förskott enligt 17 § andra stycket har förskottsbeslut enligt förevarande paragraf karaktären av ovillkorligt betalningsåläggande för den exproprierande. Det krävs därför en bestämmelse om när förskott enligt förevarande paragraf skall betalas. Bestämmelsen har tagits upp i tredje stycket. Föreskrift om befogenhet för den förskottsberättigade att påkalla uttagande av förfallet men ej erlagt förskott finns i 6 kap. 13 §.

21 och 22 §§

Paragraferna innehåller bestämmelser om behandlingen av frågor om förhandstillträde och förskott. Bestämmelserna har behandlats i avsnittet 8.5.3 i den allmänna motiveringen. De gällande reglerna i ämnet finns i 38 § ExL.

Det får anses följa av allmänna processuella regler att parterna skall erhålla tillfälle att yttra sig innan domstolen avgör fråga om förhandstillträde eller förskott. Föreskriften härom i 38 § första stycket andra punkten ExL har därför ingen motsvarighet i förslaget.

Som tidigare nämnts bör fråga om kvalificerat förhandstillträde betraktas som en del av själva den sak som expropriationsmålet gäller. Detta medför att sådan fråga liksom hittills bör avgöras genom dom.

23 §

Paragrafen innehåller regler om bestämmande av expropriationsersättning då flera sakägare finns och om ersättningens fördelning på olika ersättningsarter. Reglerna motsvarar 31 § första stycket ExL.

Liksom hittills skall enligt förslaget ersättning bestämmas särskilt för varje sakägare. Vidare skall ersättningen fördelas på löseskilling, intrångsersättning och annan ersättning.

Regeln om att ersättning skall bestämmas särskilt för varje sakägare är tillämplig också när expropriation sker av samfällighet. Särskild ersättning skall då bestämmas för var och en av delägarna. När antalet delägare är stort, kan denna ordning tynga utredningen och handläggningen av målet i betydande grad. Det är i sådant fall angeläget att man undviker en uppdelning av ersättningen på de olika delägarna. Särskilt påtagligt är detta när de ersättningar som tillkommer varje sakägare uppgår till obetydliga belopp.

När en del av en fastighet exproprieras, skall den exproprierande erlægga intrångsersättning motsvarande den minskning av fastighetens marknadsvärde som uppkommer genom expropriationen. Denna regel begränsar möjligheterna att bestämma gemensam ersättning för samfällighet. Som anförts i prop. 1971:122 (s. 189) kan det emellertid ibland, t.ex. när det exproprierade området utgör endast en ringa del av hela fastigheten, vara svårt att påvisa någon skillnad i marknadsvärde mellan den odelade fastigheten och restfastigheten. Domstolen kan i sådana fall döma ut ersättning bestämd exempelvis till visst belopp per kvadratmeter. I andra fall kan det förhålla sig så att det exproprierade området har ett självständigt marknadsvärde och att expropriationen inte i och för sig påverkar restfastighetens värde. I en sådan situation bör man kunna utgå från att skillnaden i marknadsvärde före och efter expropriationen överensstämmer med värdet på den avstådda marken, och det är då tillräckligt att fastställa detta värde.

I de fall då enligt det nu sagda expropriationsersättningen kan bestämmas med hänsyn till värdet på den avstådda marken, utgör inte värderingsreglerna något hinder mot att ersättning bestäms gemensamt för samfällighet. Emellertid bör dessutom krävas att det för samfälligheten finns styrelse eller förvaltare med rätt att uppbära ersättningen för delägarnas räkning. Vidare bör som villkor för gemensam ersättning gälla att nedsättning inte skall ske av hänsyn till panträttshavare i någon av de delägande fastigheterna.

Med hänsyn till det anförda har i andra stycket av förevarande paragraf tagits upp en regel om bestämmande av gemensam ersättning vid expropriation av samfällighet.

Även om det vid expropriation av samfällighet i regel är fråga om intrångsersättning, kan även annan ersättning som exempelvis ersättning för flyttning av byggnad bli aktuell. Också sådan ersättning skall, i den mån den inte tillkommer delägare personligen, kunna bestämmas gemensamt för samfälligheten.

24 §

Paragrafen innehåller vissa värderingsregler för det fall att fastigheten besväras av särskild rätt. Paragrafens första stycke har med jämkningar av endast redaktionell natur förts över från 30 § ExL.

Den särskilda värdering av fastigheten med resp. utan viss rättighet som skall ske enligt första stycket tredje punkten ingår i ett system, avsett att förhindra att ersättning går panträttshavare förbi och i stället tillfaller innehavare av särskild rätt med sämre prioritet. I den mån panträttshavares rätt över huvud taget inte äventyras av expropriationen och nedsättning av ersättningen därför inte skall ske, fyller den särskilda värderingen inte någon funktion. Andra stycket har lagts till med anledning härav.

25 §

Paragrafen innehåller bestämmelser om bl.a. domstolens officialprövning till skydd för de borgenärer som har panträtt i den fastighet som är föremål för expropriation. Frågan har behandlats i avsnittet 8.5.5 i den allmänna motiveringen. Nuvarande bestämmelser i ämnet finns i 32 och 59 §§, 63 § andra punkten samt 95 § ExL.

I första stycket av förevarande paragraf har tagits upp huvudregeln att expropriationsersättning inte får bestämmas till högre belopp än den ersättningsberättigade har begärt. Motsvarande regel finns f.n. i 32 § första stycket första punkten ExL.

Som ett undantag från huvudregeln föreskrivs i andra stycket att, om fastigheten besväras av beviljad eller sökt inteckning, löseskilling och intrångsersättning ej får sättas lägre än som föranleds av ersättningsreglerna i 4 kap., om det inte är väsentligen utan betydelse för borgenärernas säkerhet. Domstolen skall enligt denna bestämmelse göra en oskadlighetsprövning, såvitt gäller de borgenärer som har panträtt i fastigheten. Finner domstolen därvid att det skulle vara väsentligen utan betydelse för borgenärernas säkerhet, om löseskilling eller intrångsersättning bestäms till ett högre belopp än som begärts, får det begärda beloppet inte överskridas. I annat fall kan domstolen behöva bestämma ett högre belopp.

I tredje stycket av förevarande paragraf har tagits in bestämmelser som tar sikte på det fallet att parterna har träffat överenskommelse om storleken av löseskilling eller intrångsersättning. Motsvarande bestämmelser finns f.n. i 59 § första och andra styckena ExL. I enlighet med vad jag har anfört i avsnittet 8.5.5 har domstolen i departementsförslaget fått ökade möjligheter att fastställa överenskommelse utan sakprövning.

När det gäller annan ersättning än löseskilling och intrångsersättning är det självklart att överenskommelse liksom hittills alltid skall fastställas, eftersom panträttshavarna inte har rätt till någon del av sådan ersättning. Enligt min mening behövs det inte någon uttrycklig bestämmelse på denna punkt. Förevarande paragraf innehåller alltså inte någon motsvarighet till 59 § tredje stycket ExL.

I 59 § ExL talas endast om fastställande av överenskommelse. Enligt min mening finns det inte anledning att göra skillnad mellan det fallet att en formlig överenskommelse har träffats och fall då ett yrkande medges. I båda fallen bör alltså tredje stycket av förevarande paragraf vara tillämpligt.

I fjärde stycket av förevarande paragraf föreskrivs att bestämmelserna i andra och tredje styckena om löseskilling och intrångsersättning inte gäller ersättning till innehavare av särskild rätt, om rättigheten upphör eller begränsas utan att fastigheten eller del av fastigheten avstås.

Bestämmelsen hänger samman med att ersättning till innehavare av särskild rätt på grund av 1 kap. 2 § andra stycket i förslaget i vissa fall likställs med löseskilling eller intrångsersättning till fastighetsägaren. Panträttshavare har emellertid inte rätt till någon del av ersättningen, om inte fastigheten eller del av fastigheten avstås. Domstolen bör således i det angivna fallet kunna bestämma ersättningen utan att ta hänsyn till panträttshavarna.

Departementsförslaget upptar inte någon motsvarighet till bestämmelsen om fideikommiss i 59 § fjärde stycket första punkten ExL. Inte heller finns någon motsvarighet till 59 § femte stycket. Bestämmelser rörande fideikommiss är avsedda att meddelas i övergångsbestämmelserna till den nya expropriationslagen, och bestämmelserna i 35 § ExL till vilka 59 § femte stycket hänvisar har utmönstrats ur den nya lagen.

Enligt 34 § första stycket ExL skall expropriationsersättning bestämmas i pengar att utgå på en gång. Domstolen får dock i vissa fall hänvisa sakägare att föra talan om ersättning i särskild rättegång. Dessa bestämmelser föreslås överflyttade till 5 kap. 27 § första stycket i den nya expropriationslagen. Att domstolen inte får fastställa överenskommelse som strider mot bestämmelserna får anses självklart. Den uttryckliga föreskriften härom i 59 § fjärde stycket andra punkten ExL har därför inte någon motsvarighet i den nya lagen.

26 §

Paragrafen innehåller regler om det lägsta belopp till vilket expropriationsersättning får bestämmas. Motsvarande föreskrifter finns f.n. i 32 § första stycket ExL.

I första stycket av förevarande paragraf har tagits upp en motsvarighet till den nuvarande regeln att expropriationsersättning inte får bestämmas till lägre belopp än den exproprierande erbjudit.

I andra stycket föreskrivs att, om domstolen med stöd av lagen har förordnat om förskott, den slutliga ersättningen inte får bestämmas till lägre belopp än det eller de förskott som bestämts. Till denna föreskrift har knutits en undantagsregel som tar sikte på det fallet att förskott har utgjort villkor för förhandstillträde. Som tidigare nämnts har ett beslut om sådant förskott, till skillnad från förskottsbeslut enligt 20 §, inte karaktären av ovillkorligt betalningsåläggande för den exproprierande. Han kan alltså avstå från att betala förskottet, om han exempelvis anser att det är för högt. Följden av att förskottet inte betalas inom föreskriven tid är enligt 18 § andra stycket att medgivandet till förhandstillträde förfaller. Har denna påföljd inträffat, bör domstolen vid bestämmandet av den slutliga expropriationsersättningen kunna bortse från förskottet.

27 §

Paragrafens första stycke överensstämmer i sak med 34 § första stycket ExL.

Yrkande om hänvisning till särskild rättegång kan framställas såväl av den exproprierande som av motparten. Ofta torde parterna vara ense om att sådan hänvisning skall ske. Det förekommer emellertid fall där hänvisningsyrkande bestrids. I praxis synes man ha intagit den ståndpunkten att sådan fråga inte kan avgöras annat än efter huvudförhandling, varvid parterna med hänsyn till att domstolen kan komma att ogilla hänvisningsyrkandet och ingå i prövning av ersättningsfrågan har att förebrija fullständig utredning om denna. Hänvisningsregeln är då knappast till någon nytta. Med hänsyn till det anförda har i andra stycket tagits upp en regel som innebär att hänvisningsyrkande får tas upp för sig och avgöras särskilt, om det är lämpligt. Mot beslut under rättegången i sådan fråga har talan ansetts böra föras särskilt.

Väcks talan om ersättning för skada eller intrång efter hänvisning enligt förevarande paragraf, bör sådant mål anses som expropriationsmål. Detta innebär bl.a. att talan skall väckas vid fastighetsdomstol och att de särskilda bestämmelserna om rättegångskostnad i expropriationsmål blir tillämpliga. Det sagda gäller dock inte om det föreligger fall som avses i 1 kap. 7 § och domstolen trots detta har meddelat hänvisning.

28 §

Enligt 17 kap. 2 § RB skall, om huvudförhandling har ägt rum, domen grundas på vad som förekommit vid förhandlingen. Denna är muntlig.

Som tidigare har framhållits är utredningen i expropriationsmål ofta av teknisk beskaffenhet. I sådana delar består den i regel av skriftligt material som kartor och ritningar samt undersöknings- och värderingsinstrument. Sådant material lämpar sig i allmänhet inte så väl för muntlig framställning och det synes inte vara lämpligt att strängt hålla fast vid att det skall fullständigt läggas fram vid huvudförhandlingen.

Med hänsyn till det anförda har i denna paragraf - efter förebild i 11 kap. 58 § första stycket VL och 16 kap. 10 § första stycket FBL — tagits upp en föreskrift om att dom skall grundas på vad som förekommit vid syn eller annan förhandling och vad handlingarna innehåller i övrigt. Att utredningen i dispositiv fråga skall ha åberopats av någon av parterna för att kunna läggas till grund för domen följer av 17 kap. 3 § RB.

I fråga om plats för huvudförhandling föreskrivs i 10 § lagen om fastighetsdomstol att huvudförhandling skall hållas vid syn på stället eller, om syn inte behövs, på plats som bestäms med hänsyn främst till att minsta möjliga kostnader uppstår. I expropriationsmål torde det emellertid ofta vara lämpligt att, även om syn behövs, låta huvudförhandlingen delvis äga rum i sessionssal. Den angivna bestämmelsen i

lagen om fastighetsdomstol kan inte anses utgöra hinder mot ett sådant förfarande.

I expropriationsmål kan det dessutom många gånger finnas skäl att hålla syn, trots att målet inte är berett för huvudförhandling, om exempelvis synen kräver barmark. Domstolen kan i sådant fall besluta om syn med stöd av 39 kap. 2 § RB, där det föreskrivs att syn får hållas utom huvudförhandling, bl.a. om det med hänsyn till föremålets beskaffenhet eller av annan anledning är av synnerlig vikt att syn hålls före huvudförhandlingen. Med stöd av nämnda paragraf kan domstolen även i annat fall förordna om syn utom huvudförhandling, om synen inte lämpligen kan hållas vid sådan förhandling.

29 §

Paragrafen öppnar möjlighet för överrätt att avgöra expropriationsmål utan huvudförhandling i vidare mån än som följer av RB. Frågan har behandlats i avsnittet 8.5.6 i den allmänna motiveringen.

6 kap. Betalning av expropriationsersättning och fullbordande av expropriation m.m.

I detta kapitel har tagits upp bl.a. bestämmelser om hur expropriationsersättning skall betalas av den exproprierande och hur expropriationen fullbordas. Kapitlet innehåller också bestämmelser om fördelning av expropriationsersättning mellan fordringshavare som har rätt till betalning ur fastigheten. Det svarar mot 6 kap. i justitiedepartementets promemoriaförslag.

1-5 §§

Paragraferna, som har motsvarigheter i 48 § första stycket ExL, innehåller bestämmelser om hur expropriationsersättningen skall betalas. Bestämmelserna har behandlats i avsnittet 8.6 i den allmänna motiveringen, till vilket jag i första hand får hänvisa.

Enligt 1 § första stycket gäller som huvudregel att löseskilling och intrångsersättning skall betalas genom nedsättning av ersättningen hos länsstyrelsen. Från huvudregeln görs vissa undantag som har tagits upp i 1 § andra stycket och i 2 §. Behörig länsstyrelse är enligt 1 § första stycket första punkten länsstyrelsen i det län där fastigheten är belägen. För det fall att expropriationsersättningen avser flera fastigheter och dessa ligger i olika län ges bestämmelser i 1 § första stycket andra punkten. För dessa fall föreskrivs att nedsättningen skall ske hos den länsstyrelse som domstolen bestämmer. Bestämmelsen har inte någon motsvarighet i ExL. Den av mig sålunda förordade ordningen medför, att det inte behöver uppstå någon tvekan om var nedsättningen skall

göras. När domstolen har att fatta beslut i frågan, bör den kunna hämta ledning i 10 kap. 10 § andra stycket rättegångsbalken. Vad som nu har sagts om nedsättning har enligt föreskrift i 4 § motsvarande tillämpning i fråga om anmälan om att ersättningen betalats direkt till den ersättningsberättigade.

På grund av föreskriften i 1 kap. 2 § andra stycket i förslaget är viss slags ersättning till annan sakägare än fastighetsägaren likställd med löseskilling och intrångsersättning. Detta innebär att också sådana ersättningar i princip skall betalas genom nedsättning. Från denna huvudregel har undantagits ersättning som bestäms för rättighetshavare, vars rätt upphör eller begränsas utan att fastigheten eller del av den samtidigt avstås. Undantagsbestämmelsen har tagits upp som ett andra stycke i 1 §.

Av den lydelse som 3 § har getts framgår det klart att medgivandena till att ersättningen betalas direkt till den ersättningsberättigade, när sådana fordras, skall föreligga innan domstolen skiljer sig från målet. Med anledning av ett remissyttrande vill jag framhålla att det inte ankommer på domstolen att skaffa in medgivandena. Det är fastighetsägarens eller övriga ersättningsberättigades sak att se till att sådana finns. Saknas erforderligt medgivande är verkan av det endast att utbetalningen måste föregås av nedsättning. Däremot får det anses ankomma på domstolen att i förväg lämna besked om vilka medgivanden domstolen anser sig behöva för att den skall kunna medge undantag från nedsättning. Det bör kunna ske alldeles formlöst.

Domstolen bör vid sin prövning om nedsättning skall ske inte vara tvungen att välja mellan att inhämta medgivanden från alla berörda rättsägare eller att verkställa oskadlighetsprövning beträffande samtliga. Ett blandat förfarande är både möjligt och lämpligt. Ofta torde det vara praktiskt att domstolen — på motsvarande sätt som gäller vid tillämpning av 5 kap. 16 § FBL (jfr prop. 1969:128 s. B 445) — först företar en oskadlighetsprövning och därefter kräver medgivanden bara från dem för vars rätt expropriationen prövas vara av väsentlig betydelse.

Beträffande medgivanden i det fallet att expropriationsfastigheten är besvärad av beviljad eller sökt inteckning vill jag betona att kretsen av dem som skall lämna medgivanden till befrielse från skyldigheten att nedsätta expropriationsersättning inte helt sammanfaller med den personkrets som anges i 22 kap. 11 § första stycket andra punkten JB. På denna punkt överensstämmer regleringen med 5 kap. 16 § och 18 § andra stycket och 10 kap. 2 § andra stycket FBL (jfr prop. 1969:128 s. B 1118, 1122 och B 1160 samt prop. 1970:145 s. 290).

En särskild fråga rör domstolens kontroll av medgivanden. Utgångspunkten är, som har antytts i det föregående, att domstolen först har konstaterat att fastigheten besväras av beviljad eller sökt inteckning och

att expropriationen inte är utan väsentlig betydelse för den rätt som kan tillkomma borgenär på grundval av inteckningen. Den fråga som då reser sig är vilken utredning som domstolen bör kräva för att anse den som lämnar medgivandet vara legitimerad att göra det. Jag vill här erinra om att bestämmelserna om annan relaxation än s.k. kommunrelax förutsätter att pantbrevet eller vilandebeviset ges in till inskrivningsmyndigheten (jfr 22 kap. 11 § första stycket och 13 § JB).

Vid FBL:s tillkomst uttalade en av lagrådets ledamöter i anslutning till bestämmelserna i 5 kap. 18 § FBL om medgivande till marköverföring att sådant medgivande med hänsyn till relaxationsbestämmelserna borde lämnas i den formen att pantbrev ingavs till fastighetsbildningsmyndigheten (jfr prop. 1969:128 s. B 1128). För egen del anser jag inte att domstolen i nu behandlade sammanhang i alla situationer bör kräva att pantbrev skall företeas för att medgivande skall kunna godtas. Om den som lämnar medgivandet i uppgiven egenskap av panträttshavare står antecknad i fastighetsboken som innehavare av pantbrevet, synes domstolen utan vidare kunna godta medgivandet. Inte heller bör krävas att pantbrevet företeas i fall då bank eller annat välkänt kreditinstitut uppger sig vara panträttshavare och i denna egenskap medger befrielse från nedsättningsskyldighet. Å andra sidan bör domstolen alltid fordra att pantbrevet visas upp då fastighetsägaren säger sig själv inneha det. I övrigt får domstolen från fall till fall pröva om pantbrevets företeende utgör en förutsättning för att uppgiven panträttshavares medgivande skall godtas.

Oskadlighetsprövningen och medgivandena skall i princip hänföra sig i tiden till den dag då domstolen beslutar om nedsättning skall ske eller ej. Det är alltså nödvändigt att domstolen i samband därmed kontrollerar mot fastighetsboken att gravationsförhållandena inte har förändrats, sedan frågan först behandlades. Domstolen bör också beakta möjligheten av att fastighetsägaren kan i andra hand ha upplåtit panträtt till ett redan belånat pantbrev.

Under remissbehandlingen har framförts förslag om att anmälan skall kunna göras direkt till inskrivningsmyndigheten, när nedsättning inte skall ske. Enligt min mening talar emellertid övervägande skäl för att hålla nedsättnings- och fördelningsförfarandet samlat hos en enda myndighet och jag är därför inte beredd att frångå promemorieförslaget på denna punkt.

De bestämmelser som i övrigt kan behövas för tillämpningen av förevarande och följande paragrafer, t.ex. om aviseringsskyldighet för länsstyrelsen, kan meddelas av Kungl. Maj:t.

6 §

I paragrafen ges bestämmelser om vilka handlingar som den expro-

prierande skall ge in till länsstyrelsen i samband med att nedsättning eller anmälan sker enligt 1 § första stycket eller 4 § i detta kapitel och om följderna av att den exproprierande inte fullgör vad som sålunda åligger honom. Paragrafen motsvarar 48 § andra stycket och 50 § andra stycket ExL. Eftersom förslaget inte upptar någon motsvarighet till särbestämmelserna i 35 § ExL om förenklat förfarande, när expropriationen avser område som är samfällt för flera fastigheter, görs i förslaget inte något undantag motsvarande det som återfinns i 48 § andra stycket andra punkten senare ledet ExL.

7 §

Paragrafen innehåller bestämmelser om den tid inom vilken nedsättning eller anmälan skall ske. Gällande bestämmelser i ämnet finns i 48 § första stycket ExL.

När deldom har meddelats eller talan fullföljts endast i viss del har föreskriften i 48 § första stycket ExL, att expropriationsersättning skall sättas ned inom tre månader från det dom i målet vunnit laga kraft, tolkats så, att ersättningen skall sättas ned inom tre månader från det deldomen resp. den aktuella domen i de delar som inte överklagats vann laga kraft. Först sedan den sist bestämda expropriationsersättningen har erlagts har emellertid den exproprierande rätt att tillträda den exproprierade egendomen. I justitiedepartementets promemoria uttalas att det givetvis är en avsevärd nackdel för den exproprierande att behöva erlägga ersättningen utan att samtidigt få tillträde till fastigheten. Med hänsyn härtill har bestämmelserna i promemorieförslaget utformats så, att den exproprierande är skyldig att sätta ned expropriationsersättningen eller göra anmälan om att den erlagts inom tre månader från det att målet i dess helhet blev slutligt avgjort. Av bestämmelsen följer således att, då i målet förekommer flera avgöranden, tiden skall räknas från den dag då det sista avgörandet vinner laga kraft.

I denna del kritiserar promemorieförslaget av Stockholms tingsrätt, som anför att den föreslagna regleringen visserligen eliminerar de olägenheter för den exproprierande som är förenade med den nuvarande ordningen men att den samtidigt medför nackdelar i andra avseenden. Sålunda kan det enligt tingsrättens mening antas att regleringen minskar möjligheten för uppgörelse mellan den exproprierande och fastighetsägaren så länge förlikning inte träffats med övriga sakägare eller deras anspråk slutligt prövats. Fastighetsägaren torde nämligen inte vara benägen att under nu angivna förhållanden träffa uppgörelse och få den fastställd genom deldom, eftersom han enligt den föreslagna ordningen i så fall inte erhåller ersättning av den exproprierande för den markprisstegring som kan beräknas uppkomma mellan deldomen och den tidpunkt då målet i sin helhet är avgjort. Enligt tingsrättens mening före-

ligger risk också för att antalet överklaganden kommer att öka med den föreslagna regleringen. Under förutsättning att man utgår från fortsatt markprisstegring får fastighetsägaren med den i promemorian valda lösningen ibland anledning att fullfölja talan mot domen även för den händelse att både han och den exproprierande är nöjda med den. Så blir fallet om domstolen i gemensam dom prövat såväl fastighetsägarens som övriga sakägares anspråk och någon av de andra sakägarna fullföljer talan mot domen. Svea hovrätt ansluter sig till tingsrättens yttrande i denna del. Föreningen Sveriges kommunala förvaltningsjurister anlägger samma synpunkter på frågan som tingsrätten. Också Sveriges advokatsamfund menar att ett genomförande av promemorieförslaget i denna del kan komma att verka försvårande på möjligheten att åstadkomma förlikning och leda till onödiga överklaganden.

Till att börja med bör slås fast att de konsekvenser som det i promemorian framställda förslaget förmenas medföra inte torde uppkomma i de fall förhandstillträde äger rum. Har förhandstillträde skett, är tillträdesdagen värderingstidpunkt, frånsatt att compensation ges för penningvärdeförsämring, och fastighetsägaren har då normalt inget att vinna genom att förhala målet i vad gäller bestämmandet av hans ersättning. Det anförda innebär att de betänkligheter som framförts mot den föreslagna ordningen förringas i betydande grad. I övriga fall, dvs. i sådana fall där förhandstillträde inte har ägt rum, kan det under förutsättning av fortsatt markvärdestegring i vissa fall vara ett intresse för fastighetsägaren att förhålla sig så att ersättningsfrågan prövas så sent som möjligt. Detta gäller emellertid redan nu. Vad som främst skiljer den nuvarande ordningen från den som föreslås i promemorian är att fastighetsägaren nu kan få ut ersättningen i ett tidigare skede än enligt förslaget.

För egen del är jag inte övertygad om att den ordning som har föreslagits i promemorian kommer att få sådan effekt som angetts under remissbehandlingen annat än i rena undantagsfall. Fastighetsägarens önskan om att värderingstidpunkten senareläggs torde spela en mycket underordnad roll, när det gäller för honom att anta eller förkasta ett förlikningserbjudande eller bestämma sig för att överklaga domen eller ej. Helt andra omständigheter är då av betydelse som t.ex. risken av att domstolen bestämmer ersättningen lägre än som erbjudits förlikningsvis och, vid överklagande, bestämmelserna om rättegångskostnad i överrätt.

Enligt min mening är således de farhågor som uttalats beträffande verkningarna av den föreslagna regleringen överdrivna. Jag anser att den lösning som förordas i promemorian innefattar en lämplig avvägning mellan de intressen som här står emot varandra: fastighetsägarens intresse av att få betalt så tidigt som möjligt och den exproprierandes av att inte behöva betala ut ersättningen förrän han kan få tillträda fastig-

heten. Jag godtar därför promemorieförslaget på denna punkt.

I sitt yttrande över promemorian har Svea hovrätt vidare uttalat att ersättning som slutligt bestämts för t.ex. hyresgäst som står i begrepp att flytta eller redan har flyttat bör kunna betalas ut även om målet i övriga delar inte är avgjort. För egen del anser jag inte att några särbestämmelser behövs för dessa fall. Sakägare har rätt att stanna kvar på fastigheten till dess att förhandstillträde sker eller expropriationen fullbordas. Flyttar han dessförinnan, beror detta vanligen på att överenskommelse har träffats mellan honom och den exproprierande. Sakägaren lär då i regel ha fått sina ekonomiska intressen tillgodosedda genom överenskommelsen.

I överensstämmelse med vad som har anförts har i första stycket av paragrafen tagits upp en bestämmelse av innehåll, att expropriationsersättning skall nedsättas eller anmälan ske inom tre månader från det att dom, varigenom målet slutligt avgjordes, vann laga kraft.

För det fall att fastigheten har tillträtts helt eller delvis skall enligt promemorieförslaget andra regler gälla om tidpunkten för betalning av expropriationsersättningen. I dessa fall föreslås nedsättningen eller anmälan skola ske inom en månad, räknat från det att ersättningen blev slutligt bestämd. Detta torde i sak överensstämma med vad som anses gälla f.n. Också jag anser att särskilda bestämmelser om betalningstidpunkten bör gälla för dessa fall. Har tillträde skett får sakägarna anses ha ett berättigat intresse av att ersättningen betalas så snart som möjligt. I enlighet härmed föreskrivs i paragrafens andra stycke att, om fastighet har helt eller delvis tillträtts eller övergått på den exproprierande enligt 10 § i förevarande kapitel, nedsättning eller anmälan skall ske inom en månad från det att den dom, varigenom ersättningen bestämdes, vann laga kraft. Med tillträde avses inte bara tillträde som grundar sig på domstols beslut om enkelt förhandstillträde utan också besittningstagande på grund av ingången överenskommelse. Bestämmelsen innebär att, om ersättning har bestämts särskilt för en eller flera sakägare, nedsättningen eller anmälan inte får anstå till dess att målet i sin helhet har avgjorts. Självfallet äger bestämmelsen inte tillämpning i fråga om ersättning för fastighet som inte alls berörs av det förtida tillträdet, som t.ex. när ersättning bestäms särskilt för olika fastigheter i samma expropriationsmål.

Beträffande tidpunkten för erläggande av förskott hänvisas till vad jag har anført i specialmotiveringen till 5 kap. 17 och 20 §§.

8 och 9 §§

I 8 § ges föreskrift om anmälan i vissa fall till länsstyrelsen, när den slutliga expropriationsersättningen har fastställts, och 9 § innehåller bestämmelser om när expropriationen skall anses fullbordad. Paragra-

ferna motsvarar 49 § första stycket och 54 § första stycket ExL.

10 §

Förevarande paragraf, som har sin motsvarighet i 40 § första stycket ExL, innehåller bestämmelser om vad den exproprierande skall iaktta, om han vill utnyttja medgivande till kvalificerat förhandstilltråde. Paragrafen upptar också bestämmelser om de rättsverkningar som följer med att sådant medgivande utnyttjas. Beträffande skälen för att utmönstra besittningstagande som förutsättning för att utnyttja medgivande till kvalificerat förhandstilltråde får jag hänvisa till vad jag har anfört i avsnittet 8.5.3 i den allmänna motiveringen.

Enligt 5 kap. 18 § första stycket skall domstolen i dom om medgivande till kvalificerat förhandstilltråde ange den dag då medgivandet tidigast får utnyttjas. Hinder bör inte möta mot att den exproprierande gör anmälan enligt förevarande paragraf redan dessförinnan. I så fall övergår emellertid egendomen på den exproprierande först på den dag som har bestämts i medgivandet. En föreskrift om detta har tagits upp i andra punkten i förevarande paragraf.

11-15 §§

Paragraferna innehåller bestämmelser om verkan av att den exproprierande inte iakttar föreskrifterna i 1 § första stycket och 4 § (11 §), om förutsättningarna för och förfarandet vid indrivning av expropriationsersättning m.m. (12-14 §§) samt om när expropriationen fullbordas efter indrivning (15 §). Motsvarigheter till bestämmelserna finns i 50-53 §§ ExL.

I 11 § första stycket i det föreliggande förslaget har tagits upp bestämmelser som i sak överensstämmer med 50 § första stycket ExL i dess lydelse före den 1 januari 1972. Enligt bestämmelserna är expropriationsrätten förverkad, om den exproprierande försummat att inom föreskriven tid iaktta vad som åligger honom enligt 1 § första stycket och 4 § och fastigheten inte helt eller delvis har tillträtts eller övergått på den exproprierande enligt 10 §.

Den nuvarande bestämmelsen i 51 § första stycket ExL om att den exproprierande med fastighetsägarens medgivande kan fullborda expropriationen genom att sätta ned expropriationsersättningen inom tre månader från det förverkandepåföljd inträtt torde sakna praktisk betydelse. Förslaget upptar därför inte någon motsvarighet härtill.

I 11 § andra stycket har, närmast i förtydligande syfte, tillagts att anmälan från domstolen skall i förekommande fall göras för anteckning i tomträttsboken. Detta skulle annars framgå bara indirekt genom bestämmelsen i JB att tomträtt vid expropriation är likställd med fast egendom.

Har den exproprierande förverkat expropriationsrätten och har detta antecknats i fastighetsboken, får expropriationen enligt 51 § tredje stycket ExL inte fullbordas genom att expropriationsersättningen tas ut hos den exproprierande. I 12 § i förslaget, som ger fastighetsägaren möjlighet att kräva att expropriationen fullbordas, har frånvaron av sådan anmälan uppställts som en av förutsättningarna för att fastighetsägaren skall kunna låta utta expropriationsersättningen hos den exproprierande, sedan denne förverkat expropriationsrätten. Enligt förslaget skall också ränta som i förekommande fall enligt 16 § första stycket belöper på ersättningen kunna tas ut samtidigt som ersättningen.

Bestämmelserna i 13 § handlar om sakägares rätt att begära indrivning av förskott enligt 5 kap. 20 § och av slutlig expropriationsersättning i fall då fastigheten helt eller delvis har tillträtts eller övergått på den exproprierande enligt 6 kap. 10 §. Bestämmelserna är inte tillämpliga, om frågan om expropriation efter tillträdet förfaller på grund av att den exproprierande återkallar sin talan. Utan att det särskilt anges i paragrafen gäller självfallet att endast det belopp, till vilket den som har gjort ansökan är berättigad, skall tas ut genom länsstyrelsens försorg. Härutinnan skiljer sig 13 § från 12 §. Ansökan från fastighetens ägare enligt sistnämnda paragraf leder till att hela den ersättning som den exproprierande skall betala skall tas ut.

Vid tillämpningen av 15 §, som handlar om tidpunkten för expropriationens fullbordande när ersättningen tas ut av länsstyrelsen, är att märka att föreskriften inte innefattar krav på att hela den expropriationsersättning som blivit bestämd har kommit in till länsstyrelsen utan bara den del som i exekutiv väg tas ut av den exproprierande. Har t.ex. den exproprierande, när nedsättning inte skall ske, antingen före eller efter det att begäran enligt 12 eller 13 § framställts frivilligt betalat vad han skall direkt till vissa sakägare, behöver följaktligen dessa belopp inte levereras till länsstyrelsen för att expropriationen skall fullbordas. Jag anser det inte nödvändigt att tynga lagtexten med en uttrycklig regel om detta. Å andra sidan är expropriationen självfallet inte fullbordad förrän hela expropriationsersättningen har betalats.

16 §

Enligt 55 § ExL skall den exproprierande betala ränta på expropriationsersättning, om ersättningen betalas efter utgången av den tid som är bestämd i 48 § ExL eller, om tillträde har skett, efter tillträdesdagen. Röntan utgår med sex procent från förfalldagen resp. tillträdesdagen. Bestämmelsen fick sin nuvarande lydelse redan vid ExL:s tillkomst år 1917.

Föreskrifter om dröjsmålsränta finns också i ett flertal andra författningar. I allmänhet innebär dessa räntebestämmelser att ränta skall

beräknas efter en i författningen angiven räntesats. Inte sällan har räntans storlek anpassats efter bestämmelserna i 9 kap. 10 § handelsbalken om dröjsmålsränta. Ett färskt exempel är bestämmelserna om s.k. utmätningränta i 6 kap. 3 § JB.

Med anledning av en motion om ändring i 55 § ExL hemställde 1938 års riksdag (rskr 1938:167) om utredning angående lämpligheten och sättet att bringa räntan i bättre överensstämmelse med det allmänna ränteläget. I utskottsutlåtandet (2LU 1938:38) framhölls, att den fastställda räntesatsen om sex procent var väl hög i förhållande till det allmänna ränteläget. En undersökning borde därför ske rörande lämpligheten att bringa räntebestämmelsen i bättre överensstämmelse med det allmänna ränteläget. Härvid borde uppmärksammas frågan om den ifrågasatta anpassningen borde vinnas genom att i lagrummet inskrevs en lägre räntefot än den gällande eller på något annat sätt. Utskottet anförde också att erinringar med hänsyn till det allmänna ränteläget kunde göras även mot vissa på andra rättsområden fastställda räntesatser. Sedan frågan berörts i 1949 års lagstiftningsärende (se prop. 1949:184 s. 247), förordnade Kungl. Maj:t den 10 november 1961, att riksdagens skrivelse skulle överlämnas till expropriationsutredningen för att beaktas vid fullgörandet av dess uppdrag.

Sedan frågan om gäldräntan aktualiserats vid 1965 års riksdag, har köplagssakkunniga (Ju 1963:51) genom tilläggsdirektiv år 1968 (riksdagsber. 1969:Ju 24) fått i uppdrag att se över reglerna om ränta vid dröjsmål med betalning. Översynen skall avse främst de allmänna bestämmelserna om dröjsmålsränta i 9 kap. 10 § handelsbalken samt bestämmelser som hänvisar till detta lagrum. De sakkunniga skall vidare kartlägga övriga bestämmelser om ränta på det förmögenhetsrättsliga området och ta ställning till i vad mån eventuella ändringar i 9 kap. 10 § handelsbalken bör föranleda ändringar i nämnda lagstiftning.

Ändringar i riksbankens diskonto utgör ett led i statsmakternas ekonomiska politik. Det kan antas att räntenivån liksom hittills kommer att fluktuera allt efter de internationella ränterörelserna och konjunkturutvecklingen. De olägenheter som har visat sig vara förenade med att ha en fast räntesats inskriven i lagen torde sålunda komma att bestå. Alternativet synes vara att i den nya expropriationslagen tas in bestämmelser om att ränta skall utgå med skäligt belopp eller efter en räntefot som ställs i relation till riksbankens diskonto. Det torde emellertid inte vara lämpligt att ta ståndpunkt till denna fråga, innan köplagssakkunniga slutfört sitt uppdrag att se över reglerna om dröjsmålsränta. Jag är således inte beredd att nu föreslå någon ändring på denna punkt.

Jag biträder det i promemorian framställda förslaget att ränta på expropriationsärsättning skall utgå också på belopp som betalas efter det

att den exproprierande har anmält att han vill utnyttja medgivande till kvalificerat förhandstillträde och äganderätten till egendomen enligt 10 § har övergått på den exproprierande.

I paragrafen har, i överensstämmelse med vad som torde få anses vara gällande rätt (se NJA 1933 s. 473), angetts att ränta utgår på hela den obetalda delen av ersättningen från tillträdesdagen även om bara en del av fastigheten har tillträtts.

Tilläggas kan att, om ersättningen skall nedsättas enligt domstolens bestämmande, även ränta som avses i förevarande paragraf skall nedsättas. Detta torde följa av räntans egenskap av biförpliktelse till huvudprestationen. Att dröjsmål med räntebetalning aldrig leder till uppskov med expropriationens fullbordan följer av paragrafens andra stycke.

17 §

Enligt 56 § ExL skall medel — såväl expropriationsersättning som förskott på ersättning — som nedsatts eller uttagits hos den exproprierande göras räntebärande. Bestämmelsen har i förevarande paragraf tagits upp i sak oförändrad.

18 och 19 §§

Paragraferna, som motsvarar 57 § ExL, innehåller bestämmelser om utbetalning och fördelning av medel som nedsatts eller med stöd av 12 eller 13 § uttagits hos den exproprierande.

Enligt 57 § första stycket ExL skall länsstyrelsen betala ut nedsatta eller uttagna medel jämte upplupen ränta till den som är berättigad till medlen. Svarar fastigheten för beviljad eller sökt in-teckning, skall löseskilling för fastigheten, ersättning för skada eller intrång på restfastighet och ersättning för upplåtelse av särskild rätt fördelas efter i stort sett samma bestämmelser som gäller beträffande fördelning av köpeskilling för utmätningsvis försåld fast egendom (andra stycket första punkten). Om den fastighet som expropriationen gäller är besvärad av särskild rätt, som minskar fastighetens värde och har sämre rätt än in-teckning, kan under vissa ytterligare förutsättningar rättighetshavaren nödgas avstå hela eller en del av den honom tillkommande ersättningen till borgenär som har panträtt på grund av in-teckningen (andra stycket andra punkten). Har expropriationsersättning som skall fördelas blivit bestämd till högre belopp än fastighetsägaren har yrkat och uppstår överskott sedan fordringshavarna fått vad som tillkommer dem, skall överskottet återställas till den exproprierande i stället för att betalas ut till fastighetsägaren (andra stycket sista punkten).

I 57 § tredje stycket ExL ges bestämmelser om fördelningssammanträde. Kallelse till detta skall genom länsstyrelsens försorg sändas med

posten till fastighetens ägare och kända innehavare av fordran som skall utgå ur ersättningen samt innehavare av annan särskild rätt till fastigheten. Är fordringshavare okänd, skall sammanträdet kungöras enligt 23 § ExL.

För det fall att domstolen med stöd av 35 § ExL har förordnat om betalning av expropriationsersättning för egendom som är samfärd för flera än tio fastigheter med olika ägare ges i 57 § fjärde stycket ExL särskilda bestämmelser om kungörande av fördelningssammanträdet och om kallelser till det. Också bestämmelserna i 57 § femte stycket ExL anknyter till den speciella situation som avses i 35 § ExL. De reglerar hur borgenär i nu åsyftade fall skall förfara för att få betalt ur de tillgängliga medlen och vad som gäller, om borgenär inte framställer begäran om betalning. I 57 § sjätte stycket ExL ges bestämmelser om skyldighet för länsstyrelse att anskaffa gravationsbevis, när borgenär efter det att förordnande enligt 35 § ExL meddelats begär att få betalt ur de tillgängliga medlen.

Enligt 57 § sjunde stycket skall länsstyrelsen hålla inne ersättning som tillkommer innehavare av fideikommiss till dess att Kungl. Maj:t har förordnat hur det skall förfaras med medlen.

Bestämmelsen i 57 § första stycket ExL har med endast redaktionella jämkningar förts över till 18 § första stycket i det nu föreliggande förslaget.

Andra stycket i 18 § överensstämmer i huvudsak med 57 § andra stycket första punkten ExL. Bestämmelserna har emellertid anpassats till förslaget att nedsättning skall ske endast om domstolen förordnat om det. Endast de medel som skolat nedsättas enligt detta kapitel skall fördelas. Har annan ersättning till fastighetsägaren än löseskilling och intrångsersättning uttagits enligt 12 eller 13 §, ingår detta ersättningsbelopp således inte bland de medel som skall fördelas mellan borgenärerna.

Hänvisningen i andra stycket andra punkten i 18 § avser bestämmelsen i 6 kap. 14 § sista punkten JB.

Som jag tidigare har framhållit är ersättning till annan sakägare än fastighetsägaren, såvitt gäller nedsättningsskyldigheten, likställd med fastighetsägaren tillkommande ersättning. När det gäller fördelning av medel som finns tillgängliga efter expropriation är emellertid parallelliteten inte fullständig i det fallet att den exproprierade fastigheten besväras av beviljad eller sökt inteckning. Utsökningslagen — till vilken hänvisas i detta sammanhang — innehåller inte några bestämmelser om fördelning mellan fordringshavarna av andra medel än köpeskilling som härrör från exekutivt försåld fastighet eller från tillbehör som sålts separat. Vid tillämpning av utsökningslagens fördelningsbestämmelser kan inte annan expropriationsersättning än löseskilling och intrångs-

ersättning till fastighetsägaren anses likställd med köpeskilling efter exekutiv försäljning. Ersättning till annan sakägare ingår således i princip inte bland de medel som skall fördelas mellan fordringshavarna. Detta slags ersättning kan därför betalas ut direkt till den ersättningsberättigade av länsstyrelsen med stöd av 18 § första stycket oberoende av om ersättningen nedsatts enligt domstolens bestämmande eller ej. Från denna huvudregel finns emellertid ett undantag i tredje stycket av 18 §. Undantaget, som utan ändring i sak har förts över från 57 § andra stycket andra punkten ExL, innebär att sakägare kan nödgas avstå från viss del av den ersättning som har blivit bestämd åt honom till förmån för fordringshavare som åtnjuter bättre rätt i fastigheten. I de fall undantagsbestämmelsen kan bli tillämplig — vilket till följd av bestämmelsen i 5 kap. 24 § första stycket tredje punkten skall framgå av expropriationsdomen - bör självfallet utbetalningen till sakägaren anstå till dess att fördelningsfrågan blivit slutligt avgjord.

Fjärde stycket i 18 § överensstämmer i sak med 57 § andra stycket sista punkten ExL.

Bestämmelserna i 57 § fjärde — sjätte styckena ExL saknar aktualitet med den utformning som nedsättningsbestämmelserna har fått i förslaget. De har således inte någon motsvarighet i den nya lagen.

Bestämmelsen i 57 § sjunde stycket ExL om ersättning som tillkommer innehavare av fideikommiss har med hänsyn till pågående avveckling av fideikommissen inte tagits upp i den nya lagen utan återfinns i övergångsbestämmelserna.

I 19 § i förslaget har upptagits bestämmelser om tiden för och kallelse till fördelningsammansträde. Bestämmelserna överensstämmer i sak med 57 § tredje stycket ExL.

20 §

Genom paragrafen görs vissa bestämmelser i förevarande kapitel tillämpliga i fråga om ersättning som bestäms i särskild rättegång. Paragrafen motsvarar 54 § andra stycket ExL. Förslaget är inte avsett att innebära någon ändring i sak i förhållande till gällande rätt. Bestämmelsen innebär bl.a. att, om fastigheten helt eller delvis har tillträtts eller övergått på den exproprierande enligt 10 § i detta kapitel, ränta på sådan ersättning som avses i paragrafen skall räknas från den dag då tillträdet eller övergången skedde (jfr prop. 1949:184 s. 246). Har tillträde inte skett före utgången av den tremånadersfrist inom vilken ersättning som bestämts i det första målet skall betalas, räknas ränta från fristens utgång.

7 kap. Särskilda bestämmelser

Kapitlet innehåller bestämmelser om bl.a. ansvaret för expro-

priationskostnad, förskott på kostnadsersättning samt förundersökning med anledning av expropriation. Motsvarande bestämmelser finns upptagna i 7 kap. i justitiedepartementets promemoriaförslag.

I avsnittet 8.3.2 i den allmänna motiveringen har jag anfört att återlösningsinstitutet inte bör behållas i den nya expropriationslagen. De bestämmelser om återlösen som har tagits upp i 7 kap. i promemoriaförslaget har därför inte någon motsvarighet i förevarande kapitel.

1-4 §§

Enligt 66 § första stycket ExL är den exproprierande skyldig att, i den mån ej annat föranleds av 18 kap. 6 och 8 §§ RB, vidkännas å ömse sidor uppkomna kostnader i målet vid fastighetsdomstolen, vid expropriationsersättningens fördelning och eljest i anledning av expropriationen. Beträffande ansvaret för kostnad i expropriationsmål i högre rätt gäller enligt 66 § andra stycket ExL, med tillämpning i övrigt av 18 kap. RB, att den exproprierande, om ej annat föranleds av 18 kap. 6 och 8 §§ RB, alltid själv skall vidkännas sina kostnader och dessutom kostnad som åsamkas motpart genom att den exproprierande fullföljt talan.

De nu berörda kostnadsreglerna får anses otvetydiga såvitt avser kostnaderna för rättegången i expropriationsmålet och vid expropriationsersättningens fördelning. Vad som skall gälla beträffande kostnaderna i ärendet om expropriationstillstånd och kostnader som uppkommit innan rätt till expropriation blivit sökt är däremot mera oklart. Av rättsfallet NJA 1942 s. 727 framgår att fastighetsägare inte i rättegången kan få ersättning för kostnader i tillståndsärendet, såvida inte kostnaderna hänför sig till utredning i frågor som prövats i rättegången. Rättsfallet utesluter emellertid inte att rätt till sådan ersättning kan föreligga i själva tillståndsärendet (se härom 3LU 1959:18).

Frågan om ersättning för expropriationskostnad har tagits upp av utredningen om rättshjälp i förvaltningsärenden. I betänkandet (SOU 1971:76) Offentligt biträde och kostnadsersättning i förvaltningsärenden uttalar utredningen som sin mening att den exproprierande bör vara skyldig att ersätta fastighetsägare och annan sakägare för de utgifter de haft i tillståndsärendet. Detta bör enligt utredningen gälla också i sådana fall där ansökan om expropriation avslås eller återkallas av sökanden innan beslut i tillståndsfrågan meddelats samt sådana fall där expropriationstillstånd meddelats men sökanden inte fullföljer saken till domstol. Enligt utredningens uppfattning torde det också förhålla sig så att sakägares kostnader i tillståndsärendet utgör kostnader 'i anledning av expropriationen' och att den exproprierande därför skall stå för dem. När i lagen inte anges hur anspråk på sådana kostnader skall framställas, får härav anses följa att sakägaren har att vända sig till den exproprierande för att få ersättning för dem. Vid tvist torde anspråket enligt

utredningens åsikt kunna prövas i särskild rättegång. Detsamma torde gälla beträffande sakägares kostnader vid fördelningen av ersättningsbelopp som nedsatts hos länsstyrelsen.

Utredningen påpekar att en sakägare kan ha åsamkats kostnader redan innan rätt till expropriation har blivit sökt. Kostnader kan t.ex. ha uppkommit vid förhandlingar mellan parterna i syfte att nå en överenskommelse. Att avgränsa sådana kostnader från senare uppkomna torde ofta vara svårt. Oavsett detta finner utredningen skäligt att i ett ärende som lett till expropriationsansökan den exproprierande ersätter motparten även kostnader som lagts ned i ett inledande skede, i den mån dessa varit av betydelse för utförande av parternas talan i fortsättningen.

Från nu angivna fall bör skiljas det fallet att en planerad expropriation ställs in och alltså inte resulterar ens i någon ansökan om expropriationstillstånd. Enligt utredningens mening torde det inte finnas tillräckliga skäl för en laglig reglering av kostnader, föranledda av ett sådant allmänt handlande. Att 66 § ExL skulle ta sikte också på kostnader av denna allmänna art finner utredningen uteslutet.

Eftersom viss oklarhet råder i fråga om omfattningen av den i 66 § ExL angivna ersättningsskyldigheten, anser utredningen att lagrummets bestämmelser bör förtydligas. Det bör sålunda utsägas att, om expropriationsrätt beviljats, den exproprierande skall svara även för kostnader i saken före rättegången i expropriationsmålet. Vidare bör anges att motsvarande ersättningsskyldighet föreligger när ansökan om rätt till expropriation avslås eller ansökningen återkallas. Slutligen anser utredningen att det bör föreskrivas att talan om ersättning för annan i paragrafen avsedd kostnad än rättegångskostnad förs vid tingsrätt. I expropriationsmål bör dock fastighetsdomstolen av praktiska skäl få pröva fråga om ersättning för kostnad i saken före rättegången i målet.

Vid sidan av frågan om ersättning för expropriationskostnad har utredningen tagit upp även frågorna om rättshjälp och offentligt biträde i expropriationsärenden. Vidare har utredningen behandlat frågor om kostnadsersättning m.m. i andra typer av ärenden som rör tvångsförfogande över fast egendom. Utredningen har härvid gått genom bl.a. naturvårdslagen, lagen om byggnadsminnen, väglagen, lagen om enskilda vägar, BL och FBL. I fråga om naturvårdslagen, byggnadsminneslagen och de båda väglagarna föreslår utredningen bl.a. att, om ersättning eller lösen utgår, sakägare skall få ersättning för sina kostnader under ärendets föregående handläggning hos vederbörande förvaltningsmyndighet och besvärmyndighet, om kostnaderna varit skäligen påkallade för tillvaratagande av hans rätt. I övrigt skall sakägare kunna få ersättning för sådana kostnader som nyss nämnts i ärende som kan medföra rätt till ersättning eller lösen, i den mån det med hänsyn till omständigheterna framstår som oskäligt att kostnaderna bärs av

sakägaren. I fråga om BL och FBL föreslår utredningen inte motsvarande möjligheter till kostnadsersättning. Utredningen hänvisar därvid beträffande BL till bygglagutredningens pågående arbete.

Utredningens betänkande har remissbehandlats. De förslag som gäller ExL har därvid i allmänhet godtagits. Av de remissinstanser som har tillstyrkt förslagen eller uttryckligen lämnat dem utan erinran kan nämnas JK, statens vägverk, riksrevisionsverket, länsstyrelserna i Södermanlands, Kronobergs, Hallands, Göteborgs och Bohus, Värmlands, Jämtlands, Västerbottens och Norrbottens län, Sveriges advokatsamfund, Svenska kommunförbundet och Hyresgästernas riksförbund.

Hovrätten över Skåne och Blekinge gör erinran endast mot förslaget att talan om ersättning för kostnader i det administrativa förfarandet skall föras vid tingsrätt. Enligt hovrättens mening är det rimligt att fastighetsdomstolen, som besitter särskilt goda kunskaper i mål av förevarande art, handlägger även mål om ersättning för kostnader i det administrativa förfarandet.

Hovrätten för Västra Sverige säger sig inte ha något att erinra mot utredningens förslag, såvitt gäller kostnaderna i ärende om expropriationstillstånd. Vad gäller kostnadsfrågor som uppstår i samband med fördelningen av expropriationsersättningen föreslår hovrätten att de skall prövas av länsstyrelsen.

Sveriges fastighetsägareförbund hälsar med tillfredsställelse att fastighetsägare skall kunna få ersättning i ärenden om expropriationstillstånd. Förbundet framhåller att kostnaderna på detta stadium kan uppgå till inte obetydliga belopp och att de ofta har ett nära samband med den därpå följande rättegången.

Lantbrukarnas riksförbund delar utredningens uppfattning att sakägare bör ha rätt till ersättning för de utgifter han haft för att ta till vara sin rätt i tillståndsfrågan. Utredningens konstaterande att det f.n. inte är uteslutet att domstolen kan döma ut ersättning för kostnader i tillståndsärendet finner emellertid förbundet felaktigt. Det bör därför enligt förbundets mening klart uttalas att domstolen har både rätt och skyldighet att pröva yrkanden som framställs, även om kostnaden hänförs sig till den administrativa delen.

Såväl lantmäteristyrelsen som bygglagutredningen ställer sig tveksamma till om det föreligger behov av kostnadsersättningsregler i den tvångsrättsliga marklagstiftningen. Bygglagutredningen pekar bl.a. på att myndigheterna har skyldighet att tillhandagå med råd och upplysningar och sörja för tillfredsställande utredning i ärendena genom att t.ex. införskaffa expertutlåtanden. Sker detta, minskar behovet av utredning från den enskildes sida. Utvidgas den nyligen genomförda rättshjälpsreformen, får dessutom de som har svårast att ta till vara sin

rätt ökade möjligheter härtill. I varje fall anser bygglagutredningen att frågan om kostnadsersättning inte bör avgöras förrän utredningen tagit ställning till huvudprinciperna för en ny planlagstiftning, som kan komma att inrymma delar av annan marklagstiftning än som förekommer i BL.

Även statens planverk finner att kostnadsersättningsfrågan när det gäller tvångsförfogande över fast egendom bör anstå i avbidan på bygglagutredningens ställningstaganden i marklagstiftningsfrågorna.

Länsstyrelsen i Stockholms län anser inte att det finns behov av regler om kostnadsersättning i expropriationsärenden. Prövningen hos tillståndsmyndigheten går ut på att göra en avvägning mellan en mängd olika ofta motstridiga intressen. Enligt officialprincipen ankommer det på myndigheten att bevaka att även enskilda intressen tillbörligen beaktas. Under sådana omständigheter bör den enskilde enligt länsstyrelsens uppfattning utan svårighet själv kunna ta till vara sin rätt i expropriationsärenden. Han bör också själv få stå för sina kostnader i sådana ärenden.

Länsstyrelsen i Malmöhus län ställer sig tveksam till utredningens förslag och anser att det bör övervägas ytterligare.

För min del vill jag först konstatera att det givetvis finns skäl som talar för att man i ett sammanhang tar upp alla författningar som rör tvångsförfogande över fast egendom och gör en samlad bedömning av frågan om kostnadsersättning i administrativa ärenden enligt dessa författningar. Från den utgångspunkten ligger närmast till hands att avvakta resultatet av bygglagutredningens arbete.

Emellertid skiljer sig expropriationsärendena sakligt sett i flera avseenden från andra ärenden som rör tvångsförfogande över fast egendom. Denna skillnad mellan de båda ärendegrupperna har bl.a. tagit sig uttryck i att det redan i dagens läge gäller olikartade ersättningsregler. Av särskild betydelse är att ExL, till skillnad från andra liknande författningar, innehåller en bestämmelse som skulle kunna innebära att det redan nu föreligger rätt till kostnadsersättning för sakägaren i det administrativa ärendet. Som nämnts har utredningen om rättshjälp i förvaltningsärenden tolkat ExL på det sättet. På grund av det sagda anser jag att man nu, i samband med att förslag till ny expropriationslag läggs fram, bör ta upp samtliga frågor som rör ersättning för expropriationskostnad, således även frågan om kostnadsersättning i tillståndsärenden. Övriga frågor som har behandlats av utredningen om rättshjälp i förvaltningsärenden och som har angetts i det föregående får anmälas för Kungl. Maj:t i annat sammanhang.

För min del ställer jag mig tveksam till om ExL:s bestämmelser om kostnadsersättning verkligen bör tolkas så som gjorts av utredningen om rättshjälp i förvaltningsärenden och att det alltså skulle föreligga en rätt

för sakägare att få ersättning för sina kostnader i tillståndsärendet. Oavsett hur gällande bestämmelser bör tolkas, finns det emellertid goda skäl för att sakägaren bör ha en sådan rätt. Visserligen åligger det naturligtvis i första hand expropriations sökanden att införskaffa den utredning som behövs i tillståndsärendet, vilket minskar sakägarens kostnader. Fastighetsägaren och annan sakägare kan emellertid ibland ha behov av att verkställa kompletterande utredning. Även om tillståndsmyndigheten vid sin prövning har att beakta sakägarens intressen, kan det i vissa fall föreligga behov för sakägare att kunna anlita biträde.

I fall som nu nämnts liksom i andra situationer när sakägaren har haft befogade kostnader i tillståndsärendet bör han enligt min mening ha rätt till ersättning av motparten. Som framhållits av utredningen om rätts hjälp i förvaltningsärenden är det otillfredsställande, om den som blir utsatt för expropriation inte får den honom tillkommande ersättningen ograverad. Ibland hänger också kostnaderna i tillståndsärendet så nära samman med kostnaderna i expropriationsmålet att det ter sig konstlat och omotiverat att göra en uppdelning som innebär att endast det senare slaget av kostnader blir ersatta. Om ansökningen om expropriation återkallas eller avslås eller om den exproprierande avstår från att fullfölja saken vid domstol, finns det ännu större anledning att ge sakägaren rätt till kostnadsersättning.

Med hänsyn till det anförda anser jag att man i den nya expropriationslagen bör ta in bestämmelser om kostnadsersättning i huvudsaklig överensstämmelse med vad som föreslagits av utredningen om rättshjälp i förvaltningsärenden. Av praktiska skäl anser jag dock i likhet med hovrätten över Skåne och Blekinge att frågor om kostnadsersättning alltid bör prövas av fastighetsdomstol, således även när det inte har väckts någon talan om expropriation vid domstolen.

I överensstämmelse med det sagda föreskrivs i första stycket av 7 kap. 1 § att, om expropriationstillstånd har beviljats, den exproprierande skall svara för samtliga kostnader som uppkommit i saken dels i ärendet om tillstånd till expropriation, dels vid fastighetsdomstolen och vid expropriationsersättningens fördelning. Undantag görs för det fall att annat följer av 18 kap. 6 eller 8 § RB. Nämnda paragrafer gäller formellt endast kostnaderna vid domstol. För övriga slag av expropriationskostnader görs undantag från den exproprierandes ersättningsskyldighet för det fall att annat följer vid en motsvarande tillämpning av 18 kap. 6 eller 8 § RB. Jag vill här framhålla vikten av att de angivna paragraferna i RB tillämpas utan alltför stor restriktivitet. Såväl när det gäller tillståndsärendet som målet vid fastighetsdomstolen är det angeläget att se till att onödigt utredning inte skall behöva ersättas av den exproprierande.

Som jag anför i avsnittet 8.5.2 i den allmänna motiveringen bör i den nya expropriationslagen finnas en särskild regel som inskränker

sakägares rätt att vid fastighetsdomstolen få ersättning för utredningskostnader i de fall då domstolen har meddelat utredningsbeslut enligt 5 kap. 12 § andra stycket. Regeln har tagits upp som ett andra stycke i 7 kap. 1 §.

I 7 kap. 2 § har tagits upp en bestämmelse om ersättning för kostnader i fall då ansökan om expropriationstillstånd avslås eller ansökningen återkallas innan tillstånd beviljats. Sökanden skall i sådant fall vara skyldig att svara för samtliga kostnader i saken, i den mån ej annat följer vid en motsvarande tillämpning av 18 kap. 6 eller 8 § RB.

I 7 kap. 3 § har tagits upp bestämmelser om ansvar för rättegångskostnader i högre rätt. Bestämmelserna överensstämmer i sak med vad som gäller f.n. Frågan om ersättning för kostnaderna i högre rätt har tidigare berörts i specialmotiveringen till 5 kap. 12 §. Jag vill här tillägga att, om ersättning som tillkommer sakägare höjs av högre rätt enbart med belopp som motsvarar penningvärdets fall under tiden efter underrättens dom, sakägaren inte därmed kan anses ha vunnit i överrätten.

7 kap. 4 § innehåller en bestämmelse om var prövningen av kostnadsfrågor skall äga rum. I enlighet med vad jag tidigare har anfört föreskrivs att fastighetsdomstolen prövar såväl kostnad som uppkommit i expropriationsmålet vid domstolen som kostnad i tillståndsärendet och vid expropriationsersättningens fördelning. Har talan om expropriation inte anhängiggjorts vid domstolen, får sakägaren väcka särskild talan om ersättning för de kostnader som uppkommit i tillståndsärendet.

5 §

I förevarande paragraf har tagits upp bestämmelser om förskott på ersättning för rättegångskostnad. Bestämmelserna överensstämmer i sak med nuvarande 67 § ExL.

6 §

I paragrafen ges bestämmelser om förundersökning av fastighet med anledning av tillämnad expropriation. Bestämmelserna, som motsvarar 71 och 72 §§ ExL, har förenklats och utformats efter förebild av bl.a. 51 § miljöskyddslagen och 34 § väglagen.

Föreskriften i 71 § första stycket andra punkten ExL att länsstyrelsen inte får medge förundersökning innan expropriationstillstånd har meddelats, om inte länsstyrelsen funnit att det uppgivna expropriationsändamålet är sådant att det grundar expropriationsrätt, har i departementsförslaget inte någon direkt motsvarighet men är avsedd att gälla också i fortsättningen. En sådan prövning får anses ingå som ett led i länsstyrelsens prövning av frågan huruvida skäl föreligger till den begärda åtgärden.

Liksom f.n. skall länsstyrelsen föreskriva att tillträde som behövs skall lämnas under viss tid. Särskild föreskrift om underrättelse till fastighetsägaren eller rättighetshavare om när undersökningen får påbörjas synes inte behövas.

Enligt 71 § tredje stycket ExL får växande träd inte fällas i och för undersökningen utan att länsstyrelsen har medgett det. Bestämmelsen har i justitiedepartementets promemoria ansetts kunna undvaras. I promemorieförslaget föreslås i stället generella bestämmelser om att undersökningsarbetet skall utföras så att minsta skada och intrång vållas och att ersättning skall utgå för skada och intrång. I sitt yttrande över promemorieförslaget uttalar hovrätten för Västra Sverige att den nya expropriationslagen bör uppta en motsvarighet till 71 § tredje stycket ExL. Som skäl anförs, att de föreslagna, mera generellt avfattade föreskrifterna inte tillräckligt tillgodoser markägarens intressen såvitt nu är i fråga. Också jag anser, att det behövs en särskild bestämmelse som mera direkt tar sikte på att förhindra att växande träd fälls eller skadas. För egen del vill jag emellertid inte förorda, att den nuvarande ordningen behålls. I stället bör efter förebild av 34 § väglagen och 4 kap. 38 § FBL meddelas föreskrifter om skyldighet för den undersökande att i förväg inhämta fastighetsägarens samtycke till trädfällning och åtgärd som kan skada växande träd i trädgård, liknande plantering eller park, dvs. inom områden i fråga om vilka fastighetsägaren har ett starkt intresse av att växtligheten skyddas. I expropriationsfall bör dock länsstyrelsen kunna lämna medgivande till trädfällning och annan åtgärd som nyss nämnts, om ägarens samtycke inte kan erhållas. I övrigt bör som en allmän regel gälla, att undersökningsarbetet skall utföras så att minsta skada och intrång vållas och att ersättning skall utgå för skada och intrång som inte har kunnat undvikas.

Enligt promemorieförslaget skall talan om ersättning som nyss nämnts väckas vid den fastighetsdomstol inom vars område fastigheten är belägen. Bestämmelsen har utan ändring tagits upp i departementsförslaget.

Jag biträder också det i promemorian framställda förslaget att föreskriften i 72 § andra stycket ExL om säkerhet för blivande ersättning kan utgå med hänsyn till att föreskriften får anses ha ringa praktisk betydelse.

7 §

Paragrafen, som i sak överensstämmer med 73 och 74 §§ ExL, innehåller bestämmelser om ställande av säkerhet.

8 §

Paragrafen innehåller en bestämmelse om besvär mot länsstyrelsens

beslut i fråga som avses i 6 eller 7 §. Enligt paragrafen skall talan föras hos Kungl. Maj:t i statsrådet.

Övergångsbestämmelserna

1 och 2. De nya bestämmelserna föreslås träda i kraft den 1 januari 1973. Genom den nya lagen upphävs ExL.

3. Som jag har förordat i den allmänna motiveringen bör i övergångsbestämmelserna tas upp en regel av innebörd att, om i lag eller annan författning förekommer hänvisning till föreskrift som ersatts genom bestämmelse i nya lagen, den nya bestämmelsen i stället skall tillämpas.

4. Enligt denna punkt skall den nya lagens bestämmelser om fastighetsägare äga motsvarande tillämpning på innehavare av ständigt besittningsrätt eller fideikommissrätt. Beträffande den närmare innebörden av begreppet ständigt besittningsrätt hänvisas till vad som anfördes vid tillkomsten av lagen (1970:989) om införande av fastighetsbildningslagen (prop. 1970:144 s. 62). En särregel om ersättning till innehavare av fideikommissrätt har tagits upp i punkt 13 av övergångsbestämmelserna.

5. Den särskilda förmånsrätt som tillkommer fordran på ogulden köpeskillning enligt 11 kap. 2 § jordabalken i 1734 års lag har inte fått någon motsvarighet i JB. I 5 § JP har emellertid tagits upp bestämmelser som, när fastighet har överlåtits före JB:s ikraftträdande, övergångsvis bevarar den förmånsrätt som skulle ha förelegat med stöd av äldre bestämmelser. Vid JB:s tillkomst utmönstrades ur ExL bestämmelserna om fordran enligt 11 kap. 2 § äldre jordabalken. Enligt övergångsbestämmelserna till lagändringen (SFS 1970:1008) skall dock tidigare bestämmelser i ExL om sådan fordran äga tillämpning i den mån företrädesrätt föreligger enligt 5 § JP. Uppenbarligen bör innehavare av sådan fordran beredas samma skydd som tillkommer panträttshavare enligt den nya lagen. Bestämmelse härom har tagits upp i punkt 5 av övergångsbestämmelserna. Bestämmelsen medför bl.a. att fastighet skall anses besvärad av beviljad eller sökt in-teckning, om den svarar för fordran som åtnjuter förmånsrätt enligt 5 § JP.

I JB finns ingen motsvarighet till institutet avkomsträtt eller annan förmån. I fråga om rättighet av angivet slag som har upplåtits före JB:s ikraftträdande äger enligt 8 § JP äldre bestämmelser i viss utsträckning fortfarande tillämpning. Vissa av upplåtelse-erna, nämligen sådana som avser generiska prestationer, står fordringsrätterna nära, medan andra till sin natur närmast är att anse som ett slags nyttjanderätt till fastigheten. Frågan har behandlats i specialmotiveringen till 1 kap. 5 § i den nya lagen. Vid tillämpningen av den nya lagen bör avkomsträtter som avser generiska prestationer vara likställda med fordringar som är

förenade med panträtt i fastigheten. Däremot bör övriga avkomsträtter inte likställas med panträttskyddade fordringar. I dessa fall har i stället innehavaren av rättigheten ställning som sakägare vid expropriationen och vinner därigenom skydd för sina intressen. I punkt 5 av övergångsbestämmelserna har tagits upp en bestämmelse i överensstämmelse med vad jag nu har anfört.

6. Har ansökan om expropriation gjorts hos Kungl. Maj:t före ikraftträdandet, bör som jag har anfört i den allmänna motiveringen frågan om tillstånd till expropriationen prövas enligt äldre bestämmelser. Detta innebär att ExL:s bestämmelser i det angivna fallet blir tillämpliga både i fråga om expropriationsändamålen och i fråga om förfarandet i tillståndsärendet. I sådant fall bör också fråga om återlösningsrätt prövas enligt äldre bestämmelser.

7. I 100 och 101 §§ ExL finns vissa särskilda bestämmelser av materiell innebörd om expropriation enligt 1 § första stycket 7 ExL för åstadkommande av tryggade bostadsförhållanden. Sistnämnda bestämmelse torde numera sakna praktisk betydelse. Skulle likväl tillstånd till expropriation enligt bestämmelsen ha meddelats eller komma att meddelas på grund av ansökan som gjorts före ikraftträdandet, bör 100 och 101 §§ ExL fortfarande äga tillämpning.

8. Bestämmelserna i förslaget till ny expropriationslag om äganderättsexpropriations inverkan på rättighet som besvärar fastigheten skiljer sig från ExL:s motsvarande bestämmelser. Bl.a. gäller, att tillståndsmyndigheten i vissa fall skall pröva frågan om rättighetens fortbestånd. Har expropriationstillstånd meddelats på grund av ansökan som gjorts före den nya lagens ikraftträdande, bör äldre bestämmelser tillämpas.

9. Enligt 79 a § första stycket ExL gäller att, om allmän väg, för vilken nyttjanderätt till mark har exproprierats, blir indragen, markens ägare är berättigad att förfoga över marken utan lösen enligt ExL:s bestämmelser om återlösningsrätt. Enligt andra stycket är i sådant fall väghållaren berättigad att föra bort vad som har anbringats för vägändamål, om inte länsstyrelsen bestämmer annat med hänsyn till uppkommen fråga om markens begagnande som enskild väg. Om det som får skiljas från marken inte är bortfört inom ett år efter det att vägen dragits in eller vid den senare tidpunkt som länsstyrelsen på grund av särskilda omständigheter kan ha bestämt, tillfaller det markens ägare utan lösen. Enligt 32 § väglagen upphör vägrätt när vägen dras in. I fråga om rätten att föra bort vad som anbringats på marken överensstämmer 32 § väglagen med 79 a § andra stycket ExL.

Bestämmelsen i 79 a § första stycket ExL utgör en specialregel om återlösningsrätt. Eftersom jag föreslår att det institutet upphävs, kan någon direkt motsvarighet inte komma i fråga i den nya lagstiftningen. Jag finner inte heller att det behövs någon allmän regel om verkan av att

exproprierad rättighet upphört att utövas (jfr utredningens betänkande s. 140). Beträffande andra stycket i 79 a § ExL föreslår utredningen att det skall överföras till väglagstiftningen. Med hänsyn till den utformning som institutet vägrätt har fått i den nya väglagen och bestämmelserna i 32 § andra stycket väglagen kan det emellertid inte anses behövt att i väglagen ta upp en motsvarighet till bestämmelsen i ExL. Det torde i fortsättningen inte föreligga något behov av att exproprieras nyttjanderätt till mark för allmän väg. För det fall att sådan expropriation har ägt rum tidigare, bör emellertid 79 a § andra stycket ExL fortfarande äga tillämpning.

10. Bestämmelserna i 3 kap. 3 § i den nya lagen om rätt för den exproprierande att fortsätta att nyttja fastigheten ger i vissa fall den exproprierande en starkare ställning än enligt ExL. Bestämmelserna bör kunna tillämpas även om ansökan om expropriation har gjorts före ikraftträdandet.

11. I fråga om grunderna för bestämmande av expropriationsersättning föreslås att äldre bestämmelser skall gälla, om talan vid domstol väckts före ikraftträdandet. Presumptionsregeln i 4 kap. 3 § skall inte gälla värdeökning som inträffat före utgången av juni 1971. De föreslagna bestämmelserna överensstämmer i princip med punkterna 3 och 4 i övergångsbestämmelserna till 1971 års ändringar i ExL. Valet av den 1 juli 1971 som utgångspunkt för tillämpning även av den utvidgade presumptionsregeln har motiverats i avsnittet 8.4 i den allmänna motiveringen.

12. Bestämmelserna i 5 kap. nya lagen om handläggningen vid domstol, förhandstillträde m.m. samt bestämmelserna i 7 kap. om expropriationskostnad m.m. bör tillämpas från det att den nya lagen har trätt i kraft. Bestämmelserna, som i stor utsträckning stämmer överens med gällande rätt, bör i princip tillämpas även i mål som har anhängiggjorts före ikraftträdandet. En uttrycklig föreskrift härom har inte ansetts nödvändig.

Vissa undantag bör dock göras från den nu angivna huvudregeln. Sålunda bör de nya bestämmelserna om utredningsbeslut i 5 kap. 12 § andra stycket och den därtill anknutna ersättningsregeln i 7 kap. 1 § andra stycket gälla endast i mål som har anhängiggjorts efter den nya lagens ikraftträdande. Detsamma bör vara fallet med bestämmelserna i 5 kap. 25 och 26 §§ om bestämmandet av ersättning med hänsyn till panträttshavarnas säkerhet m.m. I stället för 5 kap. 25 och 26 §§ bör motsvarande äldre bestämmelser i 32 §, 59 § första-fjärde styckena, 63 § andra punkten samt 95 § ExL tillämpas. Vidare bör självfallet hovrätts dom i fråga om kvalificerat förhandstillträde få överklagas enligt äldre bestämmelser, om domen har meddelats före den nya lagens ikraftträdande. I punkt 12 av övergångsbestämmelserna har tagits in föreskrifter

i enlighet med vad jag nu har anfört.

13. För det fall att fastighet som exproprieras innehas som fideikommiss gäller enligt ExL ett par undantag från de allmänna bestämmelserna om expropriation. Sålunda föreskrivs i 59 § fjärde stycket första punkten ExL, att domstolen inte får fastställa överenskommelse om expropriationsersättning för fastighet som innehas som fideikommiss. Härmed torde avses inte bara löseskilling utan även intrångsersättning vid delexpropriation och vid upplåtelse av särskild rätt. Vidare gäller enligt 57 § sjunde stycket ExL, att ersättning som tillkommer innehavare av fideikommiss skall hållas inne av länsstyrelsen, till dess Kungl. Maj:t har förordnat hur det skall förfaras med ersättningen. Föreskriften torde inte avse annan expropriationsersättning än löseskilling och intrångsersättning. De båda nu angivna undantagen bör fortfarande gälla. Med hänsyn till att fideikommissen håller på att avvecklas bör bestämmelserna inte föras över till den nya expropriationslagen utan till övergångsbestämmelserna. Undantagen har tagits upp i punkt 13 av övergångsbestämmelserna med de jämkningar som föranleds av att 5 kap. 25 § och nedsättningsbestämmelserna i den nya expropriationslagen avviker från motsvarande bestämmelser i ExL. Den föreslagna regleringen är inte avsedd att utesluta att 5 kap. 26 § i den nya expropriationslagen tillämpas i fideikommissfallen. Föreskriften i förevarande punkt om att med utbetalning av expropriationsersättning skall anstå lägger inte hinder i vägen för länsstyrelsen att betala ut personlig ersättning till fideikommissarien, om sådan ersättning har uttagits av länsstyrelsen, och ersättning som tillkommer annan sakägare än denne utan att avvakta Kungl. Maj:ts förordnande.

14. Bestämmelserna om sättet för betalning av expropriationsersättning och förskott i den nya lagen skiljer sig i viktiga hänseenden från vad som gäller nu. Bl.a. åligger det enligt den nya lagen domstolen att bestämma i vad mån nedsättning skall ske eller ej. Har expropriationsmålet avgjorts, innan den nya lagen trätt i kraft, bör äldre bestämmelser om nedsättning äga tillämpning, eftersom domstolen i så fall inte har kunnat tillämpa de nya bestämmelserna.

10.2 Förslaget till lag om ändring i jordabalken

I 13 kap. 24 § första stycket JB finns bestämmelser om vissa mål som rör tomträtt, nämligen mål angående omprövning eller jämkning av avgäld, klander av uppsägning eller bestämmande av lösesumma. I fråga om rättegången i sådana mål gäller i tillämpliga delar bestämmelserna om expropriation i allmänhet. Denna regel bör finnas kvar i sak även efter den nya expropriationslagens ikraftträdande. Eftersom den nya lagen inte innehåller någon uppdelning mellan allmänna och särskilda

bestämmelser — som är fallet med ExL — har i fråga om rättegången en direkt hänvisning till den nya lagen tagits in i förslaget. Detta innebär att bl.a. de nya bestämmelserna om fastighetsdomstolens processledning och skyldigheten att meddela utredningsbeslut blir tillämpliga i de angivna målen.

Till den nya expropriationslagens bestämmelse om utredningsbeslut har knutits en särskild regel som inskränker sakägares rätt till ersättning för utredningskostnad (7 kap. 1 § andra stycket). En motsvarighet till denna regel har tagits in i andra stycket av 13 kap. 24 § JB, som innehåller med expropriationslagens regler överensstämmande bestämmelser om rättegångskostnader i mål om bestämmande av lösesumma. I fråga om övriga mål som avses i paragrafens första stycke torde inte föreligga anledning att meddela särskilda rättegångskostnadsbestämmelser. Skulle i sådant mål fastighetsägarens motpart åberopa utredning i strid med utredningsbeslut, får detta beaktas vid tillämpning av bestämmelserna i 18 kap. RB.

Den föreslagna ändringen i JB är avsedd att träda i kraft samtidigt med den nya expropriationslagen.

10.3 Förslaget till lag om ändring i 1902 års ellag

Som närmare redovisats i avsnitten 3.1.1 och 3.4.2 i motiven till ny expropriationslag föreslår utredningen att reglerna i 1 § 1902 års lag skall inarbetas i den nya lagen. Bestämmelser om proformaexpropriation, dvs. om expropriation utan tillstånd av Kungl. Maj:t men med fastighetsägarens medgivande, som nu finns upptagna i 1 § 1902 års ellag i fråga om starkströmsledningar och i 89 § ExL i fråga om elektriska svagströmsledningar, skulle enligt utredningens förslag få motsvarighet i den nya expropriationslagen.

I 96 § ExL meddelas särskilda bestämmelser om ändring och flyttning av elektrisk svagströmsledning och om exproprierad rätts upphörande i visst fall. Dessa regler gäller enligt föreskrift i 1 § fjärde stycket 1902 års ellag också för elektriska starkströmsledningar.

Utredningen erinrar om att den centrala ellagstiftningen f.n. ses över och att avsikten torde vara att ersätta bl.a. 1902 års ellag med en modern lagstiftning. Ellagstiftningsutredningens förslag till ellag (SOU 1966:39), som i denna del inte föranledde några erinringar från eldistributionsutredningen (SOU 1968:39), upptog vissa bestämmelser om ändring och flyttning av elektriska ledningar. Bl.a. föreslogs att bestämmelserna i 96 § första stycket andra punkten ExL, som handlar om ändring eller flyttning av ledning på grund av ändrade förhållanden, skulle inarbetas i en generell tillämplig regel. Vidare föreslog ellagstiftningsutredningen att bestämmelserna i 96 § tredje stycket ExL — dvs. föreskriften att

exproprierad rätt till ledning i gata m.m. upphör om markens natur av gatumark m.m. ändras — skulle bibehållas oförändrade i ExL medan i den nya ellagen skulle intas regler om skyldighet att ändra sträckningen av elektrisk ledning inom planlagt område, när så behövs för att planen skall kunna genomföras, samt om ansvaret för därav föranledda kostnader. Uppkommande ändringskostnader borde därvid enligt ellagstiftningsutredningen ersättas av kommunen. Enligt expropriationsutredningens mening föreligger otvivelaktigt ett starkt samband mellan regeln i 96 § tredje stycket ExL och nyss nämnda, av ellagstiftningsutredningen föreslagna regler och åtskilligt skulle därför vinnas om de kunde arbetas samman inom ellagens ram. Expropriationsutredningen framhåller emellertid att det inte torde vara lämpligt att i detta sammanhang gå närmare in på ellagsförslaget.

Enligt utredningens mening bör reglerna i 96 § ExL flyttas över till ellagstiftningen. Som skäl för sin ståndpunkt anför utredningen att bestämmelserna avser händelser som inträffar efter det att expropriationen fullbordats. Vidare uttalar utredningen att bestämmelserna i 96 § ExL knappast har samband med själva expropriationsförfarandet. I och för sig talar enligt utredningen vissa skäl för att reglerna i 96 § ExL görs tillämpliga också när rätten att dra fram en elektrisk ledning förvärvats genom frivillig uppgörelse med markägaren. Något förslag härom lägger utredningen dock inte fram. Utredningen föreslår att bestämmelserna i 96 § ExL t.v. placeras i sak oförändrade i 1902 års ellag i avvaktan på att därifrån överföras till eller arbetas in i en ny ellag. För att paragrafen skall bli mera lättläst föreslår utredningen att den delas upp i tre nya paragrafer.

Utredningens förslag att upphäva 1 § 1902 års ellag har inte mött någon erinran av remissinstanserna. Också förslaget att utan saklig ändring överföra 96 § ExL till 1902 års ellag har godtagits av remissinstanserna. Svenska kraftverksföreningen och Svenska elverksföreningen framhåller dock att den föreslagna regleringen endast bör gälla t.v. i avvaktan på mera klarläggande och tidsenliga bestämmelser. Nu angivna remissinstanser förklarar dessutom att det inte finns något skäl att i de fall, när fastighetsägaren frivilligt upplåtit rätten till ledningen, genom lagstiftning ingripa i avtalsförhållandet och lägga flyttningskostnaderna på ledningens ägare. Svenska kommunförbundet motsätter sig bestämt tanken på att kommunerna som planmyndigheter skulle kunna åläggas att bestrida kostnaderna för ändring av befintlig ledning.

Som jag tidigare har redogjort för i avsnittet 4.1.3 har i justitiedepartementets promemoria föreslagits att i avvaktan på resultatet av ledningsrättsutredningens arbete någon ändring av bestämmelserna i 1902 års ellag om tillstånd till expropriation inte skall göras. Enligt promemorian saknar bestämmelserna om proformaexpropriation för

elektriska svagströmsledningarna i ExL praktisk betydelse och torde kunna utgå. Svenska kraftverksföreningen har som jag redovisat i avsnittet 4.1.4 kritiserat sistnämnda uttalande.

I den allmänna motiveringen till den nya expropriationslagen (avsnitt 8.2.4) har jag uttalat att denna lag bör vara tillämplig också på expropriationsfall som nu tas upp i 1902 års ellag. I förslaget till expropriationslag upptas emellertid inte några bestämmelser om proformaexpropriation. När överväganden på grundval av ledningsrättsutredningens arbete har slutförts, kan det komma att visa sig att något praktiskt behov av proformaexpropriation inte längre finns. I avvaktan härpå är det emellertid inte tillrådligt att avskaffa möjligheten till proformaexpropriation. En bestämmelse härom bör stå kvar i 1902 års ellag och vidgas att omfatta också expropriation för svagströmsledningarna. I övrigt bör någon ändring inte ske nu i fråga om förutsättningarna för proformaexpropriation. Ett önskemål under remissbehandlingen av expropriationsutredningens förslag, att rekvisitet 'ringa men' utmönstras ur lagtexten, anser jag mig sålunda inte böra biträda.

Vad gäller frågan om bestämmelserna i 96 § ansluter jag mig till utredningens förslag, som godtagits av remissinstanserna. Jag anser således att bestämmelserna bör överföras till ellagstiftningen. Med hänsyn till att frågor inom ellagstiftningens område f.n. utreds kan det inte nu komma i fråga att företa några större ingrepp på detta rättsområde. Jag godtar därför förslaget att 96 § ExL provisoriskt överförs till 1902 års ellag utan sakliga ändringar. Någon reglering av frivilliga upplåtelse i de hänseenden som 96 § behandlar finns sålunda inte skäl att genomföra i detta sammanhang.

Enligt utredningens mening bör 96 § ExL i samband med att den flyttas över till 1902 års ellag delas upp i tre nya paragrafer, placerade sist i lagen. För min del anser jag det lämpligt att dela upp paragrafen i olika avsnitt. Av redaktionella skäl bör dock bestämmelserna tas upp i en ny paragraf, 5 b §, i 1902 års ellag.

1 §

Ändringarna i förevarande paragraf innebär i första hand att bestämmelserna om expropriationsändamålen i de två första punkterna i nuvarande första stycket faller bort och ersätts med bestämmelsen om expropriation för elektrisk kraft i 2 kap. 3 § förslaget till ny expropriationslag. I första stycket av 1 § 1902 års ellag har i fråga om expropriation av elektriska anläggningar i stället tagits in en hänvisning till den nya expropriationslagen. Hänvisningen omfattar också 2 kap. 2 § i lagförslaget, som medger expropriation för elektriska anläggningar för kommunikationsändamål, t.ex. telefon- och telegrafledningarna.

I andra stycket i förslaget har upptagits motsvarighet till föreskriften i

nuvarande första stycket sista punkten. Bestämmelsen medger rätt till expropriation utan tillstånd för elektrisk ledning, när fastighetens ägare förklarar sig villig att upplåta nyttjanderätt eller servitutsrätt för ledningen och expropriationen därav förorsakar endast ringa men. Det ankommer på fastighetsdomstolen att pröva att dessa förutsättningar föreligger. Som jag förut har anfört omfattar den föreslagna bestämmelsen också proformaexpropriation för elektriska svagströmsledningar som nu är möjlig enligt 89 § andra stycket ExL. En nyhet i förslaget i det hänseendet är att proformaexpropriation medges också för servitutsrätt.

Av tredje stycket i förslaget framgår, att den utredning som fastighetsdomstolen behöver för prövningen av expropriationsfrågan skall inges i samband med stämningsansökningen. I övrigt handläggs målet, som framgår av första stycket, enligt expropriationslagens bestämmelser.

Bestämmelserna i nuvarande andra och tredje styckena har utgått, eftersom dessa frågor ej berör den situation som avses i förslaget. Frågan om det kommunala vetot i andra stycket har närmare behandlats i motiven till den nya expropriationslagen (avsnitt 8.2.12). Vidare skall frågan om minsta avstånd mellan ledning och bostadshus m.m., som nu regleras i tredje stycket, beaktas vid den prövning med hänsyn till motstående intressen som skall företas enligt 2 kap. 12 § förslaget till ny expropriationslag. Bestämmelserna i nuvarande fjärde stycket har beaktats vid utformningen av övriga ändringar i 1902 års ellag.

3 §

Ändringen i denna paragraf utgör en följdändring till den nya lydelsen av 1 §.

5 b §

I enlighet med vad som anförts i inledningen till detta avsnitt har reglerna i 96 § ExL tagits upp i denna paragraf. 1 mom. i paragrafen upptar motsvarighet till bestämmelserna i 96 § första stycket. Med hänsyn till att 1 § fjärde stycket föreslås upphävt har i andra stycket angetts att bestämmelsen avser också servitutsrätt. 2 mom. motsvarar 96 § andra stycket och 3 mom. 96 § tredje stycket ExL.

Övergångsbestämmelser

På motsvarande sätt som har föreslagits i fråga om den nya expropriationslagen bör frågan om tillstånd till expropriation prövas enligt äldre bestämmelser, om expropriationsförfarande inletts före de nya bestämmelsernas ikraftträdande, oavsett om det skett hos Kungl. Maj:t eller hos domstol.

De föreslagna bestämmelserna i 5 b § överensstämmer i huvudsak med

äldre rätt. Det kan inte anses möta några betänkligheter att efter ikraftträdandet tillämpa dem också i fråga om äldre rättsförhållanden.

10.4 Förslaget till lag om ändring i vattenlagen

Har Kungl. Maj:t för någon ords förseende med dess behov av vatten eller för annat allmänt ändamål som inte omnämns i 2 kap. 38 § VL lämnat tillstånd till att vatten leds bort ur sjö eller vattendrag för att nyttjas på annan plats, skall enligt 2 kap. 40 § VL ärendet därefter handläggas enligt reglerna i VL om byggande i vatten. Om Kungl. Maj:t har lämnat tillstånd till anläggande av grundvattentäkt på annan tillhörig fastighet för någon ords förseende med vatten eller för annat allmänt ändamål, skall enligt 2 kap. 60 § VL vattendomstol efter ansökan pröva villkors- och ersättningsfrågor.

Villkoren i 2 kap. 40 och 60 §§ VL att Kungl. Maj:ts tillstånd skall avse någon ords förseende med vatten anknyter till den nuvarande formuleringen i 1 § första stycket 5 ExL. Motsvarande expropriationsändamål anges emellertid i 2 kap. 3 § förslaget till ny expropriationslag som en rätt till expropriation för att tillgodose allmänt behov av vatten. Med hänsyn härtill föreslås att den nya terminologin införs i de angivna lagrummen i VL.

Expropriationsutredningen diskuterar i sitt betänkande Expropriationsändamål och expropriationsersättning m.m. (s. 99) avgränsningen av vattentäktprocessen men anser sig inte böra för egen del föreslå någon ändring. Jag anser för min del inte heller att någon ändring bör göras nu. Frågan bör anstå i avvaktan på resultatet av vattenlagsutredningens arbete.

I övrigt kan några ändringar i VL inte anses behövliga. Vattenlagsutredningens betänkande (SOU 1972:14) Revision av vattenlagen del 2 innehåller förslag om en saklig anpassning av VL till expropriationslagstiftningens ersättningsregler. Frågan härom kommer efter remissbehandling av betänkandet att beredas inom justitiedepartementet. 2 kap. 18 § VL innehåller vissa särskilda bestämmelser om elektriska starkströmsledningar för ersättningskraft. Vattenlagsutredningen föreslår att bestämmelserna upphävs. I avvaktan på prövningen av detta förslag kan de kvarstå oförändrade. I 4 kap. 11 § VL hänvisas i fråga om statens lösningsrätt till strömfall med vattenverksbyggnader m.m. till expropriationslagstiftningen. Med hänsyn till bestämmelsernas utformning behöver någon ändring av dem inte ske.

10.5 Förslaget till lag om upphävande av lagen om tvångsinlösen av vanhävdad jordbruksegendom

Jag har i den allmänna motiveringen till förslaget om ny expropriationslag (avsnitt 8.2.8) uttalat att de nya bestämmelserna i 2 kap. 7 § i förslaget ersätter reglerna i lagen om tvångsinlösen av vanhävdad jordbruksegendom och att sistnämnda lag därför bör upphävas i anslutning till den nya lagstiftningens ikraftträdande. Ett förslag härom tas upp under denna punkt. Den upphävda lagen skall dock fortfarande gälla i fall då fråga om inlösen väckts före den nya lagstiftningens ikraftträdande.

10.6 Förslaget till lag om ändring i civilförsvarslagen

I civilförsvarslagen (CfL) har kommunerna tillagts särskilda arbetsuppgifter i samband med anordnandet av civilförsvaret. Enligt 40 § 1 mom. är kommun sålunda skyldig bl.a. att bygga skyddsrum och vidta vissa reservanordningar för brandförsvarets vattenförsörjning samt att utföra källarmursgenombrott för allmänna och enskilda skyddsrum. För att kommunen skall kunna fullgöra nyssnämnda skyldigheter kan för kommunens räkning enligt 68 § CfL åtskillig egendom såsom markområde, byggnader m.m. som finns inom kommunen tas i anspråk. En förutsättning är dock att civilförvarsberedskap råder och att frivillig uppgörelse inte kan träffas tillräckligt skyndsamt. Kravet på civilförvarsberedskap gäller dock inte när fråga är om vidtagande av byggnadsanordning och utförande av källarmursgenombrott. Förfoganderätten får i sådant fall utövas endast av länsstyrelse. Tas egendomen i anspråk med nyttjanderätt är enligt 72 § ägaren eller innehavaren av egendomen skyldig tåla eller vidta ändring eller flyttning av inredning eller utrustning, som hör till egendomen, samt att i övrigt tåla de åtgärder beträffande egendomen, vilka den som utövar förfoganderätten finner erforderliga. Ersättning för ianspråktagandet skall enligt 73 § utgå enligt de grunder som gäller i fråga om rekvisition för krigsmaktens behov.

Expropriationsutredningen anför, att de nu redovisade bestämmelserna i CfL otvivelaktigt innebär en dubblering i förhållande till den tidigare föreslagna expropriationsbefogenheten för civilförsvarets behov. När civilförvarsberedskap råder finns det emellertid ett starkt behov av ett extraordinärt förfarande av den typ som regleras i rekvisitionslagen och andra liknande författningar. Kvar står emellertid, framhåller utredningen, det faktum att rätt finns att även under normala förhållanden för kommuns räkning ta i anspråk egendom i rekvisitionsväg för

att utföra t.ex. bergfasta skyddsrum. Mot formerna för själva ianspråktagandet är enligt utredningen i och för sig inget att invända. Som grund för detta måste nämligen ligga en i vederbörlig ordning upprättad och i övervägande antalet fall fastställd organisationsplan. Däremot finner utredningen det knappast tillfredsställande att ersättningen till den ianspråktaga egendomens ägare också i dessa fall skall bestämmas enligt den ordning som fastställts i rekvisitionslagen. Denna ordning har tillskapats för utomordentliga förhållanden och bör också reserveras för sådana situationer. Utredningen föreslår därför att de allmänna bestämmelserna i expropriationslagstiftningen om tillvägagångssättet vid bestämmandet av ersättningen skall vara exklusivt tillämpliga, när egendom jämlikt CfL tas i anspråk på andra tider än när civilförsvärsberedskap råder. Bestämmelserna skall enligt förslaget tillämpas inte bara beträffande ersättning för själva ianspråktagandet utan också beträffande ersättning för intrång av sådan art som avses i 72 § CfL.

Riksvärderingsnämnden tillstyrker i sitt remissyttrande att ersättning för egendom, som tas i anspråk enligt CfL under tid då civilförsvärsberedskap inte råder, utgår enligt de regler som gäller för exproprierad egendom och fastställs enligt de för expropriationsmål gällande bestämmelserna. Civilförsvärsstyrelsen förklarar sig inte ha något att erinra mot utredningens förslag.

Också jag biträder utredningsförslaget. I 73 § CfL föreslås ändringar i enlighet härmed. I första stycket av paragrafen anges att stycket gäller endast när civilförsvärsberedskap råder. I ett nytt andra stycke föreskrivs att, om egendom under tid då civilförsvärsberedskap inte råder har tagits i anspråk enligt 68 § tredje stycket andra punkten, ersättning för egendomen skall bestämmas med tillämpning av expropriationslagen. Detsamma skall gälla om i sådant fall, dvs. när civilförsvärsberedskap inte råder, åtgärd har vidtagits enligt 72 §. Att ersättning skall bestämmas med tillämpning av expropriationslagen innebär att såväl värderingsreglerna som föreskrifterna om förfarandet skall gälla. I fråga om tillvägagångssättet vid själva ianspråktagandet gäller däremot bestämmelserna i CfL. Sedan egendomen har tagits i anspråk kan talan om bestämmande av ersättning väckas, utom av kommunen, också av fastighetsägaren vid fastighetsdomstol, om frivillig uppgörelse inte kan träffas.

De föreslagna ändringarna föreslås träda i kraft samtidigt med den nya expropriationslagen. Äldre bestämmelser bör dock fortfarande tillämpas i fall då egendom tagits i anspråk före ikraftträdandet.

10.7 Förslaget till lag om ändring i delgivningslagen

Åtskilliga lagar och andra författningar upptar bestämmelser om att handlingar i mål och ärenden skall delges motpart eller annan. I delgivningslagen (DL) meddelas närmare bestämmelser om hur delgivning skall gå till.

Som huvudregel gäller enligt DL, att delgivning som skall ske i mål eller ärende hos domstol eller annan myndighet skall ombesörjas av myndigheten (2 § första stycket DL). Delgivningen skall i första hand ske genom att den handling som skall delges sänds med posten i vanligt brev eller lämnas med bud till den som avses med delgivningen. Myndigheten skall i så fall begära att mottagandet erkänns skriftligen (s.k. ordinär delgivning; 3 § första stycket DL). Myndighet som Kungl. Maj:t bestämmer får dessutom använda sig av en mera kvalificerad delgivningsmetod, som innebär att handlingen överlämnas till den som söks genom postverkets försorg (s.k. särskild postdelgivning; 3 § andra stycket DL). Kan delgivning inte ske på något av de sätt som har angetts skall myndigheten anlita stämningsman eller annan, vars intyg utgör fullt bevis om delgivning (s.k. stämningsmannadelgivning; 3 § tredje stycket DL).

Vid delgivning skall enligt DL handlingen överbringas i huvudskrift eller bestyrkt avskrift eller kopia till den som söks för delgivning (6 § första stycket DL). I vissa fall får myndigheten besluta att handlingen i stället skall hållas tillgänglig hos myndigheten eller på plats som denna bestämmer. I så fall skall särskilt meddelande om detta delges den sökta (6 § andra stycket DL).

Vid sidan av de delgivningsformer för vilka har redogjorts i det föregående finns en speciell delgivningsmetod, s.k. kungörelsedelgivning, som i första hand är tillämplig när delgivning skall ske med någon som inte kan delges enligt de ordinära metoderna (15 § DL) eller med en obestämd krets av personer (16 § första stycket första punkten DL). Kungörelsedelgivning får också användas, om ett stort antal personer skall delges och det skulle innebära större kostnad och besvär än som är försvarligt med hänsyn till ändamålet med delgivningen att överbringa handlingen eller meddelande om att handlingen hålls tillgänglig på viss plats till var och en av dem med vilken delgivning skall ske (16 § första stycket andra punkten DL).

Kungörelsedelgivning sker genom att den handling som skall delges hålls tillgänglig viss tid hos myndigheten eller på plats som denna bestämmer och genom att meddelande om detta och om handlingens huvudsakliga innehåll förs in i lämplig tidning inom viss tid (17 § första stycket DL). Införande i tidning får underlätas bl.a. om sådant är uppenbart meningslöst. I så fall skall meddelandet i stället anslås i

myndighetens lokal. Enligt uttrycklig föreskrift bör meddelandet också anslås på kommuns anslagstavla, om det kan antas att den som söks därigenom nås av meddelandet. Skall delgivning ske med en obestämmd krets av personer eller med ett stort antal personer, skall dessutom meddelandet sändas med posten till någon eller några av dem under deras vanliga adress för att vara tillgängligt för alla dem som avses med delgivningen. I dessa fall skall meddelande alltid sändas till statlig myndighet eller kommun som ingår bland dem som avses med delgivningen (17 § tredje stycket DL).

I den inom justitiedepartementet upprättade promemorian tas upp frågan om delgivning i expropriationsmål och vissa liknande mål och ärenden med ett stort antal parter. Därvid anförs inledningsvis att DL öppnar vissa möjligheter att använda kungörelsedelgivning i sådana mål och ärenden. Även om man har försökt att göra förfarandet vid kungörelsedelgivning så effektivt som möjligt, bl.a. genom föreskriften om annonsering i lämplig tidning, torde enligt promemorian utsikterna att nå resultat genom kungörelsedelgivning vara synnerligen små i många fall. Sådan delgivning synes därför tillämpas restriktivt.

I promemorian uttalas, att någon ändring av de förutsättningar som DL uppställer för att kungörelsedelgivning skall få ske inte synes böra göras. Sådan delgivning bör således också i fortsättningen komma till användning bara i undantagsfall efter en avvägning mellan å ena sidan kostnaden och besväret för delgivning i de former DL annars anvisar och å andra sidan ändamålet med delgivningen. Kan förfarandet vid kungörelsedelgivning göras effektivare än f.n. skapas enligt promemorian förutsättningar för ökad användning av sådan delgivning.

Det framhålls i promemorian, att det inte sällan förekommer expropriationsmål i vilka ett stort antal hyresgäster eller bostadsrättshavare i samma fastighet är sakägare. Långtifrån alla dessa mål synes vara av sådan vikt för rättighetshavarna att kungörelsedelgivning med dem skulle vara utesluten. Som exempel anförs i promemorian mål om expropriation av utrymme under jord för anläggande av tunnelbana. I många andra typer av mål och ärenden anges förhållandena vara likartade, t.ex. ärenden om ändring av bashyra enligt lagen (1942:429) om hyresreglering m.m. i vilka ärenden samtliga hyresgäster i fastigheten vanligen är sökandens motpart. Antalet kan vara betydande samtidigt som ärendet gäller mindre värden eller är helt rutinbetonat. I nu åsyftade fall bör enligt promemorian kungörelsedelgivning kunna bli ett alternativ att räkna med, om förfarandet blir mera effektivt.

I promemorian erinras om att det i praktiskt taget alla större hyresfastigheter och i andra fastigheter som innehåller lägenheter för ett större antal personer finns särskilda anslagstavlor för meddelanden av olika slag till hyresgästerna. Detta bör enligt promemorian kunna utnyttjas på

så sätt att, när kungörelsedelgivning skall ske med ett stort antal personer som hyr eller annars innehar lägenhet i samma fastighet, tidningsannonseringen byts ut mot anslag i fastigheten. Därigenom skulle förfarandet vid kungörelsedelgivning kunna vinna åtskilligt i effektivitet. Anslåendet av kungörelsen i fastigheten bör enligt promemorian kompletteras med att handlingen eller i förekommande fall meddelande som avses i 6 § andra stycket DL sänds till vederbörande i vanligt brev under deras vanliga adress. Detta sägs inte tynga förfarandet. Med den föreslagna ordningen undviks de mest arbetskrävande momenten vid de övriga delgivningsformerna, nämligen bevakningen av att samtliga har delgetts, utsändande av nya delgivningsförsändelser när delgivningsförsök har misslyckats osv.

Det i promemorian framförda förslaget till ändring av förfarandet vid kungörelsedelgivning har fått ett gynnsamt mottagande vid remissbehandlingen. Så gott som samtliga remissinstanser tillstyrker eller lämnar förslaget utan erinran. Bland dem kan nämnas hovrätten för Västra Sverige, Stockholms tingsrätt, Göteborgs tingsrätt och de tre största hyresnämnderna.

Statens hyresråd, som i princip biträder promemoriaförslaget, anför att det föreslagna systemet med anslag i fastigheten inte bör ersätta utan komplettera sådan tidningspublicering som avses i 17 § första stycket DL. Som skäl anges att det i en fastighet kan finnas lokalhyresgäster som inte har anledning att annat än undantagsvis besöka vestibul eller annat utrymme där anslaget har satts upp. Hyresrådet erinrar också om att man inte kan utesluta att anslaget kan komma att skadas eller t.o.m. avlägsnas av obehöriga. Hyresnämnden i Göteborgs och Bohus län anför att den praktiska frågan hur meddelandet skall anslås i fastigheten, när denna har flera uppgångar, bör lösas men att det synes kunna ske genom tillämpningsföreskrifter.

I likhet med vad som anförs i promemorian anser jag, att delgivning i form av kungörelsedelgivning bör kunna komma till användning i större omfattning än hittills i vissa expropriationsmål med ett stort antal sakägare bosatta i samma fastighet och i andra liknande mål. En förutsättning för det synes, som framhålls i promemorian, vara att förfarandet vid denna delgivningsform kan effektiviseras så att de som avses med delgivningen i större utsträckning än f.n. kan beräknas få kännedom om att den ifrågakommande handlingen hålls tillgänglig. Den väg som anvisas i promemorian för att nå detta mål torde vara i huvudsak framkomlig.

I promemorian föreslås som nämnts, att anslag i fastigheten i förening med personliga underrättelser till dem som avses med delgivningen skall i de fall som det här är fråga om ersätta publicering i tidning. På de skäl som statens hyresråd anför i sitt yttrande över förslaget finner jag, att införande i lämplig tidning som regel bör ske i nu åsyftade fall. Som

hyresrådet föreslår bör den i promemorian förordade ordningen få utgöra ett komplement till det nuvarande tillvägagångssättet vid kungörelse-delgivning. Departementsförslaget har utformats i överensstämmelse härmed. Enligt detta skall således anslag i fastigheten alltid äga rum, medan publicering i tidning kan få underlåtas, om publiceringen är uppenbart meningslös.

Som hyresnämnden i Göteborgs och Bohus län antyder bör meddelandet om att viss handling hålls tillgänglig anslås på flera ställen inom fastigheten i de fall då det finns flera uppgångar till lägenheterna eller det annars är påkallat. I departementsförslaget har detta fått komma till uttryck i lagtexten genom föreskriften, att handlingen eller meddelande som avses i 6 § andra stycket DL skall anslås i fastigheten på lämpligt sätt. I övrigt får, som hyresnämnden anger, frågan regleras närmare i tillämpningsföreskrifterna till DL (delgivningskungörelsen 1970:467).

Som föreslås i promemorian bör delgivningsförfarandet i det fall som här är i fråga kompletteras med att handlingen eller meddelande enligt 6 § andra stycket DL sänds med posten till dem som avses med delgivningen. Alldeles undantagslös bör emellertid en sådan regel inte vara. Det kan tänkas att i ett mål som endast perifert berör t.ex. hyresgästerna i ett stort antal fastigheter eller i en fastighet med ett mycket stort antal lägenheter, det inte framstår som försvarligt med hänsyn till å ena sidan kostnaderna och besväret och å andra sidan ändamålet med delgivningen att sända särskild underrättelse till var och en av hyresgästerna. I så fall bör underrättelseförfarandet kunna underlåtas och ersättas med det förfarande som nu föreskrivs i 17 § tredje stycket DL.

Delgivningen bör anses verkställd i och med att handlingen hålls tillgänglig och meddelande om det har anslagits i fastigheten inom föreskriven tid och, inom samma tid, har införts i lämplig tidning eller anslagits i myndighetens lokal. Däremot bör inte fordras att de personliga underrättelserna till dem som avses med delgivningen skall ha avsänts. Underrättelserna bör således i förevarande hänseende vara jämställda med meddelanden som avses i 17 § andra och tredje styckena DL.

I enlighet med det anförda har bestämmelserna om anslag i fastigheten tagits upp i 17 § första stycket, medan föreskriften om personliga underrättelser har införts i 17 § tredje stycket DL (jfr 19 § tredje stycket samma lag).

Ändringarna i DL är avsedda att träda i kraft samtidigt med den nya expropriationslagen.

10.8 Förslaget till lag om ändring i rennäringslagen

I 26-29 §§ rennäringslagen meddelas bestämmelser som öppnar möjlighet för Kungl. Maj:t att förordna om upphävande av renskötselrätten helt eller delvis för visst markområde. I bestämmelserna hänvisas till ExL.

De jämkningar som föreslås i 26 och 29 §§ rennäringslagen är endast redaktionella. 29 § har i förslaget utformats med hänsyn till att man i förslaget till ny expropriationslag inte har behållit den nuvarande uppdelningen mellan allmänna och särskilda bestämmelser om expropriation och att begreppet särskild rätt föreslås bli knutet till begreppet fastighet (jfr t.ex. 1 kap. 1 § första stycket i förslaget till ny expropriationslag).

De föreslagna ändringarna i rennäringslagen är avsedda att träda i kraft samtidigt med den nya expropriationslagen. Att renskötselrätt inte är avsedd att kunna upphävas eller inskränkas genom s.k. självständig rättighetsexpropriation följer av 1 kap. 2 § tredje stycket i förslaget till ny expropriationslag.

11 Hemställan

Jag hemställer att lagrådets yttrande över förslagen till

- 1) expropriationslag,
 - 2) lag om ändring i jordabalken,
 - 3) lag om ändring i lagen (1902:71 s. 1), innefattande vissa bestämmelser om elektriska anläggningar,
 - 4) lag om ändring i vattenlagen (1918:523),
 - 5) lag om upphävande av lagen (1947:290) om tvångsinlösen av vanhävdad jordbruksegendom,
 - 6) lag om ändring i civilförsvarslagen (1960:74),
 - 7) lag om ändring i delgivningslagen (1970:428),
 - 8) lag om ändring i rennäringslagen (1971:437)
- inhämtas genom utdrag av protokollet.

Vad föredraganden sålunda med instämmande av statsrådets övriga ledamöter hemställt bifaller Hans Maj:t Konungen.

Ur protokollet:
Britta Gyllensten

Bilaga 1
Expropriationsutredningens förslag

**Förslag till
Allmän expropriationslag**

Härigenom förordnas som följer.

1 kap. Inledande bestämmelser

1 § Genom expropriation får, i den omfattning och på de villkor som anges i denna lag, fast egendom tagas i anspråk antingen med äganderätt eller med nyttjanderätt eller servitutsrätt. Expropriation får även ske för att upphäva bestående särskild rätt till fastighet, dock ej inteckning för fordran.

Denna lags bestämmelser om expropriation av fast egendom äger motsvarande tillämpning i fråga om byggnad och annan anläggning på ofri grund. Att detsamma gäller beträffande tomträtt och vattenfallsrätt följer av 4 kap. 27 § och 5 kap. 2 § lagen den 14 juni 1907 (nr 36 s. 1) om nyttjanderätt till fast egendom.

2 § Exproprieras egendom med äganderätt, upphör också all särskild rätt till egendomen, som icke enligt förbehåll vid expropriationen skall lämnas orubbad.

Egendomens ansvar för allmänna utskylder, för fordringar med förmånsrätt enligt 17 kap. 6 § första stycket handelsbalken eller för servitut som uppkommit vid laga skifte eller ägostyckning eller vid avstyckning av område som ej ingår i tomtindelning förändras ej genom expropriationen.

Genom expropriation stiftad nyttjanderätt eller servitutsrätt till fastighet äger företräde framför all annan rätt till fastigheten.

3 § Är särskild rätt till fastighet föremål för expropriation, skall denna lags föreskrifter om expropriation av fast egendom gälla i tillämpliga delar om ej annat finnes särskilt föreskrivet.

4 § I den mån ej annat föreskrivs skall enligt denna lag uppkommande frågor handläggas av expropriationsdomstol i den ordning som anges i lagen (1917:189) om expropriation.

5 § Med sakägare förstås i denna lag ägaren av den fasta egendom, som expropriationen avser, samt innehavare av särskild rätt till egendomen utom innehavare av fordran, för vilken inteckning i egendomen är sökt eller beviljad, eller annan med sådan fordran jämställd rätt.

2 kap. Om expropriationsändamålen

1 § Expropriation får ske till förmån för kommun för att möjliggöra upplåtelse av mark med tomträtt eller eljest för att främja tillkomsten av tätbebyggelse eller därmed sammanhängande anordning eller befordra utvecklingen av sådan bebyggelse. För expropriation inom tätbyggt område förutsättes härvid att det med skäl kan antagas att den mark som expropriationen avser inom överskådlig tid kommer att beröras av byggnads- eller anläggningsåtgärder, som är av väsentlig betydelse från allmän synpunkt, eller att det till främjande av planmässigt byggnadsskick eller av annan därmed jämförlig orsak är angeläget att kommunen får rådighet över marken.

Expropriation får endast avse egendom som helt eller delvis är belägen inom kommunens eget område eller inom området för det kommunblock som kommunen eller dess huvuddel tillhör.

2 § Även om 1 § icke är tillämplig får kommun inom sitt område exproprieras

1. mark som i fastställd generalplan eller stadsplan avsetts för annat än enskilt bebyggande eller som eljest enligt bestämmelse i planen skall kunna användas för allmän trafikanläggning eller allmän ledning, dock att expropriationen i sistnämnda båda fall endast får avse förvärv av erforderlig nyttjanderätt eller servitutsrätt;

2. tomt, vilken när ett år förflutit från det tomtindelning fastställts till särskilda delar tillhör olika ägare, under förutsättning att ej ägare av tomtedel begärt inlösen av annan tomtedel enligt byggnadslagen och tomten därigenom förenas i en ägares hand;

3. område för vilket stadsplan eller byggnadsplan första gången fastställts under förutsättning att annat ej avtalats och att talan om expropriation väckes inom sex månader från den dag planen fastställdes eller, i fall då ägare av mark inom planområdet inom nämnda tid väckt talan om inlösen enligt 44 eller 111 a § byggnadslagen, inom nio månader från nyssnämnda dag.

Expropriation enligt första stycket 3 skall avse all mark inom planområdet, som är i samme ägares hand, såvida icke ägaren medger att endast en del exproprieras. Rätt till expropriation föreligger dock ej beträffande mark som på grund av sin naturbeskaffenhet uppenbarligen ej kan komma i fråga för bebyggande, och ej heller beträffande bebyggt område, vars ägare med hänsyn till bebyggelsens värde eller beskaffenhet i övrigt uppenbarligen icke har intresse av planens utformning. Har med stöd av 70 eller 113 § byggnadslagen förordnats att viss markägare skall avstå eller upplåta mark inom planområdet utan ersättning, får expropriation ej ske av honom tillhörig mark.

Vid tillämpning av andra stycket skall äganderättsförhållandena bedömas med hänsyn till vad som gällde då planen fastställdes.

3 § Expropriation får äga rum för att bereda utrymme för anläggning som tillgodoser allmänt samfärdsel- eller transportbehov.

Om expropriation för allmän farled, hamn och flottled finns bestämmelser i vattenlagen.

4 § Expropriation får äga rum för att tillgodose allmänt behov av drivkraft, vatten, värme eller likartad nyttighet eller av att bortföra och oskadliggöra avloppsvatten eller annan orenlighet.

Även om därigenom ej tillgodoses allmänt behov får expropriation äga rum för att bereda utrymme åt ledning för nyttighet som avses i första stycket eller för avloppsvatten eller annan orenlighet, om ledningen skall ingå i ett ledningsnät av betydelse för riket eller för viss ort eller intrånget av ledningen är ringa i jämförelse med nyttan därav.

Bestämmelserna i denna paragraf gäller ej sådant ianspråktagande av annans mark för tillgodogörande av vattenkraft eller för gruvsdrift, varom bestämmelser meddelats i annan lag.

5 § Expropriation får äga rum för att bereda utrymme åt näringsverksamhet eller anläggning därför av större betydelse för riket eller orten eller för viss befolkningsgrupp.

6 § Expropriation får äga rum för att upprätta skydds- eller säkerhetsområde eller utföra annan särskild anordning till skydd mot allmänfarlig eller eljest från allmän synpunkt menlig naturhändelse, mot vatten- eller luftförorening eller mot menlig inverkan i övrigt från industri eller annan anläggning.

7 § Expropriation får äga rum för det militära försvaret eller för annat ändamål av särskild betydelse för det totala försvaret.

8 § Expropriation får i fall av föreliggande eller förväntad grov vanvård äga rum för att bringa fast egendom i hävd.

9 § Expropriation får äga rum för att bevara historiskt eller kulturhistoriskt märklig bebyggelse eller märklig fast fornlämning eller för att bereda erforderligt utrymme däromkring.

10 § Expropriation får äga rum för att bevara område som nationalpark, naturreservat eller naturminne eller för att eljest tillgodose ett väsentligt behov av mark för sådana anläggningar för idrott eller friluftsliv, som är avsedda att hållas tillgängliga för allmänheten, eller av mark för fritidsbebyggelse eller därmed sammanhängande anordning.

11 § Även i annat fall än som avses i övriga bestämmelser i detta kapitel får expropriation äga rum, om ändamålet därmed är att tillgodose behovet av utrymme för byggnad, lokal eller annan anläggning för verksamhet, som är avsedd att drivas av staten eller av kommun eller annan sådan menighet eller annars är av väsentlig betydelse för riket eller orten eller för viss befolkningsgrupp.

12 § Skall genom statens eller genom kommuns försorg inom visst område vidtagas byggnads- eller anläggningsåtgärder, som kan föranleda expropriation enligt bestämmelserna i detta kapitel, och kan det med skäl antagas att åtgärderna medför väsentligt ökat värde för egendom i områdets omedelbara närhet eller annars avsevärt ökar möjligheterna att utnyttja sådan egendom, får denna egendom exproprieras, i den mån det med hänsyn till kostnaderna för åtgärderna och övriga omständigheter finnes skäligt.

3 kap. Om tillstånd till expropriation m.m.

1 § Fråga om tillstånd till expropriation prövas av Konungen där ej annat följer av vad som sägs nedan.

2 § I ansökan om expropriationstillstånd skall så fullständigt som möjligt uppges

1. yrkandet och de omständigheter på vilka detta grundas;
2. fast egendom som berörs av expropriationen; samt
3. namn och adress på samtliga för sökanden kända sakägare.

I övrigt skall till ansökningen fogas den utredning som kan anses behövlig i varje särskilt fall.

3 § När tillstånd till expropriation sökts, skall vederbörande statliga och kommunala myndigheter, den fasta egendomens ägare och innehavare samt annan som kan lida men av expropriationen få tillfälle att yttra sig över

1. om det är förenat med särskild olägenhet att den avsedda marken avstås eller upplåts,
2. om annan lämplig mark kan tagas i anspråk med mindre olägenhet, samt
3. om det eljest finns något att erinra i anledning av ansökningen.

4 § Inom område, som i fastställd generalplan, stadsplan eller byggnadsplan avsetts till gata, väg eller annan allmän plats, hamn- eller vattenområde, får utan kommunens medgivande expropriation för annans räkning äga rum endast om synnerliga skäl föreligger.

5 § Sökes tillstånd till expropriation av mark, som sökanden innehar med nyttjande- eller servitutsrätt, kan Konungen förordna att sökanden icke mot sitt bestridande får förpliktas avflytta tidigare än på den fardag, som infaller närmast efter det ansökningen blivit prövad. Bifalles ansökningen, får sökanden, utan hinder av vad som eljest skulle gälla, sitta kvar i avvaktan på att expropriationen fullbordats eller, om expropriationsrätten upphör eller förverkas, till den fardag, som infaller närmast därefter.

Sitter sökanden kvar utöver den dag, då nyttjanderätten eljest skolat upphöra, skall jordägaren ha skälig ersättning som, om överenskommelse ej träffas, bestäms av allmän domstol. Kommer expropriation ej till stånd och är sökandens rätt att föra bort byggnad eller annat, som han kostat på, enligt avtal eller bestämmelse i lag begränsad till viss tid efter nyttjanderättens upphörande, skall tiden för bortförandet räknas från den dag, då marken skall avträdas.

6 § I expropriationstillstånd skall bestämmas vad expropriationen skall omfatta och med vilken rätt expropriation skall ske.

Föreligger särskilda svårigheter för sökanden att i detalj ange vad som behöver tagas i anspråk, innan han börjat utföra de åtgärder, för vilka expropriation söks, kan i skälig omfattning medges honom att expropriera i huvudsaklig överensstämmelse med vad som angivits på karta eller på marken.

7 § Behövs särskilda bestämmelser för att trygga att den exproprierade egendomen används för det avsedda ändamålet, kan sådana bestämmelser meddelas i anslutning till expropriationstillståndet. Det tillkommer länsstyrelsen att se till att meddelade bestämmelser efterlevs.

I samband med expropriationstillstånd kan Konungen vidare förordna att exproprierad egendom eller genom expropriation förvärvad särskild rätt, som ej används för det avsedda ändamålet, får inom viss tid återlösas, om ändamålet är att anse som övergivet. Sådant förordnande gäller även egendom eller rätt som i väsentlig omfattning används för annat ändamål än det avsedda eller eljest används i strid mot särskild föreskrift som meddelats i anslutning till expropriationstillståndet. Rörande förordnande om återlösenrätt skall anteckning göras i fastighets- eller inteckningsboken.

Förordnande enligt andra stycket omfattar även rätt att lösa byggnad eller annan anläggning, som uppförts på fastigheten efter expropriationen, om det yrkas när målet om återlösen anhängiggörs.

8 § Beviljas expropriationstillstånd skall bestämmas viss tid, inom vilken saken skall fullföljas genom ansökan om stämning till domstol. När skäl är därtill, kan tiden förlängas. Har talan ej väckts inom den bestämda tiden, förfaller frågan om expropriation.

9 § Expropriationsrätt får ej utan Konungens tillstånd övergå från innehavaren på annan.

10 § Konungens tillstånd krävs ej för expropriation

1. i fall som avses i 2 kap. 2 § första stycket;
2. när väghållare för allmän väg skall exproprieras mark som enligt fastställd arbetsplan ingår i sådan väg;
3. när annan huvudman för allmän vatten- och avloppsanläggning än kommun med kommunens medgivande vill exproprieras mark, som inom område med fastställd generalplan eller stadsplan avsetts för ledningsändamål;
4. vid expropriation för ledning för vatten till husbehovsförbrukning; eller
5. när fastighets ägare förklarar sig villig att upplåta nyttjanderätt eller servitutsrätt för elektrisk ledning samt expropriation därav medför endast ringa men.

Vid expropriation som avses i denna paragraf skall bestämmelserna i 2, 4 och 5 §§, 6 § första stycket och 9 § äga motsvarande tillämpning, varvid expropriationsdomstol har att utöva den befogenhet som eljest tillkommer Konungen.

11 § Finns expropriationsrätt till del av fastighet och lider en återstående del av fastigheten synnerligt men genom expropriationen eller det sätt, varpå den exproprierade delen används, skall även denna del exproprieras, om ägaren begär det. Skall nyttjanderätt eller servitutsrätt

upplåtas och vållar det synnerligt men för fastigheten eller någon del av denna, kan ägaren påkalla att område som lider sådant men skall exproprieras.

Skall endast en del av en fastighet exproprieras eller skall därtill upplåtas nyttjanderätt eller servitutsrätt har den exproprierande rätt till sådan utvidgning av expropriationen som avses i första stycket om detta endast skulle medföra en ringa förhöjning av fastighetsägaren tillkommande expropriationsersättning och fastighetsägaren icke har ett beaktansvärt intresse av att behålla den återstående delen av fastigheten.

Vad i denna paragraf föreskrivits om fastighet skall när förhållandena påkallar det tillämpas även i fråga om bestående brukningsenhet.

4 kap. Om expropriationsersättning

1 § För fastighet som i sin helhet exproprieras skall erläggas löseskilling med belopp som motsvarar fastighetens värde. Exproprieras del av fastighet skall intrångsersättning erläggas med belopp, motsvarande den minskning av fastighetens värde, som uppkommer genom expropriationen eller den exproprierade delens användande. För annan skada, som uppstår genom expropriationen, skall erläggas personlig ersättning.

2 § Vid expropriation enligt 2 kap. 2 § första stycket 3 av mark, för vilken stadsplan eller byggnadsplan första gången fastställts, skall vad som sägs i 1 § om löseskilling och intrångsersättning icke äga tillämpning i fråga om ersättning till ägaren av marken. I stället skall löseskilling utgå med belopp, motsvarande vad som efter arealen belöper på den exproprierade marken av värdet på all sådan mark inom planområdet, som ej är undantagen från rätt till expropriation på grund av sin naturbeskaffenhet eller därför att ägaren saknar intresse av planens utformning. Vid beräkning av värdet skall hänsyn icke tagas till förpliktelse som åvilar markägare på grund av förordnande eller föreskrift enligt 70, 73 eller 113 § byggnadslagen.

Vad nu sagts skall äga tillämpning även om rätt till expropriation därjämte föreligger på annan grund.

3 § Med fastighets värde förstås dess marknadsvärde vid den tidpunkt då ansökan om expropriation inkom till Konungen eller, om sådan ansökan ej erfordras, då talan väcktes vid behörig domstol. Har den exproprierande tillträtt fastigheten innan fråga om expropriation väckts på sätt som nu sagts, räknas i stället med marknadsvärdet vid tiden för tillträdet. Hänsyn skall dock icke i något fall tagas till förhållanden, som ligger längre tillbaka i tiden än fem år innan talan väcktes vid domstolen.

Värdering skall ske med hänsyn till det skick vari fastigheten befinner sig när ersättningsfrågan avgöres eller, om den exproprierande dessförinnan tillträtt fastigheten, vid tiden för tillträdet.

Inträffar efter den i första stycket angivna tidpunkten mera betydande ändring i allmänna prisläget, skall, om det finnes påkallat, ersättningen jämkas med hänsyn härtill.

4 § Har det företag, för vars genomförande expropriation äger rum, före den i 3 § angivna tidpunkten medfört inverkan av någon betydelse på värdet av den av expropriationen berörda fastigheten, skall löseskilling eller intrångsersättning varom sägs i 1 § bestämmas med hänsyn till det värde fastigheten skulle haft om sådan inverkan icke förekommit.

Bestämmelsen i första stycket skall icke tillämpas om ersättning för skada genom företaget utgått i annan ordning och ej heller om företagets inverkan skäligen bör lämnas obeaktad med hänsyn till förhållandena i orten eller till dess allmänna förekomst under jämförliga förhållanden.

5 § Om ägaren av fastighet som exproprieras vidtagit åtgärd i uppenbar avsikt att höja den ersättning, som den exproprierande har att erlægga, skall denne, om skäl äro därtill, erhålla gottgörelse genom minskning av ägaren tillkommande personlig ersättning.

6 § Expropriationsersättning skall bestämmas i pengar att betalas på en gång. Har den exproprierande erbjudit sig att vidtaga åtgärd för att minska skada, skall hänsyn tagas därtill vid bestämmande av expropriationsersättning, såvida erbjudandet är av beskaffenhet att skäligen böra godtagas av den ersättningsberättigade.

7 § Vad i detta kapitel föreskrives om fastighet skall när förhållandena påkallar det tillämpas även i fråga om bestående brukningsenhet.

5 kap. Om domstolsförfarandet m.m.

1 § Om förfarandet inför domstol i expropriationsmål m.m. stadgas i lagen (1917:189) om expropriation.

Denna lag träder i kraft den ...

Har expropriationsförfarande inletts före lagens ikraftträdande, skall bestämmelserna i äldre lag tillämpas. Där tillstånd till expropriation meddelats enligt äldre lag kan Kungl. Maj:t förordna att saken skall prövas och avgöras enligt nya lagen, om sökanden yrkar det innan talan i målet väckts. Värdet av egendom som exproprieras skall dock härvid

hänförs tidigast till förhållandena den dag, då den nya lagen trädde i kraft, såvitt annat ej föränledes av att fastigheten dessförinnan tillträtts av den exproprierande.

Bestämmelserna i 2 kap. 2 § första stycket 3 tillämpas endast om stadsplanen eller byggnadsplanen fastställts efter lagens ikraftträdande.

Förekommer i lag eller annan författning hänvisning till föreskrift som ersatts genom bestämmelse i denna lag, tillämpas i stället den nya bestämmelsen.

Bilaga 2

Förslag i Ds Ju 1971:23

**Förslag till
vissa bestämmelser i expropriationslag**

3 kap.

10 § Konungen kan uppdraga åt annan myndighet att pröva fråga om tillstånd till expropriation beträffande visst slag av ärenden. I fråga om ärenden som sålunda prövas gäller i tillämpliga delar bestämmelserna i denna lag om ärenden som prövas av Konungen. Talan mot beslut av myndighet som avses i första stycket föres hos Konungen genom besvär.

5 kap. Rättegången i expropriationsmål m.m.

1 § Första domstol i expropriationsmål är fastighetsdomstol.

2 § Expropriationsmål skall upptagas av den fastighetsdomstol inom vars område fastigheten är belägen.

Skall expropriation ske från särskilda inom olika fastighetsdomstolars områden belägna fastigheter, som vid bestämmandet av expropriationsersättningen lämpligen bör behandlas som en enhet, upptages frågan om expropriationen i sin helhet av den av fastighetsdomstolarna som bestämmes av Konungen eller den myndighet som Konungen förordnar.

3 § Om det är lämpligt, får i expropriationsmål prövas yrkande som har samband med expropriationen, även om det rör rättsförhållande, som ej skall prövas enligt denna lag.

4 § Talan i expropriationsmål får väckas av den som sökt eller erhållit tillstånd till expropriation. Har tillstånd meddelats och egendomen eller del därav tillträtts av den exproprierande, får egendomens ägare eller annan sakägare, vars rätt beröres av tillträdet, väcka talan.

5 § I stämningsansökan skall den exproprierande utöver vad som eljest är föreskrivet uppge

1. namn och adress på samtliga för honom kända sakägare,
2. den ersättning som han erbjuder, de omständigheter varpå erbjudandet grundas och de skriftliga bevis han åberopar,
3. den tidpunkt då han önskar tillträda egendomen eller, om tillträde skett, dagen härför.

Första stycket 1 äger motsvarande tillämpning när stämningsansökan göres av annan än den exproprierande.

6 § Avvisas ej stämningsansökan som gjorts av den exproprierande, skall stämning utfärdas på egendomens ägare och övriga kända sakägare. Har ansökningen gjorts av annan, skall domstolen utfärda stämning på den exproprierande och kalla övriga kända sakägare på sätt som är föreskrivet för stämning att inträda som parter i rättegången.

I stämning som utfärdas på den exproprierande skall denne anmodas att lämna uppgift i de avseenden som anges i 5 §.

Om det föreligger anledning antaga att okända sakägare finns skall underrättelse om målet utfärdas och delges sakägarna enligt de särskilda föreskrifter som gäller för sådant fall.

7 § Egendomens ägare skall, även om han icke gjort ansökan om stämning, uppge sakägare som är kända för honom. Underlåter han det utan giltigt skäl och uppstår skada för sakägare till följd av underlåtenheten, skall han ersätta skadan. Domstolen skall erinra honom härom i stämning eller kallelse eller på annat sätt.

8 § Bestämmelserna i 6 § första stycket äger motsvarande tillämpning, om sakägare, som ej för talan i målet, uppgivits eller eljest blivit känd sedan stämning utfärdats.

9 § Den exproprierande skall förete gravationsbevis rörande fastigheten. Är egendom, som skall exproprieras, samfälld för två eller flera fastigheter med skilda ägare, behöver dock gravationsbevis företes endast om domstolen begär det.

10 § När område som skall exproprieras utgör del av fastighet, skall

den exproprierande till domstolen inge karta över området i två exemplar med beskrivning, innan målet avgöres. Kartan skall vara upprättad av fastighetsbildningsmyndigheten med tillämpning av vad som är föreskrivet om karta och beskrivning vid fastighetsbildningsförrättning. Gränsen mellan området och återstoden av fastigheten skall utmärkas av fastighetsbildningsmyndigheten på sätt som är föreskrivet beträffande gräns som tillkommer genom fastighetsbildning.

11 § Talan i expropriationsmål kan med laga verkan riktas mot den för vilken lagfart senast är beviljad eller sökt även om denne före talans väckande överlåtitt egendomen. Den till vilken egendomen sålunda överlåtits har i målet samma ställning som om överlåtelsen skett under rättegången. Om tvist angående äganderätten är antecknad i fastighetsboken, kan talan i stället riktas mot den som innehar egendomen med äganderättsanspråk.

12 § Fastighetsdomstolen skall under förberedelsen verka för att utredningen i målet får den inriktning och omfattning som är lämplig med hänsyn till målets beskaffenhet. Domstolen skall ange de riktlinjer som bör gälla i nämnda hänseenden, om det ej är onödigt.

13 § Undersökning enligt 9 § lagen (1969:246) om fastighetsdomstol skall verkställas, om det inte är uppenbart att sådan undersökning saknar betydelse.

14 § Domstolen får handlägga och avgöra målet utan hinder av att part uteblir från domstolens sammanträde.

15 § Återkallar den exproprierande expropriationsanspråket eller återkallar sakägare talan som han väckt om expropriation, skall målet avskrivas. Har den exproprierande tillträtt egendomen eller del därav, skall målet dock prövas utan hinder av återkallelsen, om sakägare, vars rätt beröres av återkallelsen, begär det.

Avskrives målet på grund av återkallelse av den exproprierande, är frågan om expropriation förfallen.

16 § Har på grund av expropriationsanspråk som återkallats uppstått skada för sakägare och skall anspråket ej prövas utan hinder av återkallelsen, skall den exproprierande ersätta skadan.

Yrkar sakägare i anledning av återkallelse ersättning som avses i första stycket, skall den exproprierande, om han erhållit tillstånd till expropriation, innan målet avskrives ställa säkerhet för ersättningen hos länsstyrelsen.

Första stycket äger motsvarande tillämpning när domstolen skiljer målet från sig med anledning av att tillstånd till expropriation vägrats.

17 § Om det är av väsentlig betydelse för den exproprierande får domstolen förordna, att egendom som omfattas av expropriations-tillstånd får tillträdas utan hinder av att expropriationen icke har blivit fullbordad. Tiden för tillträdet skall bestämmas så, att ägare eller annan, vars rätt beröres, får skäligt rådrum.

Om det ej är uppenbart att expropriationsersättningen blir obetydlig, skall domstolen på yrkande av egendomens ägare eller annan sakägare, vars rätt beröres av tillträdet, som villkor för tillträde föreskriva, att den exproprierande utger förskott i avräkning på den expropriationsersättning som slutligt fastställs.

Som villkor för tillträde skall föreskrivas, att den exproprierande hos länsstyrelsen ställer säkerhet för den expropriationsersättning, som ej skall erläggas innan tillträde sker, jämte den ränta som kan komma att utgå enligt 6 kap. 12 §.

18 § När skäl föreligger får domstolen förordna, att tillstånd till förhandstillträde enligt 17 § får tagas i anspråk utan hinder av att beslutet därom icke vunnit laga kraft, under förutsättning att den exproprierande hos länsstyrelsen ställer säkerhet för det skadestånd som kan komma att utgå, om domstolens beslut ändras.

Fullföljes talan mot beslutet om förhandstillträde, får hovrätten upphäva förordnande enligt första stycket.

19 § Har den exproprierande tillträtt egendom, gäller bestämmelserna om förskott i 17 § andra stycket i tillämpliga delar.

Har beslut i fråga om förskott meddelats på yrkande av viss sakägare, får nytt yrkande av denne om förskott ej upptagas till prövning förrän sex månader förflutit sedan det föregående beslutet vann laga kraft.

Förskott skall erläggas inom en månad från det beslutet därom vann laga kraft.

20 § Om det är av väsentlig betydelse för den exproprierande, får domstolen medge att egendomen övergår till honom med samma rätt som om expropriationen fullbordats, innan lagakraftägande dom angående expropriationsersättningen föreligger.

När medgivande enligt första stycket lämnas, skall bestämmas tid och villkor för utnyttjande av medgivandet. Härvid äger bestämmelserna i 17 § motsvarande tillämpning.

21 § Fråga som avses i 17, 19 och 20 §§ får avgöras utan huvudförhandling.

Mot beslut, som av fastighetsdomstol meddelats under rättegången i fråga som avses i 17 eller 19 §, skall talan föras särskilt.

Mot hovrättens dom eller beslut i fråga, som avses i 17-20 §§ får talan ej föras.

Fråga som avses i 17 eller 20 § får prövas utan hinder av att expropriationsersättning i viss del har blivit slutligt bestämd.

22 § Har den exproprierande tillträtt egendomen innan huvudförhandling hållits, och kan uppskattning av expropriationsersättningen icke lämpligen äga rum förrän anläggning eller företag, varför expropriationen sker fortskridit längre, får domstolen på framställning av part förordna att handläggningen av målet skall anstå.

23 § Ersättning skall bestämmas särskilt för varje sakägare. Löse-skillning eller intrångsersättning och annan ersättning skall bestämmas var för sig.

Avser expropriation samfällid egendom och finns för samfälligheten känd styrelse eller förvaltare med befogenhet att uppbära från samfälligheten härflytande medel, kan domstolen utan hinder av första stycket bestämma gemensam ersättning för samfälligheten i den mån nedsättning icke skall ske enligt 6 kap. 1 §.

24 § Medför särskild rätt minskning av värdet av den egendom som skall exproprieras, skall uppskattningen av egendomens värde ske med hänsyn till den värdeminskning för egendomen som rättigheten innebär. Skall ersättning utgå till innehavare av sådan särskild rätt och svarar egendomen för beviljad eller sökt inteckning med bättre rätt, skall domstolen uppskatta även det värde egendomen har utan rättigheten.

Särskild uppskattning enligt första stycket andra punkten erfordras ej om nedsättning enligt 6 kap. 1 § ej skall äga rum.

25 § Har domstolen med stöd av bestämmelse i denna lag bestämt förskott, får den slutliga expropriationsersättningen ej bestämmas till lägre belopp än förskottet.

26 § Domstolen får på yrkande av part hänvisa sakägare att i särskild rättegång vid domstolen föra talan om ersättning för skada eller intrång, som ej lämpligen kan prövas i målet. Sådan talan skall väckas genom ansökan om stämning inom den tid, högst tio år, som domstolen bestämmer.

Om det är lämpligt får yrkande enligt första stycket upptagas för sig och avgöras särskilt. Mot beslut under rättegången i sådan fråga skall talan föras särskilt.

27 § Dom skall grundas på vad som förekommit vid syn eller annan förhandling och vad handlingarna innehåller i övrigt.

28 § Högre rätt får, även om det ej följer av vad som i allmänhet gäller, avgöra mål utan huvudförhandling om rätten finner att huvudförhandling icke behöves och part ej begär sådan huvudförhandling.

6 kap. Erläggande av expropriationsersättning och fullbordande av expropriation m.m.

1 § Löseskilling eller intrångsersättning skall nedsättas hos länsstyrelsen, om fastigheten svarar för beviljad eller sökt inteckning. Detta gäller dock ej om samtliga borgenärer som har panträtt i fastigheten medgivit att ersättning utbetalas direkt till den ersättningsberättigade. Besväras fastigheten av gemensam inteckning, fordras dessutom de medgivanden från fastighetsägare och fordringshavare som i 22 kap. 11 § jordabalken föreskrives för relaxation. Medgivande av rättsägare fordras ej, om expropriationen är väsentligen utan betydelse för honom.

I samband med att domstolen bestämmer ersättning skall domstolen ange i vad mån nedsättning skall ske.

Skall nedsättning ej ske, åligger det den exproprierande att göra anmälan hos länsstyrelsen och därvid styrka att ersättningen erlagts.

Denna paragraf äger motsvarande tillämpning i fråga om förskott.

2 § Vid nedsättning eller anmälan skall den exproprierande inge domen eller beslutet samt lagakraftbevis. När nedsättning sker skall den exproprierande även inge gravationsbevis rörande fastigheten.

Försummar den exproprierande att inge handling som anges i första stycket, skall länsstyrelsen anskaffa den på den exproprierandes bekostnad.

3 § Expropriationsersättningen skall nedsättas eller anmälan ske inom tre månader från det målet blev slutligt avgjort.

Har fastigheten helt eller delvis tillträtts, skall ersättning som hänför sig till den tillträdde egendomen nedsättas eller anmälan ske inom en månad från det ersättningen blev slutligt bestämd.

4 § Överstiger expropriationsersättningen icke vad som utgått på grund av domstols beslut om förskott eller skall expropriationsersättning icke utgå, skall den exproprierande sedan domen har vunnit laga kraft göra anmälan därom till länsstyrelsen. Anmälan behöver dock icke ske om

egendomen övergått på den exproprierande enligt 6 §.

5 § När den exproprierande har fullgjort vad som åligger honom enligt 1, 3 och 4 §§ i fråga om slutlig expropriationsersättning, är expropriationen fullbordad.

Har tillträde ej redan skett, är den nye ägaren berättigad att genast tillträda egendomen.

6 § Anmäler den exproprierande hos länsstyrelsen att han vill utnyttja medgivande, som avses i 5 kap. 20 §, och visar han därvid att domen vunnit laga kraft och att han fullgjort vad som åligger honom som villkor för utnyttjande av medgivandet, övergår egendomen genom anmälningen på den exproprierande med samma rätt som om expropriationen fullbordats. Sker anmälningen före den dag då medgivandet tidigast får utnyttjas, övergår dock egendomen först nämnda dag.

7 § Försummar den exproprierande att beträffande slutlig expropriationsersättning iakttaga vad som åligger honom enligt 1 och 3 §§ och har han ej tillträtt egendomen eller utnyttjat medgivande, som avses i 5 kap. 20 §, är expropriationsrätten förverkad.

Visar fastighetens ägare vid domstolen att expropriationsrätten är förverkad, skall domstolen göra anmälan därom till inskrivningsmyndigheten för anteckning i fastighetsboken.

8 § Är expropriationsrätten förverkad enligt 7 § och påfordrar fastighetsägaren inom tre månader därefter hos länsstyrelsen att expropriationen fullbordas, skall länsstyrelsen på ansökan av fastighetsägaren låta uttaga expropriationsersättningen hos den exproprierande.

9 § Har den exproprierande tillträtt egendomen eller utnyttjat medgivande, som avses i 5 kap. 20 §, och försummar han att erlagga förskott enligt 5 kap. 17 § eller slutlig expropriationsersättning, skall länsstyrelsen på ansökan av den ersättningsberättigade låta uttaga beloppet.

10 § Vid ansökning som avses i 8 eller 9 § skall fogas domen eller beslutet samt lagakraftbevis.

I fråga om uttagande av ersättning skall bestämmelserna i utsökningslagen (1877:31 s. 1) om verkställighet av lagakraftägande dom i tvistemål, varigenom betalningsskyldighet blivit någon ålagd, äga motsvarande tillämpning.

Expropriationen är fullbordad då den slutliga expropriationsersättningen inkommit till länsstyrelsen. Vad nu sagts gäller dock ej, om anteckning skett enligt 7 § andra stycket att expropriationsrätten är förverkad.

11 § Har domstolen enligt 5 kap. 26 § hänvisat sakägare att föra talan om ersättning för skada eller intrång i särskild rättegång, äger i fråga om ersättning, som bestämmes i sådan rättegång, föreskrifterna i 1-3 §§, 9 § samt 10 § första och andra styckena motsvarande tillämpning.

12 § Erlägges expropriationsersättning efter den i 3 § första stycket bestämda tiden eller, om tillträde har skett eller medgivande enligt 5 kap. 20 § utnyttjats, efter tidpunkten härför, skall den exproprierande utge sex procent årlig ränta i förra fallet från den nämnda tidens utgång och i senare fallet från den dag tillträdet skedde eller medgivandet utnyttjades.

Expropriation fullbordas utan hinder av att ränta enligt första stycket ej erlägges.

13 § Medel som nedsatts eller uttagits skall av länsstyrelsen utan dröjsmål insättas i bank mot ränta.

14 § Ersättning som nedsatts eller uttagits samt ränta därpå skall av länsstyrelsen utbetalas till den som är berättigad därtill.

Har domstolen förordnat att ersättningen skall nedsättas, äger bestämmelserna om fördelning av köpeskilling för utmättningsvis såld fast egendom motsvarande tillämpning. Är egendomen förutom av inteckning besvärad av annan särskild rätt, som minskar egendomens värde och åtnjuter sämre rätt än inteckningen, skall borgenär som har panträtt på grundval av inteckningen, i den mån det erfordras för att han skall få full betalning för sin fordran, erhålla betalning såsom om egendom icke vore besvärad av nämnda rätt. Ersättningen för rätten minskas i motsvarande mån.

Sammanträde för fördelningen skall hållas så snart det kan ske. Kallelse till sammanträdet sändes till egendomens ägare, kända borgenärer som har panträtt i egendomen och innehavare av annan särskild rätt minst två veckor i förväg. Om borgenär är okänd, införes kallelsen i Post- och Inrikes Tidningar och tidning inom orten.

7 kap. Särskilda bestämmelser

1 § Den exproprierande skall svara för rättegångskostnaderna vid fastighetsdomstolen samt för kostnaderna vid expropriationsersättningens fördelning och eljest i anledning av expropriationen, om ej annat följer av 18 kap. 6 eller 8 § rättegångsbalken.

Har sakägare förebragt utredning i strid mot riktlinjer som fastig-

hetsdomstolen angett enligt 5 kap. 12 § ersätts kostnaden härför endast i den mån utredningen haft betydelse för målets utgång.

Beträffande skyldigheten att svara för kostnad i expropriationsmål i högre rätt gäller, med tillämpning i övrigt av 18 kap. rättegångsbalken, att den exproprierande själv skall svara för sina kostnader och kostnad som uppkommer för motpart genom att den exproprierande fullföljt talan. Vad nu sagts gäller ej, om annat följer av 18 kap. 6 eller 8 § rättegångsbalken.

2 § Fastighetsdomstolen får, i avvaktan på att målet avgöres, förordna att förskott skall utgå i avräkning på den ersättning för rättegångskostnader vid domstolen, som kan komma att slutligen fastställas.

Första stycket äger motsvarande tillämpning på rättegångskostnader i högre rätt som åsamkas motpart genom att den exproprierande fullföljt talan.

Bestämmelserna i 5 kap. 21 § äger motsvarande tillämpning i fråga om förskott på rättegångskostnad.

3 § Har Konungen enligt 3 kap. 7 § förordnat om rätt till återlösen av exproprierad fastighet, får talan om återlösen väckas av den som närmast före expropriationen var fastighetens ägare eller hans rättsinnehavare.

Om en del av en fastighet har exproprierats, tillkommer rätten att väcka talan i stället ägaren av den återstående delen av fastigheten.

När särskild rättighet har exproprierats, får talan om återlösen väckas av ägaren av den fastighet som besväras av rättigheten.

4 § Vid återlösen får värdet ej sättas högre än den expropriationsersättning som utgivits. Har höjning i allmänna prisläget skett, skall dock ersättningen jämkas med hänsyn därtill. I övrigt skall bestämmelserna i denna lag gälla i tillämpliga delar. Såvitt avser skyldigheten att svara för rättegångskostnader tillämpas dock allmänna regler.

5 § Vill den som väcker talan om återlösen ej lösa byggnad eller annan anläggning, som uppförts på egendomen efter expropriationen, får ägaren bortföra den. Egendomen skall återställas i det skick den befann sig vid expropriationen.

Har anläggning som avses i första stycket ej bortförts inom tre månader från det den nye ägaren fick tillträda egendomen, tillfaller anläggningen honom utan lösen.

Har virke eller annat hämtats från den exproprierade egendomen till byggnad eller annan anläggning på egendomen, är den nye ägaren berättigad till ersättning härför. Vid bestämmandet av ersättningen gäller

föreskrifterna i denna lag i tillämpliga delar. Anläggningen får ej bortföras innan ersättning erlagts.

6 § Vill någon för expropriation upprätta karta över fastighet eller eljest utföra undersökning på egendom som annan äger eller innehar, får länsstyrelsen, om skäl föreligger, föreskriva att tillträde till egendomen skall lämnas under viss tid.

Talan mot länsstyrelsens beslut föres hos Konungen genom besvär.

Undersökningsarbetet skall utföras så att minsta skada och intrång vållas. För skada och intrång skall ersättning utgå. Talan om ersättning väckes vid den fastighetsdomstol inom vars område egendomen är belägen.

7 § Om förbud att vid expropriation meddela föreskrift som inskränker fastighetsägarens rätt att för torrläggning av sin mark erhålla vattenavlopp genom väg, järnväg eller spårväg finns bestämmelser i 7 kap. vattenlagen.

8 § Uppkommer fråga om ersättning för skada eller intrång, som uppstått efter expropriationsmålets slutliga avgörande och ej kunnat förutses i målet, är bestämmelserna i denna lag ej tillämpliga.

9 § Lider borgenär som har panträtt i fast egendom förlust till följd av att expropriationsersättning blivit för lågt beräknad och har ersättningen till följd av överenskommelse mellan den exproprierande och sakägaren eller av annan anledning ej blivit prövad av domstolen, är borgenären berättigad att av den ersättningsskyldige få gottgörelse för förlusten mot avskrivning på fordringshandlingen. Talan om gottgörelse skall väckas vid fastighetsdomstolen. I mål om sådan gottgörelse gäller i tillämpliga delar bestämmelserna om rättegången i expropriationsmål och om expropriationskostnad.

10 § Har säkerhet, som skall ställas enligt denna lag, ej godkänts av den, till vars förmån den ställs, prövas säkerheten av länsstyrelsen.

Borgen får ej godkännas, om ej borgensmannen svarar som för egen skuld och, om två eller flera tecknat borgen, de tillika svarar solidariskt.

Staten, kommun, landstingskommun och kommunalförbund behöver ej ställa säkerhet.

1 Förslag till Expropriationslag

Härigenom förordnas som följer.

1 kap. Inledande bestämmelser

1 § Fastighet eller del av fastighet, som tillhör annan än staten, får tagas i anspråk genom expropriation enligt denna lag med äganderätt, nyttjanderätt eller servitutsrätt. Genom expropriation kan även särskild rätt till fastighet upphävas eller begränsas, om rättigheten tillkommer annan än staten.

2 § Bestämmelserna i denna lag om fastighet äger motsvarande tillämpning i fråga om byggnad eller annan anläggning på annans mark.

Exproprieras särskild rätt till fastighet, gäller bestämmelserna om expropriation av fastighet i tillämpliga delar, om ej annat anges.

Bestämmelsen i 1 § om särskild rätt gäller ej vägrätt till allmän väg eller renskötselrätt enligt rennäringslagen (1971:437).

3 § Exproprieras fastighet med äganderätt, upphör sådan särskild rätt till fastigheten som tillkommit genom frivillig upplåtelse, om rättigheten ej skall lämnas orubbad på grund av förordnande i expropriationstillståndet eller överenskommelse som fastställts av domstolen. Förordnande att särskild rätt skall bestå får meddelas endast om det uppenbarligen är utan betydelse för den rätt som tillkommer borgenär med panträtt i fastigheten. Överenskommelse som nämnts nyss får fastställas endast om de borgenärer som har panträtt i fastigheten eller fastighet som är gemensamt intecknad med denna och vilkas rätt beröres av åtgärden har lämnat medgivande till fastställelsen. Medgivande fordras dock ej av borgenär för vars rätt beståndet av rättigheten är väsentligen utan betydelse.

Annan särskild rätt till fastigheten än som avses i första stycket består

efter expropriationen, om ej annat har förordnats i expropriations-tillståndet.

Första och andra styckena gäller ej särskild rätt som tillkommer staten. Sådan rättighet består alltid efter expropriationen. Vad som sagts nu gäller också vägrätt till allmän väg som tillkommer annan än staten.

Genom expropriationen upphör fastighetens ansvar för fordran. Detta gäller dock ej fordran som åtnjuter förmånsrätt enligt 6 § 1 förmånsrättslagen (1970:979).

4 § Nyttjanderätt eller servitutsrätt, som har tillskapats genom expropriation, har företrädare framför annan rätt till fastigheten med undantag av särskild rätt som har tillkommit genom expropriation eller annat tvångsförvärf eller vid fastighetsbildning eller på liknande sätt.

5 § I denna lag förstås med särskild rätt till fastighet nyttjanderätt, servitut och rätt till elektrisk kraft samt liknande rätt.

Bestämmelserna i denna lag om sakägare gäller ej innehavare av fordran för vilken fastigheten svarar.

6 § Om förbud att vid expropriation meddela föreskrift som inskränker fastighetsägares rätt att för torrläggning av sin mark erhålla vattenavlopp genom väg, järnväg eller spårväg finns bestämmelser i 7 kap. vattenlagen (1918:523).

7 § Uppkommer fråga om ersättning för skada eller intrång som har uppstått efter det att expropriationsmålet har avgjorts och som ej kunnat förutses i målet, är denna lag ej tillämplig.

2 kap. Expropriationsändamålen

1 § Expropriation får ske för att ge kommun möjlighet att förfoga över mark som med hänsyn till den framtida utvecklingen kräves för tätbebyggelse eller därmed sammanhängande anordning eller för att annars i kommunens ägo överföra mark för upplåtelse med tomträtt.

Expropriation för ändamål som anges i första stycket får avse endast mark som är belägen inom kommunens eget område eller inom området för det kommunblock som kommunen eller dess huvuddel tillhör.

Inom tätbebyggt område får expropriation ske endast om det med skäl kan antagas att marken inom överskådlig tid kommer att beröras av byggnads- eller anläggningsåtgärd, som är av väsentlig betydelse från allmän synpunkt, eller om det till främjande av planmässigt byggnadsskick eller av annan därmed jämförlig orsak är angeläget att kommunen får rådighet över marken.

Med motsvarande tillämpning av första-tredje styckena får expropriation ske till förmån för landstingskommun eller kommunalförbund, som handhar sådan angelägenhet som avses i första stycket.

2 § Expropriation får ske för att bereda utrymme för anläggning som tillgodoser allmänt behov av samfärdsel, transport eller annan kommunikation.

3 § Expropriation får ske för att tillgodose allmänt behov av elektrisk kraft eller annan drivkraft, vatten, värme eller likartad nytthet eller av att bortföra eller oskadliggöra avloppsvatten eller annan orenlighet.

Skall ledning för nytthet som avses i första stycket eller för avloppsvatten eller annan orenlighet ingå i ledningsnät av betydelse för riket eller för viss ort eller är intrånget av ledningen ringa i jämförelse med nyttan därav, får expropriation ske även om allmänt behov av ledningen ej föreligger.

Första stycket gäller ej sådant ianspråktagande av fastighet för tillgodogörande av vattenkraft eller för gruvsdrift varom bestämmelser finns i annan lag.

4 § Expropriation får ske för att bereda utrymme åt näringsverksamhet eller anläggning därför av större betydelse för riket eller orten eller för viss befolkningsgrupp.

Första stycket gäller ej sådant ianspråktagande av fastighet för gruvsdrift varom bestämmelser finns i annan lag.

5 § Expropriation får ske för att upprätta skydds- eller säkerhetsområde eller bereda utrymme för särskild anordning, om området eller anordningen behövs till skydd mot allmänfarlig eller annars från allmän synpunkt menlig naturhändelse, mot vatten- eller luftförorening eller mot menlig inverkan i övrigt från industri eller annan anläggning.

6 § Expropriation får ske för det militära försvaret eller för annat ändamål som är av särskild betydelse för totalförsvaret.

7 § Expropriation får ske för att försätta eller hålla fastighet i tillfredsställande skick, när grov vanvård föreligger eller kan befaras uppkomma.

8 § Expropriation får ske för att bevara historiskt eller kulturhistoriskt märklig bebyggelse eller märklig fast fornlämning eller bereda erforderligt utrymme däromkring.

9 § Expropriation får ske för att bevara område som nationalpark, naturreservat eller naturminne eller för att annars tillgodose väsentligt behov av mark eller anläggning för idrott eller friluftsliv, om marken eller anläggningen är avsedd att hållas tillgänglig för allmänheten.

10 § Även i annat fall än som avses i 1-9 § får expropriation ske för att tillgodose behov av utrymme för byggnad, lokal eller annan anläggning för verksamhet som är avsedd att drivas av staten, kommun, landstingskommun eller kommunalförbund eller som annars är av väsentlig betydelse för riket eller orten eller för viss befolkningsgrupp.

11 § Skall genom statens, kommuns, landstingskommuns eller kommunalförbunds försorg inom visst område vidtagas byggnads- eller anläggningsåtgärd som kan föranleda expropriation enligt 1-10 § och kan med skäl antagas att åtgärden medför väsentligt ökat värde för fastighet i områdets omedelbara närhet eller avsevärt ökar möjligheterna att utnyttja sådan fastighet, får fastigheten exproprieras av den som vidtar åtgärden, om det med hänsyn till kostnaderna för åtgärden och övriga omständigheter är skäligt. Vad som sagts nu om fastighet äger motsvarande tillämpning på särskild rätt till fastighet.

12 § Expropriationstillstånd skall icke meddelas, om ändamålet lämpligen bör tillgodoses på annat sätt eller olägenheterna av expropriationen från allmän och enskild synpunkt överväger de fördelar som kan vinnas genom den.

Om ej annat framgår av detta kapitel, får expropriation ske till förmån för staten eller kommun eller annan som på betryggande sätt kan svara för att den exproprierade egendomen användes för avsett ändamål.

3 kap. Tillstånd till expropriation m.m.

1 § Fråga om tillstånd till expropriation prövas av Konungen.

Konungen kan dock överlämna till länsstyrelsen eller, när särskilda skäl föreligger, till annan myndighet att pröva fråga om tillstånd till expropriation, om ansökningsen ej har bestritts eller ärendet från allmän och enskild synpunkt är av mindre vikt.

2 § Ansökan om expropriationstillstånd skall vara skriftlig och ange

1. yrkandet och de omständigheter på vilka det grundas,
2. fastighet som beröres av expropriationen,
3. namn och adress på samtliga för sökanden kända sakägare.

I övrigt skall till ansökningshandlingen fogas den utredning som kan anses behövlig i varje särskilt fall.

3 § Om den som ansöker om expropriationstillstånd har nyttjanderätt till fastigheten och tillstånd beviljas, har sökanden rätt att utan hinder av vad som annars skulle gälla nyttja fastigheten i samma omfattning som tidigare till dess att expropriationen är fullbordad eller till den fardag som inträffar närmast efter tre månader från det att expropriationstillståndet förföll eller expropriationsrätten förverkades. I avvaktan på att tillståndsfrågan blir slutligt avgjord kan förordnas att sökanden icke mot sitt bestridande får skiljas från fastigheten tidigare än på den fardag som inträffar närmast efter tre månader från det att ansökan prövades. Saknas bestämmelse om fardag, inträder i stället skyldigheten att flytta när tre månader förflutit från det att expropriationstillståndet förföll eller expropriationsrätten förverkades eller från det att expropriationsansökan prövades.

Nyttjar sökanden med stöd av första stycket fastigheten utöver den dag då nyttjanderätten annars skulle ha upphört, har fastighetsägaren rätt till skäligen ersättning för det fortsatta nyttjandet. Kan överenskommelse om ersättningen ej träffas, bestämmas den av fastighetsdomstolen.

Kommer expropriation ej till stånd och är sökandens rätt att föra bort egen byggnad eller annat från fastigheten begränsad enligt avtal eller lag till viss tid efter nyttjanderättens upphörande, skall tiden räknas från den dag då sökanden enligt första stycket skall lämna fastigheten.

Första-tredje styckena äger motsvarande tillämpning på fall då sökande har servitutsrätt till fastigheten.

4 § I expropriationstillstånd skall bestämmas vad expropriationen skall omfatta och med vilken rätt expropriationen skall ske.

Föreligger särskilda svårigheter för sökanden att i detalj ange vad som behöver tagas i anspråk, innan han börjat utföra de åtgärder för vilka expropriation sökes, kan tillstånd ges till expropriation i huvudsaklig överensstämmelse med vad som angivits på karta eller på marken eller på annat sätt.

5 § Om det behövs särskilda föreskrifter för att trygga att den exproprierade egendomen användes för det avsedda ändamålet, skall sådana meddelas i samband med expropriationstillståndet. Det ankommer på länsstyrelsen att se till att meddelade föreskrifter efterlevs.

6 § Beviljas expropriationstillstånd, skall bestämmas viss tid inom vilken saken skall fullföljas genom ansökan om stämning till domstol.

Föreligger särskilda skäl, kan tiden förlängas. Ansökan om förlängning skall göras före utgången av den löpande tidsfristen.

Myndighet som har bestämt tid inom vilken saken skall fullföljas kan på fastighetsägarens begäran bestämma ny kortare tidsfrist, om fastighetsägaren visar att hans olägenhet av att expropriationsfrågan hålles öppen har ökat avsevärt. Beslut om kortare tidsfrist får ej meddelas förrän ett år förlutit efter det att expropriationstillståndet meddelades.

Om den som erhållit expropriationstillstånd ej har väckt talan inom den bestämda tiden, är tillståndet förfallet, såvida han icke inom samma tid har ansökt om förlängning av tidsfristen och ansökningen bifalles.

Har expropriationstillståndet förfallit enligt tredje stycket eller enligt 5 kap. 15 § andra stycket och begäres därefter nytt expropriationstillstånd till egendomen av samme sökande och på samma expropriationsgrund som tidigare, kan sådant tillstånd beviljas endast om särskilda skäl föreligger.

7 § Expropriationsrätt får övergå från innehavaren på annan endast efter medgivande av den myndighet som har meddelat expropriationstillståndet.

8 § Har expropriationstillstånd meddelats beträffande del av fastighet och lider en återstående del av fastigheten synnerligt men genom expropriationen eller det sätt på vilket den exproprierade delen användes, skall rätten förordna om expropriation av den del som lider sådant men, om ägaren begär det. Skall nyttjanderätt eller servitutsrätt upplåtas och vållar detta synnerligt men för fastigheten eller någon del av den, skall rätten på begäran av ägaren förordna om expropriation av område som lider sådant men.

Skall endast del av fastighet exproprieras eller skall nyttjanderätt eller servitutsrätt upplåtas, har den exproprierande rätt till sådan utvidgning av expropriationen som avses i första stycket, om detta skulle medföra endast en ringa höjning av den expropriationsersättning som tillkommer fastighetsägaren och denne icke har ett beaktansvärt intresse av att behålla den återstående delen av fastigheten.

Vid tillämpning av andra stycket skall kostnaden för åtgärd som avses i 4 kap. 1 § andra stycket räknas in i expropriationsersättningen.

9 § Har beslut i fråga som avses i detta kapitel meddelats av annan förvaltningsmyndighet än Konungen, föres talan mot myndighetens beslut hos Konungen genom besvär.

4 kap. Expropriationsersättning

1 § För fastighet, som exproprieras i sin helhet, skall, i den mån ej annat följer av vad som sägs nedan, betalas löseskilling med belopp som motsvarar fastighetens marknadsvärde. Exproprieras del av fastighet, skall intrångsersättning betalas med belopp som motsvarar den minskning av fastighetens marknadsvärde, som uppkommer genom expropriationen. Uppkommer i övrigt skada för ägaren genom expropriationen, skall också sådan skada ersättas.

Har den exproprierande åtagit sig att vidtaga åtgärd för att minska skada, skall hänsyn tagas till det vid bestämmande av expropriationsersättning, om åtagandet är sådant att det skäligen bör godtagas av den ersättningsberättigade.

2 § Har det företag för vars genomförande fastighet exproprieras medfört inverkan av någon betydelse på fastighetens marknadsvärde, skall löseskilling bestämmas på grundval av det marknadsvärde fastigheten skulle ha haft om sådan inverkan icke förekommit, dock endast i den mån det finnes skäligt med hänsyn till förhållandena i orten eller till den allmänna förekomsten av likartad inverkan under jämförliga förhållanden. Avser expropriationen del av fastighet, skall vad som sagts nu om beräkning av marknadsvärde tillämpas i fråga om värdet före expropriationen.

Exproprieras fastighet enligt 2 kap. 11 §, skall första stycket tillämpas på värdestegring som beror på den åtgärd som utgör grund för expropriationen.

3 § Vid bestämmande av löseskilling skall sådan ökning av fastighetens marknadsvärde av någon betydelse som ägt rum under tiden från dagen tio år före ansökningen om expropriation, dock högst femton år före talans väckande vid domstol, räknas ägaren tillgodo endast i den mån det blir utrett, att den beror på annat än förväntningar om ändring i markens tillåtna användningssätt. Avser expropriationen del av fastighet, skall vad som sagts nu om beräkning av marknadsvärde tillämpas i fråga om värdet före expropriationen. Värderingen skall ske med hänsyn till fastighetens skick när ersättningsfrågan avgöres eller, om fastigheten dessförinnan har tillträtts eller övergått på den exproprierande enligt 6 kap. 10 §, när tillträdet eller övergången skedde.

Har stadsplan eller byggnadsplan, enligt vilken marken avsetts för enskilt bebyggande, fastställts före ansökningen om expropriation, skall första stycket tillämpas endast på värdestegring som inträffat efter det att planen fastställdes.

Avser expropriationen bebyggd fastighet som innehas i huvudsakligt syfte att bereda bostad åt ägaren och honom närstående, gäller den begränsningen för tillämpningen av första stycket att löseskillingen ej i något fall får bestämmas till lägre belopp än som fordras för anskaffning av annan likvärdig bostadsfastighet.

I den mån det blir utrett att värdestegringen utan att ha samband med förväntningar om ändring i markens tillåtna användningssätt beror på inverkan av det företag för vars genomförande expropriation äger rum, gäller 2 §.

4 § Har fastigheten i sin helhet tillträtts eller övergått på den exproprierande enligt 6 kap. 10 §, skall vid bestämmande av expropriationsersättningen hänsyn icke tagas till sådan ändring i fastighetens värde som uppkommer därefter. Detsamma gäller i fall då fastigheten endast delvis har tillträtts eller övergått på den exproprierande, om ej värdeändringen beror på att den återstående delens skick ändras.

Har höjning i allmänna prisläget skett efter det att fastigheten tillträdess eller övergick på den exproprierande enligt 6 kap. 10 §, skall ersättningen jämkas med hänsyn därtill.

5 § Har åtgärd vidtagits i uppenbar avsikt att höja den ersättning, som den exproprierande har att erlagga, skall, om skäl föreligger till det, ökning av fastighetens värde som uppkommit genom åtgärden icke tagas i beräkning vid ersättningens bestämmande.

Exproprieras särskild rätt till fastighet, skall första stycket, i fall då åtgärd vidtagits av fastighetens ägare i avsikt som anges där, tillämpas så att den exproprierande erhåller gottgörelse genom minskning av den ersättning som tillkommer ägaren.

5 kap. Rättegången i expropriationsmål m.m.

1 § Första domstol i expropriationsmål är fastighetsdomstol.

2 § Expropriationsmål upptages av den fastighetsdomstol inom vars område fastigheten är belägen.

Skall expropriation ske av fastigheter som är belägna inom olika fastighetsdomstolars områden och bör fastigheterna vid bestämmandet av expropriationsersättningen lämpligen behandlas som en enhet, upptages frågan om expropriationen av den av fastighetsdomstolarna som Konungen eller, efter Konungens förordnande, annan myndighet bestämmer.

3 § Yrkande som har samband med expropriation men rör rättsförhållande som ej skall prövas enligt denna lag får prövas i expropriationsmålet, om det är lämpligt.

4 § Talan i expropriationsmål får väckas av den som har sökt eller erhållit tillstånd till expropriation. Har tillstånd meddelats och har fastigheten eller del därav tillträtts av den exproprierande, får även fastighetens ägare eller annan sakägare, vars rätt beröres av tillträdet, väcka talan.

5 § Väcket talan av den exproprierande, skall han i stämningsansökningsuppgiften uppge

1. de omständigheter på vilka han grundar sin talan,
2. yrkande som framställs,
3. namn och adress på samtliga för honom kända sakägare,
4. den ersättning han erbjuder och de omständigheter varpå erbjudandet grundas,
5. de skriftliga bevis han åberopar,
6. den tidpunkt då han önskar tillträda egendomen eller, om tillträde har skett, dagen för detta,
7. de omständigheter som betingar domstolens behörighet, om denna ej framgår av vad som annars anföres.

Första stycket 1-3, 5 och 7 äger motsvarande tillämpning när talan väckes av annan än den exproprierande.

6 § Avvisas ej stämningsansökan, skall fastighetsdomstolen, om ansökningsuppgiften gjorts av den exproprierande, utfärda stämning på fastighetsägaren och övriga kända sakägare. Har ansökningsuppgiften gjorts av annan, skall domstolen utfärda stämning på den exproprierande och kalla övriga kända sakägare att inträda som parter i rättegången. Kallelse delges sakägare på sätt som är föreskrivet för stämning i tvistemål.

I stämning som utfärdas på den exproprierande skall han anmodas att lämna uppgifter i de avseenden som anges i 5 § första stycket 3-6.

Föreligger anledning antaga att okända sakägare finns, skall kungörelsedelgivning äga rum. Härvid gäller 17 § delgivningslagen (1970:428) i tillämpliga delar.

7 § Fastighetsägaren skall, även om han ej ansökt om stämning, uppge sakägare som är kända för honom. Underlåter han det utan giltigt skäl och uppstår skada för sakägare till följd av underlåtenheten, skall han ersätta skadan. Fastighetsdomstolen skall erinra honom härom i stämning eller kallelse eller på annat sätt.

8 § Har sakägare uppgivits eller annars blivit känd sedan stämning utfärdats och har han ej kommit tillstådes, äger 6 § första stycket motsvarande tillämpning.

9 § Den expropriering skall förete gravationsbevis beträffande fastigheten. Är egendom som skall exproprieras samfärd för två eller flera fastigheter med skilda ägare, behöver dock gravationsbevis företas endast om domstolen begär det.

10 § Innebär expropriation att fastighetsindelningen ändras eller att nyttjanderätt eller servitutsrätt bildas, upphäves eller begränsas, skall den expropriering överlämna karta med beskrivning över området i två exemplar till domstolen. Kartan och beskrivningen skall vara upprättade av fastighetsbildningsmyndigheten med motsvarande tillämpning av vad som är föreskrivet för fastighetsbildningsförrättning. Ny gräns skall vara utmärkt av fastighetsbildningsmyndigheten i enlighet med vad som är föreskrivet beträffande gräns som tillkommer genom fastighetsbildning.

11 § Talan i expropriationsmål kan med laga verkan riktas mot den för vilken lagfart senast är beviljad eller sökt, även om denne före talans väckande har överlåtits fastigheten. Den till vilken fastigheten sålunda överlåtits har i målet samma ställning som om överlåtelsen skett under rättegången. Om tvist angående äganderätten är antecknad i fastighetsboken, kan talan riktas mot den som innehar fastigheten med äganderättsanspråk.

Ny ägare får ej rubba vare sig överenskommelse som förre ägaren ingått eller annan åtgärd som vidtagits i målet och som är bindande för förre ägaren.

12 § Fastighetsdomstolen skall under förberedelsen verka för att utredningen i målet får den inriktning och omfattning som är lämplig med hänsyn till målets beskaffenhet. Därvid skall domstolen såvitt möjligt se till att onödig utredning icke förebringas i målet.

Om det ej är uppenbart obehövt, skall fastighetsdomstolen så snart det kan ske genom särskilt beslut meddela parterna vilken utredning som enligt domstolens mening bör förebringas i målet (utredningsbeslut). Har utredningsbeslut meddelats beträffande viss del av målet, får nytt beslut i samma del meddelas endast om särskilda skäl föreligger.

13 § Undersökning enligt 9 § lagen (1969:246) om fastighetsdomstol skall verkställas, om det ej måste antagas att sådan undersökning saknar betydelse.

14 § Domstolen får handlägga och avgöra målet utan hinder av parts utevaror.

15 § Återkallas talan om expropriation helt eller delvis, skall målet avskrivas i den delen. Återkallelse är dock utan verkan, såvitt gäller egendom som har övergått på den exproprierande enligt 6 kap. 10 §. Är fråga om egendom som i annat fall har tillträtts av den exproprierande, skall målet prövas utan hinder av återkallelsen, om sakägare vars rätt beröres av tillträdet begär det. Detsamma gäller om sakägare återkallar talan om expropriation och den exproprierande begär att målet prövas.

Avskrives målet helt eller delvis på grund av återkallelse av den exproprierande, är expropriationstillståndet i den delen förfallet.

16 § Har skada uppstått för sakägare på grund av expropriationsanspråk som återkallats och avskrives målet i den delen, skall den exproprierande ersätta skadan.

Första stycket äger motsvarande tillämpning när domstolen skiljer målet från sig med anledning av att tillstånd till expropriation vägrats.

Innan avskrivning sker på grund av återkallelse av den exproprierande skall han, om han har fått tillstånd till expropriationen, hos länsstyrelsen ställa säkerhet för ersättning som avses i första stycket, såvida icke samtliga sakägare förklarat sig avstå från att yrka sådan ersättning.

17 § Är det av väsentlig betydelse för den exproprierande, får domstolen medge att egendom som skall avstås genom expropriation tillträdes utan hinder av att expropriationen ej har blivit fullbordad (enkelt förhandstillträde). Domstolen får under samma förutsättning medge att egendom som skall avstås genom expropriation övergår till den exproprierande med samma rätt som om expropriationen fullbordats, innan lagakraftvägande dom i fråga om expropriationsersättningen föreligger (kvalificerat förhandstillträde).

Om det ej är uppenbart att expropriationsersättningen blir obetydlig, skall domstolen på yrkande av fastighetsägaren eller annan sakägare, vars rätt beröres av tillträdet, som villkor för förhandstillträde föreskriva att den exproprierande utger förskott på den expropriationsersättning som slutligt fastställs.

Som villkor för förhandstillträde skall domstolen vidare föreskriva att den exproprierande hos länsstyrelsen ställer säkerhet för den slutliga expropriationsersättningen, till den del den överstiger förskott som avses i andra stycket, jämte den ränta som kan komma att utgå enligt 6 kap. 16 § första stycket.

18 § I dom eller beslut om medgivande till förhandstillträde skall

domstolen ange den dag då medgivandet tidigast får utnyttjas. Dagen skall bestämmas så, att fastighetsägaren och annan, vars rätt beröres, får skäligt rådrum. Medgivande får icke utnyttjas förrän den exproprierande har fullgjort vad domstolen föreskrivit som villkor för förhandstillträdet.

Domstolen skall vidare ange den dag då den exproprierande senast skall ha fullgjort de villkor som domstolen föreskrivit. Har den exproprierande icke den dagen fullgjort villkoren, är medgivandet till förhandstillträde förfallet.

Utnyttjas medgivande till enkelt förhandstillträde, är innehavare av särskild rätt till fastigheten icke längre berättigad att utöva rättigheten, i den mån den avser egendom som omfattas av medgivandet.

19 § Fastighetsdomstolen får förordna att medgivande till enkelt förhandstillträde får utnyttjas utan hinder av att beslutet därom icke har vunnit laga kraft, under förutsättning att den exproprierande hos länsstyrelsen ställer säkerhet för det skadestånd som kan komma att utgå, om domstolens beslut ändras.

Fullföljes talan mot beslut om medgivande till enkelt förhandstillträde, får hovrätten omedelbart upphäva förordnande som avses i första stycket.

20 § Har den exproprierande tillträtt egendom som skall avstås genom expropriation, får domstolen på yrkande av fastighetsägaren eller annan sakägare, vars rätt beröres av tillträdet, föreskriva att förskott skall utgå på den expropriationsersättning som slutligt fastställs. Sådan föreskrift får dock ej meddelas, om det är uppenbart att förskottet blir obetydligt.

Har beslut i fråga om förskott meddelats på yrkande av viss sakägare, får nytt yrkande av denne om förskott ej upptagas till prövning förrän sex månader förflutit sedan det föregående beslutet vann laga kraft.

Förskott som avses i första stycket skall betalas inom en månad från det beslutet därom vann laga kraft.

21 § Fråga som avses i 17-20 § får avgöras utan huvudförhandling.

Fråga om förhandstillträde får prövas utan hinder av att expropriationsersättning i viss del har blivit slutligt bestämd. Frågan prövas i den instans där fastighetsägaren är part eller, om fastighetsägaren slutligt har skilts från målet, i den lägsta instans där någon del av målet är anhängig. Frågan får väckas utan stämning.

22 § Mot beslut, som fastighetsdomstol meddelat under rättegången i fråga som avses i 17, 18 eller 20 §, föres talan särskilt.

Mot hovrättens avgörande i fråga som avses i 17-20 § får talan ej föras.

23 § Ersättning skall bestämmas särskilt för varje sakägare. Löseskilling, intrångsersättning och annan ersättning skall bestämmas var för sig.

Avser expropriation samfällighet och finns för samfälligheten känd styrelse eller förvaltare med rätt att uppbära medel som härrör från samfälligheten, kan domstolen utan hinder av första stycket bestämma gemensam ersättning för samfälligheten i den mån nedsättning icke skall ske enligt 6 kap. 1 § första stycket.

24 § När fastighet exproprieras, skall domstolen uppskatta såväl fastighetens värde som värdet av särskild rätt som ej lämnas orubbad. Medför särskild rätt minskning av värdet av fastighet som skall exproprieras, skall uppskattningen av fastighetens värde ske med hänsyn till den värdeminskning för fastigheten som rättigheten innebär. Skall ersättning utgå till innehavare av sådan särskild rätt och svarar fastigheten för beviljad eller sökt inteckning med bättre rätt, skall domstolen uppskatta även det värde fastigheten har utan den särskilda rättigheten.

Särskild uppskattning enligt första stycket tredje punkten behövs ej, om nedsättning enligt 6 kap. 1 § första stycket icke skall äga rum.

25 § Ersättning får icke bestämmas till högre belopp än den ersättningsberättigade har begärt.

Besväras fastigheten av beviljad eller sökt inteckning, får dock löseskilling och intrångsersättning ej sättas lägre än som föranledes av 4 kap., om det icke är väsentligen utan betydelse för borgenärernas rätt.

Är parterna överens om storleken av löseskilling eller intrångsersättning, får domstolen meddela dom i enlighet därmed, om medgivande lämnats av samtliga borgenärer som har panträtt i fastigheten. Besväras fastigheten av gemensam inteckning, fordras dessutom de medgivanden från fastighetsägare och fordringshavare som i 22 kap. 11 § jordabalken föreskrives för relaxation. Medgivande fordras dock ej av den för vars rätt domstolens avgörande är väsentligen utan betydelse.

Bestämmelserna i andra och tredje styckena om löseskilling och intrångsersättning gäller ej ersättning till innehavare av särskild rätt, om rättigheten upphör eller begränsas utan att fastigheten eller del av fastigheten avstås.

26 § Ersättning får ej bestämmas till lägre belopp än den exproprierande erbjudit.

Har domstolen med stöd av denna lag förordnat om förskott, får den slutliga ersättningen ej heller bestämmas till lägre belopp än det eller de förskott som bestämts. Vad som sagts nu gäller icke förskott som utgjort

villkor för förhandstillträde, om medgivandet till förhandstillträde har förfallit.

27 § Ersättning skall bestämmas i pengar att betalas på en gång. Domstolen får dock på yrkande av part hänvisa sakägare att i särskild rättegång föra talan om ersättning för skada eller intrång som ej lämpligen kan prövas i målet. Sådan talan skall väckas genom ansökan om stämning inom den tid, högst tio år, som domstolen bestämmer.

Yrkande som avses i första stycket får upptagas för sig och avgöras särskilt. Mot beslut under rättegången i sådan fråga föres talan särskilt.

28 § Dom skall grundas på vad som förekommit vid syn eller annan förhandling och vad handlingarna innehåller i övrigt.

29 § Högre rätt får avgöra mål utan huvudförhandling, även om det ej följer av vad som i allmänhet gäller, om huvudförhandling icke behövs och part ej heller begär sådan förhandling.

6 kap. Betalning av expropriationsersättning och fullbordande av expropriation m.m.

1 § Löseskilling och intrångsersättning betalas genom nedsättning hos länsstyrelsen i det län där fastigheten är belägen. Avser expropriationsersättningen fastigheter i olika län, skall nedsättningen ske hos den länsstyrelse som domstolen bestämmer.

Bestämmelserna i första stycket om löseskilling och intrångsersättning gäller ej ersättning till innehavare av särskild rätt, om rättigheten upphör eller begränsas utan att fastigheten eller del av fastigheten avstås.

2 § Nedsättning enligt 1 § första stycket skall ej ske, om fastigheten icke svarar för beviljad eller sökt inteckning eller om de borgenärer som har panträtt i fastigheten medgivit att ersättningen utbetalas till den ersättningsberättigade. Besväras fastigheten av gemensam inteckning, gäller vad som sagts nu endast om dessutom de medgivanden från fastighetsägare och fordringshavare som i 22 kap. 11 § jordabalken föreskrives för relaxation föreligger. Medgivande fordras dock ej av den för vars rätt expropriationen är väsentligen utan betydelse.

3 § I samband med att domstolen bestämmer löseskilling och intrångsersättning skall den ange i vad mån nedsättning skall ske.

4 § Expropriationsersättning som ej skall nedsättas utbetalas till den

ersättningsberättigade. Det åligger i sådant fall den exproprierande att hos länsstyrelsen i det län där fastigheten är belägen anmäla och styrka att ersättningen har betalats. Avser ersättningen fastigheter i olika län, äger 1 § första stycket andra punkten motsvarande tillämpning.

5 § Bestämmelserna i 1-4 §§ äger motsvarande tillämpning på förskott.

6 § Vid nedsättning eller anmälan skall den exproprierande till länsstyrelsen ge in domen eller beslutet samt lagakraftbevis och vid nedsättning dessutom gravationsbevis rörande fastigheten. Sker det ej, skall länsstyrelsen anskaffa handlingarna på den exproprierandes bekostnad.

7 § Expropriationsersättning skall nedsättas eller anmälan ske inom tre månader från det att dom, varigenom målet slutligt avgjordes, vann laga kraft.

Har fastigheten helt eller delvis tillträtts eller övergått på den exproprierande enligt 10 §, skall nedsättning eller anmälan ske inom en månad efter det att den dom, varigenom ersättningen bestämdes, vann laga kraft.

8 § Skall expropriationsersättning ej utgå eller överstiger den slutliga ersättningen icke vad som har utgått i form av förskott, åligger det den exproprierande att anmäla detta till länsstyrelsen sedan målet har slutligt avgjorts. Anmälan behöver icke ske beträffande egendom som har övergått på den exproprierande enligt 10 §.

9 § Expropriationen är fullbordad, när målet har slutligt avgjorts och den exproprierande inom föreskriven tid har fullgjort vad som åligger honom enligt 1 § första stycket och 4 §. Detsamma gäller, när den exproprierande gjort anmälan enligt 8 §. När expropriationen är fullbordad, har den exproprierande rätt att genast tillträda egendomen.

10 § Anmäler den exproprierande hos länsstyrelsen att han vill utnyttja medgivande till kvalificerat förhandstillträde och visar han därvid att domen om medgivande har vunnit laga kraft och att han inom föreskriven tid har uppfyllt de villkor som knutits till medgivandet, övergår egendomen genom anmälningen på den exproprierande med samma rätt som om expropriationen hade fullbordats. Sker anmälan före den dag då medgivandet tidigast får utnyttjas, övergår dock egendomen först nämnda dag.

11 § Försummar den exproprierande att inom föreskriven tid iakttaga

vad som åligger honom enligt 1 § första stycket och 4 § och har ej fastigheten helt eller delvis tillträtts eller övergått på den exproprierande enligt 10 §, är expropriationsrätten förverkad.

Visar fastighetsägaren vid fastighetsdomstolen att expropriationsrätten är förverkad, skall domstolen anmäla det till inskrivningsmyndigheten för anteckning i fastighetsboken eller tomträttsboken.

12 § Är expropriationsrätten förverkad enligt 11 § första stycket men har ej anmälan enligt andra stycket i samma paragraf ägt rum, skall länsstyrelsen låta uttaga expropriationsersättningen jämte ränta enligt 16 § första stycket hos den exproprierande, om fastighetsägaren inom tre månader efter förverkandet hos länsstyrelsen begär att expropriationen skall fullbordas.

13 § Har fastigheten helt eller delvis tillträtts eller övergått på den exproprierande enligt 10 § och försummar han att inom föreskriven tid betala förskott enligt 5 kap. 20 § eller slutlig expropriationsersättning, skall länsstyrelsen på begäran av den ersättningsberättigade låta uttaga beloppet jämte ränta enligt 16 § första stycket.

14 § Vid begäran som avses i 12 eller 13 § skall fogas domen eller beslutet samt lagakraftbevis.

I fråga om uttagande av ersättning jämte ränta äger bestämmelserna i utsökningslagen (1877:31 s. 1) om verkställighet av lagakraftäggande dom i tvistemål, varigenom betalningsskyldighet blivit någon ålagd, motsvarande tillämpning.

15 § Föreligger fall som avses i 12 eller 13 § och har målet slutligt avgjorts, är expropriationen fullbordad, när den slutliga expropriationsersättningen har kommit in till länsstyrelsen.

16 § I den mån expropriationsersättning betalas efter utgången av den i 7 § första stycket föreskrivna tremånadersfristen eller, om fastigheten dessförinnan helt eller delvis har tillträtts eller övergått på den exproprierande enligt 10 §, efter tidpunkten härför, skall den exproprierande utge sex procent årlig ränta på ersättningen, i förra fallet från fristens utgång och i senare fallet från den dag då tillträdet eller övergången skedde.

Expropriation fullbordas utan hinder av att ränta enligt första stycket ej betalas.

17 § Medel som har nedsatts eller uttagits enligt detta kapitel skall av länsstyrelsen utan dröjsmål insättas i bank mot ränta.

18 § Nedsatta eller uttagna medel skall jämte upplupen ränta utbetalas av länsstyrelsen till den som är berättigad till medlen.

Vid utbetalning av medel som enligt domstolens bestämmande skall nedsättas äger, med de avvikelser som anges i tredje och fjärde styckena, bestämmelserna om fördelning av köpeskilling för fast egendom som sålts på exekutiv auktion motsvarande tillämpning. Om rätt för innehavare av pantbrev att avstå från sin rätt till betalning och verkan därav finns särskilda bestämmelser.

Är fastigheten, förutom av inteckning, besvärad av särskild rätt som minskar fastighetens värde och har sämre rätt än inteckningen, skall borgenär som har panträtt på grundval av inteckningen erhålla betalning som om fastigheten icke besvärades av rättigheten, i den mån det krävs för att han skall få full betalning för sin fordran. Ersättningen för rättigheten skall minskas i motsvarande mån.

Har löseskilling eller intrångsersättning bestämts av domstolen till högre belopp än fastighetens ägare har yrkat och uppstår efter betalning av de fordringar som skall utgå ur ersättningen överskott som ej faller inom det yrkade beloppet, skall överskottet återställas till den exproprierande.

19 § Sammanträde för fördelningen hålles så snart det kan ske. Kallelse till sammanträdet sändes minst två veckor i förväg till fastighetsägaren, annan sakägare samt kända innehavare av panträtt eller med panträtt jämställd rätt. Om borgenär är okänd, införes kallelsen i Post- och Inrikes Tidningar och tidning inom orten.

20 § Har domstolen enligt 5 kap. 27 § hänvisat sakägare att föra talan om ersättning för skada eller intrång i särskild rättegång, äger 1-7, 13, 14 och 16-19 §§ motsvarande tillämpning i fråga om förskott eller ersättning som bestämmes i sådan rättegång.

7 kap. Särskilda bestämmelser

1 § Har expropriationstillstånd beviljats, skall den exproprierande svara för samtliga kostnader som uppkommit i saken dels i ärendet om tillstånd till expropriation, dels vid fastighetsdomstolen och vid expropriationsersättningens fördelning, allt i den mån ej annat följer av 18 kap. 6 eller 8 § rättegångsbalken eller vid en motsvarande tillämpning av något av dessa lagrum.

Har sakägare vid fastighetsdomstolen förebringat utredning i strid mot utredningsbeslut som domstolen meddelat med stöd av 5 kap. 12 § andra

stycket, ersättes kostnaden för sådan utredning endast i den mån utredningen haft betydelse för utgången i målet.

2 § Avslås ansökan om expropriationstillstånd eller återkallas ansökan innan tillstånd beviljats, skall sökanden svara för kostnaderna i saken, i den mån ej annat följer vid en motsvarande tillämpning av 18 kap. 6 eller 8 § rättegångsbalken.

3 § I högre rätt svarar den exproprierande för sina egna kostnader och för kostnad som uppkommit för motpart genom att den exproprierande fullföljt talan, i den mån ej annat följer av 18 kap. 6 eller 8 § rättegångsbalken. I övrigt gäller 18 kap. rättegångsbalken beträffande skyldigheten att svara för kostnad i högre rätt.

4 § Fråga om ersättning för expropriationskostnad som avses i 1 eller 2 § prövas av fastighetsdomstolen, även om frågan ej gäller kostnad vid domstolen.

5 § I avvaktan på att målet avgöres får fastighetsdomstolen förordna att förskott skall utgå på den ersättning för rättegångskostnader vid domstolen som slutligt fastställs.

Första stycket äger motsvarande tillämpning på rättegångskostnader i högre rätt som uppkommit för motpart genom att den exproprierande fullföljt talan.

Fråga om förskott enligt första eller andra stycket får avgöras utan huvudförhandling. Mot beslut som fastighetsdomstolen meddelat under rättegången i sådan fråga föres talan särskilt. Mot hovrättens beslut i frågan får talan ej föras.

6 § Vill någon för expropriation upprätta karta över eller annars undersöka fastighet som annan äger eller innehar, får länsstyrelsen föreskriva att tillträde till fastigheten för sådan undersökning skall lämnas under viss tid.

Undersökningsarbetet skall utföras så att minsta skada och intrång vållas. I trädgård, liknande plantering eller park får träd ej skadas eller fällas utan ägarens samtycke eller medgivande av länsstyrelsen. För skada och intrång utgår ersättning. Talan om ersättning väckes vid den fastighetsdomstol inom vars område fastigheten är belägen.

7 § Har säkerhet som skall ställas enligt denna lag ej godkänts av den, till vars förmån den ställs, prövas säkerheten av länsstyrelsen.

Borgen får godkännas endast om borgensmannen svarar som för egen skuld och, om två eller flera tecknat borgen, de svarar solidariskt.

Staten, kommun, landstingskommun och kommunalförbund behöver ej ställa säkerhet.

8 § Talan mot länsstyrelsens beslut i fråga som avses i 6 eller 7 § föres hos Konungen genom besvär.

Övergångsbestämmelser

1. Denna lag träder i kraft den 1 januari 1973.
2. Genom lagen upphäves lagen (1917:189) om expropriation.
3. Förekommer i lag eller annan författning hänvisning till föreskrift som ersatts genom bestämmelse i denna lag, tillämpas i stället den nya bestämmelsen.
4. Bestämmelserna i denna lag om ägare till fastighet äger motsvarande tillämpning på den som innehar fastighet med ständig besittningsrätt eller med fideikommissrätt.
5. Bestämmelserna i denna lag om fordran för vilken panträtt har upplåtits i fastigheten äger motsvarande tillämpning på sådan fordran på ogulden köpeskilling som åtnjuter företrädesrätt enligt 5 § lagen (1970:995) om införande av nya jordabalken. Vad som sagts nu gäller även i fråga om rätt till avkomst eller förmån som avses i 8 § lagen om införande av nya jordabalken, om rättigheten icke är att anse som särskild rätt till fastighet.
6. Har ansökan om expropriation gjorts hos Kungl. Maj:t före ikraftträdandet, prövas frågan om tillstånd till expropriationen enligt äldre bestämmelser. I sådant fall skall också fråga om lösningsrätt till exproprierad egendom prövas enligt äldre bestämmelser.
7. Har tillstånd till expropriation meddelats enligt 1 § första stycket 7 lagen (1917:189) om expropriation, äger 100 och 101 §§ samma lag fortfarande tillämpning.
8. Har tillstånd att expropriera fastighet med äganderätt meddelats på grund av ansökan som gjorts före ikraftträdandet, äger äldre bestämmelser om inverkan av expropriationen på särskild rätt till fastigheten fortfarande tillämpning.
9. Har tillstånd till expropriation av nyttjanderätt till mark för allmän väg meddelats på grund av ansökan som gjorts före ikraftträdandet, äger 79 a § andra stycket lagen (1917:189) om expropriation fortfarande tillämpning.
10. Bestämmelserna i 3 kap. 3 § nya lagen tillämpas även om ansökan om expropriation har gjorts före ikraftträdandet.
11. I fråga om grunderna för bestämmande av expropriationsersättning gäller äldre bestämmelser, om talan vid domstol väckts före ikraft-

trädandet. Bestämmelserna i 4 kap. 3 § gäller ej värdeökning som inträffat före utgången av juni 1971.

12. Bestämmelserna i 5 kap. 12 § andra stycket, 5 kap. 25 och 26 §§ samt 7 kap. 1 § andra stycket nya lagen gäller ej expropriationsmål som är anhängigt vid domstol vid ikraftträdandet. I stället för 5 kap. 25 och 26 §§ gäller motsvarande äldre bestämmelser. Vidare gäller äldre bestämmelser i fråga om talan mot hovrätts dom beträffande kvalificerat förhandstillträde, om domen har meddelats före ikraftträdandet.

13. Löseskilling och intrångsersättning för fastighet som innehas med fideikommissrätt får icke sättas lägre än som föranledes av 4 kap. nya lagen. Ersättning som nämnts nu och som tillkommer innehavaren av fideikommissegendomen skall alltid nedsättas hos länsstyrelsen och får icke utbetalas, innan Konungen har förordnat hur det skall förfaras med ersättningen.

14. Äldre bestämmelser om sättet för betalning av expropriationsersättning och förskott på sådan ersättning äger fortfarande tillämpning i fråga om ersättning och förskott som har bestämts före ikraftträdandet.

2 Förslag till

Lag om ändring i jordabalken

Härigenom förordnas, att 13 kap. 24 § jordabalken¹ skall ha nedan angivna lydelse.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

13 kap.

24 §

Angående rättegången i mål som avses i 23 § gäller i tillämpliga delar *bestämmelserna om expropriation i allmänhet*. Rör tvisten fråga som kan inverka på den rätt som tillkommer innehavare av panträtt eller rättighet som är inskriven, är rätten ej bunden av parts yrkande eller medgivande.

I mål angående bestämmande av lösesumma skall fastighetsägaren vidkännas på ömse sidor uppkomna rättegångskostnader vid fastighetsdomstolen, i den mån ej annat föranledes av 18 kap. 6 och 8 §§ rättegångsbalken. Beträffande skyldigheten att svara för kostnad i högre rätt gäller med tillämpning i övrigt av 18 kap. rättegångsbalken, att fastighetsägaren, om ej annat föranledes av 18 kap. 6 och 8 §§ samma balk, alltid själv skall vidkännas såväl sina egna kostnader som kostnad som åsamkas motpart genom att fastighetsägaren fullföljt talan.

Angående rättegången i mål som avses i 23 § gäller i tillämpliga delar *expropriationslagen (1972:)*. Rör tvisten fråga som kan inverka på den rätt som tillkommer innehavare av panträtt eller rättighet som är inskriven, är rätten ej bunden av parts yrkande eller medgivande.

I mål angående bestämmande av lösesumma skall fastighetsägaren vidkännas på ömse sidor uppkomna rättegångskostnader vid fastighetsdomstolen, i den mån ej annat föranledes av 18 kap. 6 och 8 §§ rättegångsbalken. *Har motpart förbringat utredning i strid mot utredningsbeslut som fastighetsdomstolen meddelat, ersättes dock kostnaden för sådan utredning endast i den mån utredningen haft betydelse i målet*. Beträffande skyldigheten att svara för kostnad i högre rätt gäller med tillämpning i övrigt av 18 kap. rättegångsbalken, att fastighetsägaren, om ej annat föranledes av 18 kap. 6 och 8 §§ samma balk, alltid själv skall vidkännas såväl sina egna kostnader som kostnad som åsamkas motpart genom att fastighetsägaren fullföljt talan.

Denna lag träder i kraft den 1 januari 1973.

Bestämmelsen i 13 kap. 24 § andra stycket andra punkten gäller ej mål som är anhängigt vid ikraftträdandet.

¹ Omtryckt 1971:1209.

3 Förslag till

Lag om ändring i lagen (1902:71 s. 1), innefattande vissa bestämmelser om elektriska anläggningar

Härigenom förordnas i fråga om lagen (1902:71 s. 1), innefattande vissa bestämmelser om elektriska anläggningar,

dels att 1 § och 3 § 1 mom. skall ha nedan angivna lydelse,

dels att i lagen skall införas en ny paragraf, 5 b §, av nedan angivna lydelse.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

1 §¹

Har, för någon orts förseende med belysning eller drivkraft eller för dylikt ändamål eller för beredande av drivkraft åt sådan industriell anläggning, som finnes vara av större betydelse för det allmänna, Konungen prövat nödigt, att fastighet, som tillhör annan än kronan, användes till station för alstrande av elektrisk kraft annorledes än medelst vattenkraft, till framdragande av elektrisk starkströmsledning eller eljest till elektrisk starkströmsanläggning, skall vad för ändamålet erfordras emot ersättning avstås eller upplåtas. Tarvas för viss fastighets förseende med belysning eller drivkraft, att elektrisk starkströmsledning framdrages över annan fastighet, som ej tillhör kronan, skall, ändå att ledningen ej är avsedd för anläggning av större betydelse för det allmänna, vad för ändamålet erfordras avstås eller upplåtas, såframt det intrång, som därav förorsakas, av Konungen prövas ringa i jämförelse med nyttan av ledningen. Har fastighets ägare förklarat sig villig att upplåta nyttjanderätt eller servitutsrätt för elektrisk starkströmsledning och medför expropriation därav allenast ringa men, vare Konungens tillstånd till expropriationen ej erforderligt.

Om expropriation för elektriska anläggningar finnas bestämmelser i expropriationslagen (1972:) .

Har fastighets ägare förklarat sig villig att upplåta nyttjanderätt eller servitutsrätt för elektrisk ledning och medför expropriation därav allenast ringa men, vare tillstånd enligt expropriationslagen (1972:)ej erforderligt.

Vid expropriation enligt andra stycket äger bestämmelserna i 3 kap. 2 § expropriationslagen (1972:) om ansökan om expropriationstillstånd motsvarande tillämpning på ansökan om stämning som inges till fastighetsdomstolen.

¹ Senaste lydelse 1958:429.

Nuvarande lydelse

Menighet vare ej pliktig att utan synnerliga skäl inom område, för vilket finnes stadsplan eller byggnadsplan, eller inom fastställt hamnområde avstå eller upplåta gata, torg, allmän plats eller vattendrag.

Ej heller vare, där ledningen skall inom område, för vilket ej finnes stadsplan eller byggnadsplan, framdragas på mindre avstånd än ett-hundrafemtio meter från boningshus eller annan vid gard uppförd byggnad eller tomtplats eller trädgård, som tillhör fastighetens ägare, denne skyldig något avstå eller upplåta, utan så är, att Konungen finner annan sträckning, som utan synnerlig olägenhet för anläggaren kan användas, medföra minst lika stort men som den föreslagna.

Skall enligt vad i denna paragraf är sagt fastighet avstås eller upplåtas, äge, där ej här nedan annorlunda föreskrives, vad i lagen om expropriation i allmänhet stadgas samt, i fråga om elektriska starkströmsledningar, i sagda lag meddelade särskilda bestämmelser om expropriation för elektriska svagströmsledningar motsvarande tillämpning; och skall vad där stadgas med avseende å upplåtelse av nyttjanderätt för svagströmsledning gälla jämväl beträffande upplåtelse av servitutsrätt för starkströmsledning.

Föreslagen lydelse

3 §

I mom.² Ansökan om rätt att för elektrisk starkströmsanläggning påfordra avstående eller upplåtande av fastighet eller om linjekoncession skall vara åtföljd av fullständig beskrivning över det tillämnade

I mom. Ansökan om linjekoncession skall vara åtföljd av fullständig beskrivning över det tillämnade företaget med kostadsförslag, avfattning på karta av föreslagen lednings sträckning och av den jord.

² Senaste lydelse 1957:383.

Nuvarande lydelse

företaget med kostnadsförslag, avfattning på karta av föreslagen lednings sträckning och av den jord, som för anläggningen erfordras, bestyrkta förteckningar på ägare och innehavare av de fastigheter, över vilka ledningen skall framdras eller i vilkas mark den skall nedläggas eller som eljest äro för anläggningen behövlige, samt uppgift på de överenskommelser, som blivit träffade, eller de hinder, vilka däremot mött.

Föreslagen lydelse

som för anläggningen erfordras, bestyrkta förteckningar på ägare och innehavare av de fastigheter, över vilka ledningen skall framdras eller i vilkas mark den skall nedläggas eller som eljest äro för anläggningen behövlige, samt uppgift på de överenskommelser, som blivit träffade, eller de hinder, vilka däremot mött.

5 b §

1 mom. Har elektrisk ledning efter expropriation dragits fram i eller över gata, torg, allmän plats eller vattendrag inom område, för vilket finns stadsplan eller byggnadsplan, eller inom fastställt hamnområde och visar det sig att ledningen hindrar eller varaktigt försvårar egendomens användning för avsett ändamål eller där hindrar någon för samhället nödvändig anläggning eller utgör hinder för egendomens underhåll eller eljest för behövlige arbeten på egendomen eller är synnerligen vanprydande, skall ledningen på bekostnad av dess innehavare ändras, flyttas eller borttagas, i den mån det behövs för hindrets eller olägenhetens undanröjande.

Har i annat fall än som avses i första stycket nyttjanderätt eller servitutsrätt upplåtits genom expropriation för framdragande av ledning, och medför ledningen på grund av ändrade förhållanden betydande olägenhet för fastigheten, är ledningens innehavare skyldig att på sin bekostnad ändra eller flytta ledningen, i den mån det behövs för olägenhetens undanröjande och det kan ske utan synnerligt men för ledningen.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

Twist i fråga som avses i första eller andra stycket prövas av fastighetsdomstol.

2 mom. Vill ägare av fastighet, där elektrisk ledning är framdragen efter expropriation, för undanröjande av därmed förenad olägenhet för fastigheten på egen bekostnad få ledningen ändrad eller flyttad, kan länsstyrelsen, i den mån det prövas skäligt med hänsyn till å ena sidan nämnda olägenhet och å andra sidan sådant men för ledningen som följer av ändringen eller flyttningen, ge fastighetsägaren rätt att själv utföra erforderlig ändring eller flyttning, om sådan åtgärd ej utföres av ledningens innehavare inom viss, av länsstyrelsen förelagd tid. Fastighetsägaren är i sådant fall skyldig att ersätta uppkommande men för ledningen. Har ledningens innehavare utfört ändringen eller flyttningen, skall fastighetsägaren ersätta även kostnaden för sådan åtgärd. Kan parterna ej enas om ersättningen, bestämmes den av fastighetsdomstol.

3 mom. Upphör egendom att vara gata, torg, allmän plats eller vattendrag inom område, för vilket finns stadsplan eller byggnadsplan, eller inom fastställt hamnområde, gäller ej längre sådan rätt att ha ledning framdragen där som förut förvärvats genom expropriation.

Denna lag träder i kraft den 1 januari 1973.

Har expropriationsförfarande inletts före ikraftträdandet, prövas frågan om tillstånd till expropriationen enligt äldre bestämmelser.

8 Förslag till

Lag om ändring i rennäringslagen (1971:437)

Härigenom förordnas, att 26 och 29 §§ rennäringslagen (1971:437) skall ha nedan angivna lydelse.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

26 §

Konungen kan förordna om upphävande av renskötselrätten för visst markområde, när området behövs för ändamål som avses i 1 § lagen (1917:189) om expropriation eller för annat ändamål av väsentlig betydelse från allmän synpunkt. För område som väsentligen är utan betydelse för renskötelsen får sådant förordnande meddelas, när området behövs för allmänt ändamål.

Konungen kan förordna om upphävande av renskötselrätten för visst markområde, när området behövs för ändamål som avses i 2 kap. expropriationslagen (1972:) eller för annat ändamål av väsentlig betydelse från allmän synpunkt. För område som väsentligen är utan betydelse för renskötelsen får sådant förordnande meddelas, när området behövs för allmänt ändamål.

Upphävande kan begränsas till att avse viss tid eller vissa i renskötselrätten ingående befogenheter.

29 §

I fråga om upphävande av renskötselrätt och ersättning med anledning därav gäller, utöver bestämmelserna i 26–28 §§, i tillämpliga delar *de allmänna bestämmelserna om expropriation av särskild rätt till fast egendom i lagen (1917:189) om expropriation.*

I fråga om upphävande av renskötselrätt och ersättning med anledning därav gäller, utöver bestämmelserna i 26–28 §§, i tillämpliga delar bestämmelserna i *expropriationslagen (1972:) om expropriation av särskild rätt till fastighet.*

Denna lag träder i kraft den 1 januari 1973.

Bilaga 4:1

Mål som handlagts av expropriationsdomstolarna åren 1967-1970

Mål	1967	1968	1969	1970
Inkomna	379	307	420	336
Slutligt handlagda	439	433	411	371
Avskrivna	105	104	107	91
Annorledes än genom avskrivning avgjorda	334	329	304	280
Därav				
Utan huvudförhandling	85	64	76	56
Efter huvudförhandling i omedelbart samband med förberedelse	83	97	136	104
Efter huvudförhandling i andra fall	166	168	92	120

Bilaga 4:2

Handläggningstider för mål som avgjorts av expropriationsdomstolarna på annat sätt än genom avskrivning åren 1967 och 1968

År	Hela antalet mål	Tiden mellan talans väckande och målets avgörande utgjorde		
		to m 6 mån.	6-12 mån.	mer än 12 mån.
1967	334	56	58	220
1968	329	79	44	206

Utdrag av protokoll, hållet i lagrådet den 28 september 1972

Närvarande: Justitierådet PETRÉN, regeringsrådet WIESLANDER, justitierådet HOLMBERG, justitierådet GÄRDE WIDEMAR.

Enligt lagrådet den 30 augusti 1972 tillhandakommet utdrag av protokoll över justitieärenden, hållet inför Hans Maj:t Konungen i statsrådet den 11 augusti 1972, hade Kungl. Maj:t förordnat, att lagrådets yttrande skulle inhämtas över upprättade förslag till 1) *expropriationslag*, 2) *lag om ändring i jordabalken*, 3) *lag om ändring i lagen (1902:71 s. 1), innefattande vissa bestämmelser om elektriska anläggningar*, 4) *lag om ändring i vattenlagen (1918:523)*, 5) *lag om upphävande av lagen (1947:290) om tvångsinlösen av vanhävdad jordbruksegendom*, 6) *lag om ändring i civilförsvarlagen (1960:74)*, 7) *lag om ändring i delgivningslagen (1970:428)* och 8) *lag om ändring i rennäringslagen (1971:437)*.

Förslagen, som finns bilagda detta protokoll, hade inför lagrådet föredragits, kap. 2 i lagförslaget under 1) samt förslagen under 3)-6) av hovrättsassessorn Bengt Eliasson samt förslagen i övrigt av hovrättsassessorn Lars-Göran Åsbring.

Lagrådet yttrade:

I ExL har under senare år genomförts ett stort antal ändringar och flera av dessa har varit av betydande vikt. I det förslag till helt ny expropriationslag som framlägges genom remissen har de sålunda vidtagna reformerna genomgående upptagits. Förslaget innehåller emellertid också flera betydelsefulla nyheter. Främst bland dessa är att nämna en omgestaltning av expropriationsändamålen, ändring av ersättningsreglerna, varigenom bl.a. den 1971 införda presumtionsregeln beträffande orsaken till värdestegring utsträcker att gälla vid expropriation även för andra ändamål än tätbebyggelse, samt åtskilliga reformer beträffande förfarandet, såsom möjlighet att delegera beslutanderätten om tillstånd till expropriation från Kungl. Maj:t till länsstyrelse eller central myndighet och särskilda regler i syfte att motverka att expropriationsmålen blir onödigt vidlyftiga. Lagrådet kommer att i skilda sammanhang ingå på vissa av de viktigare nyheter förslaget sålunda innehåller. Därvid kommer lagrådet på några punkter att uttala viss tveksamhet. Enligt lagrådets uppfattning har emellertid genom förslaget den föreliggande lagstiftningsuppgiften i det stora hela lösts på ett förtjänstfullt sätt. I detta sammanhang kan framhållas att den genomarbetning från systematisk synpunkt som skett medfört att förslaget är överskådligt och till sin uppbyggnad följdriktigt.

Förslag till de av föredragande statsrådet berörda, av den nya expropriationslagen betingade ändringarna i lagen om enskilda vägar m.fl. lagar har ännu ej överlämnats till lagrådet. Granskningen i fråga om följdändringar har därför i detta sammanhang begränsats till de förslag som remitterats i anslutning till förslaget till expropriationslag.

Förslaget till expropriationslag

1 kap.

1 §

Föremål för expropriation är enligt förslaget fastighet eller del av fastighet. Med fastighet torde intill dess nytt fastighetsregister blir upplagt enligt kungörelsen (1968:379) om uppläggande av nytt fastighetsregister, m.m. förstås sådan enhet som redovisas eller skall redovisas i jordregister eller fastighetsregister enligt de för stad meddelade bestämmelserna. Utanför fastighetsbegreppet faller bl.a. mark som alltjämt redovisas i bihang C till fastighetsregister för stad. Hinder synes ej böra möta att, trots ordalydelsen av förevarande paragraf, sådan mark skall kunna exproprieras enligt den föreslagna lagen.

Med uttrycket 'del av fastighet' i det remitterade förslaget torde avses att utmärka att expropriation kan omfatta en del av fastighetens område på marken, andel i fastigheten eller visst tillbehör till fastigheten. Samma uttryck återfinnes bl.a. i rubriken framför 4 kap. 7 § samt i 20 kap. 6 och 7 §§ JB men avser där ej det sistnämnda fallet. Till undvikande av missförstånd bör det nu diskuterade uttrycket ej upptagas i förevarande paragraf. Då det av andra bestämmelser i lagen klart framgår, att expropriation med äganderätt ej behöver avse en hel fastighet, synes uttrycket kunna utgå utan att ersättas av annat.

Enligt uttalande i remissprotokollet avser bestämmelsen även samfällighet och del av samfällighet. Här må endast anmärkas, att föremålet för expropriationen i sådant fall i själva verket är de skilda fastigheternas andelar i samfälligheten eller i delen av denna; tillhör en av de deläggande fastigheterna staten kan f.ö., med hänsyn till förbudet att exproprieras staten tillhörig fastighet, expropriation ej ifrågakomma beträffande annat än övriga deläggande fastigheters andelar i samfälligheten. Då 10 kap. 1 § FBL ger möjlighet att avstycka fastighets andel i samfällighet för att utgöra fastighet för sig, kan hinder från fastighetsbildningsrättslig synpunkt ej anses möta mot den ordning det remitterade förslaget i detta hänseende innebär.

Som förut nämnts skall expropriation med äganderätt kunna begränsas att gälla tillbehör till fastighet, t.ex. en byggnad. Häremot synes intet vara att invända och detta oavsett huruvida det exproprierade skall avlägsnas från eller kvarbli på fastigheten. När en sådan expropriation blivit fullbordad, bör uppenbarligen läget vara det att äganderätten till det exproprierade övergått till den exproprierande. Att beakta är, att enligt 2 kap. 7 § JB överlåtelse av föremål som hör till fastighet ej gäller mot tredje man, förrän föremålet skiljes från fastigheten på sådant sätt att det ej längre kan anses höra till denna. För exekutiv auktion, som avser fastighetstillbehör, har därför också ansetts nödvändigt med en särskild regel, upptagen i 15 § lagen (1971:494) om exekutiv försäljning av fast egendom, att tillbehör som säljes för sig upphör att höra till fastigheten, även om det ej skiljes från denna. I klarhetens intresse synes en motsvarande regel böra upptagas i expropriationslagen, lämpligen i 6 kap. 9 §.

I detta sammanhang får lagrådet ifrågasätta huruvida det icke kan vara lämpligt med en erinran i 2 kap. 7 § JB om de nu berörda två undantagsbestämmelserna. Erinringen kan ges det innehållet att särskilda bestämmelser finns om verkan av försäljning av tillbehör vid exekutiv försäljning och ianspråktagande av tillbehör genom expropriation.

Första gången uttrycket 'särskild rätt till fastighet' förekommer i lagförslaget är i förevarande paragraf. Enligt legaldefinitionen av begreppet, som återfinnes i 5 § första stycket, förstås därmed nyttjanderätt, servitut och rätt till elektrisk kraft samt liknande rätt. Vad som i remissprotokollet anförts till belysning av innebörden av detta stadgande föranleder ej erinran. Under begreppet 'särskild rätt till fastighet' sådant det sålunda bestämts ingår också tomträtt och vattenfallsrätt. Såsom framhållits i remissprotokollet gäller dels enligt 13 kap. 26 § JB att vid expropriation som avser tomträtt denna är likställd med fast egendom och dels enligt 12 § JB:s promulgationslag, jämförd med vissa andra stadganden, att motsvarande regel även gäller vattenfallsrätt.

Innebörden av regeln om tomträtt i 13 kap. 26 § JB kan icke sägas vara helt klar. Enligt ordalagen kan meningen vara att sedan tillstånd till expropriation beträffande tomträten beviljats, tomträten vid det fortsatta förfarandet och vid bedömandet av verkningarna av expropriationen skall betraktas som fast egendom. Emellertid torde undantagsstadgandet rörande tomträten böra ges den tolkningen att tomträten skall anses som fast egendom så snart fråga är om expropriation som berör tomträten, vare sig expropriationen riktar sig mot den fastighet som upplåtits med tomträtt eller mot tomträten. Med denna tolkning synes läget enligt det remitterade förslaget bli, att om genom expropriationen själva fastigheten tages i anspråk med äganderätt eller med nyttjanderätt eller servitutsrätt, tomträttens ställning ej berörs utan denna kvarstår orubbad. Bestämmelserna i förslagets 3 och 4 §§ blir alltså ej tillämpliga. Genom expro-

priation mot själva tomträten blir möjligt att överflytta tomträten till annan — trots att institutet överflyttning av särskild rätt har utmönstrats ur lagen — samt att instifta nyttjanderätt och servitut i tomträten och att upphäva och begränsa särskild rätt som upplåtits i tomträten. Av stadgandet följer vidare, att vid expropriation som riktar sig mot tomträten de skyddsregler som givits för panthavare och innehavare av begränsade rättigheter i fastighet kommer att äga tillämpning. Hittills berörda verkningar av undantagsregeln ger ej anledning till erinran. Av undantagsregeln följer emellertid att tomträtt vid expropriation ej är att betrakta som särskild rätt. Detta leder till att möjlighet icke finns att genom expropriation skapa eller upphäva eller begränsa en tomträtt. Behov synes knappast finnas av möjligheten att genom expropriation tillskapa tomträtt. Däremot måste det anses behövt att kunna genom expropriation upphäva eller begränsa en tomträtt. Med den uppbyggnad förslaget och undantagsregeln i 13 kap. 26 § JB har synes härför erfordras en särskild regel.

Vad gäller utformningen av en sådan regel är att beakta att såsom förut sagts förslaget i 5 § upptager en definition på särskild rätt, vilken i och för sig omfattar även tomträtt, och att regeln, som enligt vad nyss sagts utesluter tomträten från begreppet särskild rätt, står i JB utan att någon antydning därom finns i den föreslagna lagen. Den regel varom nu är fråga innefattar i sin tur ett undantag från stadgandet i 13 kap. 26 § JB. Erforderlig klarhet synes kunna vinnas om till det stadgande varigenom särskild rätt definieras knytes en andra punkt av innehåll att utan hinder av att tomträtt enligt 13 kap. 26 § JB vid expropriation är likställd med fast egendom sådan rätt får genom expropriation upphävas eller begränsas.

På skäl som anförs vid 2 § bör definitionen av särskild rätt till fastighet jämte den nu förordade regeln upptagas i 2 §.

Vad i det föregående sagts om tomträtt gäller även beträffande vattenfallsrätt. För att kunna genom expropriation upphäva eller begränsa vattenfallsrätt erfordras därför en särskild regel. Med hänsyn till att vattenfallsrätt finns endast övergångsvis synes denna regel lämpligen kunna upptagas bland övergångsbestämmelserna till den föreslagna expropriationslagen och få innehållet att bestämmelsen om tomträtt i 1 kap. 2 § äger motsvarande tillämpning i fråga om vattenfallsrätt som avses i 12 § lagen (1970:995) om införande av nya jordabalken.

2 §

I denna paragraf har upptagits, i första stycket en regel varigenom möjligheten till expropriation utsträcker att gälla anordningar som har karaktär av lös egendom, i andra stycket en bestämmelse som efter ordalydelsen gäller det fall att särskild rätt till fastighet exproprieras samt i tredje stycket ett undantag från regeln i 1 § andra punkten om särskild rätt

till fastighet. Då redan i 1 § särskild rätt till fastighet omnämnes och ytterligare regler om sådan rätt förekommer i 3 och 4 §§, är av värde om legaldefinitionen beträffande särskild rätt, i förslaget upptagen i 5 §, kommer så tidigt som möjligt. Definitionen och den därmed sammanhängande, vid 1 § förordade bestämmelsen synes därför lämpligen kunna upptagas i förevarande paragraf. Definitionen av särskild rätt synes vara av den vikt att den lämpligen bör upptagas i ett första stycke. Till detta stycke torde då också som en tredje punkt böra föras bestämmelsen i förslagets tredje stycke rörande vägrätt och renskötselrätt. I anslutning till bestämmelsen om vägrätt må framhållas att ordet 'vägrätt' är den i lag upptagna beteckningen på den särskilda nyttjanderätten till allmän väg. De i förslaget upptagna orden 'till allmän väg' torde därför såsom obehövligen böra utgå.

Stadgandet i första stycket i förslaget att bestämmelserna om fastighet äger motsvarande tillämpning i fråga om byggnad eller annan anläggning på annans mark torde upptagas i andra stycket.

Föreskriften i förslagets andra stycke att när särskild rätt till fastighet exproprieras, bestämmelserna om expropriation av fastighet skall gälla i tillämpliga delar, om ej annat anges, avses enligt vad som framgår av remissprotokollet skola gälla icke blott, såsom ordalydelsen närmast ger vid handen, vid självständig expropriation av särskild rätt utan även vid osjälvständig sådan. I 3 och 4 §§ har upptagits reglerna om den inverkan som expropriation av äganderätt och expropriation, varigenom nyttjanderätt eller servitut tillskapas, har på tidigare bestående särskilda rättigheter. Det synes lämpligt att den nu behandlade föreskriften — vilken bör gälla i de fall som avses i 3 och 4 §§ — upptages först efter dessa paragrafer och får sin plats i 5 §. För att det tydligt skall framgå att föreskriften gäller även situationerna enligt 3 och 4 §§, kan den lämpligen inledas på följande sätt: 'Om särskild rätt till fastighet exproprieras eller rubbas genom expropriation, gäller etc....'

3 §

Under hänvisning till vad som anförts vid 2 § bör uttrycket 'vägrätt till allmän väg' utbytas mot ordet 'vägrätt'.

4 §

I fråga om bestämmelserna i 3 § göres undantag för särskild rätt som tillkommer staten; sådan rätt rubbas icke av expropriationen. Någon motsvarande undantagsregel återfinnes ej i 4 §. Konsekvensen synes kräva att undantag bör göras för rätt som tillkommer staten även i fall som avses i 4 §.

Av den föreslagna lydelsen av 4 § torde följa, att särskild rätt som har tillkommit genom expropriation eller annat tvångsförvärv eller vid

fastighetsbildning eller på liknande sätt icke rubbas av att nyttjanderätt eller servitut tillskapas genom expropriation. De nya rättigheterna får icke företräde framför de äldre rättigheterna. Det innebär att, till den del rättigheterna icke kan utövas vid sidan av varandra, expropriationen blir utan värde. Om expropriationssökanden är klar över att konkurrens kan föreligga mellan de olika rättigheterna, kan han, såsom föredragande statsrådet anför i specialmotiveringen, låta ansökningen om expropriationstillstånd avse jämväl upphävande eller begränsning av äldre rättigheter. Skulle emellertid konkurrensfrågan icke bli löst vid tillståndsgivningen, finns icke något utrymme för domstol eller annan myndighet att sedermera vid tvist mellan olika rättighetshavare förklara att den genom expropriation tillskapade rätten skall ha företräde framför äldre rättighet. Ny ansökan om expropriation, avseende upphävande eller begränsning av den äldre rätten, kan visserligen göras. Det synes dock vara lämpligt att konkurrensfrågan såvitt möjligt alltid löses i samband med tillståndsgivningen. Det kan ske om i lagen stadgas, att nyttjanderätt eller servitut som tillskapats genom expropriation har företräde framför annan rätt till fastigheten, om icke i expropriationstillståndet annat förordnats såvitt avser särskild rätt som tillkommit genom tidigare expropriation eller genom annat tvångsförvärv eller vid fastighetsbildning eller på liknande sätt.

Liksom i 3 § tredje stycket torde böra stadgas att särskild rätt som tillkommer staten och vägrätt — som icke kan bli föremål för särskild rättighetsexpropriation — icke rubbas av expropriationen.

5 §

På sätt framhållits vid 2 § förordas, att regeln i förevarande paragrafs första stycke överflyttas till 2 § och att föreskriften i 2 § andra stycket får sin plats i denna paragraf.

2 kap.

Reglerna i gällande expropriationslag om expropriationsändamålen är i betydande omfattning så utformade att de kommer att gälla relativt bestämda och väl avgränsade situationer. I ej oväsentlig utsträckning kompletteras reglerna av särskilda bestämmelser, som uppställer detaljerade villkor för möjligheten att erhålla expropriation, så exempelvis beträffande vem som kan få tillstånd att expropriera. I det remitterade förslaget har bibehållits ordningen att ange bestämda ändamål, för vilka expropriation kan ske. Angivandet av ändamålen har emellertid skett genom tämligen allmänt hållna uttryck. De särskilda bestämmelserna i gällande rätt, vilka inskränker möjligheterna till expropriation, saknar mestadels motsvarighet i det remitterade förslaget.

Genom omarbetningen har vunnits en önskvärd systematisering av bestämmelserna om ändamålen, så att de skilda intressen som skall kunna tillgodoses sammanförts i olika, relativt enhetliga grupper. Gruppindelningen har dock ej kunnat göras sådan att ett visst intresse kan hänföras till endast en grupp. Den valfrihet vid åberopande av expropriationsgrund som härigenom i vissa fall föreligger för den exproprierande torde ej innebära någon olägenhet. Genom att förutsättningarna för expropriation är ganska allmänt hållna torde resultatet av prövningen oftast bli detsamma oavsett vilket ändamål som åberopas.

Den omständigheten att ändamålen ej angives mera detaljerat medför att möjlighet föreligger att i praxis i viss omfattning anpassa beviljandet av expropriationstillstånd till de ändrade behov som föranledes av samhällsutvecklingen. Härigenom kan undvikas att med korta mellanrum genomföra lagändringar beträffande bestämmelserna om förutsättningarna för beviljande av expropriation. Så som bestämmelserna härom i det föreliggande förslaget är utformade, får önskemål av den art nu antyts anses väl tillgodosedda.

En följd av att de ändamål för vilka expropriation medgives har angivits tämligen obestämt är, att ramen, inom vilken expropriation kan ske, enligt förslaget är vidgad i förhållande till gällande rätt. Vidgningen kan emellertid ej anses större än att likväl tämligen klara gränser råder beträffande arten av de intressen som skall kunna tillgodoses. Av vikt är emellertid de begränsningar som ligger i att intresset skall ha en viss intensitet. Så skall exempelvis ett allmänt behov tillgodoses eller skall den ifrågasatta åtgärden vara av större betydelse eller särskild betydelse i visst hänseende. Härutinnan uppställer förslaget närmast strängare krav för expropriation än gällande lag, enligt vilken i detta hänseende är avgörande huruvida Kungl. Maj:t finner det begärda ianspråktagandet nödigt. Bestämmelserna i såväl gällande lag som i förslaget är dock av den obestämda beskaffenhet att det i själva verket i mycket hög grad överlämnas åt tillståndsgivaren att fastställa gränsdragningen. Avgörandet kommer därför att i mycket bero på dennes uppfattning om vad som är ett allmänt behov eller av särskild betydelse i visst hänseende samt om i vilken utsträckning den enskildes ställning skäligen bör lämnas orubbad. En sådan ordning torde emellertid vara ofrånkomlig för att en expropriationslagstiftning skall få behövlig effektivitet. Enligt förslaget kommer ansvaret för utvecklingen i praxis att i princip ligga hos Kungl. Maj:t. Detta får anses utgöra en garanti för enhetlighet i tillämpningen.

Med hänsyn till vad nu anförts föranleder uppläggningsen av förslaget såvitt gäller angivande av förutsättningarna för expropriation ej erinran. Förslaget får fastmera i detta hänseende anses väl avvägt.

5 §

För att expropriation skall få ske i syfte att upprätta skydds- eller säkerhetsområde eller bereda utrymme för särskild skyddsanordning skall enligt motiven krävas att den allmänfara mot vilken skydd behövs framstår som någorlunda betydande. I den föreslagna lagtexten anges i fråga om naturhändelse att den skall vara allmänfarlig eller annars från allmän synpunkt menlig, medan i fråga om annan inverkan från industri än vatten- eller luftförorening krävs att den skall vara menlig. Den närmare bestämning som kan ligga i orden 'allmänfarlig eller annars' är inte berörd i motiveringen. Det synes vara tillräckligt att i förstnämnda fallet ange att skydd behövs mot naturhändelse som är menlig från allmän synpunkt.

10 §

Förslagets innebörd torde vara att expropriation skall få ske för ändamål som det ankommer på staten, kommun, landstingskommun eller kommunalförbund att tillgodose och i övrigt för verksamhet som är av väsentlig betydelse för riket eller orten eller för viss befolkningsgrupp, vare sig verksamheten handhas av ett allmänt eller enskilt subjekt. Denna innebörd kommer tydligare till uttryck om i lagtexten anges verksamhet som staten, kommun, landstingskommun eller kommunalförbund har att tillgodose eller som annars är av väsentlig betydelse för riket eller orten eller för viss befolkningsgrupp.

12 §

Några av bestämmelserna om expropriationsändamålen är så utformade att endast vissa angivna rättssubjekt kan få expropriationstillstånd. Det gäller de expropriationsändamål som anges i 1 och 11 §§ samt till viss del det i 10 § upptagna ändamålet. De rättssubjekt som härvid anges är staten, kommun, landstingskommun och kommunalförbund eller vissa av dem. Såvitt gäller övriga expropriationsändamål innefattar reglerna om dem ej begränsning i kretsen av dem som kan få expropriationstillstånd och sådant kan därför i och för sig utverkas av ettvarrt rättssubjekt som bär upp det intresse ändamålsbestämmelsen avser. En annan sak är att intressena i flertalet fall är sådana att i praktiken offentligrättsliga rättssubjekt oftast kommer i fråga. Innebörden av den i förevarande paragrafs andra stycke upptagna regeln synes vara begränsad till att ange, att när annan än staten eller kommun ansöker om expropriation, denna ej får ske med mindre sökanden har sådana kvalifikationer att trygghet finns att egendomen kommer att användas för angivet ändamål. Anledning synes föreligga att i detta sammanhang jämställa landstingskommun och kommunalförbund med staten och kommun. Regelns angivna innebörd skulle komma till klarare uttryck om regeln får den lydelsen, att expropriation till förmån för

annan än staten, kommun, landstingskommun eller kommunalförbund får ske endast om den exproprierande på betryggande sätt kan svara för att den exproprierade egendomen användes för avsett ändamål.

3 kap.

1 §

Med anledning av vad som uttalats i specialmotiveringen angående frågan när ansökan får anses bestridd må framhållas, att enligt förslaget någon skyldighet icke föreligger för sakägare att ange grunden för bestridandet och de omständigheter han vill åberopa. Förslaget torde få förstås så, att hinder för delegering föreligger även om inläga från sakägare icke innehåller mer än att ansökan om expropriationstillstånd bestrides. Det kan vidare ifrågasättas, om värdet å egendomen alltid kan lämnas helt å sido vid bedömningen av hur expropriationsändamålet lämpligen bör tillgodoses. Över huvud taget kan av det föreslagna stadgandet icke utläsas, att grunden för bestridandet av ansökningen skall öva inflytande på frågan huruvida delegering är utesluten.

Delegering avses icke skola ske om kommun eller myndighet som hörts i ärendet motsätter sig bifall till ansökningen. Vad som anföres i motive- ringen ger närmast vid handen att avsikten är att uppställa förbud mot delegering i sådant fall. I det i den föreslagna lagtexten använda uttrycket 'ansökningen ej har bestritts' torde emellertid icke kunna inläggas mer än att bestridande ej föreligger från någon som har ställning som sakägare. Skall förbud mot delegering gälla även när kommun eller myndighet som ej är sakägare motsätter sig expropriationen, torde uttrycklig bestämmelse böra meddelas därom. Även om sådan bestämmelse ej upptages i lagen, föreligger emellertid självfallet intet hinder för Kungl. Maj:t att tillämpa stadgandet så att prövningen av frågor om expropriationstillstånd icke delegeras i fall som nu avses.

3 §

I remissprotokollet anförts vid denna paragraf att någon motsvarighet till 104 § tredje stycket ExL inte behövs av skäl som närmare utvecklas i protokollet. Då denna fråga hör samman med ersättningsreglerna i 4 kap., återkommer lagrådet till den vid behandlingen av 1 § i detta kapitel.

4 §

I anledning av uttalandena i remissprotokollet vid förevarande paragraf för det fall att tvist råder mellan den exproprierande och expropriaten rörande expropriationsrättens omfattning må framhållas, att det städse måste ankomma på domstolen att tolka det beslut, varigenom tillstånd till

expropriationen lämnats. Det ligger i sakens natur, att om den exproprierande yrkar att erhålla en vidsträcktare rätt än den, vartill domstolens tolkning av beslutet om tillstånd till expropriationen leder, hans yrkande i den delen skall ogillas. Vad nu anförts utgör självfallet ej hinder mot att den exproprierande, om det vid handläggningen av expropriationsmålet framstår som tveksamt huruvida tillståndet har den omfattning han i målet påstår och anser behövt, hos tillståndsmyndigheten gör en ny ansökan om expropriation innebärande förtydligande av eller tillägg till det tidigare tillståndet. Görs sådan ansökan, kan domstolen, om i övrigt förutsättningar därför föreligger, låta med målets fortsatta handläggning anstå i avbidan på att den nya expropriationsansökningen blir avgjord.

5 §

För att trygga att den exproprierade egendomen användes för det avsedda ändamålet kan enligt förevarande stadgande särskilda föreskrifter meddelas; länsstyrelsen har att kontrollera efterlevnaden av föreskrifterna. I lagen upptages emellertid icke några bestämmelser om tvångsmedel för det fall att föreskrifterna icke efterlevs. När stadgande om länsstyrelsens skyldighet att 'hålla hand' över föreskrifternas efterlevnad infördes i nu gällande expropriationslag anförde departementschefen att, om överträdelse av föreskrift skett och rättelse ej kunde åvägbringas, vid fortsatt tredska föreläggande vid vite torde vara den bästa utväg som står till buds. Särskild bestämmelse härom upptogs emellertid ej i lagen. Den i förevarande paragraf föreslagna bestämmelsen torde icke ge länsstyrelsen befogenhet att förelägga vite; uttryckligt stadgande torde erfordras för att länsstyrelsen skall kunna använda tvångsmedel.

6 §

Då i lagtexten ej anges på vem beslutanderätten skall ankomma beträffande fråga om förlängning av tid inom vilken talan om expropriation skall väckas, får 1 § anses tillämplig även på denna fråga. Avgörandet ligger alltså hos Kungl. Maj:t med möjlighet för Kungl. Maj:t att under i 1 § angivna förutsättningar delegera uppgiften. Uttalandet i remissprotokollet att fråga om förlängning alltid skall avgöras av Kungl. Maj:t torde därför vara att förstå så att delegationsmöjligheten ej skall utnyttjas beträffande fråga om förlängning. Ärende om förkortning av tidsfristen skall enligt lagtexten alltid prövas av den myndighet som bestämt tiden. Den sålunda föreslagna ordningen leder till att när annan än Kungl. Maj:t bestämt fristen och ansökan göres om såväl förlängning som förkortning av den, dessa saker, som båda gäller bestämmandet av ny dag för talans väckande, skall avgöras av skilda organ. Denna ordning, enligt vilken motstridiga beslut kan meddelas, måste anses olämplig. Enhetliga regler torde böra gälla om beslutanderätten i fråga om förlängning och förkortning.

Någon närmare motivering till att frågan om förlängning icke skall kunna delegeras lämnas inte. Det synes dock praktiskt att den myndighet som handlagt expropriationsärendet också är behörig att besluta om förlängning av tidsfristen. Uppenbarligen förutsättes att antalet ärenden om förkortning skall bli relativt ringa. Det sägs sålunda att omprövning av en beslutad tidsfrist normalt endast kommer att ske när förlängning av expropriationstillståndet har ägt rum. Givetvis skall omprövning kunna ske i de undantagsfall då tillståndsmyndigheten från början har satt ut en längre tidsfrist än ett år. Även om antalet ärenden avseende förlängning kan förväntas bli större än avseende förkortning, synes varken fastighetsägaren eller den exproprierande kunna utsättas för några olägenheter eller risker, om ärenden angående förlängning kan delegeras från Kungl. Maj:t.

Med hänsyn till vad nu anförts och för att erhålla en enhetlig regel bör upptagas ett stadgande av innebörd att beslutanderätten beträffande såväl förlängning som förkortning skall tillkomma Kungl. Maj:t eller myndighet som Kungl. Maj:t bestämmer. Anledning att begränsa delegationsrätten till obestridda fall synes ej föreligga. Det ankommer sedan på Kungl. Maj:t att utforma delegationsbeslutet så att beslut beträffande samma sak ej kan träffas av mer än ett organ.

Vid bifall till vad nu förordats torde första och andra styckena bära omdisponeras så att i första stycket upptages de materiella reglerna om förlängning och förkortning, medan bestämmelsen om beslutanderätten får sin plats i andra stycket. Dessa två stycken kan då, med viss jämkning av redaktionell natur, få följande lydelse: 'I expropriationstillstånd skall bestämmas viss tid inom vilken saken skall fullföljas genom ansökan om stämning till domstol. Föreligger särskilda skäl, kan tiden förlängas. Ansökan om förlängning skall göras före utgången av den löpande tidsfristen. Om fastighetsägaren visar att hans olägenhet av att expropriationsfrågan hålles öppen har ökat avsevärt, kan på hans begäran tiden inom vilken saken skall fullföljas förkortas. Beslut om kortare tidsfrist får ej meddelas förrän ett år förflutit efter det att expropriationstillståndet meddelades.

Fråga om förlängning eller förkortning av tid inom vilken talan om expropriationstillstånd skall väckas prövas av Konungen eller myndighet som Konungen bestämmer.'

4 kap.

En av de principiella nyheterna i förslaget är att presumtionsregeln om orsaken till viss värdestegring i ExL utvidgas till att gälla vid all expropriation oberoende av ändamålet. Regeln har störst betydelse för de fall för vilka den nu gäller dvs. vid tätbebyggelseexpropriation och värde-

stegringsexpropriation i samband med tätbebyggelse. Förutsättningen för att sträcka ut presumtionsregeln måste rimligtvis vara att sannolikheten är betydande för att det inom det nya området verkligen förhåller sig så som regeln säger. Göres regeln generellt tillämplig, kommer den otvivelaktigt att avse även fall i vilka grund för dess riktighet saknas. Detta inger betänkligheter. Å andra sidan är tydligt, att många prisstegringsfall finns i vilka presumtionsregeln slår väl in alldeles oberoende av det ändamål för vilket expropriationen sker. Något klarläggande av frekvensen av de skilda typerna av situationer har ej förebragts i lagstiftningsärendet. Från rent allmän erfarenhet torde dock kunna sägas att antalet fall då presumtionsregeln svarar mot verkligheten är betydande. Den föreslagna utvidgningen av presumtionsregelns tillämpningsområde får därför, trots de betänkligheter utsträckningen inger, anses försvarlig. Åberopas presumtionsregeln i situationer för vilka enligt allmänt bedömande antagandet bakom regeln framstår som osannolikt, skall domstolen självfallet icke kräva mera omfattande bevisning för att anse presumptionen vederlagd.

Beträffande den praktiska tillämpningen av presumtionsregeln har föredragande statsrådet i remissprotokollet till en början hänvisat till vad han anförde i 1971 års lagstiftningsärende, då presumtionsregeln infördes. Såsom framgår av vad lagrådet i dåvarande sammansättning anförde i detta ärende torde vissa svårigheter visa sig vid tillämpningen. Genom den föreslagna utvidgningen av presumtionsregelns tillämpning kan uppkomma ytterligare komplikationer. Det må emellertid framhållas att det är mycket svårt att, innan presumtionsregeln ens hunnit tillämpas i någon omfattning, vid vidgning av dess tillämpningsområde motivedes ge klara och entydiga anvisningar om hur en så allmänt hållen regel skall tillämpas i de olika fall som kan uppstå i praktiken. Det får överlämnas åt rättstillämpningen att i varje enskilt fall söka träffa avgörandet med ledning av de principer på vilka presumtionsregeln och övriga ersättningsregler vilar.

1 §

I motiven till förslaget 3 kap. 3 § anføres att någon uttrycklig bestämmelse motsvarande 104 § tredje stycket ExL inte behövs därför att vad som där sägs torde följa av grunderna för 8 kap. 21 § JB. Avsikten är alltså att enligt förslaget fortfarande skall gälla att vid värderingen hänsyn inte skall tas till förbättring som nyttjanderättshavaren åstadkommit utöver vad som ålegat honom eller uppenbarligen varit förutsatt. Det kan visserligen sägas att en sådan reglering ligger i linje med JB:s bestämmelser om arrendators rätt att bortföra honom tillhörig egendom, när han lämnar arrendestället. Vill man emellertid med säkerhet nå det uttalade syftet vid värderingen, torde behövas en uttrycklig regel motsvarande 104

§ tredje stycket ExL. Regeln kan ges en mera generell räckvidd och lämpligen fogas till förevarande paragraf som ett tredje stycke med följande lydelse: 'Exproprieras fastighet till vilken den exproprierande har nyttjanderätt eller servitutsrätt, skall vid bestämmande av fastighetens värde hänsyn icke tagas till förbättring, vilken fastigheten vunnit genom arbete eller kostnad, som den exproprierande eller föregående innehavare, vars rätt övergått till denne, nedlagt på fastigheten utöver vad som ålegat honom'.

3 §

Med hänsyn till sambandet mellan reglerna i första och tredje styckena av förevarande paragraf är utan vidare tydligt att regeln i sistnämnda stycke, ehuru den enligt ordalydelsen endast avser löseskilling, gäller även vid delexpropriation, då ersättningen utgår i form av intrångsersättning.

Delexpropriation kan göra fastigheten mindre lämpad till bostad än förut men likväl tillåta att ägaren kan bo kvar i fastigheten. Det skulle kunna hävdas att bestämmelsen i tredje stycket enligt ordalagen ger ägaren rätt att välja om han vill bo kvar mot intrångsersättning beräknad enligt presumptionsregeln eller erhålla det högre belopp som kan fordras för att skaffa annan likvärdig bostadsfastighet. Av sammanhanget torde emellertid klart framgå att så icke är fallet utan att regeln avser endast det läget att ägaren på grund av expropriationen inte kan bo kvar i bostaden.

5 §

Bestämmelsen i första stycket tar enligt sin ordalydelse sikte endast på det fallet att den åtgärd som vidtagits medfört en ökning av fastighetens värde eller, vid rättighetsexpropriation, av rättighetens värde. Det är tydligt att bestämmelsen för att fylla sitt ändamål måste gälla också det fallet, att åtgärden har vidtagits i uppenbar avsikt att höja annan ersättning åt fastighetsägaren eller rättighetshavaren än löseskilling eller intrångsersättning. För att detta skall komma till klart uttryck bör orden 'ökning av fastighetens värde som uppkommit genom åtgärden icke tagas i beräkning vid ersättningens bestämmande' bytas ut mot 'ersättningen bestämmas så som om åtgärden icke vidtagits'.

5 kap.

3 §

Den utvidgning av fastighetsdomstolens kompetens som föreslås i förevarande paragraf har utformats med 11 kap. 22 § VL som förebild. Sistnämnda bestämmelse, som ger vattendomstol viss möjlighet att upptaga yrkanden som rör rättsförhållanden som icke skall prövas enligt

VL, har enligt remissprotokollet visat sig ändamålsenlig. Det föreslås nu att fastighetsdomstol får en liknande möjlighet i expropriationsmål. Yrkanden som äger samband med expropriationen skall, om fastighetsdomstolen finner lämpligt, kunna prövas i expropriationsmålet även om de rör rättsförhållanden, som icke skall prövas enligt expropriationslagen. I fråga om yrkandets beskaffenhet har icke såsom i nämnda lagrum i VL gjorts något undantag för frågor om äganderätt till fastighet eller omfattningen av fastighets ägoområde. Med hänsyn till fastighetsdomstols uppgifter i övrigt synes något sådant undantag icke heller behöva göras, utan det får ligga i domstolens fria skön att pröva även sådana frågor om det skulle anses lämpligt.

I ett avseende inställer sig emellertid en viss tvekan i fråga om paragrafens innebörd. Det framgår således inte om avsikten är att på något sätt begränsa kretsen av dem som skall kunna framställa yrkanden som där avses. Inte heller motiven ger någon ledning på denna punkt. Det synes dock rimligt och naturligt att endast yrkande från den exproprierande eller sakägare skall kunna bli föremål för prövning. Även om det i vissa fall skulle vara ändamålsenligt att även yrkande från den som ej är sakägare kunde prövas i expropriationsmålet, synes det, bl.a. av hänsyn till intresset av en snabb rättegång i detta slag av mål, inte finnas skäl att på sådant sätt utvidga kretsen av dem som får föra talan med stöd av förevarande paragraf. Det förtjänar i detta sammanhang att påpekas att yrkande från den exproprierande och sakägare givetvis skall kunna upptagas utan särskild stämning. Skulle man gå utanför denna krets, synes det ofrånkomligt att yrkande skall väckas genom stämning.

Begränsas kretsen av rättssubjekt på ovan angivet sätt, bör det komma till uttryck i lagtexten. Paragrafen kan då inledas på följande sätt: 'Sådant yrkande från den exproprierande eller sakägare som äger samband med expropriationen men rör etc.....'

5 §

Denna paragraf ersätter 42 kap. 2 § första stycket RB. Det ligger i sakens natur att, utan att det uttryckligen anges i lag, hänvisningen i 42 kap. 3 § RB till föreskrifterna i 2 § skall beträffande expropriationsmål i stället avse förevarande paragrafs bestämmelser. Underlåtenhet att iakttaga någon av dessa skall alltså föranleda föreläggande att avhjälpa bristen och efterkommes ej föreläggandet kan enligt 42 kap. 4 § RB stämningsansökningen avvisas.

6 §

Såväl enligt ExL som enligt förslaget har expropriationen i princip den verkan att all tidigare rätt till fastigheten utsläcks. Samband härmed har bestämmelsen i 23 § ExL att till underrättelse för möjligen befintliga

okända sakägare kungörelse om målet skall 'uppläsa i kyrkan' och införas i allmänna tidningarna och tidning inom orten. Genom detta kungörande har möjlighet öppnats för envar som kan drabbas av expropriationen att få göra sin rätt gällande i målet, låt vara att sättet att sprida kunskap om målet i realiteten är tämligen ineffektivt. Kungörandet har dock den verkan att domen i målet otvivelaktigt blir bindande för envar, oavsett om han inställt sig i rättegången.

I förslaget har det obligatoriska kungörandet ersatts med den ordningen att, om anledning föreligger antaga att okända sakägare finns, kungörelsedelgivning skall äga rum. Sker ej sådan delgivning och visar sig efter målets avgörande att det finns en rättsägare som ej kallats till rättegången och ej heller inställt sig, blir fråga om vilken verkan domen har i förhållande till honom. Det kan göras gällande, att domen över huvud taget ej gäller mot honom. Om domen likväl gäller mot honom, föreligger otvivelaktigt den situation som anges i 59 kap. 1 § 3 RB.

De fall när okända sakägare finns torde väl vara tämligen fåtaliga och den risk för obehagliga överraskningar den exproprierande på grund av underlåten kungörelse löper synes därför vara förhållandevis liten. Genom att slopa det obligatoriska kungörandet vinnes förenkling och besparing. Lagrådet, som ej anser sig ha anledning taga ställning till den avvägningsfråga det här gäller, har velat klargöra den ändring i förhållande till gällande rätt förslaget på denna punkt innebär. I anslutning till det sagda må ytterligare anmärkas, att utformningen av regeln i förslagets 11 § om möjligheten att rikta talan mot den som har eller sökt lagfart är av betydelse för spörsmålet huruvida en person, som ej längre har lagfart men som fortfarande är den rätte ägaren, även utan att kungörande skett blir bunden av domen.

Med den uppbyggnad delgivningslagen har saknas anledning att så som skett i andra punkten i tredje stycket stadga att 17 § nämnda lag skall gälla i tillämpliga delar. Detta följer nämligen redan av första punkten. Andra punkten bör därför utgå.

10 §

I det remitterade förslaget finns lika litet som i ExL någon bestämmelse om expropriationens fastighetsbildande verkan. Att expropriation kan medföra ändring i fastighetsindelningen är emellertid klart. När genom lagändring 1939 bestämmelser infördes om upprättande av karta och utmärkande av gräns, var ett motiv att full klarhet skulle vinnas om den ändring som expropriationen innebar. Expropriationens verkan i nu nämnda avseende inträder i och med att expropriationen fullbordas; har medgivande lämnats till kvalificerat förhandstillträde till område av fastighet, torde verkan inträda när området övergått på den exproprierande enligt 40 § ExL. Några ytterligare åtgärder krävs ej men anmälan

skall göras till den som för fastighetsregistret (42 § och 58 § tredje stycket ExL). Med hänsyn till att fastighetsbildning enligt FBL är fullbordad först när uppgift om åtgärden införts i fastighetsregistret (1 kap. 2 § FBL), torde det vara lämpligt att i den expropriationslag som nu föreslås upptages uttrycklig bestämmelse av vilken framgår att expropriationen har inverkan på fastighetsindelningen och att denna verkan inträder när expropriationen fullbordas. En sådan bestämmelse torde kunna upptagas i 6 kap. 9 § och ges det innehållet, att om område av fastighet exproprieras med äganderätt, fastighetsindelningen ändras när expropriationen är fullbordad. I 6 kap. 10 § bör lämpligen anges, att motsvarande skall gälla, när egendomen övergått på den exproprierande.

Enligt förslaget skall karta med beskrivning överlämnas till domstolen icke endast såsom för närvarande när expropriation innebär att fastighetsindelningen ändras, dvs. då område av fastighet exproprieras, utan även då nyttjanderätt eller servitut bildas, upphäves eller begränsas genom expropriationen. Någon motivering för utvidgningen av skyldigheten att inge karta har icke anförts. Att på förslaget sätt ett klarläggande sker av vad expropriationen innebär när rättighet tillskapas eller begränsas synes kunna vara av värde. Däremot kan knappast finnas anledning att kräva att karta upprättas, med de kostnader det medför, i de fall då rättighet av nu nämnt slag skall upphävas.

Då den i förslaget upptagna bestämmelsen om utmärkande av ny gräns icke får någon tillämpning i andra fall än då fastighetsindelningen ändras genom expropriationen, synes lämpligt att paragrafen uppdelas i två stycken. I första stycket torde därvid böra upptagas bestämmelser om karta med beskrivning och om utmärkande av gräns för det fall att område av fastighet exproprieras med äganderätt. Andra stycket kan ges innehållet, att om expropriationen innebär att nyttjanderätt eller servitut bildas eller begränsas, vad i första stycket sägs om karta med beskrivning skall äga motsvarande tillämpning.

Bestämmelserna i paragrafen är tillämpliga icke endast när expropriationstillståndet avser del av fastighet. Även i de fall då tillståndet avser hel fastighet men den exproprierande begränsat sin talan vid fastighetsdomstolen till att avse endast visst område av fastigheten eller återkallat sin talan till viss del blir bestämmelserna att tillämpa. Kvalificerat förhandstillträde som avser viss del av fastighet inverkar enligt vad förut sagts på fastighetsindelningen. Förevarande paragraf torde vara att förstå så att karta skall upprättas och utmärkande av gräns ske även innan frågan om sådant tillträde prövas.

11 §

Förebilden till stadgandet i första stycket anges vara 18 kap. 9 § JB. Denna paragraf innebär att talan om bättre rätt till fast egendom kan med

laga verkan väckas mot den som, när rättegången inleds, på grund av beviljad eller sökt lagfart framstår som senaste ägare, även om han överlåtitt egendomen. En följd av lagfartens legitimerande verkan enligt nämnda stadgande är att domens rättskraft i mål om bättre rätt till en fastighet kommer att omfatta varje överlåtelse, utan att lagfart sökts, som kan härledas från den för vilken lagfart senast är beviljad eller sökt. Däremot har en sådan dom inte rättskraft mot tidigare ägare.

Om man, som här skett, i förslaget använder samma konstruktion som i JB kan regeln icke rimligen ges vidsträcktare innebörd eller annars annan betydelse än den har i JB. Detta innebär att den som icke längre har lagfart på fastigheten men som likväl är dess rätte ägare blir — om vetskap om det verkliga förhållandet ej föreligger — att anse som en okänd sakägare. Och om verkan mot honom av en dom i mål, till vilket endast den lagfarne ägaren stämts, kommer att gälla vad lagrådet uttalat vid 6 §.

Vill man säkerställa, att domen blir bindande mot den okände rätte ägaren finns två sätt att gå till väga.

Det ena är att i förslagets förevarande paragraf stadga att talan i expropriationsmål alltid kan med laga verkan riktas mot den för vilken lagfart senast är beviljad eller sökt. Att göra lagfartens legitimerande verkan så vidsträckt torde vara en nyhet i svensk rätt. För en sådan regel talar att det vid expropriation är meningen att dess verkan skall gälla mot varje ägare av den fastighet expropriationen gäller. Det är alltså inte fråga om att såsom i en process om bättre rätt till fastighet avgöra vem av två parter som är fastighetens rätte ägare. Nackdelen med en sådan regel är att den verkliga ägaren av en fastighet vid expropriation kan bli helt ställd åt sidan, utan att ha beretts något tillfälle att inträda som sakägare. Tillägges lagfarten sådan legitimerande verkan som här förutsatts, kan ifrågasättas huruvida icke staten i likhet med vad som gäller enligt 18 kap. JB bör vara skyldig utge ersättning för skada som uppstår genom att annan än rätte ägaren har lagfart.

Det andra sättet är att behålla förslaget i förevarande del och såsom närmare angivits av lagrådet vid 6 § göra kungörelsedelgivning med okända sakägare obligatorisk.

12 §

Såväl enligt gällande rätt som enligt förslaget är huvudregeln i expropriationsmål att den exproprierande skall svara för expropriatens rättegångskostnader vid första domstolen. Det är med denna regel naturligt om expropriaten ej visar återhållsamhet beträffande anskaffande och förebringande av utredning. Vad i detta lagstiftningsärende förekommit ger dock ej något otvetydigt belägg för att expropriaterna mera allmänt belastar expropriationsmålen med material som helt eller väsentligen saknar betydelse för bedömningen av föreliggande tvistefrågor. Oavsett

hur härmed må förhålla sig, är i och för sig av värde om man genom särskild processuell anordning kan motverka sådant missbruk vartill huvudregeln om ansvaret för rättegångskostnaderna vid fastighetsdomstolen kan inbjuda.

Det remitterade förslaget upptager i nu angivet syfte vissa regler. Så skall domstolen under förberedelsen verka för att utredningen får den inriktning och omfattning som är lämplig med hänsyn till målets beskaffenhet. Vidare skall domstolen regelmässigt på ett tidigt stadium under förberedelsen genom särskilt utredningsbeslut meddela parterna vilken utredning som enligt domstolens mening bör förebringas. Slutligen skall kostnaden för utredning som sakägare förebringar vid fastighetsdomstolen i strid mot utredningsbeslutet vara ersättningsgill endast i den mån utredningen haft betydelse för utgången i målet. Dessa regler ger domstolen möjlighet att på ett vida mer aktivt sätt än vad eljest gäller beträffande frågor av dispositiv natur söka styra parterna. Vidare innebär den föreslagna ordningen att styrningen väsentligen skall rikta sig mot parterna på ena sidan, sakägarna, låt vara att detta är betingat av innehållet i den grundläggande rättegångskostnadsregeln. Det avsteg från eljest gällande grundregler om domstols handlande som förslaget sålunda innefattar inger viss tveksamhet. Härtill kommer, att om utredningsbeslutet såsom avsikten är skall meddelas på ett tidigt stadium under förberedelsen, domstolen ofta kan ha svårt att överblicka hur utredningsarbetet bör inriktas. Det kan vidare tänkas att domstolen omedvetet blir bunden av ett på tidigt stadium meddelat utredningsbeslut, ehuru det senare visar sig att innehållet i beslutet ej är helt välgrundat.

Även om sålunda den föreslagna ordningen icke kan anses helt invändningsfri, kan ej bestridas att, som redan förut antytts, behov kan föreligga att kunna ingripa mot avarter som den grundläggande rättegångskostnadsregeln möjliggör. För sådant ändamål får anordningen anses i och för sig väl lämpad. Lagrådet anser därför att den bör godtagas och kan införlivas med expropriationslagstiftningen. Med hänsyn till de vanskligheter som på sätt förut antytts måste anses förenade med de nu berörda reglernas tillämpning kan man räkna med att domstolarna kommer att iakttaga betydande försiktighet. Domstolen får sålunda självfallet ej ge mera detaljerade anvisningar om inriktningen av utredningen förrän klarhet vunnits om de bedömningsgrunder som bör vara avgörande. Det ligger i sakens natur, att sedan den exproprierande framlagt utredning i visst hänseende, exempelvis angående ortspriset, domstolen icke får utforma utredningsbeslutet så att det ej avser ortspriset och därigenom betäger sakägaren möjligheten att på den exproprierandes bekostnad förebringa motbevisning rörande detta. Vidare må framhållas, att om i målet göres gällande att den s.k. presumtionsregeln skall vinna tillämpning vid värderingen och att följlaktligen bevisbördan rörande orsaken till viss

prisstegring ligger på sakägaren, domstolen självfallet ej skall ge sådan anvisning om utredningen att bevisning om nämnda orsak uteslutes. Att närmare än som nu gjorts exemplifiera situationer där återhållsamhet från domstolens sida krävs synes ej påkallat. Här må endast beröras den situation som uppkommer vid fullföljd till högre rätt. Mot utredningsbeslut kan ej talan föras särskilt utom i fall som avses i 49 kap. 6 § RB. Emellertid kan talan mot beslutet föras i samband med domen. Skulle högre rätt därvid finna fastighetsdomstolens utredningsbeslut oriktigt, ligger i fall, då sakägaren på grund av beslutet ej förebragt den av honom önskade utredningen, återförvisning av målet närmare till hands än eljest: endast genom återförvisning kan sakägaren nämligen med säkerhet få ersättning för den utredning fastighetsdomstolen ej medtagit i sitt utredningsbeslut.

Kan domstolen under förberedelsen uppnå enighet mellan parterna om den utredning som skall förebringas, så att målet inriktas på vad som är av vikt och betydelse, är detta naturligtvis från processuell synpunkt av stort värde. Den nu föreslagna anordningen kan uppenbarligen vara ett bra hjälpmedel för domstolen i dess verksamhet för att nå sådan enighet. Även vid begagnande av regeln i detta syfte torde dock viss försiktighet böra iakttas.

Vad så angår den närmare innebörden av reglerna i förevarande paragraf må framhållas, att stadgandena i första stycket får anses utgöra ett tillägg till främst föreskrifterna i 42 kap. 8 § andra stycket RB. Detta stadgande ger anvisningar att vid förberedelsen skall tillses att frågeställning eller bevisning som kan bli aktuell i målet ej förbises, medan bestämmelserna i förevarande första stycke inskräpper att frågeställning och bevisning som är irrelevant skall föras åt sidan. Frågan om i vad mån erbjuden bevisning skall avvisas under förberedelsen är såsom föredragande statsrådet anger att bedöma enligt 35 kap. 7 § RB. Vad i förevarande paragrafs första stycke stadgas kan ej medföra att angivna lagrum får annat innehåll såvitt gäller expropriationsmål än eljest.

17 §

Avgörande angående enkelt förhandstillträde träffas genom beslut under rättegången eller beslut som meddelas i samband med domen. När kvalificerat förhandstillträde medges, innebär det ett avgörande av en del av själva saken och avgörandet skall alltså ske genom dom. I gällande rätt framgår denna skillnad i avgörandenas natur direkt av lagtexten. Det är i klarhetens intresse av värde att vad nu angivits framgår redan av förevarande paragraf. Lagrådet förordar därför att i första och andra punkterna i första stycket framför ordet "medge" inskjutes "genom beslut" respektive "genom dom".

18 §

Stadgandet i tredje stycket om enkelt förhandstillträdes inverkan på rätten att utöva äldre särskild rätt i fastigheten avser efter ordalydelsen all sådan särskild rätt. Tydligt är emellertid att stadgandet skall gälla endast sådan särskild rätt som enligt 1 kap. 3 och 4 §§ rubbas genom expropriationen. I klarhetens intresse torde därför stadgandet böra få det innehållet, att om medgivande till enkelt förhandstillträde utnyttjas, innehavare av sådan särskild rätt till fastigheten som enligt 1 kap. 3 och 4 §§ rubbas genom expropriationen icke längre är berättigad att utöva rättigheten, i den mån den avser egendom som omfattas av medgivandet.

19 §

Av vad som anföres i specialmotiveringen framgår att avsikten är, att förordnande om utnyttjande av förhandstillträde innan beslutet vunnit laga kraft skall kunna meddelas endast om den exproprierande har ställt säkerhet för skadestånd som kan komma att utgå. Denna innebörd av stadgandet torde komma till bättre uttryck, om det stadgas i en första punkt, att fastighetsdomstolen får förordna att medgivande till enkelt förhandstillträde får utnyttjas utan hinder av att beslutet därom icke har vunnit laga kraft, och i en andra punkt, att förordnande får meddelas endast under förutsättning att den exproprierande hos länsstyrelsen ställt säkerhet för det skadestånd som kan komma att utgå, om domstolens beslut ändras.

Enligt 52 kap. 7 § tredje stycket RB äger hovrätten, om besvär anförts mot underrätts beslut, omedelbart, dvs. utan att motparten höres, förordna att vidare åtgärd för verkställighet av beslutet ej må äga rum. Denna bestämmelse är tillämplig på fastighetsdomstols förordnande enligt första stycket av förevarande paragraf, om icke särskild bestämmelse meddelas. Då det knappast kan anses påkallat att upptaga en bestämmelse om att hovrätten får utan att kommunikation skett upphäva ett förordnande enligt första stycket, torde den i paragrafens andra stycke föreslagna bestämmelsen böra utgå. Särskild talan mot förordnandet om utnyttjande av förhandstillträde innan beslutet vunnit laga kraft får, såsom framgår av 22 §, icke föras.

21 §

I ExL har i 38 § upptagits ett stadgande som direkt utsäger att, innan beslut meddelas i fråga om enkelt förhandstillträde och därmed sammanhängande spörsmål, parterna skall erhålla tillfälle yttra sig. Enligt remissprotokollet anses av allmänna processuella regler följa att så skall ske, varför det nyss nämnda stadgandet icke har motsvarighet i förslaget. Väl är hörandet av motpart en allmänt gällande grundsats, men med den uppbyggnad RB har finns ej någon uttrycklig regel som i fall som det

förevarande säkerställer att motpart erhåller tillfälle yttra sig. En uttrycklig regel därom är enligt lagrådets mening påkallad.

Av de spörsmål som behandlas i 17 — 20 §§ är det endast medgivande till kvalificerat förhandstillträde som är av beskaffenhet att skola lämnas genom dom. Övriga avgöranden träffas genom beslut. För besluts fattande krävs enligt RB ej huvudförhandling. Huvudförhandlingen är däremot den normala formen för den handläggning som föregår ett avgörande som har karaktär av dom. Den i första stycket upptagna regeln bör därför begränsas att gälla fråga om kvalificerat förhandstillträde.

Med hänsyn till vad nu anförts förordar lagrådet att första stycket erhåller följande lydelse: 'Före avgörande av fråga som avses i 17 — 20 §§ skall parterna erhålla tillfälle att yttra sig. Fråga om kvalificerat förhandstillträde får avgöras utan huvudförhandling.'

22 §

Enligt bestämmelsen i andra stycket av förevarande paragraf får talan mot hovrättens avgörande beträffande kvalificerat förhandstillträde ej föras. Att beakta är att ett medgivande till kvalificerat förhandstillträde innefattar att själva saken till viss del avgöres. Medgivandet lämnas ju också genom dom. Lämnas ej medgivande till kvalificerat förhandstillträde, kommer den fråga som skulle slutligen avgjorts genom ett sådant medgivande i stället att prövas genom den slutliga domen och då gäller ej begränsning av fullföljdsrätten. Den omständigheten att viss tvistefråga — t.ex. om innebörden i expropriationstillståndet — avgöres genom dom om medgivande till kvalificerat förhandstillträde i stället för genom dom i ordinär väg synes ej utgöra skäl för att fullföljdsrätten skall vara olika. Möjliga tvistefrågor av denna art torde i expropriationsmål väl vara begränsade. Men reglerna äger genom hänvisningar i annan lagstiftning — t.ex. byggnadslagen — tillämpning även på andra rättsområden och därvid ankommer frågan huruvida lösningsrätt föreligger på domstolen. Självfallet finns möjlighet att, i likhet med vad som nu gäller enligt 140 § byggnadslagen rörande enkelt förhandstillträde, i lag föreskriva att förhandstillträde får ske först sedan laga kraft ägande dom om lösningsrätten föreligger. Anmärkas må att förslag till följdändringar i byggnadslagen och åtskilliga andra lagar av intresse i detta sammanhang ännu icke överlämnats till lagrådet. Oavsett om följdändringar av nu angiven innebörd genomföres, kvarstår emellertid för expropriationsmälens del de principiella skälen mot den föreslagna ordningen. Med hänsyn till vad nu anförts bör den föreslagna fullföljdsbegränsningen ej omfatta medgivande till kvalificerat förhandstillträde. Den i andra stycket upptagna regeln torde därför böra gälla ej hovrättens 'avgörande' i fråga som avses i 17 — 20 §§ utan hovrättens 'beslut' i sådan fråga.

23 §

Vid expropriation från samfällighet är såsom framhållits vid 1 kap. 1 § föremålet för expropriationen i själva verket de skilda fastigheternas andelar i samfälligheten. Denna omständighet synes ej utgöra hinder mot den i andra stycket föreslagna ordningen, dock endast under den ytterligare förutsättningen att expropriationen avser samtliga delägares andel i samfälligheten. Denna förutsättning brister t.ex. i fall då staten ingår bland delägarna eller då en kommun, som exproprierar, själv äger fastighet som har del i samfälligheten. För att stadgandets nu angivna innebörd skall tydligt framgå kan stadgandet lämpligen erhålla denna lydelse: 'Avser expropriation samtliga delägares andel i samfällighet eller del av denna och finns gemensam ersättning för delägarna i den mån'.

25 §

Bestämmelsen i fjärde stycket av förevarande paragraf har samband med bestämmelsen i 6 kap. 1 § andra stycket. Där stadgas att reglerna om nedsättning ej gäller ersättning till innehavare av särskild rätt, om rättigheten upphör eller begränsas utan att fastigheten eller del av fastigheten avstås. Såväl i förevarande paragraf som i 6 kap. 1 § andra stycket torde med uttrycket att fastigheten eller del av fastigheten avstås åsyftas endast det fall att fastigheten eller del av den tages i anspråk med äganderätt. Nedsättning av ersättning till innehavare av särskild rätt liksom inskränkning i avtalsfriheten rörande sådan ersättning är alltså enligt förslaget begränsad till de fall då äganderättsexpropriation sker eller med andra ord då den särskilda rättens ställning rubbas enligt 1 kap. 3 §. I dessa fall är alltså säkerställt att ersättning till innehavare av särskild rätt, som har sämre läge i förmånsrättsordningen än panthavare, om det behövs tillfaller, ej rättighetshavaren utan panthavaren och att ersättning ej genom överenskommelse kan eftergivnas till panthavarens nackdel. När däremot särskild rätt rubbas genom att fastighet genom expropriation tages i anspråk med nyttjanderätt eller servitutsrätt — dvs. den situation som avses i 1 kap. 4 § — torde enligt förslaget den ersättning som utgår på grund av rubbningen av rättigheten alltid tillfalla rättighetshavaren och full avtalsfrihet råda rörande ersättningen. Även i detta fall kan emellertid panthavarens ställning rubbas genom expropriationen. Som exempel må blott nämnas den situation att i en fastighet, belastad av särskild rätt med förmånsrätt efter inteckningarna, genom expropriation tillskapas en särskild rätt med samma innehåll som den förut upplåtna. Genom expropriationen har sistnämnda rätt i realiteten upphört, medan den nya rätten har förmånsrätt före panthavaren. Det synes svårt finna någon hållbar grund varför icke även i denna situation den för rättighetshavaren bestämda ersättningen i princip skall tillkomma panthavaren och varför ej avtalsfriheten skall begränsas. Nedsättning enligt 6 kap. 1 § och

inskränkning i avtalsfrihet enligt denna paragraf bör följaktligen gälla även i dessa situationer eller med andra ord, de som avses i 1 kap. 4 §. Nedsättning och inskränkning i avtalsfriheten är däremot obehövlig när enligt 1 kap. 1 § andra punkten genom expropriation särskild rätt till fastigheten upphäves eller begränsas; bortfallet eller minskningen av belastningen på fastigheten kan aldrig lända panthavaren till skada. Med hänsyn till vad nu anförts bör undantagsregeln i förevarande paragrafs fjärde stycke och 6 kap. 1 § andra stycket anges gälla då rättigheten upphör eller begränsas utan att fastigheten eller del av fastigheten tages i anspråk med äganderätt, nyttjanderätt eller servitutsrätt.

Tillfogas må endast att nedsättning även i den situation varom 1 kap. 4 § handlar självfallet blott skall avse den del av ersättningen till rättighetshavaren som anges genom reglerna i 24 §. Dessa regler synes så utformade att de ger ledning även i denna situation.

6 kap.

1 §

Av skäl som anförts vid 5 kap. 25 § bör undantagsregeln i andra stycket anges gälla det fall att rättigheten upphör eller begränsas utan att fastigheten eller del av fastigheten tages i anspråk med äganderätt, nyttjanderätt eller servitutsrätt.

2 §

Den förenkling av betalningen av expropriationsersättningen som den föreslagna regleringen i fråga om nedsättning innebär föranleder ingen erinran. Domstolens kontroll av att föreskrivna medgivanden lämnats torde emellertid knappast kunna göras så enkel som antydes i specialmotiveringen. En noggrannare prövning än vad där anges får anses påkallad. Anteckning om innehav av pantbrev kan icke utgöra någon säkerhet för att den som är antecknad som innehavare är den panträtts-havare som skall lämna medgivande. Det synes även tveksamt om domstol bör underlåta att kräva att pantbrev företes enbart av det skälet att bank uppger sig vara panträtts-havare. Om domstolen utan nöjaktig kontroll godtager medgivande från någon som ej är innehavare av pantbrev och beslutar att nedsättning ej skall ske, torde panträtts-havare som lider skada härigenom kunna vända sig med skadeståndsanspråk mot staten (3 kap. 2 och 3 §§ skadeståndslagen, 1972:207).

Till vad som anförts om att fastighetsägaren skall visa upp pantbrev må anmärkas, att enligt förslaget avgörandet huruvida nedsättning skall ske eller ej är oberoende av om fastighetsägare lämnat medgivande, bortsett från vad som gäller på grund av hänvisningen till bestämmelserna om

relaxation. Lydelsen av paragrafens första punkt täcker icke det fallet, att ingen borgenär finns som har panträtt men fastighetsägaren innehar pantbrev som utfärdats på grundval av inteckning i fastigheten. Det får emellertid anses självklart, att om fastighetsägaren begär att nedsättning ej skall ske och visar att han innehar alla utfärdade pantbrev, nedsättning ej bör föreskrivas.

7 §

I förevarande paragraf anges utgångspunkten för den tid inom vilken nedsättning av expropriationsersättning och anmälan om att den erlagts skall ske. Under specialmotiveringen till paragrafen sägs att nedsättning eller anmälan skall ske inom tre månader från det målet i dess helhet blivit avgjort. Om i målet förekommer flera avgöranden, skall tiden räknas från den dag då det sista avgörandet vinner laga kraft. Uttrycket i motiven att målet i sin helhet avgjorts kan möjligen inge viss tvekan om därmed avses att även frågan om rättegångskostnaderna skall vara slutligt avgjord. Rimligen bör så inte vara fallet. Avsikten måste vara att endast samtliga frågor i saken skall vara avgjorda. Detta bör komma till uttryck i lagtexten.

Det avgörande som sålunda avses skola ligga till grund för beräkning av fristen framgår enligt lagrådets mening ej klart av orden 'malet slutligt avgjordes'. Detta uttryck betyder nämligen i lagspråk genomgående att ett lagakraftgående avgörande föreligger. Med hänsyn till vad i det föregående anförts bör i paragrafen anges att fristen räknas från 'det att dom, som medfört att samtliga frågor i saken avgjorts, vunnit laga kraft'.

Motsvarande uttryckssätt förekommer även i 8, 9 och 15 §§. Det förordas, att i dessa paragrafer ordet 'malet' ersättes med orden 'samtliga frågor i saken'.

8 §

Lagrådet får hänvisa till vad som anförts vid 7 §.

9 §

I paragrafen bör, såsom förordats vid 7 §, uttrycket 'malet' ersättas med orden 'samtliga frågor i saken'.

Under hänvisning till vad som anförts vid 1 kap. 1 § förordas, att i förevarande paragraf i ett andra stycke upptages ett stadgande av innehåll att, om tillbehör till fastighet exproprieras med äganderätt, tillbehöret efter expropriationens fullbordan upphör att höra till fastigheten, även om det ej skiljes från denna. I detta stycke torde vidare, såsom anförts vid 5 kap. 10 §, även böra upptagas ett stadgande om expropriationens fastighetsbildande verkan.

10 §

Såsom anförts vid 5 kap. 10 § torde i förevarande paragraf böra upptagas ett stadgande om att bestämmelsen i 9 § om expropriationens fastighetsbildande verkan äger motsvarande tillämpning, när egendom övergått på den exproprierande enligt förevarande paragraf. Stadgandet torde lämpligen få omfatta även vad i 9 § sägs om tillbehör till fastighet.

11 och 12 §§

I enlighet med vad nu gäller upptages i förslaget en regel om att expropriationsrätten är förverkad om den exproprierande inte betalar expropriationsersättning inom den tid och på det sätt som är föreskrivet, såvida inte fastigheten redan övergått på honom på grund av kvalificerat förhandstillträde eller på annat sätt. Denna verkan skall i motsats till vad som nu gäller vara definitiv för den exproprierande. Han skall alltså enligt förslaget inte efter medgivande av fastighetsägaren kunna begära att expropriationen skall fullbordas utan hinder av hans försummelse. Däremot skall enligt förslaget fastighetens ägare liksom nu kunna påfordra att expropriationen skall fullbordas. Han måste komma in till länsstyrelsen med sin begäran härom inom tre månader efter förverkandet. Som ytterligare förutsättning skall gälla att fastighetsdomstolen icke till inskrivningsmyndigheten anmält att expropriationsrätten förverkats. Anmälan skall ske om fastighetsägaren vid domstolen visat att sådant förverkande föreligger. I denna del överensstämmer förslaget i sak och även huvudsakligen i form med vad som nu gäller. Det betyder med andra ord att, om fastighetsägaren före tremånadersfristens utgång bestämt sig för att icke kräva expropriationens fullbordande, och exempelvis genast vill överlåta fastigheten, han bör se till att anmälan till inskrivningsmyndigheten sker för anteckning i fastighetsboken om att expropriationsrätten är förverkad. Har sådan anmälan skett kan han därefter inte ändra sig och begära att expropriationen skall fullbordas.

Det kan till en början ifrågasättas om det överhuvudtaget behövs någon föreskrift om anmälan till inskrivningsmyndigheten. Den praktiska nyttan synes vara ringa. Om föreskriften likväl behålles samtidigt som man skär bort expropriandens möjlighet att begära att expropriationen skall fullbordas, synes den i förslaget valda formen att i huvudsak kopiera ExL inte vara lämplig.

Innebörden av förslaget som det här ovan har beskrivits skulle tydligare komma till uttryck om andra stycket i 11 § fick följande lydelse: 'Vill fastighetsägaren att expropriationen ändock skall fullbordas, har han att inom tre månader efter förverkandet hos länsstyrelsen begära det. Vill han det ej, får han hos fastighetsdomstolen visa att expropriationsrätten är förverkad. Gör han det, skall domstolen anmäla förverkandet till inskrivningsmyndigheten för anteckning i fastighetsboken. Vad som sagts

nu om anteckning i fastighetsboken äger, när fråga är om tomträtt, motsvarande tillämpning beträffande tomträttsboken'.

Till följd härav bör 12 § få följande lydelse: 'Har fastighetsägaren begärt att expropriationen, utan hinder av att expropriationsrätten är förverkad enligt 11 § första stycket, skall fullbordas och har ej anmälan enligt andra stycket i samma paragraf ägt rum, skall länsstyrelsen låta uttaga expropriationsersättningen jämte ränta enligt 16 § första stycket hos den exproprierande.'

14 §

Om institutet anmälan enligt andra stycket i förslagets 11 § bibehålles och reglerna om det utformas enligt lagrådets förslag, bör hänvisningen i förevarande paragraf till 12 § utbytas mot en sådan till 11 §.

15 §

Under hänvisning till vad som anförts vid 7 § bör ordet 'målet' utbytas mot uttrycket 'samtliga frågor i saken'.

19 §

I paragrafen har tagits upp bestämmelser om kallelser till fördelnings-sammanträde och kungörelse om sådant sammanträde m.m. Bestämmelserna bör anslutas närmare till vad som gäller när medel skall fördelas mellan rättsägare i utmätt fastighet utan att fastigheten sålts exekutivt (jfr 143 § andra och tredje mom. UL och 36 § kungörelsen, 1971:1097, om exekution i fast egendom). Enligt förslaget skall kallelse sändas även till kända innehavare av med panträtt jämställd rätt. Med hänsyn till punkt 5 i de föreslagna övergångsbestämmelserna till den nya expropriationslagen synes orden 'eller med panträtt jämställd rätt' kunna utgå som obehövliga. Paragrafen bör alltså få följande lydelse: 'Sammanträde för — — — annan sakägare och kända innehavare av panträtt. De skall i kallelsen uppmanas att anmäla sina anspråk senast vid sammanträdet. Föreligger särskilda skäl, skall kungörelse om sammanträdet minst två veckor i förväg också föras in i Post- och Inrikes Tidningar och tidning inom orten'.

7 kap.

1 och 2 §§

Enligt 18 kap. 6 § RB är part, som på grund av processuell försummelse vållat motparten kostnad, skyldig att ersätta denna huru rättegångskostnaden i övrigt än skall bäras. Förevarande paragrafer innehåller den huvudregeln att sakägaren är berättigad till gottgörelse för kostnader. Undantag härifrån stadgas dock genom hänvisningen till 18 kap. 6 § RB för

det fall att sakägaren gjort sig skyldig till processuell försummelse, i vilket fall alltså paragrafernas huvudregel ej gäller. När det är fråga om kostnader i expropriationsmål blir då på grund av 2 § lagen om fastighetsdomstol 18 kap. RB tillämpligt och därmed även dess 6 §. Den försumlige sakägaren skall alltså gottgöra sin motpart i expropriationsmålet dennes kostnad på grund av försummelsen. Vad åter gäller den situationen att det är i ärendet om tillstånd till expropriation eller i ärendet om expropriationsersättningens fördelning som sakägaren försummat sig, får som nämnts hänvisningen till 18 kap. 6 § anses innebära att huvudregeln i förevarande paragrafer ej gäller. Då eljest inga regler finns om kostnader beträffande dessa ärenden, blir resultatet att den försumlige sakägaren visserligen ej får gottgörelse för sina kostnader men å andra sidan ej heller är skyldig gottgöra motparten denne genom försummelsen åsamkade kostnader. Med den ordning som i allmänhet gäller inom förvaltningsförfarandet synes intet vara att erinra mot den ordning förslaget sålunda får anses innebära.

4 §

Kan överenskommelse ej träffas mellan den exproprierande och sakägaren om gottgörelse för dennes kostnad i ärende om tillstånd till expropriation eller i ärende om fördelning av expropriationsersättningen och tvisten alltså skall slitas av fastighetsdomstol, synes utan särskilt stadgande klart att anhängiggörandet av tvisten i princip skall ske genom ansökan om stämning. Enligt grunderna för bestämmelsen i 5 kap. 3 § — vilken tar sikte på rättsförhållanden som skall prövas enligt annan lag än expropriationslagen — bör hinder dock ej möta att under förutsättningar som gäller enligt nämnda lagrum i expropriationsmålet taga upp yrkande om gottgörelse för dessa kostnader utan stämning.

5 §

I likhet med vad som skett vid 5 kap. 21 § förordas, att i tredje stycket av förevarande paragraf upptages en regel av innehåll att innan förordnande meddelas att förskott å rättegångskostnad skall utgå till part, motparten skall erhålla tillfälle att yttra sig. Fråga om sådant förskott skall alltid avgöras genom beslut. Av skäl som anförts vid 5 kap. 21 § kan därför bestämmelsen i tredje stycket första punkten som obehövligen utgå.

Övergångsbestämmelserna

Såsom förordats vid 1 kap. 1 § bör bland övergångsbestämmelserna upptagas ett stadgande av innehåll att bestämmelsen om tomträtt i 1 kap. 2 § nya lagen äger motsvarande tillämpning i fråga om vattenfallsrätt som

avses i 12 § lagen (1970:995) om införande av nya jordabalken. Till frågan om stadgandets placering återkommer lagrådet.

6.

Avsikten med första punkten i förevarande övergångsbestämmelse är att äldre bestämmelser skall tillämpas icke endast vid prövningen av frågan huruvida tillstånd till expropriation skall lämnas utan även beträffande förfarandet i tillståndsärendet. För att denna innebörd av övergångsbestämmelsen skall komma till klart uttryck torde böra anges att, då ansökan om expropriation gjorts före nya lagens ikraftträdande, frågan om tillstånd till expropriationen prövas och ärendet därom handlägges enligt äldre bestämmelser. I fall som här avses kommer därför bl.a. vad nya lagen stadgar i 3 kap. 6 § om förlängning och förkortning av tid för ansökan om stämning och i 7 kap. 1 § första stycket om kostnader i tillståndsärendet icke att vara tillämpligt.

Till bestämmelser om förfarandet i tillståndsärendet är att räkna även vad som stadgas i 3 kap. 3 § nya lagen. Att bestämmelserna i nämnda paragraf, enligt vad som föreskrives under 10 i övergångsbestämmelserna, skall tillämpas även om ansökan om expropriation gjorts före nya lagens ikraftträdande framstår därför som ett undantag från vad som stadgas i förevarande punkt. Innehållet i bestämmelsen under 10 torde med hänsyn härtill böra sammanföras med förevarande bestämmelse. I fråga om tillämpningen av 3 kap. 3 § må framhållas, att övergångsbestämmelsen icke medför, att vad i paragrafen stadgas kommer att gälla då sökandens nyttjanderätt eller servitutsrätt till fastigheten har upphört redan före lagens ikraftträdande.

Den i andra punkten av förevarande övergångsbestämmelse upptagna regeln angående lösningsrätt är av annan karaktär än innehållet i första punkten. Regeln avser icke endast ärenden som är beroende på prövning när nya lagen träder i kraft. Den skall gälla även då expropriation fullbordats dessförinnan. Innebörden av övergångsbestämmelsen torde komma till tydligare uttryck om bestämmelsen ges lydelsen, att äldre bestämmelser om lösningsrätt skall alltjämt gälla beträffande egendom som exproprierats på grund av ansökan före ikraftträdandet. Som föredragande statsrådet anført i anslutning till den under 9 upptagna övergångsbestämmelsen innehåller 79 a § första stycket ExL en bestämmelse angående återlösningsrätt. Denna bestämmelse får anses höra till de äldre bestämmelser som alltjämt skall gälla enligt förevarande övergångsbestämmelse.

7.

Såväl 100 § som 104 § tredje stycket ExL, vilka lagrum båda tar sikte på fall då marken innehaves med nyttjanderätt, upptager en regel av innebörd

att vid uppskattning av det exproprierade området värde hänsyn icke får tagas till förbättring, vilken området vunnit genom arbete eller kostnad som nyttjanderättshavaren eller dennes företrädare nedlagt å området utöver vad som ålegat honom enligt vad vid upplåtelsen avtalats eller uppenbarligen varit förutsatt. Vid 4 kap. 1 § har lagrådet på anförda skäl förordat att en regel med allmän räckvidd motsvarande 104 § tredje stycket ExL upptages i 4 kap. 1 §. Bifalles denna hemställan, kommer det i den nya lagen att finnas en generell bestämmelse med samma innehåll som 100 § ExL. Med hänsyn till detta förhållande ävensom innehållet i övergångsbestämmelsen under 11 är föreskriften i förevarande övergångsbestämmelse att 100 § ExL fortfarande skall äga tillämpning obehövligen och bör utgå.

Däremot bör, såsom föreslagits, 101 § ExL fortfarande gälla. Bestämmelsen skall tillämpas på all egendom som exproprierats enligt 1 § första stycket 7 ExL. Detta skulle framstå tydligare om regeln får den lydelse att beträffande egendom, som exproprierats enligt 1 § första stycket 7 lagen (1917:189) om expropriation, 101 § samma lag fortfarande skall gälla.

8.

Genomföres vad lagrådet föreslagit under 1 kap. 4 §, kommer tillståndsmyndigheten, även när det är fråga om att genom expropriation tillskapa särskild rätt till fastighet, att få pröva frågan om expropriationens inverkan på äldre rättighet som besvärar fastigheten. Vad som sägs i förevarande punkt bör därför gälla vid all expropriation. I den föreslagna lagtexten bör alltså orden 'med äganderätt' utgå.

9.

Tillämpning av 79 a § andra stycket ExL kommer icke i fråga i andra fall än då expropriation av nyttjanderätt verkligen kommit till stånd. Innebörden av förevarande övergångsbestämmelse, som har avseende på alla fall då expropriation för angivet ändamål skett med tillämpning av ExL, skulle komma till tydligare uttryck om det stadgas, att beträffande egendom som genom expropriation tagits i anspråk med nyttjanderätt för allmän väg på grund av ansökan före ikraftträdandet, 79 a § andra stycket lagen (1917:189) om expropriation fortfarande skall gälla.

12.

I anledning av ett uttalande i motiven till denna bestämmelse om att reglerna i 7 kap. om expropriationskostnad bör tillämpas från det den nya lagen har trätt i kraft må framhållas att, såsom lagrådet uttalat vid övergångsbestämmelsen under 6, regeln i 7 kap. 1 § första stycket om kostnader i tillståndsärendet icke skall vara tillämplig när ansökningen om expropriation gjorts före nya lagens ikraftträdande. Detta följer av nämnda övergångsbestämmelse.

Vid bifall till lagrådets vid 5 kap. 22 § framförda förslag att talan mot hovrätts dom, varigenom medgivande till kvalificerat förhandstillträde lämnats, skall få föras i högsta domstolen, bör tredje punkten i föreläggande övergångsbestämmelse utgå.

14.

Av uttalanden i remissprotokollet vid denna övergångsbestämmelse framgår att med uttrycket "sättet för betalning" i första hand åsyftas vad den exproprierande har att åtgöra för att han skall anses ha fullgjort vad på honom ankommer. Däremot får anses oklart huruvida avsikten varit att under nämnda uttryck inbegripa även förfarandet för fördelning och utbetalning av nedsatta eller eljest av länsstyrelsen omhändertagna medel. Även i denna del föreligger vissa skiljaktigheter mellan den nya lagen och gällande ordning: så saknas exempelvis i nya lagen motsvarighet till bestämmelsen i 35 § ExL och därtill anknytande regler om formen för betalning av ersättning för expropriation av jordområde samfällt för flera än tio fastigheter med skilda ägare. Över huvud taget kan sägas, att det råder sådant samband mellan domstolens avgörande, formen för den exproprierandes erläggande av betalning samt länsstyrelsens fördelning och utbetalning av nedsatta eller eljest omhändertagna medel att icke skilda regelsystem bör gälla för olika delar av detta i sak sammanhängande förfarande. Enligt lagrådets mening bör därför för hela detta förfarande tillämpas äldre bestämmelser när ersättningen respektive förskottet bestäms före nya lagens ikraftträdande. Att detta skall gälla får anses framgå av lagtexten med erforderlig tydlighet om, såsom lagrådet härmed förordar, orden "sättet för" får utgå ur densamma.

Dispositionen

De i övergångsbestämmelserna under 4 — 14 upptagna stadgandena är av tre olika arter: dels regler varigenom bestämmelser i nya lagen göres tillämpliga på vissa äldre, endast övergångsvis kvarlevande rättsinstitut, dels regler, enligt vilka vissa stadganden i ExL fortfarande skall gälla beträffande egendom som exproprierats enligt föreskrift i ExL, vare sig expropriationen fullbordats före eller efter nya lagens ikraftträdande, och dels regler om vilka bestämmelser som efter nya lagens ikraftträdande skall tillämpas beträffande ärende om expropriationstillstånd och expropriationsmål som är anhängigt vid ikraftträdandet och beträffande likvidförfarande som grundas på avgörande dessförinnan. I förslaget har reglerna ej upptagits enligt denna gruppindelning. Enligt lagrådets mening skulle övergångsbestämmelserna bli lättillgängligare om — utöver de jämkningar som förordats i det föregående — en omDispositionering vidtages i enlighet med nämnda gruppindelning. Detta skulle innebära att till den

första gruppen, avseende nya lagens tillämpning på äldre rättsinstitut, skulle under 4 — 7 hänföras den förut berörda bestämmelsen om vattenfallsrätt samt reglerna i förslaget under 4, 13 och 5, att i den andra gruppen, enligt vilken vissa äldre bestämmelser i ExL, fortfarande skall gälla viss enligt samma lag exproprierad egendom, skulle under 8 — 10 upptagas bestämmelser motsvarande reglerna under 6 andra punkten samt 7 och 9 i förslaget samt att till den tredje gruppen, avseende tillämplig lag efter nya lagens ikraftträdande i förfaranden som därvid pågår, skulle under 11 föras regeln under 6 första punkten i förslaget ävensom den därmed i sak sammanhängande föreskriften under 10 i förslaget samt under 12 — 15 upptagas regler motsvarande dem under 8, 11, 12 och 14 i förslaget.

Förslaget till lag om ändring i jordabalken

2 kap. 7 §

Här må erinras om att lagrådet vid 1 kap. 1 § expropriationslagen ifrågasatt visst tillägg till förevarande paragraf.

13 kap. 24 §

Hänvisningen i första stycket av denna paragraf i gällande rätt får anses avse endast det avsnitt i ExL som upptagits under rubriken 'Om domstolar och rättegång i expropriationsmål'. Ehuru frågan om rättegångskostnad i och för sig är en rättegångsfråga, gäller nämnda hänvisning alltså ej ExL:s bestämmelser därom, vilka upptagits under den särskilda rubriken 'Om expropriationskostnad'; i paragrafen har också särskilda regler i detta ämne upptagits i dess andra stycke. Den omdisponering som gjorts i förslaget till ny expropriationslag utgör ej hinder mot att fortfarande begagna den hittills tillämpade metodiken. Hänvisningen i första stycket av paragrafen avser alltså endast reglerna i 5 kap. i förslaget till expropriationslag.

Såsom framgår av vad som anförts till stöd för förslaget att tillskapa institutet utredningsbeslut föreligger ett intimt samband mellan detta och den från vad eljest gäller avvikande ordningen att den exproprierande i princip skall svara för båda parter rättegångskostnader vid fastighetsdomstolen oavsett målets utgång. Genom utredningsbeslutet och reglerna om verkan därav avses sålunda främst att förhindra sådant missbruk vartill regeln om den exproprierandes principiella kostnadsansvar kan leda. Med hänsyn till vad nu anförts kan det ej anses motiverat att — med avvikelse från vad annars allmänt gäller inom processrätten — införa regler om utredningsbeslut i fall då ej ena parten har att i princip svara för båda sidors rättegångskostnad oavsett utgången i målet. Enligt det föreslagna andra stycket i förevarande lagrum har i likhet med vad som

nu gäller fastighetsägarens principiella kostnadsansvar inskränkts att gälla mål angående bestämmande av lösesumma. Med hänsyn till vad förut anförts bör då också regeln om utredningsbeslut inskränkas till denna typ av mål. En begränsning av den i lagrummets första stycke upptagna hänvisningen till expropriationslagen är därför påkallad. Det förordas att i första stycket som en andra punkt infogas en regel av innehåll att bestämmelserna om utredningsbeslut dock skall äga tillämpning endast i den mån målet avser bestämmande av lösesumma.

Övergångsbestämmelserna

För de expropriationsmål som är anhängiga vid den nya expropriationslagens ikraftträdande har upptagits regler under 12 i övergångsbestämmelserna. Samma reglering som för expropriationsmålen är påkallad för de mål som på grund av ändringen i förevarande paragrafs första stycke överföres från rättegångsbestämmelserna i ExL till dem i den nya lagen. I förevarande lagförslag torde därför böra upptagas en övergångsregel av innehåll att beträffande mål, som är anhängigt vid ikraftträdandet, stadgandena i övergångsbestämmelserna till expropriationslagen (1972:) om expropriationsmål anhängigt vid sistnämnda lags ikraftträdande skall äga motsvarande tillämpning. Vid bifall härtill skall, enligt övergångsbestämmelserna till expropriationslagen, 5 kap. 12 § andra stycket samma lag, dvs. reglerna om utredningsbeslut, ej gälla mål anhängigt vid ikraftträdandet. Härav följer att tillämpning av den nya punkten i 13 kap. 24 § andra stycket aldrig kan bli aktuell i övergångsmålen. Oavsett att den i förslaget upptagna övergångsbestämmelsen därför egentligen är obehövlig, kan den likväl i klarhetens intresse bibehållas.

Förslaget till lag om ändring i lagen (1902:71 s. 1), innefattande vissa bestämmelser om elektriska anläggningar

1 §

I samband med att bestämmelserna om expropriation för elektriska anläggningar överföres från 1 § ellagen till expropriationslagen synes det från redaktionell och systematisk synpunkt lämpligt att inleda lagen med det stadgande som betecknas 1 a § i gällande lag och som innefattar en definition på elektrisk anläggning. För att undvika en ändrad paragrafindelning föreslås att 1 § i det remitterade förslaget och 1 a § byter plats inbördes.

Vad angår avfattningen av 1 § i det remitterade förslaget kan i fråga om tredje stycket anmärkas, att det ej tillräckligt klart framgår att fråga om proformaexpropriation skall upptagas av fastighetsdomstol. Det synes

lämpligt att inleda detta stycke med en bestämmelse att fråga om sådan expropriation upptages av fastighetsdomstol samt att därefter föreskriva att därvid bestämmelserna i 3 kap. 2 § expropriationslagen (1972:) om ansökan om expropriationstillstånd skall äga motsvarande tillämpning på ansökningen om stämning.

Övergångsbestämmelserna

På motsvarande sätt som lagrådet förordat vid 6 i övergångsbestämmelserna till expropriationslagen bör i övergångsbestämmelsen till förevarande lag anges, att om expropriationsförfarande har inletts före ikraftträdandet, frågan om tillstånd till expropriationen prövas och ärendet därom handlägges enligt äldre bestämmelser.

Förslaget till lag om ändring i delgivningslagen (1970:428)

I anledning av vad som anföres i motiveringen till förevarande lagförslag får lagrådet framhålla, att förslaget icke innehåller någon ändring av lagens 16 §. De förutsättningar som lagen uppställer för att kungörelsedelgivning skall få användas kommer därför att vara oförändrade. I vilken mån bestämmelserna om kungörelsedelgivning kan ha tillämpats mer restriktivt än vad lagen ger möjlighet till undandrar sig lagrådets bedömning.

Förslaget till lag om ändring i rennäringslagen (1971:437)

Genom ändringen i förslagets 29 § blir från och med ikraftträdandet den nya expropriationslagens regler gällande i stället för dem i ExL. En särskild övergångsregel synes påkallad för de mål som kan vara anhängiga vid ikraftträdandet. Den torde kunna givas samma innehåll som den vid förslaget till lag om ändring i JB förordade.

Övriga lagförslag

Övriga lagförslag lämnas utan erinran.

Ur protokollet:
Ingrid Hellström

Utdrag av protokollet över justitieärenden, hållet inför Hans Kungl. Höghet Kronprinsen-Regenten i statsrådet på Stockholms slott den 29 september 1972.

Närvarande: Statsministern PALME, ministern för utrikes ärendena WICKMAN, statsråden STRÄNG, ANDERSSON, JOHANSSON, HOLMQVIST, ASPLING, NILSSON, LUNDKVIST, GEIJER, MYRDAL, ODHNOFF, MOBERG, BENGTSSON, NORLING, LÖFBERG, LIDBOM, CARLSSON.

Statsrådet Lidbom anmäler efter gemensam beredning med statsrådets övriga ledamöter lagrådets yttrande över förslag till

1. expropriationslag,
2. lag om ändring i jordabalken,
3. lag om ändring i lagen (1902:71 s. 1), innefattande vissa bestämmelser om elektriska anläggningar.
4. lag om ändring i vattenlagen (1918:523),
5. lag om upphävande av lagen (1947:290) om tvångsinlösen av vanhävdad jordbruksegendom,
6. lag om ändring i civilförsvarslagen (1960:74),
7. lag om ändring i delgivningslagen (1970:428),
8. lag om ändring i rennäringslagen (1971:437).

Föredraganden redogör för lagrådets yttrande och anför.

Lagrådets yttrande innehåller många värdefulla påpekanden rörande de framlagda lagförslagens närmare utformning. Som kommer att framgå av det följande kan jag med några undantag ansluta mig till vad lagrådet anför. Jag konstaterar med tillfredsställelse att lagrådet ansett sig kunna godta de nyheter av större räckvidd som expropriationslagförslaget innehåller. Jag åsyftar därvid i första hand uppläggningsen av förslaget i fråga om angivande av expropriationsändamålen, utvidgningen av presumptionsregeln och föreskrifterna om utredningsbeslut. Beträffande de olika punkterna i lagrådets yttrande vill jag anför följande.

Förslaget till expropriationslag

1 kap.

Lagrådet förordar en omdisposition av 1 kap. i det remitterade förslaget. Sålunda föreslås, att definitionen av begreppet särskild rätt i 5 § första

stycket flyttas till 2 § för att där utgöra första punkten i första stycket och att bestämmelserna i 2 § tredje stycket i det remitterade förslaget tas upp som en tredje punkt i första stycket. Vidare förordas, att 2 § andra stycket i det remitterade förslaget, som handlar om tillämpningen av lagen vid expropriation av särskild rätt, får sin plats i 5 §. Mot vad lagrådet anför i detta hänseende har jag inte något att erinra. Jag föreslår därför att kapitlet disponeras på sätt lagrådet har förordat.

I likhet med lagrådet finner jag det överflödigt att i 1 § särskilt ange att del av fastighet får exproprieras. Uttrycket 'del av fastighet' bör därför utgå ur paragrafen. Mot vad lagrådet i övrigt anför om innebörden av begreppet fastighet som föremål för expropriation har jag inte något att erinra. Jag biträder också lagrådets förslag att i den nya expropriationslagen skall tas in en bestämmelse om att tillhör till fastighet som exproprieras med äganderätt upphör att höra till fastigheten, även om det ej skiljes från denna. Bestämmelsen bör som lagrådet förordar tas in i 6 kap. 9 §.

Lagrrådet diskuterar ingående frågan om expropriation av tomträtt och vattenfallsrätt och expropriation av fastighet i vilken sådan rätt gäller. Jag är helt ense med lagrådet om vad som i detta hänseende bör gälla. Också enligt min mening bör sålunda tomträtt och vattenfallsrätt kunna genom expropriation såväl bl.a. överflyttas till annan innehavare som upphävas eller begränsas. Enligt min mening borde det sistnämnda trots bestämmelsen i 13 kap. 26 § JB kunna följa av att tomträtt och vattenfallsrätt omfattas av begreppet 'särskild rätt' sådant detta är definierat i den föreslagna lagen. Jag vill dock inte motsätta mig att frågan uttryckligen regleras. Jag ansluter mig till lagrådets förslag till utformning av sådana regler.

Jag delar lagrådets uppfattning att det inte behöver särskilt anges att 'vägrätt' avser rätt till allmän väg. 2 och 3 §§ bör utformas i överensstämmelse härmed.

Mot vad lagrådet anför om innebörden och utformningen av 2 § *andra stycket* i det remitterade förslaget har jag inte något att erinra. Bestämmelserna bör därför ändras i enlighet med lagrådets förslag. Av vad jag förut anfört framgår att bestämmelsen bör få sin plats i 5 §.

Innebörden av 4 § i det remitterade förslaget är som framgår av lagrådets yttrande bl.a. att särskild rätt som har tillkommit genom expropriation eller annat tvångsförvärv eller vid fastighetsbildning eller på liknande sätt inte behöver stå tillbaka för nyttjanderätt eller servitut som har tillskapats genom expropriation, om rättigheterna inte skulle kunna utövas vid sidan av varandra och expropriationen inte avsett också upphävande eller begränsning av den äldre rättigheten. Enligt lagrådets mening bör i stället gälla att den genom expropriation tillskapade rättigheten skall ha företräde framför den äldre rättigheten, om inte annat förordnats i expropriations-

tillståndet. Denna mening kan jag inte dela. Det kan här vara fråga om rättigheter av stor allmän betydelse. Har kännedom saknats i expropriationsärendet om en sådan rättighet, bör konkurrensfrågan, om så behövs, lösas av tillståndsmyndigheten efter ansökan om expropriationstillstånd i fråga om den äldre rättigheten.

I tydlighetens intresse bör, som lagrådet förordar, till paragrafen fogas en särskild bestämmelse av innehåll att särskild rätt som tillkommer staten och vägrätt som tillkommer annan än staten icke rubbas genom expropriationen.

2 kap.

Jag ansluter mig till lagrådets förslag till ändrad utformning av 5 §.

Som lagrådet anför är innebörden av 10 § i det remitterade förslaget att expropriation får ske för ändamål som det ankommer på staten, kommun, landstingskommun eller kommunalförbund att tillgodose och i övrigt för verksamhet som är av väsentlig betydelse för riket eller orten eller för viss befolkningsgrupp, vare sig verksamheten handhas av ett allmänt eller enskilt subjekt. Jag ansluter mig till lagrådets förslag till ändrad utformning av paragrafen.

Jag har inte heller något att erinra mot vad lagrådet anför om innebörden av 12 § *andra stycket* i det remitterade förslaget. Av bestämmelsen följer att, när annan än staten eller kommun ansöker om expropriation, sådan får ske endast om sökanden har sådana kvalifikationer, att trygghet finns att egendomen kommer att användas för angivet ändamål. Jag biträder lagrådets förslag att landstingskommun och kommunalförbund i bestämmelsen skall jämföras med staten och kommun och kan ansluta mig till lagrådets förslag till ändrad utformning av bestämmelsen.

3 kap.

I anslutning till 1 § har jag i remissprotokollet gjort uttalanden av innehåll bl.a. att ansökan om tillstånd till expropriation får anses bestridd endast när sakägare på saklig grund motsätter sig expropriationen och att man därför vid tillämpningen av bestämmelserna om delegation av tillståndsgivningen torde få bortse från bestridanden som hänför sig till att sökanden och sakägaren har olika uppfattning i värderingsfrågan. Lagrådet påpekar att vad jag sålunda har uttalat inte har kommit till uttryck i lagtexten, där det endast talas om bestridande. Efter ytterligare överväganden anser jag mig inte böra vidhålla min i specialmotiveringen till 1 § redovisade uppfattning. Delegation av tillståndsgivningen bör således inte äga rum, om ansökningen om tillstånd till expropriation bestrids, oavsett på vilken grund detta sker.

Som jag har anfört i remissprotokollet bör delegation inte heller ske, när kommun eller myndighet motsätter sig bifall till ansökningen. Något förbud mot delegation i sådana fall anser jag inte behöva tas in i lagtexten. Denna begränsning i underordnad myndighets rätt att avgöra tillståndsärende får i stället komma till uttryck i kungörelse eller annat beslut av Kungl. Maj:t om delegation.

Mot lagrådets uttalanden i anslutning till 4 § har jag inte något att erinra.

Lagrådet påpekar att 5 §, som gör det möjligt för tillståndsmyndigheten att meddela särskilda föreskrifter för att trygga att den exproprierade egendomen användes för det avsedda ändamålet, inte upptar några bestämmelser om tvångsmedel för det fall att föreskrifterna inte efterlevs. Enligt min mening behövs i allmänhet inte några särskilda tvångsmedel. Skulle det visa sig att den exproprierande inte iakttar föreskrifter som har meddelats, torde länsstyrelsen åtminstone i vissa fall kunna verka för att ny expropriation för samma ändamål men med annan expropriant kommer till stånd. Vid expropriation för naturvårdsändamål kan länsstyrelsen i stället meddela naturreservatsföreskrifter enligt NVL för det exproprierade området och i andra fall kan annan speciallagstiftning bli tillämplig. I undantagsfall kan det dock föreligga behov av att kunna framtvinga föreskrifternas efterlevnad genom vitesföreläggande. Länsstyrelsen bör därför i lagen ges rätt att för sådant ändamål förelägga vite. Utdömandet av förelagt vite bör ankomma på domstol efter talan av åklagare. Självfallet blir bestämmelserna i 5 § tillämpliga endast om expropriationen fullbordas.

Den i 6 § föreslagna regleringen av frågan om giltigheten av expropriationstillstånd i förening med mitt uttalande i remissprotokollet att Kungl. Maj:ts delegationsmöjlighet inte skall utnyttjas beträffande fråga om förlängning leder som lagrådet framhåller till att ansökningar om förlängning resp. förkortning av den tid inom vilken samma expropriationstillstånd skall utnyttjas kan komma att prövas av skilda organ. Denna möjlighet torde dock vara av övervägande teoretiskt intresse med tanke på att frågorna regelmässigt måste bli aktuella vid skilda tidpunkter. I sammanhanget vill jag också framhålla att, om tiden förlängs av Kungl. Maj:t, det är Kungl. Maj:t som enligt nyss angivna riktlinjer därefter skall pröva fråga om förkortning av tiden. De fall då frågor om förlängning och förkortning av tidsfristen kan komma att prövas av olika myndigheter inskränks således till fall då tillståndet från början getts av underordnad myndighet för längre tid än ett år.

Enligt lagrådets mening skulle varken fastighetsägaren eller den exproprierande kunna utsättas för några olägenheter eller risker om ärenden angående förlängning kunde delegeras från Kungl. Maj:t. Med anledning härav vill jag framhålla att frågan huruvida förlängning skall medges ofta innefattar svåra avvägningsproblem. Jag vidhåller därför min

uppfattning att Kungl. Maj:t själv bör pröva alla frågor om förlängning åtminstone till dess att en klar praxis har hunnit utbilda sig i fråga om tillämpningen av de nya bestämmelserna. Därefter bör det eventuellt kunna komma i fråga att under de förutsättningar som anges i 1 § delegera också förlängningsfrågorna. Motsvarande gäller fråga om nytt tillstånd beträffande samma egendom. Vissa skäl talar onekligen för att frågan om beslutanderätten i ärende om förkortning behandlas på samma sätt. Även i denna situation kan det bli fråga om svåra avvägningsproblem som gör det önskvärt att en enhetlig praxis utbildas genom prövning hos Kungl. Maj:t. Jag föreslår att en sådan ordning genomförs. På detta sätt kan också lagrådets önskemål om enhetlig reglering av beslutanderätten i fråga om förlängning och förkortning tillgodoses. En föreskrift om möjlighet till delegation i fråga om förlängning och förkortning bör redan nu finnas i lagen, ehuru den t.v. inte bör utnyttjas. Jag förordar därför att i paragrafen tas upp föreskrift om att 1 § äger motsvarande tillämpning beträffande prövning av fråga om förlängning eller förkortning av tid inom vilken saken skall fullföljas. I likhet med vad lagrådet föreslår bör i sådant fall de materiella bestämmelserna om förlängning och förkortning tas upp i första stycket, medan hänvisningen till 1 § bör få sin plats i andra stycket. Självklart är, att bestämmelserna i 1 § är direkt tillämpliga på fråga om nytt tillstånd beträffande samma egendom.

4 kap.

Lagrådet förordar i anslutning till ett motivuttalande till 3 kap. 3 § i remissprotokollet en regel i 1 § av innebörd att vid expropriation av fastighet till vilken den exproprierande har nyttjanderätt eller servitutsrätt, hänsyn vid bestämmande av fastighetens värde inte skall tas till förbättring, vilken fastigheten vunnit genom arbete eller kostnad, som den exproprierande eller föregående innehavare, vars rätt övergått till denne, nedlagt på fastigheten utöver vad som ålegat honom. Mitt motivuttalande var visserligen av mera begränsad innebörd och tog närmast sikte på det fall som nu regleras i 104 § tredje stycket. Den av lagrådet föreslagna regeln har en mera generell räckvidd. Jag finner det emellertid både önskvärt och lämpligt att det i princip slås fast i den nya expropriationslagen att exproprierande som har nyttjanderätt eller servitutsrätt till den exproprierade fastigheten inte skall behöva ersätta förbättringar som han, utan att vara skyldig till det, själv bekostat. I likhet med lagrådet anser jag att den förordade bestämmelsen bör föras in som ett nytt tredje stycke i 4 kap. 1 §. Jag vill påpeka att regeln blir tillämplig också när den exproprierande har haft nyttjanderätt eller servitutsrätt bara till en del av vad som exproprieras, t.ex. vissa lokaler i en hyresfastighet.

Med anledning av vad lagrådet anfört om tillämpningen av 3 § tredje stycket vid delexpropriation vill jag påminna om att fastighetsägaren under de förutsättningar som anges i 3 kap. 8 § första stycket har rätt till utvidgning av expropriationen. Vid bedömning av frågan om en återstående del av fastigheten lider synnerligt men genom expropriationen skall domstolen självfallet beakta bl.a. om expropriationen påverkar den återstående delens användning för bostadsändamål. I övrigt har jag inte något att erinra mot lagrådets uttalanden i anslutning till 3 §.

Jag ansluter mig till lagrådets förslag till ändrad utformning av 5 §.

5 kap.

I 3 § i det remitterade förslaget föreslås att yrkande som har samband med expropriation men rör rättsförhållande som inte skall prövas enligt expropriationslagen får prövas i expropriationsmålet, om det är lämpligt. Med anledning av lagrådets uttalande i anslutning till paragrafen vill jag framhålla att det är avsett att endast yrkande från den exproprierande eller sakägare skall kunna bli föremål för prövning. Jag delar lagrådets uppfattning att detta bör komma till uttryck i lagtexten och kan ansluta mig till den av lagrådet föreslagna lydelsen. Som lagrådet framhåller skall sådant yrkande från den exproprierande eller sakägare som avses i paragrafen självfallet kunna tas upp utan särskild stämning.

I anslutning till 6 och 11 §§ pekar lagrådet på de konsekvenser som kan uppstå genom att kungörande av expropriationsmål inte är obligatoriskt enligt det remitterade förslaget. Enligt lagrådets mening kan det göras gällande att domen i expropriationsmål, om kungörande inte skett, inte blir bindande för en rättsägare som blir känd först efter målets avgörande och, om domen skulle gälla mot honom, kan han otvivelaktigt angripa domen i extraordinär väg. Lagrådet framhåller vidare att bestämmelsen i 11 § om lagfartens legitimerande verkan inte medför att dom i expropriationsmål blir gällande mot den som inte längre har lagfart på fastigheten men som likväl är dess rätte ägare. För att säkerställa att domen blir bindande mot den okände rätte ägaren kan enligt lagrådet antingen föreskrivas att talan i expropriationsmål alltid skall kunna med laga verkan riktas mot den för vilken lagfart senast är beviljad eller sökt eller uppställas krav på att kungörelsedelgivning med okända sakägare alltid skall äga rum.

Enligt min mening är det ett väsentligt krav att tidigare rätt till fastigheten med i lagen angivna begränsningar utsläcks genom expropriationen. Detta krav får självfallet inte leda till att expropriationsmål genom överdrivna försiktighetsmått görs onödigt tillkrånglade och kostsamma. Det merarbete och den merkostnad som uppstår om kungörelsedelgivning enligt 17 § delgivningslagen skall äga rum i alla expropriationsmål bör emellertid inte överdrivas. Vad lagrådet anför har efter förnyat över-

vägande lett mig till den uppfattningen att i expropriationsmål kungörelsedelgivning alltid bör äga rum till underrättelse för okända sakägare som möjligen finns. Det är emellertid tydligt att det finns åtskilliga fall där det är högst osannolikt att det finns någon okänd sakägare. Som exempel kan anföras expropriation som endast syftar till upphävande eller begränsning av särskild rätt till fastighet och expropriation av ett par kvadratmeter mark för gatureglering, när den lagfarne fastighetsägaren innehaft fastigheten under längre tid. I sådana fall ter sig införande i tidning av meddelande som avses i 17 § första stycket delgivningslagen meningslöst. Efter viss förebild av 17 § första stycket andra punkten samma lag föreslås därför att domstolen i klara fall skall kunna underlåta att införa meddelandet i tidning och i stället låta anslå det i fastighetsdomstolens lokal.

Självfallet skall den i 6 § tredje stycket upptagna bestämmelsen om kungörelsedelgivning ses mot bakgrunden av bestämmelserna i paragrafens första stycke. Detta innebär, att den handling som skall delges genom kungörelsedelgivning är stämning, när stämningsansökan har gjorts av den exproprierande, och kallelse att inträda som part i rättegången, när ansökan har gjorts av sakägare. För att detta sakll framgå tydligare bör bestämmelsen jämkas formellt. Stämning bör rikta sig både till eventuell okänd fastighetsägare och till andra okända sakägare.

Den nu föreslagna ordningen leder till att bestämmelsen i 11 § om lagfartens legitimerande verkan kan behållas oförändrad, vilket onekligen är en fördel eftersom överensstämelsen med motsvarande bestämmelse i JB därigenom bevaras.

I anslutning till 10 § uppehåller sig lagrådet vid expropriationens fastighetsbildande verkan. I ExL saknas bestämmelser i ämnet, och jag kan inte finna att den föreslagna nya lagstiftningen medför något behov av att närmare reglera frågan. Som lagrådet påpekar är emellertid fastighetsbildning enligt FBL fullbordad först när uppgift om åtgärden införts i fastighetsregistret. Även fastighetsbildning som sker genom expropriation bör självfallet registreras. Föreskrifter om underrättelse till fastighetsregistreringsmyndigheten bör för detta ändamål tas in i tillämpningskungörelse. För mig står det emellertid klart att, när expropriation av del av fastighet har fullbordats, inskrivningsåtgärder och liknande beträffande återstoden av fastigheten inte bör medföra några verkningar i fråga om den exproprierade delen. För att det inte skall behöva råda någon tvekan om när expropriationens fastighetsbildande verkan inträder kan det vara lämpligt att i huvudsaklig överensstämmelse med vad lagrådet föreslår föreskriva i den nya lagen att ändring av fastighetsindelningen på grund av expropriation sker, när expropriationen är fullbordad eller egendomen har övergått på den exproprierande enligt 6 kap. 10 §. Bestämmelser av detta innehåll bör tas in i 6 kap. 9 och 10 §§.

Också i övrigt kan jag i allt väsentligt ansluta mig till vad lagrådet anför om 10 §. I lagen bör således inte uppställas något krav på karta med beskrivning, när nyttjanderätt eller servitutsrätt upphävs. Detta hindrar självfallet inte den expropriation att, om han finner det ändamålsenligt, ange föremålet för expropriationen även i ett sådant fall genom hänvisning till en karta. Jag vill peka på att i de fall där upprättande av karta med beskrivning är obligatoriskt enligt paragrafen, kartan självfallet inte behöver göras mera noggrann än ändamålet kräver (jfr 4 kap. 28 § FBL). Med hänsyn härtill bör kartan ofta kunna göras enklare när nyttjanderätt eller servitutsrätt bildas eller begränsas än när fastighetsindelningen ändras.

Lagrådets exempel på fall när fastighetsdomstolen bör iakttä försiktighet vid tillämpning av 12 § andra stycket synes mig ganska självfallna. Vad lagrådet i den delen har anfört föranleder därför ingen erinran från min sida. Däremot kan jag inte ansluta mig till lagrådets uttalande att det skulle ligga närmare till hands än eljest att högre rätt återförvisar målet, när rätten finner fastighetsdomstolens utredningsbeslut oriktigt. Enligt min mening torde det endast undantagsvis kunna komma i fråga att högre rätt återförvisar mål till fastighetsdomstolen i ett sådant fall. Förebringas utredningen i överrätten och medför den att avgörandet ändras till sakägarens förmån, får han ju ersättning för sina rättegångskostnader. Har fastighetsdomstolen funnit utredningen onödig, kan det i princip inte vara motiverat att målet återförvisas till fastighetsdomstolen bara av det skälet att sakägaren skall få ersättning för utredningen även om den inte påverkar målets utgång.

Lagrådet avstyrker förslaget i 22 § att talan inte skall få föras mot hovrätts dom varigenom medgivande till kvalificerat förhandstillträde lämnats. Jag vill till en början erinra om att motsvarande förslag i justitiedepartementets promemoria inte mötte någon erinran under remissbehandlingen. För min del kan jag i motsats till lagrådet inte finna några principiella betänkligheter möta mot att begränsa fullföljdsrätten i en fråga av denna art. Till sina faktiska konsekvenser skiljer sig det kvalificerade förhandstillträdet föga från det enkla förhandstillträdet. Lagrådet vill uppenbarligen inte göra gällande att den föreslagna begränsningen skulle medföra några nämnvärda praktiska olägenheter vid tillämpningen av den nya expropriationslagen. Däremot påpekar lagrådet att reglerna genom hänvisningar får tillämpning även på andra rättsområden — t.ex. byggnadslagstiftningen — där även frågan huruvida lösningsrätt föreligger ankommer på domstolen. För egen del anser jag att spörsmålet har praktisk betydelse främst i fråga om BL. Som lagrådet framhåller gäller enligt 140 § BL att, om i mål angående inlösen av mark uppkommer tvist om rätt eller plikt att lösa, bestämmelserna om enkelt förhandstillträde i ExL skall tillämpas först sedan det genom lagakraftvägande dom blivit

avgjort att inlösen skall äga rum. Fråga om att införa motsvarande föreskrift också med avseende på kvalificerat förhandstillträde kommer att anmälas för Kungl. Maj:t av chefen för civildepartementet senare denna dag i samband med föredragning av förslag till lagstiftning om fysisk riksplanering. Vid tillämpning av övriga lagar vari hänvisas till expropriationslagens förfaranderegler torde frågan om kvalificerat förhandstillträde i regel sakna praktisk betydelse. Skulle den någon gång uppkomma, räknar jag med att domstolarna kommer att iakttä motsvarande begränsning även utan uttrycklig föreskrift därom. Jag vidhåller därför mitt förslag på denna punkt.

Jag kan i allt väsentligt biträda de förslag till ändrad utformning av 17-19, 21, 23 och 25 §§ som lagrådet för fram och har inte heller något att erinra mot vad lagrådet i övrigt anför i anslutning till dessa paragrafer samt beträffande 5 §.

6 kap.

Med anledning av vad lagrådet anför om specialmotiveringen till 2 § i vad denna behandlar domstolens kontroll av att föreskrivna medgivanden lämnas av rätt fordringshavare vill jag för min del framhålla, att kravet på kontroll inte får ställas för högt. Meningen är att domstolen utan alltför stor omgång skall kunna föreskriva att nedsättning inte behöver ske. Jag kan emellertid godta lagrådets uppfattning att innehavsanteckning inte utgör någon säkerhet för att den som är antecknad som innehavare är den panträttshavare som skall lämna medgivande. Däremot vidhåller jag att uppgift av bank eller annat välkänt kreditinstitut om att man innehar pantbrevet bör vara tillräcklig. Som lagrådet antyder kan skadeståndsskyldighet för staten till följd av domstols beslut om att nedsättning inte skall ske inträda endast om domstolen åsidosatt de krav som skäligen kan ställas på kontrollen (3 kap. 3 § skadeståndslagen). Vad som är skäligen i detta hänseende får självfallet bedömas mot bakgrund av mina uttalanden i frågan, om dessa godtas av riksdagen.

Vad lagrådet anför om att nedsättning inte behöver ske, om fastighetsägaren själv innehar alla utfärdade pantbrev, föranleder inte någon erinran från min sida.

Jag anser att fastighetsägaren bör få behålla den möjlighet som gällande rätt ger att genom anteckning i fastighetsboken omedelbart få klarlagt, om expropriationsrätten förverkats. Jag kan i allt väsentligt ansluta mig till lagrådets förslag om hur 11 och 12 §§ under denna förutsättning bör utformas.

Jag har inte något att erinra mot vad lagrådet anför om 1, 7-10, 14, 15 och 19 §§ och kan i allt väsentligt ansluta mig till lagrådets förslag till ändrad utformning av dessa paragrafer.

7 kap.

Jag har inte något att erinra mot vad lagrådet anför om 1 och 2, 4 samt 5 §§ och kan ansluta mig till lagrådets förslag till utformning av sistnämnda paragraf.

Övergångsbestämmelserna

Med anledning av att lagrådet i anslutning till punkterna 6 och 12 i det remitterade förslaget pekar på att regeln i 7 kap. 1 § första stycket om kostnader i tillståndsärendet inte blir tillämplig, när ansökningen om expropriation har gjorts före den nya lagens ikraftträdande, vill jag erinra om att enligt en uppfattning, om vars riktighet jag dock hyser tvekan, gällande bestämmelser i 66 § ExL har samma innebörd som den föreslagna regeln.

Eftersom jag inte har kunnat ansluta mig till lagrådets förslag i fråga om talan mot hovrätts dom beträffande kvalificerat förhandstillträde bör bestämmelsen därom i punkt 12 stå kvar.

Som har framgått biträder jag lagrådets förslag att en generell bestämmelse införs i den nya expropriationslagen om värderingen i vissa fall när fastigheten har förbättrats genom att den exproprierande har nedlagt arbete eller kostnader på den. Om så sker är som lagrådet framhåller bestämmelsen i punkt 7 i det remitterade förslaget om fortsatt tillämpning av 100 § ExL obehövligen och kan utgå.

Lagrådet förordar att, om lagrådets förslag under 1 kap. 4 § genomförs, vad som sägs i punkt 8 i det remitterade förslaget skall gälla vid all expropriation och att orden 'med äganderätt' därför skall utgå. Som har framgått kan jag inte ansluta mig till lagrådets förslag beträffande 1 kap. 4 §. På grund härav bör inte den av lagrådet föreslagna ändringen av punkt 8 genomföras.

Föreskriften i punkt 13 om utbetalning av expropriationsersättning som tillkommer innehavare av fideikommisssegendom bör utformas så, att Kungl. Maj:t kan överlämna frågan hur det skall förfaras med ersättningen till underordnad myndighet, i första hand fideikommissnämnden.

I övrigt kan jag biträda lagrådets förslag beträffande övergångsbestämmelserna. Detta innebär också att de bör disponeras om på det sätt som lagrådet förordar.

Förslaget till lag om ändring i jordabalken

Jag finner det lämpligt att, som lagrådet under 1 kap. 1 § expropriationslagen ifrågasatt, i 2 kap. 7 § JB tas in en erinran om att särskilda bestämmelser finns om verkan av exekutiv försäljning av tillbehör till fastighet och ianspråktagande av tillbehör genom expropriation.

Jag biträder vidare lagrådets förslag att i 13 kap. 24 § föreskrivs att bestämmelserna om utredningsbeslut i expropriationslagen skall äga tillämpning endast i den mån målet avser bestämmande av lösesumma.

Lagrådet föreslår slutligen en övergångsbestämmelse till förevarande lagförslag av innebörd att beträffande mål som är anhängigt vid ikraftträdandet föreskrifterna i övergångsbestämmelserna till expropriationslagen om expropriationsmål, som är anhängigt vid sistnämnda lags ikraftträdande, skall äga motsvarande tillämpning. Även om detta enligt min mening borde kunna följa av hänvisningen till expropriationslagen i 13 kap. 24 §, vill jag inte motsätta mig att frågan regleras genom en uttrycklig övergångsbestämmelse. I sådant fall blir, som framgår av lagrådets yttrande, den i det remitterade förslaget upptagna övergångsbestämmelsen överflödig. För min del anser jag att den på grund därav bör utgå.

Förslaget till lag om ändring i 1902 års ellag

Jag biträder lagrådets förslag att i 1 § tredje stycket av det remitterade förslaget skall tas in en bestämmelse om att fråga om proformaexpropriation skall upptagas av fastighetsdomstolen. Jag kan också ansluta mig till lagrådets förslag att 1 § och 1 a § i gällande lag skall byta plats inbördes.

Övergångsbestämmelsen till lagen bör ändras på det sätt som lagrådet föreslår.

Förslaget till lag om ändring i delgivningslagen

Med anledning av vad lagrådet anför om förevarande förslag vill jag framhålla, att domstolen vid sin bedömning av frågan om kungörelsedelgivning skall äga rum eller ej självfallet ha att hålla sig inom den ram som de i lagen angivna förutsättningarna för sådan delgivning anvisar. Men när de förutsättningar som anges i 16 § första stycket andra punkten delgivningslagen föreligger, är det enligt min mening mycket rimligt, om domstolen också tar hänsyn till utsikterna att nå resultat genom kungörelsedelgivning. Om denna kan göras effektivare genom förslaget, bör domstolen kunna vara mindre restriktiv vid sin bedömning.

Förslaget till lag om ändring i rennäringslagen

Enligt lagrådets mening krävs en särskild övergångsregel för de mål enligt lagen som kan vara anhängiga vid ikraftträdandet. Jag vill inte motsätta mig en sådan bestämmelse som kan ges samma innehåll som den vid förslaget till lag om ändring i JB förordade.

Utöver vad jag har anfört i det föregående bör vissa redaktionella jämkningar vidtas i några av de remitterade förslagen.

Jag hemställer, att Kungl. Maj:t genom proposition föreslår riksdagen att antaga de av lagrådet granskade förslagen med vidtagna ändringar.

Med bifall till vad föredraganden sålunda med instämmande av statsrådets övriga ledamöter hemställt förordnar Hans Kungl. Höghet Kronprinsen-Regenten att till riksdagen skall avlåtas proposition av den lydelse bilaga till detta protokoll utvisar.

Ur protokollet:

Britta Gyllensten

Tabell över ExL:s bestämmelser och motsvarande bestämmelser i det remitterade förslaget till ny expropriationslag och i propositionen

ExL	Det remitterade förslaget	Propositionen ¹
1 § 1 st.		
inledn.	1:1, 2:12, 1 st., 3:1	
1 p.	2:6	
2 p.	2:2	
3 p.	2:10	
4 p.	2:10	
5 p.	2:3, 2:5	
6 p.	2:10	
7 p.	2:1	
8 p.	2:10	
9 p.	2:7	
10 p.	2:7	
11 p.	2:9	
12 p.	2:8	
13 p.	2:3, 2:4	
14 p.	2:4	
16 p.	2:1	
17 p.	2:4	
18 p.	2:3, 2:4, 2:5	
19 p.	2:7	
2 st.	1:1	
3 st.	2:11	
2 § 1 st.	1:1	
2 st.	1:1	
3 st.	1:3, 1-3 st.	
4 st.	- (13:26 JB)	jfr 1:2, 1 st.2p.
3 §	1:2, 2 st.	1:5, 1 st.
4 § 1 st.	3:2	
2 st.	3:2	
3 st.	-	
5 § 1 st.	3:4, 1 st.	
2 st.	2:12, 1 st.	
3 st.	3:5	
4 st.	3:6, 1 o. 3 st.	3:6, 1 st. 1-3 p., 3:6, 3st.
6 § 3:7		

¹ Om inte annat anges, överensstämmer propositionen med det remitterade förslaget.

<i>ExL</i>	<i>Det remitterade förslaget</i>	<i>Proposi- tionen</i>
7 § 1 st. 2 st.	4:1, 1 st. 4:1, 2 st.	
8 §	4:2, 1 st.	
10 §	4:5, 1 st.	
11 §	1:2, 2 st., 4:5, 2 st.	1:5, 1 st., 4:5, 2 st.
12 § 1 st. 2 st.	3:8, 1 st. 3:8, 2 o. 3 st.	
14 §	5:1	
20 § 1 st. 2 st.	5:2, 1 st. 5:2, 2 st.	
21 § 1 st. 2 st. 3 st. 1p. 3 st. 2p.	5:4 5:5 5:5, 1 st. -	
22 § 1 st. 2 st. 3 st. 4 st.	5:6, 1 st. 5:7 5:6, 2 st. 5:8	
23 § 1 st. 2 st.	5:6, 3 st. -	
24 §	1:5, 2 st.	
25 § 1 st. 2 st. 1p. 2 st. 2p. 3 st.	5:11, 1 st. 5:11, 2 st. - -	
26 § 1 st. 2 st. 3 st.	5:9 5:10 5:14	5:10, 1 st.

ExL

Det remitterade förslaget

Propositionen

27 §

5:24, 1 st.

30 §

31 § 1 st.
2 st.

5:23, 1 st.
1:6

32 § 1 st.
2 st.

5:25, 1 st., 5:26
5:25, 2 st.

33 §

4:4, 1 o. 2 st.

34 § 1 st.
2 st.

5:27, 1 st.
1:7

35 §

36 § 1 st.1p.
1 st.2p.
2 st.
3 st.

5:17, 1 st.1p.
5:18, 1 st.
5:17, 3 st.
5:17, 2 st.

37 § 1 st.
2 st.1p.
2 st.2p.

5:20, 1 st.1p.
5:20, 1 st.2p.
5:20, 2 st.

38 § 1 st.1p.
1 st.2p.
2 st.1p.
2 st.2p.

5:21, 1 st.
5:22, 1 st.
5:22, 2 st.

5:21, 1 st.2p.
5:21, 1 st.1p.

39 § 1 st.
2 st.

5:17, 1 st.2p.
5:17, 2 o. 3 st., 5:18, 1 st.

40 § 1 p.
2 p.

6:10
6:1, 1 st., 6:2-4, 6:6, 6:10, 1 st.
6:7, 6:13-15

<i>ExL</i>	<i>Det remitterade förslaget</i>	<i>Proposi- tionen</i>
41 §	—	
42 § 1 st.	—	
2 st.	—	
3 st.	—	
48 § 1 st.1p.	6:1, 1 st.	
1 st.2p.	5:20, 3 st., 6:7	
1 st.3p.	6:2, 6:3	
1 st.4p.	6:4	
1 st.5p.	—	
2 st.	6:6, 1p.	
3 st.	—	
49 § 1 st.	6:9	6:9, 1 st.
2 st.	1:3	
3 st.	1:4	
50 § 1 st.1p.	6:11, 2 st.	6:11, 2 st.2p.
1 st.2p.	—	
2 st.	6:6, 2p.	
51 § 1 st.	—	
2 st.	6:12	6:11, 2 st.1p., 6:12
3 st.	6:12	6:11, 2 st.2p., 6:12
52 §	6:13	
53 § 1 st.	6:14	
2 st.	6:15	
3 st.	—	
54§ 1 st.	6:8, 6:9	6:8, 6:9, 1 st.
2 st.	6:20	
55 §	6:16	
56 §	6:17	

<i>ExL</i>	<i>Det remitterade förslaget</i>	<i>Proposi- tionen</i>
57 § 1 st.	6:18, 1 st.	
2 st.1p.	6:18, 2 st.1p.	
2 st.2p.	6:18, 3 st.	
2 st.3p.	6:18, 4 st.	
3 st.	6:19	
4 st.	–	
5 st.	–	
6 st.	–	
7 st.	övergångsbest. p.13	p.6
58 § 1 st.	–	
2 st.	–	
3 st.	–	
59 § 1 st.	5:25, 3 st.	
2 st.	5:25, 3 st.	
3 st.	–	
4 st.1p.	övergångsbest. p.13	p.6
4 st.2p.	–	
5 st.	–	
60 §	–	
61 § 1 st.1p.	5:15, 1 st., 5:16, 3 st.	
1 st.2p.	–	
1 st.3p.	–	
2 st.	–	
3 st.	5:15, 1 st.	
62 § 1 st.1p.	5:16, 1 st.	
1 st.2p.	5:16, 2 st.	
2 st.	5:16, 3 st.	
63 § 1 p.	5:15, 1 st.	
2 p.	5:25, 2 o. 3 st.	
66 § 1 st.	7:1, 1 st., 7:2	
2 st.	7:3	
67 § 1 st.	7:5, 1 st.	
2 st.	7:5, 2 st.	
3 st.	7:5, 3 st.	

Prop. 1972:109

ExL	Det remitterade förslaget	Proposi- tionen
68 § 1 st. 2 st.	- -	
69 §	-	
70 § 1 st. 2 st. 3 st.	- - -	
71 § 1 st.1p. 1 st.2p. 2 st. 3 st.	7:6, 1 st. - - 7:6, 2 st.2p.	
72 § 1 st.1p. 1 st.2p. 2 st.	7:6, 2 st.3p. 7:6, 2 st.4p. -	
73 § 1 st. 2 st.	7:7, 1 st. 7:7, 2 st.	
74 §	7:7,3 st.	
76 §	3:2	
77 §	3:4, 2 st.	
79 a § 1 st. 2 st.	- övergångsbest. p.9	p.10
80 § 1 st. 2 st.	- 3:2	
81 § 1 st. 2 st. 3 st.	3:4, 1 st. 3:4 3:4, 2 st.	
87 § 1 st. 2 st.	3:4, 1 st. 3:4, 2 st.	

<i>ExL</i>	<i>Det remitterade förslaget</i>	<i>Propositionen</i>
89 § 1 st. 2 st.	3:2 - (1 § 3st.1902 års ellag)	(1a § 3 st. 1902 års ellag)
90 §	2:12, 1 st.	
95 § 1 st. 2 st.	5:25, 3 st. -	
96 § 1 st. 2 st. 3 st.	- (5b § 1 mom. 1902 års ellag) - (5b § 2 mom. 1902 års ellag) - (5b § 3 mom. 1902 års ellag)	
97 §	3:2	
98 § 1 st. 2 st.	2:12, 1 st. 2:12, 1 st.	
99 § 1 st. 2 st.	- -	
100 §	övergångsbest. p.7	p.9
101 § 1 st. 2 st. 3 st. 4 st. 5 st.	övergångsbest. p.7 " " " "	p.9
102 §	2:12, 2 st.	
103 § 1 st. 2 st.	2:12, 1 st. -	
104 § 1 st. 2 st.1p. 2 st.2p. 3 st.	3:3, 1 st. 3:3, 2 st. 3:3, 3 st. -	4:1, 3 st.

<i>ExL</i>	<i>Det remitterade förslaget</i>	<i>Propositionen</i>
105 §	-	
106 §	2:12, 2 st.	
107 § 1 st. 2 st.	2:12, 1 st. 3:5	
108 §	2:12, 2 st.	
111 §	2:1, 2 o. 3 st.	
111 a § 1 st. 2 st. 3 st. 4 st.	4:3, 1 st. 4:3, 2 st. 4:3, 3 st. 4:3, 4 st.	
112 § 1 st. 2 st.	2:12 -	
113 § 1 st. 2 st.	3:2, 2 st. 2:3	
114 §	3:2, 2 st.	
115 § 1 p. 2 p.	4:2, 2 st. -	

Innehåll

Propositionen	1
Propositionens huvudsakliga innehåll	1
Lagförslag	
1. Förslag till expropriationslag	3
2. Förslag till lag om ändring i jordabalken	23
3. Förslag till lag om ändring i lagen (1902:71 s. 1), innefattande vissa bestämmelser om elektriska anläggningar	25
4. Förslag till lag om ändring i vattenlagen (1918:523)	29
5. Förslag till lag om upphävande av lagen (1947:290) om tvångsinlösen av vanhävdad jordbruksegendom	30
6. Förslag till lag om ändring i civilförsvarslagen (1960:74)	30
7. Förslag till lag om ändring i delgivningslagen (1970:428)	31
8. Förslag till lag om ändring i rennäringslagen (1971:437)	33
Utdrag av statsrådsprotokollet över justitieärenden den 11 augusti 1972	34
1. Inledning	34
2. Allmänna synpunkter	37
2.1 Frågan om ny expropriationslag	37
2.2 Expropriation av särskild rätt till fastighet. Sak- ägarbegreppet	46
2.3 Expropriation av kronojord m. m.	52
3. Expropriationsändamålen	56
3.1 Inledande synpunkter	56
3.2 Vissa återstående frågor om expropriation för tätbebyg- gelseändamål	64
3.3 Expropriation för samfärdse, transport och annan kommunikation	69
3.4 Expropriation för drivkraft, vatten och avlopp m. m.	76
3.5 Expropriation för näringsverksamhet	84
3.6 Expropriation för skydds- och säkerhetsområden	87
3.7 Expropriation för försvarsändamål	90
3.8 Expropriation av vanvårdad egendom	93
3.9 Expropriation för kulturella ändamål	98
3.10 Expropriation för naturvård och fritidsändamål	99
3.11 Expropriation för diverse ändamål	108
3.12 Allmänna avvägningsfrågor	112
4. Tillstånd till expropriation m. m.	115
4.1 Tillståndsmyndighet i expropriationsärenden	115
4.2 Återlösen av exproprierad egendom	127
4.3 Giltigheten av expropriationstillstånd m. m.	130
5. Expropriationsersättningen	133
6. Förfarandet i expropriationsmål	145
6.1 Inledande synpunkter	145
6.2 Processledning och rättegångskostnader m. m.	149
6.3 Förhandstillträde	156
6.4 Återkallelse av expropriationsanspråk m. m.	162

6.5	Panträttshavares ställning i expropriationsmål	163
6.6	Måls avgörande utan huvudförhandling i överrätt	169
7.	Nedsättning av expropriationsersättning	172
8.	Föredraganden	177
8.1	Allmänna synpunkter	177
8.1.1	Frågan om ny expropriationslag	177
8.1.2	Expropriation av särskild rätt till fastighet. Sak- ägarbegreppet	181
8.1.3	Expropriation av kronojord m. m.	188
8.2	Expropriationsändamålen	190
8.2.1	Inledande synpunkter	190
8.2.2	Vissa återstående frågor om expropriation för tät- bebyggelseändamål	194
8.2.3	Expropriation för samfärdsel, transport och annan kommunikation	197
8.2.4	Expropriation för drivkraft, vatten och avlopp m. m.	199
8.2.5	Expropriation för näringsverksamhet	202
8.2.6	Expropriation för skydds- och säkerhetsområden	205
8.2.7	Expropriation för försvarsändamål	206
8.2.8	Expropriation av vanvårdad egendom	208
8.2.9	Expropriation för kulturella ändamål	211
8.2.10	Expropriation för naturvård och fritidsändamål ...	211
8.2.11	Expropriation för diverse ändamål	216
8.2.12	Allmänna avvägningsfrågor	217
8.3	Tillstånd till expropriation m. m.	221
8.3.1	Tillståndsmyndighet i expropriationsärenden	221
8.3.2	Återlösen av exproprierad egendom	224
8.3.3	Giltigheten av expropriationstillstånd m. m.	226
8.4	Expropriationsersättningen	230
8.5	Förfarandet i expropriationsmål	238
8.5.1	Inledande synpunkter	238
8.5.2	Processledning och rättegångskostnader m. m.	240
8.5.3	Förhandstillträde	246
8.5.4	Återkallelse av expropriationsanspråk m. m.	254
8.5.5	Panträttshavares ställning i expropriationsmål	255
8.5.6	Måls avgörande utan huvudförhandling i överrätt	258
8.6	Nedsättning av expropriationsersättning	258
8.7	Ikraftträdande, övergångsförhållanden och följdändringar i annan lagstiftning	261
9.	Upprättade lagförslag	262
10.	Specialmotivering	262
10.1	Förslaget till expropriationslag	262
1 kap.	262
2 kap.	269
3 kap.	279
4 kap.	287
5 kap.	289
6 kap.	305
7 kap.	316
	Övergångsbestämmelserna	324

10.2 Förslaget till lag om ändring i jordabalken	327
10.3 Förslaget till lag om ändring i 1902 års ellag	328
10.4 Förslaget till lag om ändring i vattenlagen	332
10.5 Förslaget till lag om upphävande av lagen om tvångsinlösen av vanhävdad jordbruksegendom	333
10.6 Förslaget till lag om ändring i civilförsvarslagen	333
10.7 Förslaget till lag om ändring i delgivningslagen	335
10.8 Förslaget till lag om ändring i rennäringslagen	339
11. Hemställan	339
Bilagor	
1. Expropriationsutredningens förslag till allmän expro- priationslag	340
2. Förslaget i DS Ju 1971:23 till vissa bestämmelser i expro- priationslag	349
3. De remitterade förslagen ¹	359
1 Förslag till expropriationslag	359
2 Förslag till lag om ändring i jordabalken	379
3 Förslag till lag om ändring i lagen (1902:71 s. 1), innefattande vissa bestämmelser om elektriska anläggningar	380
8 Förslag till lag om ändring i rennäringslagen (1971:437)	384
4. Vissa statistiska uppgifter	385
Utdrag av lagrådets protokoll den 28 september 1972	386
Utdrag av statsrådsprotokollet över justitieärenden den 29 september 1972	419
Tabell över ExL:s bestämmelser och motsvarande bestämmelser i det remitterade förslaget och i propositionen	431

¹ Jfr fotnot på s. 262.

